

**Tartu Ülikool
Ajaloo osakond
Lähiajaloo õppetool**

**EESTI KAITSEVÄE VALMISOLEK SÕJAKS JA
VASTUPANUVÕIMALUSED 1939. AASTAL**

Magistritöö

Urmas Salo

Juhendaja: prof. emer. Jüri Ant

Tartu 2005

Üldsisukord

Sissejuhatus

1. Eesti kaitseväge organisatsioon ja koosseis 1928-1939
2. Eesti sõjaline planeerimine
3. Eesti kaitsevägi 1939. aastal
4. Eesti vastupanu võimalused 1939. a sügisel

Lõppkokkuvõte

Summary

Kasutatud allikad ja kirjandus

Lisad

Skeemid ja kaardid

Sisukord

Sisukord.....	1
EESTI KAITSEVÄE VALMISOLEK SÕJAKS JA VASTUPANU VÕIMALUSED 1939. AASTAL	4
SISSEJUHATUS	4
Historiograafia ja kasutatud allikad.....	12
Historiograafia.....	12
Kasutatud allikad	22
1. EESTI KAITSEVÄE ORGANISATSIION JA KOOSSEIS 1928 - 1939.....	27
1.1. Eesti kaitseväge üldine areng 1928 – 1939	27
1.2. Eesti sõjaväe organisatsioon ja koosseis	29
1.2.1. Sõjaväe rahuaegne organisatsioon 1928 - 1939	30
1.2.2. Kaitseväge väeliigid ja väeosad 1928 - 1939	32
1.2.3. Sõjaväe rahuaegses organisatsiooni ja koosseisu areng kuni 1939	35
1.2.4. Sõjaväe sõjaaegne organisatsioon ja koosseis	38
1.2.5. Uue sõjaaegse organisatsiooni ja koosseisu väljatöötamine	40
1.2.6. Läti ja Leedu sõjaväe organisatsioon ning koosseis	43
1.3. Väeliikide väeosade organisatsioon, koosseis ja relvastus	48
1.3.1. Jalaväe üksused ja allüksused	48
1.3.2. Ratsavägi	56
1.3.3. Ratsavägi teistes Euroopa riikides	60
1.3.4. Moto-mehhaniseeritud väed	63
1.3.5. Kokkuvõte	68
1.4. Eesti sõjaväe komplekteeritus isikkoosseisuga.	70
1.4.1. Eesti ja ta naaberriikide inimpotentsiaal	70
1.4.2. Kutsealuste rahvuslik koosseis	74
1.4.3. Ajateenijate puudus sõjaväes	76
1.4.4. Sõjaväe komplekteeritus isikkoosseisuga 1939. a	80
1.4.5. Sõjaväeteenistus teistes Euroopa riikides	82
1.4.6. Kokkuvõte	89
2. EESTI SÕJALINE PLANEERIMINE.....	91
2.1. Millisena nähti Eestis võimalikku sõda?	91
2.1.1. Nägemus sõjast Nõukogude Liiduga.....	91
2.1.2. Hinnangud Eesti sõjalise vastupanu võimalustele.....	95
2.1.3. Uued sõjalised ohud 1930-ndate lõpus.....	97

2.2. Eesti mobilisatsiooniplaan	101
2.2.1. Mobilisatsiooniplaani põhimõtted ja areng.....	101
2.2.2. Reservväelaste õppustele kutsumine.....	105
2.2.3. Eesti mobilisatsiooniplaan 1939. a	106
2.2.4. Mobiliseeritud sõjavägi	110
2.2.5. Teiste riikide mobilisatsiooniplaanidest	112
2.3. Eesti piirikattekava ja kaitsekava	116
2.3.1. Eesti kaitse üldised põhimõtted 1934 - 1939.....	116
2.3.2. Riigikaitse üldkava ja operatiivplaanide väljatöötamine	118
2.3.3. Operatiiv-taktikalised ettevalmistused sõjaks	119
2.3.4. Eesti piirikattekava 1939. aastal	123
2.3.5. 1. diviisi kaitsepiirkonna iseloomustus ja kaitseplaanid	126
2.3.6. 1. diviisi (Narva rinde) kaitse korraldus.....	130
2.3.7. 2. diviisi kaitsepiirkond ja kaitse korraldus.....	135
2.3.8. 3. diviisi kaitsepiirkond ja kaitse korraldus.....	138
2.3.9. Õhukaitse kattekava	140
2.3.10. Merejõudude kattekava	143
2.3.11. Läti, Leedu ja Soome kaitseplaanid.....	146
2.3.12. Kokkuvõte	147
3. EESTI KAITSEVÄGI 1939. AASTAL	152
3.1. Katteväeosade koosseis ja lahinguvalmidus 1939. a.....	152
3.1.1. Katteväeosad ja nende isikkoosseis 1939. a.....	152
3.1.2. Kaitseliit	153
3.1.3. Jalavägi.....	155
3.1.4. Suurtükivägi	158
3.1.5. Soomusvägi	161
3.1.6. Tankitõrje	163
3.1.7. Õhukaitse	165
3.1.8. Lennuvägi.....	170
3.1.9. Merejõud	172
3.1.10. Piirivalve	175
3.2. Kaitseväge väljaõpe, relvastus ja piirikindlustused 1939. a	177
3.2.1. Väliõppused.....	177
3.2.2. Reservväelaste õppused	183
3.2.3. Kaitseväge relvastuse seis 1939. aastal	190
3.2.4. Eesti piirikindlustustööd	194
3.2.5. Teiste riikide piirikindlustused.....	198
3.2.6. Kokkuvõte Eesti kaitseväge sõjalisest valmisolekust 1939. a	201
4. EESTI VASTUPANU VÕIMALUSED 1939. A SÜGISEL	202
4.1. Eesti ja N. Liidu valmistumine sõjaks 1939. a septembris.....	202
4.1.1. Eesti ettevalmistused sõjaks 1939. a septembris	202
4.1.2. Läti, Leedu ja Soome sõjalisel ettevalmistused 1939. a sügisel	204
4.1.3. Nõukogude Liidu valmistumine sõjaks Balti riikide vastu 1939. a	206
4.1.4. Poolte jõudude vahekord septembris ja jõudude hinnang	210
4.2. Eesti valmisolek ja sõjalise vastupanu võimalused 1939. a septembris	213
4.2.1. Eesti olukorra hinnang 1939. a	213

4.2.2. Maaväe jõud pärast mobilisatsiooni	215
4.2.3. Eesti jõudude ja vastupanu võimaluste hinnang	219
4.2.4. Eesti kaitsmine 1944. aastal	223
4.2.5. Soome Talvesõja kogemused	228
4.2.6. Kokkuvõte Eesti vastupanu võimalustest	231
LÕPPKOKKUVÕTE	233
SUMMARY	239
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS.....	246
LISAD	258

Eesti kaitseväge valmisolek sõjaks ja vastupanu võimalused 1939. aastal

Sissejuhatus

1939. aasta oli üks halvaendelisemaid Eesti XX sajandi ajaloos. Ligi 20 aastat sõltumatuna püsinud Eesti Vabariik oli sunnitud Molotovi – Ribbentropi pakti tagajärjel alistuma Nõukogude Liidu survele ja lubama lepinguga oma territooriumile võõrväed. Sellega pandi alus Eesti iseseisvuse hävingule 1940. a juunis.

1939. a septembri sündmuste käsitluste juures on jäänud kõlama mõte, et Eesti poleks pidanud järele andma Nõukogude Liidu sõjalisele survele ja mitte lubama iseseisvust ohustavaid sõjaväebaase oma territooriumile. Seega oleks pidanud Eesti kaitseväge astuma vastu sissetungi alustavale punaarmeele, nagu seda tegi Soome 1939. a novembri lõpus. Sõjalise vastupanu võimalikkuse ideed võibki seostada eelkõige Soome eduka tõrjetegevusega Talvesõjas. Teiseks pidepunktiks on asjaolu, et 1944. aastal peatasid Saksa väed Eestisse sissetungiva punaarmee Narva juures. Neis kaitselahingutes osalesid aktiivselt ka eestlased.

Eesti kaitseväge oli peaaegu kogu iseseisvusaja, ligi 20 aastat valmistunud sõjaks Nõukogude Liiduga (algul Nõukogude Venemaaga). Nii kaitse planeerimine kui väljaõpe oli suunatud ettevalmistusteks idanaabri kallaletungi vastu. Eesti sõjaväge toetas Kaitseliit. 1939. a septembris loobuti aga kiiresti vastupanust, püüdmata enne seda midagi kaalukat Eesti kaitse tugevdamiseks ette võtta. Kas Eesti juhtkond alistus tõesti liiga kergesti? Võib püstitada küsimused, kas Eesti kaitseväge oli 1939. aasta sügisel sõjaks valmis ja milline oli Eesti sõjaline potentsiaal. Selle põhjal on võimalik hinnata, kui edukalt ning kaua oleks kaitseväge suutnud tõrjuda punaväe rünnakuid. Valmisolekut tuleb vaadelda ka võrdlustes teiste riikidega, eelkõige naaberriikidega. Kas Eesti kaitseväge oli paremini või halvemini sõjaks ette valmistatud, kui Läti või Leedu kaitsejõud? Kas Eesti oli võimeline osutama sama tõhusat vastupanu kui Soome või peatama punaarmee Narva juures, nagu Saksa väed 1944. aastal? Mida oleks pidanud tegema teisiti vastupanuvõime tõstmiseks? Kokkuvõttes peaks vastused neile küsimustele andma võimaluse paremini hinnata Eesti poliitilise ja sõjalise juhtkonna tegevust: neid on püütud teha vastutavaks “hääletu alistumise” eest.

Eesti kaitseväge 1930-ndate lõpul tervikuna on teaduslikes publikatsioonides vähe tähelepanu leidnud, kui jätta kõrvale autori magistritööga seotud käsitlused. Samuti pole vaadeldud Eesti sõjalise vastupanu võimalusi. Suuremat tähelepanu on seni pööratud Eesti riigi ning sõjaväe juhtkonna tegevusele, sõjaväe relvastusele ja kaitsekoostööle Soomega.

Riigi sõjalise valmisoleku ja vastupanu võimaluste tõsisem analüüs nõuab paljude tegurite vaatlemist. Vaatluse alla tuleks peale kaitsejõudude laiemalt võtta riigi sõjaline potentsiaal, välisabi võimalused.

Järgnevas uurimuses on püütud anda põhjalikum käsitus Eesti kaitseväge valmisolekust sõjaks 1939. aastal. Selle põhjal on tehtud katse hinnata Eesti sõjalise vastupanu võimalusi 1939. Pole seatud eesmärki selgitada Eesti riigi valmisolekut sõjaks ega seda, kas Eesti oleks suutnud end N. Liidu vastu lõpuni kaitsta nagu Vabadussõjas. Arvestades riikide sõjalist potentsiaali 1939. a oli sõja lõpptulemus ettearvatav. Eesmärgiks on uurida, kas Eesti kaitseväge oleks suutnud täita talle pandud ülesannet - kaitsta Eesti piire vähemalt üks-kaks kuud, niikaua kuni teoreetiliselt oleks saadud materiaalselt abi, vabatahtlikke või oleks rahvusvaheline surve sundinud N. Liitu oma plaane muutma. On püütud modelleerida sõjaliste jõudude vahekorda Eesti piiridel septembri lõpus 1939, hinnata Eesti jõude võrreldes neid Soome jõududega Karjala kannasel Talvesõjas ja Saksa jõududega Eesti kaitsel 1944. a.

Sissejuhatuseks tuleb kõigepealt selgitada sõjalise valmisoleku kontseptsiooni, et luua alus Eesti kaitseväge sõjalise valmisoleku hindamiseks.

Sõjalise valmisoleku kontseptsioonist

On paradoksaalne käibetõde, et tegelikult peetakse sõda rahuajal. Rahu ajal tehtav töö ja pingutused on ääretult tähtsad järgneva sõja edu või ebaedu seisukohalt.¹

Mis on kaitseväge valmisolek sõjaks või sõjaline valmisolek? Kuidas hinnata kaitseväge valmisolekut sõjaks, millised on selle komponendid, seda mõjutavad tegurid? Järgnev teoreetiline ülevaade küsimustest tugineb peamiselt USA spetsialisti Richard K. Bettsi käsitlusele.² Lõpus on esitatud ka ülevaade kuidas vaatlevad valmisolekut Vene sõjandusteoreetikud.

Sõjalist valmisolekut võib mõista olemasoleva aja ja nõutava võimekuse suhtena. Riigi või kaitseväge aktuaalne (antud hetkel vajalik) sõjaline võimekus saavutatakse tavaliselt mobilisatsiooni abil. Riik on valmis sõjaks, kui aeg, mis on vajalik potentsiaalse sõjalise võimekuse muutmiseks aktuaalseks võimekuseks, ei ole pikem, kui aeg sõtta astumise otsustamise ja sõja alguse vahel.

Rahu ajal on enamasti alati vahe potentsiaalse ja tegeliku (olemasoleva) sõjalise jõu vahel, mis täidetakse mobilisatsiooniprotsessis. Valitsus peab kriisiolukorras õigesti määrama mobilisatsiooni algusaja ja ulatuse või kompenseerima ebakindluse, hoides ülemäärast võimekust rahu ajal. Kuid ainuüksi sõjaliste ettevalmistuste ja mobilisatsiooni õigeaegsusest ning kiirusest ei piisa. Riigi esmane ülesanne on kindlustada kaitseks küllaldane potentsiaalne võimekus, kas oma sisemistest ressurssidest või koostöös liitlastega. Muidu ei aita ka ennetav mobilisatsioon, nagu näitas Saksa - Poola sõda 1939. aastal. Oluline on leida ka õige tegeliku rahuaegse ja potentsiaalse võimekuse suhe. Riik võib püüda hoida sõjalist jõudu alaliselt täielikult kasutusvalmina, s.t. olla püsivalt sõjaolukorras. Paraku ei sobi garnisoniriik tsiviileluks ja see riik nõrgestab end ise järkjärgult. Majandusliku baasi nõrgenemine tähendab ka sõjalise potentsiaali kokkukuivamist. Optimaalset sõjalist valmisolekut ei tohi ületada. Seejuures tuleb leida

¹ ERA. 495-12-13. L 17-21, Kaitseväge Staabi ülema kindralmajor J. Tõrvandi märgukiri kaitseministrile, 17.06.1930.

² Richard K. Betts. Military Readiness: Concepts, Choices, Consequences. Washington, D.C., 1995. P. 27-29, 32-33, 37-43.

tasakaal või kompromiss kahes küsimuses, esiteks elanike julgeoleku ja nende mugavuse vahel ehk “kahurite” ja “või” vahel. Julgeolek vaesumise hinnaga on kahtlase väärtusega. Teiseks tuleb leida tasakaal heidutuse ja kaitse ning teiselt poolt provotseerimise, kriisi eskalatsiooni vahel ehk sõja ärahoidmise ja selleks valmisoleku vahel. Suurendatud valmisolek võib tõsta konflikti puhkemise riski. Seega on tegemist julgeoleku dilemmaga.

Valmisoleku saavutamine ja hoidmine nõuab strateegilisi, eelarvelisi ja organisatsioonilisi valikuid, seda peab vaatlema komplekse süsteemina, mis koosneb arvukatest muutuvatest suurustest. Poliitika ja strateegia põhiküsimus ei ole mingiks üksikuks hetkeks valmisoleku saavutamine, vaid kuidas hoida optimaalset valmisolekut pikal ajaperioodil. Seejuures tuleb leida vastused järgnevatele olulistele küsimustele:

- Valmisolek mis ajaks? Millist aega peab arvestama jõudude mobilisatsiooniks? Millal tuleb esile tuua organiseeritud jõus peituv potentsiaal? Sellest vastusest sõltub vahe tegeliku ja potentsiaalse sõjalise võimekuse vahel.

- Valmisolek milleks? Kui suurt potentsiaalset võimekust on vaja võiduks? Milliseks sõjaks, millise vaenlase vastu ja millise strateegia järgi?

- Mille valmisolek? Millised nõuded on sõjaliste jõudude erinevatele elementidele, väeliikidele nende valmis seadmiseks ja hargnemiseks.

Valmisoleku suurendamine teatud ajaks tähendab tegeliku jõu tugevdamist, kuid sageli juhtub see potentsiaalse jõu nõrgestamise arvel. Sõjalise võimekuse jaoks on peale üksuste valmisoleku ehk kohese suutlikkuse täita lahingumissiooni oluline vastupidavus - võime jätkata teostatavat missiooni pikkadel lahinguperioodidel. Mõned üksused peavad olema kohe võitlusvõimelised, tegutsema lühidalt, kiirelt ja intensiivselt (nt õhutõrje), kuid enamasti on tähtsam vastupidavus.

Valmisolek on kombinatsioon nii kiirusest kui efektiivsusest. Kiirus ilma suhtelise efektiivsusega vaenlase vastu on kasutu. Ka alamehitatud, viletsasti varustatud või alatreenitud üksusel on mõningane võimekus ja ta võib vajaduse korral tormata kiiresti lahingusse. Kuid see üksus pole mitte ainult ebaefektiivne, vaid võib põhjustada suurt kahju nii endale kui ka naabritele, keda peab tiibadelt toetama. Seega ei saa neid usaldada isegi lootusetus olukorras. Väed ei pea mitte üksnes kiirelt võitlusse astuma, vaid ka efektiivselt võitlema. Näiteks Saksa *Volksturm* ei suutnud midagi erilist korda saata (võrreldes näiteks *Waffen-SS* üksustega). Valmisolekuks tuleb kiirust ja efektiivsust kombineerida sõltuvalt olukorrast ja vaenlasest. Juhul kui on vajalik vägede efektiivsust tugevdada enne vaenlase vastu rakendamist, ei maksa kiirustada, aga kui tegevusse tuleb astuda kiiresti, võib olemasolev efektiivsus olla piisav hoidmaks ära lüüasaamist.

Efektiivsus on mass seotult lahinguvõimega. Mass on sõjajõudude inim- ja tehnilise kapital, mis on mõõdetav väeosade arvuga. See määrab olemasolevate jõudude lahingupotentsiaali piirid. Lahinguvõime on tase, milleni suudab üksus realiseerida oma potentsiaali. Lahinguvõime oleneb sellest, kui hästi mehitatud, varustatud, treenitud ja hooldatud väeosa on. Valmisoleku võib jagada kolmeks astmeks: operatiivseks, struktuurseks ja mobilisatsiooniliseks valmisolekuks.

Operatiivse valmisoleku näitajas on kiirus seotud efektiivsusega. See näitab, kui kiiresti suudab üksus saavutada maksimaalse lahinguvõime (potentsiaali). Operatiivse

valmisoleku taseme määrab erinevus üksuse aktuaalse võimekuse ja talle omase absoluutse potentsiaali vahel. See standard ei näita seda, kas väeosa ka võidab. Operatiivse valmisoleku saavutamiseks tuleb kindlustada üksused ettenähtud isikkoosseisu ja relvastusega, tagada, et nad on välja õpetatud vastavalt erialadele ning et varustus on töökorras.

Struktuurse valmisoleku näitajas on kiirus seotud massiga. See määrab, kui kiiresti vajaliku suurusega ja koostisega jõud on võitlusvalmis. Struktuurne valmisolek esitab vähemalt baastreeningu läbinud rakendatavat isikkoosseisu, organiseeritud väekoondiste ja üksuste arvu, nende relvastuse kvantiteeti ja kvaliteeti ning nende jaotust maa-, mere- ja õhujõududeks. See määrab olemasolevate rahuaegsete jõudude organiseeritud potentsiaalse võimekuse piirid enne mobilisatsiooni. Neis piirides on võimalik operatiivne valmisolek. Struktuurse valmisoleku kindlustamine sõltub sõjalise potentsiaali tõstmisest lähtuvalt majanduse võimalustest, tegeliku sõjalise jõu (massi) suurendamisest võttes teenistusse personali, tootes või ostes relvastust ja varustust ning jaotades neid rahu ajal (enne kriisi) hästi ühendatud lahinguorganisatsioonile. Aeganõudvam on saavutada struktuurset valmisolekut kui operatiivset. Lisaressurssidega on võimalik tõsta operatiivset valmisolekut tundide, päevade või mõne nädalaga. Relvajõudude suuruse paisutamine, struktuurse valmisoleku tõstmine nõuab tavaliselt kuid või aastaid. Teatud tasemel struktuurne valmisolek on aga eelduseks operatiivsele valmisolekule. *Külma sõjani* oli vähem tähtis operatiivne valmisolek. Polnud selget vahet struktuurse ja operatiivse valmisoleku vahel, kuna varem ei vajanud isikkoosseis keerulist väljaõpet ja relvastus suurt hooldust. Tehnoloogia areng suurendas lõhet jõudude potentsiaalse ja aktuaalse võimekuse vahel ning pikendas seega organiseeritud jõudude formeerimise pikkust. Sõjatehnika arenguga tõusis operatiivse valmisoleku olulisus.

Mobilisatsiooniline valmisolek sõltub tsiviilmajanduse ja demograafilisest baasist, sõjaväe organisatsioonilisest baasist ja mobilisatsiooni plaanidest. Varem, kuni II maailmasõjani oli kaitsepoliitika põhiküsimus leida tasakaal pikaajalist sõjalist potentsiaali määrava riigi majandusliku elujõu ja lühiajalist sõjalist võimekust tagavate rahuaegsete sõvajõudude vahel. Kuni *külma sõjani* oli mobilisatsiooniline valmisolek väga tähtis. See haaras väikse rahuaegse sõvajõudude tuumiku struktuurseks laiendamiseks ettevalmistamise, samuti riigi ettevalmistused tsiviilmajanduse sõjaliseks tootmiseks ümberkorraldamiseks.

Vene sõjaväe entsüklopeedias on lahinguvalmidus vägede (jõudude) seisund, mis võimaldab neil organiseeritult, määratud aegadel alustada lahingutegevust ja selle käigus edukalt täita püstitatud lahinguülesanded.³ Tagamaks lahinguvalmidust, on vajalik:

- vägede lahinguvõime kõrgel tasemel hoidmine;
- mobilisatsiooniliste abinõude õigeaegne läbiviimine (mobilisatsiooniline valmisolek), vajalike väegruppeeringute loomine;
- vägede lahinguvalmiduse eri astmetesse viimise plaanide olemasolu ja nende järgi tegutsemise oskus;

³ Voennaja enciklopedija. 1. Moskva, 1997. S. 493.

- püstitatud ülesannete teadmine ja mõistmine väejuhatuse ja kogu isikkoosseisu poolt;
- lahinguvalve ja lahinguteenistuse oskuslik organiseerimine ja korralik teostamine;
- relvastuse ja sõjatehnika korrasolek ja kasutamiskvaliteet;
- vägede kõrgel tasemel operatiiv-, lahingu- ja mobilisatsioonilise ettevalmistus;
- isikkoosseisu kindel sõjaline distsipliin, organiseeritus ja valvsus.

Lahinguvalmiduse ühte koostisosa - vägede lahinguvõimet - defineeritakse kui vägede (jõudude) seisundit, mis võimaldab neil edukalt läbi viia lahingutegevust igasugustes tingimustes ja realiseerida oma lahinguvõimalused.⁴ Vägede lahinguvõime on tagatud, kui:

- nende organisatsiooni-koosseisu struktuur ja tehniline varustatus vastab kaasaegse sõjategevuse iseloomule ja lahingulisele määratusele;
- väed on täielikult ja kvaliteetselt komplekteeritud isikkoosseisuga ning varustatud relvastuse, sõjatehnika ja teiste materiaalse vahenditega;
- allüksused, üksused, väekoondised ja juhtimisorganid on saanud lahingväljaõpet ja harjutanud koostegutsemist;
- isikkoosseisu moraalne ja füüsiline seisund on hea, on säilitatud võitlusaktiivsus ja võidutahe;
- vägedel on kindel juhtimine;
- vägesid varustatakse igakülgset jm.

Allüksuste, väeosade ja koondiste lahinguvõime määrab kokkuvõttes relvajõudude lahinguvõimsuse. Relvajõudude lahinguvõimsust, mis on riigi sõjalise potentsiaali väljenduseks, mõjutavad otseselt või kaudselt ka riigi majanduslik jõud, poliitika ja sõjaline doktriin.⁵

Sõjaks valmisoleku elemendid leiduvad ka Eesti valitsuse poolt 30. detsembril 1931 heakskiidetud riigikaitse üldistesi põhimõtetes⁶:

“... Kallaletung võib sündida ootamatult, mispärast peame olema alati kaitsevalmis. On olulise tähtsusega, et selleks vajalikud tegevused – kaitse korraldamine riigi piiridel ja ta elulistes keskkohades, mobilisatsioon ja vägede koondamine – teostuksid kiiresti ja takistuseeta.

Edukaks võitluseks vastase võimaliku ülekaaluga on tarvilik, et omaksime tugeva moraaliga, hästi organiseeritud, õpetatud ja tehniliselt varustatud kaitsejõudu....”

Tähelepanu tuleb pöörata ka kindralmajor Juhan Tõrvandi 1930. aastal loetletud kolmele põhilisele tegurile, mis pidid kindlustama Eesti kaitsevägele edu sõjategevuses.⁷ Kaitseväge:

- organisatsioon peab võimaldama ära kasutada inimtagavara ja materiaalseid võimalusi õigel ajal ja kohal;
- relvastus ning tehniline varustus ei tohi olla nõrgem, kui arvataval vastasel;
- väljaõpe ja kasvatus peab olema kõrgem, kui vastasel.

⁴ Voennaja enciklopedija. 1. S. 505-506.

⁵ Samas, S. 498.

⁶ Lahingueeskiri. Tallinn, 1932. Lk 1-2.

⁷ ERA. 495-12-13. L 18, Kaitsevägede Staabi ülema märgukiri kaitseministrile, 17.06.1930.

Töö sisust

Kõikide sõjalise valmisoleku komponentide sügavam käsitlemine oleks magistritööle esitatud nõudeid arvestades liiga mahukas ja olemasolevaid allikaid arvestades ka keerukas.

Töös on põhjalikumalt käsitletud kaitseväge sõjalise valmisoleku järgnevaid koostisosi:

1. kaitseväge ja selle kätteüksuste võitlusvõime, eelkõige järgnevad elemendid:
 - organisatsioon ja koosseis;
 - komplekteeritus isikkoosseisuga;
 - varustatus relvastuse ja muu varustusega;
 - väljaõpe;
2. mobilisatsiooni potentsiaal ja mobilisatsiooniline valmisolek, s.t. valmisolek kaitseväge üleviimiseks rahuaegselt koosseisult sõjaaegsele;
3. piirikatteplaanide ja mobilisatsiooniplaanide sisu ja nende vastavus sõjalise valmisoleku nõuetele;
4. piirikattejõudude alaline kaitsevalmidus, s.t. valmisolek ootamatuks kallaletungiks ehk operatiivne valmisolek.

Lõpuks on käsitletud Eesti kaitseväge jõudude piisavust riigi kaitseks 1939. a sügisel ehk potentsiaalse sõjalise võimekuse piisavust.

Maavägede juures on suuremat tähelepanu pööratud 1. ja 2. diviisile, sest nemad pidid kaitsma peamiselt idapiiri. Maavägedest mõnevõrra lühemalt on käsitletud lennuväge, mereväge ja Merekindlusi. Kaitseväe ära kasutamist sõjalise valmisoleku tõstmiseks on puudutatud lühidalt, ehkki selle organisatsiooni tähtsus 1930-ndatel tõusis. Eesti kaitseväge relvastusest ja sõjatehnikast on antud lühike ülevaade, põhitähelepanu on pööratud vägede tegelikule relvastusele. Antud valdkonnas on olemas juba vajalikul tasemel uurimused. Pikemalt on vaadeldud Eesti piirikindlustusi. Kaitsevägeosade käsitlemisel antakse siiski ülevaade nende relvastusest. Eraldi ja põhjalikumalt vaadeldakse seejuures tol ajal olulist tankitõrje ja õhukaitse korraldust. Põgusamalt leiab käsitlust teema mahukuse tõttu vägede operatiivne ja lahingväljaõpe. On püütud anda ülevaade ja hinnangud suurematest õppustest ning reservväelaste kordusõppustest 1930-ndate teisel poolel. Välja on jäetud juhtivkoosseisu ja isikkoosseisu igapäevane koolitus ja treening.

Magistritöö algmaterjalina on osaliselt ära kasutatud 2000. a valminud bakalaureusetööd "Eesti kaitseväge sõjaline valmisolek 1939. aastal". See töö on aga põhjalikult ümber töötatud, osaliselt lühendatud ning täiendatud uue materjaliga (mahult juurde u 2/3). Lisatud on palju peatükke, nt väeosade organisatsioonist, Eesti inimpotentsiaalid, kaitseväge väljaõppest, piirikindlustustest, võrdlusmaterjali teistest riikidest ning tervikuna IV osa (1939. a sügise sündmustest koos vastupanuvõimaluste analüüsiga). Magistritöö on koostatud paralleelselt S-Keskuse koguteose "Sõja ja rahu vahel" I köite jaoks Eesti kaitseväge puudutava osa kirjutamisega. Selle töö maht oli ainult väga piiratud.

Teatud piirid seadis tööle allikaline baas, ehkki võrreldes bakalaureusetööga on juurde lisatud palju materjale nii Eesti aga ka Läti, Leedu ja Poola arhiividest, samuti

mitmesugust kirjandust. Paljud olulised arhiivimaterjalid on hävinenud või pole kättesaadavad. Sel põhjusel jäi ülevaade Eesti kaitse planeerimisest ning kaitseväe väeosade lahinguvalmidusest kohati ebaühtlaseks. Võrdlusmaterjaliks on kasutatud Lätis, Leedus, Poolas, Venemaal, Saksamaal ja mujal ilmunud sõjaajaloo alaseid uurimusi ning ülevaateid.

Töö struktuur

Magistritöö on jaotatud sissejuhatuseks ja neljaks suuremaks osaks, osad peatükkideks ja alapeatükkideks. Iga peatüki lõpus, kohati ka peatükkide sees on püütud võrdluseks esitada andmeid Läti ja Leedu aga ka mõnede teiste riikide (N. Liidu, Poola, Saksamaa, Soome jt) relvajõududest.

Kõigepealt I osas on antud üldine ülevaade Eesti kaitseväe (sõjaväe) organisatsioonist ja isikkoosseisust kuni 1939. aastani. Kuna kaitseväe 1939. a-ni kehtiv organisatsioon pandi üldjoontes paika 1928. a reformiga, on alustatud ülevaadet sellest aastast. I peatükis on lühiülevaade kaitseväe üldisest arengust, seda mõjutanud poliitilistest ja majanduslikest teguritest, teises üldise organisatsiooni ja koosseisu arengust. Kolmandas peatükis on põhjalikult käsitletud kahe põhiväeliigi jalaväe ja ratsaväe väeosade organisatsiooni, koosseisu ning relvastust, põgusalt ka motoriseeritud üksuste loomist. Neljandas peatükis on vaadeldud Eesti inimpotentsiaali, sõjaväeteenistust, kaitseväe komplekteeritust isikkoosseisuga.

Teine osa haarab Eesti sõjalist planeerimist. Kuna sõjalisel planeerimisel, katteplaanide ja mobilisatsiooniplaanide koostamisel arvestati sõjategevust potentsiaalse vaenlasega, on planeerimise osa alguses käsitletud kelle vastu, milliseks sõjaks Eesti kaitseväge ette valmistati. Teises peatükis on vaatluse all Eesti mobilisatsiooniplaan, kui tähtsamaid dokumente sõjaks valmisolekuks. Eesti mobilisatsiooniplaani paremaks hindamiseks on tutvustatud ka mõnede teiste riikide mobilisatsioonisüsteemi. Kolmandas peatükis on vaadeldud Eesti kaitseväe ja väeliikide piirikattekavu ja kaitsekavu. Pikem ülevaade on esitatud idapiiriäärsete diviiside kaitsepiirkondadest ja kaitseplaanidest.

Kolmandas osas on antud ülevaade olukorrast Eesti kaitseväes 1939. a, siin on põhjalikult käsitletud sõjalist valmisolekut kindlustavate katteväeosade seisundit. Esimene peatükk sisaldab eri väeliike, aga ka Kaitseliitu ja piirivalvet haaravaid alapeatükke. Teises peatükis on ülevaade kaitseväe väliõppustest ja reservväelaste kordamisõppustest 1930-ndate II poolel, üldine ülevaade kaitseväe relvastuse seisust ja põhjalikum käsitus piirikindlustustest.

Neljandas osas on kõigepealt ülevaade Eesti poolt 1939. a septembri lõpus ette võetud sammudest riigikaitse tugevdamiseks ning ülevaade Soome sõjalistest ettevalmistustest ja valmisolekust 1939. aastal. Peatüki lõpus on käsitletud N. Liidu sõjalisi ettevalmistusi Eesti ja teiste Balti riikide vastu 1939. a sügisel. Esitatud on üldine võrdlus Eesti kaitseväest ja Eesti idapiiri taha 1939. a septembri lõpuks koondatud N. Liidu relvajõududest. Teises peatükis on varasematele osadele tuginedes analüüsitud idapiiril seisnud 1. ja 2. diviisi võimalikke jõude pärast mobilisatsiooni, püütud võrrelda neid piiri taga rindelõikudes seisvate punaarmee jõududega ning hinnata Eesti kaitse võimalusi. Seejuures on võrdluseks kasutatud Soome Talvesõja kogemusi, eelkõige Karjala kannase

kaitsest, aga ka 1944. a võitluste kogemusi Eestis. Lõpuks on Eesti kaitseväge valmisoleku ja vastupanu võimaluste kokkuvõte.

Lisadena on esitatud Eesti, Läti, Leedu aga ka teiste riikide kaitseväge organisatsiooni, koosseisu ja relvastust, mobilisatsiooni- ja kaitseplaanide puudutavad tabelid või ülevaated ning kaardid Eesti kaitseväge dislokatsioonist ning kaitseplaanidest.

Algse kava kohaselt pidi töö kajastama Eesti kaitseväge valmisolekut sõjaks 1939-1940. aastal, s.t. pidi haarama ka baasideajastust. Baasideajastust esitas autor lühema ülevaade koguteose "Sõja ja rahu vahel" I köites. Kuna väga palju täiendavat materjali polnud võimalik allikate vähesuse tõttu lisada jättis autor selle osa magistritöö piiratud mahtu arvestades välja. Ruumi kokkuhoiu eesmärgil jäid välja ka ülevaade Eesti sõjalis-poliitilise olukorra muudatustest 1939. aastal (kuni läbirääkimisteni Moskvas), samuti ülevaated Läti, Leedu ja Poola sõjalistest ettevalmistustest ning valmisolekust 1939. aastal.

Lisamärkusi

1939. aastal polnud Eestis ametlikult kaitseväge, sest 1937. a-st kandis see sõjaväe nime. Kuna antud töös vaadeldakse kõrvuti sõjaväega põgusalt ka piirivalvet ning Kaitsepolitsei, on kasutatud pealkirjades laiema mõistena kaitseväge.

Autor püüdis allikaviidetes panna arhiivimaterjalidele juurde dokumendi nimetust, kuid ei jõudnud seda märkida kõikidele. Eraldi peatükkides asuvate samade dokumentide puhul on pealkirja korratud.

Tekstis esinevates tabelite allikate viitamisel on kasutatud ka lühendamist, kuid lisades on tabelite ja muude materjalide all täisviited.

Viimasel ajal on vaidlusi tekitanud suure ja väikse algustähe kasutamine sõjaväeosade ja asutuste nimetuste kirjutamisel. Autor on seisukohal, et Eesti kaitseväes olnud väekoondiste, väeosade ja asutuste nimed tuleb kirjutada sõjaajaloo teostes suure tähega, kui nad olid Eestis ainulaadsed (nt rahuajal eksisteerinud Auto-tankirügement, Sidepataljon, Pioneeripataljon, Merekindlused jt). Niimoodi on võimalik teksti lugemisel selgelt eristada konkreetset Eesti väeosa mingist suvalisest tüüpväeosast või sõjaaegsest väeosast. Samuti tuleks suurte tähtedega kirjutada kõrgemate juhatuste ja staapide nimetused (nt Sõjavägede Staap). "Sõja ja rahu vahel" I köite toimetamisel autori seisukohtadega ei arvestatud.

Eesti sõjaväeosade numbrid on enamuses araabia numbritega. Rooma numbritega on pataljonid, brigaadid ja sõjaaegsed suurtükiväegrupid nende eristamiseks rahuaegsetest suurtükiväegruppidest.

Historiograafia ja kasutatud allikad

Historiograafia

Magistritöö osaliseks lühiversiooniks võib lugeda autori kirjutatud Eesti sõjalist planeerimist ja kaitsejõudude arengut puudutavaid osasid koguteose “Sõja ja rahu vahel” I köites: Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani, mis ilmus 2004. aastal S-Keskuse väljaandel.⁸ Ka osa magistritöö lisasid on selles koguteoses. Viimased märkimisväärsed parandused ja täiendused on selle käsikirjas tehtud 2003. aasta algul. Magistritöös on uuema uurimismaterjali analüüsi tulemusel mõned hinnangud ja seisukohad veidi erinevad (kohati kriitilisemad) antud koguteoses esitatust. Koguteoses on aga lisaks magistritööst välja jäetud baasideajastu käsitus. Üldiselt oli koguteose kaitseväge haarava osa maht väga piiratud ja pikemateks analüüsideks ja hinnanguteks seal ruumi polnud.

Muid teaduslikke uurimusi magistritöö teemal tervikuna Eestis ilmunud pole, kuid on mitmesuguseid uurimustöid ja teoseid, mis haaravad või puudutavad magistritöö üksikuid koostisosi.

Kaitsepoliitikast ja 1939-40. a sündmustest. Eesti sõjaväe arengu käsitlemisel on oluline Ago Pajuri doktoritöö “Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918-1934.”⁹ Teos käsitleb eelkõige riigikaitsepoliitikat ja perioodi kuni aastani 1934, kuid selles põhjalikult vaadeldud kaitseväreform 1928. aastal pani üldjoontes aluse Eesti sõjaväe organisatsioonile ja koosseisule kuni iseseisvuse lõpuni 1940. a. Teosest saab ülevaate ka suure majanduskriisiga seotud riigikaitse finantseerimise probleemidest 1930-ndate I poolel ning diskussioonidest kaitseväge reorganiseerimise üle. Majanduskriisiga seotud probleemidest on A. Pajur kirjutanud üsna pikalt ka kindral Aleksander Tõnissoni mälestusraamatus.¹⁰

Mitmekülgse ülevaate aastatest 1939-1941 Eesti ajaloos on kirjutanud Jüri Ant.¹¹ Peale Eesti ja N. Liidu juhtkonna tegevuse, välispoliitiliste sündmuste on selles pööratud tähelepanu ka sisemistele arengutele, rahva arvamustele. On juhitud tähelepanu, et sõjaohu kasvades 1939. a rõhutasid Eesti riigi- ja sõjaväejuhid oma esinemistes järjest rohkem kindlat tahet kaitsta iseseisvust relvadega. Huvitavad on raamatus avaldatud

⁸ Sõja ja rahu vahel. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. S-Keskus, 2004. Lk 157-179, 193-226, 435-462 (lisad nr 1-19).

⁹ Ago Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918-1934. // Uurimusi ja allikmaterjale Eesti sõjaajaloost, 2. Tartu, 1999.

¹⁰ Ago Pajur. Kaitseministrina. // Unustamatu. Kindral Aleksander Tõnisson. Artikleid ja mälestusi. Tallinn, 2004. Lk 105-134.

¹¹ Jüri Ant. Eesti 1939-1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999.

uuringu andmed rahva arvamustest ja meeleoludest ning hinnangutest rahvusvahelistele sündmustele 1939. a aprillis.

Ülo Uluots on oma raamatus Eesti kaadrisõjaväelaste saatusest andnud ülevaate ka Eesti sõjaväest, kaitseplaanist, relvastusest ja varustusest, kindlustustest ning 1939. a septembri sündmustest. Antud osa allikana on kasutatud mälestusi ning ka tänapäevaseid uurimusi. Ülevaates on huvitavaid hinnanguid, kuid sõjaväe organisatsiooni ja relvastust puudivas osas leidub eksitavaid andmeid.¹²

Andres Seene on oma magistritöös Eesti Vabariigi neutraliteedipoliitikast vaadelnud ka Eesti-Saksa sõjalist koostööd 1930-ndatel aastatel.¹³

Eesti juhtkonna tegevusest 1939. a on ilmunud mitmeid kriitilisi käsitlusi. Eesti, Läti ja Leedu välis- ja kaitsepoliitikast ning iseseisvuse kaotusest on kirjutanud mahuka uurimuse (doktoritöö) Magnus Ilmjärv.¹⁴ Selles on käsitletud muu hulgas Eesti sõjalist koostööd teiste riikidega ja Eesti alistumist N. Liidu nõudmistele 1939-40. aastal. Ehkki autor on olnud väga põhjalik, leidub tema töös siiski mõningaid tühikuid ja kaheldavat infot. Puudulikult on käsitletud II maailmasõja puhkemise järel Eesti sõjaväe juhtkonna tegevust, ilmselt pole autor kõiki vajalikke arhiivimaterjale üles leidnud. Suuremaks probleemiks, nagu ka M. Ilmjärve varasematel uurimustel võib pidada teatud allikate, nagu diplomaatilise kirjavahetuse, luurematerjalide vähekriitilist kasutamist. See ei võimalda kõiki tema hinnanguid päris tõsiselt võtta. Ilmjärv pole vaevunud diplomaatide ettekannete sisu võrdlema muude arhiividokumentidega ning teiste uurijate käsitlustega. Välisriikide, aga ka Eesti sõjaväeatašeede ja saadikute ettekannetega tutvumine näitab, et Eesti sõjaväe kohta 1939-40 diplomaatilistes allikates leiduv info on kohati eksitav. Sageli on kavatsused, plaanid esitatud toimunud sündmuste või tegevusena.

Sarnaselt on M. Ilmjärv 1939. aasta sündmusi käsitlenud oma varasemates uurimustes ja publikatsioonides ning 2004. a ilmunud koguteoses.¹⁵

Palju tasakaalukam, kuid üldiselt siiski kriitiline on Soome ajaloolase Martti Turtola käsitlus Konstantin Pätsist.¹⁶ Raamatus on ülevaade Pätsi ja Laidoneri välispoliitikast ning Eesti - Soome salajasest koostööst merekaitse vallas. 1939. aasta sündmusi Eestis on käsitletud kohati võrdlevalt Soome tegevusega. M. Turtola on vaadelnud ka sõjalist valmisolekut ja vastupanu võimalikkust 1939. a septembris. Eesti kaitseväge kohta esitatud andmed on siiski puudulikud. Turtola arvates oleks Eesti pidanud aktiivsemalt enese kaitseks välja astuma. Ta on andnud mõista ka Eesti kaitsmise võimalikkust, kuid pole seejuures vaadelnud nt Eesti sõjalis-strateegilise asendi erinevust Soomest. Kahjuks puuduvad tekstis allikaviited.

¹² Ülo Uluots. Nad täitsid käsku. Eesti ohvitseride saatus. Tallinn, 1999.

¹³ Andres Seene. Kas illusioonidiplomaatia? Eesti Vabariigi neutraliteedipoliitika 1918-1940. Tartu Ülikooli magistritöö. Tartu, 2001.

¹⁴ Magnus Ilmjärv. Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. Aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn, 2004.

¹⁵ Magnus Ilmjärv. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934-1940. // Academia. 3. Tallinn, 1993; Sõja ja rahu vahel. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn, 2004.

¹⁶ Martti Turtola. President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed. Tallinn, 2003 (soome k. 2002).

1990. a. ilmusid kahelt autorilt ajakirjas "Looming" polemiseerivad artiklid Eesti presidendi K. Pätsi ja Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoneri tegevusest 1939 – 1940. a.¹⁷ Suhtumine on erinev: Evald Laasil kriitiline, Kaupo Deemantil kaitsev, mõista püüdev. E. Laasi oli kindral Laidoneri tegevusele hinnangut andes aluseks võtnud Eesti sõjaväe ümberrelvastamise kava elluviimise, mobilisatsiooni väljakuulutamise loobumise 1939. a ja avalikud esinemised. Paraku ei saa ainult selle põhjal Sõjavägede ülemjuhataja tegevust objektiivselt hinnata. Sõjaväe ümberrelvastamise hilinemise põhjused, nagu ka Eesti riigikaitse finantseerimine tervikuna vajaks üldse eraldi põhjalikumat uurimist.

1939. a sündmustest on andnud korraliku ülevaate ka Külle Arjakas oma 1988-89. a "Vikerkaares" avaldatud artikliseerias Eesti välispoliitikast. Seejuures on antud ülevaade Eesti ettevalmistustest sõjaks ja analüüsitud vastupanuvõimalusi N. Liidule.¹⁸

Kaitseväge organisatsioonist, relvastusest ja väelikeidest. Riigiarhiivis H. Õunapuu koostatud Eesti riigikaitse juhtimisasutuste teatmik sisaldab ülevaate sõjaväe keskasutuste ning Sõjaministeeriumi ja tema asutuste organisatsiooni arengust ja ajaloo 1918. a-st kuni 1940. aastani. Esitatud on nende asutuste ülesanded ning struktuur.¹⁹

Relvastusajaloolane Toe Nõmm on oma uurimustes ja artiklites käsitlenud Eesti kaitseväge relvastust, sõjatööstust, samuti piirikindlustusi. Kõige uuem ja põhjalikum ülevaade Eesti kaitseväge relvastusest, varustusest, sõjatööstusest ja relvastuspoliitikast 1930-ndatel aastatel ilmus juba mainitud koguteose "Sõja ja rahu vahel" I köites.²⁰

Paraku on esialgset teksti ruumipuudusel tugevasti kärbitud ja välja on jäetud relvastuse ja sõjatehnika tellimusi puudutav osa. T. Nõmme analüüsid kaitseväge relvastuse seisukorrast on väga asjatundlikud ja tasakaalukad, esitatud on saavutused kui puudujäägid. Toodud on rohkelt võrdlusi naaberriikidega, mis ei näita Eesti olukorda sugugi kehvana. Eesti kaitseväge relvastuse seisundit ja sõjavarustuse tellimusi puudutab üks 1989. a ilmunud ülevaatlik artikkel. Peale selle on T. Nõmm avaldanud palju artikleid Eesti kaitseväge relvastuse erinevatest liikidest (peamiselt laskurelvadest, tankitõrjerelvadest, suurtükkidest, mitmesugusest varustusest) ning sõjatööstusest.²¹ 2005. a märtsis ilmus Laidoneri muuseumi aastaraamatus põhjalik käsitlus Eesti suurtükiväest, selle relvaliigi ajalugu Eesti rahvusväeosadest kuni Nõukogude okupatsiooni alguseni. Pikemalt on vaadeldud ka relvahankeid ja müüke, samuti vähetuntud lõike relvastusajaloos: suurtükiväge optikat, luurevahendeid, raadiosidet ja keemiarelva. Suurtükiväeüksuste organisatsiooni on käsitletud lühidalt.²²

¹⁷ Evald Laasi. Riigijuhid ajaloo ees. // Looming. 1990. 3. Lk 368-374; Kaupo Deemant. Olgem õiglased // Looming. 1990. 11. Lk 1561-1566.

¹⁸ Külle Arjakas. Eesti Vabariigi välispoliitika 1939. Vikerkaar. 1988. 9-12; 1989. 1-2.

¹⁹ H. Õunapuu. Eesti Vabariigi riigikaitse juhtimine 1918-1940. Tallinn, 2004.

²⁰ Toe Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. // Sõja ja rahu vahel. I köide. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn, 2004. Lk 226-264, 463-465.

²¹ Toe Nõmm. Eesti Vabariigi kaitseväge 1939-1940. // Akadeemia. 1989. 3. Lk 585-599; Toe Nõmm. Eesti piirikindlustused. Tehnika ja Tootmine. 1992. 8. Lk 42-45; 9. Lk 43-46.

²² Toe Nõmm. Eesti suurtükivägi 1918-1940. Relvastus ja ülesehitus. // Laidoneri muuseumi aastaraamat 2004 (4.). Laidoneri Muuseum, 2005. Lk 38-205.

Laiahaardeline ülevaade Eesti lennunduse ja lennuväe arengust kuni 1940. aastani ilmus 2001. aastal Hollandi lennundusajaloolase Frederik Gerdesseni ja kahe eestlase Toivo Kitveli ja Johannes Tilga ühistööna. Antud töö seisukohalt on huvipakkuv põhiliselt üks peatükk (Enne uut sõda, lk 167-195), osalt ka peatükk viimasest rahuaastast (lk 245-247). Raamatust on andmeid ka Eesti kaitse planeerimisest. Lisades leidub andmeid lennukitest, lenduritest ja väljaõppest.²³ Lennuväeosadest ja Õhukaitse suurtükiväegrupist leidub huvitavat ka Robert Nermani Tallinna linnaosade ajalugu käsitlevates raamatutes.²⁴

Meresõjaajaloolase Mati Õuna Eesti merejõude ja sõjalaevu käsitlevad tööd annavad huvitava ülevaate Eesti laevastiku koosseisust, samuti Merekindlustest.²⁵ Peale laevade tehniliste andmete, relvastuse ja teenistuskäigu leidub andmeid ka väljaõppetegevusest. M. Õunal on ilmunud ka raamat "Eesti sõjavägi 1920-1940"²⁶, milles on antud Eesti väekoondiste ja väeosade ajalugu põhiliselt publitseeritud materjalide, artiklite (ajakirja "Sõdur" jt.) ja mälestuste põhjal. 1939. aastast on selles siiski vähe huvipakkuvat. Merekindlustest nii tsaariajal kui Eesti Vabariigis on andnud ülevaate Heino Gustavson.²⁷ Tiit Noormetsa ja Mati Õuna ühistööna valminud "Eesti soomusmasinad. Soomusautod ja tankid 1918-1940" sisaldab peale põhjaliku ülevaate soomustehnikast ka andmeid Auto-tankirügemendi organisatsioonist, koosseisust ja väljaõppest.²⁸ Mati Õunal, Tiit Noormetsal ja Jaak Pihlakul on ilmunud ka lühiülevaade Eesti soomusrongide ajaloost. 1930-ndatele aastatele on selles küll pühendatud vähe tekstiruumi, kuid rikkalikud illustratsioonid annavad hea pildi soomusrongide lahingukoosseisust ja relvastusest.²⁹

Leitnant Tavid Kiljako kirjutas 1938. a Kõrgema Sõjakooli lõputöö "Pataljoni organisatsioon, relvastus, varustus, juhtimine ja kasutamine lahingus." Selles võrdles ta Eesti jalaväepataljoni organisatsiooni ja relvastust teiste riikide pataljonide omaga. Uurimus oli varustatud hulgaliselt lisadega. Antud lõputöö põhjal avaldas T. Kiljako välisriikide pataljonide kohta artikli ajakirjas "Sõjateadlane".³⁰

Urmet Paloveer on kirjutanud Tartu Ülikoolis bakalaureusetöö Eesti ratsaväest.³¹ Töö III osa kajastab ratsaväge 1920-30 ndatel aastatel. Huvipakkuv on IV osas olev ülevaade Eesti ratsaväehvitseride arvamustest ratsaväe seisundist ja tulevikust, väeliigi

²³ Frederik Gerdessen, Toivo Kitvel, Johannes Tilk. Aeg, mehed, lennukid. Eesti lennunduse arengulugu kuni 1940. aastani. Tallinn, 2001.

²⁴ Robert Nerman. Kalamaja ajalugu. Tallinn, 1996; Robert Nerman. Lasnamäe ajalugu. Tallinn, 1998.

²⁵ Mati Õun. Eesti sõjalaevad 1918-1940. I valik. Tallinn, 1998; Mati Õun. Eesti Merekindlused ja nende suurtükid 1918 – 1940. Tallinn, 2001.

²⁶ Mati Õun. Eesti sõjavägi 1920-1940. Tallinn, 2001.

²⁷ Heino Gustavson. Merekindlused Eestis 1913-1940. Tallinn, 1993.

²⁸ Tiit Noormets, Mati Õun. Eesti soomusmasinad. Soomusautod ja tankid 1918-1940. Tallinn, 1999.

²⁹ Mati Õun, Tiit Noormets, Jaak Pihlak. Eesti soomusrongid ja soomusronglased 1918-1941. Tallinn, 2003.

³⁰ T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Tallinn, 1938. // ERA. 495-12-671; allikad 495-12-672; lisad 495-12-673; T. Kiljako. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng ning praegune seisukord. // Sõjateadlane. Nr 5. 1939. Lk 201-234.

³¹ Urmet Paloveer. Eesti ratsavägi. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö. Juhendaja Ago Pajur. Tartu, 2004.

reorganiseerimise vajadusest. Mika Raudvassar on avaldanud uurimuse Õhukaitse suurtükiväegrupist.³² Selles on antud ülevaade grupi koosseisust, arengust, väljaõppest ja relvastusest. Artikkel põhineb aga vaid Õhukaitse suurtükiväegrupi fondile Riigiarhiivis, kasutatud pole teisi arhiivimaterjale.

Ivo Juurvee bakalaureusetöö ja magistrیتöö käsitlevad Eesti sõjaväeluuret kahe maailmasõja vahel aga võrdluseks on vaadeldud ka Läti sõjaväeluuret. Suuremat tähelepanu on pööranud raadioluurele ja seejuures koostööle Saksa Abwehriiga.³³

Märkimist väärib ka üks **Nõukogude ajal** Eestis valminud uurimistöö. Karl Mangi kandidaadidissertatsioon "Rahvaväe loomine 1940. a sotsialistliku revolutsiooni käigus"³⁴ sisaldab suhteliselt korralikku, kuid ajastule iseloomuliku suunitlusega ülevaadet Eesti sõjaväest ja Kaitseliidust 1930-ndate lõpus (I peatükk). Esimeses alapeatükis on pikalt käsitletud ka koostööd Saksamaaga. Järgnevalt on käsitletud riigikaitse üldist arengut, Riigikaitse Nõukogu tegevust, noorsoo sõjalist ettevalmistust, seadusandlust, juhtimist, sõjaväe organisatsiooni, koosseisu, relvastust, finantseerimist, Kaitseliitu. Eraldi peatükk on pühendatud sõjaväe sotsiaalsele koosseisule. Selles on puudutatud ka kaadripuudust Eesti sõjaväes, sõjaväelaste varustamist ning lõpuks Eesti sõjalisi ettevalmistusi 1940. a suvel. Arhiiviallikatele tuginevas töös leiduvad ka mõned organisatsiooni skeemid ja tabelid sõjaväeosade ja Kaitseliidu isikkoosseisust ning olukorrast sõjavarustusega. Autor on järeldanud, et Eesti sõjavägi omas II maailmasõja eel küll organisatsiooniliselt hästi läbimõeldud vormi, kuid relvastuse tulejõu ja transpordivahendite poolest oli praktiliselt I maailmasõja tasemel (l. 89).

Välismaal ilmunud Eesti riigikaitset puudutavatest teostest on tähelepanuväärsem Soome sõjaajaloolase Jari Leskineni doktoritöö Soome ja Eesti salajasest sõjalisest koostööst 1930-1939.³⁵ Peale naabrite koostöö küsimuste on autor andnud põhjaliku ülevaate (ligi 40 lk) ka Eesti sõjalisest planeerimisest, kaitseplaanidest. Leskinen on välja toonud Eesti aktiivse kaitse põhimõtted, kaitsejoone viimise N. Liidu ja Läti territooriumile 1930-ndate II poolel. Samas on ta kahelnud Eesti Saksa vastastes kaitseplaanides. Kahjuks on see teos jäänud Eestis väärilise tähelepanuta. Antud monograafia baasil koostatud J. Leskineni uuem teos "Vendade riigisaladus"³⁶ on tõlgitud ka eesti keelde. Selles on antud põhjalik ülevaade Soome ja Eesti merevägede salajasest koostööst, mille eesmärgiks oli sulgeda rannakaitsepatareide ja allveelaevade abil Soome laht Nõukogude laevastikule. Eesti kaitseplaan puudutav osa on sellest aga välja jäänud. Teoses on ka välja toodud, et N. Liidu sõjaline juhtkond mõistis Soome lahe sulust tekkivat ohtu Balti laevastikule. Raamatu tõlge (toimetamine) on kohati puudulik.

³² Mika Raudvassar. Õhukaitse suurtükiväegrupp 1928-1940. // KVÜÕA Toimetised. 3. 2004. Lk 208-234.

³³ Ivo Juurvee. Eesti sõjaväeluure struktuurist ning infovahetus- ja raadioluure tegevusest maailmasõdadevahelisel perioodil: võrdlusi Lätiga. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö. Juhendaja Jüri Ant. Tartu, 2002.

³⁴ Karl Mang. Rahvaväe loomine 1940. a sotsialistliku revolutsiooni käigus (käsikiri). Tallinn, 1971.

³⁵ Jari Leskinen. Vaiettu Suomen silta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930-1939. Helsinki, 1997.

³⁶ Jari Leskinen. Vendade riigisaladus. Soome ja Eesti salajane sõjaline koostöö Nõukogude Liidu võimaliku rünnaku vastu aastatel 1918-1940. Tallinn, 2000.

Baltikumi sõjalise julgeoleku küsimusi, laevade ning mereväerelvastuse hankeid Inglismaalt ja Prantsusmaalt 1920-30 ndatel aastatel puudutab Donald J. Stokeri uurimus.³⁷

Ülevaate- ja teatmeteostest tuleb märkida väliseestlase Evald Uustalu poolt koostatud "Eesti Vabariik 1918-1940. Ajalooline ülevaade sõnas ja pildis."³⁸ Selle riigikaitset puudutav osa annab lühiülevaate Eesti sõjaväe ja Kaitseliidu organisatsioonist, koosseisust, relvastusest ja väljaõppest. Kahjuks leidub arvulistes andmetes üsna palju faktivigu, alati pole selge, mis aastast mingid andmed pärinevad.

Eesti sõjaväe organisatsiooni ja juhtivkoosseisu kohta sisaldab väärtuslikku infot ka välismaal ilmunud Fred Limbergi kogumik "Isamaa eest".³⁹ Peale sõjaväe juhtkonna elulugude sisaldab see lühiülevaadet organisatsiooni muudatustest. Lisaks on püütud esitada andmestik sõjaväe organisatsioonist ja juhtkonnast aastatel 1924, 1928, 1933, 1934 ja 1939. Autor on tunnistanud, et arhiivimaterjalid polnud talle kättesaadaval ja seetõttu on esitatud andmestik paratamatult lünklik ja mõningate ebatäpsustega.

Võrdlusmaterjalid naaberriikide relvajõududest

Läti relvajõudude kohta ilmus Torontos 1983. aastal Läti pagulasteadlase Edgars Andersoni põhjalik, ligi 830 lk teos.⁴⁰ Lisaks Läti sõjaväe ajaloole, organisatsioonile, koosseisule, relvastusele, sõjaplaanidele ja varustamisküsimustele, samuti piirivalvele, Kaitseliidule, politseile, paramilitaarsetele organisatsioonidele, tsiviillennundusele ja laevandusele on selles antud huvitav ülevaade ka Eesti ja Leedu relvajõududest, suhetest naaberriikide ja Euroopa suurriikidega ning koostööst nende relvajõududega. Kasutatud on USA ja Inglismaa arhiivimaterjale ning läände pääsenud Läti sõjaväelaste ja poliitikute mälestusi. Seoses sellega, et autoril polnud võimalik kasutada Läti arhiivide materjale, pole kõik andmed teoses usaldatavad. Autor pole suutnud kaotada mälestustes esinevaid vasturääkivusi ja fikseerida ajaliselt kõiki toimunud arenguid. Siiski võib seda pidada parimaks välismaal ilmunud teoseks Balti riikide relvajõududest sõdade vahel. Andersoni teost pole tänini suutnud mahult ega teemade ulatuselt ületada ükski publitseeritud käsitlus relvajõududest Lätis, aga ka Eestis ja Leedus.

E. Andersons on juba 1969. aastal avaldanud ingliskeelse artikli Balti riikide sõjalisest olukorrast sõdade vahel. 2001. a on see Eestis uuesti publitseeritud.⁴¹ Selle Eestit puudutavas osas leidub mitmeid vigu.

Läti ajaloolased Valdis Bērziņš ja Ainars Bambals avaldasid 1991. a väikse raamatu Läti sõjaväest 1918 kuni 1940. aastani.⁴² Selles on eraldi ülevaade sõjaväe arengust 1934-40, esitatud on üsna palju arvandmeid ning kaardid-skeemid.

³⁷ Donald J. Stoker. Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919-1939: Grand Strategy and Failure. // Cass Series. Naval Policy and History; 18. London; Portland, Or., 2003.

³⁸ Eesti Vabariik 1918-1940. Ajalooline ülevaade sõnas ja pildis. Lund, 1968, lk. 221-232.

³⁹ Fred Limberg. Isamaa eest. Cardiff, 1980.

⁴⁰ Edgars Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Toronto, 1983.

⁴¹ Edgars Andersons. The Military situation in the Baltic States. // Baltic Defence Review, No. 6, Volume 2001. Pp 113-153 (Acta Baltica, 1969).

⁴² V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Rīga, 1991.

Läti Sõjamuuseumi töötaja Valdis Kuzmins on oma magistritöös käsitlenud Läti kaitseplaane 1939-40. aastal.⁴³ Vaadeldud on kaitse põhimõtteid, kaitseplaani ja mobilisatsiooniplaani 1939. a ning kõige põhjalikumalt muudatusi baaside ajastul. Töös on ka hea ülevaade Läti sõjaväest, ettevalmistustest sõjaks 1939. a sügisel ning ümberkujundustest baaside ajastul. V. Kuzminsi töös esitatud seisukohad erinevad mõneti E. Andersonsi raamatus esitatud ülevaatest Läti kaitseplaanidest.

Juris Ciganovs Läti Sõjamuuseumist on avaldanud ülevaateartikli Läti sõjaväest ja sõjaplaanidest aastatel 1939-40 Läti laevastiku juhatajale admiral Teodors Spādele pühendatud kogumikus.⁴⁴

Leedu relvajõudude kohta ilmus USA-s 1986. aastal Vytenis Statkuse koostatud ülevaate-teos.⁴⁵ Selles on erinevate kättesaadavate avalike allikate, sõjaväeajakirjanduse, Leedu sõjaväe määrustike ja käsiraamatute põhjal pandud kokku üsna põhjalik ülevaade Leedu relvajõududest, nende organisatsioonist väeliikide ja teenistuste kaupa, relvastusest. Kuna autor ei ole kasutanud arhiivimaterjale, pole selles täpseid arvandeid isikkoosseisust ja relvastusest. Pole vaadeldud ka sõjalisi plaane ja sõjalis-poliitilist olukorda, koostööd teiste riikidega. Seetõttu jääb raamat alla E. Andersonsi käsitlusele Läti relvajõududest.

Leedu relvajõududest on viimasel ajal ilmunud mitu raamatut Poolas. Esile tuleb tõsta Toruńi Mikołaj Koperniku Ülikooli professori Waldemar Rezmeri teaduslikku monograafiat Leedu lennuväest aastatel 1919-1940.⁴⁶ Kõrvuti põhjaliku lennuväe käsitlusega on selle I peatükis antud hea ülevaade Leedu relvajõudude loomisest, nende organisatsiooni, koosseisu ja relvastuse arengust, muudatustest 1939-40 kuni reorganiseerimiseni Punaarmee 29. territoriaalseks laskurkorpuseks. Poola sõjaajaloo populariseerija, filmirežisöör ja õppejõud Jan Rutkiewicz andis 2002 aastal välja rikkalikult illustreeritud ülevaateraamatu Leedu sõjaväest 1918-1940 ja Leedu formeeringutest 1940-1953.⁴⁷ See sisaldab populaarses vormis esitatud ülevaadet Leedu - Poola suhetest 1918-1944, Leedu sõjaväe organisatsioonist ja relvastusest väeliikide kaupa. Põhitähelepanu on pööratud vormiriietusele, eraldusmärkidele ja aumärkidele.

Leedu Sõjamuuseumi teadur ja Kaunase ülikooli õppejõud ajaloodoktor Jonas Vaičėnonis avaldas 2003. a doktoritöö Leedu sõjaväe rollist riigi poliitilises elus 1927-40.⁴⁸ Selles on antud ülevaade ka sõjaväe isikkoosseisust, ohvitserkonnast, Relvastuse fondist, Küttide Liidust. 2004. a ilmus ka Vaičėnonise hästi illustreeritud raamat Leedu sõjaväelaste vormiriietusest ja käsirelvadest XX sajandil.⁴⁹ Varasematel aastatel on J. Vaičėnonis

⁴³ Valdis Kuzmins. Latvijas brunoto spēku aizsardzības plāni. 1939. g. rudens - 1940. g. vasara. Latvijas Universitāte. Magistra darbs. Rīga, 2002.

⁴⁴ Juris Ciganovs. Dzīvē un nebrīvē. // Admirālis Teodors Spāde. Rīga, 2002. Lp. 9-60.

⁴⁵ Vytenis Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos 1918-1940 m. Chicago, 1986.

⁴⁶ Waldemar Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. Toruń, 1999.

⁴⁷ Jan Rutkiewicz. Wojsko Litewskie 1918-1940. Litewskie formacje zbrojne 1940-1953. Warszawa, 2002.

⁴⁸ Jonas Vaičėnonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927-1940. Vilnius, 2003.

⁴⁹ Jonas Vaičėnonis. Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje. Vilnius, 2004.

avaldanud artikleid Leedu sõjaväe moderniseerimisest, sõjaväe isikkoosseisust ja sõjaplaanidest ning Leedu Küttide Liidu osast riigi kaitsel.⁵⁰

Leedu sõjaväe relvastusest ja tehnikast 1939-40 on 1990-ndatel aastatel kirjutanud artikleid Sõjamuuseumi teadur Arvydas Pociunas.⁵¹ Gintautas Surgailis on avaldanud raamatu Leedu sõjalaevastikust, täpsemalt ainsast sõjalaevast.⁵²

Poola relvajõududest enne II maailmasõda ja Saksa - Poola sõjas leidub väga palju materjali. Poola sõjaajalooga tegeldi tõsiselt emigratsioonil ja ka Poola Rahvavabariigis. 1951. aastast anti Londonis Kindral Sikorski nimelise Ajalooinstituudi poolt välja mitmeosaline koguteos Poola relvajõududest II maailmasõjas, mille I köite I osas⁵³ on antud ülevaade Poola relvajõududest enne sõda. Teos on põhjalik, kuid rohkest mälestuste kasutamisest tingitult siiski subjektiivne. Poola Rahvavabariigis ilmunud teostest on huvipakkuvam Eugeniusz Kozłowski monograafia Poola sõjaväe moderniseerimisest ja arendamisest 1936-39⁵⁴, milles on põhjalikult käsitletud ka väeliikide arengut. Rahvavabariigi Sõjaajaloo Instituudi ametlikku ajalookäsitlust 1939. a sõjast ja sellele eelnevast esindab ka 1979. a ilmunud koguteose I köide⁵⁵, mille peatoimetajaks oli samuti E. Kozłowski.

Poola sõjaväelistest suhetest, koostööst naaberriikidega on 2004. a ilmunud Marian Leczyki teos.⁵⁶ Selles on asjalik kirjeldus ka koostööst Eesti ja Lätiga ning sõjaväeatašeede materjalide põhjal antud ülevaade Eesti ja Läti relvajõududest.

Ilmunud on ka mitmeid käsitlusi Poola väeliikide arengust ja osalemisest sõjas, nt ratsaväest.⁵⁷

Saksa - Poola sõjast ja poolte sõjajõududest on ilmunud mitmeid käsitlusi Venemaal ja Valgevenes. Mihhail Meltjuhov on avaldanud raamatu Nõukogude - Poola sõdadest, milles on Venemaa arhiivimaterjalidele tuginev käsitlus Nõukogude - Poola ja Saksa - Poola sõjast 1939. a. Raamatus on märgata negatiivset suhtumist Poolasse.⁵⁸

⁵⁰ Jonas Vaičėnėnis. Lietuvos kariuomenė modernizacija (1926-1939) // Darbai ir dienos. Nr 21 (2000). Jonas Vaičėnėnis. Lietuvos kariuomenė skaičiai 1920-1939 m. // Karo archyvas. XVII (2002); Jonas Vaičėnėnis. Lietuvos Šaulių sąjunga Valstybės gynyboje 1935-1940 metais. // Lietuvos Šaulių sąjungos istorijos fragmentai. Kaunas, 2002. P. 110-119.

⁵¹ Arvydas Pociunas. Lietuvos kariuomenė 1939-1940 metais. // Kardas 1994. 7/8. P 16-18; Arvydas Pociunas. Lietuvos kariuomenė ginkluotė ir karinė pramonė 1939-1940 metais. // Mokslas ir Technika. 1993. 4. P. 30-31.

⁵² Gintautas Surgailis. Lietuvos karinis laivynas 1935-1940. Vilnius, 2003.

⁵³ Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. Tom I. Kampania wrześniowa 1939. Część pierwsza. Politycze i wojskowe położenie Polski przed wojną. Londyn, 1951.

⁵⁴ Eugeniusz Kozłowski. Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy. Wydanie II. Warszawa, 1974.

⁵⁵ Polski czyn zbrojny w drugiej wojnie światowej. T. I: "Wojna obronna Polski 1939. Warszawa, 1979.

⁵⁶ Marian Leczyk. Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921-1939. Wydawnictwo Comandor, 2004.

⁵⁷ Bohdan Królikowski. Ułańska jesień. Szkice do dziejów kawalerii II Rzeczypospolitej. Lublin, 2002.

⁵⁸ M.I. Meltjuhov. Sovetsko-pol'skie vojny. Voенno-političeskoе protivostojanie 1918-1939 gg. Moskva, 2001.

Soome kaitseväest sõdade vahelisel perioodil on ilmunud mitmesuguseid teoseid. Kaitsejõudude ajaloost on regulaarselt välja antud rikkalikult illustreeritud ülevaateraamatuid. Jarl Kronlund on koostanud Soome Peastaabi jaoks faktiderohke, illustreeritud ning lisadega lühiülevaate kaitsejõudude ajaloost.⁵⁹ Ära võib märkida R. Arimo uurimust sõjalisest planeerimisest.⁶⁰ Siiski ei õnnestunud leida käsitlust, kus oleks põhjalikumalt esitatud kaitseväge ning väekoondiste ja väeosade rahu- ja sõjaaegne organisatsioon, isikkoosseis ja relvastus. Talvesõja raamatud seda lünka ei täida. Sõjaajaloo ajakirjades on palju artikleid Soome relvajõududest seoses Talvesõjaga, aga leidub ülevaateid ka rahu ajast, nt Anssi Vuorenmaa artikkel rahvusvahelises kogumikus.⁶¹ Hästi on uuritud Soomes relvastuse ajalugu.⁶²

Soome Talvesõjast on ilmunud palju uurimusi, koguteoseid ja dokumentide kogumikke nii Soomes aga alates 1990-ndatest aastatest ka Venemaal. Soomes 1970-ndate lõpus Sõjateaduse Instituudi Sõjaajaloo toimetuse koostatud 4 köiteline koguteos Talvesõjast⁶³ on küll põhjalik, kuid tänaseks juba osaliselt vananenud. Teoses on üksikasjalikult kirjeldatud kaitseväge mobiliseerimist ja vägede hargnemist, sõjategevust aga ka relvastamise ja varustamise probleeme. Jõudude käsitlusel domineerib väeosade loetlemine, kuid vähe on andmeid väeosade isikkoosseisust ja relvastusest. Puudulikud on andmed ka Nõukogude poole jõududest. Eesti keeles avaldatud mahukas artiklite kogumik Talvesõjast (koostajad Jari Leskinen ja Antti Juutilainen) on küll väga mitmekülgne, kuid mitte põhjalik. Selles leidub ka arvandmeid poolte isikkoosseisust ja relvastusest üksikutes rindelõikudes.⁶⁴ Esile tuleb tõsta veel Raimo Heiskaneni uurimust, kus on esitatud andmed poolte jõududest rindelõikudes sõja algul ja lõpul.⁶⁵

Väga huvipakkuv on Venemaal viimasel aastakümnel ilmunud kirjandus. Ilmunud on mitmeid koguteoseid, artiklite kogumikke.⁶⁶ Neis leidub palju materjali, mis annavad pildi olukorrast punaarmees 1939-1940. aastal, Leningradi sõjaväeringkonna, aga ka teiste sõjaväeringkondade, õhujõudude ja Balti laevastiku jõududest, nende koosseisust, relvastusest, väljaõppest, võitlusvõimest, jõudude vahekordadest rindelõikudes. Palju huvipakkuvat materjali varem Eesti ja Läti piiril seisnud punaarmee väekoondistest ja väeosadest, nende võitlusvõimest ning tegevusest Talvesõjas annab Pavel Aptekari

⁵⁹ Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt. Porvoo, Helsinki, 1959; Jarl Kronlund. Vom Volksaufstand zur Institution. Die Verteidigungskräfte Finnlands 1918-1993. Helsinki, 1995.

⁶⁰ R. Arimo. Suomen puolustus suunnitelmat 1918-1939. III osa. Helsinki, 1987.

⁶¹ Anssi Vuorenmaa. Finland's defence forces: the years of construction 1918-1939. // Revue Internationale d'Histoire Militaire. No 62-1985. P 39-54.

⁶² Markku Palokangas. Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918-1988. I-II osa. Suomen Asehistoriallisen Seura, 1991.

⁶³ Talvisodan historia 1-4. Porvoo - Helsinki - Juva, 1977-79.

⁶⁴ Talvesõda. Koostanud Jari Leskinen ja Antti Juutilainen. Tallinn, 2002.

⁶⁵ Raimo Heiskanen. Talvisodan operaatioiden johtaminen ja edellytysten luominen sodankäynnille Päämajan operatiivisen osaston näkökulmasta. Saarijärvi, 1996.

⁶⁶ Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I-II. Sankt-Peterburg, 2003; Zimnjaja vojna 1939-1940. Kniga 1. Poliitičeskaja istorija. Moskva, 1998.

monograafia, mis põhineb Venemaa arhiivimaterjalidele. Allikate ühekülgsuse tõttu ei anna see aga terviklikku ega objektiivset pilti Talvesõjast.⁶⁷

N. Liidu aktsioonidest Balti riikide vastu ja Nõukogude relvajõududest 1939 - 1940. a on ilmunud suhteliselt vähe eri uurimusi. Kõige väärtuslikum ja mahukam Venemaal ilmunust on Mihhail Meltjuhovi "Upuščennyj šans Stalina", mis paistab silma Moskva arhiividest väljatoodud huvitavate andmete rohkusega.⁶⁸ Sellest saab hea ülevaate Nõukogude Liidu relvajõudude arengust 1939-41. Esitatud on andmed vägede koondamisest Balti riikide piiridele 1939. ja 1940. aastal (selle osa varem ajakirjas ilmunud variant on avaldatud ka eesti keeles), samuti N. Liidus läbiviidud varjatud mobilisatsioonist. Teose puudujäägiks võib pidada vaid Sõjalaevastiku arhiivi materjalide mittekasutamist.

Erinevaid materjale punaarmeele võib leida lisaks Talvesõja alasele kirjandusele II maailmasõja (Suure Isamaasõja) algust puudutavates käsitlustes. Esile võib tõsta A. Lenskij koostatud teatmikku Nõukogude maavägedest enne sõda. Paraku tugineb see vaid avaldatud sõjaajalookirjandusele, mälestustele ja publikatsioonidele, mitte arhiivimaterjalidele.⁶⁹

Viimasel ajal ilmunud raamatutest tuleb esile tõsta kahte Aleksei Isajevi raamatut, mis on kirjutatud V. Suvorovi (V. Rezuni) teooria ümberlõkkamiseks. Autor on arhiivimaterjalide ja vähekasutatud kirjanduse põhjal asjalikult analüüsinud N. Liidu sõjalisi ettevalmistusi ja välja toonud puudujäägid ning vead ("müüdid") Suvorovi aga ka Nõukogude sõjaajaloolaste raamatutes. Käsitletud on nii sõjalist planeerimist, väeliikide arengut kui ka relvastust, toodud palju võrdlusi teiste riikidega.⁷⁰

Nõukogude relvajõududest II maailmasõjas on ilmunud teatmekirjandust ja uurimusi ka läänes, põhiliselt USA-s ja Inglismaal. Asjalik teatmik on koostatud Steven J. Zaloga ja Leland S. Nessi poolt.⁷¹

Lääneriikide relvajõudude arengust 1930-ndatel aastatel ja väeosade organisatsioonist usaldusväärsete andmete leidmine valmistas autorile raskusi. Kõige parem on olukord Saksamaa osas, ilmunud on teatmeteose sarnaseid tervikkäsitlusi ja väga palju üksikteemade käsitlusi.⁷² Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja teiste riikide relvajõudude kohta midagi võrdväärset leida ei õnnestunud. Poola ajaloolane Marian Zgórniak on oma uurimuses käsitlenud sõjalis-poliitilist situatsiooni Euroopas 1938. aastal ja andnud

⁶⁷ Pavel Aptekar'. Sovetsko-finskie vojny. Moskva, 2004.

⁶⁸ M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. Sovetskij Sojuz i borba za Evropu 1939-1941 gg. Moskva, 2002 (I trükk 2000); osa eesti k.: Mihhail Meltjuhov. Nõukogude sõjalise kohaloleku suurendamine Baltikumis aastail 1939-1941. // Akadeemia. 2001. 9. Lk 1899-1919; 10. Lk 2074-2095.

⁶⁹ A.G. Lenskij. Suhoputnye sily RKKa v predvoennye gody. Spravočnik. Sankt-Peterburg, 2000.

⁷⁰ A. Isaev. Antisuvorov. Moskva, 2004; A. Isaev. Antisuvorov. Desjat' mifov Vtoroj mirovoj. Moskva, 2004.

⁷¹ Steven J. Zaloga, Leland S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. Phoenix Mill, 1998.

⁷² Burkhardt Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. Das Heer bis zum Kriegsbeginn. Darmstadt, 1954; Klaus Christian Richter. Die Geschichte der deutschen Kavallerie 1919-1945. Augsburg, 1994; S. Drobjazko. Vtoraja mirovaja voina 1939-1945. Pehota vermahta. // Serija Soldat. Moskva, 1999; Pehota vermahta. Čast 1. // Armejskaja serija. Riga, 1997; Artillerija vermahta. // Armejskaja serija. Riga, 1998.

ülevaated ka Saksamaa, Itaalia, Tšehhoslovakkia, Prantsusmaa, Suurbritannia, N. Liidu, Poola, lühidalt ka Belgia, Ungari, Rumeenia, Jugoslaavia relvajõudude arengust ning ettevalmistustest sõjaks.⁷³ Ülevaateos Lääne-Euroopa riikide relvajõudude ajaloost keskajast kuni tänapäevani on ilmunud ka Venemaal.⁷⁴ Selles leiduvad muu hulgas ülevaated Suurbritannia, Prantsusmaa, Saksamaa, Hollandi, Luksemburgi ja Belgia relvajõudude arengust kahe maailmasõja vahel. Põhiliselt Inglismaal on välja antud mitmesuguseid populaarseid teatmeraamatuid relvajõudude organisatsioonist, koosseisust, relvastusest ja vormiriietusest, nt kirjastuse Osprey sari (osa on avaldatud ka vene keeles⁷⁵), kuid nende usaldusväärsus on väga kaheldav. Tavaliselt on esitatud andmed 1940. aastast või hilisematest sõja-aastatest. 1939. a või sellele eelneva kohta on vähe. Märkida võib ära vene keeles ilmunud Andrew Mollo teatmeteost relvajõududest II maailmasõjas.⁷⁶ Asjalikke käsitlusi Tšehhoslovakkia relvajõududest ja valmisolekust sõjaks 1938. aastal on ilmunud Poolas. Piotr Majewski on oma uurimuses näidanud, et Tšehhoslovakkia vastupanuvõimalused Saksamaale polnud sugugi nii head, kui seda väideti Nõukogude ajal.⁷⁷ Ungari relvajõududest leiab materjali Nõukogude perioodil ilmunud koguteosest Ungari sõjaajaloost.⁷⁸ Peale selle võib esile tuua Nõukogude Liidus ilmunud kollektiivse töö II maailmasõja algusperioodist⁷⁹, milles on põhjalikult käsitletud mobilisatsiooni läbiviimist põhilistes sõtta astunud riikides.

Kasutatud allikad

Töö tugineb Eesti kaitsejõudude osas valdavalt arhiivimaterjalidele ja kirjandust on selle juures kasutatud vaid abimaterjalina. Võrdlusmaterjali saamiseks on kasutatud Läti, Leedu, Soome, Poola, Saksa ja Vene sõjaajalooalast kirjandust.

Põhiallikaks on Eesti Rahvusarhiivi (Riigiarhiivi) dokumendid. Kahjuks leidub arhiivis suuri puudujääke, mis on tingitud osa materjalide üleandmisest Punaarmeele 1940. a ja 1944. a tulekahjust. Osa huvitavaid dokumente hävitati staapides enne Nõukogude okupatsiooni 1940. aastal.

Olulisemad materjalid sõjaväe organisatsioonist, väeosade ja asutuste määratud koosseisudest ning isikkoosseisu igakuised koondandmed leiduvad Sõjavägede Staabi fondis (F 495). 1928. a kaitseväreformi kajastavad materjalid on aga Kindralstaabi

⁷³ Marian Zgórnjak. Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r. Warszawa, 1979.

⁷⁴ Istorija zapadnoevropejskih armij. Moskva, 2003.

⁷⁵ J. Sumner, F. Vavilet. Francuzskaja armija 1939-1942: Kampanija 1939-1940. Višistskaja Francija. Moskva, 2002; M. Brailey. Britanskaja armija 1939-1945. Severo-zapadnaja Evropa. Moskva, 2003.

⁷⁶ Andrew Mollo. Vooružennye sily Vtoroi mirovoj. Struktura. Uniforma. Znaki različija. Moskva, 2004.

⁷⁷ Jan P. Wiśniewski. Armia czechosłowacka w latach 1932-1938. Toruń, 2002; Piotr M. Majewski.

Nierozegrana kampania. Warszawa, 2004.

⁷⁸ Magyarország hadtörténete. 2. Budapest, 1985.

⁷⁹ Načalnyj period vojny. Moskva, 1974.

fondis (F 496). Sõjaväe koosseisu muudatustest leiab veel infot, sh ettepanekute juurde kuuluvad seletuskirjad, Vabariigi Presidendi kantselei fondist (F 989).

Ülevaate sõjaväe ja Kaitseliidu relvastusest saab 1939. a septembris läbiviidud inventuuri koondmaterjalidest Sõjavägede Staabi fondis ning relvastuse ja varustuse N. Liidu relvajõududele üleandmise koondaktidest. Sõjavägede Staabi fondis on säilinud ka Riigikaitse moderniseerimise plaan ja vastavad eelarvekavad. Suurem osa relvastust, tehnikat, varustust ja relvahankeid puudutavat materjali on aga Sõjavägede Varustusvalitsuse fondis (F 498).

Eesti sõjalise planeerimise uurimist raskendab dokumentaalsete allikate lünklikus 1930-ndate aastate II poolest. Kõik Sõjavägede Staabi I (operatiiv-) osakonnas hoitud plaanid: vabariigi, diviiside, Õhukaitse ja Merejõudude kaitseplaanid, piirikatte- ja mobilisatsiooni katte, tagala kaitse, vägede kasutamise, koondamisvedude ja sisekaitseplaanid, Eesti-Läti kaitseliidu kaitsekavad, kaitserajatiste ehitamise plaanid koos nende juurde kuuluvate materjalidega anti 1940. a suvel üle punaarmee esindajatele. Samuti anti üle kõik nende plaanidega seotud ja I osakonna operatiivne salajane kirjavahetus aastatest 1932-1940. Praegu on need dokumendid, kui nad pole hävitatud, tõenäoliselt Venemaa Riiklikus Sõjaarhiivis. Senini pole neid õnnestunud üles leida.

Sõjavägede Staabi fondis on säilinud mobilisatsiooni üldplaani nr 2 materjalid, vabariigi kaitseplaani lisad 1928. aastast ja I diviisi kaitserajooni kaitseplaan 1930. aastast. Sõjavägede Staabi operatiivosakonna (I osakonna) ja mobilisatsiooniosakonna (V osakonna) tegevusest annavad ülevaate staabi ja osakondade tööplaanid ning aruanded 1930-ndate II poolest. Säilinud sõjaväe sidekava ja diviiside sidekavad piirikatte puhuks võimaldavad selgitada piirikattejõudude jaotust ja komandopunktide asukohti. Samas on ka mitmesugust materjali väljaõppest. Varasemaid kaitsekavasid (aastatest 1926-1928) leidub 1. diviisi kohta üsna palju Kindralstaabi fondis.

Maavägede väekoondistes ja väeosades hoitud kaitse- ja piirikatteplaanide eksemplariid hävitati enamuses ilmselt 1940. a. Vaid 3. Diviisi staabi fondis (F 521) on säilinud väljavõte Vabariigi piirikattekavast 3. diviisile ja diviisi piirikattekava. Olemas on ka Harju- ja Lääne-Saare sõjaväeringkonna piirikattekavad ja operatiivmaterjalid. 1. Diviisi staabi fondist (F 515) õnnestus leida vaid 1938. a sisekaitsekava. Pildi Narva jõe kaitselõigust annab väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikattekavast, kuid ühes sellega on 4. Üksiku jalaväepataljoni fondis (F 543) säilinud ka materjale II ja V brigaadi piirikattekavast. 2. diviisist ühtki terviklikku kaitseplaani säilinud pole. Fragmente 2. diviisi kattekavast õnnestus leida 3. Suurtükiväegrupi fondis (F 602). Operatiivplaanidest saab huvitavat infot ka sõjamängude, välisõitide ja õppuste materjalidest, eelkõige 3. diviisi aga ka 1. diviisi kaitsepiirkonna kohta.

Parem on olukord õhukaitse ja mereväe osas. Õhukaitse Staabi fondis (F 526) on olemas väljavõte Vabariigi 1939. a piirikatte kavast Õhukaitsele, Õhukaitse ja selle väeosade 1939. ja 1935. a kattekavad, mobilisatsiooni- ning piirikatte alane kirjavahetus. Samuti Merejõudude Staabi fondis (F 527) on säilinud väljavõte vabariigi 1939. a piirikatte kavast ning merejõudude 1939. a piirikattekava, sisekaitsekava ning mobilisatsiooniplaan. Kattekavast ja mobilisatsiooniplaanist on materjalid ka Merekindluste Staabi fondis (F 642).

Säilinud on paljud väeosade, asutuste aga ka valdade mobilisatsiooniplaanid, nt Tartu Sõjaväeringkonna Staabi fondis (F 674). Mobilisatsioonialast ja reservlaste õppusi kirjavahetust leidub ka Võru-Petseri Sõjaväeringkonna Staabi fondis (F 683).

Olulist materjali kaitseplaneerimisest, sõjaväe organisatsiooni muudatustest, relvastuse moderniseerimisest on Riigikaitse Nõukogu fondis (F 988). Mitmekesist materjali riigikaitsealasest tegevusest 1934-1940 leidub Johan Laidoneri isiklikus fondis (F 2553). Ära tuleb märkida Sõjavägede Ülemjuhataja päevaraamatud ja aruanne riigikaitse tegevusest 1934-39.

Täiendavat materjali õnnestus leida Läti Riiklikust Ajalooarhiivist (LVVA) Armees Staabi fondist. 1937. a koostatud ülevaates Eesti sõjaväest on asjalik käsitus ka kaitseplaani koos kaitsepositsioonide skeemidega.⁸⁰ Poola Uute Aktide Arhiivist (AAN) Varssavis Peastaabi fondist (Sztab Główny, sygn. 616) leiduvad Poola sõjaväeatašeede ettekanded Eesti ja Läti kohta 1930-ndate II poolest. Neis on infot nii sõjalis-poliitilistest sündmustest, kui ka dislokatsioonist, relvastusest ja väljaõppest. Veel rohkem huvitavat materjali on samas paiknevates Poola ohvitseride ettekannetes stažeerimisest Eesti sõjaväe väeosades.

Katteväeosade kohta leidub materjali ebahühtlaselt. 1. diviisi ja selle koosseisus olnud väeosade kohta on materjali suhteliselt palju nii 1. Diviisi staabi (F 515) kui väeosade fondides, nagu 1. Jalaväerügement (F 539), 1. Suurtükiväegrupp (F 598) ja 4. Üksik jalaväepataljon (F 543). 2. Diviisi Staabi fondis (F 518) ja mitmete diviisi katteväeosade (7. Jalaväerügemendi, Ratsarügemendi) fondides aga mingit huvipakkuvat materjali 1930-ndate lõpust pole. Kõik see hävis Riigiarhiivi tulekahjus 1944. a. Rohkem materjali on säilinud vaid 3. suurtükiväegrupi kohta. 1. ja 7. jalaväerügemendi ning nende allüksuste isikkoosseisu saab selgitada ülemate päevakäskude põhjal.

Üsna palju huvitavat materjali, sh 2. diviisi kohta, on väeliikide inspektuurides: Jalaväe Inspektor (F 510), Suurtükiväe Inspektor (F 511), Ratsaväe Inspektor (F 513) ja Inseneriväe Inspektor (512). Leidub väeosade inspektsiooniakte, väljaõppeplaanid, õppuste ja sõjamängude kavandid ning aruandeid, andmeid relvastusest ja varustusest. Inseneriväe Inspektuuri huvipakkuvad materjalid puudutavad piirikindlustusteid ja purustustööde ettevalmistamist. Nendest materjalidest saab pildi idapiirile planeeritud kaitseliinidest ja piirikindlustustest.

Naaberriikide relvajõududest leidub sõjaväe esindajatelt (atašeedelt) saadud materjali Sõjavägede Staabi fondi II osakonna nimistutes (F 495, nimistud 11 ja 12). Põhjalikumad ülevaated on Poola ja Läti relvajõududest 1938. a-st. Samas on stažeerimas või visiitidel viibinud ohvitseride ettekandeid Lätist ja Poolast aga ka Lääne-Euroopa riikidest.

Publitseeritud dokumentaalseid materjale käsitletaval teemal leidub kogumikus “Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni.”⁸¹ Nende hulgas on dokumente Riigikaitse moderniseerimise plaanist ja mobilisatsiooni üldplaanist nr 2. Punaarmee, sh ka Eesti vastu koondatud jõudude kohta 1939 ja 1940. a leidub palju huvitavat materjali

⁸⁰ LVVA. 1474-1-1635, Pärskats par Estijas brunotiem spēkiem (Ülevaade Eesti relvajõududest). 1.07.1937.

⁸¹ Molotovi-Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1989.

Talvesõda puudutavates dokumendipublikatsioonides. Paljud publikatsioonid haaravad Talvesõja kogemuste analüüsi.⁸²

Sõjaväe määrustikud ja teatmikud. Kasulikuks materjaliks osutusid ka sõjaväe määrustikud. Eesti kaitseväe väeosade ja allüksuste organisatsioonist leiab andmeid rivimäärustikust ning August Balderi koostatud käsiraamatust. Lahingueeskirjas leiduvad Eesti riigikaitse üldpõhimõtted, väeliikide ülesanded ja tegevuspõhimõtted.⁸³ Lätis ja Leedus avaldati trükis eraldi juhendmaterjale kaitseväe sõjaaegsest organisatsioonist ja koosseisust.⁸⁴

Perioodika. Kuna töös kasutatud andmed olid omal ajal riigisaladus, siis perioodikast on antud teemal vähe materjali leida. “Sõduris” ilmus küll mõningaid üldisi kaitseväe organisatsiooni, uusi relvaliike, väljaõpet ja igapäevast eluolu puudutavaid artikleid. Väeosade kohta on neis aga väga vähe huvipakkuvat infot, sest andmed väeosade koosseisust, organisatsioonist ja relvastusest olid samuti salajased. “Sõdurist” leiab aga palju ülevaateid sõdadest ja sõjalistest konfliktidest ning teiste riikide relvajõudude arengust. Sõjavägede Staabi poolt välja antud ajakirjas “Sõjateadlane” avaldati huvitavaid artikleid välisriikide sõjajõudude ja sõjatehnika arengust, aga ka sõjakogemustest. Kaitseväeteenistust puudutav seadusandlus, andmed eelarvetest leiduvad Riigi Teatajas.

Mälestused. Huvitavakuv antud töö jaoks on Eesti Sõjavägede Staabi I osakonna (operatiivosakonna) tollase ülema kolonelleitnant Alfred Lutsu ülevaade tema mälestusteraamatu “Heitluste keerises” I osas, mis ilmus 1975. aastal Stockholmis (uus väljaanne 2004. a Eestis).⁸⁵ Sellest saab üsna korraliku pildi Eesti sõjalis-poliitilisest ja strateegilisest olukorrast 1939. a, sõjaväe organisatsioonist, väekoondiste ja asutuste ülesannetest, koosseisus olnud väeosade loeteluga, samuti väljaõppest, kindlustustest, relvastuse ja varustuse seisukorrast. Räägitud on ka sõjaväe juhtkonna sammudest 1939. a septembris, ettevalmistustest kattekava elluviimiseks, antud hinnang kaitseväe valmisolekule ja vastupanu võimalustele. Mälestustes leidub andmeid, mida arhiivides pole. Eestis on viimasel paaril aastakümnel kasutatud Lutsu teost ülevaateosena Eesti kaitsejõududest ja seda on erinevates uurimustes rohkesti tsiteeritud. Tegelikult peaks tema esitatud andmetesse suhtuma allikakriitilisemalt, selles esineb mitmeid vigu. Lutsu raamat on ka mälestustele omaselt subjektiivne ja mitmeid probleeme varjav. Arvestada tuleb, et A. Luts oli Sõjavägede Staabi ülema kindralleitnant N. Reegile lähedane

⁸² Tainy i uroki zimnej vojny 1939-1940. Po dokumentam rassekrečennyh arhivov. Sankt-Peterburg, 2000; Zimnjaja vojna 1939-1940. Kniga 2. I.V. Stalin i finskaja kompanija (Stenogramma soveščanija pri CK VKP (b)). Moskva, 1998; Prinimaj nas Suomi-krasavica. “Osvoboditel’nyj” pohod v Finljandiju 1939-1940 gg. Sankt-Peterburg, 1999.

⁸³ Jalaväe eeskiri. I osa. Jalaväe rivi. Tallinn, 1933; Lahingueeskiri. Tallinn, 1932; August Balder. Pealik lahingus. Jao-, rühma- ja kompanipealiku lahingutegevuse käsiraamat. Tallinn: Kaitseleidu Peastaap, 1932.

⁸⁴ Karaspēka dalu organizācija un diensti taktiskajām mācībām, manevriem un karaspēlēm. Rīga, 1939; Pulku organizācija un dienesti. 1935; Krašto Apsaugos Ministerija. Štabu žinyņas. Kaunas, 1938.

⁸⁵ Alfred Luts. Heitluste keerises. I. Stockholm, 1975. Alfred Luts. Heitluste keerises, I-II. Tallinn, 2004. Alfred Luts (1899-1991), kolonelleitnant, oli 1934-38 Sõjavägede Staabi I osakonna ülema abi ja 1939-40 osakonna ülem, 1938-39 VI osakonna ülem, 1941 põgenes Punaarmeest.

usaldusisik. Lisaks mälestusteraamatule on A. Luts kirjutanud ka mõningaid huvipakkuvaid artikleid 1939. a septembri sündmustest väliseesti väljaandes "Võitleja" 1970. aastal.⁸⁶ Need olid vastuseks E. Tambeki mälestusteraamatule.

Mõnes suhtes on A. Lutsu teosele vastandiks tema endise alluva major Harald Rootsi mälestused.⁸⁷ Luts on oma mälestustes Rootsilt ilmselt põhjusetult mustades tegudes süüdistanud. Roots on kriitiline staabiülema N. Reegi suhtes, kuid üldiselt leidub tema paljundatud käsikirjalises raamatus suure ajavahe tõttu mainitud sündmustest siiski vähe asjalikku materjali. Huvitavalt on selles kirjeldatud sõjalist koostööd Lätiga, mitmeid Sõjavägede Staabi välisõite ning õppusi Merekindlustes. Rootsilt mälestused on üks väheseid allikaid, kus on räägitud Saksa ohu arvestamisest Eesti sõjalisel planeerimisel. Roots on andnud ka värvikad iseloomustused Eesti juhtivatele sõjaväelastele.

Tuleb mainida veel Eesti Vabariigi Presidendi Kantselei ülema Elmar Tambeki Kanadas 1964. a ilmunud mälestusi "Tõus ja mõõn."⁸⁸ Selles on kajastatud ka dramaatilised sündmused 1939. a septembris. Huvipakkuvad on Tambeki andmed ettevalmistustest piirikattekava elluviimiseks ja Eesti sõjaväe juhtivkoosseisust. Eesti sõjaväe juhtkonna ja sõjaväeluure tegevusest ning 1939. a septembris N. Liidule vastupanust loobumise põhjustest leidub andmeid Sõjavägede Staabi ülema I abi, endise sõjaväeluure ülema kolonel Richard Maasingu mälestustes koguteoses "Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas" II köites.⁸⁹

Eesti sõjaväeluure viimase ülema Villem Saarseni mälestusteraamat "See, mis ma nägin" jääb Eesti sõjaväe ja 1939-40. a sündmusi puudutades pinnapealseks, rohkem on kirjeldatud oma isiklikke üleelamisi.⁹⁰

Üldiselt tuleb täheldada mälestuste vähesust. Väga paljud Eesti kõrgemad ja keskastme ohvitserid hukkusid Nõukogude vangilaagrites või II maailmasõjas ega saanud midagi kirja panna. Kahtlemata leidub erakätes veel publitseerimata mälestusi, mis võiksid antud teema jaoks huvi pakkuda.

⁸⁶ A. Luts. Mis toimus tegelikult ööl vastu 26. septembrit 1939. // Võitleja. 1970. Mai; Veelkord Eesti armee kaitseks. // Võitleja. 1970. November.

⁸⁷ Harald Roots. Kui võitluseta murdis mõõk. 1993. Harald Roots (1905-1986), major, teenis 1934-40 Sõjavägede Staabi I osakonnas, 1941-49 nõukogude vangilaagris, 1955-62 elas Lätis, hiljem Eestis.

⁸⁸ Elmar Tambek. Tõus ja mõõn. Mälestusi kodumaalt. I. Tallinn, 1992 (Toronto, 1964).

⁸⁹ Richard Maasing. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimisi 1939. a oktoobris. // Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas, II. Stockholm, 1955. Lk 44-55. Richard Maasing (1896-1976), kolonel, 1934-39 Sõjavägede Staabi II osakonna ülem, 1939 Sõjavägede Staabi ülema I abi, 1939 põgenes Saksamaale, pärast sõda elas Rootsis.

⁹⁰ V. Saarsen. See, mis ma nägin. 1987. Villem-Leopold Saarsen (1891-1982), kolonel (1939), 1934-39 sõjaväeatasee Lätis ja Leedus, 1939-40 Sõjavägede Staabi II osakonna ülem, 1940 põgenes Saksamaale, 1948. a-st Rootsis.

1. Eesti kaitseväge organisatsioon ja koosseis 1928 - 1939

1.1. Eesti kaitseväge üldine areng 1928 – 1939

Kõigepealt tuleb vaadata, kuidas 1930-ndatel aastatel mõjutasid Eesti riigikaitset nii majanduslikud, poliitilised kui ka demograafilised tegurid.

1928. a läbi viidud kaitseväreformi tulemusel oli loodud uus riigikaitseüsteem, mis tagas esialgu ettenähtud ülesannete täitmise – väljaõppe, piirikatte ja mobilisatsiooni kindlustamise. Kaitsekulutuste piiratus (aastatel 1928/29 – 1930/31 oli korraline ja erakorraline eelarve u 18,5 miljoni krooni ringis⁹¹) ei võimaldanud aga materjalosa ja laskemoonavarude uuendamist. Elati Vabadussõja lõpust säilinud tagavaradest. Suudeti uuendada vaid lennuväge. Juba 1930. a tõstis Kaitseväge Staabi ülem kindral Tõrvand oma märgukirjas üles mobilisatsioonitagavarade suurendamise vajalikkuse.⁹² See oli ilma kaitsekulutusi suurendamata võimalik vaid korralist eelarvet, s.t. kaitseväge jooksvaid ülalpidamiskulusid vähendades.

1930. a Eestisse jõudnud ülemaailmne **majanduskriis** sundis 1931/32. majandusaastast ka kaitsekulutusi kärpima. Eelarve saavutas madalseisu 1933/34. majandusaastal – 12,3 miljonit krooni. Kaitseväge jooksvaid ülalpidamiskulusid hinnati samal ajal 13 miljonile. 1932. a-st katkestati kaadriohvitseride ettevalmistamine Sõjakoolis, vähendati üleajateenijate ja ajateenijate arvu kaitseväes, lühendati reaalselt tegevteenistusaega, kärbiti teenistustasusid ja majanduskulusid, aga ka toetust Kaitseliidule. Relvastuse uuendamine lükati edasi.⁹³ 1930/31 kuni 1933/34 kärbiti korralist eelarvet 33,2%, erakorralist eelarvet 69,3% võrra.⁹⁴

Riigikaitse Nõukogu tegevus. 8. veebruaril 1933 moodustatud Riigikaitse Nõukogu istungitel arutati igakülgsest riigikaitse tähtsamaid küsimusi. Esialgu oli olulisemaks probleemiks riigikaitse arendamine kokkuhoiu tingimustes. Majanduslikust kitsikusest tingitud mobilisatsioonitagavarade ja kaadri puudusel peeti 11. aprillil 1933 vajalikuks kaitseväge sõjajaegse koosseisu vähendamist.⁹⁵ Rahuaegsete kaadri väeosade likvideerimist ja ohvitseride ning üleajateenijate vallandamist kokkuhoiu huvides ei peetud siiski soovitatavaks.⁹⁶

Areng pärast 1934. a riigipööret. Ümberkorraldusi Eesti kaitsejõududes hakati ette valmistama juba enne riigipööret. 24. jaanuaril 1934 hakkas kehtima uus põhiseadus ning

⁹¹ Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 441; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918-1934. Lk 314-317.

⁹² ERA. 495-12-13. L 17-21; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918-1934. Lk 235.

⁹³ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 239; A. Pajur. Kaitseministrina. // Unustamatu. Lk 119-127.

⁹⁴ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 241.

⁹⁵ ERA. 988-1-1. L 4-5, 10-12, 14-14p, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 4, 5 ja 6, istungitest 27. märtsil, 10. ja 11. aprillil ning 31. mail 1933. a.

⁹⁶ ERA. 988-1-1. L 20-21, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 9, istungist 6. juulil 1933. a.

3. märtsil kuulutati välja Riigikaitse rahuaegse korraldamise seadus. Nende kohaselt anti riigikaitse kõrgem juhtimine riigipea kätte. Riigivanema kohusetäitja K. Päts pani Kaitseväge juhataja ülesanded ajutiselt kaitseminister kindralmajor Paul Lille peale. 1934. a märtsis Riigikogus kiiruga vastu võetud Kaitseväeteenistuse seaduse muutmise seaduse ning riigivanema poolt antud Ohvitseride teenistuskäigu seadluse ja Üleajateenijate teenistuseseadlusega piirati tegevteenistuses olevate kaitseväelaste poliitilisi õigusi ning seadustati poliitiline puhastustöö kaitsejõududes.⁹⁷

12. märtsil K. Pätsi ja J. Laidoneri poolt toimepandud riigipöörde tulemusel toimusid riigikaitse juhtimises põhimõttelised muudatused. Kehtestati üleriigiline kaitseorganisatsioon, nimetati ametisse Kaitseväge ülemjuhataja kindralleitnant Johan Laidoner. Samas vabastati kaitseminister P. Lill Kaitseväge juhataja kohuste täitmisest.⁹⁸

Koheselt pärast riigipööret võeti vastu mitmed põhjanevad otsused, millega pandi paika kaitseväge arendamine järgnevatel aastatel ning kaitseväge juhtkonna mõju kasv teistes riigielu valdkondades. Riigikaitse Nõukogu pidas vajalikuks suurendada Kaitseväe ülemjuhataja määratud krediidid.⁹⁹

J. Laidoner hakkas Sõjaväge ülemjuhatajana sõjaväe vanemate juhtide operatiivset mõtteviisi ümber kujundama välisõitide korraldamisega. Koostati ka uued operatiivkavad. Laidoneri 1936. aastal esitatud nõudmisel võeti 1937. a ametlikult nimetuse *kaitseväge* asemele tarvitusele *sõjaväge*.¹⁰⁰ 1935. aastal kehtestati sõjaväge juhtide vanuse ülemmäärad ametikoha järgi, eelkõige riviüksuste ja väekoondiste ülematele. Niimoodi pandi alus armee juhtkonna noorendamisele. 1935. a suvest alustati jälle reservlaste kordamisõppusi väeosades.¹⁰¹

16. veebruaril 1935 kiitis Riigikaitse Nõukogu heaks Kaitseväge Staabi ülema poolt esitatud kaitseväge uue sõjaaegse organisatsiooni kava ja mobilisatsiooni põhialused. 18. veebruaril kiideti heaks kaitseväge sõjaaegse tagala organisatsiooni kava (korralduse põhialused). Need kinnitati riigivanema poolt. Vastavalt sõjaaegsele organisatsioonile tuli luua uus mobilisatsiooniplaan, muuta rahuaegset organisatsiooni ja revideerida dislokatsiooni. Kindralmajor N. Reek pidas veel vajalikuks koostada Riigikaitse sõja korralduse seadus, muuta Kaitseväeteenistuse seadust ning ka teisi seadusi ja seadlusi. Järgnevatel aastatel alustati riigikaitse üldkava väljatöötamist.¹⁰²

1936-38 tehti suurt tööd riigikaitsealase seadusandluse täiustamisel. Riigikaitse Nõukogu arutas läbi kõik riigikaitset puudutavad olulised seaduseelnõud. 3. aprillil 1936 pandi riigivanema dekreediga maksma Kodanliku õhukaitse seadus.¹⁰³ 1936. a oktoobris-

⁹⁷ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 288.

⁹⁸ Riigi Teataja 1934. 22. Lk 377; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 292.

⁹⁹ ERA. 988-1-1. L 27-30, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 13, istungist 16. aprillil 1934. a.

¹⁰⁰ ERA. 2553-1-2. L 90, Sõjaväge ülemjuhataja päevaraamat 1934-1938, sissekanne 2.03.1936.

¹⁰¹ AAN. Sztb Glówny, 616-326. L 142-143, 149, Poola sõjaväeatašee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a II kvartal, 25.07.1935.

¹⁰² ERA. 988-1-3. L 8, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 15, istungist 16.02.1935; 988-1-1. L 31-33, Riigikaitse Nõukogu otsused protokollide nr 15 ja 16 järgi, istungitest 16. ja 18.02.1935. a; 495-12-464. L 9, Sõjaväge Staabi 1938. a töökava.

¹⁰³ ERA. 495-12-430. L 33.

novembris läbi vaadatud Sõjaväeteenistuse seadus anti riigivanema poolt 5. veebruaril 1937 ja see jõustus 1. aprillist.¹⁰⁴ 1938. a veebruaris – märtsis kiideti heaks Riigikaitse rahuaegse ning sõjaaegse korralduse seaduste eelnõud ning arutati Kaitseseisukorra seaduse eelnõud. Esimesed kaks pandi kehtima samal aastal. 1938. a töötati lõplikult välja ja pandi kehtima uus Ohvitseride teenistuskäigu seadlus ja koostati ning kehtestati määrused ülikoolides ja koolides riigikaitse kasvatuse ja õpetuse kohta. 1938 töötati välja ka väeosade, asutuste ja nende koondiste juhtimise seadluse eelnõu.¹⁰⁵ 20. märtsil 1939 anti presidendi poolt Allohvitseride ja sõdurite teenistuskäigu seadus (seadlus), mis oli välja töötatud 1938. a. Sellega loeti sõjaväeteenistuses olevad üleajateenijad vastavalt kaadriallohvitserideks või kaadrisõdureiks.¹⁰⁶

Riigikaitsevahendite moderniseerimine. Vahepealne majanduskriisist tingitud tagasilööök riigikaitse finantseerimises mõjutas relvastuse ja varustuse seisut. See hakkas ajast maha jääma, eriti õhukaitse ja lennuväe vallas. Ka mobilisatsioonitagavarad (nt laskemoonatagavara) olid viletsas seisus. Riigieelarve kasv 1930-ndate II poolel võimaldas asuda eelkõige laevastiku moderniseerimisele. Kahe allveelaeva ja nende relvastuse ja varustuse ost neelas põhiosa kaitse-eelarve relvastuse hangeteks määratud vahenditest. Juba 1936. a juulis tõstis Kaitseväge ülemjuhataja kindralleitnant J. Laidoner üles vajaduse eraldada kaitseväge relvastuseks ja ehitusteks raha väljaspool iga-aastasest eelarvet.¹⁰⁷ Suur relvamüük kodusõjas olemasolevasse Hispaaniasse 1936-39 (kokku u 17 miljoni krooni eest) andis võimaluse uue relvastuse ja varustuse kiiremaks hankimiseks ning olemasoleva uuendamiseks väljaspool riigieelarvet.¹⁰⁸ Algul kanti lisavahendid Rahvamajanduse elustamise fondi. 1938. a 27. jaanuaril kiideti heaks Riigikaitse moderniseerimise plaan ning 11. aprillil 1938 asutati Riigikaitse fond. 4. mail 1938 kinnitas president K. Päts Riigikaitse fondi arvel riigikaitse vahendite täiendamise ja riigikaitse ehituste teostamise kava. Riigikaitse fondist nähti ette kulutada kava teostamiseks kuue aasta jooksul, 1938/39 - 1943/44 eelarveaastatel 37,9 miljonit krooni.¹⁰⁹ Uue relvastuse hankimisega jäädagi aga hiljaks, 1939. a-ks saadi kätte vaid väike osa tellitud relvastusest ja tehnikast.

1.2. Eesti sõjaväe organisatsioon ja koosseis

1939. a kehtinud Eesti sõjaväe rahuaegne ja sõjaaegne organisatsioon ning koosseis pandi

¹⁰⁴ Riigi Teataja. 1937. 15. 116 (Lk 237-261).

¹⁰⁵ ERA. 988-1-1. L 34-39p, Riigikaitse Nõukogu otsused protokollide nr 17, 18, 21 ja 22 järgi, istungitest 22.10. ja 5.11.1936. a, 5.03. ja 7.03.1938. a; 495-12-477. L 10, Aruanne Sõjavägede Staabi 1938. a töökava kohta.

¹⁰⁶ Riigi Teataja. 1939. 24. Lk 521-575.

¹⁰⁷ ERA. 2553-1-11. L 93-96, 103-108.

¹⁰⁸ T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 231-232; T. Nõmm. Eesti suurtükivägi 1918-1940. Relvastus ja ülesehitus. Lk 154-159.

¹⁰⁹ ERA. 988-1-1. L 36-37p, Riigikaitse Nõukogu otsused protokollide nr 19 ja 20 järgi, istungitest 27. jaanuaril ja 14. veebruaril 1938. a; 988-1-95. L 1-8; Riigi Teataja. 1938. 39, 354.

üldjoontes paika aastatel 1927 – 1928. Tollane reorganiseerimise kava töötati välja Kindralstaabi V osakonna ülema kolonelleitnant Juhan Järveri juhtimisel. Organisatsiooni täiendati vastavalt vajadustele ning võimalustele järk-järgult 1930-ndatel aastatel. Aastakümne keskpaigas (1933 – 1935) välja töötatud uut vähendatud sõjaaegset organisatsiooni ei saadud kohe rakendada, sest eelnevalt oli vaja mitmeid muudatusi sõjalises planeerimises ja seadusandluses. Alles pärast riigikaitse moderniseerimise plaani täideviimise algust hakati tegelema uue sõjaaegse ja rahuaegse organisatsiooniga.

1.2.1. Sõjaväe rahuaegne organisatsioon 1928 - 1939

Eesti sõjaväe (1929 - 1937 ametlikult kaitseväge) rahuaegne organisatsioon korraldati põhjalikult ümber 1928. a, kui majanduslikel kaalutlustel lühendati teenistusaega. 16. detsembril 1927 võttis Riigikogu vastu Kaitseväeteenistuse seaduse muutmise seaduse. Seadusega kehtestati 1. oktoobrist 1928 sundusliku tegevteenistuse kestuseks 12 kuud jala-, ratsa- ja suurtükiväes ning 18 kuud kõigis teistes väeliikides.¹¹⁰ Ettevalmistusi uuele organisatsioonile üleminekuks alustati juba varem, 1. juuliks 1927 töötati välja kaitseväge reorganiseerimise kava.¹¹¹

Senise organisatsiooni juurde jäämisega oleks halvendatud väljaõppe taset, nõrgendatud mobilisatsiooni katteväeosi, suurendatud isikkoosseisu ülalpidamise kulusid ning muudetud üksused elujõuetuteks.¹¹² Sel põhjusel tuli ümber korraldada jalaväe, suurtükiväe, ratsaväe ja soomusrongide organisatsioon. Uus organisatsioon kehtestati valitsuse poolt 27. aprillil 1928 antud Kaitseväge organisatsiooni ja koosseisude seadlusega 1. oktoobrist 1928.¹¹³ Kaitseväge rahuaegne organisatsioon pidi kindlustama¹¹⁴:

- a) teenistuskõlblike meeskodanike sõjalise ja erialase väljaõppe;
- b) riigi piiri katte mobilisatsiooni läbiviimise ajal;
- c) kiire ja kavakindla ülemineku sõjaaegsele organisatsioonile;
- d) mobilisatsiooniks vajaliku kaadri ülalpidamise;

Selleks nähti uue organisatsiooni järgi jalaväes, suurtükiväes, ratsaväes ja soomusväes ette kahte liiki üksused või allüksused¹¹⁵:

- a) katteüksused – alati lahinguvõimelised üksused või allüksused, millede ülesanne oli riigi väline julgestamine kaitsejõududes mobilisatsiooni läbiviimise ajal. Nendes üksustes pidid teenima rahua ajal ainult noorte kursuse läbiteinud sõdurid;

¹¹⁰ Riigi Teataja, 1928. 1. Lk 1-3.

¹¹¹ ERA. 496-4-408. L 1-24, tabelid 1-3, Kaitseväge reorganiseerimise kava üleminekul aastase teenistusele, 1.07.1927; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika... Lk 220-224.

¹¹² ERA. 496-4-420. L 27; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika... Lk 224.

¹¹³ ERA. 496-4-423. L 27-36, Kaitseväge organisatsiooni ja koosseisude seadlus, 27.04.1928; 496-4-420. L 25-33, Seletuskiri kaitseväge organisatsiooni ja koosseisude seadluse juurde.

¹¹⁴ ERA. 496-4-420. L 26; 496-4-423. L 27; 495-12-468. L 2.

¹¹⁵ ERA. 496-4-420. L 27-28; 496-4-424. L 103-105, Juhendid kaadriüksuste organisatsiooni ja koosseisude alal (1928).

b) kaadriüksused ehk allüksused, mis polnud rahuajal lahinguvõimelised. Kaadriüksuste ülesandeks jäi rahuajal noorsõdurite väljaõpe ja mobilisatsiooni eeltööd.

Katteüksusteks olid jalaväerügemendid, A tüüpi üksused ja allüksused välisuurtükiväes, ratsaväes ja soomusrongidel. Kaadriüksusteks olid üksikud jalaväepataljonid, B tüüpi allüksused ratsaväes ja soomusrongidel, B ja C tüüpi suurtükiväegrupid. Mobilisatsiooni korral pidid üksikud jalaväepataljonid täienduse arvel paisuma jalaväerügementideks. Uued suurtükiväegrupid formeeriti aga B ja C tüüpi gruppidest eraldatud patareide baasil. Seega pidid kaadriüksused omama mobilisatsiooniks vajalikku kaadrit (olema nn mobilisatsiooni pesadeks). Iga kompanii ja vastava üksuse (patarei, eskadroni) formeerijatena pidid rahuajal kohal olema üks kaadriohvitser ja üks-kaks üleajateenijat allohvitseri. Ajateenijate vahi- ja tööteenistusest vabastamiseks moodustati erilised üleajateenijatest vahiüksused ning määrati majandustöödeks palgaline tööjõud.¹¹⁶

Kuna uue seaduse järgi võeti teenistusse igal aastal 1. veebruaril ja 1. oktoobril ning noorte väljaõppe kestis neli kuud, jäid kaadriosad 1. juunist kuni 1. oktoobrini tühjaks. Katteosad paisusid aga just riigikaitsele ohtlikuks peetavil suvekuudel. Ajateenijad pidid katteüksustes juunist septembrini läbi tegema suvised laagri- ja lahingõppused. Neile õppustele komandeeriti ka osa kaadriüksuste ohvitseridest ja allohvitseridest.¹¹⁷

Uue organisatsiooni rakendamise loodetud kaitseväge isikkoosseisu ülalpidamise kulude vähendamist u 1 miljoni krooni võrra aastas tegelikkuses ei saavutatud. 1928/29 – 1929/30 rahandusaastatel vähenesid võrreldes eelnevaga majapidamiskulud ligi poole miljoni krooni võrra kuid teenistustasu kasvas kokkuhoiust mõnevõrra rohkem.¹¹⁸

Uus kaitseväge väeosade ja asutuste rahuaegne organisatsioon kehtestati sõjaministri 4. augusti ettepaneku kohaselt.¹¹⁹ Vana organisatsiooni järgi oli sõjaväe koosseisus ette nähtud 18 171 inimest, 1928. a oktoobrist rakendatud uue koosseisu kava järgi 15 593 inimest. 1. novembril 1928 oli sõjaväe määratud koosseisus 15 562 ja nimekirjas 15 813 inimest.¹²⁰

Juhtimine. Keskjuhatus moodustasid 1928. a seadluse järgi sõjaminister ja sõjaministri abi ning järgnevad keskasutused: Sõjavägede Staap, Varustusvalitsus, Sõjaväe Tervishoiuvalitsus, Sõjaringkonnakohus, Sõjaprokuratuur, laske- (1929. a-st jalaväe), suurtükiväe, ratsaväe ja inseneriväe inspektor. Esialgu eksisteerisid pärast reformi edasi Kindralstaap ja Korraldusvalitsus. Kaitsevägede Staap moodustati uuesti 1. juulil 1929 Kindralstaabi ja osaliselt Korraldusvalitsuse liitmisel. 1. aprillist 1929 nimetati mitmed sõjaväeasutused ümber kaitsevägeasutusteks (nt kaitseministeerium, Kaitsevägede Staap, Kaitseväge Varustusvalitsus), sõjaministrist sai kaitseminister. 1937. a pöördui tagasi

¹¹⁶ ERA. 496-4-420. L 28; 496-4-424. L 103-105; 495-12-468. L 2; 1131-1-22. L 16; 495-12-13. L 18-19, Kaitsevägede Staabi ülema märgukiri kaitseministrile, 17.06.1930988-1-2. L 21p, Riigikaitse Nõukogu koosoleku protokoll nr 3, 6. juulil 1933. a.

¹¹⁷ ERA. 1131-1-22. L 16; 496-4-424. L 105; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 224-225.

¹¹⁸ ERA. 496-4-420. L 26, 32-33, 73; 496-4-424. L 43-44, Seletuskiri kaitseväge rahuaegsete koosseisude juurde (1928); A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 219, 314.

¹¹⁹ ERA. 496-4-420. L 47-73, Sõjaministri ettepanek 4. augustist 1928 nr 6/179-V ja seletuskiri ettepaneku juurde; 495-3-16, Kaitseväge rahuaegsed koosseisud (1928-40).

¹²⁰ ERA. 495-3-16. L 140; 496-4-421. L 43p-47p.

endiste nimekujude juurde – sõjavägi, Sõjavägede Staap jne.¹²¹

Kohapealset juhtimist teostasid diviisiülemad, Merejõudude juhataja ja Õhukaitse ülem. Reformiga likvideeriti Ranna- ja Õhukaitse Juhatus ning Staap ja loodi Õhukaitse ülema ametikoht. Ranna- ja Õhukaitse Staabi funktsioonid anti üle 3. diviisi staabile, mis kolis Pärnust Tallinna. Et hõlbustada juhtimist ning komplekteerimise ja mobilisatsiooni vajadustel oli vabariigi maa-ala jaotatud kolme diviisi rajooni¹²²:

1. diviisi rajoon Viru- ja Järvamaa;
2. diviisi rajoon Tartu-, Valga-, Võru- ja Petserimaa;
3. diviisi rajoon Harju-, Lääne-, Pärnu-, Viljandi- ja Saaremaa.

Diviisi kuulusid kõik tema territooriumil asuvad väeosad ja asutused, välja arvatud keskasutused, merevägi ja merekindlused, õppeasutused, õhukaitse üksused.

Pärast uue põhiseaduse vastuvõtmist 1933. a oktoobris korraldati ümber kaitseväge kõrgem juhtimine. Riigikaitse Nõukogu 26. oktoobril tehtud otsuses nähti uues kõrgema juhtimise organisatsioonis ette kaitseminister, Vägede juhataja ning Riigikaitse Nõukogu. Vägede juhataja oli kaitseväge ja Kaitseliidu operatiivseks juhiks, nende väljaõppe suunajaks ning selle eest vastutajaks. Ta oli otseselt allutatud riigivanemale. Riigikaitse Nõukogu oli Riigivanema juures töötavaks kõrgemaks riigikaitse põhiküsimusi lahendavaks organiks, mille otsuseid oli Vabariigi Valitsus kohustatud täitma.¹²³

Kindral J. Laidoner reformis pärast Kaitsevägede ülemjuhatajaks saamist 1934. a märtsis kõigepealt kaitseväge kohapealse juhtimise korraldust. Endisest 11-st kaitsevääringkonna ülema asutisest moodustati 8 kaitseringkonna juhatust (1937. a-st sõjavääringkonna juhatused), mis paiknesid Narvas, Rakveres, Tartus, Võrus, Valgas, Tallinnas, Viljandis ja Haapsalus. Nende ülesandeks sai peale sõjaväe rahuaegse komplekteerimise ja reservlaste arvestamise ringkonnas väeosade ja asutiste mobilisatsiooni ettevalmistamine ning sise-, õhu- ja gaasikaitse korraldamine koha peal. Ringkondade ülemad vastutasid ka alluvate üksuste lahinguvõime ja valmisoleku eest. Ringkonnad moodustati ühe-kahe maakonna piirides, ainult Virumaa jagati pooleks Narva ning Viru-Järva kaitseringkonna vahel. Kaitseringkonna juhatustest 6 pidid mobilisatsiooni korral formeerima vastava brigaadi juhatuse.¹²⁴

1.2.2. Kaitseväge väeliigid ja väeosad 1928 - 1939

Väeliikides olid 1928. a-st kindlaks määratud väeosad (organisatsioon, dislokatsioon ja koosseis vt lisad 1 ja 2). Järgnevalt on esitatud ka olulisemad muudatused 1939. a-ni¹²⁵:

Jalaväes oli kaks jalaväerügementi (katterügemendid) ja 12 üksikut jalaväepataljoni (kaadripataljonid).

¹²¹ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 226-227, 232-233. Sõjavägede Staap oli likvideeritud 1926. a.

¹²² ERA. 1131-1-22. L 17-19; 496-4-423. L 29-30.

¹²³ ERA. 988-1-1. L 23p, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 11, istungist 26.10.1933. a.

¹²⁴ ERA. 31-3-3816. L 2-2p, Riigivanema otsus nr 260, 27.03.1934; 2553-1-12. L 26; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 294-295.

¹²⁵ ERA. 496-4-420, L 49-50; 495-3-16; 2553-1-12. L 27-29, 33.

Suurtükiväes oli 5 suurtükiväegruppi: kaks A tüüpi ehk kattegruppi, kaks B tüüpi ja üks C tüüpi.

Ratsaväes oli Ratsarügement. 1930. a vähendati rügemendis ratsaallüksuste arvu.

Soomusväes oli kaks soomusrongirügementi ja Auto-tankirügement. 1934. a liideti soomusrongirügemendid üheks rügemendiks (asus Tapal), mille koosseisus kaks divisjoni. Soomusrongide koosseisust eemaldati kuulipilduri- ja dessantkompaniid, muutes nad seega raudteel liikuvateks soomustatud patareideks.¹²⁶ 1935. a muudeti seoses Poolast tankettide hankimisega Auto-tankirügemendi organisatsiooni. Lahingukoosseisust jäeti välja vananenud rasketankid, mida säilitati edasi rügemendi baasis. Rügemendi koosseisus oli nüüdsest 3 segakoosseisuga kompaniid, milledest ühes tankettide rühm. Jõhvi garnisonis asunud 1. kompanii viidi üle Tallinna, kuid 2. kompanii jäeti Valka.¹²⁷

Inseneriväes oli Sidepataljon ja Pioneeripataljon. Sõjaväe sideüleva ametikoht ühendati 1934. a Sidepataljoni ülema ametikohaga ning viidi Kaitsevägede Staabi koosseisu. Seega allutati Sidepataljon Kaitsevägede Staabi ülemale. Samal põhimõttel määrati Sidepataljoni 1. ja 2. pioneerikompanii 1. ja 2. diviisi staabiülemate käsutusse ja viidi novembris vastavalt Rakverre ja Tartu. Pioneeripataljoni 1. ja 2. kompanii allutati samuti 1. ja 2. diviisile ning viidi 1934. a juunis vastavalt Narva ja Võrru. Pioneeripataljonis moodustati raudteekompanii asemele 3. pioneerikompanii.¹²⁸

Lennuväes oli Lennuväerügement, mis oli 1928. aastast Õhukaitse üleva (kaitseministri abi) alluvuses. 1928. a loodi ka Õhukaitse suurtükiväegrupp, milles esialgu olid vaid ülem ja kirjutaja. 1930. a juulist Lennuväerügement likvideeriti ja moodustati kolm üksikut lennuväedivisjoni (paiknesid Rakveres, Tartus ja Tallinnas), eraldi Lennubaas ja Lennukool. Loodi ka Õhukaitse Juhatus, millele allutati lennuvägi ja realselt sama aasta juulist formeeritud ja relvastatud Õhukaitse suurtükiväegrupp. 16. juulil 1932 loodi Üksik merelennusalk. 1934. a suurendati Õhukaitse suurtükiväegruppi ühe patarei võrra, aga lennuväedivisjonide salkade arvu vähendati lennukite seisundi tõttu.¹²⁹

Mereväes ja merekindlustes olid Merejõudude Staap, Merejõudude baas, Merelaevastiku divisjon ja Peipsilaevastiku divisjon, Merekindluste Staap, kolm merekindluste komandantuuri.

Merejõudude juhatajale allusid 1939. a Merejõudude Staap, Merejõudude baas, Mereväe ekipaaž, Merelaevastiku divisjon, Peipsi laevastiku divisjon ja Merekindlused. Merejõudude Staabi koosseisu olid arvatud mereside (koosseisus juhatus, komando, Kunda, Tallinna, Haapsalu, Saaremaa ja Pärnu rajoonid) ja Sõjasadam. Viimase koosseisus olid abilaevad “Kompass”, “Jaan Poska”, “Sakala”, “Tahkona”, mootorpaadid, tuukripaat, veopraamid ja mootordresiinid. Merejõudude baasis olid

¹²⁶ M. Õun, T. Noormets, J. Pihlak. Eesti soomusrongid ja soomusronglased 1918-1941. Lk 21.

¹²⁷ T. Noormets, M. Õun. Eesti soomusmasinad. Soomusautod ja tankid 1918-1940. Lk 70.

¹²⁸ ERA. 495-3-493. L 349, 3. diviisi 1934./35. aasta tegevusaruanne.

¹²⁹ ERA. 495-12-399. L 19-19p, Aruanne lennuväes ja õhukaitstes Vabariigi algusest tänini sooritatud tegevuse ja saavutatud edu üle; F. Gerdessen, T. Kitvel, J. Tilk. Aeg, mehed, lennukid. Lk. 167-171; vt ka R. Neran. Kalamaja ajalugu. Lk 231-235; R. Neran. Lasnamäe ajalugu. Lk 127-130, 229-233.

juhatus, ladu, töökoda ja töökompanii. Mereväe ekipaaž oli määratud laevastiku isikkoosseisu väljaõppeks. Rahu ajal oli selle koosseisus vaid õppekompanii, kuid sõja ajal lisandusid juhatus ja komplekteerimiskompanii.

Laevastiku põhiliseks lahingujõuks oli Merelaevastiku divisjon, mille koosseisus olid staap, allveelaevad “Kalev” ja “Lembit”, torpeedopaat “Sulev”, miiniveeskjad-traalerid “Ristna” ja “Suurop”, suurtükilaevad “Laine” ja “Mardus” (kasutati 1936. a-st veolaevana merekindlustes), traalerid “Vaindlo”, “Keri”. Peipsi laevastiku divisjoni rahuaegses koosseisus olid staap, suurtükilaevad “Tartu”, “Ahti” ja mootorpaat nr 2. Sõja korral pidi mehitatama reservis seisvad suurtükilaevad “Vanemuine” ja “Ilmatar” ning võetama laevastiku koosseisu (rekvireeritama) suurtükilaev “Uku”, traalerid “Orion” ja “Omedo”, üks mootorpaat.¹³⁰

Merekindluste ülemale allusid Merekindluste Staap, Aegnasaare, Naissaare ja Suurupi komandantuur. Komandantuuride tüüpkoosseisus olid sidekomando, mehaanikakomando, administratiiv-majandus komando, ambulants, desinfektsioonikomando, rannapatareid ning dessantkaitsekompaniid (Aegnal ja Naissaarel). Dessantkaitsekompaniid, desinfektsioonikomando ja osa patareisid pidi isikkoosseisuga komplekteeritama vaid sõja korral. Naissaare komandantuuris oli peale selle veel meteoroloogia jaam ning laskemoonaladu. Viimsi poolsaarel asuvad patareid kuulusid Aegnasaare komandantuuри alla.¹³¹

Valveteenistuseks olid üleajateenijatest vahiüksused: Tallinna Garnisoni Vahipataljon, vahikompanii Tartus ja 7 garnisonide vahirühma ning sõjaministeeriumi vahirühm. 1. juulist 1930 likvideeriti vahiüksused garnisonides. Vahipataljon ühendati Tallinna garnisoni komandantuuriga ning komplekteeriti edaspidi ajateenijatega. 1938. a detsembris viidi Tallinna garnisoni komandantuur üle Harju sõjaväeringkonna juhatuse koosseisu. Pataljonis nähti senise kahe kompanii asemel (Männikul Valdekis ja Tallinnas) ette kolm kompaniid. Vahiteenistuseks Kadrioru lossi juurde määratud kompanii paigutati Lasnamäe servale.¹³²

Sõjaväe Õppeasutused. Kaitseväe Ühendatud Õppeasutustes asutati 1936. aastal Sõjaväe Tehnikakool, milles komplekteeriti kolm klassi. 1937. a pandi käima Allohvitseride Kooli baasil 1936. a loodud Lahingukool.¹³³

Eesti kaitseväes polnud eraldi maavägede juhatust ega staapi. Maavägede hulka võib arvata aga enamiku maismaa väeliikide üksusi, välja arvatud sideväeosad ning merekindlused. Lennuvägi oli 1928. a-st väeliik Õhukaitse ülema alluvuses. Õhukaitse Juhatus moodustamisest 1930. a võib õhukaitset eristada eraldi relvajõudude liigina.

Katteväeosadena nähti uue organisatsiooni järgi ette juba varem samu ülesandeid

¹³⁰ ERA. 495-12-483; laevadest vt M. Õun. Eesti sõjalaevad 1918-1940.

¹³¹ Vt M. Õun. Eesti Merekindlused ja nende suurtükid 1918-1940; H. Gustavson. Merekindlused Eestis 1913-1940.

¹³² ERA. 989-1-112. L 1-4, Vabariigi presidendi otsus nr 16-sal, 12.12.1938 ja seletuskiri otsuse kava juurde.

¹³³ ERA. 495-12-430. L 50, Kaitsevägede Staabi 1936. a töökava täitmine (Kv. St. VI osakond); 495-12-430. L 15, Kaitsevägede Staabi 1937. a töökava (Kv. St. VI Osakond).

täitnud 2 jalaväerügementi (3 pataljonilised), 2 suurtükiväegrupi (6 kerget ja 2 rasket patareid), 2 soomusrongi, Ratsarügemendist 2 ratsaeskadroni ja 2 raskekuulipildurrühma, 2 soomusauto kompaniid. Nendes üksustes pidi alaliselt teenima 3870 väljaõpetatud sõdurit, kelle relvastuses u 3000 vintpüssi, 268 kuulipildujat, 42 suurtükki, 18 soomusautot. Juunist septembri lõpuni pidi olema sõdurite arv katteväeosades kahekordne, s.t. 7740 meest.¹³⁴ Kaitseplaani järgi pidid katteülesandeid täitma ka mõned kaadriväeosad (eelkõige 3. diviisis).

1.2.3. Sõjaväe rahuaegses organisatsiooni ja koosseisu areng kuni 1939

Üldine areng. Mitmed asjaolud ja tegurid vähendasid järgneval aastakümnel kaitseväge 1928. a loodud rahuaegse organisatsiooni väärtust, nõrgestasid kaitseväge jõudu. Majanduskriisi aastatel oldi kokkuhoiu eesmärgil sunnitud korduvalt kärpima koosseise, likvideerima 1930. a üleajateenijatest vahiüksused, kasutama kaitseväge järelgi majandustööl ning lühendama ajateenistuse kestvust 2 – 3 kuu võrra. Teiseks vähenes 1930-ndate keskpaigas ajateenijate aastane kontingent kutsealuste arvu kahanemise tõttu. Polnud võimalik ettenähtud määral komplekteerida väeosi ega teostada sõdurite väljaõpet. 1930-ndatel toimus suurriikides murrang ka sõjapidamisvahendites. Eesti tõenäolised vastased moderniseerisid ja suurendasid oma relvastust. Eesti ei suutnud aga majanduslikel põhjustel ajaga kaasas käia. Polnud võimalik uuendada ka mobilisatsioonitagavarasid. Kokkuvõttes esialgu väga hea sõjaväe organisatsioon ei vastanud enam aja nõuetele ning vajus muudatusi.¹³⁵

Kaitseväge organisatsiooni muutmine võeti kaalumisele esmalt majanduskriisi aastatel. 1930. a esitatud märgukirjas nägi Kaitsevägede Staabi ülem kindralmajor J. Tõrvand uue relvastuse ja varustuse jaoks raha kokkuhoiu ühe võimalusena kaadriüksuste vähendamist. Tõrvandi arvates oli see küll ohtlik.¹³⁶

1933. a 4. jaanuaril avaldas ajalehes “Vaba Maa” kriitilise artikli erukindral J. Laidoner, kelle arvates oli Eesti rahvavägi muutunud Balti riikide seas kõige nõrgemaks Erukindral pidas kaitsekulutuste vähendamise tõttu vajalikuks kaitseväge ümberkorraldamist ja vähendamist. Laidoner eelistas väikest, hästi varustatud ja heade juhtidega sõjaväge. Samaaegselt soovis ta pöörata suuremat tähelepanu Kaitseliidule. Ei selles artiklis ega järgnevatel vastustes oponentidele ei selgitanud Laidoner milline peaks olema kaitseväge uus organisatsioon, mida peaks kujutama “väike armee”.¹³⁷ Järgnevalt toetas erukindral Riigikaitse Nõukogus kaitseväge sõjajaegse koosseisu vähendamist, kuid mitte rahuaegse organisatsiooni muutmist. Selline suund valitses juhtkonnas ka Laidoneri Sõjavägede

¹³⁴ ERA. 496-4-408. L 20; 1131-1-22. L 23.

¹³⁵ ERA. 495-12-468. L 4-5, Sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise kava. 1938. a; 988-1-2. L 21p-22, 26p.

¹³⁶ ERA. 495-12-13. L 17-21, Kaitsevägede Staabi ülema märgukiri kaitseministrile, 17.06.1930; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 235.

¹³⁷ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 242-245.

ülemjuhatajaks oleku ajal, ehkki kiiresti midagi kärpima ega muutma ei hakatud.

19. jaanuaril tõstis kindralmajor Tõrvand seoses kaitse-eelarve suure vähenemisega uuesti üles kulude kokkuhoiuks kaaderkoosseisu vähendamise küsimuse. Ta leidis, et see raskendab tunduvalt rahuaegset väljaõpet, nõrgendab piirikatet, aeglustab mobilisatsiooni ja vähendab mobiliseeritud kaitsejõudude lahinguväärtust. Tõrvand pidas kaitseväge ümberkorraldamise küsimuste arutamiseks vajalikuks Riigikaitse Nõukogu kokkukutsumist.¹³⁸

10.-11. aprillil 1933 asja arutanud Riigikaitse Nõukogu otsustas vähendada kaitseväge sõjaaegset koosseisu ja pidas vajalikuks revideerida ka rahuaegseid koosseise.¹³⁹ 6. juulil 1933 pidasid Riigikaitse Nõukogu liikmed paremaks olemasoleva rahuaegse organisatsiooni säilitamist. Ei pooldatud kaadriüksuste kaotamist ja vähese kaadriga mobilisatsioonikeskuste moodustamist.¹⁴⁰

Uue rahuaegse organisatsiooni kavad 1938 - 1939

1935. a heaks kiidetud uue sõjaaegse organisatsiooni ja mobilisatsiooni kavaga tuli viia kooskõlla rahuaegne organisatsioon. Uus rahuaegne organisatsioon pidi välja töötatama ja kehtestatama 1937. aastal, kuid tegelikult suudeti rakendada vaid mõne asutuse ja üksuse uus organisatsioon. Viivitamist põhjendati vajalike seaduste ja seadluste välja töötamise ja kehtestamisega. Uue organisatsiooni lõplikku väljatöötamist pidurdas ka ebaselgus juurdehangitavate relvade arvu suhtes.¹⁴¹

Pärast riigikaitse moderniseerimise plaani kinnitamist valmis 1938. a aprillis ka sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise kava (uus organisatsioon).¹⁴² See esitati Sõjavägede ülemjuhatajale kindralleitnant J. Laidonerile heakskiitmiseks ning jäi peaaegu aastaks seisma. Kindral Laidoner andis heakskiidu uue organisatsiooni töösse rakendamisele pärast kavas arvestatud relvastuse tellimist, 6. märtsil 1939. Laidoner tahtis uut organisatsiooni suuremas osas maksma panna 1. aprillist 1940.¹⁴³

Sõjavägede Staabi ülema kindralleitnant N. Reegi järgi olid uues kavas maksimaalselt ära kasutatud riigi kandejõu võimalused, kuid siiski suudeti vaid minimaalselt rahuldada väljaõppe ja mobilisatsiooni läbiviimise nõudeid. Isikkoosseisu jäi puudu ja kulud ületasid senist eelarvet. Organisatsiooni arendamist piirasid kutsealuste aastane kontingent (u 30% vähem 1928. a-st), olemasolev relvastus ning riigi majanduslik kandejõud. Ajateenijate aastaseks kontingendiks (sissekutseks) määratud 8150 meest oli isegi ülejõu, vajalik oli osa noori võtta teenistusse 19-aastaselt ja ajuti pikendada teenistusaega 16 kuule.¹⁴⁴

Kõik üksused uute relvade ja tehnika kasutamiseks ja teenindamiseks loodi jalaväe

¹³⁸ ERA. 495-12-27. L 13-14p, Kaitsevägede Staabi ülema märgukiri kaitseministrile ja kaitseministri märgukiri Vabariigi valitsusele, 19.01.1933.

¹³⁹ ERA. 988-1-1. L 10-11, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 5, istungist 10. ja 11. aprillil 1933. a.

¹⁴⁰ ERA. 988-1-1. L 20-21, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 9, istungist 6. juulil 1933. a; 988-1-2. L 15p-16, 20-23, Riigikaitse Nõukogu koosoleku protokoll nr 3, 6. juulil 1933. a.

¹⁴¹ ERA. 495-12-430. L 13. Kaitsevägede Staabi V osakonna 1937. a töökava.

¹⁴² 495-12-468, Sõjavägede Staabi V osakond. Sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise kava. 1938. a.

¹⁴³ ERA. 495-12-477. L 1, Aruanne Sõjavägede Staabi 1938. a töökava kohta; 495-12-468. L 1a-2p.

¹⁴⁴ ERA. 495-12-468. L 1a-1ap, 3-4.

koosseisu arvel. Kokkuvõttes pidi jalaväe rahuaegne isikkoosseis vähenema 43 ohvitseri, 326 kaadriallohvitseri ja 1574 ajateenija võrra. Halvenes laskureriala meeste väljaõpe. 71% laskureriala noorte kursuse lõpetanud ajateenijatest tuli rakendada vahiteenistusse ja majandusülesannete täitmisele. Relvastuse moderniseerimise tõttu suurenenud üleajateenijate vajadus sundis jalaväes jt väeliikides asendama üleajateenijatest jaoülemad ajateenijatega. Seega tuli suurendada reservallohvitseride ettevalmistamist.¹⁴⁵

Rida väeosi ja asutisi tuli formeerida ilma vastavate rahuaegsete kaadriüksusteta. Nende formeerimise kiirendamiseks nähti ette mõnest ohvitserist ja allohvitserist koosnevate mobilisatsiooni pesade loomine sõjaväeringkondade staapide jaoskondadena. Üksiku pataljoni või suurtükiväegrupi mobilisatsiooni jaoskonnas pidi olema 2 – 3 ohvitseri ja 2 – 3 allohvitseri, kelle ülesandeks oli ka tagavaraväelaste väljaõppe korraldamine.¹⁴⁶

Jalaväeüksuste arv jäi samaks, veidi muudeti koosseisu. Ühtlusjaole üle ei mindud. 1. ja 7. jalaväerügemendis vähenes märgatavalt ajateenijatega komplekteeritud laskur- ja raskekuulipilduri kompaniide arv (7. rügemendi III pataljonis oli vaid kaader). Suuskjalgratturkomando oli muudetud kompaniiks ja juurde moodustatud saaterelvakompanii tankitõrje- ja miinipildujarühmaga. Üksikutest jalaväepataljonidest pidid olema teatud määral katteüksusteks 4. pataljon Jõhvis ja 8. pataljon Võrus. Kalevi üksik jalaväepataljon pidi formeeritama ümber suusk-jalgratturpataljoniks.¹⁴⁷

Suurtükiväegrupid pidi komplekteeritama nii noorte kui vanade ajateenijatega. Viies suurtükiväegrupis sai rahu ajal ülal pidada 10 kerget ja 4 rasket patareid. Ajateenijate puudusel olid kerged patareid kahe ja rasked patareid ühe-kahe suurtükilise koosseisuga. 1. ja 3. suurtükiväegrupp jäeti kattegruppideks.¹⁴⁸

Piirikatteks sai uue organisatsiooni juures Põhjarindel välja panna jalaväest 7 laskuri- ja 3 suuskjalgratturi rühma, 8 raskekuulipilduri rühma ja ühe ratsakomando, lisaks toetusüksused, kokku 360 tääki, 15 mõõka, 24 kerge- ja 36 raskekuulipildujat, 9 tankitõrjekahurit, 10 kergesuurtükki ning 6 soomusautot. Lõunarindel sai kasutada jalaväest 6 laskuri-, 3 suuskjalgratturi, 9 raskekuulipilduri rühma ja üht ratsakomandot, Ratsarügemendist 1–2 ratsaeskadroni, 2–3 suuskjalgratturi rühma, 2–3 raskekuulipilduri rühma koos toetusüksustega. Kokku sai välja panna 440 tääki, 230 mõõka, 40 kerge- ja 50 raskekuulipildujat, 15 tankitõrjekahurit, 17 suurtükki ja 6 soomusautot.¹⁴⁹

Sellised jõud olid tõhusaks piirikatteks nõrgad ning hädavajalik oli rahuaegsete üksuste tugevdamine reservväelastega. Üksuste tugevdamiseks sõdurite teenistusaja pikendamist 1,5 aasta peale pidas Sõjavägede Staap 1938. a võimatuks nõutavate eelarvesummade puudusel ning samuti rahva mentaliteedi ja sisepoliitilise arusaamise tõttu.¹⁵⁰

Pärast ajateenistuse pikendamist poolteisele aastale 1939. a kevadel töötati rahuaegse organisatsiooni kava septembriks uuesti ümber. Sõdurite arvu kasv andis võimaluse

¹⁴⁵ Samas. L 4-6, 18.

¹⁴⁶ Samas. L 7-9, 17-18.

¹⁴⁷ ERA. 495-12-468. L 11-13, 16.

¹⁴⁸ Samas. L 18-20.

¹⁴⁹ Samas. L 9-10.

¹⁵⁰ ERA. 495-12-468. L 10-11.

jalaväerügementides komplekteerida kaks pataljoni ja eriüksused ning suurtükiväe kergetes patareides 4 suurtükki ja rasketes patareides 3 suurtükki. Suurenes ka noorte arv jalaväepataljonides. Juurde võeti veel neljas tankitõrjekompanii, kahe haubitsapatarei motoriseerimine ja Saaremaakaitse Juhatus. Võrreldes 1938. a organisatsiooni kavaga suurenes ohvitseride arv 60, kaadriallohviteride arv 193, ajateenijate arv 3512 ja riigiteenijate arv 29 võrra. Kaadri ja hobuste ülalpidamiskulud suurenesid võrreldes 1939/40. a eelarves ettenähtud kuludega 832 000 krooni võrra.¹⁵¹

Baasidelepingu sõlmimise tõttu jäi seegi kava ellu viimata ja 1940. a kevadeks töötati välja uus organisatsiooni kava, mis arvestas seniseid II maailmasõja kogemusi ja uut sõjalis-poliitilist olukorda. 1940. a mais valminud sõjaväe ja sõjaministeriumi uues rahuaegse organisatsiooni kavas¹⁵² nähti ette 4 diviisi. Jalaväeosade arv jäi samaks, noorte ja reameeste väljaõpe pidi toimuma nii jalaväerügementides kui üksikutes jalaväepataljonides. Suurtükiväes nähti ette lisaks 6 suurtükiväegrupile motoriseeritud raskepatarei Tapal. Ratsarügement, Auto-tankirügement, Soomusrongirügement ja Õhukaitse suurtükiväegrupp pidi reorganiseeritama.

4. diviisi moodustamine (juhatus moodustati 1940. a veebruaris) otsustati ilmselt 1939. a sügisel.¹⁵³ 4. diviisi formeerimist sõja ajal kavandati aga juba varem.

Muudatused väeliikide ja väeosade organisatsioonis 1939. a

Seoses riigikaitse moderniseerimise plaani elluviimisega, uue relvastuse saamisega, täiendati 1939. a mais Õhukaitse organisatsiooni ning moodustati tankitõrjekompaniid. Muudeti lennuväeüksuste koosseise, likvideeriti Merelennusalk ning korraldati põhjalikult ümber Õhukaitse suurtükiväegrupp. Täiendati ka Auto-tankirügemendi, Soomusrongirügemendi, Sidepataljoni organisatsiooni ja koosseise ning mõnevõrra suurendati Sõjavägede Staabi ja Sõjavägede Õppeasutiste koosseise (vt lisa 2). Sõjaväe uue sõjaaegse organisatsiooni kava kohaselt nähti ette formeerida Saaremaa kaitseks sõja korral Saaremaa rügement. Rügemendi formeerimiseks sõja korral ja mobilisatsiooni eeltöödeks moodustati Saaremaakaitse Juhatus. Presidendi poolt 13. mail kinnitatud uued koosseisud hakkasid kehtima 21. maist 1939.¹⁵⁴ Koosseisu muudatused nõudsid kaadri ülalpidamiseks lisakulusid 345 000 krooni aastas arvestamata kõiki lisatasusid. Palgakrediiti arvati jätkuvat, sest koosseise ei suudetud täita korraga.¹⁵⁵

1.2.4. Sõjaväe sõjaaegne organisatsioon ja koosseis

Eesti sõjaväes kehtisid 1940. a-ni väikeste muudatustega 1927 - 1928 sõjaväe

¹⁵¹ ERA. 495-12-476. L 14-16.

¹⁵² ERA. 495-12-489. L 4-12, 27-36, Sõjaväe ja Sõjaministeriumi uue organisatsiooni kava, mai 1940; Vt U. Salo. Eesti kaitsejõudude areng 1939-1940. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 207-209.

¹⁵³ A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Tallinn, 2004. Lk 115.

¹⁵⁴ ERA. 989-1-128. L 1-14, Vabariigi presidendi otsus nr 15-sal, 13.05.1939 ja seletuskiri otsuse juurde.

¹⁵⁵ ERA. 989-1-128. L 15, Majandusministri kiri Vabariigi valitsusele, 11.05.1939.

reorganiseerimisel välja töötatud sõjaaegne organisatsioon ja koosseisud (vt lisad 3, 4).¹⁵⁶ Sõjaaegne organisatsioon pidi hakkama kehtima mobilisatsiooni väljakuulutamise ajast. Vägede juhtimiseks koha peal nähti ette 3 diviisi juhatust ja staapi. Eesti territoorium oli jaotatud kolme diviisi kaitsepiirkonda (rajooni) nagu rahu ajalgi. Ühise juhatuse alla koondati eri väeliikide üksused. Diviisi üksuste paremaks juhtimiseks nähti ette 6 brigaadi juhatust, mis moodustati 1934. a-st kaitseringkondade juhatuste baasil. Brigaadid olid operatiivsed väekoondised. Igasse brigaadi pidi kuuluma 2 – 3 jalaväerügementi, 2 kerget ja üks raske suurtükiväegrupp ja üksik luureeskadron. Vajaduse järgi pidi juurde antama teiste väeliikide üksusi. Maavägedes olid peale tegevüksuste ette nähtud nendele allohvitseride ja sõdurite väljaõpetamiseks tagavaraüksused. Vajadusel võidi neid kasutada ka lahingüksustena. Kaitseringkondade juhatused säilisid ka sõja ajal, nende koosseisus moodustati komandandikomandod (Saaremaal kompanii).¹⁵⁷

Väeliikides nähti olemasolevat materjalosa (relvastust ja varustust) arvestades ette järgnevad üksused ja allüksused (organisatsioon vt lisad 3, 4)¹⁵⁸: 15 jalaväerügementi ja 4 tagavara jalaväerügementi, 12 kerget suurtükiväegrupi, 6 rasket suurtükiväegrupi, tagavara suurtükiväegrupp, 9 tolliste rannamortiiiride patarei Narvas, ratsarügement, 6 üksikut luureeskadroni (ratsaeskadroni), tagavara ratsadivisjon, 2 laiarööpmelist soomusrongirügementi, kitsarööpmeline soomusrongidivisjon, soomusrongide tagavara pataljon, Auto-tankirügement, 2 sidepataljoni, 2 pioneeripataljoni, üksik sidekompanii, tagavara sidepataljon ning tagavara pioneeripataljon.

Igasse mobiliseeritavasse kompaniisse, patareisse pidi antama rahuaegsest tegevväest üks kaadriohvitser ja kaks üleajateenijat (kaadriallohvitseri).¹⁵⁹

Suurtükiväegrupid allusid diviiside või brigaadide ülematele vastavate suurtükiväe ülemate kaudu. Sidepataljonid ja pioneeripataljonid pidi määratama 1. ja 2. diviisi ülemate käsutusse ning üksik sidekompanii Kaitsevägede ülemjuhataja staabile.

Sõjaaegses organisatsioonis toimusid 1930-ndatel aastatel analoogsed muudatused, kui rahuaegses organisatsioonis. 1932. aastal valmistati Kaitseliidu poolt Peipsi ääres ette kaitseliitlastest Peipsi rannakaitse pataljon pataljoni formeerimine. 1933. a kinnitati pataljoni koosseis. Pataljon allus 2. diviisi ja Kaitseliidu ülemale.¹⁶⁰ Soomusväes liideti 1934. a soomusrongirügemendid üheks rügemendiks, mille koosseisus 5 diviisjoni. 1935. a muudeti Auto-tankirügemendi organisatsiooni. Rügemendi koosseisus oli nüüdsest 3 segakoosseisuga kompaniid, milledest ühes tankettide rühm.¹⁶¹

Õhukaitse loodi 1930. a loodi Õhukaitse Juhatus ja Õhukaitse suurtükiväegrupp.

Lennuväe koosseisus oli nagu rahu ajalgi üks lennudeväerügement. 1930. a rügement

¹⁵⁶ ERA. 496-4-408. L 1-4; 496-4-426. L 2-27p, Seletuskiri sõjaaegsete koosseisude juurde, Nimestik sõjaaegsetele koosseisudele (9.06.1928); 495-12-332, Sõjaväeüksuste ja asutuste sõjaaegsed koosseisud.

¹⁵⁷ ERA. 496-4-426. L 9, 13; 496-4-408. L 1; 495-12-332.

¹⁵⁸ ERA. 496-4-408. L 2-4; 496-4-426. L 13-23.

¹⁵⁹ ERA. 495-12-328. L 9, Lühikene memorandum meie riigikaitse tänapäevasest seisukorrast, 1929.

¹⁶⁰ ERA. 2553-1-2. L 7-8, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934-1938, sissekanne 18.04.1934.

¹⁶¹ ERA. 495-12-332.

likvideeriti ja moodustati kolm üksikut lennuväedivisjoni (paiknesid Rakveres, Tartus ja Tallinnas), eraldi Lennubaas ja Lennukool. 1932 loodi Üksik merelennusalk.

Mereväe ja merekindluste organisatsioon pidi jääma samaks kui rahu ajal. Suurendati vaid koosseise ning sõjalaevade arvu. Mereväe ekipaaži lisandus üks kompanii.

Peale loetletud väeosade nähti ette vajalikud tagalaüksused.

Sõjaaegse organisatsiooniga kaitseväge ja sõjamineisteriumi koosseis mahutas 1928. a detsembris esitatud tabeli järgi 4707 ohvitseri, 11 806 allohvitseri ja 79 362 sõdurit, kokku 95 875 inimest (septembris arvestati kokku 96 107 inimest). Väeliikides, väeosades oli ette nähtud 86 426 meest, sh tagavarauksustes u 11 000 meest, mitmesugustes juhtimisasutustes ja tagalaüksustes pidi olema kokku 9449 inimest (vt lisa 6).¹⁶²

Mobilisatsiooni korral suurenes ohvitseride arv sõjaväes ligi kolm korda, allohvitseride ja sõdurite arv 9 – 10 korda. Kindralmajor J. Tõrvandi järgi võis seepärast lugeda Eesti mobiliseeritud üksusi mitte I järgu (alalisväe), vaid II järgu (reservväe) üksusteks, mis kohe ei oma täielikku löögi- ja vastupanujõudu.¹⁶³ Võrdluseks nt Saksamaa I järgu (laine) jalaväediviisides oli regulaarväelasi 78% ja II järgu jalaväediviisides 6%. Prantsusmaal pidi A tüüpi jalaväediviisid komplekteeritama 75% kaadrikoosseisuga ja 25% I järgu reservlastega, B tüüpi jalaväediviisid aga vaid 45% kaadrisõjaväelastega ja ülejäänud osas reservlaste vanemate aastakäikudega.¹⁶⁴

1.2.5. Uue sõjaaegse organisatsiooni ja koosseisu väljatöötamine

Kaitseväge uut sõjaaegset organisatsiooni ja koosseisu asuti välja töötama majanduskriisi ajal 1930-ndate algul. Riigikaitse Nõukogu istungil 10.–11. aprillil 1933 jõuti riigi mobilisatsioonitagavarasid kaaludes seisukohale, et riigi majanduslik kandejõud ei võimalda mobilisatsiooni kehtivate kavade kohaselt läbi viia. Otsustati, et mobilisatsiooni korral väljapandavate jõudude arvuline koosseis ei või ületada väli- ja tagavarauksustes kokku 70 000 allohvitseri ja sõdurit. Senini oli see arv olnud 90 000.¹⁶⁵

Kaitseväge Staap töötas otsuse kohaselt välja uue organisatsiooni üldkava. Kindralmajor J. Tõrvandi poolt 6. juulil 1933 Riigikaitse Nõukogule esitatud kavast nähti ette vähendada jalaväge ja suurtükiväge 20%. Kavandati moodustada vaid 10 jalaväerügementi, 5 üksikut pataljoni, lisaks tagavara rügemendid. Vähendati jalaväerügemendi, laskurkompanii ja jao koosseisu (jaos 9 meest). Suurtükiväes pidi mobiliseeritama 10 kerget ja 4 rasket gruppi. Kärbiti ka teiste väeliikide üksuste koosseisu ja kaotati ühe brigaadi juhatus. Väliiväes pidi olema kokku 52 000 meest. Laidoner pooldas mobilisatsiooni korral vähem reservväelaste kokku kutsumist, tingitult

¹⁶² ERA. 495-12-308. L 22-23, Vabariigi kaitseplaani lisa nr 7. Andmed meie jõududest ja nende mobiliseerimisest, 18.12.1928; 496-4-426. L 23, 34.

¹⁶³ ERA. 495-12-328. L 9.

¹⁶⁴ B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. S. 70; Istorija zapadnoevropeiskih armij. S. 175.

¹⁶⁵ ERA. 988-1-1. L 9-12, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 5, istungist 10. ja 11. aprillil 1933. a.

kaadri kokkuhoiu vajadusest ja varustuse tagavarade vähesusest. Ta pidas paremaks vähem sõjaväge, kuid hea kaadriga. Kaitseleidu ülem kindralmajor J. Roska oli kõige kahtlevam koosseisu vähendamise suhtes, sest ülekaaluka vaenlase pealetung võis sõja algul areneda kiiresti. Ta soovitas kiiremini jalaväe varustust täiendada, et ikkagi rohkem mehi välja panna.¹⁶⁶

Pärast 1934. a riigipööret koostati Kaitsevägede Staabi uue ülema kindralmajor N. Reegi eestvedamisel uus sõjaaegse organisatsiooni kava, mis esitati Riigikaitse Nõukogule 16. veebruaril 1935 ning ka heaks kiideti. Uues koosseisu kavas oli allohvitseride ja sõdurite üldarv suurem 1933. a määratust – 81 681 meest. Planeeriti juurde formeerida Saaremaa rügement ja Hiiu pataljon, 3 üksikut suusk-ratturi pataljoni, teine ratsarügement ja kuues brigaadi juhatus, üks merekindluste komandatuur (vt lisa 4). Petserimaa piiriäärsetest valdadest mobiliseeritavast 2800 reservväelasest kavatseti formeerida koha peal 3 üksikut pataljoni. Jalaväejaod pidid olema endise koosseisuga.¹⁶⁷

Vastavalt sõjaaegsele organisatsioonile tuli luua uus mobilisatsiooniplaan, muuta rahuaegset organisatsiooni ja revideerida dislokatsiooni. Kaitseväge sõjaaegne koosseis uue kava järgi oli 83 458 (koos Kaitseministeeriumiga 86 552) inimest (vt lisa 6).¹⁶⁸ Uus sõjaaegse organisatsiooni lõplik kava oli plaanis valmis töötada 1937. aastaks, seejärel 1938. aastaks¹⁶⁹, kuid see jäi venima nagu uus rahuaegne organisatsioonigi ja samadel põhjustel.

1938. a algul kinnitatud riigikaitse moderniseerimise plaan andis kaitseväge organisatsiooni arengule uued perspektiivid, kuid esialgu vähendamisest ei loobunud. 1938 a valminud rahuaegse organisatsiooni muutmise kava näitab, et sõja korral pidi 6., 9. ja Skouts üksiku jalaväepataljoni baasil formeeritama üksikud jalaväepataljonid, Kalevi üksik jalaväepataljon pidi olema suuskjalgratturipataljoniks (ka rahuaegses koosseisus). Tallinnas ei planeeritud formeerida enam ka 11. jalaväerügementi (seega pidi formeeritama Tallinnas vaid üks jalaväerügement ja üks pataljon). Uue kava järgi pidid rahuaegsed jalaväeüksused mobilisatsiooni korral formeerima 10 jalaväerügementi, 3 üksikut jalaväepataljoni ja suuskjalgratturipataljoni. Rida väeosi ja asutisi tuli formeerida aga ilma vastavate rahuaegsete kaadriüksusteta, sh üks jalaväerügement ja üks jalaväepataljon. Suurtükiväes planeeriti formeerida 14 suurtükiväegruppi ja 2 motoriseeritud raskepatareid, neist 8 gruppi ja 2 patareid rahuaegsete suurtükiväegruppide baasil (2 kattegruppide, 6 gruppi ja 2 motoriseeritud patareid kolme endise kaadrigrupi patareidest). 6 sõjaaegset gruppi nähti ette formeerida sõjaväeringkondade staapide vastavate jaoskondade abil. Ratsaväes nähti ette formeerida

¹⁶⁶ ERA. 988-1-2. L 15p-19p, Riigikaitse Nõukogu koosoleku protokoll nr 3, 6. juulil 1933. a; 988-1-1. L 19, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 9, istungist 6. juulil 1933. a.

¹⁶⁷ ERA. 988-1-3. L 7-12, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 15, koosolekust 16.02.1935; 988-1-1. L 31-32, Riigikaitse Nõukogu otsused protokoll nr 15 järgi, istungist 16. veebruaril 1935. a.

¹⁶⁸ ERA. 988-1-3. L 4-5, 8, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 15, koosolekust 16.02.1935, Tabelid: Kaitseväge ja Kaitseministeeriumi paisumine mobilisatsiooni korral.

¹⁶⁹ ERA. 495-12-430. L 13, Kaitsevägede Staabi V osakonna 1937. a töökava; 495-12-464. L 9, Sõjavägede Staabi 1938. a. töökava.

rahuaegsetest üksustest 1. ratsarügement ja tagavara ratsadiviisjon ning sõjaväeringkondade staapide jaoskondade baasil 2. ratsarügement ja 6 üksikut eskadroni. Tankitõrjekompaniid nähti ette 4 (neist 2 formeeriti juurde sõja korral) ja veel tankitõrje eskadron Ratsarügemendis (vt lisa 4). Seoses uue materjalosa muretsemisega kavandati uus Õhukaitse suurtükiväegrupi ja üksikute lennuväediviisjonide organisatsioon.¹⁷⁰

Sõja ajal vajadusel 4. diviisi moodustamist kavandas J. Laidoner säilinud märkmete põhjal juba 1937. a algul. Seda tuli teha 3. diviisi piirkonnas, juhatus ja staap formeerida kaitseringkondade (sõjaväeringkondade) staapide baasil.¹⁷¹ Ilmselt mõeldi ka Harju ja Lääne-Saare sõjaväeringkonna juhatuse baasil 2 uue brigaadi juhatuse formeerimist nagu see oli ette nähtud 1939. a. Samades sõjaväeringkondades kavatseti 1939. a tagavaraosadest või uute reservlaste sissekutsumisega formeerida uusi üksusi.¹⁷² 4. diviisi formeerimist hakati planeerima Laidoneri 1938. a septembris antud direktiivi nr 1 kohaselt.¹⁷³

Sõjaaegse organisatsiooni ja koosseisu kavandatud vähendamist aga ellu ei viidud. Reaalselt oli 1939. a-ks organisatsiooni muudetud vastavalt muudatustele rahuaegses organisatsioonis. 1939. a mais lisandusid veel üks jalaväerügement (juba 1935. a kavandatud Saaremaa rügement), 5 tankitõrjekompaniid. Saaremaal kaotati 29. juulist seoses sellega varem Lääne-Saare sõjaväeringkonna sõja aja koosseisus ette nähtud komandandikompanii. Rannamüüsite patarei asemel nähti ette kohtkindel suurtükiväegrupp Narvas. 28. septembrist 1939 kehtestatud koosseisudega reorganiseeriti sõjaaegsed sõjaväeringkondade juhatused. Nende koosseisu ilmusid lisaks staabile ja komandandikomandole või kompaniile (4 sõjaväeringkonnas moodustati komandandikompaniid) õhuvaatluskomando, õhukaitserühmad ja jaod, garnisonide sised, raudteepiirkonna komandantuur ja autotranspordiüksus (autopataljon, kompanii või rühm).¹⁷⁴

Sõjaväe ja Sõjamineisteriumi sõjaaegses koosseisus oli 1939. a sügisel ette nähtud: 5087 ohvitseri, 15 005 allohvitseri ja 84 272 sõdurit, kokku 104 364 meest (vt lisa 7 ja 8).¹⁷⁵

Võrreldes sõjaväe ja väeliikide koosseisu 1928. a omaga on näha, et vahepeal oli üldist koosseisu suurendatud u 8500 inimese võrra, sh ohvitseride arvu 380 ja allohvitseride arvu 3200 võrra. Väeliikidest oli ligi 4000 mehe võrra suurendatud jalaväge, veidi ka suurtükiväge, inseneriväge ja Merekindlusi. Oluliselt oli kasvanud õhukaitse (1750 mehe võrra), eelkõige õhukaitse suurtükiväe väljaarendamisega. Soomusväge oli vähendatud u 1400 mehe võrra ja veidi ka mereväge. Märgatavalt, u 2500 inimese võrra oli kasvanud ka juhtimis-, õppe- ja tagalaasutuste koosseis (vt lisa 6).¹⁷⁶

¹⁷⁰ ERA. 495-12-468. L 14-16, 19-25, 32-36, Sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise kava. 1938. a.

¹⁷¹ ERA. 2553-1-61. L 3, Märkmek Sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoneri märkmikus, 14.01.1937.

¹⁷² ERA. 521-2-82. L 3-4 (521-1-453. L 3-4), Sõjaaegse organisatsiooni kohaselt 3. diviisi käsutusse määratavate jõudude kasutamise kava 2.06.1939 (kinnitatud 1.09.1939) ja sama koopia.

¹⁷³ ERA. 2553-1-2. L 204, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 14.09.1938.

¹⁷⁴ ERA. 495-12-332. L 279-280, 395-411p, Sõjaväe sõjaaegsed koosseisud.

¹⁷⁵ ERA. 498-13-710. L 147p.

¹⁷⁶ ERA. 495-12-308. L 22-23, Vabariigi kaitseplaani lisa nr 7, 18.12.1928.

1940. a kevadel valminud uues sõjaaegse organisatsiooni kavas vähendati võrreldes kehtivaga jalaväge ning reorganiseeriti ratsa- ja soomusvägi ning õhukaitse suurtükivägi. Nähti ette 4 ühesugust lahinguvõimelist diviisi ja 8 brigaadi juhatust.¹⁷⁷

1.2.6. Läti ja Leedu sõjaväe organisatsioon ning koosseis

Läti sõjavägi 1930-ndate lõpus

Läti sõjajõudude areng oli 1930-ndate lõpus kiirem, kui Eestis. Läti rahuaegses sõjaväes oli 1939. aastal 4 diviisi, igaühes 3 jalaväepolku ja suurtükiväepolk. Lisaks olid Tehniline diviis (Auto-tankipolk, Soomusrongipolk, Raske suurtükiväe polk, Üksik suurtükiväedivisjon, Rannakaitse suurtükiväe polk, Sapööripolk), Ratsaväepolk, Lennuväepolk jt üksused, laevastikus Allveelaevade divisjon ja Miinidivisjon (vt lisa 31). Piirikatteks määratud väeosad omasid rahuajal tugevdatud koosseisu ja olid 3-6 tunni pärast valmis välja astuma (vt lisa 32).

Läti sõjaväe rahuaegses koosseisus oli 1. septembril 1939. aastal ette nähtud 22 127 inimest, kuid nimekirjas oli 17 461 inimest (vt lisa 30).¹⁷⁸

1936. aasta novembris nähti Läti sõjaväe **sõjaaegses koosseisus** 4. mobilisatsiooni üldplaani kohaselt ette 143 418 inimest, sh ligikaudu 111 000 armees operatsioonirajoonis ja ülejäänud etapirajoonis ning tagalas.¹⁷⁹ Nimelt jaotati mobilisatsiooni väljakuulutamisel Läti territoorium rindeks ja tagalaks, rinne oli omakorda jagatud operatsiooni- ja etapirajooniks. Rindele pidi hargnema vägede ülemjuhatajale alluv tegevarmee, operatsioonirajoonis esijärgu väekoondised ja väeosad. Etapirajooni paigutati ülemjuhatajale vahetult alluvad tagalaasutused. Ülejäänud riigiosa - tagala pidi allutatama sõjaministrile. E. Vakkuri arvates polnud see Prantsusmaa ja Tšehhoslovakkia (ka Poola) eeskujul loodud jaotus väikeriigi olukorras sobiv ega suurriikide vastu sõdides praktiliselt teostatav.¹⁸⁰

Sõjaaegses armees oli ette nähtud 7 diviisi juhatust, 21 jalaväepolku, Ratsaväepolk, 3 jalgratturite pataljoni, 7 suurtükiväepolku, 4 raske suurtükiväe divisjoni ja Auto-suurtükiväe divisjon, Seniitsuurtükiväe polk, Auto-tankipolk, 5 soomusrongi, Sapööripolk. Peale selle oli Lennuväepolk, Rannakaitse suurtükiväe polk ja laevastiku eskaader.¹⁸¹ **Maavägede** põhilisteks operatiivseteks väekoondisteks olid Lätis diviisid. Diviisidest 4 loeti aktiivdiviisideks (need olid juba rahu ajal olemas) ja 3 reservdiviisideks. Mitu diviisi võidi vajadusel ülesannete täitmiseks ühendada ühise juhatuse alla diviiside grupiks. Funktsionaalselt vastas Läti diviis Eesti brigaadile,

¹⁷⁷ ERA. 495-12-489. L 1-4, 13-26, Sõjaväe ja Sõjaministeeriumi uue organisatsiooni kava, mai 1940; Vt U. Salo. Eesti kaitsejõudude areng 1939-1940. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 207-209.

¹⁷⁸ LVVA. 1474-1-511. L 1p-2.

¹⁷⁹ LVVA. 1474-1-3190. L. 2-2p.

¹⁸⁰ E. Vakkur. Läti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon ja lahingudoktriin. Tallinn, 1938. // ERA. 495-12-824. L 4-5.

¹⁸¹ LVVA. 1474-1-3190. L. 2-2p.

diviiside grupp diviisile. Väekoondiste organisatsiooni loomisel olid lätlased võtnud eeskju Poola diviisist ja korpusest, kuid E. Vakkuri arvates polnud nad jällegi arvestanud olude suurt erinevust. Lätlased lootsid saata rindele tagalas formeeritud täiskoosseisuga uued diviisid, kuid tõenäoliselt oli see raskesti teostatav. Vastase tugeva surve all tuli väeosad rindele paisata üksikult ja seega oleks esimestel päevadel diviiside organisatsioon segamini löödud. Teiseks võis rindel olla vajalik teha ümberpaigutusi üksuste kaupa, lõhkudes jällegi diviisi organisatsiooni. Läti juhtkond polnud õppinud juhtima improviseeritud väekoondisi.¹⁸²

Diviisi koosseisus nähti 1939. aastal ette staap, luuredivisjon, siderood, sapööriood, 3 jalaväepolk, suurtükiväepolk, tagalaasutused ning tagavara pataljon. Diviisi isikkoosseis koos tagalaga oli ette nähtud 12 950 inimest, lisaks tagavara pataljonis 905 meest.¹⁸³

Läti Kaitseliidus - **Aizsargide organisatsioon** (Aizsargu organizacija) oli 1939. aastal 45 000 kaitseliitlast, 12 000 naiskaitseliitlast ja 11 000 noorkaitseliitlast. Kaitseliidus oli 19 territoriaalset polku, lennuväepolk aga ka mereallüksused.¹⁸⁴

Läti sõjaväel oli 1939. a sügisel kätte saadud rohkem moodsat relvastust, kui Eestil (vt lisa 29). Ka oli relvastus kaliibritelt ühtlasem ja seega jalaväe ja suurtükiväe laskemoonaga varustamine lihtsam.

Läti **lennuvägi ja õhukaitse** olid kahtlemata tugevamad kui Eestil. Lennuväepolgus oli 1939. aastal hävitajate divisjon, luuredivisjon, varustusjaoskond ja tehnikajaoskond ning Sõjaväe lennukool. Hävitajate divisjonis oli 3 hävitajate eskadrilli Riias, luuredivisjonis 5 eskadrilli: 1. ja 2. diviisi luureeskadrillid Riias, 3. diviisi luureeskadrill Gulbenēs, kaugluureeskadrill Krustpilsis ja mereluureeskadrill Liepājās. Mereluureeskadrill oli taktikaliselt laevastiku alluvuses (1934. a-ni oli laevastikus merelennuväe divisjon). Lennuväljad ja abilennuväljad paiknesid Riias, Rāmavās, Jumpravmuižas, Koknesēs, Gulbenēs, Krustpilsis, merelennuväe omad Liepājas ja Usmase järvel Kuramaal, vesilennukite baas oli Kīšezerās Riia juures.¹⁸⁵ Lennuväel oli ligi 100 sõjalennukit, sh 51 hävitajat, 35 luure-pommituslennukit, 3 õppeleennukit ja 6 merelennukit.

Õhukaitsesuurtükivägi oli rahu ajal Raskesuurtükiväe polgu koosseisus. Eraldi Seniitsuurtükiväe polk oli ette nähtud moodustada sõja korral, kuid 1939. a oktoobris formeeriti see rahuaegses koosseisus. Polgu patareid paiknesid tähtsamates keskustes: Riias, Cēsises, Jelgavas, Gulbenes ja Krustpilsis (1940. a).

Läti **laevastiku eskaadris** oli staap, Allveelaevadivisjon kahe allveelaevaga “Ronis” ja “Spīdola” ning baaslaevaga “Varonis”, Miinidivisjon kahe miiniraalri-veeskjaga “Imanta” ja “Viesturs”, suurtükilaeva-miiniveeskjaga “Virsaitis”. Viimane oli laevastiku lipulaev. Peale selle oli laevastikus mitu abilaeva. Merelennueskadrillil oli lennukitele lisaks abilaev. Allveelaevad ja miiniraalerid-veeskjad olid ehitatud 1925-26

¹⁸² E. Vakkur. Läti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon... L 6-8.

¹⁸³ Karaspēka dalu organizācija un diensti taktiskajām mācībām, manevriem un karaspēlēm. Rīga, 1939. Lp. VII, 57-58.

¹⁸⁴ Edgars Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 426-430.

¹⁸⁵ E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 302-303, 326, 364-365, 380; V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp. 81.

Prantsusmaal. Laevastiku sõjasadamad olid Liepājas, Ventspilsis ja Riias (Bolderājas).¹⁸⁶ 1934. a Lāti väeosades stažeerinud leitnant E. Vakkuri (Vakkeri) hinnangul oli Lāti kaitsevāgi võrreldes Eestiga rahuaegselt organisatsioonilt ja koosseisult tugevam, paremini relvastatud ja varustatud, kuid nõrgema väljaõppe tasemega.¹⁸⁷

Leedu sõjavāgi 1930-ndate lõpus

Seoses sõjaohu kasvuga alustati Leedus 1935. a uue Sõjavāgede juhataja kolonel (kindral) Stasys Raštikise ja Sõjavāgede Staabi ülema kolonel Jonas Černiuse eestvedamisel sõjavāe reorganiseerimist ja moderniseerimist.¹⁸⁸ Suurendati ja tugevdati jalavāge, suurtükivāge, ratsavāge, soomusvāge, õhutõrjet ning lennuvāge, loodi laevastik. Leedu Seim kinnitas 1935. a jaanuaris 7 aastaks riigikaitse moderniseerimiseks 175 miljonit liti eraldamise (igal aastal 25 miljonit).¹⁸⁹

1930-ndate aastate lõpus oli Leedu territoorium jagatud kolme sõjavāeringkonda. **Maavāes** oli rahu ajal ringkondadele vastavalt paiknevad 3 jalavāediviisi, milledes kokku 9 jalavāe- ja 4 suurtükivāepolku jt üksused. Ratsavāe ülema alluvuses oli 3 ratsavāepolku (husaari-, ulaani- ja dragunipolk), ratsasuurtükivāe grupp 3 ratsapatareiga ja remondieskadron, tehniliste vāgede ülema alluvuses soomusdivisjon (grupp), autodivisjon, 2 inseneripataljoni, sidepataljon ja laevastik. Õhukaitse ülem oli õhukaitsedivisjoni ülemaks ja sõjalennuvāe ülema alluvuses oli lennuvāgi. Jalavāediviiside juhatused paiknesid Panevežyses, Kaunases ja Šiauliais, diviisid koosnesid 3 jalavāe- ja ühest suurtükivāepolgust (1. diviisis oli 2 suurtükivāepolku) jm allüksustest. 1. jalavāediviisi jalavāepolkudes oli 3 pataljoni aga 2. ja 3. diviisi jalavāepolkudes 2 pataljoni, seega kokku 21 pataljoni. 1930-ndate lõpul alustati osade jalavāepataljonide motoriseerimist. 1939. aastal moodustati eraldi suurtükivāe õppedivisjon. **Õhukaitsedivisjonis** oli 3 - 75 mm õhutõrjekahurite patareid ja 1939. a formeeriti veel 5 motoriseeritud õhutõrjekompaniid 20 mm õhutõrjekahuritega.¹⁹⁰

Leedu piirikattevāeosadeks olid järgnevad kõrgendatud valmisolekuga vāeosad:

- Saksa Ida-Preisimaa piiril Taurages 7. jalavāepolk (üks pataljon oli Klaipeda

¹⁸⁶ V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp. 82; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 390-392; Admirālis Teodors Spāde. Rīga, 2002. Lp. 61-64.

¹⁸⁷ ERA. 495-12-168. L 1-47, Leitnant E. Vakker. Aruanne 1934. a. suvel Lāti kaitsevāes staažil viibimise üle.

¹⁸⁸ Stasys Raštikis, Leedu Sõjavāgede Staabi ülem alates 21.09.1934, Sõjavāgede juhataja alates 1.01.1935 kuni 1940; Jonas Černius, Sõjavāgede Staabi ülem alates 1.01.1935. Moderniseerimise algatajaks oli kolonelleitnant Kazys Škirpa, Peastaabi ülem 1926. a-st.

¹⁸⁹ J. Vaičėnėnis. Lietuvos kariuomenės modernizacija. (1926-1939). P. 153-159; J. Vaičėnėnis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927-1940. P. 19; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 40-43.

¹⁹⁰ LCVA. 929-5-432. L 1-2, Leedu Kaitseministeeriumi rahu aja koosseis, 1935; ERA. 495-11-41. L , Leedu sõjavāe organisatsiooni skeem; J. Vaičėnėnis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio.... P. 19-21; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 51-54; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918-1940 m.; I.J. Kudrjašov. Poslednjaja armija respubliki. Vooružennye sily Litvy nakanune okupacii 1940 goda. (Internetis: //sergeant.genstab.ru/).

piirkonnas), 3. dragunipolk, 4. suurtükiväepolgu divisjon, soomusautode rühm ja mõned tankid;

- Poola Wilno (Vilniuse) maakonna piiril Ukmergės 1. jalaväepolk ja 1. suurtükiväepolgu divisjon;

- Poola Suwalki maakonna piiril Mariampoles 9. jalaväepolk, 2. ulaanipolk, 3. suurtükiväepolgu divisjon.¹⁹¹

Piirivalve tugevdamiseks oli 1939. a 12 piirikaitsepataljoni, mis allusid diviisiülematele. Need olid jalaväe reservpataljonid, mida võidi kiiresti komplekteerida lähedal elavate reservlastega, sh kohalike Šaulių sajunga rühmadega.¹⁹²

1939. aasta märtsis pärast Klaipeda ärakiskumist Saksamaa poolt muudeti sõjaväeosade dislokatsiooni. 6. jalaväepolgu üksused ja 4. suurtükiväepolgu patareid viidi Klaipedast Plungesse ning 7. jalaväepolgu pataljon Tauragesse.¹⁹³

Leedu lennugliki oli Balti riikidest tugevaim, koosseisus staap, 3 divisjoni: I luuredivisjon Panevėžyses, II hävitajate divisjon Kaunases ja III pommitajate divisjon Šiauliais ning lennukool Kaunases. Divisjonides oli 1939. a 8 eskadrilli (I ja II divisjonis kolm, III kaks) kokku 115 lennukiga: 36 hävitus-, 38 pommitus- ja 41 õppe- ja treeninglennukiga.¹⁹⁴ **Laevastikus** oli rahu ajal vaid üks sõjalaev - õppelaev (endine miiniraaler) "Prezidentas Smetona". Piirivalvel oli 6 politseikaatrit. Sõjalaev baseerus Klaipedas ja 1939. a märtsist Šventosio sadamas.¹⁹⁵

1935. aasta reorganiseerimise järel oli sõjaväe rahuaegses koosseisus ette nähtud 2022 ohvitseri, 28 546 sõdurit, 1943 tsiviilteenistajat ja vabateenijat, kokku 32 511 inimest. 1939. a septembri algul oli Leedu sõjaväe nimekirjas kokku 22 508 inimest (vt lisa 33).¹⁹⁶

1935. a kehtestatud organisatsiooni kohaselt pidi **sõja ajal** maaväes olema 4 jalaväediviisi ja 2 jalaväebrigaadi juhatust, ratsaväe juhatust, 16 jalaväepolku, 6 jalaväe tagavarapataljoni, 3 ratsaväepolku koos 3 ratsapatareiga ja 3 tagavara eskadroniga, 7 suurtükiväepolku (kolme erineva koosseisuga), tagavara suurtükiväepolk, sidepataljon, inseneripataljon, autopataljon, soomusüksus ja raudteepataljon, 4 diviisi jaoks 4 kerget üksust, sidepataljoni ja inseneripataljoni jt üksused. Peale selle olid lennugliki, õhutõrjeüksus ja sõjalaev. Sõjaväe koosseisus pidi kokku olema 119 828 inimest. Hobuseid vajas sõjavägi 35 490.¹⁹⁷ 4. diviisi juhatust formeeriti Kėdainiais paikneva 3. jalaväepolgu baasil. Leedu inimpotentsiaal oli küll märgatavalt suurem, kuid kõigi jaoks ei jätkunud relvastust. Juba 1938. a kavandati sõja ajal 5. diviisi formeerimist, kuid alles

¹⁹¹ W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S 42.

¹⁹² J. Vaičėnėnis. Lietuvos Šaulių sajunga Valstybės gynyboje 1935-1940 metais. P. 112-115; J.

Vaičėnėnis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio.... P. 20; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S 42.

¹⁹³ W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 50.

¹⁹⁴ LVVA. 1474-1-1632. L 37-37p; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 216-226, 240-241, 246-247; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918-1940 m. P. 191-193, 241-242, 807-814.

¹⁹⁵ G. Surgailis. Lietuvos karinis laivynas 1935-1940; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajėgos 1918-1940 m. P. 269-270. "Prezidentas Smetona" oli 1927-33 piirivalve politsei laev.

¹⁹⁶ LCVA. 929-5-432. L 1-2; J. Vaičėnėnis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio.... P. 199.

¹⁹⁷ LCVA. 929-5-433. L 1-3, Leedu kaitseministeeriumi sõja aja koosseis, 1935; Štabų žinynas. P. 7-12.

1939. a sügisel hakati seda reaalselt ette valmistama. 1939. a oli sõjaväe sõjajaegses koosseisus ette nähtud 125 433 inimest.¹⁹⁸

Sõja aja jalaväediviisides pidi olema juhatus, 3 jalaväepolku, suurtükiväepolk, kerge üksus (ratsavägi), inseneripataljon, sidepataljon, sanitaar-, varustus- ja tagalaüksused, kokku 476 ohvitseri, 14 369 allohvitseri ja sõdurit.¹⁹⁹

Leedu Kaitseliidus - **Šaulių sąjunga** (Küttide Liidus) oli 1939. aastal 42 000 kütti, 15 000 naisliiget ja 5000 toetajaliiget. Liidus oli 22 territoriaalset üksust. Šaulių sąjunga ülem allus 1935. aastast Sõjavägede juhatajale ja territoriaalsed üksused sõjaväe komandantuuridele.²⁰⁰

Kokkuvõte

Balti riikide kaitsevägesid võrreldes (vt lisa 9 ja 29) on näha, et 1939. a oli potentsiaallit tugevam Läti. Rahuaegses koosseisus oli suurem küll Leedu sõjavägi, kuid maavägi oli enam-vähem võrdne Läti omaga. Sõja korral Läti võis välja panna kõige suurema sõjaväe, 23 000 rohkem, kui rahvaarvult arvukam Leedu. Läti maavägi ületas naabrite oma nii diviiside kui jalaväerügementide (polkude) arvult, suurtükiväe raudadelt. Eestil oli rohkem raskesuurtükke, mida Leedul peaaegu üldse polnud (oli 2 kahurit). Tankitõrjekahuritega oli paremini varustatud Läti, kuid kahurid olid jagatud polkudele, mitte jäetud väekoondiste käsutusse või reservi (nagu Eestis). Ratsaväe poolest oli tugevam kolme ratsaväepolguga Leedu. Soomusväge on raske võrrelda, Eestil oli sõjaaja koosseisus rohkem soomusronge (sh kaugelaskepatareid), Leedul rohkem tanke, kuid soomusrongid olid relvastusest kõrvaldatud. Lätil oli mõlemad, sh kõige paremad kergetankid. Läti ja Leedu lenn vägi paistavad ligikaudu võrdväärsena, Eesti lenn väest olid nad aga mitu korda nii arvult kui lahinguvõimelt üle. Õhukaitset võib hinnata parimaks Leedul (õhutõrjeks kõlbasiid maaväele ostetud automaatkahurid) ehkki ka Lätil polnud väga viga. Eesti oli kahtlemata tugevaim mereväe ja merekindluste (rannakaitse suurtükiväe) poolest. Tallinna kaitse merelt oli palju parem, kui Riial. Leedul merevägi oli rohkem sümboolne ja seetõttu võis Leedu suunata rohkem ressursse maaväe ja lenn väe arendamiseks.

Sõjavägede sõjajaegses koosseisus oli maavägede osakaal üsna sarnane (57-59%). Leedul oli väiksem suurtükiväe osakaal (9%), kuid märgatavalt suurem ratsaväel (6,5% Eesti ja Läti 2-3% vastu). Leedul oli suurem lenn vägi (3%), kuid väga väike merevägi. Eestil on suurem merevägi ja rannakaitse suurtükivägi (kokku 3,4% nt Läti 1,2% vastu). Silma torkab ka Läti ja Leedu tagala, varustus ja transpordiasutuste suur osakaal (vt lisa 8).

¹⁹⁸ J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenes modernizacija. P. 161, 170; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio... P. 32, 182; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 43.

¹⁹⁹ Štabų žinybas. P. 7-12.

²⁰⁰ J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenes modernizacija. P. 164-165; J. Vaičenonis. Lietuvos Šaulių sąjunga Valstybės gynyboje. P. 110-119; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos 1918-1940 m. P. 768-772.

1.3. Väeliikide väeosade organisatsioon, koosseis ja relvastus

1.3.1. Jalaväe üksused ja allüksused

Eesti sõjaväe väeosad ja allüksused jäid 1939-1940 tulejõult ja lahinguvõimelt selgelt alla enamiku teiste Euroopa riikide vastavatele väeosadele.

Eesti sõjaväe väelivägede (lahingüksuste) põhiosa moodustas jalavägi. 1939. aastal olid jalaväe põhilisteks väeosadeks sõja korral 16 jalaväerügementi, neist üks erineva koosseisuga Saaremaa rügement.

Jalaväerügement

Eesti jalaväerügemendid olid relvastatud vaid püsside ning kuulipildujatega. Teiste riikide moodsad jalaväerügemendid omasid peale nende veel tankitõrjerelvi, miinipildujaid ja jalaväe suurtükke (vt lisa 10). Jalaväe rasked relvad andsid juurde tulejõudu ja tõstsid lahinguvõimet. Tuleb nõustuda Eesti Sõjavägede Staabi tolleaegse hinnanguga, et Eesti jalaväerügement oli modernrügemendi vastu võitlemiseks liiga nõrk ja sarnanes relvastuselt umbes maailmasõjaaegsele rügemendile 1916. aastast.²⁰¹ Jalaväerügemendi nii rahu- kui sõjaaegne koosseis olid kinnitatud 1928. aastal ja hiljem oli tehtud selles vaid väikseid muudatusi.

Rahuaegsetes jalaväerügementides (kahes katterügemendis) oli staap, 3 pataljoni, sidekomando, pioneerikomando, suusk-jalgratturkomando (3 jagu), ratsakomando ja töökompanii. Igas pataljonis oli 3 laskurkompaniid ja kuulipildurkompanii.²⁰²

Sõjaaja jalaväerügemendis oli ette nähtud²⁰³:

- staap,
- 3 pataljoni,
- suusk-jalgratturkompanii,
- sidekompanii,
- pioneerikompanii,
- ratsakomando,
- desinfektsioonikomando,
- komandandikomando,
- töökompanii.

Igas pataljonis oli 3 laskurkompaniid ja üks kuulipildurkompanii. Suusk-jalgratturkompanii oli sarnane laskurkompaniiga, koosseisus 3 rühma ja üldrühm, 184 meest. Ratsakomandos oli 4 jagu, kokku 38 meest, 2 kergekuulipildujat. Sidekompaniis oli 4 rühma ja üldrühm, pioneerikompaniis 3 rühma ja üldrühm, komandandikomandos 4 jagu. 28. septembril 1939 suurendati sidekompaniid raadiojao (20 mehe) võrra ja seega kasvas rügemendi koosseis.

Jalaväerügemendis oli ette nähtud 3153 inimest (varem 3133), 2802 sõjapüssi, 65 kerge- ja 48 raskekuulipildujat (vt tabel 1). Kavade järgi pidi rügement saama sõja korral

²⁰¹ ERA. 495-12-490. L 4-5, Mõningaid muudatusettepanekuid meie sõjaväe organisatsioonis, 29.02.1940.

²⁰² ERA. 495-3-16. L 65-68, Sõjaministeeriumi koosseis nr 38. 1. ja 7. jalaväerügement, 15.08.1928.

²⁰³ ERA. 495-12-332. L 84-91.

suurtükiväest toetuseks juurde ühe kerge kahuri- või haubitsapatarei (4 suurtükki). Ainult kahe katterügemendi relvastuses oli 1939. aastal kummalgi 2 - 47 mm tankitõrjekahurit ja 2 - 20 mm tankitõrjepüssid.

Erinev koosseis ja relvastus oli ette nähtud Saaremaa rügemendil, mille koosseis kehtestati 28. juunist 1939. Rügemendis oli staap, 3 pataljoni, suuskraatirikompanii, 2 patareid, sidekompanii, pioneerikompanii, ratsakomando, komandandikomando, orkester, töökompanii, med.-ambulants ja vet.-ambulants. Allüksuste organisatsioon oli sarnane jalaväerügemendi allüksustele, kuid koosseis oli erinev. Patareis oli 2 kergekahurit ja üks raskekuulipilduja. Rügemendis oli kokku 3097 inimest. Ühe patarei pidi komplekteerima Kaitseliidu Saaremaa Malev.²⁰⁴

Teiste Euroopa riikide jalaväerügementides oli lisaks staabile, 3 pataljonile, luure-, side-, sapööri-, keemiakaitse- ja tagala allüksustele tuletoetus- ja tankitõrjeallüksused. Seega oli nende tulejõud võrreldes I maailmasõja ajaga kasvanud. 1939. a olid raskerelvadega varustatud ka Läti ja Leedu jalaväerügemendid (vt tabel 1 ja lisa 10).

Tabel 1

Balti riikide ja N. Liidu jalaväerügementide isikkoosseis ja relvastus 1939

Riik	Isikkoos.	Püssid	Kerge-klp.	Raske-klp.	Miinip. kesk./rask	Tt-kah / püssid	Jalaväe-suurt.
Eesti	3153	2802	65	48	-	-	-
Läti	3060	2733	95	40	6	4	2
Leedu	3310	2695	86	36	4	6	-
N. Liit*	2900 (4031)		(142)	54 (66/6**)	6 (12 / 4)	12 (12/18)	6

* Sulgudes ettenähtud koosseis 1939. a septembrist, realselt hiljem (1940. a-st)

** 54 raskekuulipildujat, 3 neljaraudset õt-kuulipildujat ja 6 suurekaliibrilist kuulipildujat

Allikad: ERA. 495-12-332. L 91; 495-12-92. L 184-185; 510-1-84. L 37; LVVA. 1474-1-1177; 1474-1-1178; Karaspēka dalu organizācija un diensti taktiskajām mācībām, manevriem un karaspēlēm. Rīga, 1939. Lp. 29, 31, 34, I-IV; Štabu žinynas. Krašto Apsaugos Ministerija. Kaunas, 1938. P. 14-15, 19; V. Püss. Jalaväe saaterelvad. // Sõjateadlane. Nr 6. 1940. Lk 506; A. Mollo. Voožennye sily Vtoroj mirovoj. Struktura. Uniforma. Znaki različija. Moskva, 2004. S. 32; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. Phoenix Mill, 1998. P. 1-4.

Läti jalaväepolgus oli 1939. aastal sõja ajal ette nähtud staap, staabirood (sh 30-meheline ratsarühm), 3 pataljoni, jalgratturite rood (3 jalgratturite rühma, raskekuulipildujarühm 4 raskekuulipildujaga ja juhtimisrühm, kokku 180 meest), jalaväe patarei, siderood, sapöörirood ja tagala. Jalaväe patareis oli 2 kahurirühma (a' 2 jalaväe või tankitõrjekahurit), üks miinipilduja rühm 3 tulejaoga (a' 2 miinipildujat) ja juhtimisrühm.

²⁰⁴ ERA. 495-12-332. L 331-338p.

1939. a olid rahuaja polkude patareide ja rühmade relvastuses 2 - 70 mm jalaväesuurtükki, 4 - 47 mm tankitõrjekahurit ja 6 - 81 mm miinipildujat. Eestist märgatavalt rohkem oli kergekuulipildujaid (laskurrühmas 3 ja jalgratturite rühmas 4 kergekuulipildujajagu, staabiroodu komandandirühmas 2 kergekuulipildujajagu).²⁰⁵

Leedu jalaväepolgu oli staap, 3 pataljoni, miinipildujarühm 81 mm miinipildujatega, ratsaluurerühm, sidekompanii, insenerirühm, keemiakaitse rühm ja majanduskompanii. Pataljonides olid ka 20 mm automaatkahurid, mis kõlbasid nii tanki- ja õhutõrjeks. Ühe perspektiivse variandina kavatseti polgu moodustada raskerelvade kompanii, milles 2 automaatkahurite ja 2 tankitõrjekahurite rühma (a' 3 - 47 mm kahurit) ning üks miinipildujarühm. Leedu jalaväepolgu puudusid jalgratturite allüksused, neid oli diviisi kerges divisjonis.²⁰⁶

Nõukogude laskurpolku kuulus toetusallüksustena üks jalaväesuurtükipatarei 6 - 76,2 mm polgukahuriga ja tankitõrjesuurtükipatarei (1939. a-st) 6 - 45 mm tankitõrjekahuriga. 1939. a septembris kinnitatud uues koosseisus nähti polgu lisaks veel luurekompanii, miinipildujapatarei 4 - 120 mm miinipildujaga ja õhutõrjerood (3 neljaraudset õhutõrje ja 6 suurekaliibrilist kuulipildujat).²⁰⁷ Reaalselt ilmusid need relvad vägedesse hiljem, 1940. või 1941. aastast.

Suurem osa riike kasutas jalaväe saaterelvade vägedele koosseisu andmiseks segaorganisatsioone. Võimsamad saaterelvad (jalaväesuurtükid, tankitõrjekahurid, rasked miinipildujad) olid määratud jalaväerügemendi koosseisu kompaniide, patareide või rühmadena (Belgias olid saaterelvade pataljon), kust neid anti pataljonide käsutusse vastavalt ülesannete tähtsusele ja olukorrale. Hädavajalik hulk saaterelvi oli aga antud pataljonide koosseisu (saaterelvade kompanii või rühm). Prantsusmaal ja N. Liidus oli osa tankitõrjekahureid pataljonis. Mõnedes riikides (Inglismaal, Saksamaal, Poolas) olid kerged saaterelvad (tankitõrjepüssid, kerged miinipildujad) antud isegi laskurkompaniide või rühmade koosseisu. Arenenud riikides oli osa saaterelvade allüksusi motoriseeritud. Reservrühmentide relvastus oli reeglina nõrgem, kui rahuaja aktiivdiviiside rühmentidel (nn A tüüpi diviiside rühmentidel või polkudel), saaterelvi oli vähem nii Poola, Tšehhoslovakkia reservpolkudes kui ka Saksamaa 2.-4. laine diviiside jalaväerühmentides. Mõnedes riikides ei jätkunud koosseisutabelites ettenähtud raskerelvastust ka aktiivüksustele. Tulejõult oma vastastest tugevamaks võib lugeda Saksamaa 1. laine jalaväediviiside (aktiivdiviiside) jalaväerühmente, millede oli 8 jalaväesuurtükki (sh 2 rasket 150 mm), arvukalt miinipildujaid ja tankitõrjekompanii oli

²⁰⁵ LVVA. 1474-1-1177; 1474-1-1178; E. Vakkur. Läti sõjaväe organisatsioon ja lahingudoktriin. L 8-10; Karaspēka dalu organizācija un diensti... Lp. 29-35, I-IV; Pulku organizācija un diensti. 1935. Lp. 5-9, 12.

²⁰⁶ Štabų žinynas. P. 8, 14-15, 19, 25; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos. P. 68-74, 807; J. Rutkiewicz. Wojsko Litewskie 1918-1940. Litewskie formacje zbrojne 1940-1953. S. 27.

²⁰⁷ V. Püss. Jalaväe saaterelvad. // Sõjateadlane. Nr 6. 1940. Lk 506; A. Juutilainen. Punaarmee maavägede relvastus, varustus ja väljaõpe. // Talvesõda 1939-1940. Lk 326-329; Semjon Fedoseev. Pehota protiv tankov (protivotankovyje sredstva bližnego boja v 1939-1945 gg.). // Tehnika i voozruženie. 2002. 2. S. 41; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 1-4.

motoriseeritud.²⁰⁸

Jalaväepataljon ja kompanii

Eesti jalaväepataljon jäi 1939. aastal tulejõult alla N. Liidu ja paljude teiste riikide jalaväepataljonidele (vt tabel 2, lisa 11 ja skeem 2). Pataljonis oli ette nähtud 3 laskurkompaniid ja üks kuulipildurkompanii, 1928. a-st sõja aja koosseisus 767 meest. Laskurkompaniis oli 3 laskurrühma ja üldrühm (2 sidevaatlejate jagu, sanitaarjagu, varustusjagu), 184 meest. Kuulipildurkompaniis oli 1939. a juulist üldrühm ja 4 rühma, igäühes 2 jagu, 4 raskekuulipildujat, kokku 213 meest, 16 raskekuulipildujat. T. Kiljako andmetel, kes toetus Jalaväe rivi eeskirjale (1933), oli pataljonis 679 meest ja laskurkompaniis 161 meest. Püssiga võitlejaid (tääke) oli 490.²⁰⁹ Saaremaa rügemendi laskurkompaniis oli 157 meest.²¹⁰

Läti laskurpataljonis oli staap (sh juhtimisgrupp ja siderühm, kokku 65 inimest), 3 laskuroodu (igäühes 3 rühma ja juhtimisrühm, 170 meest), raskekuulipilduja rood (3 kuulipildujarühma ja juhtimisrühm, 160 meest) ning meditsiinipunkt (7 inimest). Kuulipildujarühmas oli 2 kuulipildujajagu (2 raskekuulipildujaga) ja juhtimisgrupp.²¹¹

Leedu laskurpataljonides oli 3 laskurkompaniid, raskekuulipilduja kompanii 4 raskekuulipildujarühma ja automaatkahurite rühmaga (2 - 20 mm Oerliconi automaatkahurit, mis kõlbasis tanki- ja õhutõrjeks). Laskurkompaniis oli 3 laskurrühma, 204 meest.²¹²

N. Liidu laskurpataljonis oli staap, 3 laskuriroodu, raskekuulipildurirood, raskerelvade rood, siderühm ja hooldusrühm, kokku u 33 ohvitseri, 790 allohvitseri ja sõdurit, sh u 450 püssiga võitlejat. Laskuriroodus oli juhatus, juhtimisjagu, 3 laskurirühma ja raskekuulipilduri rühm, kokku 6 ohvitseri, u 180 allohvitseri ja sõdurit, üle 120 püssi, 12 kergekuulipildujat, 2 raskekuulipildujat ja 12 püssigranaadiheitjat.

²⁰⁸ ERA. 495-12-226. L 165-167; V. Püss. Jalaväe saaterelvad. Lk 504-510; Pataljoni- ja rügemendisuurtükivägi. // Sõdur. 1940. 24-26. Lk 622; V. Matela. Tänapäeva tankitõrje. // Kaitse Kodu. 1939. 8. Lk 237-238; B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. S. 68-73, 158-160; S. Zaloga, V. Madej. The Polish Campaign 1939. New York, 1985. P. 50; S. Drobjazko. Vtoraja mirovaja voina 1939-1945. Pehota vermahta. S. 4-6, 39-45; Pehota vermahta. Čast 1. S. 4, 31-35; Artillerija vermahta. S. 12-15; A. Konstankiewicz. Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939. Lublin, 2003. S. 249; Jan P. Wiśniewski. Armia czechosłowacka w latach 1932-1938. Toruń, 2002. S. 77-78; P.M. Majewski. Nierozegrana kampania. S. 97, 101, 114; J. Sumner, F. Vavilet. Francuzskaja armija 1939-1942. S. 11-13; Prantsuse jalaväerügemendi relvastisest ja tulejõust. // Sõdur. 1939. 32-33. Lk 772; Tangitõrje organiseerimine Prantsuse diviisides kaitselahingus. // Sõdur. 1939. 30-31. Lk 734.

²⁰⁹ ERA. 495-12-332. L 84p-86; T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Tallinn, 1938. // ERA. 495-12-671. L 89-90; Lisad: ERA. 495-12-673. L 24, 54, 56, 59, 60; Jalaväe eeskiri. I osa. Jalaväe rivi. Lk 82-84, 93-94.

²¹⁰ ERA. 495-12-332. L 331.

²¹¹ Karaspēka dalu organizācija un diensti.... Lp. 29, 31, II.

²¹² Štabų žinynas. P. 14, 19; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos. P. 71-74, 807; J. Rutkiewicz. Wojsko Litewskie 1918-1940. S. 27.

Raskekuulipilduriroodus oli 3 rühma, 12 raskekuulipildujat Maksim. Raskerelvade (suurtükiväe) roodus oli tankitõrjekahurite rühm 2 - 45 mm kahuriga ja miinipilduja rühm 2 - 82 mm miinipildujaga. 1939. a septembris nähti ette toetusrelvade roodu juurde 2 - 82 mm miinipildujat, laskurroodu tankitõrjega 2 tankitõrjepüssiga ja laskurrühmadesse 50 mm miinipildujad.²¹³ Enamus väeosi sai relvastust juurde alles 1940. aastal (tankitõrjepüssid 1941. a). Kokkuvõttes oli pataljon rikkalikult varustatud automaatrelvadega ja omas palju suuremat tulejõudu kui Eesti pataljon.

Tabel 2

Balti riikide ja N. Liidu jalaväepataljonide isikkoosseis ja relvastus 1939

Riik	Isikkoos.	Püssid	Kerge- klp.	Raske- klp.	Miinipild. kerk./kesk.	Tt-kah./ püssid
Eesti	767 (679)	700 (627)	18	16	-	-
Läti	740		27	12	-	-
Leedu	839	684	27	12	-	2 / -
Nõuk. Liit	823 (755)	500 (470)	36	18	3* / 2 (4*)	2 / -

() T. Kiljako andmed, 1938

* relvastus juurde 1940. a

Allikad: T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Tallinn, 1938. // ERA. 495-12-671. L 89-90; Lisad. // ERA. 495-12-673. L 23-26, 56-60; Karaspäka dalu organizācija un diensti.... Lp. 29, 31, II; Štabų žinynas. P. 14, 19; T. Kiljako. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng ning praegune seisukord. // Sõjateadlane. Nr 5. 1939. Lk 233; V. Püss. Jalaväe saaterelvad. Lk 506; RKKA uus jalaväe rivimäärustik. // Sõdur. 1939. 1-2. Lk. 28; Nõukogude Vene jalaväepataljoni organisatsioon. // Sõdur. 1939. 3-4. Lk. 72-74; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 1-3.

Talvesõjas selgus, et Punaarmee laskurroodud olid liiga suure koosseisuga ja seetõttu väheliikuvad ning raskesti juhitud. Miinipildujaid ei osatud väeosades kasutada. Vajalikuks peeti ka püssigranaadiheitjad relvastusest maha võtta ja anda roodule 2-3 roodumiinipildujat (50 mm miinipildujad, mis võeti relvastusse Talvesõja ajal), samuti 10 püstolkuulipildujat. Juba sõja ajal, 1940. a veebruaris oli antud käsk relvastada laskurroodudes (samuti suuskurpataljonide roodudes) üks jagu 6 püstolkuulipildujaga ning moodustada üks miinipildujajagu 4 - 50 mm miinipildujaga (suuskurpataljonis jagu 5 miinipildujaga). Esmajärjekorras tuli uute relvadega varustada Laadoga Karjalas

²¹³ T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Lisad. // ERA. 495-12-673. L 19,23-26; RKKA uus jalaväe rivimäärustik. // Sõdur. 1939. 1-2. Lk. 28; Nõukogude Vene jalaväepataljoni organisatsioon. // Sõdur. 1939. 3-4. Lk. 72-74; Nõukogude Vene jalaväepataljoni relvad. // Sõdur. 1939. 6. Lk 130-136; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 1-3.

sõdivad 8. armee väeosad, seejärel suuskurpataljonid ja eskadronid.²¹⁴

Prantsusmaal olid kerged miinipildujad (granaadiheitjad) laskurkompaniides, Poolas, Saksamaal ja Inglismaal laskurrühmades.²¹⁵

Laskurjagu ja rühm

Pärast I maailmasõda arenesid edasi ka laskurjao ja rühma relvastus, võitlusviisid ja organisatsioon. 1939. aastaks olid kõrvuti Eestiga vaid üksikutes Euroopa maades jäänud laskurrühma eraldi kergekuulipildujajao. Enamikus riikides (ka Leedus) olid kergekuulipildujatega varustatud ka laskurjaod - loodud nn ühtlusjaod (võeti esmalt kasutusele Prantsusmaal). Tavaliselt oli laskurrühmas juhtimisgrupp ja 3 laskurjagu, Saksamaal ja Poolas ka miinipilduja (granaadiheitja) jagu kerge miinipildujaga. Kerged miinipildujad tõrjusid jao relvastusest püssigranaadiheitjad. Inglise rühmas oli ette nähtud ka tankitõrjepüss. Saksamaal võeti pärast sõja algust 3 tankitõrjepüssi kompanii relvastusse. Ühtlusjagu võidi vastavalt olukorrale jagada kergekuulipilduja ja laskuri grupiks, pooljaoks või lüliks. Püstolkuulipildujaga oli Saksa rühmas esialgu relvastatud vaid rühmakomandör. Sõja algul ei olnud kõigil Saksa jalaväejagudel ka ühtseid kuulipildujaid (MG 34), vaid kasutati ka vananenud kergekuulipildujaid. Jalaväe jao koosseisuna peeti soovitavaks vähemalt 12 meest, et jagu saaks tegutseda hoolimata lahingukaotustest. Jao koosseisus oli 1939. a tavapäraselt 10 - 13 meest, kuid ühtlusjagudes Leedus 14 meest, Poolas isegi 19 meest aga Inglismaal 8 meest.²¹⁶

Eesti laskurrühmas oli 1928. aastast kehtiva sõja aja koosseisu põhjal 2 laskur- ja 2 kergekuulipilduja jagu, 47 meest: rühmaülem (ohvitser), rühmavanem (vanem allohvitser), ohvitseri käskjalg, 4 jaoülemat (noorem allohvitserid), 4 jaoülema abi (kapralid) ja 36 reameest.²¹⁷ Järelikult pidi jaos olema 11 meest: jaoülem, jaoülema abi ja 9 reameest, kergekuulipildujajaos üks kergekuulipilduja. Sellist jao koosseisu on mainitud 1933. a ka Riigikaitse Nõukogus. Jalaväe rivi eeskirja (1933) järgi oli aga laskurrühmas vaid 41 meest, laskurjaos 10 ja kergekuulipildujajaos 9 meest. 1. ja 4. jagu

²¹⁴ Peasõjanõukogu peakorteri käsk tegevarmee allüksuste relvastamisest püstolkuulipildujate ja 50 mm miinipildujatega, 10.02.1940; Punaarmee suurtükiväe ülema ettekanne kaitse rahvakomissarile Nõukogude - Soome sõja lahingukogemuste kasutamise tulemustest. 1.04.1940; NSVL kaitse rahvakomissari K. J. Vorosilovi ettekanne ÜKP(b) KK pleenumil 28.03.1940. // Tajny i uroki zimnej voiny 1939-1940. S. 330-332, 402-403, 433.

²¹⁵ LVVA. 1469-1-2593. L 59-60, Läti sõjaväe esindaja ettekanne Londonist Armees Staabi informatsiooni- osakonna ülemale 30.06.1939; E.R. Sarv. Moodne sõjavarustus ja pealetungioperatsioon inglaste vaateil. // Sõdur. 1939. 34-35. Lk 780-782; A. Mollo. Vooružennye sily Vtoroi mirovoj. S. 66-67; V. Püss. Jalaväe saaterelvad. Lk 505; Pataljoni- ja rügemendisuurtüükivägi. Lk 622.

²¹⁶ ERA. 495-12-226. L 165, Ülevaade Poolast; T. Kiljako. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng.... Lk 211-222; A. Luts. Ühtlusjagu jalaväe organisatsioonis. // Sõdur. 1937. 45-46. Lk 1122-1125; Saksa jalaväejagu. Koosseis, relvastis, lahkriivilise ja taktikalise teotsemise erinevusi meie laskuri- ja kk-jaost. // Sõdur. 1939. 14-15. Lk 326-327; Pehota vermahta. S. 10-14; S. Drobjazko. Vtoraja mirovaja voina 1939-1945. Pehota vermahta. S. 4, 39-40; Artillerija vermahta. S. 15; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos. P. 64-65; E.R. Sarv. Moodne sõjavarustus ja pealetungioperatsioon inglaste vaateil. Lk 780, 782; V. Matela. Tänapäeva tankitõrje. Lk 237-238; RKKA uus jalaväe rivimäärustik. Lk. 28.

²¹⁷ ERA. 495-12-332. L 85.

olid kergekuulipildujajad, 2. ja 3. jagu laskurjad. A. Balderi käsiraamatu (1932) järgi oli laskurrühmas 42 meest ja lisaks kompaniist üldrühmast juurdeantud 4 meest (2 sidevaatlejat ja 2 sanitari). Nii laskur- kui ka kergekuulipilduja jaos oli aga 10 meest.²¹⁸ 1935. a reservlaste kordusõppustel moodustatud jagudes oligi vastavalt 10 ja 9 meest. Sarnast infot jao koosseisust jagati 1937 ka välisriikide esindajatele.²¹⁹ Jääb arusaamatuks, miks jäeti määratud koosseis ametlikult muutmata, kui 1930-ndate algul jao koosseisu tõenäoliselt vähendati ühe mehe võrra.

1933. a nähti Peipsi rannakaitse pataljoni laskurrühmades ette 41 meest ja 1939. a Saaremaa rügemendi laskurrühmades 40 meest.²²⁰

Rahu ajal oli laskurrühmas samuti 2 laskurjagu ja 2 kergekuulipildujajagu, kuid mehi oli vähem - laskurjaos oli 8 meest.²²¹

Läti laskurrühmas oli 3 kergekuulipildujajagu, 2 laskurijagu ja juhtimisgrupp.²²²

N. Liidus oli 1935. a-st laskurrühmas 3 (sõja ajal 4) ühesugust laskurjagu, milles 12 meest (neist 6 laskurit), üks kergekuulipilduja ja püssigranaadiheitja. 1939. a septembris (reaalselt 1940. a) lisati rühma koosseisu miinipildujajagu 50 mm miinipildujaga.²²³

Eesti jalaväeüksuste ja allüksuste organisatsiooni reorganiseerimine

1932. aastal hindas oma Kõrgema Sõjakooli lõputöös Eesti jalaväe jao ja rühma organisatsiooni kapten A. Stern.²²⁴ Ta leidis, et kuna riigi majanduslik seisukord ei võimalda varustada üksusi küllaldaselt arvul tehniliste võitlusvahenditega, suurtükiväega, tuleb tõsta automaatrelvade arvu jalaväe allüksustes. Probleemiks pidas ta ka sõdurite ja jaoülemate lühikest väljaõppeaega ja väheseid kordusõppusi. A. Stern leidis, et mobilisatsiooni korral ei suuda reservlastest jaoülem ja reamehed rahuldavalt kõiki nõudeid täita. Nii pealetungiks, kui kaitseks oli rühma tulejõud ebapiisav. Rühm pidi kaitsma u 450-500 m rindelõiku, kuid 2 kergekuulipildujaga võis olla see ülejõu. A. Sterni arvates tuli selleks, et tagada rühma iseseisvus lahingus ja suurendada võitlusvõimet kõik jaod varustada kergekuulipildujatega. Arvestades majanduslikke võimalusi võis lähemas tulevikus suurendada kergekuulipildujate arvu rühmas ühe võrra. Rühm võinuks koosneda 3 võitlusgrupist (jaost), mille koosseisus vähemalt 13 meest kergekuulipildujaga. Nii oleks lihtsustunud ka rühma juhtimine.²²⁵ Sisuliselt tehti

²¹⁸ T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Lisad. // ERA. 495-12-673. L 24, 60; Jalaväe eeskiri. I osa. Jalaväe rivi. Lk 47-48, 67, 70; August Balder. Pealik lahingus. Jao-, rühma- ja kompanipealiku lahingutegevuse käsiraamat. Lk 4-10.

²¹⁹ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 145, Poola sõjaväeatašee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a II kvartalist, 25.07.1935; ERA. 495-12-301. L 6, Organisation des Estnischen Infanterieregiments (Eesti jalaväerügemendi organisatsioon, 1937).

²²⁰ ERA. 495-12-332. L

²²¹ ERA. 495-3-16. L 65p.

²²² Karaspēka dalu organizācija un diensti... Lp. II.

²²³ RKKA uus jalaväe rivimäärustik. Lk. 28; A. Luts. Ühtlusjagu jalaväe organisatsioonis. Lk 1123-1124; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 1-3.

²²⁴ A. Stern. Jalaväe jao ja rühma organisatsiooni kujunemine Maailmasõja kogemustel. Sõjavägede Staap VI Osakond. 1932. // ERA. 495-12-788.

²²⁵ Samas. L 78-87.

ettepanek üleminekuks ühtlusjaole.

Eestis takistas ühtlusjaole üleminekut kergekuulipildujate nappus ja ilmselt ka mõnede sõjaväejuhtide konservatiivsus. Alles pärast kergekuulipildujate Madsen juurdehankimist Soomest 1937. aastal oli võimalik asja parandada. Kuulipildujate korrastamise ja remondi tõttu enne II maailmasõja algust midagi muuta ei jõutud ning polnud langetatud ka otsust ühtlusjaole üleminekuks (otsus langetati 1940. a kevadel). Üleminek ühtlusjaole polnud teostatav mõne kuuga, sest see eeldas ka olulist muudatust laskurrühmade ja jagude taktikalises väljaõppes.

Läti Armees Staabi info põhjal peeti Eestis jalaväele vajalikuks järgnevat relvastust: kompaniis kaks 20 mm tankitõrjepüssi ja kaks 60 mm miinipildujat, pataljonis lisaks kolm 47 mm Böhleri jalaväekahurit ja neli 81 mm miinipildujat, rügemendis neli 75 mm Boforsi kahurit.²²⁶ Tegemist on nähtavasti mõne sõjaväejuhi nägemusega, mitte konkreetse kavaga.

Eesti ja teiste riikide jalaväe pataljoni ning tema allüksuste organisatsiooni ja relvastust analüüsis oma 1938. a valminud Kõrgema Sõjakooli lõputöös põhjalikult leitnant T. Kiljako. Ta leidis, et esijärgus tegutsevad jalaväeüksused peavad omama küllaldaselt automaatrelvi ja nende koosseisus või käsutuses peab olema ka tankitõrjerelvi, miinipildujaid ning saatekahureid.²²⁷

T. Kiljako pakkus Eesti pataljoni tulejõu suurendamiseks välja võimaliku organisatsiooni 4 varianti. Ta soovitas vähendada rühmas laskurjagude arvu, kuid samas suurendada kompaniis laskurrühmade arvu ühe võrra või pataljonis kompaniide arvu. Eelistatava variandina soovitas ta üle minna ühtlusjaole (12 meest), rühmas pidi olema 3 jagu. Kiljako nägi eri variantides pataljoni relvastusse juurde 6-9 kergekuulipildujat, 72-81 kiirlaskepüssi (või püstolkuulipildujaid), 3-9 täpsuspüssi, 2-3 tankitõrjepüssi ja ühe variandina ka 3 - 60 mm ja 2 - 81 mm miinipildujat. Relvade juurdehankimise hind 45 pataljoni jaoks ulatus 1,85 miljonist 5,6 miljoni kroonini.²²⁸

Eesti sõjaväejuhtidele olid ühtlusjao puudused ja head küljed teada. Eesti sõjaväe väljaannetes leiti, et ühtlusjagu seisab ideaalsele lahendusele lähemal, sest ta omab suuremat tulejõudu ja on painduvam.²²⁹

Jalaväe pealetungijõu suurendamise, jalaväe toetusrelvadega varustamise vajadust rõhutas 1939. a detsembris "Sõduris" ilmunud artiklis kapten E. Saidra.²³⁰ Jalaväe toetamiseks pealetungil vastase positsioonide läheduses oli vajalik lisaks kuulipildujatele miinipildujaid ning jalaväesuurtükke. Saidra pidas soovitavaks anda kerged miinipildujad jalaväerühma, rasked, 80 mm miinipildujaid pataljoniülema käsutusse ning jalaväesuurtükid rügemendiülema käsutusse. Tankitõrjeks pidas ta vajalikuks anda jalaväele motoriseeritud tankitõrjerelvad.

²²⁶ LVVA. 1474-1-1635. L 46-47, Ülevaade Eesti relvajõududest. 1.07.1937.

²²⁷ T. Kiljako. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng.... Lk 215.

²²⁸ T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Tallinn, 1938. // ERA. 495-12-671. L 103-110; Lisad. // ERA. 495-12-673. L 62-64.

²²⁹ A. Luts. Ühtlusjagu jalaväe organisatsioonis. Lk 1125-1129; T. Kiljako. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng.... Lk 211-212, 221-222.

²³⁰ E. Saidra. Jalaväe pealetungijõu suurendamisest. // Sõdur. 1939. 50-52. Lk 1118-1121.

1940. aasta kevadel valminud **Eesti sõjaväe uues sõjaegse organisatsiooni kavas** nähti ette jalaväerügemendi tugevdamine miinipilduja- ja tankitõrjekompanii ning suurtükipatarei koosseisu lisamisega. Laskurrühmades nähti ette üldjagu ja 3 ühesugust 13-mehelist jagu kergekuulipildujaga (nn ühtlusjagu). Rügemendi relvastuses pidi olema 85 kerge- ja 48 raskekuulipildujat, 6 miinipildujat, 4 tankitõrjekahurit, 9 tankitõrjepüssi, 4 - 76 mm või 114 mm kergesuurtükki. Ka üksikute jalaväepataljonide relvastuses nähti ette 2 suurtükiga patarei, miinipildurikomando ja tankitõrjekomando. Seega arvestati kavas eespool toodud seisukohti. Plaan oli hea, kuid esialgu polnud piisavalt relvastust kõigile rügementidele. Rügementide suurtükipatareide relvastamiseks tuli soomusrongidelt maha võtta 76 mm kahurid. Samuti kavatseti 114 mm haubitsad pärast nende väljavahetamist uute 105 mm haubitsatega anda jalaväerügementide patareidele (vt skeem 1).²³¹

Jalaväerügementide rahu aja koosseisus nähti senise 3 asemel ette 2 pataljoni, välja jäeti suusk-jalgratturiüksused. Laskurkompaniide laskurrühmad pidid koosnema 3 ühtlusjaost. Jalaväerügementidesse lisandus saaterelvade kompanii ja kergekahuri patarei. Üksikutes jalaväepataljonides pidi olema 2 ajateenijatega laskurkompaniid ja kaadrikompanii, kuulipildurikomando, miinipilduri või tankitõrje komando.²³²

Euroopas käiva sõja ajal üleminekut ühtlusjaole ei saa lugeda küll õigeaegseks. Selle muudatuse oleks võinud teostada siiski varem, 1937 või 1938. aastal, sest kergekuulipildujad rahuaegseks väljaõppeks olid ju olemas. 1937. a hangiti neid piisavalt ka sõjaväe mobilisatsioonitagavaraks.

Nii oleks jäänud vähemalt aasta aega ka uuel kujul jalaväe allüksuste väljaõppeks.

1.3.2. Ratsavägi

Ratsaväe ülesanded ja kasutamine kaasaegses sõjas

Eestis sõjaväeajakirjanduses ei peetud 1920-30 ndatel üldiselt ratsaväge oma aja ära elanud väeliigiks. Uuendatud ratsaväele nähti kindlat rolli ka tuleviku sõdades ja seda eriti Ida-Euroopa sõjatandril. Peaaegu kõikides riikides oli ratsaväe organisatsioon muutunud, seda oli täiendatud soomustehnika, tankitõrje- ja õhutõrjerelvade, suurtükkide, suure arvu automaatrelvadega, jalgratturite või mootorratturitega. Suuremad väekoondised olid saanud juurde ka motoriseeritud jalaväge. Rõhutati, et ratsaväe ülesanded sõjas ja lahingus pole muutunud, vaid muutunud on ratsaväe organisatsioon, taktika ja kasutamise põhimõtted. Eesti oludes nähti ratsaväe peamiste kasutusvaldkondadena piirikatte ja luure ülesannete täitmist. Vajalikuks peeti selle moderniseerimist ja tugevdamist.²³³

²³¹ ERA. 496-4-545; 495-12-490. L 1-11, Mõningaid muudatusettepanekuid meie sõjaväe organisatsioonis, 29.02.1940; 495-12-489. L 15, 26, Sõjaväe ja Sõjamineisteriumi uue organisatsiooni kava; U. Salo. Eesti kaitsejõudude areng 1939-1940. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 199, 207-209.

²³² ERA. 495-12-489. L 5-6, 30-31; U. Salo. Eesti kaitsejõudude areng 1939-1940. Lk 201, 208.

²³³ Urmet Paloveer. Eesti ratsavägi. Tartu, 2004. L 53-59.

Ratsarügemendi ülem kolonelleitnant J. Kurvits tõi oma 1937. a ilmunud artiklis välja Eesti olukorra iseärasused, mis tingisid ratsaväe vajalikkust ka kaasajal. Kurvits järeldas, et Eestil on vaja operatiivsete ülesannete täitmiseks kiiresti liikuvaid, suure tule- ja võimsa löögijõuga väeosi või koondisi, mis on võimelised mitmekesisel maastikul ja kõigil aastaegadel võitlema naabrite motoriseeritud ratsaväega, teostama piirikatet laial rindel, tõkestama ja likvideerima vastase läbimurdeid, ratsaväe edasitungimist, hävitama vastase õhudessante. Mainitud ülesannete täitmiseks oli Eesti oludes ja piiratud materiaalseid võimalusi arvestades sobivam ratsaväest, suuskjalgratturitest, suurtükiväest ja soomusjõududest moodustatud üksus, millest suurema osa jõude moodustab ratsavägi. Soodsate ilmastiku- ja teolude puhul tuli juurde anda ka motoriseeritud jalaväge. Taoline üksus oli moto-mehhaniseeritud osadest liikuvam ja paindlikum. Peale operatiivse ratsaväe vajas iga väekoondis ja jalaväerügement luureks, kaugjulgestuseks, tiibade katteks ja sideks koosseisulisi kiiresti liikuvaid üksusi. Need luureüksused pidid olema samuti segakoosseisuga, suuremalt osalt ratsaväest.²³⁴

Ratsaväe ohvitser V. Till esitas 1932. a sarnaseid seisukohti. Ta leidis, et laia rinde ja Eesti kaitseväe väiksuse tõttu ei saanud sõja algul tekkida positsioonisõda ning ratsavägi oli just sobiv liikuvaks ning manööversõjaks. Ratsavägi pidi täitma piirikatteülesandeid, olema diviisiülema liikuvaks varuks ning teostama luuret. Ka Till pidas ratsaväge moto-mehhaniseeritud väeosadest odavamaks ja Eesti maastiku- ja ilmastikuoludes otstarbekamaks. Tema arvates oli Eestil sõja ajal tarvis vähemalt 2 - 3 ratsarügementi, kuid tulejõu tõstmiseks oli vajalik anda ratsarügemendile juurde kuulipildujaid, ratsapatarei või rühm ja soomusautorühm.²³⁵

Luurel nähti juba 1920 ndate II poolel ette ratsaväe ja soomusautode koostööd. Kaugluureks võidi ratsarügemendile juurde anda soomusautokompanii. 1930 ndate I poolel seoses motomehhaniseeritud väeosade arenguga välisriikides nähti luurüksustele ette vajadust murda läbi vastase kattest ja luureosadest, mis moodustatud motomehhaniseeritud üksustega tugevdatud ratsaväest. Selleks oli ratsaluureüksusi (luuresalka) vaja tugevdada raskekuulipildujate, suuskraatturite, soomusväeosadega, anda juurde tankitõrjerelvi, vajadusel ka kergesuurtükiväge. Kõvendamata ratsaüksused võisid teostada vaid vaatlusluuret.²³⁶

Eesti lahingueeskirjas oli määratud ratsaväe peamisteks tegevusaladeks luure, tegutsemine tiibadel, katteülesanded ja jälitamine. Nende ülesannete täitmisel võidi tegutseda ratsa ja jala, kas iseseisvalt või koos teiste väeliikidega. Ratsarügement võis täita operatiivgrupi ülesandeid, selleks oli kasulik tugevdada teda kergete osadega teistest väeliikidest. Ratsaüksused pidid astuma lahingusse ratsa (ratsarivis) siis, kui on võimalik tabada vastast ootamatult. Ratsalahingus loeti otsustavaks lööki terarelvaga (mõõgaga). Ratsalahingut peeti võimalikuks ainult vähemate ratsaväe üksustega. Oma tulejõudu (s.t.

²³⁴ J. Kurvits. Ratsaväe tähtsus tänapäeva sõjas ja lahingus meie oludes. // Sõdur. 1937. 45/46. Lk 1094-1096. Kolonelleitnant J. Kurvits oli Ratsarügemendi ülem (1935?-39).

²³⁵ J.V. Till. Meie ratsaväest ja tema tähtsusest. // Sõdur. 1932. 21/22. Lk 554.

²³⁶ J. Kurvits. Ratsaväe tähtsus tänapäeva sõjas ja lahingus meie oludes. Lk 1095; Lahingueeskiri. Lk 49; U. Paloveer. Eesti ratsavägi. L 54-55.

laskurrelvi) pidi ratsavägi kasutama tegutsedes jalastatult. Seejuures tuli määrata osa meeskonnast hobuste juurde, mis vähendas lahingust osavõtjate arvu.²³⁷ Tuleb märkida, et ka teiste riikide relvajõududes oli põhireegliks, et ratsaväelane võitleb lahingus jalastatult, kuid liigub ja manööverdab ratsa.

Kapten H. Onni (Onny) leidis 1936. a ka, et väikeriikidel, kellele käis motoriseerimine soomusmasinatega üle jõu, tuleb ratsaväge manööverdus- ja võitlusvõime suurendamiseks täiendada mootorrattastega. Rügemendi mootorratturiüksus pidi koosnema vähemalt 30-50 mootorrattast sõja korral. Rahu ajal oli vaja mootorratturite kaadrid.²³⁸

Eesti ratsarügement ja teised ratsaüksused

Eesti Ratsarügemendi rahuaja koosseisus oli 1930. aastast staap, 3 ratsaeskadroni (igaühes juhatus, 3 rühma, 140 meest), suusk-jalgrattureskadron (3 rühma, igaühes 4 jagu ja 4 kergekuulipildujat, kokku 114 meest), kuulipildureskadron (3 rühma, igaühes 2 raskekuulipildujat, kokku 115 meest), tehnikakomando (siderühm ja pioneerirühm), töökomando ja ambulants. Ratsarühmas oli 2 ratsa- ja 2 kergekuulipildujajagu, 41 meest ja 2 kergekuulipildujat. Rügemendis pidi olema 771 meest, 362 ratsa- ja 101 veohobust.²³⁹

Ratsarügemendi sõja aja organisatsioon ei erinenud palju rahuaegsest, selle koosseisus oli 1928. aastast ette nähtud staap koos staabikomandoga, 4 ratsaeskadroni (igaühes 3 rühma ja üldrühm, 159 meest), kuulipildureskadron (5 rühma ja üldrühm, 175 meest), suusk-jalgrattureskadron (3 rühma ja üldrühm, 185 meest), tehnikakomando (siderühm, pioneerirühm), desinfektsioonikomando, tööeskadron ja orkester. Igas ratsarühmas oli 2 ratsajagu ja 2 kergekuulipildujajagu, kokku 40 meest. Ratsajaos oli 9 meest: jaoülem, kapral ja 7 reameest, kergekuulipildujajaos 9 meest, üks kergekuulipilduja. Üldrühmas oli sidevaatlejate ja varustusjagu. Kuulipildurrühmas oli 2 raskekuulipilduja jagu ning suusk-jalgratturrühmas 4 kergekuulipilduja jagu, 47 meest. Rügemendi koosseisus kokku oli 1343 meest ja 1143 hobust (sh 806 ratsahobust), üks sõiduauto, kaks veoautot, üks korviga ja 2 korvita mootorrattast, 183 jalgratast (vt tabel 3).²⁴⁰ Analoogselt jalaväega polnud igas Eesti ratsajaos kergekuulipildujat.

Sõja ajal moodustatavas 6 üksikus luureeskadronis (üksikeskadronis) oli juhatus, üldrühm (2 sidevaatlejate jagu, varustusjagu, pioneerijagu, 62 meest), 2 ratsarühma (rühmas 4 jagu, 44 meest, 2 kergekuulipildujat) ja suusk-jalgratturrühm (2 laskur- ja 2 kergekuulipilduja jagu, 42 meest), kokku 195 meest, 151 hobust (122 ratsahobust).²⁴¹ Arvestuslikult oli eskadronis 6 kergekuulipildujat. Üksikeskadronid olid mõeldud

²³⁷ Lahingueeskiri. Lk 20.

²³⁸ H. Onni. Ratsaväe täiendamise vajadusest mootorratturitega ja mootorratturite koostööst ratsaväega. // Sõdur. 1936. 37-39. Lk 910-915.

²³⁹ ERA. 495-3-16. L 160-163p, Kaitseministeeriumi koosseis nr 45. Ratsarügement. 18.06.1930.

²⁴⁰ ERA. 495-12-332. L 118-123p, Sõjaaegne koosseis nr 69. Ratsarügement. 24.08.1928; 495-12-301. L 4-4a, Organisation des Estnischen Reiterregiments (Eesti ratsarügemendi organisatsioon).

²⁴¹ ERA. 495-12-332. L 124-125. Sõjaaegne koosseis nr 70. Üksik (luure) eskadron. 24.08.1928.

brigaadide luureüksusteks. Kaitseliidu üksiku eskadroni isikkoosseis oli veidi suurem. Ratsarühmas oli 48 meest, suusk-jalgratturrühmas 46 meest ja üldrühmas 57 meest, kokku eskadronis 203 meest 151 hobusega.²⁴²

Tagavara ratsadivisjonis oli sõja korral ette nähtud staap ja staabikomando, üks - kaks eskadroni (üldrühm ja 2 ratsarühma, 144 meest), õppekomando (õpperühm ja ratsastajate rühm), kuulipildurkomando (2 rühma, a' 2 raskekuulipildujat), tehnikakomando (siderühm ja pioneerirühm) ja töökomando, kokku 395-539 inimest (vt tabel 3).²⁴³

Kaitseliit. Eesti Ratsarügemendis koosseisulisi mootorratturialüksusi ei loodud. Mootorratturialüksusi leidis aga Kaitseliidus. Kaitseliidu Tallinna maleva kergedivisjonis oli 1930-ndate lõpus mootorratturite eskadron. Divisjoni pealik oli kapten H. Onni.²⁴⁴

Eesti ratsaväe reorganiseerimine

1938. a valminud sõjaväe rahuaegse organisatsiooni muutmise kavas nähti Ratsarügemendi koosseisus rahu ajal lisaks olemasolevatele üksustele formeerida ratsapatarei (suurtükirühm 2 kahuriga) ja tankitõrjeeskadron (2 rühma, 6 kahurit). Sõja korral pidi eskadron juurde saama 3 tankitõrjekahurit.²⁴⁵ 1937. a kaaluti ka rügemendi tugevdamist tankettide rühma ja soomusautode kompaniiga, kuid seda pidurdas finantsvahendite puudus. Kavatseti ka sõja ajaks juurde formeerida teine ratsarügement ja moodustada nii brigaad. Teise ratsarügemendi formeerimine nähti ette juba 1935. a kavas.²⁴⁶

1940. aasta alguseks oldi Eesti Sõjavägede Staabis jõutud seisukohale, et Ratsarügement ei vasta nii liikuvuselt kui tulejõult kaasaja lahingu nõuetele. Arvati, et ratsaväge saab veel kõige tõhusemalt kasutada luureks, andes juurde kergeid soomusmasinaid, raskekuulipildujaid, tankitõrjerelvi ja suurtükke nagu teiste riikide diviiside luurepataljonides või divisjonides. 1940. a kevadel valminud uues sõjaväe rahuaegse organisatsiooni kavas nähti ette Ratsarügement reorganiseerida sõjaaja luureüksuste formeerijaks. Selleks anti talle juurde osa Auto-tankirügemendi soomusallüksusi (soomusauto- ja tanketieskadron), lisaks suurtükipatarei, tankitõrjeeskadron, mõõgaeskadron vähendati ühe võrra (jäeti kaks). Sõja korral pidi rügement formeerima 4 diviiside luurepataljoni, mille koosseisus ratsaeskadron, ratturieskadron, motoriseeritud laskurikompanii, kergesuurtüki patarei (3 suurtükki), motoriseeritud tankitõrje rühm, soomusauto või tanketi rühm.²⁴⁷ Esialgu ei jätkunud kõigile relvi.

Kas sõja korral ratsarügemendi laialijagamine diviiside vahel oleks end õigustanud on

²⁴² ERA. 495-12-421. L 62-62p, Kaitseliidu üksiku eskadroni koosseis.

²⁴³ ERA. 495-12-332. L 126-129p, Sõjaaegne koosseis nr 71. Tagavara ratsadivisjon. 28.09.1928.

²⁴⁴ Märt Karu. Kaitseliidu Tallinna maleva Kergedivisjoni mootorratturid 1935-1940. // Kaitse Kodu. 2000. III. Lk 22-23; Päevaleht. 27.02.1939.

²⁴⁵ ERA. 495-12-468. L 24-25, 32-33.

²⁴⁶ AAN. Sztb Glówny, 616-271. L 545-546, Poola sõjaväe majori C. Parczynski ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937; ERA. 988-1-3. L 10, 12, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 15, koosolekust 16.02.1935.

²⁴⁷ ERA. 495-12-490. L 13-14 ; 495-12-489. L 7-8, 15, 32; U. Salo. Eesti kaitsejõudude areng 1939-1940. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 199, 208-209.

raske öelda. Tundub, et reaalses olukorras (Nõukogude baasid) poleks olnud piisavalt aega nende luurepataljonide formeerimiseks ja hargnemiseks. Ratsarügemendist oleks võinud kujundada hoopis segakoosseisuga motoriseeritud ratsaväerügemendi või brigaadi.

1.3.3. Ratsavägi teistes Euroopa riikides

Ratsavägi oli mingil kujul säilinud enamuses Euroopa riikides, suurem osakaal oli ratsaväel aga Ida-Euroopa riikides. 1930-ndatel aastatel levis aga ratsaväe motoriseerimine ja mehhaniseerimine. Üldiselt oli ratsaväediviise või korpusi säilinud vähestes riikides: Belgias oli motoriseeritud ratsaväekorpus, Prantsusmaal olid 3 ratsaväediviisi, N. Liidus oli 1938. a-st 5 ratsaväekorpuse juhatust ja 25 ratsaväediviisi (sõja ajal 29 ratsaväediviisi), Poolas likvideeriti diviisi juhatus 1939. a kevadel, Saksamaal taasloodi üks ratsaväediviis pärast sõda Poolaga. Tavaliselt olid ratsaväes segakoosseisuga ratsaväebrigaadid (või kerged brigaadid jt) või ratsaväerügemendid (vt tabel 3 ja lisa 12), nt Poolas oli 1937. a-st 12 ratsaväebrigaadi (üks motoriseeritud). Nende koosseisus olid peale ratsaüksuste (rügementide või nn mõõgaeskadronide) jalgratturite, mootorratturite, motoriseeritud või soomusüksused, tankitõrje- ja pioneeriüksused või allüksused aga ka suurtükivägi (mõnedes riikides veel miinipildujad). Osades riikides kasutati ratsaväeüksused ära liikuvate või kergete diviiside moodustamiseks, nagu Saksamaal, Itaalias, Prantsusmaal (1940. a) ja Tšehhoslovakkias. Samaaegselt rakendati rahuaaja ratsaüksused sõjaaja väekoondiste luureüksuste (ka segakoosseisuga) moodustamiseks. Vaid Suurbritannias oli ratsavägi täielikult mehhaniseeritud, säilitatud ainult ratsarügemendi nimi.²⁴⁸

Läti ratsavägi oli 1938. aastal reorganiseeritud segakoosseisuliseks. Ülemjuhatajale allutatava Ratsaväepolgu sõjaaja koosseisus (vt tabel 3) oli 1939. aastal ette nähtud staabieskadron, 2 divisjoni, ratsapatarei, majanduseskadron, autotransport. Divisjonis oli staap, 2 mõõgaeskadroni, jalgratturite eskadron (3 rühma), kuulipilduja eskadron (12 raskekuulipildujat ja 4 tankitõrjekahurit, veoautod) ja tankirühm (4 kergetanki), kokku 615 meest. Mõõgaeskadronis (ratsaeskadronis) oli 4 rühma, igaühes 2 ratsajagu ja 2 kergekuulipildujajagu, 130 meest. Ratsapatareis oli 4 inglise 84 mm kahurit ja 2

²⁴⁸ A. Mollo. Vooružennye sily Vtoroi mirovoj. S. 27, 36, 44, 48, 66-67, 91; K.S. Nielsen. Soldaterne den 9. april 1940. Lk 10; K.C. Richter. Die Geschichte der deutschen Kavallerie 1919-1945. S. 91-112, 128-134, 337-343; B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. S. 42, 71-72, 158-166; Bd. II. S. 129-139; Sergej Pjatanin. "Vezerjubung". Norvežskaja kampanija 1940 g. // Blickrig v Zapadnoj Evrope: Norvegija. Danija. Moskva; Sankt-Peterburg, 2004. S. 66; J. Sumner, F. Vavilet. Francuzskaja armija 1939-1942. S. 18-23; B. Królikowski. Ułańska jesień. Lublin, 2002. S. 156-161, 176-182; P.M. Majewski. Nierozegrana kampania. S. 130-132; J.P. Wiśniewski. Armia czechosłowacka w latach 1932-1938. S. 115; Ingólfur Björgvinsson. An Introduction to the Royal Swedish Army in WW II. P. 11-12; NSVL kaitse rahvakomissari ja RKKA Kindralstaabi ülema ettekanne ÜKP(b) KK-le - J.V. Stalinile RKKA arendamise ja reorganiseerimise plaanist 1938-1942 a. (29.11.1937). // 1941 god. Kn. 2. Rossija. XX vek. Dokumenty. Moskva, 1998. S. 536-537, 549-550.

kergekuulipildujat. Polgule oli määratud 14 mootorratast ja 26 veoautot. 1940. a oli polgus mobilisatsiooniks 62 kerge- ja 16 raskekuulipildujat, 3 tankitõrjekahurit, juurde oli saadud 3 - 81 mm miinipildujat. Rahu ajal oli ratsapatarei Zemgale suurtükiväepolgu juures ja kergetankid moodustasid Auto-tankipolgu 3. tankiroodu (paiknes Daugavpilsis).²⁴⁹ E. Vakkur pidas organisatsiooniliselt kaksiksüsteemis, Prantsusmaa eeskujul loodud ratsarügementi paindumatuks.²⁵⁰

Tabel. 3

Balti riikide ratsaväerügementide ja -divisjonide isikkoosseis ja relvastus 1939

Riik	Isikkoos	Hobused	Kerge-klp.	Raske-klp.	Miinip. keskm.	Tt-kah.	Suurt
Rügemendid							
Eesti	1343	1143	36	10	-	-	-
Läti	1597	1231	35	24	3**	8	4
Leedu	1554	1490	36 / 40*	12 / 20*	-	4 / 8*	4
N. Liit	1501	1611	51	21	-	4	3
Divisjonid							
Eesti tagavara	395-539	272-390	4-8	4	-	-	-
Läti diviisi luure	336	146	20	4	-	-	-
Läti üksik r.	703	523	16	12	-	4	-
Leedu kerge	531	461					-

* Leedu ratsapolgu relvastus koos soomusautode relvadega.

** Miinipildujad polnud Lätis algselt määratud koosseisus.

Allikad: ERA. 495-12-332. L 91; 495-12-92. L 184-185; 510-1-84. L 37; LVVA. 1474-1-1179. L 2-3p, 13-15p; Karaspēka dalu organizācija un diensti... Lp 57, 99, 103, 109, VIII, XXV-XXIX; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 228; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos 1918-1940 m. P. 155-159; Štabų žinynas. P. 8; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 106.

Peale selle oli Läti ratsaväes sõja ajal üksik ratsadivisjon (703 inimest), mis formeeriti aizsargide ratsaüksustest. Divisjon oli sarnane polgu divisjoniga, lisaks olid majandusrühm ja autotranspordi jagu. Diviiside luureüksusteks olid diviisi luuredivisjonid, mille koosseisus oli staap, mõõgaeskadron (130 meest), laskuri (jalgratturi) rood (3 ratturirühma, raskekuulipildujarühm mootorratastel, 180 meest) ja tankirühm (3 kergetanki), kokku 336 inimest (vt tabel 3).²⁵¹

²⁴⁹ LVVA. 1474-1-1179. L 2-3p, 13-15p; 1469-1-2672. L 77-79p; Karaspēka dalu organizācija un diensti... Lp. 99, 103, XXV-XXVII; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 224-228, 285.

²⁵⁰ E. Vakkur. Läti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon... L 12-13.

²⁵¹ Karaspēka dalu organizācija un diensti... Lp. 57, 109, 111, VIII, XXVIII, XXIX; E. Andersons.

Läti armees pidi moodustatama sõja korral veel aizsargidest 3 (hiljem 4) jalgratturite pataljoni.²⁵²

Reaalselt ei jõutud Lätis hankida täielikult kõike ratsaväele koosseisudes ettenähtud tehnikat: tankitõrjekahureid, kergetanke, veoautosid, mootorrattaid.

Leedu armees oli kolm ratsaväepolku: 1. husaari-, 2. ulaani- ja 3. dragunipolk. Juba 1935. a algas ratsaväe moderniseerimine. Formeeriti ratsasuurtükiväe grupp, mis väljaõppe suhtes kuulus suurtükiväe inspektori alla, kuid operatiivselt allusid selle 3 ratsapatareid ratsaväepolkude ülematele. 1936. a täiendati ratsaväepolkude sõjaaja organisatsiooni veel soomusautorühmaga, milles 2 soomusautot Landsverk 182 (hangiti Rootsist). Raskekuulipilduja eskadronidesse lisandus automaatkahurite rühm 4 ratsaveol 20 mm Oerlikoni kahuriga. Ratsaallüksused relvastati ümber moodsate kergekuulipildujatega ZB 26. Ratsaväepolgu oli 1930-ndate lõpus 4 mõõgaeskadroni (166 meest, igas 4 mõõgarühma, a' 35 meest), raskekuulipilduja eskadron (3 rühma nelja tatsankadel raskekuulipildujaga ja automaatkahurite rühm), tehnikaeskadron (side- ja insenerirühmad), soomusautorühm, jalgratturite (ja mootorratturite) rühm, ratsa(suurtükiväe)patarei (4 - 76 mm vene kahurit) ning majandus- ja varustuseeskadron. Mõõgarühmas oli 2 jagu (16 meest), milledes laskuri ja kergekuulipilduja lüli. Polgu oli kokku ilma ratsapatareita 1385 meest ja 1277 hobust, 2 soomusautot, 13 mootorratast, 13 autot. Kolm polku olid rahu ajal ratsaväe juhatuse alluvuses, kuid sõja korral pidid nad määratama jalaväebrigaadide või diviiside alluvusse. Diviisides pidi moodustatama ka kerged divisjonid, milles 2 mõõgaeskadroni, jalgratturirühm ja raskekuulipildujarühm, 531 meest, 3 mootorratast ja 72 jalgratast (vt tabel 3).²⁵³ Seega olid Leedu ratsaväepolgud mobiilsed tugeva tulejõuga üksused, mis võisid täita erinevaid ülesandeid.

Nõukogude Liidus oli arvuliselt suurim ratsavägi Euroopas, kuid ka seda vähendati 1930-ndate lõpus. Pärast vähendamist 1938. a oli ratsaväediviisi määratud isikkoosseis rahu ajal 5900 inimest. Sõja ajal pidi ratsaväediviisi koosseisus olema 7400, mägiratsaväediviisis 5570 ja ratsaväebrigaadis 3057 inimest.²⁵⁴

Nõukogude ratsaväediviisis oli 1936. a-st 4 ratsaväepolku, mehhaniseeritud polk, ratsasuurtükiväepolk, tankitõrjepatarei, õhutõrjeseeskadron, side-, inseneri- ja keemiakaitse eskadronid, tagala. Ratsaväepolgu sõjaaja koosseisus oli 1939. a juhtimisrühm, 5 ratsaeskadroni, kuulipildujaeskadron, ratsapatarei 76 mm kahuritega, tankitõrjepatarei 45 mm tankitõrjekahuritega, õhutõrje-, inseneri- ja keemiakaitserühm ning voorigrupp. Ratsaeskadronis oli 4 ratsarühma (29 meest, juhtimisjagu, 2 ratsasektsiooni, kummaski

Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 229; E. Vakkur. Läti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon.... L 13.

²⁵² Karaspēka dalu organizācija un diensti.... Lp. 118-120, XXX; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 230.

²⁵³ Štabų žinynas. P. 8; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajėgos. P. 103, 155-163, 808; Vitalija Moisaitė. 2-asis Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės ulonų pulkas 1920-1940 m. // Alytaus miesto istorijos fragmentai. Alytus, 2001. P. 119-128; J. Rutkiewicz. Wojsko Litewskie 1918-1940. S. 28-30, 34, 37.

²⁵⁴ NSVL kaitse rahvakomissari ja RKKKA Kindralstaabi ülema ettekanne ÜKP(b) KK-le - J.V. Stalinile RKKKA arendamise ja reorganiseerimise plaanist 1938-1942 a. (29.11.1937). // 1941 god. S. 536-537, 549-550, 552.

kergekuulipildujajagu ja granaadiheitjajagu) ja voor, 153 meest, kuulipildujaeskadronis oli 4-5 rühma. Jaos oli 6 meest. Jalalahinguks moodustati ratsarühmas kaks 8-mehelist sektsiooni, 11 meest hoidsid hobuseid. Mehhaniseeritud polgus oli tankipataljon 3 tankieskadroniga (kergetankid BT ja amfiibtankid T-37) ja mootorratturite rühmaga ning mehhaniseeritud pataljon, milles soomusautode eskadron, motolaskurood, suurtükipatarei ja tankitõrje-, õhutõrje- ja insenerirühm. Ratsasuurtükiväepolgus oli 2 divisjoni, kokku 16 kahurit ja 8 - 122 mm haubitsat.²⁵⁵ Nagu näha ületas punaarmee ratsaväerügement tulejõult märgatavalt Eesti ratsarügementi.

Ka punaväes pidid ratsaväelased harilikult võitlema jala, kasutades hobust transpordivahendina. Ratsaväe lahingumäärustik nägi ette ratsarünnakut vaid soodsas olukorras. 1939. a peeti otstarbekaks kasutada ratsaväekoondisi koos tankikoondiste, motoriseeritud jalaväe ja lennuväega rinde ees, tiival, läbimurde arendamiseks, vaenlase tagalas, reididel ja jälitamisel.²⁵⁶

Saksa - Poola sõjas 1939. aasta septembris võitlesid Poola ratsaväetüksused reeglina jalastunult, kuid juhtus ka erandlikke olukordi, mil rünnati ratsa ja kasutati mõõku. Väited, et Poola ulaanid läksid saablite ja piikidega Saksa tankide vastu on siiski liialdus.²⁵⁷

1.3.4. Moto-mehhaniseeritud väed

Eesti jalaväes, ratsaväes ja suurtükiväes polnud 1939. a koosseisudes ette nähtud motoriseeritud üksusi või allüksusi. Jalaväerügementidele määratud üksikud veoautod olid tagalavedudeks. Siiski võidi diviiside või brigaadide juhatuste poolt motoriseeritud jalaväepataljonid, kompaniid või segakoosseisuga moto-mehhaniseeritud pataljonid või salgad formeerida. Motoriseeritud üksuste moodustamiseks võidi kasutada diviiside transpordiüksusi või rekvireeritud transpordivahendeid, samuti Kaitseliidu tehnikat.

Sõjamängudel, õppustel ja manöövritel prooviti 1930-ndate teisel poolel erinevaid moto-mehhaniseeritud üksuste koosseise (vt ka 3.2.1.). Näiteks 1938. aasta märtsis toimunud 3. diviisi sõjamängul oli brigaadi alluvuses ette nähtud moto-mehhaniseeritud salk, mille koosseisus: staap, üks motoriseeritud jalaväepataljon, üks ratturikompanii, ratsarühm, pioneerirühm, siderühm, motoriseeritud kergekahuri patarei ja soomuskompanii (2 kergetankirühma, tanketirühm, soomusautorühm ja baasi rühm).²⁵⁸

2. diviisi sügismanöövril 1937. a septembris moodustati *sinisel* poolel moto-mehhaniseeritud pataljon, koosseisus 2 motoriseeritud laskurkompaniid (a' 90 meest) autodel, raskekuulipilduri kompanii autodel (2. üksikust jalaväepataljonist ja Kuperjanovi

²⁵⁵ S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939–45. P. 101-106.

²⁵⁶ A. Isaev. Antisuvorov. Desjat' mifov Vtoroj mirovoj. S. 140-143.

²⁵⁷ H. Guderian. Vospominanija Soldata. S. 98-99; B. Królikowski. Ułańska jesień. S. 237-240; A. Isaev. Antisuvorov. Desjat' mifov Vtoroj mirovoj. S. 145-147; D.A. Taras. Operacija "Weiss". Razgrom Pol'si v sentjabre 1939 g. Minsk, 2003. S. 109-110.

²⁵⁸ ERA. 521-1-399. L 278, 280. 3. diviisi 1938. a sõjamäng. Sõjamängul tegutseva X brigaadi koosseis.

partisanide pataljonist), motoriseeritud kergekahuri patarei 4. suurtükiväegrupist, soomuskompanii 2 rühmaga (4 tanketti ja 3 soomusautot Auto-tankirügemendist) ning siderühm 2. sidekompaniist. Veoks kasutati ära ka palgatud eraveoautosid, kokku oli pataljonil 18 veoautot. Pataljoni kasutamine ebaõnnestus aga kogemuste puudumise tõttu. Ainult manöövri esimesel päeval kasutati pataljoni terviküksusena, järgmistel päevadel kasutati seda sarnaselt jalaväega. Soomusmasinad anti teistele üksustele juurde. Liikumisel häiris kasutatud autode erinev võimsus, pataljoni kolonni keskmine kiirus rännakul Tartust õppuste rajooni Tsirguliina oli vaid 15 km/h. Põhiprobleemiks oli aga üksuse ülemate (kaadripataljonidest) aeglane ja kõhklev tegevus, mistõttu vastase jalavägi liikus edasi kiiremini, kui moto-mehhaniseeritud üksus. Pataljoni allüksuste väljaliikumine koondumisrajoonist hilines ja ka edasiliikumine oli aeglane. Vastasel õnnestus peatada nii pataljoni eelpatrull kui eelsalk ja liiga passiivseks jäänud põhijõud. Juhtimise nõrkus oli tingitud ohvitseride praktiliste kogemuste puudumisest moto-mehhaniseeritud üksuste juhtimise alal.²⁵⁹

Harju sõjaväeringkonna sügisõppustel 1937. a septembris moodustati vaenlase meredessandi kiireks tagasitõrjumiseks Tallinnas moto-mehhaniseeritud salk, milles olid 10. üksiku jalaväepataljoni ülema alluvuses pataljoni laskurkompanii ja raskekuulipilduri kompanii, soomusautorühm 2 soomusautoga Kaitseliidu Tallinna malevast, tanketirühm 4 tanketiga Auto-tankirügemendist, siderühm Sidepataljonist ja pioneerijagu Pioneeripataljonist, transpordiks 7 veoautot, üks sõiduauto ja mootorratas Tallinna sõjaväeosadest (peamiselt Auto-tankirügemendist).²⁶⁰

2. diviisi sügismanöövril 1938. a oktoobris Tartu - Võru vahel moodustati *siniste* poolel Tartus moto-mehhaniseeritud pataljon (koondis), mis pidi teostama luuret ja kaitsma rajooni põhijõudude päralejõudmiseni. Koondises oli Kuperjanovi partisanide pataljoni allüksus, motoriseeritud suurtükiväegrupp 2 patareiga, suuskraatori eskadron Ratsarügemendist, 5 tanketti ja 3 soomusautot Auto-tankirügemendi allüksustest. 3. diviisi suurtel manöövritel Raplamaal 1938. a oktoobris moodustati *punasel* poolel motoriseeritud üksus, koosseisus raskekuulipilduja kompanii, soomusauto rühm, mootorratturite, jalgratturite ja jalaväe rühmad.²⁶¹

Kokkuvõttes võib õppuste kogemuste põhjal öelda, et motoriseeritud üksusi oleks tulnud hakata moodustama juba rahu ajal. Sõja ajal improviseeritud üksuste loomine ei oleks end õigustanud.

1. ja 2. diviisis oli sõja ajal ette nähtud transpordiüksus, nn diviisi transport, mis oli määratud põhiliselt tagala vedude teostamiseks. Sellesse kuulusid 3-4 rühmaline

²⁵⁹ ERA. 510-1-82. L 166-168, 181, Kokkuvõte 2. diviisi taktilisest koostööõppusest 21.-27. septembrini 1937. a, 17.12.1937; AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 545-546, Poola sõjaväe majori C. Parczynski ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937.

²⁶⁰ ERA. 510-1-82. L 68-69p, Harju sõjaväeringkonna sügisõppuste (17.-20. septembrini 1937. a) materjalid.

²⁶¹ ERA. 510-1-82. L 236-238, 243, 2. diviisi 1938. a sügismanöövri materjalid; AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 86, Poola sõjaväeatašee Tallinnas alampolkovnik Szczekowski ettekanne 3. diviisi õppustest 8.-9.X Rapla rajoonis, 11.10.1939.

voorikompanii (veohobustega) ja autokompanii. 1928. a-st oli 1. diviisi autokompaniis ette nähtud 60 veoautot, neist 21 - 1,5 tonnise, 24 - 2 tonnise ja 15 - 3 kuni 5 tonnise veojõuga. 2. diviisi autokompaniis oli üks rühm rohkem ja seega 20 veoautot rohkem (vt tabel 4). Veokid kavatseti hankida rekvireerimisega. Kümme aastat ei muutunud Eesti diviiside transpordivahendite osas eriti midagi. Alles 28. septembrist 1939 suurendati diviiside autotranspordivahendite arvu. Uues koosseisus oli ette nähtud diviisi vooripataljon, milles analoogselt varasema transpordiga voorikompanii ja autokompanii (2. diviisis oli autokompaniisid kaks) ning lisaks ambulants ja veterinaarambulants. Autode ja mootorrattaste arvu oli aga ligi kaks korda suurendatud. 1. diviisi autokompaniis pidi veoautosid olema 120 ja 2. diviisi kahes kompaniis kokku 160. Veohobuste arvu samal ajal ei suurendatud.²⁶²

Tabel 4

Sõidu- ja veovahendid diviiside transpordiüksuste sõjaaja koosseisudes 1928-1939

Sõidu- ja veovahendid	1. diviis		2. diviis	
	transport	vooripataljon	transport	vooripataljon
sõiduaudod	10	20	12	24
veoautod	60	120	80	160
sanitaaraudod	10	10	12	12
eriotstarbelised autod*	4	6	5	8
mootorrattad**	11 / -	22 / 4	14 / -	28 / 4
traktorid	2	4	2	4
veohobused	182	183	242	243

* liikuvtöökojad, tsisternaudod (autotsisternid) ja auto-köögid

** mootorrattad küljkorviga / küljkorvita

Allikas: ERA. 495-12-332. L 59-62p, 389-394.

1939. a 28. septembrist nähti autotranspordiüksused ette ka sõjaväeringkondade juhatuste koosseisus. Tartu ja Pärnu-Viljandi SR juhatuses nähti ette autopataljon (2-3 kompaniid), Harju SR juhatuses 2 autopataljoni (3-4 kompaniid), Võru-Petseri SR juhatuses autokompanii ning Narva, Viru-Järva, Valga SR juhatuses autorühm ja Lääne-Saare SR juhatuses 2 autorühma. Peale allüksuste ülemate oli koosseisus ette nähtud vaid üksikud autojuhid (pataljonides ja kompaniides). Sundkorras kasutusele võetavate autode juhtidena pidi kasutatama tsiviilisikuid. Autode arvu pidi määrama sõjaväeringkonna juhataja.²⁶³ Niimoodi parandati 1939. a vägede transpordivõimalusi, mis oli mobiilsemaks muutunud sõjapidamise jaoks kahtlemata hädavajalik.

²⁶² ERA. 495-12-332. L 59-62p, 389-394, Sõjaväe sõjaaegsed koosseisud.

²⁶³ ERA. 495-12-332. L 395-411p, Sõjaväe sõjaaegsed koosseisud.

Riigikaitse moderniseerimise plaanis nähti 1938. a ette motoriseeritud tankitõrjekompaniid, õhukaitse suurtükiväegrupp ja 2 sidekompaniid ning moodustada 2 motoriseeritud kaugelaskesuurtükipatareid (150 mm haubitsatega). Jalaväeüksusi motoriseerida ei kavatsatud.²⁶⁴ Kui palju läks vaja autosid jalaväerügemendi ja tema allüksuste transportimiseks on näha tabelist 5. Sellest ja eelnevast tabelist on näha, et Eesti diviiside transpordiuksustes ette nähtud autodest ei piisanud isegi mitte ühe jalaväerügemendi veoks väiksemale kaugusele. Vajaduse korral tuli kasutada sõjaväeringkondade juhatuste autoüksusi.

Kõike seda võib pidada kummaliseks, sest Eesti oli suhteliselt hästi motoriseeritud riik, vähemalt võrreldes Ida-Euroopa riikidega. Eestis oli 1939. a üle 2500 sõiduauto, 2474 veoautot, 282 autobussi ja 3400 mootorrattast. Neist vajati sõjaväele mobilisatsiooni korral: sõiduautosid 176, veoautosid 546 ja mootorrattaid 283. Peale selle vajas sõjavägi välismaalt juurde 196 maastikuautot (vt tabel 6 ja lisa 18).²⁶⁵ Ülejäävatest autodest kavatseti moodustada territoriaalsed autoüksused sõjaväeringkondades.

Tabel 5

Vajalik transportmasinate arv väeosade veoks (1939)

Üksus	Veoautod*	Sõiduautod	Mootorrattad
Laskurrühm	2	-	-
Laskurkompanii	7 / 9	-	-
Raskekuulipildujarühm	3	-	-
Raskekuulipildurikompanii	13 / 23	-	-
Laskurpataljon	41 / 59	1	2
Suusk-jalgratturikompanii	13 / 15	-	-
Rüg. staap ja siderühm	5 / 10	2	2
Jalaväerügement	144+6 / 208+12**	5	8

* Veoautode arv veoks 30-50 km / üle 50 km kaugusele. Veoautod on arvestatud 2-2,5 tonnise veojõuga.

** Veoautode arv rügemendi transpordiks + tagavara

Allikas: ERA. 673-2-440. L 5-6p, Vajalik transportautode arv väeosa veoks (Harju sõjaväeringkonna staap, 1939).

Muidugi vajas sõjavägi relvade ja varustuse veoks rohkem maastikuautosid, kuid jalaväelaste veoks sai kasutada ka tavalisi veoautosid. Autode vähese kasutamise põhjuseks oli ilmselt raha kokkuhoid aga ka autojuhtide vähesus ning kehvad teolud. Väeosade täielik motoriseerimine oli väga kulukas. Autod, eriti maastikuautod olid suhteliselt kallid. Eesti halbade teolude tõttu ei peetud mõeldavaks kogu suurtükiväe

²⁶⁴ ERA. 495-12-85, Riigikaitse moderniseerimise plaan.

²⁶⁵ ERA. 495-12-483. L 76-80; 495-12-284. L 43, 69, Lühikene sõjageograafiline ülevaade Läti ja Leedu vabariikide territooriumidest.

motoriseerimist ja uute relvade hankimisel pöörati suurt tähelepanu nende kaalule.

Tabel 6

Mootorsõidukite arv Balti riikides

Mootorsõiduk	Eesti, 1937 / 1939	Läti, 1937	Leedu, 1936
Sõiduautod	2425 /	2512	1353
Veoad	1734 / 2474	1963	393
Autobussid	249 / 282	267	284
Mootorrattad	1490 / 3400	2193	1169

Allikas: ERA. 495-12-284. L 43, 69; 495-12-483. L 80.

Nagu näha oli Läti mootorsõidukite arv elanikkonda arvestades suhteliselt väiksem, kui Eestil. Elanikkonnalt suurem Leedu jäi sõidukite arvult märgatavalt alla nii Eestile kui Lätile. Seda on seletatud Leedu maanteede kehva olukorraga.²⁶⁶

Saksa - Poola sõja kogemuste põhjal mõisteti ka Eesti sõjaväe juhtkonnas, et sõjavägi on vähemobiilne. Peeti vajalikuks osa jalaväe- ja suurtükiväeüksusi, eriti raskesuurtükiväge ja väljaõppinud ajateenijatega katteüksusi motoriseerida, et katteperioodil saaks neid kiiresti paisata ohtlikesse löikudesse.²⁶⁷

Läti armee diviisis oli 1939. a ette nähtud 77 veoautot (56 tagalaallüksustes), 3 sõiduautot ja 27 mootorrattast, seega vähem kui Eestis. Jalaväepolgu jalgratturite roodul oli 4 veoautot. Armees alluvusega lahingüksustest oli veoautosid ette nähtud ratsaväepolgule 26, üksikule ratsaväedivisjonile 13, jalgratturite pataljonile 20, raskesuurtükiväe divisjonile 18. Veoad olid määratud peamiselt relvade ja laskemoona veoks. 1939. aasta lõpus planeeriti Lätis armees üsna mahukat motoriseerimist. Lisaks tavalistele veoadudele vajati selleks erinevaid maastikuautosid. Kavas oli formeerida katteüksusteks 2 motoriseeritud polku, mille koosseisus pidid olema maastikuautodel staap, tankitõrjekahuri pataljon, miinipildujarühm, kuulipilduja pataljon, sapööripataljon ja luurerood. Ühele polgule vajati kokku 36 kerget ja 46 keskmist maastikuautot. Ka jalgratturite pataljonidele nähti ette maastikuautod tankitõrjekahurite veoks. Motoriseerida kavatseti veel osa suurtükiväge: 105 mm haubitsate divisjon, 9 raskekahurite ja -haubitsate patareid, samuti 40 mm õhutõrjekahurite patareid. Patareide juhtimiseks, suurtükide ja laskemoona veoks vajati 32 kerget ja 74 rasket maastikuautot.²⁶⁸

Poola 10. motoriseeritud ratsaväebrigaadi koosseisus oli 2 motoriseeritud ratsaväepolku, luuredivisjon, tankitõrjedivisjon, motoriseeritud suurtükiväe divisjon, raskekuulipilduja

²⁶⁶ ERA. 495-12-284. L 43, 69.

²⁶⁷ ERA. 498-17-23. L 177-178, Sõjavägede Staabi ülemkirja Sõjavägede ülemjuhatajale, 29.09.1939.

²⁶⁸ LVVA. 1469-1-2690. L 19-20, Armees motoriseerimise alase nõupidamise protokoll. 16.XI 1939; Karaspõeka dalu organisatsioon ja teenistus... Lp. 29, 31, 57, 99, 109, 111, 118-120, 128-129.

rühm, õhutõrjesuurtükiväe patarai, sideeskadron, sapööripataljon, samuti kergetankikompanii, luuretankikompanii jt allüksused. Tankitõrje- ja õhutõrjekahureid oli määratud poole vähem. Võrreldes ratsaväebrigadidega oli vähem laskurrelvi, kuid rohkem kergetanke (7) ja tankette (20). Teine motoriseeritud väeosa - Varssavi soomusmotoriseeritud brigaad omas veidi teistsugust organisatsiooni (motoriseeritud jalakütipolk ja ratsakütipolk jt allüksused) ning relvastust.²⁶⁹

Nõukogude armee laskurväeosades oli palju erinevaid autosid. Laskurdiviisis oli 1939. a septembrist ette nähtud 725 veoautot ja sõiduautot, 145 mootorratast ning 92 traktorit. Laskurpolgus pidi olema 33 veoautot, üks maastikuauto ja 10 mootorratast. Võib öelda, et diviiside tagala oli üle paisutatud.²⁷⁰

Saksa armee oli veel rohkem motoriseeritud: I järgu (laine) jalaväediviisides oli ette nähtud 394 sõidu- ja 615 veoautot, 527 mootorratast ning 4842 hobust (neist 43 sõidu- ja 248 veoautot, 85 mootorratast ning 277 hobust diviisi tagalaasutustes), II-IV järgu diviisides oli mootorsõidukeid vähem. Motoriseeritud jalaväediviisis pidi olema 989 sõiduautot ja 1687 veoautot ja 1323 mootorratast, kerges diviisis 595 sõidu- ja 1868 veoautot ning 1098 mootorratast ning 217 soomusautot.²⁷¹ Seega oli ühes Saksa motoriseeritud diviis sama palju veoautosid, mootorrattaid ja soomukeid kui Eestis üldse kokku.

1.3.5. Kokkuvõte

1939. aastal kehtinud Eesti sõjaväe rahuaegne ja sõjaaegne organisatsioon oli üldjoontes paika pandud 1928. a reformiga. Seda tingis teenistusaja lühendamine majanduslikel kaalutlustel. Sõjaväe rahuaegne organisatsioon pidi kõrvuti väljaõppega kindlustama kiire mobilisatsiooni ning riigipiiri katte mobilisatsiooni läbiviimise ajal. Jalaväes, suurtükiväes, ratsaväes ja soomusväes nähti ette kätteüksused ja kaadriüksused.

Mitmed asjaolud ja tegurid nõrgestasid järgneval aastakümnel kaitseväge 1928. aastal loodud organisatsiooni. Majanduskriisi aastatel oldi kokkuhoiu eesmärgil sunnitud korduvalt kärpima koosseise, likvideerima üleajateenijatest vahiüksused, kasutama kaitsevaelasi majandustöödel ning lühendama ajateenistuse kestvust. Teiseks vähenes 1930-ndate aastate keskpaigas ajateenijate aastane kontingent kutsealuste arvu kahanemise tõttu, mistõttu polnud võimalik ettenähtud määral komplekteerida väeosi ega sõdureid korralikult välja õpetada.

1930-ndatel aastatel toimus murrang ka sõjapidamisvahendite ja võitlusviiside arengus, suurriikides algas armeede motoriseerimine ja mehhaniseerimine, soomusvägede ja lennukiväe kiire areng. Väikeriikidel oli väga raske sõjatehnika arenguga sammu pidada.

Eesti sõjaväe organisatsiooni arengus 1930-ndatel on näha suure majanduskriisi järelmõju. Aastatel 1933 ja 1935 langetatud otsustega kavandati sõjaväe sõjaaegset

²⁶⁹ A. Konstankiewicz. Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich.... S. 240-241, 252-254.

²⁷⁰ S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 3, 35.

²⁷¹ B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. S. 71, 73.

organisatsiooni vähendada, lõpuks ligi 10 000 mehe võrra. Sellest kavatsusest ei loobunud ka 1930-date lõpus, kui majandusolukord oli paranenud. Kavatseti vähendada jalaväerügementide arvu. Varustust ja moodsat relvastust oli küll vähevõitu, kuid laskurelvi jätkus rohkematele meestele, kui koosseisus ette nähti. Teistes Euroopa riikides toimus 1930-ndate II poolel vastupidiselt sõjavägede koosseisu suurendamine. Ka Läti ja Leedu ei kavatsenud sõjaväe koosseisu vähendada. Leedus planeeriti isegi ühe diviisi juurde loomist sõja korral.

Laidoneri 1930-ndate algul esitatud väiksema, kuid paremini relvastatud armee loomise ideed ei saa aastakümne lõpus siiski pidada päris sobivaks, sest moodsa sõjatehnika hankimiseks kõigile väeliikidele raha ikkagi ei jätkunud. Merekaitstes oleks võinud rohkem tugineda liitlastele. Sõjaohu kasvades, relvajõudude mobiilsuse ja tulejõu arenedes tuli valmis olla kohe sõja algul välja panema rohkem mehi. Ei saanud loota, et sõja käigus on võimalik läbi viia uus mobilisatsioon ja ette valmistada täiendust. Piisav tagavaravägi tuli kohe luua, et asendada rindejõudude kaotusi. Mõnevõrra vähendada võis rahuaegset, mitte sõjaaegset sõjaväe organisatsiooni.

Eestis suudeti samaaegselt vähendamisplaanidega 1930-ndate II poolel sõjaväge veidi tehniliselt uuendada. Maaväes formeeriti juurde vaid 3 tankitõrjekompaniid ja moodustati Narva suurtükiväegrupp, soomusrongid said kaugelaskepatarei, Õhukaitse sai juurde ühe õhukaitsekahuri patarei. Lennuväes toimus aga taandareng. Laevastiku täiendamine 2 allveelaevaga oli kõige suurem saavutus, kuid see pidurdas teiste väeliikide arengut. Eesti sõjaväe organisatsiooni põhjal oli 1939. a võimalik sõja korral välja panna kuni 5 jalaväediviisi ja ühe ratsabrigaadi ekvivalendiga sõjajõud. Reaalselt olid väeosad ühendatud aga kolme diviisi.

Eesti maaväe põhiväeosad jäid 1939-1940 tulejõult ja lahinguvõimelt selgelt alla teiste Euroopa riikide vastavatele väeosadele. Eesti jalaväerügemendid olid relvastatud vaid püsside ning kuulipildujatega, olles seega I maailmasõja lõpu tasemel. Puudusid jalaväe tuletoetusrelvad (jalaväekahurid ja miinipildujad) ning tankitõrjerelvad, mis olid välisriikide moodsates rügementides. Vähe oli ka automaatrelvi. Sõja korral pidi iga rügement saama suurtükiväelt toetuseks ühe kergepatarei. Eesti jalaväerügemendid ja ratsarügement olid tulejõult nõrgemad nii Läti, Leedu, Poola aga ka N. Liidu polkudest.

Eesti väeosad polnud oma organisatsiooni ja relvastuse poolest võimelised lahingut täiesti iseseisvalt pidama. Vajati juurde suurtükiväe toetust, mis oli brigaadide alluvuses. Eestit kavatseti kaitsta vähemalt esialgu püsival rindel piirirajoonis soodsatel kaitsepositsioonidel. Selleks võis olla taoline organisatsioon kohane, sest väejuhatus sai koondada paindlikult toetusjõud sinna, kus oli oht suurem. Juhul aga, kui vaenlane oli läbi murdnud ja võidelda tuli väeosadel iseseisvalt võis selline väeosade tulejõu nõrkus probleeme tekitada.

Vilets oli ka Eesti väeosade manööverdusvõime, jalaväge ei motoriseeritud ja ratsaväge jäi väheks. Eesti suhteliselt head veoautoparki ei kasutatud sõja korral ära. Antud olukorras oli teise ratsarügemendi juurdeformeerimine kahtlemata õigustatud, kuid ratsavägi oli vaja paremini relvastada.

Eesti sõjaväe uutes sõjaaegse organisatsiooni kavades 1930-ndate lõpus nähti ette jalaväerügemendi tugevdamine miinipildujate, tankitõrjerelvade ning suurtükide

relvastusse lisamisega. 1940. a nähti ette laskurrühmades üle minna nn ühtlusjagudele. Tegudeni aga ei jõutud ja esialgu polnud ka piisavalt relvastust kõigile rügementidele. Kokkuvõttes majanduslikud kaalutlused piirasid kaitseväge arengut. Seega oli kaitseväge struktuurne valmisolek sõjaks langenud.

1930-ndate lõpus ei vastanud aja nõutele täielikult ei kaitseväge rahuaegne ega sõjaaegne organisatsioon. Ent arvestades eespool esitatuid nõudeid, mida rahuaegsele sõjaväele esitati, eelkõige sõjaväekohuslaste väljaõppe, piirikatte ja mobilisatsiooni kindlustamise alal, on siiski raske väita, et sõjaväge juhtkond oleks saanud midagi lühikese ajaga kardinaalselt muuta. Sõjaväge organisatsioon oli paljuski seotud olemasoleva relvastusega, mille kiire uuendamine polnud reaalne. Jalaväge tugevdamist saaterelvadega ja soomusväe reorganiseerimist oleks võinud kahtlemata alustada varem kui 1940. aastal.

1.4. Eesti sõjaväge komplekteeritus isikkoosseisuga.

1.4.1. Eesti ja ta naaberriikide inimpotentsiaal

Sõja korral välja pandavat sõjaväge isikkoosseisu arvu mõjutavad mitmed tegurid: sündivus, tervislikud olud, väljaõppe võimalused, relvastuse ja varustuse hulk, majanduse vajadused.

Demograafilised tegurid ja kutsealuste arv

1939-40 oleks pidanud sõtta astuma enamuses need aastakäigud, kes olid sündinud sajandi kahel esimesel aastakümnel. I maailmasõda ja Vabadussõda haarasid teise aastakümne teise poole ja tõid kaasa sündimuse langemise ja väikelaste suurema suremuse. Seda näitab ka Eesti rahvastiku püramiid. Eestis oli 1919. a elusalt sündinud 18 456 last, järgmisel aastal 19 625 last.²⁷² 1922. a 28. detsembril läbi viidud rahvaloenduse põhjal oli Eestis aga 3 aasta vanuseid lapsi 15 374 ja 2 aastaseid 16 623. Seega 15-17% lapsi, kahest aastakäigust kokku 6084 suri esimestel eluaastatel. Järgmisel, 1934. a 1. märtsi rahvaloendusel loendati 15 aasta vanuseid (s.t. 1.03.1919.-28.02.1920 sündinud) lapsi 15 256 ja 14 aastaseid 14 108.²⁷³ Ehkki andmed pole üheselt võrreldavad, on näha, et kahest aastakäigust kokku u 2000 last on vahepeal surnud. Ellujäänud laste seas oli mõnevõrra rohkem poisse. Ilmselt kehtib sarnane või isegi rängem statistika ka I maailmasõja ajal sündinud laste kohta.

1915-19 oli Eestis elanike suremus 25,1‰ aastas (25,1 surnut 1000 elaniku kohta) ehk ligi 6‰ kõrgem, kui sõja eel. 1919. a suri Eestis 28 800 inimest. 1920-24 oli suremus 16,9‰. Eestis oli veel 1920-ndate aastate algul tervishoiuoludest tingitud suur imikute ja väikelaste suremus, nt alla 1 aastased poisslapsed moodustasid 1922. a surnud meestest 17,9% ja 1-4 aastased 6,3%. Järgnevalt väikelaste suremus langes ja 1930-ndate aastate algul moodustasid kuni aasta vanused poisslapsed 11-12% surnutest.²⁷⁴ Samal ajal

²⁷² Eesti arvudes 1920-1935. Tallinn, 1937. Lk 27; Eesti entsüklopeedia. II. 1933. Vg. 557-558.

²⁷³ Eesti arvudes 1920-1935. Lk 8.

²⁷⁴ Rahvastikuprobleeme Eestis. II rahvaloenduse tulemusi. Vihk IV. Tallinn, 1937. Lk 135, 138-143; Eesti

sündimus oli esimestel aastatel pärast Vabadussõda suur (üle 22 000 elussünni aastas), lähedane I maailmasõja eelsele tasemele, kuid aastakümne keskpaigast langes madalamale.²⁷⁵

Soomes oli 1920-ndatel aastatel Eestist üldiselt suurem suremustõenäosus, eriti väikelaste osas. Soomes sündis 1919. aastal 64 000 last, kuid 10 aasta pärast oli neist elus 54 000 ehk 84%. Väga suur oli Soomes 20 aastaste meeste suremustõenäosus, mis tingitud kaitsevæeteenistuse mõjust (palju hukkunuid).²⁷⁶

Tabel 7

1913-1922 sündinud poisslaste arv Eestis 1922. ja 1934. aastal*

Aasta	28.12.1922	1.03.1934
1913	9898	10 836
1914	10 264	9899
1915	8365	9535
1916	7054	7769
1917	6362	6540
1918	8282	6028
1919	7782	7706
1920	8445	7131
1921	10 009	8143
1922	10 357	9562
Kokku	86 818	83 149

* 1.03.1934 rahvaloenduse avaldatud andmete põhjal saab vastava aasta 1. märtsist kuni järgmise aasta 28.(29.) veebruarini sündinute arvu. Seetõttu pole 1922 ja 1934. aasta andmed hästi võrreldavad, vaid teatavas nihkes.

Allikad: Rahvastikuprobleeme Eestis. Tallinn, 1937. Lk 12; Eesti arvudes 1920-1935. Tallinn, 1937. Lk 8.

Kahe rahvaloenduse andmetel oli 1915-1920 sündinud poisse 1922. aasta lõpus alles 46 290 ja 1934. a märtsis 44 709 (vt tabel 7). Nende aastakäikude poisse oli märgatavalt vähem, kui maailmasõja eel ja Vabadussõja järel iga-aastaselt sündinuid. Seepärast on tabelis võrdluseks esitatud ka mõned normaalsed aastakäigud. Tabelist on näha, et 1914. aastal sündinute arv oli võrdväärne sõjaeelsete aastatega, kuid 1921. aastal sündinuid oli 1934. aastal alles vähem, kui sõjaeelsetel aastatel sündinuid. Kõige raskemaks aastaks demograafiliselt oli 1917. aasta, siis sündis kõige vähem ja neist jäi raskete olude tõttu ka

arvudes 1920-1935. Lk 27, 32.

²⁷⁵ Eesti arvudes 1920-1935. Lk 27.

²⁷⁶ Rahvastikuprobleeme Eestis. Lk 140-141; Silvo Hietanen. Varustautuminen. // Itsenäisyyden puolustajat. Rintamalla. Suomi 85. Weilin+Göös Oy, 2002. S. 30-31.

vähem ellu, u 6000. 1934. aasta andmed näitavad, et madalamas seisus on küll 1918. aastal sündinud, kuid need andmed pole ajaliselt täpsed. Võrdluseks tuleb märkida, et aastatel 1905-1914 sündinuid oli 1934. a elus 100 976, ehk aasta kohta keskmiselt 10 098 noormeest. Seega läks raskete sõja-aastate ja sõja järelmõjude tõttu kaduma u 15 000 noort meest (ligikaudu ühe jalaväediviisi isikkoosseis), kes 1939-40 oleks võinud astuda välja Eesti kaitseks.

I maailmasõjast tingitud kutsealuste noormeeste vähesus on silmatorkav ka mitmetes sõjas osalenud riikides, kõige rohkem Prantsusmaal. 1931. a oli Prantsusmaal 10 - 19 aastaseid mehi 13,6% meessoost rahvastiku üldarvust. Eestis oli sellises vanuses meeste osakaal 1934. a 15,4% ja Lätis 1930. a 15,8%. Mitmetes riikides, nt Poolas ja NSV Liidus korvas suur sündivus aga puudujäägi. N. Liidus moodustasid 1926. a kuni 9 aasta vanuseid poisid 26,6% ja 10-19 a vanused noorukid 23,7% meessoost rahvastikust.²⁷⁷

Oluline oli ka noormeeste **üldfüüsiline ja tervislik seisund**. Eesti noormeeste, kutsealuste seisund oli 1930-ndatel suhteliselt hea ja paistis järjest paranevana. 1933. a oli 1000 kutsealusest sõjaväeteenistuseks kõlbmatuid 106 ehk 10,6% ja 1937. a 8,2%. Enamus noormehi olid 1933 ja 1937. a teenistusse astumisel kehalistelt näitajatelt tugevad või väga tugevad (61- 70%), nõrku või väga nõrku oli vaid 6-7%. Haigestumus sõjaväes paistis vähenevat, samuti surmajuhtumite arv. Sõjaväelaste üldine suremus (haigestusse, õnnetusjuhtumite ja enesetappude läbi) oli 1933. aastal 4,81‰ (4,81 surnut 1000 isiku kohta) ning 1937. aastal 3,85‰.²⁷⁸

Soomes oli eriti 1920-ndatel aastatel suuri probleeme noormeeste tervisliku seisundiga, vaid 60% olid teenistuskõlbulikud. 1930-ndatel olukord paranes, kõlbmatuks loeti iga neljas mees. 1921-1930 ja 1932-1939 Soomes teenistuskomisjoni kutsutud 626 325 kutsealusest vabastati 105 852 ja saadeti tagasi 74 268. Teenistusse võetud 446 205 noorukist vabastati hiljem teenistusest või saadeti tagasi 40 088 ja hukkus 3353. Seega läbis sõjaväeteenistuse 327 680 meest ehk veidi üle poole kutsealustest.²⁷⁹

Läti kutsealuste kontingendi kohta on statistilisi andmeid 1920-ndatest aastatest. Aastatel 1902-1910 sündinud kutsealuseid oli aastakäigus keskmiselt 16 700 (reaalselt vahemikus 14 500 kuni 18 000). Neist arvele võeti aastas keskmiselt 16 250, loeti tegevteenistuseks kõlblikuks u 13 840 ja kutsuti teenistusse 12 400 noormeest (ülejäanud said ajapikendust). Seega vabastati igal aastal rahu ajaks, täielikult või ajutiselt teenistusest keskmiselt 2410 noormeest ehk u 15% arvele võetutest (täielikult 720 noormeest). Ühe aastakäigu kutsealustest kutsuti teenima keskmiselt 74%. Kokku kutsuti neil aastail sündinud noormeestest teenistusse 111 740.²⁸⁰

Eestis oli need statistilised näitajad sarnased Läti omadele või isegi paremad. Teenistusse kutsuti Eestis 1930-ndatel aastatel igatahes suurem protsent kutsealustest, kui Lätis, sest

²⁷⁷ Rahvastikuprobleeme Eestis. Lk 17.

²⁷⁸ ERA. 2553-1-12. L 176-177.

²⁷⁹ S. Hietanen. Varustautuminen. S. 31; J. Kronlund. Vom Volksaufstand zur Institution. Die Verteidigungskräfte Finnlands 1918-1993. S. 18.

²⁸⁰ Arvestustel aluseks: LVVA. 1474-1-1624. L 1, 29, Wehrpflicht-Statistik. Andmed pole eriti täpsed, sest need olid esitamiseks välisriikidele.

muidu oleks armee jäänud veel rohkem komplekteerimata. 1935-38 võeti teenima u 80-90% 1914-17 sündinud kutsealustest (vt tabelid 7 ja 9). 1935. aastast oli aastane sissekutse 7940 noort.²⁸¹

Üldine sõjajõudude potentsiaal. J. Laidoneri hinnangul võisid väikeriigid teoreetiliselt ja sõjakogemuste põhjal sõja korral mobiliseerida relvajõududesse 10% rahvaarvust. Suurem mobiliseeritute osakaal mõjus raskelt riigi elule ja majandamisele. Laidoneri arvates võis Eesti pingutusega küll 110 000 meest välja panna, kuid esialgu oli vajalik mobiliseerida sama palju kui Vabadussõjas, u 77 000 meest (u 7% rahvastikust). See võimaldanuks läbi viia ka täiendavat mobilisatsiooni.²⁸²

Eesti rahvaarv oli 1939. a algul 1 133 940 inimest.²⁸³ Seega oli Eestis 1939. a ette nähtud 104 000 meheline sõjavägi siiski mainitud piiri lähedal, 9,2% rahvastikust. Läti (7%) ja eriti Leedu (5%) jäid inimpotentsiaali ärakasutamises märgatavalt alla (vt lisa 9).

Soome oli üsna lähedal Eesti näitajale. Soome rahvaarv oli 31. detsembril 1935. a 3,787 miljonit. Mobilisatsiooni korral kavatseti võtta sõjaväkke kokku 337 000 meest, kellest ligi 200 000 oli käinud reservlaste kordusõppustel.²⁸⁴ Teistel andmetel oli Soome kaitsejõudude sõjaaegne koosseis 315 000 meest ehk 8,6% rahvastikust. Talvesõja algul oli Soome sõjaväes 295 000 meest. Majanduslikel põhjustel oli u 100 000 meest väljaõpetamata, keda tuli trennida sõja ajal. Talvesõja lõpus oli sõjaväes juba 365 000 (või 350 000) meest. Jätkusõjaks mobiliseeris Soome oma inimressursid täielikult. Juba 1940. a sügisel nähti ette võtta sõjaväkke ka mehi I järgu maakaitseväest, kokku pidi kaitseväes olema 474 000 meest (neist 98 000 rahuaegses alalises kaitseväes), ent arvestades ajateenistusse kutsutavaid 1920. aastakäigu noormehi, üle 500 000. Ajateenistusse kutsumise aega alandati 1941. a jaanuarist 20. eluaastale. Sõdurite ja allohvitseride reservis oleku aega pikendati 5 aasta võrra, 45. aasta vanuseni. Koolitati juurde 8000 uut reservohvitseri. Pärast mobilisatsiooni, 1941. a juuli lõpuks oli kaitseväes kokku 475 000 meest ehk 12,8% rahvastikust. Kriitilises olukorras 1944. a suvel tõusis kaitseväkke koondatud meeste arv 530 000-ni (ehk u 14,3% rahvastikust). See tähendas tõsist pingutust riigi majanduselule (arvestada tuleb ka juba sõjas langenuid).²⁸⁵

²⁸¹ Vt ERA. 495-12-364. L 87; 495-12-468. L 3; 2553-1-2. L 25-26.

²⁸² ERA. 988-1-3. L 10-11, 65, Riigikaitse Nõukogu protokollid nr 15 ja 19, koosolekutest 16.02.1935 ja 27.01.1938.

²⁸³ Eesti entsüklopeedia. Täiendusköide. Vg. 232.

²⁸⁴ Iso Tietosanakirja. XII. Helsinki, 1937. Vg. 1253, 1258; J. Kronlund. Vom Volksaufstand zur Institution. S. 18.

²⁸⁵ A. Vuorenmaa. Finland's defence forces: the years of construction 1918-1939. P. 49, 51; Anssi Vuorenmaa. Defensive strategy and basic operational decisions in the Finland - Soviet Winter War 1939-1940. // Revue Internationale d'Histoire Militaire. No 62-1985. P. 77; Ohto Manninen. Political expedients for security during the "Interim peace" and at the start of the Continuation war (1940-1941). // Revue Internationale d'Histoire Militaire. No 62-1985. P. 100; Antti Juutilainen. Operational decisions by the Defence Forces 1941-1944. // Revue Internationale d'Histoire Militaire. No 62-1985. P. 157, 168; Silvo Hietanen. Aseistautuva kansakunta 1940-41. // Itsenäisyyden puolustajat. Rintamalla. Suomi 85. S. 120-123.

Juhul, kui Eesti oleks 1939. aastal välja pannud 14% rahvastikust oleks see tähendanud u 160 000 meest. Ehkki selline väljaõpetatud reserv oli olemas ei jätkunud kõigile relvi ja varustust. Tõenäoliselt oleks suudetud maksimaalselt välja panna 150 000 meest, kellest enamus oli võimalik ka relvastada. Koos Kaitseliidu relvadega jätkus laskurelvi vähemalt 140 000 mehele.²⁸⁶

1.4.2. Kutsealuste rahvuslik koosseis

Pärast I maailmasõda tekkinud rahvusriikidel oli probleeme erinevate rahvusvähemustega asustatud piirkondade tõttu. Need tekitasid Tšehhoslovakkiale, Rumeeniale, Poolale ja Leedule tülisüsimused naabritega. Eestil ja Lätil võis sõja korral N. Liiduga olla probleemiks idapiiri äärsetes maakondades elavate venelaste lojaalsus.

Eesti rahvastikust moodustasid 1934. a rahvaloenduse andmetel venelased küll vaid 8,2%, kuid piiriäärsetes maakondades, eriti Petserimaal oli nende osakaal märgatavalt suurem (vt tabel 8).

Tabel 8

Eestlased ja venelased Eesti idapoolsetes maakondades 1934. a

Maakond	Eestlased	%	Venelased	%	Kokku
Virumaa	121 848	83,3%	20 883	14,3%	146 318
sh Narva	15 227	64,8%	6986	29,7%	23 512
Tartumaa	160 341	88,4%	15 236	8,4%	181 296
sh Tartu	51 559	88,0%	2640	4,5%	58 876
Petserimaa	22 231	34,1%	41 180	63,2%	65 163
sh Petseri	2337	54,8%	1745	40,9%	4274
Eesti kokku	992 520	88,2%	92 656	8,2%	1 126 413

Eestlaste hulka on arvestatud ka põhiliselt Petserimaal elanud setud.

Allikas: Rahvastikuprobleeme Eestis. Lk 24.

1920-ndate II poolel koostatud 2. diviisi tegevuspiirkonna ülevaates on märgitud, et diviisi Vene piiri ääres kitsastes majanduslikes oludes elav rahvas on *“liig ükskõikne riiklises küsimuses ja selle tõttu alaliselt kahtlane.”* Piiriäärseid venelasi peeti ka kommunismile kaasatundvaiks.²⁸⁷ Sõjavägede Staabi II osakonna 1940. a mais koostatud ülevaates olukorrast ja rahva meeleoludest Petserimaa piiriäärses osas on süü selles, et piiriäärne elanikkond on Eesti riigi ja rahva vastane, pandud paljuski kohalike venelastest

²⁸⁶ Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 463.

²⁸⁷ ERA. 518-1-693. L 15. 2. diviisi tegevuspiirkonna ülevaade.

kooliõpetajate peale.²⁸⁸

1932. aastal arvas Petseri kaitsevääringkonna ülem, et kolmandik Petserimaal mobiliseeritavatest võib põgeneda N. Liitu. Seetõttu ei pidanud ta väeosade territoriaalset komplekteerimisviisi Petserimaale sobivaks.²⁸⁹ 1939. a aprillis Eesti piiri ääres toimunud Punaarmee manöövrid tekitasid Petserimaa valdades paanikat ja aktiveerisid piiriäärsete valdade kommuniste. Kõige ärevamad meeleolud olid Kalda ja Senno valdades, kus Isamaaliidu maakondliku komitee hinnangul olid tugevad kommunistlikud mõjud ja poolehoid punasele Venemaale. Isamaaliidu üldhinnangul pooldas peaaegu pool Petserimaa rahvast Venemaa korda vähemalt osaliselt.²⁹⁰

Palju parem ei olnud olukord ka Peipsi järve põhjakaldal Vasknarva juures ja Narva jõe ülemjooksul (mõlemal kaldal). Elanikkond oli suuremalt osalt venelased, kes olid "venemeelsed" või suhtusid valitsevasse korda ükskõikselt. Narva jõe idakaldal oli toimunud noorte minekut üle piiri N. Liitu.²⁹¹ Vene noormehi oli 1934. aastal vanusegrupis 10 - 19 aastat suhteliselt rohkem (17,2% meessoost venelastest), kui eestlasi (14,2%).²⁹² Seega pidi neid 1930-ndate II poolel rohkem sõjaväeteenistusse astuma.

Eestis tabati ka üsna palju vene rahvusest luurajaid, kes olid pärit idapiiri äärest.²⁹³

Eesti sõjalisel planeerimisel rahvuslikku koostist vähemalt 1930-ndatel aastatel tõsiselt ei arvestatud. Eestis püüti rakendada territoriaalset komplekteerimissüsteemi. Paljud Petserimaalt pärit noormehed teenisid Võrus ja Petseris asuvas 7. jalaväerügemendis, mis oli katteväeosaks. 1939. a septembris teenis selles jalaväerügemendis vähemalt 14,4% vene perekonna- ja eesnimega noormehi (vt 3.1.3.).

Jõhvis ja Vasknarvas paiknenud 4. üksikus jalaväepataljonis 1939-40 väljaõppel olnud noorte seas oli suhteliselt palju muulasi, 1938. a juuli ja novembri sissekutses 26% ja 1939. a märtsikutses 31% (kokku 418 noorest seega 115). Muulaste seas oli tuntav riigikeelt halvasti või mitte üldse valdavate noorte arv, mis raskendas väljaõpet. Neile korraldati eesti keele õpet vabal ajal.²⁹⁴

1939. aastal kuulus Petseri arvestusrajoonist mobiliseerimisele 5163 reservväelast, neist 219 ehk 4,2% olid allohvitserid. Samal ajal Eesti reservväelaste üldarvust moodustasid allohvitserid 12,5% (vt lisa 16). See on ainuke märkimisväärne erinevus Petserimaalt pärit meeste sõjaväeteenistuses. Mobilisatsiooni korral saadeti u 820 Petserimaalt pärit reservlast 7. jalaväerügementi, mida täiendati Petseris ja Võrus, ligi 1200 saadeti Valka 3. jalaväerügemendi komplekteerimiseks. Veel suurem hulk, 1440 reservlast saadeti

²⁸⁸ ERA. 495-11-40. L 59-61.

²⁸⁹ ERA. 495-12-366. II. L 174, Petseri kaitsevääringkonna ülema kiri Kaitsevägegede Staabi V osakonna ülemale, 6.05.1932.

²⁹⁰ J. Ant. Eesti 1939-1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Lk 34.

²⁹¹ ERA. 515-1-822. L 37-40. Kokkuvõtte Viru-Järva Sõjaväeringkonna Juhatus operatiivluure kohta piiriäärsesse rajooni 16.-18.09.1939. a. (dokumendis ekslikult 1929. a).

²⁹² Rahvastikuprobleeme Eestis. Lk 25.

²⁹³ O. Kuuli. Luurajad - poliitvangid? // Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Tallinn, 1999. Lk 93-96.

²⁹⁴ ERA. 543-1-275. L 3-4. Pataljoni aasta tegevusaruanne 1939/40.

Tartusse 2. tagavara jalaväerügemendi jaoks. Umbes 1050 meest kasutati ära 3. ja 15. kerge suurtükiväegrupi ning 400 meest 2. pioneeripataljoni komplekteerimiseks. Narva arvestusrajoonist mobiliseeritavad, kokku 2505 reservlast saadeti teenima Narvas formeeritavatesse 1. jalaväerügementi, 1. suurtükiväegruppi (need olid katteväeosad), 1. pioneeripataljoni aga ka Rakveres formeeritavasse 1. tagavara jalaväerügementi.²⁹⁵

Tuleb mainida, et mõnes Petserimaa vallas olid mobilisatsiooniplaanid ja vastav dokumentatsioon vene keeles.²⁹⁶

1940. a jaanuaris tõstatati probleem võõrrahvustest ajateenijatest Eesti õhukaitse üksustes. Kokku oli 1. jaanuaril 1940 õhukaitse võõrrahvustest ajateenijaid 55 ehk 9,8%, neist venelasi 51. Õhukaitse väeosades olid ajateenijad-sõdurid põhiliselt valve- ja töömeeskondadena. Suhteliselt palju oli venelasi 2. ja 3. lennuväedivisjonis, Lennuväe Baasi ning Lennukooli ajateenijate seas, 21 - 25%. Seda loeti riigikaitse seisukohalt ebaotstarbekaks. Õhukaitse suurtükiväegrupis oli venelasi 7 ehk vaid 3,6% ajateenijate koosseisust, 1. lennuväedivisjonis Rakveres polnud neid üldse.²⁹⁷

1.4.3. Ajateenijate puudus sõjaväes

Ajateenijate ühe sissekutse suuruseks arvestati 1928. a sõjaväe uues koosseisus 4750 meest (s.t. aastane sissekutse 9500 meest), ehk teenistuses kokku 10 158 meest.²⁹⁸

1930-ndate algupoolel majanduskriisi päevil vähendati reaalselt teenistusaega kulude kokkuhoiduks jalaväes, suurtükiväes ja soomusrongidel kuni 9 kuuni, ratsaväes 11 kuuni ja mereväes 15 kuuni.²⁹⁹ Väeosad olid alakomplekteeritud. Ajateenijate puudus takistas kaitseväge väljaõpet.

16. septembril 1931 otsustati kaitseväge juhtkonna poolt 1932. a-st kokkuhoiu vajadusel üle minna 8400 mehelisele aastasele kontingendile, mis tähendas ajateenijate arvu 18% vähendamist. Kava kohaselt pidid katterügemendid saama vähem 332 ajateenijat (senises koosseisus 1410). Kaitseväge koosseisu pidi 10 678 asemel jääma 8770 ajateenijat.³⁰⁰

Peale kokkuhoiumeetmete hakkas ajateenijate arvu mõjutama ka demograafiline situatsioon. Kutsealuste kontingendi arvus kajastus 1930-ndate keskpaigast sündimuse langus sõdade perioodil. Neil aastatel astusid teenistusse kutsealused, kes olid sündinud I maailmasõja aastail. 1939 - 40 jõudis järg Vabadussõja ajal sündinute kätte.

1931. a andmetel oli 8400 mehelise sissekutse puhul oodata kutsealuste puudujääki 1936. a-st (1915. a sündinud). 1938. a sissekutse, s.t. 1917. a sündinute (6350, hilisematel

²⁹⁵ ERA. 495-12-417. L 137p-143. (1936. a andmed).

²⁹⁶ ERA. 683-1-10, L 1-3, 5-7, Lõuna (Laura?) vallavalitsuse mobilisatsiooni kava materjalid.

²⁹⁷ ERA. 495-11-40. L 13. Teatis õhukaitse 01.01.40. teenivate võõrrahvustest ajateenijate üle.

²⁹⁸ ERA. 496-4-420. L 56, 73. Kahele sissekutsele (9500 meest) arvestati juurde 1,5 aastat teenivad (608 meest), 20 jungat ning 30 orkestri õpilast, seega kokku 10 158 meest.

²⁹⁹ A. Pajur. Kaitseministrina. // Unustamatu. Kindral Aleksander Tõnisson. Lk 123-124.

³⁰⁰ ERA. 495-12-364. L 79-80p, Märkmeid diviisiülemate nõupidamiselt 16.09.1931. a; L 81-82, Ajateenijate sõdurite jaotus üleminekul 8400 mehelisele noorte sissekutsele aastast; A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika.... Lk 239.

andmetel 5300 meest) puudujäägi korvamiseks tuli teenistusse kutsuda ka ligi pool järgmise aastakäigu noortest (vt tabel 9). 1934. a rahvaloenduse andmed aga näitasid, et järgneva 16 aasta jooksul vaevalt üle 8000 kutsealuse aastas teenistusse ilmub.³⁰¹

Kutsealuste meeskodanike hulk langes Eestis niivõrd, et 1934. a detsembris saadi aastaseks kaitseväge kutsutavate kontingendiks määrata vaid 7940 noort. Kaitseväge ülejuhataja kindralleitnant J. Laidoneri algatusel pikendati 1935. aastast teenistusse kutsutavate noorte teenistusaega põhiväelikeks 11 kuuni ning ratsaväes 12 kuuni.³⁰²

Kuid ikkagi vabastati ajateenijaid enne tähtaega. 1930-ndate keskel oli kaitseväge nimekirjas keskmiselt u 11 000 – 12 000 inimest, seega ligi 4000 alla koosseisu. Väeosades kohal viibis veelgi vähem.³⁰³

Tabel 9

Aastakäigu sündinud meeskodanike ja loodetav noorsõdurite arv (1931)

Sünni-aasta	Sissekutse aasta	Sündinud meeskodan.	Loodetav noorte arv*	Määratakse tegevteenist.	Teen. määramise edasilük
1911	1932	10 792	9700	8400	1300
1912	1933	11 177	10 000	8400	2900
1913	1934	9883	8900	8400	3400
1914	1935	10 243	9200	8400	4200
1915	1936	8349	7500	8400	3300
1916	1937	7040	6300	8400	1200
1917	1938	6351	5700+3700	8400	2200
1918	1939	8265	3700+3500	8400	1000
1919	1940	7763	3500+3800	8300	-
1920	1941	8424	3800+4500	8300	-
1921	1942	9991	4500+4650	9150	-
1922	1943	10 333	9300	9300	-

* Loodetav noorte arv oli u 90% sündinute arvust. Arvestati, et 1938. a-st tuleb puudujäägi katteks sisse kutsuda pool järgmist aastakäiku

Allikas: ERA. 495-12-364. L 87, Sündinud meeskodanike ja loodetav noorte arv 1932-1934. a. (1931).

Samasugused probleemid olid teistes Euroopa riikides. I maailmasõja aastatel, eriti 1915-17 oli sündinud noormehi oli nt Saksamaal, Prantsusmaal ja Poolas 1,5 kuni 2 korda vähem, kui enne sõda sündinuid. See oli üks põhjuseid ajateenistuse pikendamiseks

³⁰¹ ERA. 495-12-364. L 87, Sündinud meeskodanike ja loodetav noorte arv 1932-1934. a; 495-12-468. L 3.

³⁰² ERA. 2553-1-2. L 25-26, Sõjavägede ülejuhataja päevaraamat 1934-1938; 495-3-493. L 39. Kaitseväge Staabi V osakonna tegevusaruanne, 1.04.1934. a. kuni 1.04.1935. a.

³⁰³ ERA. 495-12-408; 988-1-3. L 33-34.

mitmetes riikides.³⁰⁴ Eriti tõsiseks riiklikuks probleemiks oli see Prantsusmaal. Sõjaväe paremaks komplekteerimiseks kutsuti 1939. a aprillis kutsealused erandlikult teenistusse pool aastat enne tähtaega.³⁰⁵

Kutsealuste teenistusse võtmise ajad olid 1935. a väeliikides ja väeosades erinevad: jalaväes, suurtükiväes, soomusrongidel ja sideväes 1. märts, 1. juuli ja 1. november, ratsaväes, mereväes ja merekindlustes 1. aprill ja 1. november, Auto-tankirügemendis 1. jaanuar ja 1. september, pioneeridel 1. märts ja 1. november.³⁰⁶

Tabel 10

Ajateenijate tegevteenistuse kestvus Eesti sõjaväes 1928-39

Väeliik	1928	1933	1935	01.07.37	01.10.39
Jala- ja suurtükiv., soomusr.	12	9	11	12	18
Ratsaväes	12	11	12	12	18
Mereväes ja Merekindlustes	18	15	15-17,5	15-17,5	18
Teised väeliigid ja väeosad	18		11-12	12	18
Aspirandid			13	15	
Reservallohvitserid			11-12	14-15	
Telegraafi ja raadiotelegraafi erialal		14	15	14-16	18
Lennukooli õpilased				22	22

Allikad: ERA. 495-12-115. L 119-120; 495-12-435. L 94-96, 99-99p; Riigi Teataja. 1928. 1. Lk 1; 1937. 49. Lk ; 1939. 36. Lk 877.

22. novembril 1936 Riigikaitse Nõukogus probleemist rääkinud Kaitsevägede ülemjuhataja J. Laidoner teatas, et teistes Euroopa riikides oli ajateenijate arvu suurendamiseks teenistusaega pikendatud ning arvas: *Meil oleks seda aga raske teha, sest teenistusaja pikendamine koormaks eelarvet ja tõmbaks ära maalt hulk tööjõudu. Võib olla tuleb siiski nendes väeliikides, kus tegelik teenistusaeg on 11 kuud, sõdurite väljaõppe huvides viia teenistuskkestus seaduses ettenähtud minimaalsele ajale, s. o. 12 kuule, kuid küsimus vajab veel kaalumist eelarve seisukohast.*³⁰⁷ Siinjuures tuleb meenutada, et 1922. a oli Laidoner parlamendis vastu teenistusaja lühendamise kavadele (teenistusaeg oli tollal 18-24 kuud). Ta pidas 12 kuud jalaväele väheks, kuna ilmastikuolud ei lubanud Eestis sõdureid aastaringselt treenida. Kindral pidas selle

³⁰⁴ ERA. 495-12-226. L 126, Saksa prof. Burgdörferi andmed; Winston S. Churchill. Tormihoiatus.

Tallinn, 1995. Lk 123; S. Hietanen. Varustautuminen. S. 30-31.

³⁰⁵ ERA. 495-12-248. L 16. Kolonelleitnant J. Soodla. Kokkuvõtte staaži kohta 35. suurtükiväe rügemendis 01.06.-28.06.1939.

³⁰⁶ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 168, Poola sõjaväeatašee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a III kvartalist, 24.10.1935.

³⁰⁷ ERA. 988-1-3. L 34, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 17, koosolekust 22.10.1936.

lühendamise vajalikuks eelduseks ka ohvitseride ja allohvitseride paremat ettevalmistust. Siiski nägi Laidoner ette võimaluse vähendada edaspidi jalaväelaste teenistusaega kuni 15 kuuni.³⁰⁸

1937. a Sõjaväeteenistuse seaduse järgi olid konkreetsed teenistusajad igas väeliigis või väeosas riigivanema määrata. 1937. a märtsis esitati Sõjavägede ülemjuhatajale kava ajateenistuse kestvuse mõningaks pikendamiseks, sh põhiväeliikides (jala-, suurtüki-, ratsaväes, soomusrongidel) 1 kuu võrra (12 kuule), aspirantidele ja reservallohvitseride kursuse lõpetanutele 2 – 3 kuu võrra. Ühtlasi peeti vajalikuks jätkuvalt komplekteerida jalaväge noortega 3 korda aastas, kuid pikendada noorsõduri kursust ühe kuu võrra, s.t. 4 kuule (jäeti endiseks). Jalaväe ajateenistuse pikendamise tingis katteüksuste ja Tallinna garnisoni väeosade alakomplekteeritus. Aspirantidele (reservohvitseri kandidaatidele) oli vaja anda rohkem juhtimise praktikat. Jalaväes jäi seni selleks aega u 1,5 kuud, suurtükiväe ja inseneriväe aspirandid läksid reservi ilma juhtimispraktikata. Riigivanema 11. juuni otsusega kehtestati uued teenistusajad 1. juulist 1937 (vt tabel 10). Eelarvelised kulud kasvasid 219 950 krooni võrra.³⁰⁹

Muudeti sõjaväeteenistusse võtmise aegu. Ratsaväkke võeti nüüd 1. märtsil ja 1. oktoobril, suurtükiväkke 1. märtsil ja 1. novembril, Auto-tankirügementi 1. jaanuaril ja 1. septembril.

Jalaväelane teenis kõigepealt 3 kuud noorsõdurina jalaväe kaadripataljonis ja seejärel ülejäänud 9 kuud katterügementides või teistes üksustes. Ratsaväes (Ratsarügemendis) ja suurtükiväes oli noorsõduri väljaõpe 4 kuud, suurtükiväelastel toimus see kaadrigrupis ja edasi teeniti kattegrupis. Reservallohvitseri kandidaat saadeti pärast noorsõduri kursust õppeallüksusse: jalaväelased laskuri- või raskekuulipilduri õppekompaniisse 4 kuuks, ratsaväelased rügemendi allohvitseride kooli 6 kuuks, suurtükiväelased kattegrupi õppepataraisse 8 kuuks. Seejärel oldi allüksuses praktikal: jalaväes 7 kuud, ratsaväes 5 kuud ja suurtükiväes 3 kuud. Auto-tankirügemendis oli noorsõduri kursus 4 kuud, reservohvitseri kursus samuti 4 kuud ja praktika 6 kuud. Jalaväe aspirandid (reservohvitseri kandidaadid), kes võeti teenistusse 1. juulist tegid kõigepealt läbi 2-kuulise noorsõduri kursuse ja seejärel õppisid 9 kuud Sõjakoolis. Lõpuks olid nad 4 kuud rügementides praktikal. Pärast 15 kuulist teenistust võisid aspirandid teenida rügemendis edasi kaks aastat portupee-aspirandina ning minna õppima Kõrgemasse Sõjakooli.³¹⁰

Erandlik oli 1934. a kevadest teenistus Tallinnas asuvates 10. ja Kalevi üksikus jalaväepataljonis ning Vahipataljonis. Noori võeti neisse pataljonidesse teenistusse kaks korda aastas ning nad jäeti sõdurina väeossa teenima kuni teenistusaja lõpuni.³¹¹

³⁰⁸ A. Pajur. Eesti riigikaitsepoliitika...Lk 213-214.

³⁰⁹ ERA. 495-12-435. L 63-65, Kaitsevägede Staabi ülema kiri Kaitsevägede ülemjuhatajale, 15.03.1937; L 66-69, Sõjavägede Staabi ülema kiri Sõjavägede ülemjuhatajale, aprill 1937; L 94-97, Seletuskiri sõjaministri ettepaneku juurde ja ajateenistuse pikendamisest tekkivate lisakulude arvestus; L 99-99p, Riigivanema otsus nr 351, 11.06.1937; 2553-1-2. L 148-149; 2553-1-2. L 148-149, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanded 15., 18. ja 25.03.1937.

³¹⁰ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 513-517, Poola majori C. Parczyński ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937.

³¹¹ ERA. 2553-1-2. L 7, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 14.05.1934.

1938. a sügisel keeldus Laidoner kuu aega enne tähtaega vabastamast teenistusest suurtükiväe ajateenijaid, sest pidas sõduritele ühte teenistusaastat miinimumiks.³¹²

1.4.4. Sõjaväe komplekteeritus isikkoosseisuga 1939. a

Sõjaväe rahuaegne määratud koosseis oli 1939. a jaanuarist maini 14 900 inimese ringis. Juunist see arv kasvas väeosade suurendamise ja uute üksuste loomisega Septembriks suurendati määratud koosseis 15 720-ni ja nii püsis see aasta lõpuni. Sõjaväe nimekirjaline koosseis kõikus 1939. a jaanuarist oktoobrini tavapäraselt 12 400 – 12 700 inimese vahel (vt lisad 13 ja 14). Osa ajateenijate ennetähtaegne teenistusest vabastamine vähendas märtsi alguseks koosseisu 11 155-ni aga kutsealuste teenistusse võtmine suurendas selle aprilli alguseks 13 092 inimeseni.³¹³ Nii ulatus isikkoosseisu puudujääk erinevatel kuudel 1800-st 3700 inimeseni. Septembri algul oli sõjaväes puudu 3145, oktoobri algul 2800 sõjaväelast.

Alakomplekteerituse tingis eelkõige ajateenijate puudus. Tavalistel kuudel kõikus nende puudujääk nimekirjas u 1600 – 2300 mehe ehk 17 – 23% vahel. Allohvitseride üleajateenijate puudujääk oli aasta algupoolel 330 mehe ringis ehk 13%. Koosseisu suurendamisel ulatus see alates juunist 570 – 620 meheni ehk 20 – 22%-ni. Ohvitseride oli aasta algul puudu 190 – 200 mehe ringis ehk 13 – 14% koosseisust, pärast koosseisu suurendamist kasvas puudujääk 230 ohvitserini. Septembris oli see väiksem, 12,5%.³¹⁴

Sõjaohu kasv Euroopas 1939. aasta märtsis sundis Eesti sõjaväe juhtkonda olukorra parandamiseks pikemat aega kaalutud ajateenistuse pikendamist ette võtma. Mõju avaldasid ilmselt ka punaarmee manöövrid Eesti kagupiiri läheduses. Sõjavägede ülemjuhataja esitas president K. Pätsile ettepaneku määrata kõikides väeliikides teenistusajaks 18 kuud ja president kiitis selle 14. aprillil heaks. Teenistusaja pikkus ja teenistusse võtmise ajad määrati lõplikult presidendi 20. aprillil allkirjastatud otsusega nr 107.³¹⁵ Otsusega määrati nii teenistuses olevatele, kui ka edaspidi teenistusse astuvatele ajateenijatele teenistusajaks 18 kuud. Ajateenijatele, kes olid astunud teenistusse 1938. a aprilli (mereväes ja Merekindlustes 1937. a novembri) kutsega või varem jäi kehtima endine teenistusaeg. Lennukooli õpilaste ajateenistus jäi endiselt 22 kuu pikkuseks. Komplekteerimine noortega pidi edaspidi toimuma kaks korda aastas, 1. aprillil ja 1. oktoobril. 1. juulil määrati teenima ainult keskkooli ja sellest kõrgema kooli lõpetanud noori Sõjakooli aspirantideklassi komplekteerimiseks. 1939. a juuni lõpus pidi toimuma märtsis üksikutesse jalaväepataljonidesse teenima asunud ajateenijate üleviimine jalaväerügementidesse. Väeosad, kes ise noori ette ei valmistanud pidid saama ajateenijaid detsembri lõpus jalaväerügementidest. Alates oktoobri sissekutsest pidid

³¹² ERA. 2553-1-2. L 196-197, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 10.08.1938.

³¹³ ERA. 495-12-482. L 14p, 21p.

³¹⁴ ERA. 495-12-482. L 14p, 21p, 35p, 42p, 49p, 56p, 63p, 70p, 77p.

³¹⁵ ERA. 515-1-968. L 5-6; 495-12-482. L 77p; Riigi Teataja, 1939. 36. Lk 877; Päevaleht. 16.04.1939; 22.04.1939.

noored jääma üksikutesse jalaväepataljonidesse 6 kuuks. Edaspidi pidi ajateenijad jalaväepataljonidest üle viidama jalaväerügementidesse märtsi - ja septembrikuu lõpul.³¹⁶ Noorte väljaõppeaeg pikenes 3 kuult 4 kuule. See andis paremaid tulemusi ehkki suurendati ka õppeainete mahtu.³¹⁷

Teenistusaja pikendamise ja koosseisu suurendamise eesmärgiks oli väljaõppe süvendamine, sõjaväe lahinguvõime ja valmisoleku tõstmine ootamatu kallaletungi korraks. Sõdurite seas tekitas ootamatu teenistusaja pikendamine esialgu rahulolematust. Ärevat välispoliitilist olukorda arvestades ja teistes riikides ajateenistuse pikendamisest kuuldes mõisteti aga selle sammu paratamatust.³¹⁸ Reaalse tulemuse - koosseisu kasvu andis pikendamine alles pool aastat hiljem, sügise sissekutsega.

Sõjaväe juhtkond eesotsas Sõjavägede Staabi ülema kindralleitnant N. Reegiga soovis teenistusaega suurendada 24 kuuni, kuid selle vastu olnud president ja parlament.³¹⁹ On huvitav, et Poola sõjaväeatašee andmeil pikendati ajateenistust 6 kuud juba 1939. a aprillist neil, kes pidid vabastatama 15. aprillist. See suurendas armeed 17 000 meheni ehk 50%.³²⁰ Eesti arhiivimaterjalid seda infot ei kinnita.

Enne ajateenistuse pikendamist tehti aprillis 1939 kalkulatsioon, mida see maksma läheb. Arvestati, et seoses ajateenijate arvu suurenemisega 3000 mehe võrra (sh 1656 üle määratud koosseisu) suurenevad sõjaväe ülalpidamise kulud aastas u 1 800 000 krooni võrra. Ühe ajateenija ülalpidamise kulud olid 37 krooni kuus, samas suurenes ohvitseride arv 100 mehe, üleajateenijate ja riigiteenijate arv vastavalt 150 ja 40 mehe võrra, samuti hobuste arv 150 võrra. Lisaks tuli arvestada ühekordsed kulud (kraamivarustus üle koosseisu ajateenijatele, inventar, hoonete remondikulud jm) ja iga-aastased kulud (veo-, lähetus-, kantselei-, posti- ja majapidamiskulud) kokku 494 500 krooni. Arvestades juurde lisakulud sõjaväe uue rahuaegse organisatsiooni järgi ettenähtud elavjõu ülalpidamiseks 480 000 krooni oli kulude kasv kokku 2 775 000 krooni.³²¹

Sõjaväe määratud koosseisus oli 1. aprillil 9744 ajateenijat, nimekirjas 8886. 1. juulist 1. oktoobrini nähti ette ajateenijate arv 8615, 1. oktoobrist 1939 1. jaanuarini 1940 aga 11 920 meest. Järgnevatel kuudel pidi arv mõnevõrra vähenema.³²²

Üleminek toimus 1939. a oktoobris. Maavägede põhiväeliikides praktiliselt teenistusest vabastamist ei toimunud. Sõjaväe isikkoosseis suurenes ajateenijate arvu kasvu tõttu peaaegu veerandi võrra, ulatudes 15 750-ni (vt lisad 13 ja 14). 1. novembriks oli ajateenijate puudujäägi asemel 981 meheline ülejääk. Katteväeosade olukord siiski

³¹⁶ ERA. 498-9-272. L 3.

³¹⁷ ERA. 543-1-275. L 4, 4. üksiku jalaväepataljoni tegevusaruanne 1939/40.

³¹⁸ ERA. 495-12-261. L 20-21, 1. diviisi informatsiooni ohvitseri ettekanne Sõjavägede Staabi II osakona B jaoskonna ülemale, 25.04.1939; L 24-25, 3. diviisi informatsiooni ohvitseri ettekanne Sõjavägede Staabi II osakona B jaoskonna ülemale, 5.05.1939; Päevaleht. 16.04.1939.

³¹⁹ LVVA. 1469-1-2689. L 10, Läti sõjalise esindaja Eestis ja Soomes teade Läti Armees Staabi informatsiooni osakonna ülemale 13.07.1939.

³²⁰ AAN. 616/326. L 335-336, Poola sõjaväeatašee Tallinnas alampolkovnik Szczekowski ettekanne perioodist 1.I-1.V 1939, 10.05.1939.

³²¹ ERA. 498-9-272. L 279-280.

³²² Samas, L 5-5p.

oluliselt ei paranenud. Teenistusaja pikendamise jääd hiljaks vähemalt pool aastat. 1939. a septembris oli Eesti sõjavägi halvasti komplekteeritud (vt tabel 11) ja see alandas väljaõppe taset ja katteväeosade lahinguvalmidust.

Väeosadest omasid 1939. a septembris nimetamisväärset koosseisu vaid katteväeosad (vt lisad 1 ja 24). Kaadriväeosade koosseis oli madalseisus kuna kevadise kutse noored olid üle antud katteväeosadele. Enamikus jalaväepataljonides oli arvuliselt vaevalt kompanii jagu mehi. Katteväeosade ülesandeid arvestades oli ka nende koosseis nõrk. Kohalviibijate arvu vähendasid lähetused, puhkused ja haigestumised.

Tabel 11

Eesti sõjaväe isikkoosseis 1. septembril 1939

Sõjaväelaste liik	nimekirjas	%	kohal	%
Ohvitserid	1299	87,5	1141	76,8
Kaadriallohvitsere ja -sõdureid	2176	77,8	1873	67,0
Ajateenijaid ja õpilasi	8044+314	78,5	7485	70,3
Riigi- ja vabateenijaid	739	93,7	667	84,5
Kokku	12 572	80,0	11 170	71,1

Tabelis % määratud koosseisust.

Allikas: ERA. 495-12-482. L 63p.

Septembrisündmuste mõjul soovis kindralleitnant N. Reek juba 29. septembril ajateenistust pikendada 30 kuuni, et viia läbi vajalikud muudatused sõjaväe organisatsioonis ja tagada julgeolek. Laidoneri arvates piisas ka 24 kuulise teenistuse kehtestamisest. Probleemiks võis olla ajateenijate majutamine.³²³ Oktoobris kaalutigi ajateenistuse kestvuse pikendamist kahe aastani. Koostatud kalkulatsioon näitas, et see tähendab kulude suurenemist ligi 3,91 miljoni krooni võrra aastas, sh jooksvad kulud 1,96 miljonit krooni.³²⁴ Ilmselt suurte kulude tõttu üldist pikendamist siiski ei toimunud.

1.4.5. Sõjaväeteenistus teistes Euroopa riikides

Poolas oli tegevteenistuse kestvus enamuses maaväe liikides ja lennuväes 18 kuud, ratsaväes 25 kuud ja mereväes 27 kuud.³²⁵ Soomes oli 1932. aastast ajateenistuse pikkus sõduritele 350 päeva (ligi 12 kuud), allohvitseridele ja reservohvitseridele 440 päeva (15 kuud), kuid ette nähtud olid kordusõppused sõduritele 40 päeva, allohvitseridele 50 ja ohvitseridele 60 päeva. 1920-ndatel aastatel korraldati Soomes kordusõppusi vaid

³²³ ERA. 498-17-23. L 177-179, Sõjavägede Staabi ülema kiri Sõjavägede ülemjuhatajale, 29.09.1939.

³²⁴ ERA. 498-9-272. L 394-397.

³²⁵ Ülevaade Poolast. 1937 (Koostaja kolonel Herbert Raidna). // ERA. 495-12-226. L 103-104.

ohvitseridele ja allohvitseridele. Kordusõppuste uus süsteem rakendati alles 1935. aastast ja 1939. a-ni jõuti õppustel koolitada 180 000 reservlast. 1939. a pikendati ohvitseride ja allohvitseride kordusõppuste aega.³²⁶ Hollandis oli teenistusaeg 11 kuud, Itaalias ja Kreekas 18 kuud.³²⁷

Pärast ohu üleskerkimist Saksamaalt pikendati naaberriikidest teenistusaega esimesena Tšehhoslovakkias, 14 kuult 2 aastani juba 19. detsembril 1934. Teenistusse võeti Tšehhoslovakkias 20 aastaselt ja I järgu reservis oldi 40-nda ja II järgu reservis (tagalaväeosade formeerimiseks) 60-nda eluaastani.³²⁸

Prantsusmaal oli 1928. a vähendatud tegevteenistusaeg ühe aastani. Pärast teenistust olid mehed 3 aastat valmisoleku reservis ja edasi I ja II järgu reservis. Vähe tähelepanu pöörditi reservlaste õppustele. Alates 1935. aastast, kui teenistusse pidid astuma 1914. aastal sündinud noormehed, oli oodata kutsealuste kontingendi märgatavat langust. Prantsusmaa 1914-1919 sündinud sõjaväekohuslaste arv jäi ligi kaks korda alla Saksamaa võimalikule sõjaväekohuslaste arvule. Teades ette Saksa valitsuse kavatsust otsustas Prantsuse valitsus 1935. a 15. märtsil pikendada teenistusaega aprillis teenistusse astuvatele nekrutitele 6 kuu võrra ja oktoobris ning järgneval neljal aastal teenistusse kutsutavatele 12 kuu võrra. Niimoodi pikendati seadust muutmata teenistusaega 2 aastani. Otsustati ka järk-järgult alandada teenistusse kutsumise vanust aasta võrra, 20. eluaastani ning suurendada elukutseliste sõdurite arvu. Saadikutekoda kiitis valitsuse kava heaks järgneval öösel (vastu 16. märtsi).³²⁹ Järgmisel päeval kuulutati Saksamaal välja *Wehrmachi* loomine ja üldine sõjaväeteenistuskohustus. A. Hitler kasutas oma manifestis Saksamaa tegevuse õigustamiseks ära Prantsusmaa sammu. 21. mai seadusega määrati sõjaväeteenistuse kord. 1935. aasta 7. novembril kutsuti Saksamaal sõjaväeteenistusse esimene, 1914. a sündinud aastakäik. Ida-Preisimaalt kutsuti lisaks teenima ka 1910. a sündinud. Kuna järgmistel aastatel oli palju väiksem kutsealuste kontingent, pikendati 1936. a augustis teenistusaega ka Saksamaal 2 aastani. Rahuaegses koosseisus oli nüüd Saksa sõjaväes rohkem mehi, kui Prantsusmaal. Samas oli Prantsusmaal aga palju suurem väljaõpetatud reserv. Saksamaal polnud ju ajateenijaid u 15 aastat väljaõppel olnud.³³⁰

Saksamaal püüti anda väljaõpet ka enne 1914. a sündinutele. 2-3 kuulistele kursustele

³²⁶ J. Kronlund. Vom Volksaufstand zur Institution. S. 18-19; Raimo Sevon. Kordusõppused läbi teinud väliarmee. // Talvesõda 1939-1940. Lk 72-85; A. Vuorenmaa. Finland's defence forces: the years of construction 1918-1939. P. 43-44; Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt. Porvoo. S. 33.

³²⁷ A. Mollo. Vooružennye sily Vtoroi mirovoj. S. 27, 32, 44, 87.

³²⁸ J.P. Wiśniewski. Armia czechosłowacka w latach 1932-1938. S. 50, 57.

³²⁹ Päevaleht. 16.03.1935; Istorija zapadnoevropeiskih armij. S. 173-174; W. S. Churchill. Tormihoiatus. Lk 113, 123; Joachim von Ribbentrop. Memuary nacistkogo diplomata. Smolensk, 1998. S. 428.

³³⁰ Päevaleht. 17.03.1935; Istorija zapadnoevropeiskih armij. S. 288, 295-296; W. S. Churchill. Tormihoiatus. Lk 113, 121-123; B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. S. 26-27, 31-34; Wilhelm Deist. Die Aufrüstung der Wehrmacht. // Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges. Frankfurt am Main, 1989. S. 496, 525-526; J. v. Ribbentrop. Memuary nacistkogo diplomata. S. 71.

õppeallüksustesse kutsuti 1908-1913. a sündinuid. Neist said II järgu reservlased.³³¹

1939. a märtsikriis Euroopas mõjutas ka neutraalset Rootsit. 1939. aasta märtsi lõpus otsustati riigikaitse tugevdamiseks pikendada teenistusaega mereväes 200-lt päevalt 340 päevani.³³²

Inglismaal pidid vabatahtlikud teenima regulaararmees 12 aastat, sellest 7 aastat liinivägedes ja ülejäänud aja reservis. Metropoli kaitseks mõeldud territoriaalarmees oli vabatahtlike teenistusaeg 4 aastat. 1939. a märtsi lõpus pidas valitsus vajalikuks suurendada territoriaalarmeed.³³³ 26. aprillil teatas peaminister parlamendi Alamkojas, et seatakse sisse üldine sõjaväeteenistus kõigile meestele 20-21 aasta vanuses. Vastuvõetud seaduses nähti ette, et kõik 20-aastased meeskodanikud pidid end registreerima ja tegema läbi 6-kuulise sõjalise väljaõppe (nimetati miilitsaväeks). Seejärel võidi astuda territoriaalväkke (maakaitseväkke) 3,5 aastaks või regulaarväe reservi (reservväkke). Septembri algul 1939 seadustati kõigi meeskodanike 18.-41. eluaastani sõjaväeteenistusse võtmine (mobilisatsioon). Aastakäigud kutsuti teenistusse järk-järgult, 1939. a 3 aastakäiku ja 1940. a algul 4 aastakäiku.³³⁴

N. Liidus oli 1939. aastani tegevteenistusaeg maavägedes 2 aastat, õhujõududes ja piirivalves 3, rannakaitses 4 ja mereväes 5 aastat. Sõjaväeteenistusse kutsuti vaid "töörahvast" ja 1936. aastast 19 aasta vanuselt. Uue üldise sõjaväekohustuse seadusega 2.(1.) septembrist 1939 pikendati maavägede nooremjuhtivkoosseisu (seersantkoosseisul) teenistusaega ühe aasta võrra, samuti alandati teenistusse kutsutavate vanust sisuliselt ühe aasta võrra (formaalselt 19 aastat, keskkooli lõpetajatel 18 aastat, kuid teenistusse võeti juba 4 kuud varem). Teenistusaeg pikenes tegelikult kõigil, kuna teenistusse võeti septembris, kuid aega hakati arvestama järgneva aasta 1. jaanuarist. Pikendati ka reservis viibimise aega 40-lt kuni 50-nda eluaastani ja suurendati mitmekordselt reservlastel kordamisõppustel viibimise aega. Reservreamehed pidid 1-3 kuulistel kordamisõppustel viibima kokku 1,5 aastat, seersandid 2 aastat, ohvitserid 3 aastat. Reserv oli jagatud sõjaväeteenistuse läbimise põhjal kahte kategooriasse ja vanuse põhjal kolme järku. Tegevteenistuses olevate ohvitseride vanuse ülemmäärasiid aga vähendati 5 kuni 15 aasta võrra. Kokkuvõttes sai Punaarmee lähimateks aastateks enda käsutusse palju suurema inimressursi.³³⁵

Sõjaväeteenistus ja sõjaväe isikkoosseis Lätis

1923. aastast kehtinud Sõjaväeteenistuse seadusega kuulusid Lätis sõjaväeteenistuskohustuse alla kõik meessoost kodanikud 17. kuni 50. eluaastani, ohvitserid ja sõjaväeametnikud 55. eluaastani. Kohustusliku tegevteenistuse pikkus oli 18

³³¹ B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. S. 32-34.

³³² Päevaleht. 30.03.1939.

³³³ M. Zgórnjak. Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r. S. 209-213; Päevaleht. 30.03.1939; 31.03.1939.

³³⁴ E. Sarv. Briti sõjaväe ülesehitamine. // Sõdur. 1940. 17. Lk 402; Päevaleht. 27.04.1939.

³³⁵ A. Rääk. N.S.V. Liidu uus sõjaväeteenistuse seadus. // Sõdur. 1939. 46-47. Lk 1045-1047; M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. S. 293; A. Isaev. Antisuvorov. S. 88-91.

kuud. 1930. aastal seadust muudeti, tegevteenistuse pikkuseks jalaväes määrati 12 kuud, teistes väeliikides 15 kuud. Nagu Eestiski oli tegelik teenistusaeg lühem, jalaväes 1934. a 11 kuud, suurtükiväes ja ratsaväes 13 kuud. Tegevteenistusse võeti vastava aasta 1. jaanuariks 21 aastaseks saanud noormehed. Sissekutse toimus üks kord aastas, kevadel, alates 1934. aastast 1. veebruarist kuni 15. märtsini (7. jalaväerügementi 30. märtsil ja 30. septembril, suurtükiväkke ja ratsaväkke enamuse augusti lõpul). Vabatahtlikke võeti teenima ka 17 aastasel. Pärast tegevteenistust olid sõdurid reservis, kuid loeti 3 aasta jooksul "järgmise korralduseni vabastatute kategooriasse"³³⁶ (pikaajalisele puhkusele lastud), sisuliselt käsutusväelasteks nagu Eesti kaitseväes neid nimetati. Reservis olid kodanikud kuni 40. eluaastani ja edasi kuni 50. eluaastani kuuluti maakaitseväkke (zemessargos). Reservväelased oli jagatud 3 liiki.³³⁷ Lätis ei pikendatud teenistusaega enne 1940. a kevadet.³³⁸

Ka Läti armee isikkoosseisu mõjutas meeskodanike sündivus konkreetsel kutseaastal. Lätis avaldus I maailmasõja mõju kutsealuste kontingendile võrreldes Eestiga aga hiljem, sest teenistusse kutsuti 21 aasta vanuselt (aasta vanemana). 1936. a veebruaris kutsuti teenistusse 1914. aastal sündinud. 1930-ndate I poole andmetel oli teenistusse kutsutute arv märgatavalt väiksem registreeritud teenistuskohustuslike meeste arvust. Näiteks 1930. a oli teenistuskohustuslike meeskodanikke 16 077, kuid ajateenistusse võeti 11 229, 1933. a oli teenistuskohustuslike 20 387, kellest teenistusse kutsuti 14 229. Iga-aastase sissekutse suurus kõikus 1930-ndate I poolel 10 000-st 15 000 meheni.³³⁹

1930-ndate lõpus oli Läti armees probleeme komplekteerimisega nagu Eesti sõjaväeski. 1939. a 1. jaanuaril oli Läti armees 1969 ohvitseri, 3988 instruktorit ja 11 188 sõdurit, kokku 17 145 sõjaväelast. Arvestades juurde 1244 vabateenijat oli sõjaväe isikkoosseis 18 389 inimest.³⁴⁰ N. Liidus hinnati 1938. a Läti sõjaväge arvukamaks: 2200 ohvitseri, 23 000 instruktorit ja sõdurit. Samas arvestati N. Liidus, et Läti on võimeline sõja korral välja panema u 200 000 väljaõpetatud sõjaväelast, sh 17 000 reservinstruktorit ja 1000 reservohvitseri.³⁴¹ E. Anderson arvestas Läti armee teoreetiliseks maksimaalsuuruseks 180 000 inimest (sh 160 000 mobiliseeritud), millega nõustuvad ka V. Bērziņš ja A. Bambals. Tegelikult oli Läti riigil relvastust ja varustust 130 000-135 000 mehe suuruse armee jaoks.³⁴²

Läti sõjaväe rahuaegses koosseisus oli 1. septembril 1939. aastal ette nähtud 22 127 inimest, kuid nimekirjas oli 17 461 inimest (79% koosseisust). Seega oli komplekteeritus sarnane Eesti sõjaväe omaga (80%). Osalise mobilisatsiooniga, s.t. reservlaste õppustele

³³⁶ Läti k. "līdz turpmākam rīkojumam atvalinātie".

³³⁷ LVVA. 1474-1-1624. L 3, Läti armee komplekteerimise lühiajalugu; L 4-5, Vāļjavõte Läti sõjaväekohustuse seadusest; ERA. 495-2-168. L 5, 28, 31, 39, Leitnant E. Vakkur. Aruanne 1934. a suvel Läti kaitseväes staažil viibimise üle; V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp. 59-60.

³³⁸ V. Kuzmins. Latvijas brunoto spēku aizsardzības plāni. 1939. g. rudens - 1940. g. vasara. L 34.

³³⁹ V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp. 59-60.

³⁴⁰ LVVA. 1474-1-503. L 2.

³⁴¹ Latvija i jejo armija. Moskva, 1938. S. 60-61.

³⁴² E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 113-114, 602; V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp. 74.

kutsumisega suurendati sõjaväe koosseisu juba 15. septembriks 12 486 mehe võrra, 29 947 meheni. 1. oktoobriks oli nimekirjas 30 078 inimest (vt lisa 30).³⁴³

Läti ajateenijate rahvuslik koosseis vastas 1933. a enam-vähem elanikkonna rahvuslikule koosseisule. 1. jaanuaril 1939. a oli ajateenijate (kokku 10 709) seas lätlasi 8291 meest ehk 77,5%, venelasi 1495 ehk 14%, juute 543 (5,1%). Lätlaste arv ajateenijate hulgas oli 1939. aastaks kasvanud ligi 4% võrra võrreldes 1933. aastaga. Venelaste osakaal oli jäänud samaks, kuid arv vähenenud. Märgatavalt oli vähenenud sakslaste arv, 2,8%-lt (409 meest) 0,4%-ni (46 meest).³⁴⁴ Teatud väeliikides, nagu ratsaväes ja tehnilistes väeosades eelistati lätlasi.³⁴⁵

Lätis arvestati rahvuslikku koostist sõjalisel planeerimisel (mobilisatsioonisüsteem) ja armee komplekteerimisel ehkki Lätis polnud erinevalt Eestist üheski maakonnas ülekaalus venelased. 1930. a moodustasid 201 778 venelast Läti elanikkonnast 10,6%, valgevenelasi oli 36 029 (1,9%). Läti kaguosas asuvas Latgale regioonis elas venelasi u 148 500. Seda on 1,5 korda rohkem, kui Eestis kokku, kuid nad moodustasid koos valgevenelastega regiooni elanikkonnast siiski kolmandiku (31,5%). Suhteliselt rohkem oli venelasi Jaunlatgale maakonnas, 44% (koos valgevenelastega). Peale venelaste elas Lätis märkimisväärsel hulgal juute (5%), sakslasi (3,7%) ja poolakaid (3,1%). Suurem osa sakslasi elas Riias (11,7% elanikest) ja Kurzemes (4,9%), juute Riias ja Daugavpilsis, poolakaid Zemgales Ilūkste maakonnas ja Latgales Daugavpilsis maakonnas aga ka Riias.³⁴⁶

Latgalest pärit ajateenijad moodustasid vastavalt regiooni osakaalule rahvastikust ligi kolmandiku nende üldarvust. Latgalet peeti Läti mahajäänumaks piirkonnaks, seal oli nõrgem haridustase ja seal elas ka rohkem võõraid (poliitiliselt ebausaldatavaid) rahvusi, eelkõige venelasi, aga ka poolakaid ja juute. Latgalest pärit mainitud rahvustest kutsealused saadeti teenima Kurzemesse ja Vidzemesse. Samal ajal riialased, vidzemlased ja kurzemlased saadeti teenima idapiirile Latgalesse.³⁴⁷ Latgale elanike ebausaldusväärsuse tõttu oli Lätis kasutusel eksterritoriaalne mobilisatsioonisüsteem.

Sõjaväeteenistus ja sõjaväe isikkoosseis Leedus

Leedu sõjaväeteenistuse seaduse järgi kutsuti noormehed teenistuse 21 ja poole aasta vanuselt. Teenistusse kutsuti igal aastal 1. mail ja 1. novembril. Teenistusaeg oli 18 kuud, sellest noorsõduri aeg 6 kuud. Pärast ajateenistust oli sõdur 2 aastat käsutusväes³⁴⁸ ehk nn. korralduseni puhkusele lastud (võidi kutsuda teenistusse kaitseministri korraldusega). Seejärel oldi 10 aastat I järgu reservis ja edasi II järgu reservis. I järgu reservist võis

³⁴³ LVVA. 1474-1-511. L 1p-2; s. 1474-1-512. L 1p-2; 1474-1-513. L 1p-2.

³⁴⁴ V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp.103-104; Latviešu konversācijas vārdnīca. X. Rīgā, 1933-34. Vg. 20439-20440.

³⁴⁵ V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp. 71.

³⁴⁶ Latviešu konversācijas vārdnīca. X. Rīgā, 1933-34. Vg. 20437-20440.

³⁴⁷ V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Lp. 71.

³⁴⁸ Eesti sõjaväe terminoloogias oli mõiste käsutusvägi, Lätis ja Leedus kasutati väljendit "korralduseni puhkusele lastud".

teenistusse kutsuda vaid president seoses mobilisatsiooniga. Aastane kutsealuste kontingent oli u 20 000 noormeest, kuid teenistusse võeti neist 13 000. Valik tehti loosiga, väljajäänud arvati I järgu reservi. Allohvitsere õpetati välja polkude õppekompaniides, väljaõppeaeg oli 8 kuud.³⁴⁹

Pärast sõjaväelist riigipööret 1926. aasta detsembris hakkas Leedu sõjaväe isikkoosseis kasvama ja oli 1928. aastast 16 000 - 18 000 inimese vahel. 1929. aasta lõpust kuni 1930. aasta suveni oli koosseis madalal (ligi 13 000), nähtavasti majanduskriisi tõttu. Edasi jõudis see varasemale tasemele (17 000 - 18 000 inimest). 1935. aastast algas seoses moderniseerimisega armee koosseisu edasine kasv ja aastatel 1936-38 oli nimekirjas juba 24 000 kuni 27 000 inimese vahel. Kasvas ohvitseride, üleajateenijate ja esialgu ka ajateenijate arv. 1938. a II poolest on näha ajateenijate arvu järk-järgulist langust.³⁵⁰ Ilmselt avaldas ka Leedus mõju sündimuse langus sõja-aastatel.

1939. a septembri algul oli Leedu sõjaväes nimekirjas 1749 ohvitseri, 2084 üleajateenijat, 866 kadetti ja aspiranti, 16 004 ajateenijat ning 2795 tsiviilteenistajat ja vabateenijat, kokku 22 508 inimest (vt lisa 33). Võrdluseks võib tuua, et 1. septembril 1937. a oli sõjaväes 26 564 inimest.³⁵¹

Ehkki Leedu potentsiaalne sõjajõud võis olla 300 000 meest (normi järgi u 250 000 meest), oli võimalik sõja korral relvastatult välja panna alla poole sellest, kuni 130 000 meest. 1935. a kehtestatud sõjaaegse organisatsiooni ja koosseisuga nähti sõjaväes ette 4827 ohvitseri, 111 533 sõdurit ja 2478 tsiviilteenistajat ehk kokku 119 828 inimest. 1. detsembril 1937 oli kolmes jalaväediviisis kokku arvel 125 604 reservväelast, kes olid sündinud 1902-1918. 1939. a 1. jaanuaril arvestati Leedu sõjaväe sõjaaegseks isikkoosseisuks 125 433 inimest. Nende jaoks oli olemas vajalik relvastus.³⁵²

Leedu sõjaväes teenisid valdavalt leedulased. Sõjaväkke võeti teiste rahvuste esindajaid siiski vähem. 1934. a olid Leedu sõjaväelastest 89,7% leedulased (1923. a elanikkonnast 83,9%), 4,25% juudid (elanikkonnast 7,6%), 2,6% venelased (2,5%) ja 2,7% sakslased (1,4%). Poolakad moodustasid 1923. a elanikkonnast 3,2%, kuid sõjaväelastest 1934. a vaid 0,2%. Ohvitserkonnas oli leedulaste osakaal veel suurem, 1934. aastal 98,5% (1282 ohvitseri). Poolakaid ohvitseride seas kirjas polnud. 1926. a andmetel teenisid juudid põhiliselt jalaväes (93% juudi sõjaväelastest), venelastest oli jalaväes 72% ja sakslastest vaid ligi 60%. Venelasi ja sakslasi jagus piisavalt tehnilistesse väeliikidesse: ratsa-, suurtüki- ja inseneriväkke aga ka lennuväkke. Poolakatest teenis märkimisväärne hulk jalaväes (84,4%) ja ratsaväes (12%).³⁵³

Klaipeda piirkonnast pärit noorsõdurid jaotati laiali erinevate polkude vahel. Näiteks

³⁴⁹ V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos 1918-1940 m. P. 80-81; I.J. Kudrjašov. Poslednjaja armija respubliki. S. 6.

³⁵⁰ J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio.... P. 28-32; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920-1939 m. P. 158-171, 179.

³⁵¹ J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio....P. 197, 199.

³⁵² LCVA. 929-5-433. L 1-3, Leedu Kaitseministeeriumi sõja aja koosseis, 1935; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio.... P. 32; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenes modernizacija. P. 161, 170.

³⁵³ J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio....P. 33-37, 69, 182; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės skaičiai. P. 172-175.

1938. a sügisel saadeti 452 klaipedalast teenima 7 jalaväepolku, 3 suurtükiväepolku, 2 ratsaväepolku ja inseneripataljoni. Keskmiselt moodustasid Klaipeda noormehed 10% nende väeosade noorsõduritest. Jalaväepolkudesse saadeti neid suhteliselt rohkem, suurtükiväepolkudesse ja inseneripataljoni vähem. Probleeme oli Klaipeda sakslaste leedu keele oskusega.³⁵⁴

J. Laidoneri poolt Riigikaitse Nõukogus 16. veebruaril 1935 esitatud andmed näitavad, et Eesti sõjaväe juhtkond alahindas Läti ja Leedu sõjalist (mobilisatsioonilist) potentsiaali. Arvati, et Läti saab mobilisatsiooni korral välja panna u 60 000 – 70 000 meest ja Leedu kuni 50 000. Eesti pidi kehtiva kava kohaselt mobiliseerima 92 500 meheline kaitseväge. Ülemjuhataja arvates oli ainult Soome pingutus võrdne Eestiga või suuremgi.³⁵⁵

Huvitav on vaadelda **Tšehhoslovakkia** olukorda, kus riigi ja sõjaväe rahvuslik koosseis oli 1930-ndate II poolel märkimisväärseks probleemiks. Riigi piirialadel elas kaks üsna arvukat vähemusrahvust - sakslased (1936. a 23,4% rahvastikust) ja ungarlased (5,6%), kes võisid sõja korral naaberriikidega olla ebalojaalsed. Rahuaegses sõjaväes oli vähemusrahvusi enam-vähem vastavalt osakaalule rahvastikust: 1936. a olid sõduritest ja allohvitseridest 20,2% sakslased ja 6,5% ungarlased. 20-50 aasta vanuste ohvitseride seas oli sakslasi 22,5% ja ungarlasi 7,1%. Näiteks oli kompaniülemate kohtadel 307 (11%) sakslasest kaadri- ja reservohvitseri, pataljoniülemate kohtadel 27 sakslast. Polguülemaks oli vaid üks sakslane. Rahu ajal oli sakslastest kaadriohvitseri mõnedes väeliikides 6-7%. Sakslastest reservohvitseri oli rohkem, 1935. a suurtükiväes ja inseneriväes 18-18,5%, ratsaväes 15%, jalaväes oli neid vähem, 12,5%. Ka sakslastest sõdureid teenis rohkem suurtükiväes (29,8%), inseneriväes (32,5%) ja ratsaväes (25%). Lennuväes, soomusväes ja sideväes oli sakslasi aga väga vähe. Ungari sõdureid oli rohkem suurtükiväes ja inseneriväes. Mobilisatsiooni korral pidi olema armees 73,3% tšehhe ja slovake, 20,2% sakslasi ning 6,5% ungarlasi ja teisi rahvaid.³⁵⁶ Juba rahu ajal püüti sakslastest reservlased määrata mitte I järgu (A-tüüpi) lahingüksustesse vaid II järgu reservüksustesse. Peale selle 1938. a septembri mobilisatsiooni ajal püüti saata sakslastest ja ungarlastest reservväelased peamiselt tagalaüksustesse. 16. septembril kästi sakslased Tšehhias ja Moraavias koondada relvastamata tööpataljonide formeerimiseks. Sakslasi püüti jaotada ka allüksuste vahel, et nad ei moodustaks suurt gruppi. Ligi 60% sakslastest reservlastest ei täitnud mobilisatsioonikäsku. Seega tekkis sõjaväes ligi 10% kaadripuudus, suuremad probleemid (sh ohvitseride puudus) olid suurtükiväe ja sapööripolkudes. Ohtlik oli üldse kogu sudeedisakslaste ala, kus sõjaväeosad pidid arvestama vaenlasega tagalas.³⁵⁷

³⁵⁴ LCVA. 929-5-430. L 175-177, Klaipeda noorsõdurite jaotamine.

³⁵⁵ ERA. 988-1-3. L 4-5, 11.

³⁵⁶ P.M. Majewski. Nierozegrana kampania. S. 73-81.

³⁵⁷ Samas. S. 81-89.

1.4.6. Kokkuvõte

Inimpotentsiaali ärakasutamine.

Võrreldes Eesti sõjaväge Läti ja Leedu omaga tuleb tõdeda, et Eesti sõjalised jõupingutused olid suhteliselt kõige suuremad. Eesti kavatses 1939. aastal sõja korral püüsi alla panna 9,2% rahvastikust, samal ajal, kui Läti 7% ja Leedu vaid u 5% (vt lisa 9). Soomes kasutati inimpotentsiaali ära sarnaselt Eestiga, relvajõududesse kavatseti koondada ligi 9% elanikkonnast. Normaalselt peeti tollal lubatavaks mobiliseerida sõjaväkke 10% rahvastikust. Balti riikide seas arvuliselt suurim oli Läti sõjavägi.

1930-ndatel aastatel Eestis isegi kasvas sõja korral väljapandava isikkoosseisu osakaal. 1928. ja 1935. a moodustas sõjaväe sõjajaegne koosseis 8,6% rahvastikust.

Eesti sõjaväe võimalikku maksimumsuurust võib hinnata 150 000 mehele (arvestades kasutuskõlblikku reservi, vt 2.2.3.), kuid reaalselt nii suurt sõjaväge moodustada ei kavatsetud. Eesti laskurelvade (sh Kaitseliidu relvade) hulka arvestades oleks võinud küll rohkem jalaväge välja panna, kuid puudu jäi muid materiaalseid vahendeid. Pealegi oli vajalik reserv kaotuste korvamiseks. Arvestades Kaitseliidu liikmeid ja Kaitseliitu mobiliseerituid, kes ei läinud sõjaväe koosseisu, vaid jäid tagalat julgestama, võis olla püüsi all kuni 130 000 meest (nii palju oli ka püsse). Hädavajadusel tulnuks N. Liidu vastu siiski välja panna 150 000 meest, isegi kui nad oleks jäänud sõjaväe riidevarustusega. Soome pani Jätkusõjas välja isegi 14% rahvastikust.

Inimpotentsiaalilt oleks Leedu võinud ligi kaks korda suurema sõjaväe välja panna, kuid relvastust ei piisanud. Juhul, kui Läti ja Leedu oleks pannud sõja korral sama suure protsendi oma meestest välja kui Eesti, oleks Läti sõjavägi olnud 184 000 meheline ja Leedul 237 000 meheline. Nii oleks võinud Balti riigid kokku välja panna 525 000 meest, hädavajadusel rohkemgi, 570 000 meest. Seda on ligi poolteist korda rohkem, kui pani välja Soome Talvesõjas. Siiski ei saa kinnitada, et sellest oleks N. Liidu vastu pikemas perspektiivis piisanud. Vajalik oli ikkagi mõne suurriigi toetust, eelkõige abi relvade, varustuse ja laskemoona näol.

Võrdluseks võib tuua, et 1944. a juunis oli Saksa armeedegrupis “Nord”, mis asus Balti riikides ja nende piiridel, kokku 695 527 sõjaväelast ja 55 495 vabatahtlikku. Eesti territooriumil võis 1944. a juunis olla vähemalt 200 000 Saksa sõjaväelast ja abiväelast, augustis mõnevõrra rohkemgi. Ehkki punaarmee sõdis ka kõigil teistel rinnetel oli jõudude ülekaal tema poolel.

Peale relvastuse ja varustuse hulga tuleb arvestada ka teisi tegureid, mis piirasid inimpotentsiaali maksimaalset ärakasutamist. Oli ju Balti riikide elanikkonna seas 10-20% teistest rahvastest kodanikke, kellest kõiki täielikult usaldada ei saanud. Eestis oli venelasi 1934. a 8,2% rahvastikust, kuid Petserimaal oli nende osakaal palju suurem, 63%. Piiriäärset muulastest elanikkonda peeti teatud määral ebausaldusväärseks, kuid mobilisatsioonisüsteemis või väeosade komplekteerimisel seda ei arvestatud. Ehk oleks pidanud seda siiski tegema, kui kardeti, et Petserimaal võib kolmandik mobiliseerituid üle joosta. Lätis oli venelasi 10,6% elanikkonnast, rohkem oli neid Latgale regioonis, ligi kolmandik. Olukorda arvestades oli Lätis kasutusel eksterritoriaalne mobilisatsioonisüsteem, Latgale elanikud saadeti teenima sisemaale. Leedus võis sõja

korral naabritega probleeme tekkida vastavalt poolakate ja sakslastega. Sõjaväe komplekteerimisel seda ka arvestati: poolakaid oli sõjaväes vähe, ohvitserideks olid valdavas enamuses leedulased.

Üldfüüsiline ja tervislik seisund oli Eesti noormeestel 1930-ndatel suhteliselt hea ja paistis edasi paranevat. Soomes oli aga noormeeste tervislik seisund armeesse võtmisel suureks probleemiks, ehkki ka seal olukord 1930-ndatel mõnevõrra paranes. Sõjaväeteenistuse läbis veidi üle poole kutsealustest.

Rahuaegse sõjaväe komplekteerimisprobleemid

1930-ndate algupoolel avaldas kaitseväge komplekteerimisele mõju suur majanduskriis. Kriisi ajal vähendati kulude kokkuhoiduks teenistusaega kaitseväes ja ajateenijate aastast sissekutset (kontingenti). Tulemuseks oli väeosade, sh katteväeosade alakomplekteeritus, mis halvendas väljaõpet. Ajateenijate arvu hakkas 1930-ndate keskpaigast mõjutama ka demograafiline situatsioon - sündimuse langus sõdade perioodil. Neil aastatel astusid teenistusse kutsealused, kes olid sündinud I maailmasõja aastail. 1939 - 40 jõudis järg Vabadussõja ajal sündinute kätte.

Samasugused probleemid olid paludes teistes Euroopa riikides. Mitmed riigid suurendasid sõja ohu kasvades olukorra parandamiseks ajateenistuse pikkust kuni 2 aastani. Eestis ei astunud õigeaegselt samme sõjaväe rahuaegse isikkoosseisu suurendamiseks. Peamiseks põhjuseks olid siin majanduslikud kaalutlused - raha kokkuhoid. Peale ajateenistuse pikendamise oleks võinud ebasoodsa demograafilise situatsiooni kiiremaks ületamiseks kasutada ka noormeeste teenistuse kutsumise vanuse vähendamist kuni kahe aasta võrra.

1930-ndate teisel poolel oli Eesti kaitseväge nimekirjas keskmiselt 11 000 - 12 500 inimest, seega 3000-4000 inimest alla määratud koosseisu. Põhjuseks oli eelkõige kutsealuste vähesusest tingitud ajateenijate puudus. Ehkki ajateenistuse pikkus pikendati põhiväeliikides tagasi 12 kuule, oli sellest abinõust vähe kasu.

Alles pärast sõjaohu kasvu Euroopas 1939. aasta kevadel langetati aprillis otsus, mis pidi sügisel olukorda parandama. Otsusega määrati nii teenistuses olevatele, kui ka teenistusse astuvatele ajateenijatele teenistusajaks 18 kuud. 1939. a oktoobrist suurenes sõjaväe isikkoosseis peaaegu veerandi võrra, novembriks u 15 800-ni. Ajateenijate puudujäägi asemele tekkis ülejääk. Teenistusaja pikendamisega jääd hiljaks pool aastat. 1939. a septembris oli Eesti sõjavägi halvasti komplekteeritud ja see alandas katteväeosade lahinguvõimelisust. 1. septembril 1939 oli sõjaväe nimekirjas 12 572 inimest ehk 80% määratud koosseisust ja väeosades kohal vaid 11 170 inimest ehk 71%.

2. Eesti sõjaline planeerimine

2.1. Millisena nähti Eestis võimalikku sõda?

2.1.1. Nägemus sõjast Nõukogude Liiduga

Eesti sõjalise valmisoleku ja kaitseplaanide hindamiseks on oluline teada, milliseks sõjaks Eestis valmistuti. Arhiivimaterjalidest leiab sõjaväejuhtide nägemuse võimalikust sõjast 1925 – 1933, kui kallaletungi oodati ainult idast. Eesti sõjalise juhtkonna ettekujutus võimalikust sõjalisest konfliktist Nõukogude Liiduga (tollases Eesti kirjapruugis Nõukogude Venemaaga) on huvitav võrrelda ka N. Liidu tegelike sõjaplaanidega.

1926. a juunis Kindralstaabi ülema kindralmajor Nikolai Reegi poolt sõjaministrile esitatud kokkuvõttes “Eesti kaitse seisukord” on ülevaade Nõukogude Vene võimalikest pealetungijõududest, tegevusvariantidest ja Eesti vastupanuvõimalustest.³⁵⁸ 1929. a oktoobris esitas Kaitseväge Steabi ülem kindralmajor Juhan Tõrvand memorandumi riigikaitse seisukorrast, milles käsitleti ka arvatava vastase jõude.³⁵⁹ Andmeid vaenlase jõududest ja arvatavast tegevusest sisaldavad 1928. a Kindralstaabi II osakonna koostatud Vabariigi kaitseplaani IV lõik³⁶⁰ ning I diviisi kaitsepiirkonna kaitseplaani 1930. aastast.³⁶¹ Nende dokumentide paljud põhiseisukohad jäid kehtima ka edaspidistes kaitseplaanides. Riigikaitse Nõukogu koosolekul 12. juunil 1933 esitati ülevaade sõjalise tegevuse võimalikust arenemisest sõja esimestel päevadel sõjalise konflikti korral N. Liidu ja Eesti ehk Eesti – Läti liidu vahel.³⁶²

Sõjalis-poliitiline olukord. 1930-ndate algul arvestati, et Nõukogude Liit võib alustada sõjategevust ainult Eesti või Eesti – Läti liidu vastu. Pärast seda võidi ette võtta Poola või Leedu. Olenevalt Soome aktiivsusest või passiivsusest pidi N. Liit hoidma vajaliku hulga jõude Soome piiril. Kaitseministri 1933. a ettekandes märgiti, et vähemalt esialgu tuleb Eestil seista üksi ülekaalus oleva vaenlase jõudude vastu. Läti kohesele toetusele ei loodetud. 1930. a nähti ette, et Läti ja Poola jäävad äraootavale seisukohale.

Nii 1926. kui ka 1933. a peeti võimalikuks, et venelased võivad rakendada nn kokkurullimise varianti, see tähendab rinde lühendamiseks likvideerida Eesti – Läti ning seejärel võtta ette Poola või Leedu.

³⁵⁸ ERA. 496-4-228. L 68-83, Eesti kaitse seisukord. 3.07.1926; vt ka: Sõjaminister Jaan Sootsi referaat Eesti diplomaatidele juulis 1926. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 474-475.

³⁵⁹ ERA. 495-12-328. L 10-17, Lühike memorandum meie riigikaitse tänapäevasest seisukorrast. 4.10.1929.

³⁶⁰ ERA. 495-12-308. L 1-12, Vabariigi kaitseplaani. IV lõik. Vaenlase jõud ja arvatav tegevus. 1928.

³⁶¹ ERA. 495-12-56. L 2-6, I diviisi kaitsepiirkonna kaitseplaani. Kinnitatud 10.05.1930.

³⁶² ERA. 988-1-2. L 2-9, Riigikaitse Nõukogu koosoleku protokoll nr 1, koosolekust 12.06.1933.

Nõukogude Liidu kallaletungi võimalikud viisid. Jõudude vahekorra kujunemisel sõja algul oli määrav, kas N. Liit alustab pealetungi oma vägede varjatud või avaliku mobilisatsiooni järel. Eesti 1928. ja 1930. a kaitseplaanis oli kaks põhivarianti:

1. Ootamatu kallaletung varjatult mobiliseeritud vägedega. N. Liit võis mobilisatsiooni varjamiseks kasutada: koondõppusi koos manöövrtega territoriaaldiviisides³⁶³, kordusõppusi pikaajalisel puhkusel viibijatele ja reservväelastele kaadridiviisides ning katsemobilisatsioone.

Üheaegselt varjatult mobiliseeritud vägede kallaletungi algusega oli oodata avaliku mobilisatsiooni väljakuulutamist, moodustamaks II järgu väekoondisi.

2. Kallaletung avaliku mobilisatsiooniga ettevalmistatud väeosadega. See võimaldas N. Liidul plaanikindlalt tegutseda, kuid andis ka Eestile võimaluse täielikuks mobilisatsiooniks ja välisabi saamiseks.

Tõenäolisemaks peeti N. Liidu kallaletungi varjatult mobiliseeritud väeosadega, mis oli kergemini teostatav ja moondatav kordusõppuste perioodil augustis-septembris.

Kaitsejõudude Staabi II osakond (sõjaväeluure) lootis saada varjatud mobilisatsioonist informatsiooni hiljemalt kolmandaks hommikuks. Kuna suuremat sõjalise aktsiooni ettevalmistamist oli raske varjata, loodeti teateid saada ka välisesinduste kaudu.

Eesti seisukohalt nähti 1933. a kahte põhilist sõja alguse varianti:

1. Eesti poliitiline juhtkond jääb äraootavale seisukohale ega võta tarvitusele mingeid vastuabinõusid. Sel juhul oleksid piiril väga vähesed kattejõud.
2. Eesti poliitiline juhtkond võtab punaarmee jõudude koondamisest informatsiooni saamisel tarvitusele vastuabinõud, alustab mobilisatsiooni.

Eesti kaitseplaanides (1928. ja 1930. a) oli aga seisukoht, et kui Eesti kuulutab välja mobilisatsiooni enne N. Liidu vägede koondamise lõppu, alustavad Nõukogude katteväeosad ja teised lahinguvalmis üksused kohe kallaletungi, et Eesti mobilisatsiooni ja vägede koondamist segada. 1933. a esitatud sõjategevuse võimaliku arengu variandis nähti ette, et kui Eesti alustab pärast N. Liidu salajasest mobilisatsioonist teadete saamist osalist mobilisatsiooni (käsutusväelaste vägedesse kutsumist) ja kattekava elluviimist siis alustab ka sellest teada saanud N. Liit järgmisel hommikul pealetungi. Seega tähendas Eesti kaitseväge juhtkonna arvates mobilisatsiooni väljakuulutamine Eestile kindlat sõda. Ilmselt just sellest seisukohast lähtudes loobus Eesti juhtkond 1939. a sügisel reservlaste teenistusse kutsumisest (varjatud mobilisatsioonist).

Ka kindralmajor J. Tõrvand pidas 1929. a vajalikuks hädaohtlikul ajal käsutusväelaste teenistusse kutsumist, kuid arvas, et poliitilistel põhjustel seda vaevalt tehakse. Kaitseminister kindralmajor A. Tõnisson märkis 1933. a oma ettekandes valitsusele, et *“kui meie poliitilistel põhjustel ei julge sõjaeelse pinevuse ajajärgul sissekutsuda käsutusväelasi, muutub olukord märksa meie kahjuks ja on tõenäoline piiriäärse rajooni kaotamine.”*³⁶⁴

Mobilisatsiooni poliitilise tähenduse kasvu pärast I maailmasõda märkis Nõukogude

³⁶³ Territoriaaldiviisidest vt Tõnu Tannberg. Nõukogude Liidu ettevalmistused sõjaks. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 304.

³⁶⁴ ERA. 495-12-27. L 9.

sõjandusteoreetik B. Šapošnikov. Ta hoiatas, et mobilisatsiooni (nii avalikku kui varjatut) alustades peab riigil olema kindel otsus sõjapidamiseks, sest seda ei saa kasutada survevahendina.³⁶⁵

Eesti sõjaväe juhtkonna hinnangu õigsust näib kinnitavat ka 1939. a aprillis Leningradi sõjaväeringkonnas läbiviidud sõjamäng. Punased saanud andmeid vastase mobilisatsioonist ja vägede koondamisest tungisid kohe vastase territooriumile, et hävitada katteväed ja seejärel lüüa põhijõude. Sõjamängu arutelul rõhutas ka sõjaväeringkonna juhataja K. Meretskov, et vastast tuleb täielikult lüüa sel perioodil, kui ta ei jõua koguda kõiki jõude.³⁶⁶

Nõukogude Liidu kallaletungijõud. 1926. a arvestati, et N. Liidul on territoriaalvägede madalat lahinguväärtust arvestades vaja kolmekordset arvulist ülekaalu Eesti välivägedest ehk u 180 000 meest, vähemalt 10 laskurdiviisi ja üks ratsaväediviis.

1928. a kaitseplaanis arvestati, et N. Liidu diviisid saavutavad mobilisatsioonilise valmisoleku järgmiselt:

- territoriaalne laskurdiviis 7 päevaga, piiriäärne 5 – 6 päevaga;
- kaadri laskurdiviis või ratsaväediviis 6 päevaga, piiriäärne 5 päevaga;
- II järgu laskurdiviis 12 päevaga.

Üks laskurkorpus võidi koondada Pihkva või Narva rindele 7 - 8 päevaga varjatud või avaliku mobilisatsiooni algusest. Seega võisid Nõukogude maaväeosad alustada kallaletungi hiljemalt 8. või 9. mobilisatsioonipäeval, katteüksused, lennu- ja merevägi veelgi varem. Mobilisatsiooni kiirus kindlustas Eestile ülekaalu 5. või 6. mobilisatsioonipäeva õhtuni.

1933. a esitatud sõjategevuse variandis suunas Nõukogude Liit Eesti vastu 106 jalaväepataljoni (s.t. ligi 12 laskurdiviisi), 46 ratsaeskadroni, 938 suurtükki, 283 tanki, 54 soomusautot, u 250 lennukit. Need olid Leningradi sõjaväeringkonnas dislotseeritud väeosad, mis võidi paisata Eesti vastu, jättes samal ajal osa vägesid tiivakaitseks Soome vastu. Teistest sõjaväeringkondadest võidi tuua aga lisajõude, eelkõige raskepommituslennuväge. Kõigi pealetungijõudude koondamise võis N. Liit lõpetada 11. mobilisatsioonipäevaks.

Eesti sõjaväe juhtkond hindas N. Liidu relvajõudude mobilisatsiooni ja koondamise kiirust mõnevõrra üle. 1938. a strateegilise hargnemise plaanis nähti ette lõpetada Punaarmee jõudude koondamise loodesuunal 13. – 15. mobilisatsioonipäeval.³⁶⁷ 1939. a septembris alustas aga N. Liit pealetungi Poola vastu 10. päeval pärast varjatud mobilisatsiooni algust.

Punaarmee arvatavad pealetungisuunad. Eesti administratiiv-poliitiliste keskuste asendit, teedevõrku, piiriäärset maastiku ning vaenlase koondamisvõimalusi arvestades oli võimalikke pealetungisuundi kaks. 1926. a kokkuvõttes olid pealöögisuundadeks:

1. Lõunarindel Pihkva – Võru – Valga ja Pihkva – Riia kivitee. Seega tunginuks N.

³⁶⁵ A. Isaev. Antisuvorov. S. 78-79.

³⁶⁶ M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. S. 115-116.

³⁶⁷ Punaarmee Kindralstaabi ülema kiri NSVL kaitse rahvakomissarile K.J. Vorošilovile, 24.03.1938. // Sõja ja rahu vahel. I. Lk 499-500; 1941 god. I. S. 565-566,

Liidu väed kiiluna Eesti – Läti vahele. Tähtsaks rünnakuobjektiks oli Valga raudteesõlm. Abisuunaks oli Võru – Tartu siht.

2. Põhjarindel Jamburg (Kingissepp) – Narva – Tallinn. See oli lühim tee idapiirilt Tapa raudteesõlmeni ja Tallinna. Maavägede pealetungi sai toetada merevägi. Esimene eesmärk oli forsseerida Narva jõgi ja vallutada Narva linn. Teisejärguliseks suunaks peeti Vasknarva – Jõhvit.

Ühes pealetungiga rindelt oodati dessanti merelt ja õhukallaletungi.

Eesti 1928. ja 1930. a kaitseplaanides oli N. Liidu esmajärguline pealetungisuund Narva – Rakvere – Tallinn, kuid ei välistatud samaaegset intensiivset pealetungi ka Petseri rindel. Eriti kardetavaks peeti punaväe ootamatu kallaletungi korral ratsaväe rindest läbitungimist, eesmärgiga segada Eesti mobilisatsiooni ning vägede koondamist. 1933. a oletati, et venelased valmistavad ette läbimurret Eesti – Läti liitekohal.

Punaarmee 1938. a strateegilise hargnemise plaanis nähti ette Eesti vastast rünnakut Pihkvast üle Irboska Tallinna suunas.³⁶⁸ 1939. a sügisel kavandati aga pealetungi nii üle Narva kui Petseri, ehkki suurem osa jõude oli lõunasuunal.

Rünnak merelt. Mere poolt oodati 1926 - 1929 vaenlase laevastiku tegevust eesmärgiga:

- pommitada ootamatul rünnakul merelt Tallinnat;
- hävitada Tallinna all Eesti merekindlused ja vallutada linn dessandiga;
- saata mitmetes lahtedes ja sadamates, eelkõige Eesti põhjarannikul, maale dessant (maavägede selja taha);
- toetada maismaaoperatsioone ranniku lähedal;
- blokeerida mererannik ja lõigata läbi ühenduste Läänega.

Suurem osa laevastikust võis rünnata Tallinna, väiksem osa toetada maavägede pealetungi paremalt tiivalt. Dessandiks sobivateks lahtedeks loeti Narva, Kunda, Hara, Käsmu, Kolga laht, kaugemal ka Paldiski laht. 1939. a septembris oli Balti laevastikul plaanis dessant maandada Narva jõe ja Kunda lahe piirkonnas.

1926. a andmetel võisid Balti mere laevastiku lahingulaevad jõuda Kroonlinnast Tallinna alla 8 – 10 tunniga ja miiniristlejad 5 - 6 tunniga. Samal ajal võis Eestile sõbraliku lääneriigi laevastik jõuda Tallinna 4 – 5 päevaga.

1933. a arvati, et ühe variandina võidakse Lääne-Eesti saarestik vallutada. Seda peeti siiski raskesti täidetavaks ülesandeks. Ka 1939. a pidas Laidoner dessanti Saaremaale vähetõenäoliseks.³⁶⁹ Arvati ka, et Nõukogude Balti mere laevastik võib katkestada Eesti mereühenduse välismaaga. Soome sõjas osalemine oleks raskendanud Nõukogude laevastiku tegevust, tekitanud probleeme nende kommunikatsiooniteede kaitsel ja Tallinn – Porkala joonest läbimurdmisel.

Õhurünnakud. 1933. a arvestati, et vaenlase pommituslennuväe tegevusraadiusse jääb kogu Eesti, sh saared. Esimesed õhurünnakud oleks suunatud Tallinna, kui administratiivse ja sõjalise keskuse vastu. Leiti, et soodsatel ilmastikutingimustel võivad N. Liidu pommituslennukid õhurünnakuga purustada kaitseministeeriumi ja Toompea. Sidekeskuse purustamine muutnuks juhtimise ja välismaaga sidepidamise raskeks või

³⁶⁸ Samas.

³⁶⁹ ERA. 531-1-19. L 15, Kokkuvõtte Sõjavägede ülemjuhataja sõidust Saaremaale 19.-21.07.1939.

isegi võimatuks. Nõukogude lennukid võis Tallinnale läheneda mere poolt ja seega oli neid raske õigel ajal avastada ja hävitajaid vastu saata. Hinnanguliselt võidi 1933. a Eesti vastu koondada 300 – 500 lennukit.

2.1.2. Hinnangud Eesti sõjalise vastupanu võimalustele

1926. a peeti Eesti vastupanu kestvust sõltuvaks sellest, kui kauaks jätkub materiaalseid ja moraalseid ressursse ja kuivõrd suudab N. Liit luua strateegilise olukorra, mis sõjalise vastupanu paralüüsiks. Arvati, et Eesti inimressursist ei tule välivägede jaoks puudust, kuid probleeme võis tulla laskemoonaga varustamisel. Seega oli vastupanu jätkamiseks oluline välismaalt õigeaegselt varustuse hankimine.³⁷⁰ 1939. aastaks oli suurriikide sõjavägede tulejõud ja löögijõud märgatavalt kasvanud ja Eesti inimjõudu poleks rinde hoidmiseks kauaks jätkunud.

Otsustava tähtsusega Eesti vastupanuvõime jaoks peeti küsimust, kes valitseb Läänemeres. N. Liidu laevastiku ülemvõim võis Eesti väga raskesse strateegilisse seisukorda panna. Mõne suuriigi laevastiku toetust peeti vajalikuks meeoleolu tõstmiseks, maismaarinde tagala ja Lääne-Euroopaga ühendusteede kaitsmiseks. Kokkuvõttes arvati, et kui N. Liit ei suuda Eestit sõja algul strateegiliselt raskesse seisukorda ei suuda ta ka Eestit kahe - kolme kuu jooksul lõplikult lüüa. Eesti – Läti liitu peeti üksi ilma teiste rajariikide toetuseta võrdlemisi nõrgaks suure Venemaa vastu.³⁷¹

Kindralmajor J. Tõrvandi järgi (1929) polnud Eesti suuteline üksi pidama kaitsesõda arvatava vaenlase vastu. Eesti kaitseväge pidi suutma aga vähemalt 4 nädalat kaitsta riigi piire ja tähtsamaid keskusi. Enne polnud mõjuvat toetust sõbralikelt riikidelt loota.³⁷² 1937. a detsembris rõhutati: *“Välisabi, ükskõik mis kujul, on mõeldav vaid siis, kui meie ise oleme suutelised end kaitsma vähemalt sõja algperioodil ega varise kokku esimeste löökide all.”*³⁷³

Kaitsevägede Staabi poolt 1933. aastaks läbi viidud uurimistööde ja staabiõppuste põhjal loodi üsna pessimistlik pilt olukorrast rinnetel esimestel sõjapäevadel.³⁷⁴ Arvestati, et tugeva vastupanu puudusel võivad moto-mehhaniseeritud väed liikuda päevas edasi 50 – 100 km. Nähti ette, et punavägi võib 1. sõjapäeva õhtuks vallutada Petseri, 2. või 3. sõjapäeval Võru ning 4. päeval jõuda Põlva juurde ja Mustajõe joonele. Narva rindel võis vaenlane ootamatu pealetungi korral vallutada 1. sõjapäeval Narva, 2. päeval Vaivara ning jõuda 4. päevaks Pühajõe joonele. Samas arvati, et need väeosad ei suuda vallutatud maa-ala kindlalt okupeerida. Tegevust läbi mängides leiti, et lõunarindel pole olukorra arengul olulisi erinevusi, sõltumata sellest, kas Eesti tegutseb üksi või koos Lätiga.

³⁷⁰ ERA. 496-4-228. L 80.

³⁷¹ Samas. L 80-81.

³⁷² ERA. 495-12-328. L 4, 6.

³⁷³ ERA. 495-12-85. L 4; Molotovi - Ribbentropi paktist.... Lk. 25, Sõjavägede ülemjuhataja poolt riigivanemale esitatud riigikaitse moderniseerimise plaan, 14.12.1937.

³⁷⁴ ERA. 988-1-2. L 4-7p.

1934. a mais toimunud Narva kaitseringkonna sõjamängul harjutati kattejäudude taandumist. Sõjamängu kava järgi õnnestus esimese rünnakupäeva hommikul punastel vallutada Jaanlinna positsioonid. Kuna punastel õnnestus sama päeva õhtul ületada Narva jõgi Narva-Jõesuus ja Riigiküla juures, tuli Narvast taanduda. Teisele võitluspäeva hilisõhtul jäeti maha Mereküla - Laagna kaitsejoon, neljandal võitluspäeval Vaivara mäed ning taanduti Sõtke jõe jonele. Vaenlase pealetungijõuks oli laskurdiviis, mida tugevdatud moto-mehhaniseeritud jõududega.³⁷⁵

Kaitseväge Staap pidas 1933. a sõjategevuse arengu jaoks oluliseks vaenlase rünnaku ootamatust. Eesti sai koondada väed piiri äärde ja alustada soodsamatelt positsioonidelt, kui puudus ootamatus. Sel juhul oluks taandumine väiksem. Samas leiti, et isegi väga suure ülekaalu juures ei suuda vaenlane Eesti kaitseväge ühe hoobiga likvideerida. Võidetud aeg võis olla aga piisav välisabi jaoks.

Sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoneri juhtimisel koostatud ja 1939. a märtsis valminud aruandes riigikaitse tegevusest 1934 - 39 on antud negatiivne üldhinnang sõjaväe juhtkonna tegevusele viimastel aastatel enne 1934. a: *”Kõikide piirikatte kavade koostamistel, kui ka praktiliste ülesannete lahendamisel välisõitudel, oli tekkinud meie arvatavate vastaste ülehindamise ja oma võimete ja võimaluste äärmine alahindamine. Sõjavägede Staabi kontseptsioonides, kui ka operatiivülesannete lahendamisel, kavatseti sõja algusel loovutada suuri maa-alasid vastasele. See oli tekkinud kahjulikust mõttest, et meie puudulik materjalosa ei võimalda tugevat vastupanu avaldada. Sõjaväe juhtkond hindas 1934. a-ni väidetavasti üle Nõukogude Venemaa sõjaväe reorganiseerimise ja tema relvastuse kiire moderniseerimise mõju.”*³⁷⁶

1936. a 22. oktoobril Riigikaitse Nõukogu koosolekul Eesti kaitseväge seisukorda hinnates jõudis kindralleitnant J. Laidoner järeldusele, et sõja korral suudab Eesti kaitseväge olemasolevate vahenditega vastu pidada mõne kuu.³⁷⁷ Tema arvates pidi kallaletungija Eesti okupeerimiseks välja panema vähemalt kolm korda rohkem materjalosa ja elavjõudu.

Eesti sõjaväe juhtkonna hinnang Nõukogude Liidu relvajõududele

Sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoneri avaldustest paistab välja Nõukogude Punaarmee sõjalise jõu ja võitlusvõime teatud alahindamine. 1939. a 20. augustil polnud ta nõus Eesti Inglismaa saadiku A. Schmidti memorandumiga, kus N. Vene sõjalist jõudu väidetavasti üle hinnati. Laidoneri arvamus oli: *“Vene sõjavägi oleks veel ehk kuidagi kõlbulik kaitseks, aga ühele hästi organiseeritud pealetungile ei jõuaks Vene praegune sõjavägi siiski vastu panna. Pealetungiks Vene praegune sõjavägi ei kõlba ja sõjaväes pole juhtkonda, kes võiks tegutseda julgelt ja algatusvõimeliselt, ilma selleta on aga sõjapidamine võimata.”*³⁷⁸ Punaarmee võitlusvõime polnud tõesti kõrge, kuid seda puudust korvasid tohutud inimressursid ja sõjatehnika hulk. Terrori läbi oli saavutatud ka sõjaväe kuulekus ja käsutäitlikus. Hoolimata suurtest ohvritest suutis punaarmee ka

³⁷⁵ ERA. 515-1-761. L 31-32, 38-42p, Narva kaitseringkonna sõjamängu 7.-9. maini 1934 materjalid.

³⁷⁶ ERA. 2553-1-12. L 2, 34-35, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934.-1939.

³⁷⁷ ERA. 988-1-3. L 42, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 17, koosolekust 22.10.1936.

³⁷⁸ ERA. 495-12-264. L 91-92.

pealetungil oma ülekaalu maksma panna.

Laidoneri väitel võimaldanud rakendatud abinõud hajutada 1930-ndate algul Eesti sõjaväe juhtkonnas tekkinud tankide psühhoosi ja nüüd oldi veendunud, et punaväe tankide vastu suudetakse tegutseda igal ajal ja igasugusel maastikul.³⁷⁹

Õhuhudessante Laidoner 1939. a ei kartnud, sest kaitseliitlased astunuks dessantosadega kohe võitlusse.³⁸⁰

Õhurünnakud ja Eesti õhukaitse. J. Laidoneri 1939. a koostatud aruande järgi hinnati 1930-ndate algul sõjaväe juhtkonnas vastase lennuväe võimeid üle, kui arvati seda tekitavat suuri purustusi tagalas ja isegi tervete linnade purustamist. Tema järgi tõendasid kaasaja sõjad, et linnade purustamine õhupommitamisega pole sugugi nii kergesti teostatav.³⁸¹ Nõukogude lennuväe suurust (4000 lennukit) ei pidanud ülemjuhataja 1936. a oktoobris probleemiks, sest see hulk jagunes suurel territooriumil paljude rinate vahel.³⁸² Tegelikult oli N. Liidul 1937. a alguses õhujõududes ja merelennuväes kokku 10 742 lennukit. 1939. a 1. oktoobril oli ainuüksi õhujõududes 12 677 lennukit.³⁸³

Kahtlemata lennuväe tegevusvõimaluste teatud ülehindamine 1930-ndate algul esines, kuid Laidoneri vaadetest paistab välja siiski liigne optimism. Saksa - Poola sõda võis tema optimismi vähendada. Talvesõda näitas küll Nõukogude lennuväe nõrka ettevalmistust, kuid Eesti territooriumi suhtelist väiksust ja õhukaitse nõrkust arvestades oli siiski õigustatud suurem ettevaatlikus õhurünnakute tagajärgede hindamisel.

2.1.3. Uued sõjalised ohud 1930-ndate lõpus

J. Laidoneri järgi oli Balti riikide olemasolu aluseks see, et ükski suurriik ei taha seda, et mõni teine riik nad oma alla võtaks. Nende suurriikidena nägi ta 1936. aastal N. Liitu ja Saksamaad.³⁸⁴

Saksamaa - ohuallikas või koostööpartner?

Täiesti selge pole, kuidas arvestati 1930-ndate II poolel ohuga Saksamaa poolt. Hitleri võimuletulekuga tekkinud Saksamaa ekspansiooni ohtu Baltikumi tajuti ka Eestis. 1934. a oktoobris korraldati kindralleitnant J. Laidoneri algatusel välisõit Saaremaale. Kaitsevägeade Staabi I osakonna ohvitseri kapten Harald Roots väitel tingis välisõidu vajaduse Saksamaa agressiivsuse kasv. Välisõidu käigus pöörati suurt tähelepanu sakslaste poolt 1917. aastal saare vallutamiseks korraldatud dessantoperatsioonile.³⁸⁵ 1935. aasta veebruaris märkis Kaitsevägeade Staabi ülem kindralmajor Nikolai Reek vajadust uues rahvusvahelises olukorras valmistuda tegevuseks kahes üldstrateegilises

³⁷⁹ ERA. 2553-1-12. L 38-39.

³⁸⁰ ERA. 531-1-19. L 13.

³⁸¹ ERA. 2553-1-12. L 35.

³⁸² ERA. 988-1-3. L 45.

³⁸³ M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. S. 284, 286.

³⁸⁴ ERA. 2553-1-2. L 97, Sõjavägeade ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 7.04.1936

³⁸⁵ ERA. 2553-1-12. L 37; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 60-73.

suunas: idas ja lõunas. Peeti vajalikuks ette näha Lääne-Eesti saarte iseseisev kaitse.³⁸⁶

Pärast Saksa - Inglise mereväelepingut 1935. a juunis oli Eesti, nagu mitmed teisedki Läänemere riigid, sunnitud oma välispoliitikas ja eriti välismajanduses lähenema Saksamaale. Läänemerele domineeris pärast oma laevaehitusprogrammi elluviimist Saksa laevastik ja Balti riigid ei saanud enam loota abile mere teel Inglismaalt või Prantsusmaalt. Saksa välisametis lubati aga Nõukogude agressiooni korral saata Saksa sõjalaevastik Tallinna alla.³⁸⁷

1936. a algusest paranesid suhted Saksamaaga märgatavalt, sügisel tegi N. Reek kahenädalase visiidi Saksamaale. Saksa ohtu enam ei nähtud vaid loodeti Saksamaa toetusele N. Liidu kallaletungi korral. Arenes Eesti sõjaväeluure salajane koostöö *Abwehriga*.³⁸⁸ Seetõttu kaitseplaanides Saksamaa kallaletungi ohuga ei arvestatud. Sõjavägede Staabi ülem kindral Reek lootis 1938. aastal Saksamaa toetust, eriti sõjavarustuse näol. Ametlikult püüti rõhutada neutraliteedipoliitikat. Samal ajal Lätis nähti suuremat ohtu Saksamaa poolt.³⁸⁹

Eestis vaadeldi N. Liidu - Saksamaa sõja korral sõjatandrina eelkõige Leedu ja Läti territooriumit. Seda näitab 1937. a koostatud sõjageograafiline ülevaade Läti ja Leedu territooriumist. Selles vaadeldi põhiliselt poolte võimalikke liikumisteid läbi Läti ja Leedu. Leiti, et Pihkva-Riia kiviteed võidakse kasutada ka Eesti territooriumit läbimata.³⁹⁰

1937. a-st pöörati Sõjavägede Staabi operatiivettevalmistustes suurt tähelepanu Eesti - Läti piirialale. Nähti ette vajaduse korral kaitse üleviimine Loode-Lätisse (vt 2.3.3). Esmaseks eesmärgiks oli takistada N. Liidu kallaletungi läbi Läti. Siiski on H. Roots oma mälestustes 1938. aasta mais - juunis korraldatud vanemate juhtide sõjamaateaduslikku välisõitu Eesti-Läti riigipiiri äärsele maastikule põhjendanud Saksa kallaletungi ohuga läbi Läti. Välisõidul vaadeldi operatiivsuundi, mis tekivad, kui vaenlane tungib peale idast Läti kaudu ja kui vaenlane tungib peale lõunast põhja ning kujuneb iseseisev lõunarinne.³⁹¹ Saksamaad materjalides ei mainita ja Saksa oht ei saanud olla ainsaks

³⁸⁶ ERA. 988-1-3. L 8-9, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 15 koosolekust 16.02.1935.

³⁸⁷ M. Ilmjärv. Hääletu alistumine. Lk 308-314; D.J. Stoker. Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919-1939. P. 183-186; lepingust pikemalt vt: Voennomorskoe soperničestvo i konflikty 1919-1939. Minsk, 2003. S. 138-147.

³⁸⁸ Heinz Höhne. Canaris. Patriot im Zwielficht. Wilhelm Goldmann Verlag, 1978. S. 234; M. Ilmjärv. Hääletu alistumine. Lk 369-378.

³⁸⁹ Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945. Serie D. Bd. V (Juni 1937-März 1939). Baden-Baden, 1953. S. 383-384; A. Seene. Kas illusioonidiplomaatia? Eesti Vabariigi neutraliteedipoliitika 1918-1940. L 158-162; Heino Arumäe. President Päts Saksa saadiku hinnanguis 1939-1940. // Akadeemia, 2000. 12. Lk 2543-2545; Georg von Rauch. Balti riikide ajalugu 1918-1940. Tallinn, 1995. Lk 92, 97; Seppo Myllyniemi. Die baltische Krise 1938-1941. Stuttgart, 1979. S. 33-38.

³⁹⁰ ERA. 495-12-284. L 22-70, Lühikene sõjageograafiline ülevaade Läti ja Leedu vabariikide territooriumitest (1937).

³⁹¹ ERA. 2553-1-12. L 37; 521-1-400. L 2; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 76, 79-82; J. Leskinen. Vaiettu Suomen silta. S. 68-70.

motiiviks lõunapiiri kaitse korraldamisel. Seda on märkinud ka J. Leskinen.³⁹²

Ka Poola sõjaväeatašee ettekanded kinnitavad, et Eesti välisministeeriumis ja sõjaväe juhtkonnas ei nähtud 1938. a Saksamaa poolt ohtu, vaid nähti Saksamaad eventuaalse liitlasena sõja korral N. Liiduga. Saksameelsust avalikult ei näidatud, ametlikult hoiti neutraalset poliitikat. Eesti - Saksa avalikud sõjalised kontaktid (sõjaväe juhtkonna, kaitseorganisatsioonide visiidid, ohvitseride õpe ja stažeerimine, sõjalennukite või laevade visiidid) jäid 1938. a siiski piiratuks võrreldes Eesti sõjalise koostööga Läti, Poola ja Soomega.³⁹³ 1939. a algupoolel on märgatud Saksa mõju tugevnemist, mis oli seotud suurenenud Nõukogude ohuga. Samas Inglismaa ja Prantsusmaa ei andnud Eestile ja Lätile küsitud garantiisid ja selles nähti varjatud nõusolekut punaarmee tungimiseks läbi Eesti ja Läti N. Liidu Saksamaaga sõttaastumisel. Väidetavasti kasutasid sakslased situatsiooni ära oma domineeriva seisundi tugevdamiseks nii poliitilises kui finantsmajanduslikus valdkonnas.³⁹⁴

Siinjuures tuleb märkida, et 1939. a suvel käisid visiitidel Eesti sadamates üks Saksa sõjalaev (ristleja "Admiral Hipper"), 5 Poola sõjalaeva ja üks Soome sõjalaev.³⁹⁵

1939. aasta aprillis võeti vabariigi kattekavasse lõunavariant (vt 2.3.4.) ja 1940. aasta algul loodi lõunasse 4. diviis. H. Roots on lõunavarianti seostanud Saksamaa kallaletungiga lõunast.³⁹⁶

Mõned autorid on märkinud 1930-ndate teisel poolel nõukogudevastase hoiaku nõrgenemist Eestis. Samal ajal olevat tugevnenud saksavastane propaganda. Eesti müüs relvastust Hispaania vabariiklastele, keda toetas N. Liit.³⁹⁷

Saksamaa oli oluline kaubanduspartner, kust Eestil oli võimalik osta moodsat relvastust ja sõjavarustust soodsamatel tingimustel (kliiring). Erinevalt Inglismaast ja Prantsusmaast ei katkestanud Saksamaa ka sõja algul sõjavarustuse tarneid.

Eesti ja Saksamaa sõjalist koostööd hinnates tuleb siiski arvestada, et Eesti sõjaväelaste koostööpartnerid Saksa maavägede juhtkonnas ja *Abwehris* olid varjatud opositsioonis Hitleriga. Nad ei soovinud sõjalist konflikti lääneriikidega, uut maailmasõda, kuid paraku õnnestus Hitleril tänu lääneriikide järeleandlikule poliitikale sõjaväelased üle mängida. Seega võisid mõned Saksa sõjaväelased anda eestlastele ekslikke lootusi.

Lääne-Eesti saarte küsimus

1939. a märtsi sündmused Euroopas panid Eesti raskesse julgeolekupoliitilisse olukorda. Eestis ei usutud enam, et õnnestub jääda neutraalseks suure sõjalise konflikti korral Euroopas. Sõjavägede Staabis arvestati 1939. a algupoolel, et varem või hiljem Nõukogude Liit tõmmatakse üldisse sõtta ja siis muutub Eesti territoorium kahtlemata

³⁹² J. Leskinen. Vaiettu Suomen silta. S. 70.

³⁹³ AAN. 616-326. L 191-192, 282-286, Poola sõjaväeatašee Tallinnas alampolkovnik Szczekowski ettekanne 1938. a I kvartalilist, 25.04.1938 ja ettekanne 1938. a II ja III kvartalilist, 20.10.1938.

³⁹⁴ AAN. 616-326. L 325-326, Poola sõjaväeatašee alampolkovnik Szczekowski ettekanne perioodist I.I-1.V 1939, 10.05.1939.

³⁹⁵ ERA. 527-1-1624. L 263p, Merejõudude 1939/40 tegevusaruanne.

³⁹⁶ H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 37.

³⁹⁷ F. Gerdessen, T. Kitvel, J. Tilk. Aeg, mehed, lennukid. Lk 188-189.

Saksa - Nõukogude kokkupõrke kohaks. Sõjavägede Staabi arvates oli Soome lahel suur tähtsus võimaliku liikumisteeni mõlema poole, nii Saksamaa kui N. Liidu jaoks. Seetõttu olid mõlemad pooled teinud viimasel ajal katseid kindlustamiseks oma kontroll Eesti ja Soome saarte üle. Staabis nähti ette, et Euroopas sõja puhkemisel tahab N. Liit kiiresti haarata enda kätte väljapääsud Soome lahest, s.t. hõivata Saaremaa ja Hiiumaa, samuti kindlustatud Naissaare ja Aegna. Hilinemine tähendanuks Nõukogude laevastikule jääda sakslaste poolt suletuks Kroonlinna.³⁹⁸

Märtsis kerkis üles ka Läänemere saarte kindlustamise küsimus. Diplomaatilistes ringkondades räägiti nii Saksamaa huvist lennuväebaaside vastu Saaremaal ja Hiiumaal, kui ka Soomele kuuluvatel saartel. Kolonel Saarseni teatel olid Saksamaa esindajad (sõjaväeatašee oberst H. Rössing ja tema abi kapten Körner) pool aastat tõesti üles näidanud suurt huvi Soome lahe kaitseküsimuste vastu ja püüdsid veenda eestlasi ja soomlasi saarte täieliku kindlustamise vajaduses, Saksamaa abil. Asevälisminister O. Öpik kinnitas poolakatele N. Liidu, Saksamaa ja isegi Inglismaa poolset korduvat huvi (mürguandeid), kuid mitte konkreetseid soove mõnede saarte, eelkõige Saaremaa kindlustamise suhtes (neutraliteedi kaitseks).³⁹⁹

Juba 1934. a-st olid üle vaadatud 1917. aasta kogemused Saksa meredessantide Saaremaale. Teravnenud rahvusvahelises olukorras 1939. a 21.-23. märtsil korraldatud 3. diviisi sõjamängul uuriti Saaremaa kaitse võimalusi ülekaaluka vaenlase vastu. Mängiti läbi saare kaitse punaste dessantdiviisi vastu, vägede juurdevedu mandrilt ja vastupealetung. Vaenlase dessandi peajõudude maaletuleku kohana nähti Tagalahte ja Küdema lahte. Saaremaad kaitses brigaad, mille peajõud asusid mandril. Saarel olid algul vaid üksik pataljon, Kaitseliidu ja piirivalve üksused. Sõjamängu tulemusel leiti, et Saaremaal peab olema kohapeal mingi kaitseorganisatsioon saare iseseisvaks kaitseks või vastase tõkestamiseks kuni abivägede saabumiseni. Selgus, et Saaremaa abistamine mandrilt elavjõu ja sõjavarustusega on küllaltki komplitseeritud.⁴⁰⁰ Kaaluti Saaremaale Pärnust 6. üksiku jalaväepataljoni paigutamist.⁴⁰¹ Mais moodustatud Saaremaakaitse Juhatus on esimene reaalne samm Saaremaa kaitse tugevdamiseks (vt 1.2.3. ja 3.1.3.).

19.-21. juulil 1939 tegi Saaremaale visiidi Sõjavägede ülemjuhataja J. Laidoner, et tutvuda Saaremaa rügemendi formeerimise ettevalmistamisega ning Saaremaa kaitse võimalustega. Laidoner ei pidanud Saaremaad sobivaks baasiks laevastikule ega lennuväele ja arvas, et üsna suure (90%) tõenäosusega tulevikusõjas Saaremaale dessanti

³⁹⁸ AAN. 616-326. L 324-325, Poola sõjaväeatašee alampolkovnik Szczekowski ettekanne perioodist 1.I-1.V 1939, 10.05.1939.

³⁹⁹ AAN. Sztab Glówny, 616-356. L 191-193, Poola sõjaväeatašee Szczekowski ettekanne Poola Peastaabi II osakonna ülemale 02.04.1939; L 217, Poola saadiku Tallinnas W. Przesmycki ettekanne 20.05.1939.

⁴⁰⁰ ERA. 673-1-702. L 178-196, 3. diviisi ülema ülevaade diviisi 1939. a sõjamängust sõjaväeringkondade ülematele, 15.07.1939; 531-1-19. L 11-15.

⁴⁰¹ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 335, Poola sõjaväeatašee alampolkovnik Szczekowski ettekanne perioodist 1.I-1.V 1939. a, 10.05.1939; LVVA. 1469-1-2689. L 10, Läti sõjaväe esindaja Eestis ja Soomes kolonelleitnant Veckalniņš teade Läti Armees Staabi informatsiooniosakonna ülemale 13.07.1939.

ei teha.⁴⁰²

Nõukogude Liidus arvestati 1935. aastast põhivaenlastena Saksamaad, Poolat, Jaapanit aga ka Soomet. Eestit ja Lätit arvestati nende võimalike liitlastena, kes võisid aga mitte kohe sõtta astuda, hoida neutraliteeti. Nõukogude laevastiku vastutegevusena kavandati Soome, aga ka Eesti ja Läti laevastike purustamist, strateegiliselt tähtsate Soome lahe saarte hõivamist, samuti taheti takistada Soome, Eesti ja Läti sadamate kasutamist Saksa sõjalaevastiku poolt ja Saksa üksuste saatmist maale. Soomelt püüti 1938-1939 kevadel salajastel läbirääkimistel saada nõusolekut mõnede saarte rentimiseks, et kindlustada Leningradi julgeolekut.⁴⁰³ N. Liidu sõjaväe juhtkond oli 1930-ndatel aastatel teadlik Eesti - Soome mereväe koostööst. Mõisteti Balti laevastiku Soome lahte sulgemise ohtu Eesti - Soome rannakaitse suurtükkide risttule ja miinidega. Ühtlasi kardeti Eesti ja Soome koostööd Saksamaaga. See oli 1939. a aluseks Nõukogude sõjaväebaaside nõudele, et saada sissepääs Soome lahte Paldiski - Hanko liinil enda kätte.⁴⁰⁴

2.2. Eesti mobilisatsiooniplaan

2.2.1. Mobilisatsiooniplaani põhimõtted ja areng

Mobilisatsiooniplaani põhimõtted ja areng enne 1939. aastat. Eestis kehtis 1928. aastast kuni 1940. aastani mobilisatsiooni üldplaan nr 2 ja üldjoontes ka koos sellega loodud kaitseväge sõjaaegne organisatsioon. Kaitseväge Staabi V (mobilisatsiooni) osakonnas peeti aga juba 1930. aastal vajalikuks mobilisatsioonisüsteemi muutmist, eelkõige väeosade territoriaalse komplekteerimise põhimõtte rakendamist. Kehtiva plaani järgi tulnuks mobiliseerida üle riigi ühesugune arv reservlaste aastakäike, mis tingis mobiliseeritavate meeste vedusid (u 21 000 meest). Vastase lennuväe poolt raudteede purustamine võis aeglustada ja takistada väeosade formeerimist. Territoriaalse komplekteerimise süsteem võimaldas reservlaste vedusid vähendades ja inimeste kokkuliitmist lahinguväeosadeks kergendades kiirendada mobilisatsiooni käiku, tõsta selle korrapärasust, kaitseväge valmidust ja lahinguvõimet. Hädavajalikuks peeti ka käsutusväelaste kokkukutsumisel ja mobilisatsioonil nende ilmumist otse väeosadesse. 1930. aasta veebruaris moodustati mobilisatsiooni küsimuste arutamiseks mobilisatsiooni komitee. 1931. aastal määrati mitmetele väeosadele ja väeliikidele komplekteerimisrajoonid.⁴⁰⁵ 1932. aasta aprillis anti juhtnõõrid käsutusväelaste kokkukutsumiseks otse väeosadesse, juunis soovitati diviisidel otsida võimalusi väeosade

⁴⁰² ERA. 531-1-19. L 11-15, Kokkuvõte Sõjavägede ülemjuhataja sõidust Saaremaale 19.-21.07.1939.

⁴⁰³ T. Tannberg. Nõukogude Liidu ettevalmistused sõjaks. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 319-322.

⁴⁰⁴ J. Leskinen. Vendade riigisaladus. Lk 272-279, 284-286.

⁴⁰⁵ ERA. 495-12-366. L 1, 30-30p, Kaitseministri käskkirja projekt, veebr. 1930; 37-43, Kaitseväge Staabi V osakonna ülema kirjad kaitsevääringkondade ülematele, 16.09.1931; L 44-51, Alused väeüksuste noortega komplekteerimiseks, 20.01.1931; II. L 113-113p, Kaitseväge Staabi V osakonna B jaoskonna ülema kiri osakonna ülemale, mai 1932.

ja asutiste formeerimiskohtade hajutamiseks väljapoole linnu. Käsutusväelasi oli 1932. aastal arvel kokku 32 288, neist peeti vajalikuks sõjaohu tekkides kutsuda kokku u 25 000. Käsutusväelaste kokkukutsumist väeosas katsetati 1931. a detsembris 1. jalaväerügemendis.⁴⁰⁶

1933. a tunnistati Riigikaitse Nõukogus relvastuse ja varustuse tagavarasid arvestades sõja korral välja pandava sõjaväe isikkoosseisu arv suureks. Revideerimise järel esitati Riigikaitse Nõukogule 16. veebruaril 1935 sõjaväe uue sõjaaegse organisatsiooni ning ka mobilisatsioonikava põhialused. Nõukogu kiitis mõlemad heaks, kuid nende rakendamine lükkus edasi seoses poolelioleva kaitseväge materjalosa täiendamisega.⁴⁰⁷

Mobilisatsiooni läbiviimise aluseks oli kavas territoriaalse komplekteerimise põhimõte, eesmärgiga kiirendada mobilisatsiooni käiku, selle korrapärasust ja tõsta kaitseväge valmidust. Uue kava järgi kuulus üle riigi mobiliseerimisele küll ühesugune arv aastakäike, kuid väeosadesse pidi määratama neist vaid kohapeal formeeritavatele väeosadele vajalik arv. Ülejäänud aastakäikude reservlased kuulusid kuni korralduseni kojulaskmisele. Sel viisil pidid ära jääma mobilisatsiooni vedod ning väeosade formeerimine võis teostuda takistamatult ja kiiresti.⁴⁰⁸

Reservväelastest kavatseti mobiliseerida tegevväkke idapoolsetest maakondadest 16-18 aastakäiku (u 43 000 meest ehk 53% vajadusest), läänepoolsetest maakondadest ja saartelt 8 aastakäiku (u 27 700 meest ehk 34% vajadusest). Ülejäänud 11 000 meest oli tegevteenistuses. Peale selle pidi Virumaa idaosas ning Võrumaal ja Petserimaal mobiliseeritama ka 17-20 aastased noored (u 3700 meest), kellest pidi formeeritama tagavarapataljonid. Ülejäänud reservväelaste kontingent, idaosas 2-4 aastakäiku ja lääneosas 12 aastakäiku pidid kuuluma sunduslikult Kaitseliitu (mobiliseerituna). Neile pidi korraldatama õppusi ja neist formeeritama territoriaalüksusi. Saaremaa ja Hiiumaa 8 nooremast aastakäigust pidi formeeritama Saaremaa rügement ja Hiiumaa pataljon.⁴⁰⁹

Eeltöid territoriaalsele komplekteerimisele üleminekuks alustati pärast 1934. a rahvaloendust. Väeosade dislokatsioonile ja teenistusse ilmuvate reservlaste arvule vastavalt muudeti vajadusel kaitseringkondade piire. Mobilisatsiooni vedude vähendamiseks tehti 1935. a uus reservlaste ning veo- ja liiklusvahendite jaotamine väeosadele. Reservlaste vedu ühest sõjaväeringkonnast teise vähendati poole võrra, veo- ja liiklusvahendite selline vedu jäi täiesti ära. 1. diviisis püüti mobilisatsiooni korral formeeritavate väeosade formeerimiskohad viia linnade keskelt servadesse ja linna lähedal olevatesse asundustesse ning küladesse.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ ERA. 495-12-366. II. L 115-118, Kaitseväge Staabi V osakonna ülema kiri Kaitseväge Staabi ülemale, 2.06.1932; L 127-129p, Kaitseväge Staabi V osakonna ülema kirjad I ja II diviisi staabiülematele, juuni 1932; L 151-152, Käsutusväelaste jaotus (andmetel 1.05.1932), L 157-164, Kaitseväge Staabi V osakonna ülema kiri kaitseväeringkondade ülematele, 13.04.1932.

⁴⁰⁷ ERA. 2553-1-12. L 93-95, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934-1939; 2553-1-2. L 34.

⁴⁰⁸ ERA. 2553-1-12. L 94-95; 988-1-3. L 51-52, ERA. 988-1-3. L 42, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 17, koosolekust 22.10.1936.

⁴⁰⁹ ERA. 988-1-3. L 15, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 15, koosolekust 16.02.1935.

⁴¹⁰ ERA. 495-3-493. L 38p, Kaitseväge Staabi V osakonna tegevusaruanne, 1.04.1934. a. kuni 1.04.1935.a.; L 261, 1. diviisi tegevusaruanne 1934./1935. a.; 495-12-454. L 13-15, Sõjaväge Staabi V

1. juunist 1936 pandi maksma vastavalt uuele reservlaste, veo- ja liiklusvahendite jaotusele läbi töötatud, parandatud mobilisatsiooni üldplaan nr 2 ning väeosade ja asutiste mobilisatsiooniplaanid. 1936. a sügisel viidi läbi ka hobuste üldine ning hobuveovahendite osaline ülelugemine.⁴¹¹ 1937-38 alustati uue mobilisatsiooni üldkava ja selle elluviimiseks tarvilike määruste ja juhendite väljatöötamist. 1939. a pidi kehtestatama uued määrused reservlaste mobiliseerimise ja veo- ja liiklusvahendite sõjaväele võtmise alal. Uue mobilisatsioonikava väljatöötamine sõltus aga sõjaväe rahuaegse organisatsiooni ja koosseisude kehtestamisest, mis aga venis ja jäi kinnitamata ka 1939. a. Plaanis oli ka üksuste ja asutuste uute mobilisatsioonikavade koostamine ja teatud materjalosa, mobilisatsioonitagavarade ümberpaigutused. Selleks oli vaja aga ehitada mõned hädavajalikud laod.⁴¹²

Uus sõjaväeteenistuse seadus ja mobilisatsiooniplaani muutmine. Arvestades muudatusi kaitseväge juhtimise organisatsioonis ja territoriaalse komplekteerimise vajadusi asuti 1935. a veebruaris heakskiidetud põhimõtetel koostama uut Kaitseväeteenistuse seadust.⁴¹³ Uude, 5. veebruaril 1937 kehtestatud Sõjaväeteenistuse seadusse olid sisse viidud mitmed muudatused eesmärgiga lihtsustada reservväelaste arvestust, rakendada sõjaväe territoriaalse komplekteerimise põhimõtet, kiirendada ohtlikel silmapilkudel valmisoleku saavutamist ja tõsta väljaõppe taset. Seadus jõustus 1. aprillist 1937.⁴¹⁴

Arvestuse lihtsustamiseks kaotati ära sõjaväeteenistuskohustuslike kodanike teenistuse keeruline liigitus teenistuseks alalises kaitseväes, käsutusväes, reservväes ning I, II ja III järgu maakaitseväes. Nüüd jagunes sõjaväeteenistus riigikaitseks kasvatuseks ja õpetuseks, tegelikult sõjaväeteenistuseks ning teenistuseks reservis. Reservlasi tuli arvestada täpselt kuni 45 aasta vanaduseni ja edasi kuni 55 aasta vanaduseni üldiselt.⁴¹⁵ Käsutusväelaste institutsiooni ärakaotamist põhjendati järgmiste teguritega⁴¹⁶:

- arvestuse keerukus,
- käsutusväelaste üle maa piirikatteks koondamine võis tekitada raskusi vedudel ja segada mobilisatsiooniplaani elluviimist,
- käsutusväelaste teenistusse käsutamine oli sarnane mobilisatsioonile ja võis keerulistes poliitilistes suhetes olla ebasobiv, ärritada arvatavaid vaenlasi.

Koos käsutusväelastega kaotati ära ka osalise mobilisatsiooni mõiste. Selle asemel laiendati reservlaste kordamisõppuste korraldamisõigust ja kujundati need ümber. Mobilisatsioon muudeti seadusega paindlikumaks. Nõutavad aastakäigud pidi küll üle maa mobiliseeritama, kuid nüüd oli lubatud osa üle vajaduse olevaid mobiliseerituid,

osakonna B jaoskonna tegevuse aruanne 1934.-1939. a.

⁴¹¹ ERA. 495-12-430. L 48, Kaitsevägede Staabi V osakonna 1936. a. aruanne; 495-12-454. L 14-15.

⁴¹² ERA. 495-12-430. L 13, V osakonna 1937. a. töökava; 495-12-464. L 1, 10, Aruanne Sõjavägede Staabi 1937. a. töökava kohta, Sõjavägede Staabi 1938. a. töökava; 495-12-478. L 246, Sõjavägede Staabi 1939. a. töökava.

⁴¹³ ERA. 495-3-493. L 9, Kaitseministeeriumi ja kaitseväge tegevus 1934/1935. a.

⁴¹⁴ ERA. 988-1-3. L 52-53, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 18, koosolekust 5.11.1936.

⁴¹⁵ ERA. 988-1-3. L 53; Riigi Teataja. 1937. 15. Lk. 237, 247.

⁴¹⁶ ERA. 988-1-3. L 52-53.

kuni korralduseni koju lasta. Seda mõeldi teha kõigepealt riigi sisemuses, jättes kojulastud Sõjavägede ülemjuhataja käsutusse.⁴¹⁷ Ülemjuhataja käsutuses olev reservlaste kontingent oli vajalik uute lahinguvõimeliste üksuste loomiseks, tagala kaitse korraldamiseks ning vajadusel tööstuse mobiliseerimiseks.

Kehtiv mobilisatsiooni üldplaan nr 2 ei võimaldanud uue seaduse kõiki võimalusi täielikult rakendada. Vajalik oluks mobiliseeritavate reservlaste kontingendi vähendamine, mis võis tulla kõne alla uue sõjaaegse organisatsiooni kehtestamisel.

Mobilisatsiooni ajaarvamises viidi Sõjavägede Staabi 1939. a 22. aprilli ringkirja põhjal läbi oluline muudatus – reservlaste ja veo-liiklusvahendite vastuvõtmise ning väeosade formeerimistöode arvestuse ajaks määrati mobilisatsiooni alguse kellaaeg. Aeg märgiti plaanides tähega “K” ja peaaegu kõik tegevus (välja arvatud raudteeveod) arvestati ajaliselt sellest. Senini oli arvestus toimunud I mobilisatsioonipäeva algusest. Nii võis aga juhul, kui mobilisatsioon tuli välja kuulutada pärast keskööd tekkida ajakaotus 24 tundi, sest I mobilisatsiooni päevaks tuli määrata otsuse vastuvõtmisest järgmine päev.⁴¹⁸

1939/40. tegevusaastal viidi pärast 1939. a septembrit mobilisatsiooniplaanidesse uuendusena reservlaste ilmumine nimelise teadande või üldkäsu põhjal otse väeosa kogumispunkti. Selleks anti vähemalt 1. diviisi piirkonnas osadele reservväelastele kätte ettekirjutus nimelise määramise kohta vastavasse väeossa.⁴¹⁹

Kaitseliidu rakendamine. Mobilisatsiooni läbiviimise huvides leidis rakendust ka Kaitseliit. Kaitseliit pidi mobilisatsiooni korral komplekteerima (formeerima) osa üksusi ja saatma ka osa kaitseliitlastest reservväelasi sõjaväe koosseisu kindlaksmääratud meeskondadena. 1932. aastal moodustati Kaitseliidu malevates laskurkompaniid ja ratsarühmad, mis pidid mobilisatsiooni korral olema vastavalt kaadriks jalaväe- ja tagavara jalaväerügementidele ning üksikutele eskadronidele. Peipsi ääres Ahja, Meeksi, Võnnu, Räpina ja Mooste vallas pidi kaitseliitlastest formeeritama Peipsi Rannakaitse pataljon. Pataljoni formeerimine valmistati ette 1932. aastal. Oluline ülesanne, mis eelkõige pandi Kaitseliidu peale, oli mobilisatsiooni korral sõjaväe ratsaüksuste organiseerimine. Kaitseliit moodustas nelja aasta tööga 1939. aasta alguseks vajalikes kohtades ratsaüksused, mis olid määratud üksikute ratsaeskadronide ja jalaväerügementide ratsakomandode formeerimiseks. Seega lahendati seni probleemiks olnud ratsaüksuste ratsateenistuseks harjutatud hobustega komplekteerimise küsimus. Kaitseliit rakendati 1936. aastast ka merekindluste patareide komplekteerimiseks ja täiendamiseks mobilisatsiooni korral. 1937. aastal nähti ette ka Kaitseliidu suurtükiväeüksuste reorganiseerimine, et lisaks katteüksustele anda kaadriüksusi uute suurtükiväegruppide formeerimise hõlbustamiseks mobilisatsiooni korral.⁴²⁰

⁴¹⁷ ERA. 988-1-3. L 54; Riigi Teataja. 1937. 15. Lk. 251-252.

⁴¹⁸ ERA. 526-1-169. L 101-104.

⁴¹⁹ ERA. 515-1-973. L 6, 15p-16.

⁴²⁰ ERA. 2553-1-12. L 95; 495-12-380. II. L 24, 53p-61; 495-12-433. L 10-15, 28-37; Olavi Punga. Suurtükiväeüksused Kaitseliidus. // Kaitse Kodu. 1998. II. Lk 42-44.

2.2.2. Reservväelaste õppustele kutsumine

1939. a Eestis kehtinud seaduste ja määrustega ei nähtud ette osalist mobilisatsiooni. Selle asemel oli vajadusel võimalik reservväelasi õppustele kutsuda, ehk sisuliselt teostada varjatud mobilisatsiooni. Varem oli sõjaeelse pinevuse perioodil ette nähtud käsutusväelaste teenistusse kutsumine. 1937. a Sõjaväeteenistuse seadusega kaotati ära käsutusväelaste institutsioon ja rakendati paindlikumat ja väliselt kergemini seletatavat reservlaste õppustele kutsumist. Õppustele kutsumise õigust laiendati. Ringkonna ülemad võisid kutsuda reservlasi õppustele kuni 5 päevaks, diviisiülemad 7 päevaks, Sõjavägede Juhataja – ohvitseri, sõjaväelendureid ja kõrgema haridusega kodanikke kuni 2 kuuks ja muid reservlasi kuni 14 päevaks, Riigivanem aga määramata ajaks. Reservlaste õppustele kutsumine toimus väeosade territoriaalse komplekteerimise põhimõttel. See abinõu võimaldas rahvusvahelise pinevuse perioodidel korraldada vajalikele arvule reservlastele ohtlikes strateegilistes suundades kordamisõppusi piirikatteks ja muudeks strateegilisteks ja operatiivseteks ülesanneteks. Mobilisatsiooni ei pidanud välja kuulutama ja segavaid vedusid toimetama. Nii pidi saavutatama kiiresti suurem valmidus.⁴²¹

Reservlaste õppused. Tavalised plaanilised reservlaste õppused viidi läbi suvel või varasügisel, igas diviisis ühes – kahes väeosas. Sõdurite jaoks kestsid õppused 9 päeva, allohvitseridele 12 – 17 päeva ja reservohvitseridele 20-50 päeva. Kõigepealt kutsuti õppustele reservohvitserid, seejärel reservallohvitserid ja lõpuks sõdurid. Toimus ka lühemaid õppusi. Reeglina kutsuti kokku vaid mehed, harvemini võeti ka veovahendid. Esimesed suuremad reservlaste õppused pärast vahepealset seisakut korraldati 1935. a juunis. Lühikesi kordamisõppusi, kus põhiline oli reservlaste kokkukutsumine, meeste, hobuste ning veovahendite vastuvõtt, väeosa formeerimine ja laialisaatmine pärast lühikest õppust, on mõnikord nimetatud ka **proovimobilisatsioonideks**.⁴²² Selline kordamisõppus võimaldas kontrollida eelkõige mobilisatsiooniettevalmistuste tõhusust. 1939. aastal oli planeeritud läbi viia reservlaste kordamisõppused kolmes üksikeskadronis, kahes kerges suurtükiväegrupis ja Merekindluste Naissaare komandantuuris (vt 3.2.2.). Õppustel pidi viidama sõjaväeosad sõjaaja koosseisu reservlastega täiendamise ning veo- ja liiklemisvahendite sundkorras võtmisega. Reservlasi kutsuti õppustele nimeliste kutsetega.

Reservlaste kiirendatud korras õppustele kutsumine. Sõjavägede Staabi V osakonnas välja töötatud juhtnõõrid reservlaste kiirendatud korras õppustele kutsumiseks kinnitati Sõjavägede Staabi ülema kindralleitnant N. Reegi poolt 30. mail 1939.⁴²³

Juhtnõõride kohaselt teostati kiirendatud korras õppustele kutsumist vastava käsuga, mis saadeti arvestusüksustele. Käsublanketile märgiti kutsutavate allohvitseride ja sõdurite aastakäigud. Ohvitseridele ja muudele reservlastele saadeti eraldi teadaanded. Ühtlasi pidi sundkorras kasutusele võetama vajalik arv veo- ja liiklusvahendeid. Igale väeosale

⁴²¹ ERA. 988-1-3. L 55, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 18, koosolekust 5.11.1936; Riigi Teataja, 1937. 15. Lk. 248.

⁴²² Vt Eesti Vabariik 1918-1940. Lk. 223.

⁴²³ ERA. 642-1-319. L 64-67.

määratama komplekteerimisrajoon, mis tagas kõigi üldplaani järgi mobiliseerimisele kuuluvate reservlaste õppustele kutsumise. Väiksematele üksustele tuli määrata reservlasi mõne suurema üksuse rajoonist. Reservlaste vedusid ühest sõjaväeringkonnast teise ette ei nähtud. Sisulist oli tegemist varjatud mobilisatsiooniga territoriaalsel põhimõttel ehk 1937. a Sõjaväeteenistuse seaduse rakendamisega. Selliseid õppusi võib nimetada ka erakorralisteks.

Vabariigi piirikatte kavas (1939. a) oli punkt, millega nähti tavapäraselt ette kattejõudude täiendamine sõjaaegsete koosseisudeni reservlaste õppustele kutsumisega 1937. a Sõjaväeteenistuse seaduse alusel ning veo- ja liiklusvahenditega Rekvisitsiooni ja sundkorras kasutamise seaduse (1933) alusel.⁴²⁴

1939. a septembris teostati Narva, Viru-Järva ja Võru-Petseri sõjaväeringkonnas eeltöid reservlaste kiirendatud korras õppustele kutsumiseks ja liiklusvahendite sundkorras kasutusele võtmiseks. Suureulatuslikud õppused uuel viisil väeosadesse kutsumisega oli piiriäärsetes ringkondades plaanis läbi viia oktoobri algul, kuid tekkinud olukorras jäeti need ära.⁴²⁵

Arhiivimaterjalid näitavad, et reservlaste õppustele kutsumist ei jõutud 1939. a septembri lõpuks väeosades ja arvestusüksustes (vallavalitsustes) ette valmistada. Jääb ebaselgeks, miks ei hakatud staapides ja valdades õppusi ette valmistama varem, sest vastavad juhtnõõrid olid antud juba mai lõpus.

2.2.3. Eesti mobilisatsiooniplaan 1939. a

Varem välja töötatud mobilisatsiooni üldplaani nr 2 täiendati 1939. a. Muudatusi tingis eelkõige mobilisatsiooni algusaja "K" võtmine valmisoleku arvestuse aluseks. Täiendatud plaani valmisoleku teateleht on alla kirjutatud 1939. a 23. mail. 7. septembril, pärast kooskõlastamist lisati plaanile ülevaade väeosade ja asutiste valmisamisajadest.⁴²⁶

Plaanil üldpõhimõtteks oli, et mobilisatsioon kuulutatakse välja reservväelaste mobiliseerimiseks kogu vabariigi territooriumil. Et tagada mobilisatsiooni läbiviimine, tuli teostada piirikatet vabariigi piirikatte kava kohaselt.

Mobilisatsiooni alustamine. Otsuse mobilisatsiooni väljakuulutamiseks tegi põhiseaduse kohaselt Vabariigi president. Otsuses märgiti mobilisatsiooni alguse kuupäev ja kellaaeg (kavas aeg "K") ning esimene mobilisatsiooni päev. Mobilisatsiooniotsust pidi levitatama koos mobilisatsiooni telegrammiga posti-telegraafi-

⁴²⁴ ERA. 521-2-82a. L 6a.

⁴²⁵ ERA. 515-1-973. L 6, 15p-16; 683-1-17. L 1-2, 5, Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülevaate kirjad Senno vallavalitsusele, 20.09. ja 28.09.1939; 683-1-18. L 1-3, Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülevaate kirjad Lõuna vallavalitsusele, 20.09.1939; L 4 Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülevaate kiri Vilo vallavalitsusele, 28.09.1939; 683-1-15. L 1-2, Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülevaate kiri Meremäe vallavalitsusele, 20.09.1939.

⁴²⁶ ERA. 495-12-479. L 1-1p, 21-23p.

telefoniasutuste, sõjaväe sidevahendite, Sõjavägede Staabi komandandi ja virgatsite kaudu. Traatside puudusel tuli kasutada raadiotelegraafi või vajadusel saata virgatsid lennukitel või autodel.⁴²⁷

Mobilisatsiooni telegramm pidi jõudma traatside kaudu kõikidesse garnisonidesse hiljemalt 3 tundi enne mobilisatsiooni alguskellaega. See aeg võimaldas katteväeosadel asuda piirikattele. Arvestamisasutused (vallavalitsused ja politseikomissarid) pidid alustama mobilisatsiooni telegrammi levitamist määratud alguskellaajal "K" ja hiljemalt 7 tunni pärast pidi mobilisatsioonikäsk olema teada kõikidel kodanikel.

Reservväelaste mobiliseerimine. Mobilisatsiooni üldplaan nr 2 nägi 1939. aastal ette mobiliseerida väeosade sõjaaegsete koosseisude komplekteerimiseks lisaks rahuajal olemasolevale kaadrile u 3600 ohvitseri ning 84 267 reservväelast (10 541 allohvitseri, 71 448 sõdurit, 1969 mitteteeninut jm., vt lisa 15). 1940. a nähti ette mobiliseerida 3637 ohvitseri ning 85 600 allohvitseri ja sõdurit.⁴²⁸

Reservis oli kuni 60 aasta vanuseid (1880. – 1920. a sündinud) ohvitseri ja ohvitseri kohtadele määratavaid muid reservlasi 6060, sh 4532 ohvitseri, 152 ohvitseri asetäitjat, 647 sõjaväe ametnikku, 717 arsti, 12 inseneri, 83 eraisikut.⁴²⁹ Seega jäeti osa ohvitseri reservi (ilmselt vanemad). 1938. a jaanuaris oli sõjaväeringkondades arvel 3851 ohvitseri, kes sündinud aastatel 1882-1918. Neist olid 689 sõjaväeasutuste jaoks (1882-1901 sündinud), 1874 laskuriala, 385 kuulipilduriala, 511 suurtükiväe, 69 suuskjalgratturi, 118 pioneeri, 140 side ja 65 gaasikaitse ("G") eriala.⁴³⁰

Kuni 45 aasta vanuseid (1894. – 1920. a sündinud) allohvitseri ja sõdureid oli reservis u 155 045. Maha arvestati 15% mitteilmujaid, haigeid jne ning saadi kasutuskõlblike arv 131 780, sh 14 940 allohvitseri ja 112 897 sõdurit. Nii jäi ka pärast mobilisatsiooni kasutuskõlblikest meestest vähemalt 46 180 ehk 35% reservi, tööle riigiteenistusse või majandusse. Nendega oli võimalik korvata lahingukaotusi. Vanemaid, kuni 55 aastaseid reservlasi (10 aastakäiku) arvestati olevat u 60 000.⁴³¹ Reservallohvitseri ja sõdureid pidi mobiliseeritama 15 aastakäiku, 1904. – 1918. a sündinud. Erandiks oli suure elanikkonnaga Harju sõjaväeringkond, kust nähti ette mobiliseerida 14 nooremat aastakäiku.

Kuna kõik need 15 reservlaste aastakäiku olid üldiselt saanud väljaõppe rahu ajal Eesti vabariigis, tuleb reservlaste taset lugeda heaks. Majanduskriisi aastatel väljaõpet küll halvenes ja seega võiks lugeda nii vanuselt kui väljaõppelt parimaiks 5 viimast aastakäiku, u 35 000 meest, kes olid teeninud kaitseväes 1934-38. Nagu eespool selgitatud häiris neil aastatel väljaõpet ajateenijate puudus sõjaväes.

Reservohvitseridele ja nende kohtadele määratavatele, samuti teatud tehniliste erialade reservallohvitseridele ja -sõduritele olid rahu ajal kätte antud nimelised ettekirjutised,

⁴²⁷ ERA. 495-12-479. L 3-4.

⁴²⁸ ERA. 495-12-417. L 93-102; 495-12-479. L 5.

⁴²⁹ ERA. 495-12-417. L 114p-115.

⁴³⁰ ERA. 495-12-435. L 140, Kokkuvõtte sõjaväeringkondades arvelolevatele reservohvitseridele, andmetel 10.01.1938.

⁴³¹ ERA. 495-12-417. L 103, 112.

milles määratud väeosa. Mobilisatsiooni väljakuulutamisel pidid nad kohe vastavasse väeossa ilmuma. Ülejäänud reservlased pidid mobilisatsioonist teada saades kogunema üle riigi määratud 22 kogumiskohta (vt lisa 17). Reservlaste vastuvõtmine pidi algama 7 tundi pärast mobilisatsiooni algusaega ja lõppema hiljemalt 30 tunni pärast. Kogumiskohtade lähedal formeeritavatele üksustele pidid reservlased kohapeal üle antama, aga kaugemal asuvatesse üksustesse tuli nad viia kohale rongiga või autodega vähemalt teise päeva õhtuks. Üldse pidi kogumiskohtadest väeosadesse veetama 12 200 reservväelast. Enamik väeosi pidi täis komplekteeritama lähedalt võetud reservväelastega, seega territoriaalsel põhimõttel.

Mobiliseeritavate allohvitseride ja sõdurite arvud väeliikide ja ringkondade kaupa on esitatud lisades (vt lisad 15, 16).⁴³² Ligi poole (41 706) mobiliseeritavate arvust moodustasid jalaväelased. Suuremal hulgal kuulus mobiliseerimisele ka suurtükiväelasi (8826). Võrreldes neid lisa 15 arve sõjaväe Eesti sõjaväe väeliikide sõjaaegse koosseisuga 1939. a sügisel (vt lisa 7) paistab, et puudu tuli jalaväelastest, suurtükiväelastest ja õhukaitseväelastest. Märgatav ülejääk oli aga ratsaväelaste, soomusronglaste, auto-tankiväelaste, sideväelaste, pioneeride ning mereväelaste osas.

Territoriaalselt pidi reservlasi kõige rohkem mobiliseeritama Harju sõjaväeringkonnast (SR), 21 766 ehk 26%. Reservlaste arvu poolest järgnesid Tartu ja Pärnu-Viljandi SR. Kahes idapiiri äärses sõjaväeringkonnas oli kokku 17 680 mobiliseeritavat reservlast ehk 21%. Palju reservlasi elas Petserimaal, 5163 meest. Sõja ootamatu alguse puhul võis neist osa jääda tõenäoliselt mobiliseerimata. Probleeme oli ka lojaalsusega. 1932. aastal arvas Petseri kaitseväeringkonna ülem, et üks kolmandik ringkonnas mobiliseeritavatest võib põgeneda N. Liitu.⁴³³

Reservlaste ebaühtlane territoriaalne jaotus tingis sõltuvalt väeosade formeerimiskohtadest vedude vajaduse mobilisatsiooni korral. Vedude põhjuseks oli ka nõutud väeliikide reservlaste elamine mitte alati vastavate väeosade formeerimiskohtade lähedal.

Rekvireerimine. Sõjaväe varustamiseks veo- ja liiklusvahenditega oli ette nähtud rekvireerimine. Sõjavägi vajab mobilisatsiooni korral juurde kokku 20 259 hobust, sh 4376 ratsahobust (vt lisa 18). Riigis oli sõjaväele kõlblikke hobuseid tunduvalt rohkem, 62 294, kuid polnud piisavalt raskevoorihobuseid, keda tuli asendada kergevoori- ja suurtükihobustega. Voorivahendeid – vankreid ja regesid sõjaväe vajadusteks jätkus.⁴³⁴

Mehhaanilisi liiklusvahendeid vajati mobilisatsiooni korral sõjaväele ja Kaitseliidule (vastavalt uuele koosseisule): sõiduautosid 176, veoautosid 546, sanitaarautosid 73, mootorrattaid 283, traktoreid 20 ja jalgrattaid u 10 000 (vt lisa 18).⁴³⁵ Nagu näha, ei vajanud sõjavägi enamikku Eestis olemasolevatest sõiduautodest, veoautodest, autobussidest ja mootorrattastest. Probleemiks oli vaid sanitaarautode puudus.

⁴³² ERA. 495-12-417. L 93-102.

⁴³³ ERA. 495-12-366. II. L 123-124, Kaitsevägegede Staabi V osakonna ülema kiri II diviisi staabiülemale, juuni 1932; L 174, Petseri kaitseväeringkonna ülema kiri Kaitsevägegede Staabi V osakonna ülemale, 6.05.1932.

⁴³⁴ ERA. 495-12-479. L 5p-6; 495-12-483. L 88.

⁴³⁵ ERA. 495-12-483. L 76-80.

Mobilisatsiooni korral kavatseti siiski kasutada ka väeosade vajadustest ülejäävaid liiklusvahendeid. Nendest pidi moodustatama territoriaalautoüksused sõjaväeringkondade juhatuste juures. Liiklusvahendite kogumiskohti oli üle riigi 44.

Mobilisatsiooniga seotud veod. Eestis kehtinud mobilisatsiooniplaan nägi ette enamiku väeosade täiskomplekteerimise nende formeerimis- või täiendamiskoha lähedalt võetud reservväelastega, seega territoriaalsel põhimõttel. Nii vähendati mobilisatsiooniaega ja välditi reservlaste liigseid vedusid, mis oli eriti oluline õhurünnakute ohu tõttu. Väeosade formeerimiskohti püüti hajutada (vt lisa 19). Siiski ei suudetud kõigi väeosade komplekteerimisel eksterritoriaalset põhimõtet ja sellega kaasnevaid reservlaste vedusid vältida. Kui 1930-ndate algul pidi kogumiskohtadest kaugemale väeosadesse veetama 21 000 reservväelast, siis 1939. aastal vaid 12 200. Mobilisatsiooniveod pidid raudteel toimuma põhiliselt I mobilisatsioonipäeva teisel poolel ja II mobilisatsioonipäeva algupoolel.⁴³⁶

Narvas ei jätkunud reservväelasi katteväeosade täiskomplekteerimiseks aga Petserimaal jäi neid üle. Narvas asuva 1. jalaväerügemendi komplekteerimiseks võeti üle 700 mehe vastu Rakveres ja Tapal. Jõhvis formeeritav 4. jalaväerügement pidi saama mehi ka Rakverest aga Rakveres formeeritavad 5. jalaväerügement ja suurtükiväegrupid Tallinnast ning Paidest. 3. jalaväerügement Valgas sai 1200 meest Petserist. Tartus formeeritavatele väeosadele (nt 2. tagavara jalaväerügement ja 15. suurtükiväegrupp) jäi 1939. a puudu 2785 meest, täiendus oli määratud Valgast, Võrust ja Petserist. Ratsarügemendi, Soomusrongirügemendi ja Auto-tankirügemendi allüksuste täiskomplekteerimine toimus hajutatult mitmes kohas.⁴³⁷

Major Mart Tuisu järgi olid veod (välja arvatud veod Petserimaalt ja Saaremaalt) tingitud peamiselt suurtükiväeosade mobilisatsiooni kuhjumisest Rakverre ja Tartu. Üldse koondati Tallinna, Tartu ja Rakverre liiga palju reservväelasi ja hobuseid (Rakverre rohkem, kui elanikke). Vaenlase lennuvägi võis rünnata just neid koondamiskohtasid ja mobiliseeritud laiali paisata.⁴³⁸

Osaliselt samal ajal mobilisatsioonivedudega, kuid põhiosas pärast neist algasid raudteel vägede **koondamisveod**. 1928. a koondamisvedude kava järgi pidid need toimuma põhiliselt II mobilisatsioonipäeva õhtupoolel ja III mobilisatsioonipäeval. 1. diviisi määratud väeosade koondamisvedudeks Rakverest, Tapalt ja Haapsalust oli ette nähtud 22 rongi ja 2. diviisi määratud väeosade veoks Võrust, Valgast, Tartust, Tallinnast, Pärnust ja Viljandist kuni 72 laia- ja kitsarööpmelist rongi. Suur koormus langes Rakverre ja Tartu jaamadele. 1. diviisi vedude sihtjaamadeks olid Auvere, Vaivara ja Jõhvi, 2. diviisi vedudel Petseri, Piusa, Lepasaare ning Võru. Ülemjuhataja varru määratud

⁴³⁶ ERA. 495-12-366. II. L 113, Kaitsevägede Staabi V osakonna B jsk ülema kiri osakonna ülemale, mai 1932.

⁴³⁷ ERA. 495-12-417. L 59-64, 137p-143; 495-12-451. L 91, 95.

⁴³⁸ Mart Tuisk. Mobilisatsioon möödunud sõdade, eriti maailma sõja kogemustel. Teine osa. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, 1928. // ERA. 495-12-454. L 520-521. M. Tuisk (1889-1942) lõpetas 1927. a Kõrgema Sõjakooli ning teenis Kindralstaabi V osakonnas B jaoskonna ülemana, 1929-34 Kaitsevägede Staabi V osakonna ülem, kolonelleitnant.

väeosade veoks Haapsalust, Tallinnast, Viljandist ja Pärnust oli ette nähtud 24 rongi. Sihtjaamadeks olid Rakvere, Kohtla, Somp, Tamsalu, Tallinn ja Valga.⁴³⁹

2. diviisi koondamisvedudel oli kaks varianti sõltuvalt sellest, kas on võimalik kasutada läbi Läti kulgevat Mõisaküla - Valga kitsarööpmelist raudteelõiku. Selle võimaluse puudumisel veeti väeosad Pärnust Võrru üle Tallinna või Tamsalu, väeosad Viljandist pidid sel juhul ise liikuma rännakkorras Puka jaama ja sealt edasi laiarööpmelisel raudteel. 2. diviisi koondamisveod venisid kitsarööpmelise raudteega seotud raskuste tõttu pikemaks ja pidid lõppema alles V mobilisatsioonipäeva hommikul. Juhul, kui vägesid sai läbi Läti vedada jäi selleks viimaseks päevaks vaid üks rong. Samas 1. diviisi vägede viimane ešelon pidi jõudma sihtjaama IV mobilisatsioonipäeva varahommikul kell 3. Väeosade laadimiseks on planeeritud keskmiselt aega 1 tund kuni 1 tund 45 minutit. Koondamisvedude kavas olid jäetud vabaks mõned sõiduvõimalused võimalikke hilinemisi, samuti varustus-, evakuatsiooni- ja erironge arvestades. Laiarööpmelisel raudteel loeti probleemiks vedurite ja vagunplatvormide puudus, kitsarööpmelisel vedurite ja kaubavagunite puudus.⁴⁴⁰ 1939. a-ks oli kahtlemata parandatud laadimisvõimalusi jaamades ja suurendatud ka veerevkoosseisu.

Ühe jalaväerügemendi (Kalevi jalaväerügemendi) veoks kulus 4 raudtee-ešeloni, kokku 219 vagunit ja platvormi, sh 4 klassivagunit, 81 kinnist kaubavagunit inimestele, 66 vagunit hobustele, 14 kraamivagunit ja 54 platvormi. Üks ešelon mahutas ühe laskurpataljoni koos ühe üksiku kompaniiga või mõne rühmaga. Kitsarööpmelisel raudteel oli rügemendi veoks vaja 14 ešeloni 362 vaguni ja platvormiga.⁴⁴¹

2.2.4. Mobiliseeritud sõjavägi

Sõjaväe ja Sõjaministeeriumi sõjaaegses koosseisus oli 1939. a sügisel ette nähtud: 5087 ohvitseri, 15 005 allohvitseri ja 84 272 sõdurit, kokku 104 364 meest.⁴⁴²

Maavägedes pidi moodustatama 3 diviisi juhatust ja 6 brigaadi juhatust, 16 jalaväerügementi, üks üksik jalaväepataljon, 12 kerget ja 6 rasket suurtükiväegruppi, ratsarügement, 6 üksikeskadroni ning teised lahingu- ja tagalaüksused (vt lisad 4, 19 ja 20).

Mobiliseeritavad üksused arvestati tegevusvalmiks normaalselt 12 tundi pärast viimase suurema reservväelaste täienduse ja liiklusvahendite saamist. See aeg oli määratud üksuste organisatsiooniliseks kokkuliitmiseks ja kõikus eri üksustel 3 tunnist 24 tunnini.

24 tundi pärast mobilisatsiooni algusaega (K+24 tundi) ehk I mobilisatsioonipäeva lõpuks pidid olema tegevusvalmis idapiiri äärsete diviiside ja brigaadide juhatused ning 1. diviisi kaitsepiirkonnas lisaks katteväeosadele üks laskurkompanii ja 6

⁴³⁹ ERA. 495-12-308. L 24-31, Vabariigi kaitseplaani lisa nr 8. Vägede koondamisvedude teostamine meie raudteel, 20.12.1928.

⁴⁴⁰ ERA. 495-12-308. L 28-31.

⁴⁴¹ ERA. 673-2-440. L 7 Harju sõjaväeringkonna staabi andmed raudteevedudest (1939).

⁴⁴² ERA. 498-13-710. L 147p.

suurtükipatareid. 2. diviisi kaitsepiirkonnas lisandusid katteväeosadele kaks pataljoni ja üks patarei, 3. diviisi piirkonnas 3 pataljoni ja 4 üksikeskadroni (vt lisa 21).⁴⁴³ Üks esimesi (K+12 tundi) tegevusvalmiks saavaid lahingüksusi oli Kaitseliidu Tartumaa malevast ja piirivalve Mehikoorma rajooni allüksustest Peipsi ääres formeeritav Peipsi Rannakaitse pataljon. Katteväeosadest pidi komplekteeritama sõjaaegse koosseisuni 1. jalaväerügemendi 2 pataljoni Narvas ning tankitõrjekompaniid.

II mobilisatsioonipäeva lõpuks ehk 48 tundi selle algusest oleks valmisoleku saavutanud kokku 12 jalaväerügementi, 2 jalaväepataljoni (kokku 38 jalaväepataljoni), ratsarügement, 6 ratsaeskadroni, 12 suurtükiväegruppi, 4 soomusrongidivisjoni ehk üle 2/3 lahingujõududest.

Kolmanda päevaga oleks mobilisatsioon praktiliselt lõpetatud. Vägede koondamine operatiivplaanide kohaselt kindlaksmääratud rajoonidesse pidi lõppema V mobilisatsioonipäeva õhtuks.⁴⁴⁴ Vaenlase lennuväe õhurünnakud võisid mobilisatsiooni vedusid segada eriti 1. diviisi kaitsepiirkonnas, kus juurdevedu toimus peamiselt Tallinn – Narva raudteeliini ja maanteed mööda. Mobilisatsiooni segamise võimalused sõltusid sellest mitmendal mobilisatsiooni päeval vaenlane oleks rünnakut alustanud. Juba esimesel mobilisatsioonipäeval alanud õhurünnakud oleksid kahtlemata vedude osas häireid tekitanud. Suurimaid probleeme oleks ilmselt tekkinud suurtükiväe ning tagalaüksuste hobuvooridega. Õhurünnakute tõttu oleks tulnud vedusid korraldada öösel.

Mobiliseeritud sõjaväe võitlusvõime. Värskest mobiliseeritud, suuremalt osalt reservlastest koosnevat väeosi ei saa siiski pidada koheselt lahinguvõimelisteks. Vajalik oli teatud aeg väeosa kokkuliitmiseks aga ka täiendavaks lahingväljaõppeks. N. Liidus nähti 1941. a ette, et rahu ajal 6000 mehelise koosseisuga laskurdiviisi pidi pärast viimist sõjaaja koosseisu (14 500 meest, minimaalselt 12 000 meest) saavutama lahinguvalmiduse 20-30 ööpäevaga. Laskurpolk pidi 3 ööpäeva jooksul täiendatama juurdekirjutatud isikkoosseisuga. 4. ööpäev kulus allüksuste kokkuliitmiseks, 5. ööpäev formeerimise lõpetamiseks, ettevalmistuseks kasutamiseks, 6. ööpäev polgu allüksuste kokkuliitmise lõpetamiseks ja ettevalmistusteks taktikalisteks õppusteks. 7.-8. ööpäeval olid ettenähtud pataljonide ja 9.-10. ööpäeval polgu taktikalised õppused. Rahu ajal oli sellises diviisis komplekteeritud 9 laskurroodu (igas pataljonis üks roodu), juurde tuli komplekteerida 18 laskurroodu jt allüksused. Diviisi tagalaüksused hargnesid praktiliselt nullist.⁴⁴⁵

Poola sõjaväe põhilised väekoondised mobiliseeriti enne sõda 23. augustist 1939 ja 1. septembriks ei olnud nad veel täiesti lahinguvõimelised.

Eesti sõjaväes toimus mobilisatsiooni korral veel suurem paisumine, kui punaarmees. Mobilisatsiooni korral suurenes ohvitseride arv sõjaväes ligi neli korda, allohvitseride arv 7 korda ja sõdurite arv 10 korda (vt lisad 6, 7 ja 14). Paisumise aste oli eriti suur jalaväes (u 15 korda) ja suurtükiväes (10 korda), teistes väeliikides jäi paisumine 2-5 kordseks.⁴⁴⁶

⁴⁴³ ERA. 495-12-479. L 21p; 495-1-417. L 28, 59-63p.

⁴⁴⁴ ERA. 495-12-328. L 8, Lühike memorandum meie riigikaitse tänapäevasest seisukorrast, 4.10.1929.

⁴⁴⁵ A.G. Lenskij. Suhoputnye sily RKKK v predvoennye gody. S. 28-29.

⁴⁴⁶ ERA. 498-13-710. L 147p; 495-12-482. L 63p; 988-1-3. L 5, Kaitseväe ja Kaitseministeeriumi

Üksik jalaväepataljon hargnes jalaväerügemendiks, kaadri suurtükiväegrupi patarei uueks suurtükiväegrupiks. Seepärast võis lugeda Eesti mobiliseeritud üksusi mitte I järgu (alalisväe), vaid II järgu (reservväe) üksusteks, mis kohe ei oma täielikku löögi- ja vastupanujõudu. Paremaks sai lugeda vaid katteväeosi. Kaadriväeosade välja õpetamata noorsõdureid ei saanud lugeda sõduriks, nad pidanuks läbima vähemalt üksikvõitleja väljaõppe. Seega oli enamikul ajal aastast (u 8 kuud) üksikus jalaväepataljonis kaadriks vaid ohvitserid ja allohvitserid ning paisumine mobilisatsiooni korral väga suur.⁴⁴⁷

Kaitseliidu ärakasutamine mobilisatsiooni huvides kahtlemata parandas olukorda, eriti ratsaväes. Ratsaväelaste ja ratsahobuste väljaõppe nõudis palju pikemat aega, kui jalaväes. M. Tuisku arvates oleks tulnud väeosade komplekteerimisel reservlaste 15 aastakäiku jagada vanuselt kaheks järguks. 5-6 nooremast aastakäigust (I järk) võinuks formeerida 7-8 jalaväerügementi ja vastav osa suurtükiväge ning saata need kohe pärast mobilisatsiooni katteväeosadele täienduseks. Ülejäänud aastakäikudest oleks saanud komplekteerida tagalaasutused ja II järgu väeosad. Need väeosad võinuks välja astuda pärast mõnepäevast õppust.⁴⁴⁸ Seda kahtlemata head ideed takistas ellu viimast väeosade territoriaalse komplekteerimise põhimõte, mida 1930-ndatel Eestis rakendati.

3. jalaväepataljonis stažeerinud Poola ohvitser kapten Paciorkowski andis reservlaste kordamisõppuste põhjal 1935. a hinnangu rügemendi lahinguvõimele sõja korral. Ta leidis, et esmajärgulise, lahinguvõimelise rügemendi saamiseks on vajalik kuu või kaks väeosa tugevdamiseks, kokkuliitmiseks, juhtimispraktika omandamiseks. Poola ohvitser arvas, et sel juhul, kui rügement satub kohe pärast mobilisatsiooni raskesse ja edutusse lahingusse, kaotab ta lahinguvõime.⁴⁴⁹

2.2.5. Teiste riikide mobilisatsiooniplaanidest

Läti mobilisatsiooniplaan

Läti sõjaväe mobilisatsiooniplaanist on 1938. a koostatud uurimuses⁴⁵⁰ andnud ülevaate kapten E. Vakkur.

Läti sõjaväe mobilisatsioonisüsteem oli eksterritoriaalne, s.t. reservlasi tuli vedada ühest riigi osast teises asuvatesse väeosadesse. Korralduseni puhkusele lastud ajateenijaid (3 aastakäiku) võis sõjaminister väeosadesse kutsuda juba enne mobilisatsiooni väljakuulutamist. N. Liidu kallaletungiohu korral nägi Läti mobilisatsiooniplaan ette:

1. Poliitilise pinevuse süvenemisel, sõjaohu tekkimisel kutsutakse sõjaministri käsul oma väeosadesse korralduseni puhkusele lastud ajateenijad (u 36 000 reservlast), kellega täiendatakse sõjaaegsete koosseisudeni mobilisatsiooni katteks määratud

paisumine mobilisatsiooni korral (1935).

⁴⁴⁷ ERA. 495-12-328. L 9; M. Tuisk. Mobilisatsioon möödunud sõdade... L 510.

⁴⁴⁸ M. Tuisk. Mobilisatsioon möödunud sõdade...L 512.

⁴⁴⁹ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 148, Poola sõjaväeatašee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a II kvartalist, 25.07.1935.

⁴⁵⁰ E. Vakkur. Läti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon ja lahingudoktriin. // ERA. 495-12-824. L 19-25.

väeosad. 250 km rindele koondatakse 12 laskurkompaniid, 4 raskekuulipilduja kompaniid ja eskadroni, 2 ratsaeskadroni, 3 jalaväepatareid, 2 kerget suurtükipatareid ja 2 soomusrongi, kokku u 3500 meest. Valmisolek 24 tunni pärast.

2. Vastase kallaletungi algul või vahetult enne seda kuulutatakse välja mobilisatsioon. Sisemaa reservlased koonduvad piiriäärsetesse sõjaväeringkondadesse ja vastupidi, kus nad saadetakse väeosadesse. Nelja rahuaegse diviisi ehk aktiivdiviisi väeosad täiendavad end sõjaaegsete koosseisudeni ja loovad kaadri eraldamise teel uusi, nn reservüksusi ja koondisi (sh 3 reservdiviisi).
3. Sõjaaegsete koosseisudeni täiendatud aktiivdiviisid ja uued reservdiviisid koondatakse määratud lõikudesse. Koondamist katavad rahu ajal idapiiri lähedusse dislotseeritud 2 aktiivdiviisi ja 1. ratsarügement.

Üldiselt toimuks Läti vägede hargnemine neljas ešelonis, mis raudtee laitmatul töötamisel oluks oma lõikudes valmis järgnevalt:

I ešelon: kattedekompaniid – mitte enne 24 tundi (võimalik enne mobilisatsiooni);

II ešelon: katterügemendid (kattediviisid) – mitte enne 48 tundi (mobilisatsiooni algusest);

III ešelon: sisemaal mobiliseeritavad kaadridiviisid – mitte enne 72 tundi;

IV ešelon: reservdiviisid – mitte enne 96 – 120 tundi.

Vakkur pidas Läti eksterritoriaalset mobilisatsioonisüsteemi õigusega keerukaks ja suuri raudteevedusid nõudvaks. Vaenlase õhukallaletungide tõttu raudteel tekkivad takistused võisid mobilisatsiooni läbiviimist aeglustada või isegi nurjata. Lätlased tahtsid sellepärast üle minna territoriaalsele, kuid see polnud lihtne, sest nõudis väeosade rahuaegse dislokatsiooni muutmist. Teiseks puuduseks oli Läti I ešeloni kattedeosa nõrkus. Seega võidi vastase tugevate jõudude kallaletungi korral kiskuda II ešeloni ja seejärel ka III ešeloni jõud lahingusse enne nende mobilisatsiooni lõpetamist ning määratud organisatsiooni segi paisata.

Mobilisatsiooni üldplaani nr 4 järgi formeeriti 1. diviis Kurzeme diviisist Kuramaal, 2. diviis Vidzeme diviisist Riias ja Krustpilsis, 3. diviis Latgale diviisist Latgales, 4. diviis Zemgale diviisist põhiliselt Daugavpilsis, 5. diviis Latgale diviisi baasil Cesises, Smiltenes, Valmieras ja Riias, 6. diviis Vidzeme diviisi baasil põhiliselt Riias, 7. diviis Kurzeme diviisi baasil Kuramaal. 1., 3. ja 4. diviisi kõigi lahingüksuste ja osa tagalaüksuste formeerimine pidi lõpetatama II mobilisatsioonipäeval (s.t. kuni 48 tunniga), 2. ja 5. diviisi kõigi lahingüksuste ja enamiku tagalaüksuste formeerimine III mobilisatsioonipäeval. IV mobilisatsioonipäeval pidi lõpetatama 7. diviisi kõigi lahingüksuste ja tagalaüksuste ning V päeval ka 6. diviisi kõigi üksuste formeerimine. II mobilisatsioonipäeval oleks valmis olnud 10 jalaväepolku ja 3 suurtükiväepolku, ratsaväepolk, 6 luuredivisjoni, 3 jalgratturite pataljoni, 5 soomusrongi, seniitsuurtükiväepolk ja laevastiku eskaader (vt lisa 22 ja kaart 10).⁴⁵¹ Seega oli Läti sõjaväe mobilisatsioon eksterritoriaalset süsteemi arvestades siiski suhteliselt kiire. Mitmed väeosad (7. jalaväepolk, Zemgale suurtükiväepolk jt) komplekteeriti sõja aja

⁴⁵¹ LVVA. 1474-1-3190. L 6-9.

koosseisu täielikult käsutusväelastega, s.t. ilma mobilisatsiooni välja kuulutamata.⁴⁵²

Juba 1939. a septembris hakati koostama uut, 5. mobilisatsiooniplaani, mis valmis veebruaris 1940. Uues plaanis rakendati väeosade territoriaalse komplekteerimise printsiipi.

Leedu mobilisatsiooniplaan

Leedus oli kuni 1934. a-ni relvajõudude mobilisatsiooniks ette nähtud 72 tundi. Sõjaväe reformimise käigus 1934-35 kavandati seda aega vähendada 30 tunnini. Kindralstaabis nähti ette mobilisatsiooni teostamine kahe kava kohaselt. 11. mobilisatsioonikava kohaselt pidi mobilisatsioon toimuma terve riigi territooriumil, sõjaväeosad ja asutused tuli formeerida sõjaaja koosseisude kohaselt. Jalaväe, ratsaväe ja suurtükiväeosad pidid olema valmis rännakuks 24 tunniga, ülejäänud sõjaväeosad 30 tunniga. 12. mobilisatsioonikava nägi ette täiendada väeosade ja asutuste koosseisu mõnes piirkonnas või kogu riigi territooriumil. Kava kohaselt pidid lahinguüksused ja teenistused olema valmis 30 tunniga, ülejäänud üksused ja asutused 48 tunniga. Mobilisatsioon pidi läbi viidama territoriaalsel printsiibil, riik oli jagatud 4 diviisi mobilisatsiooniringkonnaks. 1938. a Poola - Leedu märtsikriisi ajal viidi 18.-19. märtsil mobilisatsioon Leedu suurimates garnisonides, Kaunases, Mariampoles ja Šiauliais läbi 30 tunniga.⁴⁵³

Soome, Poola ja Saksamaa mobilisatsiooniplaan 1939. a

Soomes oli 1934. a maist üle mindud territoriaalsele mobilisatsioonisüsteemile. Väliarmee mobilisatsioon muudeti seega usaldusväärsemaks ja kiiremaks, paremini kasutati ära meeste ressursid. Rahuajal ajateenijaid koolitavad väeosad olid vabastatud formeerimisülesannetest ja need võidi sõjaohu korral koondada piiri katteks. Neist väeosadest moodustati Karjala kannasele u 25 000 meheline piirikatte korpus.⁴⁵⁴

Poolas oli loodud mobilisatsioonisüsteem, mis kindlustas kiire, varjatud ja paindliku mobilisatsiooni. 1938. a-st kehtiv mobilisatsiooniplaan W nägi ette relvajõudude viimist lahinguvalmidusse kolmes etapis, millest kaks esimest olid varjatud. Relvajõud olid jagatud varjatud mobilisatsiooniks eri värvi gruppidesse. Algetapil pronksigrupis mobiliseeriti lennuväeosad, õhutõrjeüksused, sõjaväeluure üksused ja asutused, teedeallüksused, operatiivjuhatused (staabid) ja nende sidekompaniid. Rohelises grupis mobiliseeriti riigipiiride lähedal paiknevad väekoondised ja üksused, laevastiku üksused. Teisel etapil, salajasel häiremobilisatsioonil oli punane, sinine ja kollane grupp, millede puhul mobiliseeriti erinevate piiräärsete korpuste ringkondade väekoondised ja üksused. Peale selle oli must grupp, mis oli määratud interventsioonikorpusse moodustamiseks lokaalseks sõjaks, nt sissetungiks Danzigisse (Gdanskisse). Viimane etapp oli avalikult väljakuulutatav üldmobilisatsioon. Umbes ¾ vägesid oli plaanis mobiliseerida häire korras. Varjatud mobilisatsioon häire korras toimus eriliste kutsekaartide üleandmisega

⁴⁵² ERA. 495-2-168. L 6, 28, Leitnant E. Vakker. Aruanne 1934. a suvel Läti kaitseväes staažil viibimise üle.

⁴⁵³ J. Vaičėnėnė. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926-1939). P. 161; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 41-42, 45.

⁴⁵⁴ Antti Juutilainen. 1930. aastate kaitseplaanid. // Talvesõda 1939-1940. Lk 64.

reservväelastele ning hobuste, veokite ja autode omanikele. 1939. a viidigi Poolas mobilisatsioon läbi kolmes etapis alates märtsist.⁴⁵⁵

Saksamaa 1939–1940. a mobilisatsiooniplaani järgi pidi sõja ajaks suurendatama jalaväediviiside arvu. Liikuvate väekoondiste (motoriseeritud, tanki- ja kerge jalaväediviiside) formeerimine lõpetati põhiliselt 1938. a. Mobilisatsiooni väljakuulutamisel pidi need diviisid komplekteeritama sõjaaja koosseisu kohaselt. Liikuvate koondiste sõjaaja koosseisu viimise aeg (marsivalmidus) oli määratud 12 tundi, piiriäärsetes rajoonides 3 – 6 tundi. Ka piiriäärsete kaadri jalaväediviiside mobilisatsioonilise valmisoleku aeg oli 3 – 6 tundi. Jalaväediviiside mobiliseerimine (uute formeerimine) pidi toimuma 4 lainena. I laine moodustasid 35 rahuaegset kaadridiviisi, mis pidid valmis olema II mobilisatsioonipäeval kell 18 (tagalateenistused III mobilisatsioonipäeval kell 20), piiriäärsed varem.⁴⁵⁶

Suur osa rahuaegseid väekoondisi omas struktuuri, mis võimaldas nad viia sõjaaja koosseisu ilma mobilisatsiooni välja kuulutamata, varjatult, nt reservväelaste kutsumisega õppustele. Mobilisatsiooniaegu lühendati väeosade mobilisatsiooni ja formeerimise rajoonide territoriaalse piiramisega. Suurt tähelepanu pöörati erineva ulatusega mobilisatsiooni õppuste ja proovimobilisatsioonide läbiviimisele.⁴⁵⁷

Kokkuvõtte riikide mobilisatsioonipõhimõtetest enne II maailmasõda

Enamikus riikides pöörati erilist tähelepanu mobilisatsiooni läbiviimise aegade vähendamisele ning selle varjatusele. Iseloomulikud meetodid nende eesmärkide saavutamiseks olid⁴⁵⁸:

- rahu ajal teatud hulga väekoondiste hoidmine peaaegu sõjaaja koosseisus;
- rea väekoondiste hoidmine rahu ajal sellise struktuuriga, mis võimaldab need koondised kiiresti õppuste näol viia sõjaaja koosseisu;
- väeosade formeerimisrajoonide piiramine, et vähendada minimaalseks vägede veod ja mobilisatsioonitagavarade loomine formeerimispunktide lähedal;
- mobilisatsiooni ettevalmistuste süsteemi poolsõjaväeliste ja sõjaväestatud organisatsioonide lülitamine;
- mobilisatsiooniõppuste ja harjutuste süstemaatiline läbiviimine, riigi ja sõjalise juhtimise organite alalise mobilisatsioonivalmiduse kindlustamine.

Mitmed nendest põhimõtetest olid rakendatud ka Eesti mobilisatsioonisüsteemis, aga kõiki ei võimaldanud rakendada inimeste või rahaliste vahendite nappus.

⁴⁵⁵ Polskie Siły Zbrojne w drugiej wojnie światowej. Tom I. Kampania wrześniowa 1939. Część pierwsza. S. 290-299; E. Kozłowski. Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy. S. 330-332; Polski czyn zbrojny w drugiej wojnie światowej. T. I. S. 306-310; Načalnjy period vojny. Moskva, 1974. S. 134-135.

⁴⁵⁶ B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. S. 68, 79-80; Načalnjy period vojny. S. 125-126.

⁴⁵⁷ Načalnjy period vojny. S. 126.

⁴⁵⁸ Samas. S. 158.

2.3. Eesti piirikattekava ja kaitsekava

2.3.1. Eesti kaitse üldised põhimõtted 1934 - 1939.

Eesti valitsuse poolt 1931. a heakskiidetud riigikaitse üldistes põhimõtetes⁴⁵⁹ rõhutati, et Eesti riigikaitse on enesekaitse kallaletungi vastu. Kaitse eesmärgiks seati hästi ettevalmistatud ja osavasti teostatud visa vastupanuga murda kallaletungija tahe Eestit vallutada. Ootamatu kallaletungi ohu tõttu peeti oluliseks, et kaitse korraldamine riigi piiridel, elulistes keskustes, mobilisatsioon ja vägede koondamine teostuksid kiiresti. Tähtsaks peeti ka õhukaitse korraldamist.

1930. aasta kaitseplaanis olid Eesti strateegilisteks eesmärkideks sõja korral Nõukogude Liiduga.⁴⁶⁰

1. Eesti territooriumi aktiivne kaitse väljaspool vabariigi piire või vähemalt neis piiriäärsetes rajoonides, mis võimaldavad väiksematele jõududele soodsamaid kaitseingimusi suurearvulise vaenlase vastu, et ära hoida vabariigi territooriumi langemist sõjatallernaaks, mis vähendaks Eesti piiratud riiklike ressursse;
2. maismaa- ja mereühenduste alalhoidmine Eestile sõbralike riikidega, kust vajadusel võis oodata abi sõja edukaks lõpuleviimiseks.

1935. a 16. veebruaril Eesti kaitseväge uue sõjaaegse organisatsiooni ja mobilisatsioonikava arutelul Riigikaitse Nõukogus esitas Kaitsevägede Staabi ülem kindralmajor N. Reek ka Eesti kaitse põhimõtted⁴⁶¹. Nendest võib välja tuua järgnevad:

- Vajadus valmistuda tegevuseks kahes üldstrateegilises suunas: idas ja lõunas. Mõlemad strateegilised üldsuunad on uues rahvusvahelises poliitilises olukorras võimalikud.
- Vahetu ja äkilise sissetungi ohu tõttu on idapiiril vajalik kiiresti tegevusse astuv mobilisatsiooni kate.
- Saared võidakse merejõudude abil ära lõigata ja seepärast on vajalik ette näha nende iseseisev kaitse.
- Eesti lahtised rinded on liiga laiad olemasolevate jõudude jaoks ja Eesti on mitu korda nõrgem arvatavast vastasest. Seepärast tuleb tegutseda osavalt ja igati soodustada manööverdamise võimalusi.

Majanduskriisi aastatel kaheldi Eesti sõjaväe juhtkonnas, et ülekaalukas vaenlane suudetakse peatada Eesti piiridel. Pärast 1934. aasta riigipööret seati riigi kaitse põhimõtteks jällegi aktiivne kaitse.

1934. a 2. diviisi ja 1935. a 1. diviisi tegevuspiirkonda korraldatud vanemate juhtide väljasõitudel esitas Laidoner uued põhimõtted piirikatteks ja operatiivtegevuseks: *“Kõigepealt peab kaduma passiivsus. Meie territoorium on väikene ja meie ei tohi loovutada vastasele ühtki jalatäit maad ilma võitluseta. Sellepärast tõhusa vastupanu korraldamine peab sündima ... juba riigipiiril. Kõik meie ettevalmistused, juhtide ja KS ohvitseride kasvatus peavad lähtuma sellest, et nimetatud operatiivjoonest tuleb kindlasti*

⁴⁵⁹ Lahingueeskiri. Lk. 1-2.

⁴⁶⁰ ERA. 495-12-56. L 1, I diviisi kaitsepiirkonna kaitseplaani. Kinnitatud 10.05.1930.

⁴⁶¹ ERA. 988-1-3. L 8-9, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 15, koosolekust 16.02.1935.

*kinni hoida. Kaitse ise aga olgu aktiivne...vaenlast võita saab ainult pealetungiga.*⁴⁶²

1935. a aprillis Harju sõjaväeringkonna sõjamängu lõpparutlusel rõhutas Laidoner doktriini, et oma maad kaitseme piiril, mitte aga taganedes. Võimaluse tekkides tuli minna pealetungile ja viia sõjategevus vastase maale. Laidoneri arvates ei saanud oletada, et Eesti üksi on. Võitluseks tuli hästi tunda oma piiriäärseid rajoone.⁴⁶³

Riigikaitse Nõukogus 1936. a 22. oktoobril esinedes kinnitas Laidoner aktiivse kaitse põhimõtet: *“Sõja puhkedes ei tohi meil aga juttugi olla taganemisest, vaid meie peame vastu panema riigi piiridel. Meie ei tohi vastast lasta üle Narva jõe ega ära anda Petseri kõrgustikkude joont. Parem kaitse on löökide andmine vastasele igal võimalikul juhul ja kohal. Seepärast meie peame harrastama pealetungi lahingut ja oma sõjaväge selles vaimus kasvatama*”.⁴⁶⁴ Sama aasta novembris andis Laidoner juhtnööriks loobuda taandumise ja tagasitõmbamise taktikast õppustel.⁴⁶⁵

1937. a 14. detsembril kindralleitnant J. Laidoneri ja kindralmajor N. Reegi poolt riigihoidjale esitatud riigikaitse moderniseerimise plaani sissejuhatuses on sarnaselt varemõelduga kirjas: *”Meie peame juba sõja algpäevil olema lahinguvalmis ja esinema jõuliselt, sest meie ei tohi lubada maa-alade kaotust, kuna riigi territoorium omab vähese sügavuse ja meie vastupanuressursid inimmaterjali ja aineliste tagavarade näol on piiratud; ka maastik rüügiäärsetel positsioonidel on meile lahingutegevuseks soodsam, moodustades looduslikke, kergemini kaitstavaid ning lühemaid positsioone.*”⁴⁶⁶

Samas on rõhutatud, et õigeaegset ja igakülgsset lahinguvalmidust nõuab asjaolu, et iseseisvuse kaitsel peab lootma eeskätt oma jõule. Välisabi võis loota vaid siis, kui Eesti suutis end ise kaitsta vähemalt sõja algperioodil.

14. septembril 1938 andis ülemjuhataja direktiivi nr 1, mis määras ära Eesti sõjategevuse doktriini ja millega anti väekoondistele konkreetsed ülesanded. Direktiiv nägi lisaks oma territooriumi kaitsesele ette ka sõjategevuse ülekandmist vastase territooriumile.⁴⁶⁷

Sellisel planeerimisel oli kahtlemata eeskujuks Vabadussõda, kus punaarmee sissetungiohu likvideerimiseks viidi rinne sügavale vaenlase territooriumile. 1925. a kaitsekavas olid sarnased aktiivse kaitse põhimõtted: vastulöök pidi ulatuma Narva rindel Oudova - Jamburgi liinini ja Pihkva rindel Ostrovi - Pihkva liinini. Erilist tähelepanu pöörati sildade lõhkumisele Luuga ja Velikaja jõel. Eesmärgiks oli segada vaenlase mobilisatsiooni ja vägede koondamist. Mingil tingimusel ei võinud lubada vaenlase sissetungimist Eestisse.⁴⁶⁸

Kindral Laidoneri seisukohti võib pidada vastase alahindamiseks. 1935. a aprillis Harju sõjaväeringkonna sõjamängu arutelul ütles ta ise, et vastase alahindamine võib viia vastu seinu puruks jooksmiseni. Samas märkis Laidoner, et alahindamine on ikka parem kui

⁴⁶² ERA. 2553-1-12. L 36-37, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934-1939.

⁴⁶³ ERA. 2553-1-2. L 45, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 13.04.1935.

⁴⁶⁴ ERA. 988-1-3. L 42, Riigikaitse Nõukogu protokoll nr 17, koosolekust 22.10.1936.

⁴⁶⁵ ERA. 2553-1-2. L 137, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934-1938, sissekanne 18.11.1936.

⁴⁶⁶ ERA. 495-12-85. L 4, Riigikaitse moderniseerimise plaan, 14.12.1937; Molotovi - Ribbentropi paktist.... Lk 25.

⁴⁶⁷ ERA. 2553-1-2. L 204, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 14.09.1938.

⁴⁶⁸ ERA. 496-4-151. L 12-13p, Eesti Vabariigi kaitsekava Venemaa vastu (jaanuar 1925).

ülehindamine, sest viimasel juhul ei juleta üldse midagi ette võtta.⁴⁶⁹

Sõjavägede Staabi operatiivosakonna viimase ülema kolonelleitnant A. Lutsu järgi oli kaitseplaani operatiivne idee: *“õigeaegselt ja kiirelt teostatud mobilisatsiooniga loodud sõjaliste jõududega visalt ja aktiivselt kaitsta meie idapiiril Narva jõe, Velje järve üldjoonel asuvat positsiooni. Rinde taga hoida tugevad liikuvad varud, millega likvideerida vaenlase läbimurded rindel ja dessandid õhust, merelt ja järvedelt.”*⁴⁷⁰

Ülemjuhataja komandopunkt oli ette nähtud Tallinnas ja sinna pidi viimaseks võitluseks suunatama rindelt taanduvad väekoondised. A. Lutsu alluva major H. Roots'i mälestuste järgi pidid kaitseplaani kohaselt väekoondised järk-järgult tagasi tõmbuma, kuid andma soodsatel momentidel vastulööke. Abivägede saabumisel pidi mindama üle üldisele vastupealetungile, et vaenlane piiridest välja lüüa. Mingil ajal kavandati sõjategevuse algul ka soomusrongide tungimist Narva rindel üle piiri vaenlase vägede koondamise desorganiseerimiseks. Hiljem jäetud Laidoneri korraldusel see aktiivne löök ära.⁴⁷¹

Eesti lahingudoktriini põhjal nähti ette, et sõja korral tuleb tegutseda arvuliselt ja tehniliselt ülekaalus oleva vastasega ning võita on võimalik hea väljaõppe, juhtide ja võitlejate intelligentsi, paindlikkuse ja manööverdamisega. Põhjalikult tuli ära kasutada soodsaid maastiku ja ilmastikuolusid (võidelda metsades, kitsustikes, öösel jne), et mitte lasta vastasel panna maksma oma tehnilist ja materiaalselt üleolekut. Lahingu eesmärgiks pidi olema mitte teatud maa-alade vallutamine, vastase tagasisurumine, vaid tuli püüda vastase jõudusid igal juhul hävitada. Vastase ülekaalu tõttu ei saanud edu tagada rindeline lahing (otselöök rindelt), võidu võisid tagada vaid manööverdades antud löögid vastase tiibadele ja tagalasse, metsa ja öised lahingud. Vajalik oli väga painduv lahingukord, alati tuli püüda vastast oma tegevusega üllatada. Õhurünnakute ohu tõttu oli suur tähtsus liikumisel ja tegevusel pimeduse katte all.⁴⁷²

2.3.2. Riigikaitse üldkava ja operatiivplaanide väljatöötamine

Kaitseväge relvastuse moderniseerimise venimise tõttu tekkinud seisak kaitseväge uue rahu- ja sõjaaegse organisatsiooni väljatöötamisel (vt 1.2.) pidurdas ka uute kaitse- ja piirikatte kavade väljatöötamist. Olemasolevatesse kaitse- ja piirikatte kavadesse tehti vaid muudatusi ja parandusi. 1936. a valmis Kaitsevägede Staabi I osakonnas uute põhimõtete kohaselt uue piirikatte kava projekt, mida 1937-38 täiendati vanemate juhtide 1936. a välisõidu ja muude operatiiv-taktikaliste uurimuste põhjal. Kuna kava koostati kaitseväge kehtiva organisatsiooni kohaselt oli ta ajutine. Samaaegselt piirikatte kavaga tehti eeltöid uue kattevedude kava ja uue vägede koondamise ja esimeste operatsioonide kava

⁴⁶⁹ ERA. 2553-1-2. L 45, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 13.04.1935.

⁴⁷⁰ A. Luts. Heitluste keerises, I-II. Lk 25.

⁴⁷¹ A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk. 29; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk. 36-37.

⁴⁷² ERA. 521-1-399. L 320-321, Kindralmajor H. Brede lõpusõna 3. diviisi 1938. a sõjamängu arutlusel 26.03.38; 2553-1-2. L 44-45, 137-138, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanded 13.04.1935 ja 18.11.1938; 673-1-702. L 196, 3. diviisi ülema ülevaade diviisi 1939. a sõjamängust sõjaväeringkondade ülematele, 15.07.1939.

koostamiseks (ka selle lõplik valmimine sõltus sõjaväe uuele organisatsioonile üleminekust). 1939. a lõpetati uue vabariigi piirikattekava viimistlemine ja see kinnitati 14. aprillil. Selle põhjal töötati välja diviiside, brigaadide, õhukaitse ja merejõudude uued piirikattekavad, mis ka 1939. a sügisel kinnitati. Välja töötati ka väeosade piirikattekavad. 1939. a valmisid ja kinnitati vägede esialgne jaotus diviiside vahel ja sellega seotud diviiside tegevuskavad nii "ida-" kui ka "lõunavariandi" puhul.⁴⁷³

1934. a sündmuste tõttu töötati I osakonnas 1936. aastaks välja uus vabariigi sisekaitsekava, mis kinnitati Kaitsevägede ülemjuhataja poolt 28. juulil 1936. a. Selle põhjal töötati järgmistel aastal ümber diviiside kaitserajoonide, Tallinna kaitsektori ja merejõudude, sisekaitseringkondade, sektorite ja jaoskondade sisekaitsekavad. Kõik sisekaitsekavad valmisid ja need kinnitati 1939. aastal.⁴⁷⁴

1936-37. a toimus Kaitsevägede Staabis riigikaitse üldkava väljatöötamine. 1937. aastal koostati I osakonnas riigikaitse moderniseerimise plaan. 1938. aastal töötati välja Eesti - Soome merejõudude vahelise koostöö põhialused.⁴⁷⁵

Kaitsevägede Staabi III osakond tegeles koostöös I osakonnaga kaitseväge vedude kavade uuendamisega. Nagu I osakonnas venis siingi kavade lõplik väljatöötamine. 1938. aastaks töötati välja üldine mobilisatsiooniaegne vedude kava, mis haaras kõiki üheaegselt teostuvaid koondus-, varustus- ja evakuatsioonivedusid. 1939. a töötati lõplikult välja uus kattevedude ja vägede koondamisvedude kava ning alustati seoses uue mobilisatsiooni üldkava väljatöötamisega ka varustus- ja evakuatsioonivedude kava väljatöötamist. 1936. a-ks töötati välja riigikaitse üldkava tagala korralduse osa põhijooned. Koostöös Raudteevalitsuse ja Maanteede Valitsusega tegeldi raud- ja maanteevõrgu riigikaitseks ettevalmistamisega ja ümberkorraldamisega.⁴⁷⁶

2.3.3. Operatiiv-taktikalised ettevalmistused sõjaks

Piirikatte küsimuste ja esimeste operatsioonide arenemisvõimaluste uurimiseks ning maastiku tundmaõppimiseks eriti piiriäärsetes rajoonides korraldati välisõite ja sõjamänge nii Kaitsevägede Staabi kui ka diviiside ja kaitsevääringkondade juhatuste poolt. Kaitsevägede Staabi poolt korraldatud välisõitudel ja sõjamängudel osalesid lisaks kaitseväge juhtkonnale (J. Laidoner, N. Reek) ja staabiohvitseridele diviiside,

⁴⁷³ ERA. 2553-1-12, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934-1939; 495-12-430. L 32-33, Aruanne

Kaitsevägede Staabi 1936. a. töökava täitmisest I osakonnas; 495-12-464. L 10, 17-19, Sõjavägede Staabi 1938. a töökava, Aruanne Sõjavägede Staabi 1937. a. töökava täitmisest I osakonnas; 495-12-477. L 2, Aruanne Sõjavägede Staabi 1938. a töökava kohta; 495-3-647. L 195-196, Aruanne Sõjavägede Staabi 1939./40. a. töökava täitmisest I osakonnas.

⁴⁷⁴ Samas.

⁴⁷⁵ ERA. 495-12-464. L 17; 495-12-477. L 2.

⁴⁷⁶ ERA. 495-12-430. L 9, 41-44, Kaitsevägede Staabi töökava 1937. a. (III osakond), Aruanne

Kaitsevägede Staabi III osakonnas staabi 1936. a. töökava alusel teostatud töödest; 495-12-464. L 26.

Aruanne Sõjavägede Staabi III osakonnas staabi 1937. a töökava alusel teostatud töödest; 495-12-477. L 2; 495-3-647. L 196.

kaitseväeringkondade, merejõudude ja õhukaitse vanemad juhid. Laidoner esitas 1935. a nõude, et kõik ohvitserid peavad tundma piiriäärset maa-ala.⁴⁷⁷

Oluline oli 1934. aasta 6.-15. augustil Kaitsevägede Staabi poolt korraldatud vanemate juhtide välisõit 2. diviisi kaitserajooni. Sellel revideeriti seniseid tõekspidamisi piirikatte ja operatiivtegevuse alal ning püstitati aktiivse kaitse põhimõtted. Nähti ette, et tõhus vastupanu tuleb korraldada riigipiiril.⁴⁷⁸

Narva kaitseringkonna 7.-9. mail 1934 korraldatud sõjamängul mängiti läbi Narva jõe joonelt taandumisel tekkivaid olukordi, vaadeldi 1. diviisi kolme järgnevat vastupanu joont.⁴⁷⁹

23.-27. oktoobril 1934 korraldati kindralleitnant Laidoneri algatusel välisõit Saaremaale. Välisõitu ette valmistanud ja korraldanud Kaitsevägede Staabi I osakonna ohvitseri kapten Harald Rootsi väitel tingis välisõidu vajaduse Saksamaa agressiivsuse kasv. Välisõidu ettevalmistamisel ja läbiviimisel pöörati suurt tähelepanu sakslaste poolt saare vallutamiseks korraldatud dessantoperatsioonile 1917. aastal.⁴⁸⁰ Harju kaitseringkonna juhatus korraldas oktoobris 4-päevase välisõidu Narva rinde rajooni, et tutvuda tähtsamate operatiivsuundade ja sealsete kaitsepositsioonidega.⁴⁸¹

1934. aasta 3.-7. detsembril korraldati Valgas Eesti - Läti ühissõjamäng. Eesti poole juhiks oli Kaitsevägede Staabi ülem kindralmajor N. Reek ja tema abiks I osakonna ülem kolonelleitnant J. Soodla. Läti poole juhiks oli Armees Staabi ülem kindral M. Hartmanis ja tema abiks oli polkovnik H. Rozenšteins. Sõjamängu ametlikuks keeleks oli vene keel. Sõjamängu käigus käsitleti sõjategevust liitlasarmeede liitekohta rajoonis. Eestlased pidid hoidma oma Petseri rinde taga tugevat varu, et vastase läbimurde korral liitekohast anda vastulööki. H. Rootsi hinnangul umbusalduse ja sallimatuse õhkkonnas toimunud sõjamäng ei andnud tõhusaid tulemusi.⁴⁸²

1935. aastal korraldati Kaitsevägede Staabi poolt 18.-21. märtsini 2. diviisi tagala sõjamäng Tartus ja 9.-18. septembrini vanemate juhtide välisõit 1. diviisi kaitserajooni. Välisõidul püstitati Narva rindel sarnaselt 2. diviisi rindega aktiivse kaitse põhimõtted. Välisõidul töötati ümber Narva sillapea positsiooni ja taandumispositsiooni kaitse korraldus.⁴⁸³

1936. aasta 30. juunist 3. juulini viidi läbi Kaitsevägede Staabi sõjamäng piirikatte küsimuste ja esimeste operatsioonide arenemisvõimaluste uurimiseks Petseri (2. diviisi) rindel. Samal aastal, 29. augustist 8. septembrini viidi samal eesmärgil läbi ka kaitseväge vanemate juhtide välisõit 2. diviisi kaitserajoonis. Kõrvuti operatiivolukorraga sõja

⁴⁷⁷ ERA. 2553-1-2. L 45, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 13.04.1935.

⁴⁷⁸ ERA. 2553-1-12. L 36, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934.-1939.

⁴⁷⁹ ERA. 515-1-761. L 38-42p, Protokoll Narva kaitseringkonnas 7.-9. maini 1934. a. korraldatud sõjamängu arutusest.

⁴⁸⁰ ERA. 2553-1-12. L 37; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 60-73.

⁴⁸¹ ERA. 495-3-493. L 353, 3. diviisi 1934./35. aasta tegevusaruanne.

⁴⁸² H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 44-48.

⁴⁸³ ERA. 2553-1-12. L 36-37; AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 171, Poola sõjaväeatasee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a III kvartal, 24.10.1935.

algperioodil mängiti läbi väekoondiste hooldusteenistuse ja tagala küsimused.⁴⁸⁴

1937. aastal nähti ette Kaitsevägede Staabi I osakonna poolt korraldada sõjamäng Valga sõlme kaitse küsimuste uurimiseks, mis pidi olema ühtlasi kavatsetava vanemate juhtide 1937. aasta välisõidu olukordade kontrolliks. Sõjamängul nähti ette operatiiv-taktikaline olukord, kus idavaenlane, kellel pole läinud korda saavutada edu Petseri-Tartu ja Tartu-Võru suundades, püüab vallutada Valga sõlme pealetungiga kagust Aluksne-Valga üldsuunas. Samuti kavatseti 1937. aasta juuni algul korraldada sõjamaateaduslik välisõit Eesti-Läti riigipiiri äärsel maastikul tutvumiseks seal esinevate operatiivsuundadega ja tähtsamate kaitsepositsioonidega. Välisõit pidi kestma 6 päeva. 1937. aasta sügisel pidi korraldatama aga vanemate juhtide välisõit 2. diviisi kaitserajoonis üldeesmärgiga uurida Valga sõlme kaitse küsimusi. Peale selle nähti ette 1937. a korraldada ajalooline sõjamäng Tannenbergi lahingu (1914. a) ainel. Paraku jäid 1937. a kõik I osakonna tööplaanis ettenähtud sõjamängud ja välisõidud mingitel põhjustel (kokkuvõid või hõivatus muude töödega ?) ära, jõuti teha vaid ettevalmistustöid nendeks. Välisõit ja sõjamäng lükati edasi 1938. a kavasse.⁴⁸⁵

24.-26. märtsini 1938 korraldati Viljandis 3. diviisi ühepoolne sõjamäng, mille eesmärgiks oli uurida operatiivse ja taktikalise tegutsemise võimalusi Viljandi ja Valga operatiivsuunal. Sõjamängul mängiti brigaadi staabi tegevust vägede koondamisel, Viljandi, Valga suuna kaitset ja vastupealetungil Valga tagasivallutamiseks.⁴⁸⁶ 1938. a märtsis korraldatud Valga sõjaväeringkonna sõjamängul harjutati sõjategevust Petserimaal.⁴⁸⁷

1938. aasta 29. maist 4. juunini korraldati vanemate juhtide sõjamaateaduslik välisõit Eesti-Läti riigipiiri äärsele maastikule. H. Roots, kes oli välisõidu üheks ettevalmistajaks, põhjendab seda Saksa maavägede kallaletungi ohuga läbi Läti. Välisõidul pidi vaadeldama operatiivsuundi, mis tekivad, kui vaenlane tungib peale idast Läti kaudu ja kui vaenlane tungib peale lõunast põhja ning kujuneb iseseisev lõunarinne. Välisõidul leiti, et kuna looduslik kaitsejoon kulgeb Sæde (Seda) jõe, Asti (Burtnieki) järve ja Salatsi (Salaca) jõe üldjoonel, tuleb vajaduse korral lõunapiiri kaitse viia Läti territooriumile.⁴⁸⁸ Sõjamäng ning välisõit Valga kaitse küsimuste uurimiseks, samuti sõjamäng Tannenbergi lahingu ainel (plaanis 1938/39 talvel) jäeti jällegi läbi viimata. I osakonna tegevusplaanis oli ka koos II ja III osakonnaga uurida sõjategevuse arenemise võimalusi sõja korral ida- ja läänevaenlase (s.t. N. Liidu ja Saksamaa) vahel koridoris, mille moodustavad Eesti, Läti ja Leedu territooriumid. Teostamata jäänud välisõit 2. diviisi kaitserajoonis ja samuti sõjamäng Valga sõlme kaitse uurimiseks planeeriti korraldada 1939. aastal. Kavasse

⁴⁸⁴ ERA. 495-12-430. L 33-34, Aruanne Kaitsevägede Staabi 1936. a. töökava täitmisest I osakonnas.

⁴⁸⁵ ERA. 495-12-430. L 2-4, Kaitsevägede Staabi I osakonna 1937. a. töökava; 495-12-464. L 2, 19, Aruanne Sõjavägede Staabi 1937. a. töökava kohta, Aruanne Sõjavägede Staabi 1937. a. töökava täitmisest I osakonnas; 521-1-400. L 2-3, Sõjavägede Staabi ülema kiri 2. ja 3. diviisi ülemale 18.05.1937.

⁴⁸⁶ ERA. 521-1-399. L 262-280, Kava 3. diviisi ühepoolse sõjamängu teostamiseks 16.03.1938; L 316-327, Kindralmajor H. Brede lõpusõna 3. diviisi 1938. a sõjamängu arutlusel 26.03.38. a.; 3. diviisi ülema ringkiri sõjaväeringkondade ja väeosade ülematele 14.05.1938.

⁴⁸⁷ ERA. 510-1-82. L 154-154p, 163, Valga sõjaväeringkonna 1938. a märtsi sõjamängu materjalid.

⁴⁸⁸ ERA. 2553-1-12. L 37; 521-1-400. L 2; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 79-82.

võeti juurde ka vanemate juhtide sõjamaateaduslik välisõit idapiiri äärsesse rajooni. H. Roots'i mälestustel planeeriti ilmselt 1939. a korralda veel välisõit Lätimaale, mille vastu tunti suurt huvi. 1939. a septembris muutunud olukorra tõttu jäeti need kõik ära.⁴⁸⁹

3. diviisi sõjamäng korraldati 21.-23. märtsini 1939 Haapsalus. Selle eesmärgiks oli Saaremaa kaitse võimaluste uurimine piiratud jõududega ülekaaluka vaenlase vastu. Harjutati saare kaitset punaste dessantdiviisi vastu, vägede juurdevedu mandrilt ja vastupealetungi. Saaremaad kaitses brigaad, mille peajõud asusid mandril.⁴⁹⁰

Harju sõjaväeringkonna juhatus korraldas 4.-6. septembrini välisõidu eesmärgiga uurida Tallinn - Paldiski suunda lahingutegevuse seisukohalt. Välisõit toimus Haabersti, Rannamõisa, Suurupi, Lohusalu, Paldiski, Vihterpalu, Vasalemma, Keila ja Saue rajooni. Vaadeldi vaenlase dessandi maalesaatmise võimalusi, maastiku elemente ja I maailmasõja aegsete Peeter Suure merekindluste maarinde kaitseehitiste kasutamise võimalusi antud suuna sulgemiseks. Leiti, et Paldiski lahes on soodsad looduslikud tingimused suure dessandi (tugevdatud jalaväebrigaad) maalesaatmiseks, kuid ka soodne maastik dessandi tõkestamiseks ja hävitamiseks.⁴⁹¹

Viru-Järva sõjaväeringkonna juhatus korraldas 16.-18. septembril 1939 välisõidu ringkonnas moodustatava V brigaadi kaitselõiku: piiriäärne ala Narva jõel Korolevski saarest Vasknarvani ja Peipsi põhja-looderannikul Mustveeni. Välisõidul selgitati piirikatteüksuste kaitselõigud ja ülesanded seoses uue piirikatte kava koostamisega. Esimesel päeval teostati maastikuluuret Narva jõe läänekaldal ja Peipsi põhjakaldal kuni Remniku küalani, teisel päeval Narva jõe idakaldal kuni riigipiirini. Kolmandal päeval kontrollis 1. diviisi ülem ringkonna juhatuse piirikatteülesannete täitmise otsuseid maastikul.⁴⁹² Soomusrongirügemendil oli kavas korraldada 5.-10. septembrini õppesõit 1. diviisi kaitsepiirkonda. Eesmärgiks oli tutvuda Narva linna kaitse organiseerimisega (sillapea kaitsepositsiooniga), kattekavas ettenähtud purustustöödega raudtee rajoonis, selgitada raudtee ja jaamade tehnilist seisukorda ning Kabala jaamas I divisjoni mobilisatsiooni võimalusi.⁴⁹³

Suurejooneline vanemate juhtide välisõit idapiiri äärsesse rajooni oli kavandatud teostada 17.-24. septembril 1939 ja seda valmistati ka augusti keskpaigast ette. Sõidul pidi osalema peale J. Laidoneri, N. Reegi, Sõjavägede Staabi mõnede osakonnaülemate ning ohvitseride 1. ja 2. diviisi juhtkond, nende diviiside sõjaväeringkondade ja kõigi

⁴⁸⁹ ERA. 495-12-464. L 38-39, Sõjavägede Staabi I osakonna 1938. a töökava; 495-12-477. L 2-3, Aruanne Sõjavägede Staabi 1938. a töökava kohta; 495-12-478. L 247-248, Sõjavägede Staabi 1939. a töökava; 495-3-647. L 197-198, Aruanne Sõjavägede Staabi 1939/40. a töökava täitmisest I osakonnas; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 82.

⁴⁹⁰ ERA. 673-1-702. L 178-196, 3. diviisi ülema ülevaade diviisi 1939. a sõjamängust sõjaväeringkondade ülematele, 15.07.1939.

⁴⁹¹ ERA. 673-1-702. L 79-81, Harju sõjaväeringkonna välisõidu tegevuskava, 31.07.1939; L 99-105, Kokkuvõte Harju sõjaväeringkonna juhatuse maastiku-uurimise välisõidu üle 4.-6. septembril 1939. a.

⁴⁹² ERA. 515-1-826. L 2-3, Aruanne Viru-Järva sõjaväeringkonna juhatuse välisõidu kohta piiriäärsesse rajooni 16.-19.09.39. a.

⁴⁹³ ERA. 515-1-825. L 126-127, Soomusrongirügemendi õppesõidu kava 1. diviisi kaitsepiirkonnas 5.-10.09.1939.

väeosade ülemad (enamus oma diviisi rajoonis), 3. diviisist Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna juhtkond, mõned väeosade ülemad, Merejõudude ja Õhukaitse juhtkond ja mõned väeosade ülemad, Sõjavägede Õppeasutuste juhtkond, väeliikide inspektorid, Sõjaväe Varustusvalitsuse ülem, sõjaväe sideülem, Kaitseliidu Peastaabi ülem ja idapiiri äärsete malevate pealikud, samuti piiriäärsete maakondadest maavanemad ning politseiprefektid (oma piirkonnas), lisaks abipersonal. Kokku pidi välisõidul osalema ligi 80 inimest (autojuhte arvestamata). Peale tutvumise piiriäärse maastikuga, operatiivsuundade ja positsioonide vaatlemise, sõjategevuse võimaluste hindamise ja Vabadussõja võitluste meenutamise kavatseti anda ka ülevaated N. Liidu piirikindlustustöödest. Välisõidul oli planeeritud 6 päeva jooksul liikuda kõigepealt Petserimaal, edasi Peipsi lääne- ja põhjarannikul ning lõpuks Narva jõe ääres ja Soome lahe rannikul kuni Kundani. N. Reegi 5. septembril antud korraldusega lükati välisõit edasi.⁴⁹⁴

Tuleb märkida, et sõjamängudel ja õppustel ei märgitud vaenlast (N. Liitu) alati “punase” poolena. 1937. a-st esineb materjalides sageli “roheline” pool, mis sõjamängudel pidi tegutsema N. Liidu doktriini, eeskirjade ja koosseisu kohaselt. Mängijad pidid tundma N. Liidu lahingueeskirju (eriti välieeskirja PU-36), organisatsiooni ja koosseise.⁴⁹⁵

Miks kõike plaanitud ei jõutud Sõjavägede Staabi poolt 1937-1938 ellu viia ja miks pöörati vähe tähelepanu operatiivettevalmistustele? 1937-38. aastal pööras sõjaväe juhtkond põhitähelepanu uue riigikaitsealase seadusandluse (ka põhiseaduse osas) koostamisele. Sel ajal tegeldi ka riigikaitse moderniseerimise plaani koostamisega ja alustati uue sõjavarustuse tellimist. Arvestada tuleb ka, et Sõjavägede Staabi osakondade isikkoosseis ei olnud suur ja kõike ei jõutud ette valmistada. Võimalik, et ei jätkunud kõigeks ka rahalisi vahendeid.

2.3.4. Eesti piirikattekava 1939. aastal

Eesti Vabariigi 1939. a septembris kehtiv piirikattekava oli valminud 13. aprillil ja kinnitatud kindral J. Laidoneri poolt 14. aprillil.⁴⁹⁶ Piirikatte eesmärkideks oli kaitsta riigi piire, tõrjuda tagasi vastase sissetungikatsed, et võimaldada ning tagada mobilisatsiooni ja vägede koondamise kiiret ja takistamatut läbiviimist sõjaliseks tegevuseks kõigi relvastatud jõududega.⁴⁹⁷

Piirikatte jõudude tegevuse põhialuseks oli seatud põhimõte, et ei tohi kaotada oma

⁴⁹⁴ ERA. 515-1-825. L 149-165, 173-173p, 187, Sõjavägede Staabi poolt idapiiri äärse maastikuga tutvumiseks korraldatava välisõidu 17.-24.09.1939 materjalid.

⁴⁹⁵ ERA. 510-1-82. L 154-154p, Juhend Valga sõjaväeringkonna 1938. a märtsikuu sõjamänguks, 22.02.1938.

⁴⁹⁶ Eesti piirikattekava ainuke eksemplar, mida hoiti Sõjavägede Staabi I osakonnas, toimetati 1940. a Moskvasse. Eestis on säilinud Õhukaitsele (ERA. 526-1-38. L 39-62) ja merejõududele (ERA. 527-1-1618. L 58-81) tehtud väljavõtted sellest kavast.

⁴⁹⁷ ERA. 527-1-1618. L 59, Vabariigi piirikatte kava. Väljavõte Merejõududele (kinnitatud 14.04.1939).

territooriumi ega lasta vaenlast tungida riigi piiridesse. Parimateks kaitseviisideks määrati pealetung ja aktiivne tegutsemine. Piirikattejõud pidid *“igal juhul säilitama aktiivtegevuseks vajalikud lähtealused, et esimesel võimalusel sõjaline tegevus üle kanda vastase territooriumile”*.⁴⁹⁸

Sõltuvalt sõjalis-poliitilisest olukorrast oli piirikattekaval kaks varianti: idavariant ja lõunavariant. Piirikatte tegevuse põhivariandiks oli idavariant, s.t. oodati eelkõige sõjalist kallaletungi N. Liidu poolt. Lõunavariant oli juhuks, kui Eesti piiridel valitseb rahu, aga sõda puhkeb lõuna pool ning Eesti maapiir lõunast ja merepiir läänest satub sõjaohtu.⁴⁹⁹ Ilmselt mõeldi N. Liidu kallaletungi Lätile (või läbi Läti). Arvestati, et vaenlane (N. Liit) võib tungida sügavale Eesti ja Läti vägede liitekohta. Äärmisel juhul peeti võimalikuks ka Läti kaldumist vaenulikku blokki.⁵⁰⁰ Samas võidi arvestada ka Saksamaa kallaletungi võimalust. H. Roots on oma mälestustes seostanud lõunavarianti just Saksamaa aktiveerumisega.⁵⁰¹

Lõunavariandi puhul tuli peale Tallinna rajooni (ühes Paldiskiga) tähtsamateks kaitseobjektideks lugeda läänepiiril Pärnu ja Haapsalu rajoonid ning Läänemere saared, lõunapiiril Valga ja mõisaküla teedesõlmed. Selle variandi puhul polnud ootamatu kallaletung maismaalt mõeldav.⁵⁰²

Piirikatteks määratud jõud tuli mõlema variandi puhul normaalselt täiendada katteülesannete täitmiseks sõjaaegsete koosseisudeni reservlastega õppustele kutsumise korras ning veo- ja liiklemisvahenditega rekvisitsiooni ja sundkorras. Erijuhtudel, kui piirikattele asuti üheaegselt mobilisatsiooni väljakuulutamise või vaenlase ootamatu kallaletungi korral, pidid piirikattejõud välja astuma rahuaegsetes koosseisudes. Samaaegselt tuli asuda katteväeosade täiendamisele sõjaaegsete koosseisudeni kas reservlaste õppustele kutsumise või mobilisatsiooni korras. Diviisiülematel oli õigus ja kohustus kutsuda reservlased kokku vaenlase ootamatu tungimisel üle piiri. Reservlaste õppustele kutsumine piirikattejõudude täiendamiseks pidi toimuma vastavalt 1937. a Sõjaväeteenistuse seadusele. Väeosad pidid maha jätma täienduse vastuvõtmiseks ning formeerimistöodeks vajaliku kaadri ja meeskonna.⁵⁰³

1939. a septembris polnud vabariigi uue piirikattekava järgi ümbertöötatud väeosade ja koondiste piirikattekavad kõik valmis. Täiendamine käis veel 1939. a septembrikriisi ajal. Näiteks 27. septembril saatis Võru-Petseri sõjaväeringkonna ülem 3. suurtükiväegrupi ülemale IV brigaadi ja sõjaväeringkonna piirikattekava. 3. suurtükiväegrupp pidi kava põhjal koostama enda piirikattekava. Väeosades pidid ettevalmistustööd uute kavade rakendamiseks olema lõpetatud hiljemalt 1. oktoobriks

⁴⁹⁸ ERA. 521-2-82a. L 2, 3. diviisi piirikatte kava. Väljavõte Harju sõjaväeringkonnale (kinnitatud 1.09.1939); 527-1-1618. L 59-60.

⁴⁹⁹ ERA. 521-2-82a. L 4-5; 626-2-25. L 24-25; 527-1-1618. L 62-63.

⁵⁰⁰ ERA. 521-1-453. L 93.

⁵⁰¹ H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 37.

⁵⁰² ERA. 527-1-1618. L 63, 66.

⁵⁰³ ERA. 521-2-82a. L 6a-7a; 626-2-25. L 24; 527-1-1618. L 64-66.

1939.⁵⁰⁴ Viru-Järva sõjaväeringkonna juhatus korraldas veel 16.-18. septembril välisõidu piiriäärsesse rajooni, et selgitada V brigaadi piirikatteüksuste kaitselõike ja ülesandeid seoses uue piirikatte kava koostamisega. 4. jalaväerügemendi piirikattekava valmis alles 15. novembril 1939.⁵⁰⁵

J. Laidoneri järgi oli 1939. a-ks välja töötatud uue piirikattekava projekt, mis pidi kehtima hakkama sõjaväe uue organisatsiooni maksmapanekuga. Projekti koostamisel lähtuti põhimõtetest, et piirikatte jõude tuleb arvuliselt suurendada ja tugevdada, varustades neid suuremal hulgal automaatrelvadega ning kattepositsioonid tuleb määrata kaasaegsete operatiivsete tõekspidamiste kohaselt.⁵⁰⁶

Katteväeosade valmisoleku tähtajad. 1939. a kattekava nägi ette katteväeosade valmisoleku väljaastumiseks 30 minutit kuni 6 tundi pärast vastava piirikattekava teostamise käsu (erikorralduse) või mobilisatsioonitelegrammi saamist (arvestuslik kellaeg K). Piirikattejõudude koondamine piirile pidi algama koheselt pärast valmisoleku tähtaegade möödumist. Enamikul jalaväe, ratsaväe ja suurtükiväeosadel oli rahuaegsetes koosseisudes väljaastumiseks valmisolekuaeg 3 tundi (vt lisa 24). 1. suurtükiväegrupi patareid, samuti Merekindluste kindlaksmääratud patareid pidid kattetegevuseks valmis olema 30 minutiga.⁵⁰⁷

Kindlustus- ja purustustööd. Piirikatte teostamisele asumisel tuli alustada otsekohe välirikindlustustööd ja tankivastaste tõkete ehitamist. Kindlustustööde läbiviimiseks võis kasutada ka kohalikke elanikke. Diviisiülematel oli kattetegevuse läbiviimisel õigus purustustööde kavade kohaselt purustada sildu, teid, sidevõrke jne, kui neid polnud võimalik kaitsta.⁵⁰⁸

Side. Vabariigi piirikatte kava alusel koostatud sõjaväe sidekava kinnitati Sõjavägede Staabi ülema poolt 24. juulil 1939.⁵⁰⁹ Sõjaväe sidekava kohaselt pidi piirikatte teostamisele asumisel loodama Sõjavägede Staabi ja väekoondiste staapide (diviiside, brigaadide) vahel traatside (telefoni ja telegraafi) ühendused põhiliselt Postiametkonna juhtmete abil. Samuti pidi loodama Sõjavägede Staabi traatside ühendused Läti Sõjavägede Staabi ja Soome Sõjavägede Staabiga. Telefoniside pidi loodama ka 2. diviisi staabi ja Läti 3. diviisi staabi (Plavinases või Gulbenes) ning Läti 7. rügemendi staabi (Aluksnes või Lietenes) vahel.⁵¹⁰ Kõigi teiste väeosade, asutiste ja Kaitseliidu malevatega pidi loodama telefoniühendus garnisonide telefonivõrgu kaudu. Kava kohaselt loodi komandopunktid. Piirivalve sidevõrk läks vastavate diviisiülemate käsutusse. Piirikatte kava rakendamisel allutati sõjaväe sideülema kaudu Sõjavägede ülemjuhatajale Postiametkonna ning Veeteede Talituse raadiojaamad ning Riigi

⁵⁰⁴ ERA. 602-1-308. L 58-59.

⁵⁰⁵ ERA. 515-1-826. L 2, Aruanne Viru-Järva Sõjaväeringkonna Juhatusel välisõidu kohta piiriäärsesse rajooni 16.-19.09.39. a.; 543-1-295. L 4-7, Väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikattekavast.

⁵⁰⁶ ERA. 2553-1-12. L 39.

⁵⁰⁷ ERA. 495-12-417. L 59-64; 527-1-1618. L 66-68.

⁵⁰⁸ ERA. 527-1-1618. L 72-74.

⁵⁰⁹ ERA. 495-12-879. L 2-6, Vabariigi piirikatte kava. Side, L 34-47, Sidekava piirikatte puhuks (valminud 9.07.1939).

⁵¹⁰ ERA. 495-12-879. L 3, 34-37, 39; 527-1-1618. L 69-70.

Ringhääling. Postiametkonna raadiojaamad pidid aitama ülemjuhatajal pidada sidet välisriikide, eelkõige Soome ja Läti sõjaväe raadiojaamadega Helsingis ja Riias.⁵¹¹

Varustamine laskemoonaga. Katteüksused pidid piirikattele asudes võtma kaasa laskemoona ühe sõjaaegse lahingumooni normi, erandina 1. ja 7. jalaväerügement rohkem (3-6 tuleühikut laskurelvade laskemoona). Väeosad pidid saama laskemoona juurde diviisi liikuvast laskemoonalaost.⁵¹²

Maavägede piirikatte- ja kaitsekavad

Peipsi järv lahutas Eesti kaitsejõud sõja korral N. Liiduga kahele rindele: Põhja- ehk Narva rindele ja Lõuna- ehk Petseri rindele. Nende vahele jäi passiivne kaitsetsoon - Peipsi järv. Vabariigi maa-ala oli kaitseplaani teostamiseks jagatud 1., 2. ja 3. diviisi kaitsepiirkonnaks ja need omakorda kaitseüksusteks. Idapiiri pidid kaitsma 1. ja 2. diviis. 3. diviis (reservdiviis) pidi kaitsma rannikut ja täiendama 1. ja 2. diviisi, aga julgestama ka 2. diviisi paremat tiiba.

Lõunavariandi puhul jäid diviiside ülesanded üldjoontes samadeks, mis idavariandil, ainult tegevuse raskus läks 2. ja 3. diviisile ning 1. diviis pidi peale otseste ülesannete olema valmis moodustama oma väeosadest Sõjavägede ülemjuhataja varu (üks jalaväerügement koos ühe suurtükiväegrupi ja eriosadega).⁵¹³

2.3.5. 1. diviisi kaitsepiirkonna iseloomustus ja kaitseplaanid

1. diviisi kaitsepiirkonna piirideks olid⁵¹⁴:

- põhjas Soome laht,
- lõunas Peipsi järve põhjakallas, Mustvee, Torma (välja arvatud), Vägeva jaama joon,
- läänes Vägeva jaam, Tapa, Altja joon.

1939. a ulatus lõunas kaitsepiirkond Mustveeni.

Diviisi rinde (Narva rinde) maastiku operatiivne ja taktikaline hinnang

1. diviisi rindena arvestati staabis 1939. a sügisel maa-ala, mis põhjas piirnes Soome lahe, lõunas Peipsi järve, läänes Toila – Jõhvi – Iisaku – Tudulinna joone ja idas Luuga jõe alamjooksuga kuni Kingisepani ja Pljussa jõe keskjooksuga kuni Oudova (Gdovi) rajoonini. Maa-ala sügavus idast läände oli 50 – 55 km, laius 50 – 120 km.⁵¹⁵

Rohked sood, rabad ja metsad moodustasid rindel kindlad operatiivsuunad vägede tegutsemiseks. Diviisi rinne toetus Soome lahele ja Peipsi järvele, mis kaitsesid tiibasid. Mere ja Peipsi järve vahelise maismaa-ala laius on otsejoones u 45 km. Merelt oli vaenlasel siiski võimalik toetada lääne suunas pealetungivaid vägesid tulega või ette võtta dessantoperatsioone. Dessandiks soodsamad kohad olid Narva-Jõesuu ja Mereküla rajoon. Üle Peipsi oli dessant vähetõenäoline suveperioodil, kui vesi madal. Suurt

⁵¹¹ ERA. 495-12-879. L 4, 39-40, 45; 527-1-1618. L 70.

⁵¹² ERA. 527-1-618. L 74-75.

⁵¹³ ERA. 527-1-1618. L 63.

⁵¹⁴ ERA. 495-12-56. L 7, I diviisi kaitsepiirkonna kaitseplaan. Kinnitatud 10.05.1930.

⁵¹⁵ ERA. 515-1-825. L 174, 1. diviisi (Narva) rinde maastiku operatiivne ja taktikaline hinne (idapiiri äärse maastikuga tutvumiseks 17.-24.09.1939 kavandatud välisõidu materjal).

tähtsust omasid rindel jõed, mis lõikasid läbi tähtsamad operatiivsuunad ida – lääne sihis ja kujutasid pealetungijale tõsiseid takistusi. Kõige tähtsam oli 75 km pikkune Narva jõgi, mis moodustas Eesti väejuhatuse kavade järgi rinde viimase vastupanu joone. Narva jõe joone inseneriline kindlustamine võimaldas luua seal tugeva kaitsesüsteemi ja vastu panna väga ülekaalukatele jõududele. Narva jõest ida pool moodustasid olulise tõkke Pljussa jõe keskjooks ja Luuga jõe alamjooks Kingissepast mereni. Peeti vajalikuks kui vähegi võimalik kohe sõja algul viia Eesti kaitserinne nende jõgede joonele, et saavutada nii tõhus kaitsejoon ja säästa vägesid raskemini kaitstavatesse suundadesse. Rossoni jõgi Luuga ja Narva jõe vahel oli tähtis tiivakaitse mere poolt, kuid vaenlane võis seda kasutada Narva jõe ületamiseks veesõidukite kohaletoomiseks.⁵¹⁶

Elanikkonnaga oli tihedamini asustatud lääneosa, põhjarannik ja Narva jõe kaldad. Tähtsamaks keskuseks oli Narva linn 23 500 elanikuga, Narva-Jõesuus oli u 2000 elanikku. Elanikkonda lääne pool Narva jõge loeti üldiselt usaldatavaks, kuid ida poolsetele piiriäärse riba elanikele ei loodetud. Sõjaväe arhiivimaterjalid ei räägi, kas sõja algul õhurünnakute puhul oli kavandatud Narva elanikkonna evakueerimine. Inimeste massiline liikumine lääne poole oleks ilmselt tekitanud ummikuid teedel ja takistanud vägede ja varustuse juurdevedu. Kuna kohapeal puudusid suured moonatagavarad oli vajalik sügavalt tagalast juurdevedu.

Diviisi rinde põhjaosas kulgesid läbi rinde tähtsamad ida – lääne suunalised teed: Tallinn – Narva raudtee ja maantee, mida mööda toimus diviisi varustamine. Maantee, samuti raudtee olid osaliselt tulistatav merelt sõjalaevadelt. Raudteest lõunasse kuni Peipsini jääv piirkond oli soine, metsastunud ja praktiliselt teetu. Põigiti rinde paremalt tiivalt vasakule Vasknarvast Jõhvi kulges seal üks keskpärane tee. See moodustas metsade ja soode vahel kitsa defilee. Rinde seljatagusel oli tähtsam ühendustee Jõhvi – Rannapungerja. Narva jõe ja Luuga – Pljussa jõgede vahel oli tihedam teedevõrk, kuid neid püüti Eesti pool hoida väga halvas seisukorras.⁵¹⁷

Kokkuvõttes soodustasid rinde kaitsmist tiibadel olevad veekogud ja võimalus toetuda Narva jõe või Luuga – Pljussa jõgede süsteemile koos nende vahel asuvate soodega. Olemasolevad jõud tuli grupeerida tähtsamate suundade sulgemiseks. Rinde ulatuslikum edasiviimine ida poole nõudis aga tugevaid jõude ja abinõusid jõgede ületamiseks ning laieneva platsdarmi vallutamiseks. Rinde nihkumist Narva jõe joonelt läände hinnati kaitsevõimaluste tunduva nõrgenemisena. Seepärast peeti diviisi rinde kõikumist lubatavaks vaid nende kahe jõesüsteemi vahelises ruumis. Rinde nihkumisel lääne poole Narva jõge tuli võtta tarvitusele kõik abinõud, et rinne vähemalt tagasi jõe viia.⁵¹⁸

Varasematel aastatel pöörati suuremat tähelepanu ka teistele võimalikele kaitsejoontele. 1934. a mais toimunud Narva kaitseringkonna sõjamängul mängiti läbi taandumist pärast Narva jõe kaitsejoone kaotamist. 1. jalaväerügemendile oli ette nähtud kolm järgmist vastupanujoont: Mereküla - Laagna (Laagna kõrgendik), Mummasaare - Vaivara (Vaivara Sinimäed) ja Sõtke jõe joon (vt kaart 2). Kaks esimest joont, kõrgendikud olid

⁵¹⁶ ERA. 515-1-825. L 175-176.

⁵¹⁷ Samas. L 177.

⁵¹⁸ ERA. 515-1-825. L 178.

head kaitse organiseerimiseks oma vaatlusvõimaluste ja tuleruumi poolest, kuid ei pakkunud erilisi võimalusi tankivastaseks võitluseks. Sõtke jõe joon oli vaatlusvõimaluste ja tuleruumi poolest märksa halvem eelmistest, kuid jõe sügav ja järskude kallastega org kujutas tankidele suurt looduslikku takistust, eelkõige raudteest kuni mereni. Seetõttu oli võimalik seal organiseerida tugev kaitse ja soodsal võimalusel anda vastulööök paremalt tiivalt lõuna pool raudteed.⁵¹⁹

Nagu näha ei osatud 1939. a hinnata tagumisi kaitsepositsioone ja peeti viimaseks soodsaks kaitsepositsiooniks Narva jõe joont. 1944. a kaitselahingud näitasid, et Vaivara Sinimägesid oli võimalik pikka aega edukalt kaitsta, samal ajal kui punavägi võis läbi murda Narvast põhja või eriti lõuna poolt. Sinimägede positsioon oli lühem, kui Narva jõe kaitseliin.

1935. a välisõidul uuriti ka kaitset taandumispositsioonil Purtse - Rannapungerja jõgede joonel (40-70 km piirist).⁵²⁰ Läti armee staabi andmeil pidi Narva linna mahajätmise korral järgmine kaitsejoon kulgema Vaivara kõrgustikel. Järgnevad positsioonid nähti ette Pühajõel, siis Purtse ja Rannapungerja jõgede joonel ning Kunda ja Avijõe joonel (vt kaart 2).⁵²¹

Tähtsamateks operatiivsuundadeks, millel võis oodata vaenlase pealetungi, peeti 1939. a I. diviisi rindel järgnevaid⁵²²:

Oudova – Vasknarva – Alajõe – Kauksi,
Pljussa keskjooks – Permisküla – Kuremäe – Jõhvi,
Pljussa keskjooks – Mustajõe – Auvere,
Kingissep – Narva – Jõhvi,
Luuga alamjooks – Narva-Jõesuu – Jõhvi.

Põhiliseks pealetungi operatiivsuunaks loeti Kingissepa - Narva - Tallinna raudtee ja maantee suunda. Lõuna poolt oodati üle Vasknarva või Permisküla väheste jõududega abilööki. Pljussa jõgi koos lisajõgedega jaotas vaenlase ründejõud Kingissepa ja Oudova (Gdovi) grupeeringuks.

Leiti, et vaenlasel on võimalik teostada üle Peipsi järve dessanti pontoonide abil järve loode- ja põhjarannikule, ehkki madala vee tõttu tuleb 75 - 100 m rannikuni jala vees käia. Dessandi kõige tõenäolisemaks kohaks peeti Vasknarva ja Remniku vahelist ala, sest sinna oli idakaldalt lühem tee.⁵²³

Diviisi piirikatte- ja kaitseplaanid

Diviisi kaitsepiirkond oli 1939. aastal piirikatteks jagatud kahe brigaadi vahel. II brigaadi (staap Narvas) alla kuulusid: Mereranniku kaitselõik, Narva-Jõesuu kaitselõik, Sillapea

⁵¹⁹ ERA. 515-1-761. L 39-41, Protokoll Narva kaitseringkonnas 7.-9. maini 1934. a. korraldatud sõjamängu arutusest; 515-1-822. L 85-91, Seletuskiri Sõtkejõe kaitsepositsiooni kohta (1939).

⁵²⁰ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 171, Poola sõjaväeatašee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a III kvartalist, 24.10.1935.

⁵²¹ LVVA. 1474-1-1635. L 106-109, Ülevaade Eesti relvajõududest. 1.07.1937.

⁵²² ERA. 515-1-825. L 178-179.

⁵²³ ERA. 515-1-822. L 38. Kokkuvõtte Viru-Järva Sõjaväeringkonna juhatuse operatiivluure kohta piiriäärsesse rajooni 16.-18.09.1939. a. (dokumendis ekslikult 1929. a).

kaitselõik, Piimanina kaitselõik ja Mustajõe kaitselõik. V brigaadi (staap Agusalus) alla kuulusid Permisküla – Vasknarva (ehk Narva jõe) kaitselõik, Peipsi põhja- ja looderanniku (ehk Peipsi) kaitselõik. Kõige tähtsamad Sillapea kaitselõigused pidid kaitselõiguseks 1. jalaväerügemendi üksused. 4. jalaväerügement (rahuaegne 4. üksik jalaväepataljon) pidi kaitsma Narva jõe joont Vasknarvast kuni Korolevski saareni ja Peipsi järve põhjakallast (vt lisa 23). Peale nende olid piirikatte jõududeks 1. suurtükiväegrupp, 1. tankitõrjekompanii, Narva suurtükiväegrupp, soomusrong “Kapten Irv” koos 102 mm suurtükiplatvormiga, piirivalve ja Kaitseliidu üksused.⁵²⁴

Kuna piiril puudusid head kaitsepositsioonid, oli kavas luua esimene kaitsepositsioon Narva jõe vasakul kaldal jättes paremale kaldale u 7 km laiuse ja 2 - 3 km sügavuse sillapea. Sillapea positsiooni ja jõe vasakkalda kindlustamiseks oli plaanis rajada kuulipildujakapooniirid.

J. Laidoneri suunised 1. diviisile olid 1935. a järgnevad: *“Narva jõe joont meie ei tohi ära anda ja seda tuleb kaitsta aktiivselt. Selle juures on tarvilik võimalikult sügavama sillapea loomine, sest meie kaitse peab olema täiesti aktiivne. Narva jõe joonelt võib taanduda ainult Sõjavägede Ülemjuhataja sellekohasel korraldusel. Kuigi Narva rinnet ennast on küll kõige kergem kaitsta just jõel, kuid meie peame mõtlema kaugemale, s. o. kuidas ise Narva jõest üle minna. Üleminekut peab aga otsima igal juhul andes teravaid torkeid vastasele ja selleks peavad Narva jõe ülekäigud kindlalt meie käes olema. Seepärast peavad ka purustustööd olema kokkukõlastatud meie vastupealetungide võimalikkude kavatsustega...”*⁵²⁵

1. diviisi ülesandeid 1939. a tasub võrrelda 1930. a koostatud kaitseplaani. Diviisi 1930. a kaitseplaani variant nr 1 järgi oli katteväeosade tegevuse üldeesmärk säilitada soodsad rajoonid kaitseks ja vastupealetungile üleminekuks. Diviis pidi kaitsma Narva jõe joont ja hoidma oma käes Narva-eelset ja võimalusel ka Kuradimäe platsdarmi. Juhul, kui vaenlane oleks suurte jõududega peale tungides sundinud diviisi väeosad lahkuma Narva ja Narva-Jõesuu rajoonist, pidi diviisi vasak tiib järk-järgult taanduma Smetske – Peeterristi – Soldino ja Mereküla – Laagna – Samokrassi joontele. Igal tingimusel pidi diviisi vasak tiib jääma püsima Vaivara kõrgendikel. Diviisi paremal tiival võisid katteväeosad kaitse ebaõnnestumisel taanduda Kuremäe – Iisaku – Olestnitsa joonele, sulgedes vaenlasele väljapääsud sellest ida poole jäävatest soodevahelistest defileedest. Vaenlase tagalasse tuli jätta partisanitegevuseks Kaitseliidu salgad. Peipsi järve kaldal pidi diviis kindlustama pideva vaatluse.⁵²⁶

Vägede koondamise lõppedes pidi diviis 1930. a kava järgi soodsamas olukorras, s.t. kui katteväed püsisid Narva jõe joonelt ja säilitasid ka platsdarmid idakaldal, asuma oma vasaku tiivaga pealetungile eesmärgiga vallutada Annenskaja - Dubrovka – Sala – Luuga jõe joon. Sellelt joonelt tuli jätkata pealetungi raud- ja maantee suunas Kingissepa peale, et purustada Kingissepa sillad Luuga jõel. Halvemas olukorras, kui diviis oli sunnitud

⁵²⁴ ERA. 495-12-879. L 34, Sidekava piirikatte puhuks (kinnitatud 24.07.1939); 495-12-880. L 25-26, 1. diviisi sidekava piirikatte puhuks; 543-1-295. L 4, Väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikattekavast; L 25.

⁵²⁵ ERA. 2553-1-12. L 36-37, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934-1939.

⁵²⁶ ERA. 495-12-56. L 6-8.

taandunud Narva jõe joonelt lääne poole, tuli asuda vastupealetungile eesmärgiga vallutada Narva jõe joon ja seal end kindlustada. Edaspidi pidi diviis tegutsema sõltuvalt kujunenud olukorrast, lähtudes aktiivse paindliku kaitse põhimõttest.⁵²⁷

Siin olid kahtlemata eeskujuks Vabadussõja lõpuvõitlused Viru rindel. 1919. a novembris-detsembris kindlustasid Eesti väed end just Annenskaja - Dubrovka - Sala - Luuga jõe üldjoonel.⁵²⁸

Soomusrongirügemendi I divisjon pidi 1928. a koostatud tegevuskava kohaselt saatma mobilisatsiooni korral Narva kergerongi ja raskerongi, et kaitsta Narva kaitsektorit. Dessantkompanii koos ühe kuulipildujarühmaga pidi asuma piirikattele Komarovka küla rajoonis. Kergerong ja ka raskerong pidid asuma positsioonile Komarovka ja Karlova mõisa vahel ning tõrjuma vaenlase soomusüksusi ja toetama dessanti. Erikäsu peale pidid rongid koos teiste üksustega olema valmis üle piiri tungima, et purustada Kingissepa (Jamburgi) juures asuvad sillad. Taandumisel tuli purustada sillad, raudtee ja sideliinid. Edasi tuli toetada Jaanlinna kaitselõigu kaitsmist.⁵²⁹

1939. a võisid 1. diviisi ülesanded vabariigi kattekava ja kaitseplaani järgi olla sarnased 1930. a omaga - aktiivne kaitse ja võimalusel vastupealetungile asumine, ainult mingit taganemist Narva jõe joonelt selles ei kavandatud. Aktiivse kaitse ideed olid ka varasemates kaitseplaanides (1925 ja 1928). Ka 1928. a kaitsekava variant nr 1 ei näinud mobilisatsiooni läbiviimise perioodil ette taandumist lääne poole Narva jõge.⁵³⁰ Seega ei saa Laidoneri seatud põhimõtteid lugeda mingiks oluliseks uuenduseks.

1939. a suvi oli kuiv ja seetõttu olid septembris looduslikud tingimused kaitseks ebasoodsad. Narva jõgi oli ülemjooksul eriti madala veeseisuga, kohati kõige sügavamal kohal 1,5 - 2 m jõe keskel, nt Permisküla parve ja Olgin Kresti juures. Seepärast oli Narva jõgi ületatav ratsaüksustel ilma ujuvabinõudeta. Permisküla saare, Stepanovštšina saarte, Omuti saarte ja jõe läänekaldavaheline ala võimaldas jala läbikäimist. Narva jõe harud läänekaldal olid kuivad ja jalgsi läbikäidavad. Ka Vtroja jões Narva jõe idakaldal oli vähe vett ning sood Radoveli, Konduši ja Sagrivje rajoonis olid täiesti kõvad ning läbipääsetavad jala- ja ratsaväele.⁵³¹

2.3.6. 1. diviisi (Narva rinde) kaitse korraldus

Narva kaitselõik

Narva kaitselõik ulatus Piimaninast⁵³² kuni Narva-Jõesuuni, olles seega u 23 km pikkune

⁵²⁷ ERA. 495-12-56. L 7, 10.

⁵²⁸ Eesti Vabadussõda 1918-1920. II kd. Tallinn, 1997. Lk 325, 358-360.

⁵²⁹ ERA. 496-4-298. L 1-7, 1. soomusrongirügemendi divisjon Nr 1 tegevuse kava mobilisatsiooni korral Narva kaitsektoris. Variant Nr 1, 25.06.1928.

⁵³⁰ ERA. 496-4-289. L 1-6, 13-15, I diviisi kaitsepiirkonna mobilisatsiooni ja vägede koondamise kaitsekava variandid nr 1 ja 3 - sõja korraks Nõukogude Venemaaga, 7.03.1928.

⁵³¹ ERA. 515-1-822. L 37-40. Kokkuvõtte Viru-Järva sõjaväeringkonna juhatuse operatiiv-luure kohta piiriäärsesse rajooni 16.-18.09.1939. a.

⁵³² Piimanina - praeguse Narva veehoidla kohal asunud nina kujuline Narva jõe looge, Pljussa jõe

(vt kaardid 3). Normaalselt pidi kaitselõiku kaitsma 2 jalaväerügementi. 1. diviisi juhatus pidas 1939. a augustis vajalikuks kaitselõigu, sh sillapea kindlustamiseks ehitada kaponiirid 148 raskekuulipilduja jaoks. Sellega oluks tagatud hädavajalik tõkettule miinimum. 2 jalaväerügemendi raskekuulipildujatest (96 tk) kaponiiride relvastamiseks ei piisanud ja raskekuulipildujaid vajas ka välivägi. Seepärast peeti vajalikuks formeerida nende relvastamiseks ja mehitamiseks üksik raskekuulipilduja pataljon, milles oleks 4 kompaniid kokku 160 raskekuulipildujaga (12 kuulipildujat varuks). Igas kompaniis pidi olema 4 rühma, igaühes 10 raskekuulipilduja toimkonda (5 meest). Tähtsamates suundades pidi igas kaponiiris varus olema üks kergekuulipilduja.⁵³³

Esimene kaitsepositsioon oli planeeritud Narva jõe vasakul kaldal jättes paremale kaldale sillapea. Jõe vasakule kaldale Riigikülla oli ehitatud üks blokhaus ja linna põhjaservale üks kuulipildujakaponiir. 1938. a rajati Narva statsionaarsetele suurtükipatareidele raudbetoonist alused, laskemoonavarjendid ja kaponiirid. 1939. a septembris valmisid Narva linna ja Kudruküla (Narva-Jõesuu) vahel jõe kaldal veel 10 kuulipildujakaponiiri (vt 3.2.4.).⁵³⁴ Kogu Narva rindel olid ette valmistatud (märgistatud) eesliini suurtükipositsioonid (vt kaart 4). Üle Narva jõe viivad sillad Narva linnas olid ette valmistatud õhkulaskmiseks.

1. diviisi piirkonnas oli kõige tähtsam **Narva sillapea** vastupanupositsioon jõe idakaldal (vt kaart 4).

1935. a septembris toimunud välisõidul 1. diviisi piirkonda otsustati muuta Narva sillapea kaitse korraldust, kaitseliini vähendati 15 km-lt 8 km-ni, kuid suurendati selle sügavust 2 km-lt 4 km-ni. Idakaldal pidi kaitsel olema 2 pataljoni (varem üks) ning üks pataljon läänekaldal reservis. Toetuseks määrati 3 kerget suurtükiväegruppi ning üks raskepatarei, mis pidid paiknema läänekaldal.⁵³⁵

1935. a novembris-detsembris läbi viidud Narva sillapea positsiooni operatiivluure tulemuste põhjal koostati sillapea positsiooni organiseerimise kava.⁵³⁶ Sillapea positsioon pidi koosnema eelpositsioonist, julgestuspositsioonist ja vastupanupositsioonist koos toetusjoonega ja varupositsiooniga ning sildade reduutidest.

Eelpositsioonid kaevikutega tuli rajada ida-kirde suunale Komarovka, Notika, Lommiküla jonele 1. jalaväerügemendi suuskraatori kompanii jaoks ning lõunasse Pljussa parve juurde ratsakomando jaoks. Vastupanupositsiooni eelserv pidi olema joonel Popovka küla põhjaserv, Lilienbachi asula, metsatukk 800 m Keldrimäest kagus, Dolgaja-Niiva idaserv, Paruni saar, kokku u 10 km pikkune. Julgestuspositsioonid eesliini kompaniide jagudele pidid kulgema kaares ümber vastupanupositsiooni. Varupositsiooniks määrati Jaanilinna idaserv. Vastupanupositsioonil pidid kaitsle asuma 1. jalaväerügemendi kaks jalaväepataljoni, üksik raskekuulipilduja kompanii ja 6

suubumiskoht Narva jõkke.

⁵³³ ERA. 521-1-333. L 114-115, Akt Narva kaitselõigu kaponiiride relvastamise ja mehitamise kohta. 25.08.1939.

⁵³⁴ ERA. 512-1-333. L 282-284, Inseneriväe inspektori aruanne piirikindlustamise tööde kohta.

29.09.1939; T. Nõmm. Eesti piirikindlustused. // Tehnika ja Tootmine. 1992. 8. Lk 44; 9. Lk 43-46.

⁵³⁵ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 171-172, Poola sõjaväeatašee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a III kvartalist, 24.10.1935.

⁵³⁶ ERA. 515-1-774. L 131-140.

tankitõrjesuurtükki. Jõud jagati viie laskurkompanii kaitselõiku: Popovka, Lilienbachi, Keldrimäe, raudtee ja Dolgaja-Niva kaitselõik. Vastupanupositsioonile oli kavas ehitada 39 betoonist kaponiiri 62 kuulipilduja jaoks, kaevikud, meeskonnavarjendid, komando- ja vaatluspunktid.

Sildade reduute oli kaks: Narva puusilla kaitseks Jaanikindlus ning Narva raudteesilla kaitseks kaevikud silla juures. Jaanikindluse juures pidi olema üks suurtükk silla kaitseks. Sillapea kaitseks paigutatavate tankitõrjekahurite jaoks tuli ehitada betoonvarjendid. Jaanikindluse lääneotsa tuli paigutada üks 3-tolline välisuurtükk laskeplatvormile. Vastupanupositsiooni eelserva lähedale tuli kaevata tankitõrjekraavid. Betoonist komandopunktid oli kavas ehitada Narva kaitselõigu ülemale Olginosse, jalaväerügemendi ülemale Narva Hermanni kindluse ja sillapea kaitselõigu ülemale Jaanikindluse ning kaks kaitselõikude kompaniiülematele.

1937. a hakati seoses Riigikaitse moderniseerimise plaaniga koostama uut sillapea kindlustamise kava. Seejuures nähti sillapea positsiooni garnisonina ette 1200 meest, kuid raudbetoonvarjendid kavatseti ehitada 900 mehele.⁵³⁷

Paraku kuni 1939. aastani polnud vastupanupositsiooni kindlustamisele veel asutud. Kuna aeg oli edasi läinud tuli kaitseplaane uute nõuete kohaselt korrigeerida. 1939. a juunis teostas 1. diviisi ja Narva sõjaväeringkonna juhtkond koos inseneriväe inspektoriga positsiooni luuret.⁵³⁸ Selle tulemusel otsustati vastupanupositsiooni eelserva viia rinde keskosas ja vasakul tiival ettepoole. Positsiooni eelserv pidi kulgema lõunas Paruni saarest Narva jões 3 km itta Dolgaja-Niva külast idas asuva võsani, edasi pika joonena (5 km) üle Keldrimäest 800 m kagus olevate metsatukkade idaserva põhja Zahonje küngasteni, 2 km loodesse kõrgendikuni Kruglovi talu juures ja edasi 2,5 km läände Narva jõe idakaldani Odrasaarest lõunas olevate soode servani (teisel pool jõge asuva surnuaia kohal). Positsiooni idapoolse eelserva laius suurenes peaaegu kilomeetri võrra, 7 km-ni ja eelserva üldpikkus 12,5 kilomeetrini. Suurenes ka positsiooni sügavus, eriti kirdeosas. Jaanilinna juures oli kaitsepositsioon nüüd 2 - 3 km sügavune. Vastupanupositsiooni eelserv oli nüüd valdavalt metsastunud ja võsastunud maastikul ning selle ette idas ja põhjas jäid soised alad. Zahonje küngastelt oli võimalik anda tiibtuld Narva - Kingissepa maanteele.

Positsiooni kindlustamisel nähti ette kolm joont - eelserv, toetusjoon ja varude positsioon, üldpikkusega 31,5 km. Toetusjoone positsioonid pidi olema u 300 - 500 m eelserva positsioonide taga, rööbiti sellega. Varude positsioonid asusid 1 km toetusjoonest tagapool. Eesliini vastupanuõlmed nähti ette Dolgaja-Nivas, metsatukkades Komarovka pooljaamast läänes, Keldrimäel, Zahonjes ja Lilienbachi mõisas. Positsioonile peeti vajalikuks ehitada raudbetoonist 66 raskekuulipilduja kaponiiri, 84 jaovarjendit ja kaevikut, 18 varjendit ja kaevikud tankitõrjekahuritele ja miinipildujatele, 6 suurtükiväe vaatluspunkti-varjendit, 15 allüksuste komandopunkti-varjendit, telefonikeskjaamade varjendid ja kompaniide haavatute pesad, traattõkked, tankitõrjekraavid positsioonide ette ja esijärgukompaniide tiibadele, ühenduskraavid.

⁵³⁷ ERA. 512-1-306. L 67, Seletuskiri piirikindlustustöödeks ettenähtud erikrediidi kasutamise kava juurde. 29.10.1937.

⁵³⁸ ERA. 512-1-333. L 468-471, Inseneriväe inspektori kiri Sõjavägede ülemjuhatajale 11.07.1939; L 542-549, Protokoll Narva sillapea-vastupanupositsiooni luure kohta 19. ja 20.06.1939.

Laskeväli positsiooni eelserva ees tuli puhastada (vt 3.2.4.).⁵³⁹

Sillapea positsiooni kaitseks nähti ette 2 jalaväepataljoni ja üksik laskurkompanii (7 laskurkompaniid ja 2 raskekuulipilduja kompaniid), 3 üksikut raskekuulipilduja kompaniid, tankitõrjekahurikompanii ja 3 miinipildujarühma. Kokku oli nende allüksuste relvastuses 42 kergekuulipildujat, 104 raskekuulipildujat, 12 tankitõrjepüssi, 12 tankitõrjekahurit ja 6 miinipildujat. Positsiooni kindlustamisega vähendati laskurüksuste arvu, sest kindlustamata kujul oleks pidanud positsiooni kaitsma 2 jalaväerügementi. Esijärku kavatseti paigutada 5 laskurkompaniid koos tankitõrje- ja miinipildujarühmadega. Võimalikesse tankide sissemurdekohtadesse lõunas Uusküla ja Dolgaja-Niva, idas Keldrimäe ning põhjas Lilienbachi mõisa rajooni nähti ette üks tankitõrjerühm ja üks pidi jääma varusse. Miinipildujaid vajati metsatukkade tulistamiseks. Raskekuulipildujaid taheti panna vastupanupositsiooni eelservale 52. Diviisi ülem tahtis kaotuste vähendamiseks paigutada positsiooni eelservale vaid kuulipildujakapooniirid, laskurosade varjendid ja kaevikud ehitada toetusjoonele ning tahapoole.⁵⁴⁰

1939. aasta sügisel olid sildade lähedal kaevikud vaid ühele kompaniile ja üks betoneeritud kuulipildujapesa (blokhaus) Keldrimäel. Kindlustuste rajamist positsiooni eelservale planeeriti alustada 1940. aasta kevadel.

Piirikatte korral pidi pärast kattedkäsu saamist hiljemalt 1 tunni jooksul sillapea positsioonile Keldrimäele asuma 1. jalaväerügemendi Jaanikindluses asunud pataljon.⁵⁴¹

Piirikatte ja kaitse Narva jõe ülemjooksul Vasknarva-Permisküla lõigus

Piirikattejõudude tegevusest 1. diviisi rinde lõunalõigus saab täpsema pildi 4. jalaväerügemendi piirikatte kavast ja lisamaterjalidest (vt kaardid 3).⁵⁴² Narva jõe (Permisküla - Vasknarva) kaitselõigus pidid piirivalveosad (6 kordonit) olema kohe valmis kattetegevuseks, 4. üksiku jalaväepataljoni Vasknarva komando 1 tund pärast käsu saamist ja Kaitseliidu Narva ja Viru Maleva katterühmad 4 tundi pärast käsu saamist. Edasi, 26 tundi pärast käsu saamist pidid valmisoleku saavutama 4. jalaväerügemendi I pataljon ja suusk-ratturikompanii, mis formeeriti Kurtna laagris. 16 tundi hiljem (K+42 tundi) pidid Jõhvis valmis olema 4. jalaväerügemendi ülejäänud allüksused. Kaitselõik oli jagatud veel kaheks lõiguks. Vasknarva lõigu eest vastutas algul 4. jalaväepataljoni komando, hiljem 4. jalaväerügemendi I pataljon staabiga Vihtses. Permisküla kaitselõigu eest vastutas algul KL Permisküla üksikrühm, seejärel KL Iisaku kattedkompanii ja pärast saabumist (K+52 tundi 25 min) 4. jalaväerügemendi III pataljon (staap Permiskülas). Kaitselõigu ülema komandopunkt pidi asuma Vasknarvas. Rügemendi II pataljon pidi tegutsema põhja pool II brigaadi lõigus. Rügement ei tohtinud taanduda Narva jõe joonelt.⁵⁴³

V brigaadi alla kuuluv 2. üksikeskadron pidi asuma piirikatteks Peipsi põhjakaldale

⁵³⁹ ERA. 512-1-333. L 468-470, 546-548, L 551-552, 1. diviisi ülema kiri Sõjavägede Staabi ülemale 28.07.1939.

⁵⁴⁰ ERA. 512-1-333. L 544-546, 551.

⁵⁴¹ A. Luts. Mis toimus tegelikult ööl vastu 26. septembrit 1939. // Võitleja. 1970. Mai.

⁵⁴² ERA. 543-1-295. L 4-7, Väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikatte kavast (15.11.1939).

⁵⁴³ ERA. 543-1-295. L 4-6.

Rannapungerjasse.⁵⁴⁴

Piirivalvekordonite meeskonnad moodustasid kaitselõigu lahingueelpostid riigipiiril. Vaenlase sõjaväe üle piiri tungimisel tuli vastupanuga edasitungi takistada ja taanduda järk-järgult. Seejuures tuli rikkuda telefoniliinid ja soodsate ilmastikuolude korral süüdata taandumistee ümbruses olevad metsad. Piirivalvurid pidid edasi taanduma paatidega üle Narva jõe (talvel üle jää). KL Tudulinna rühm pidi teostama piilkondadega luuret, looma sideme piirivalveosadega ja taanduma koos nendega. Teises järjekorras tegevusse astuvad 4. jalaväerügemendi I ja III pataljon pidid julgestuspositsioonile Narva jõe idakaldale välja panema 8 lahingueelposti 4 laskur- ja 4 kergekuulipildujajaost. Rügemendi ülem pidi edasi välja saatma suusk-ratturikompaniist kaks luurepatrulli piirivalvekordonite suunas. Patrullide ülesanne oli selgitada vastase jõud ja liikumissuunad, luua side piirivalveosadega ning kohalike elanike abil saagida maha puid ning sulgeda läbipääsud defileede rajoonides, kuival aastaajal süüdata põlema metsad.⁵⁴⁵

Narva jõe läänekaldal Permisküla kaitselõigus pidid Kaitseliidu Permisküla üksik katterühm ja Iisaku katterühm (kokku 185 püssi ja 2 kergekuulipildujat) vastu pidama 52 - 54 tundi kuni 4. jalaväerügemendi III pataljoni poolt väljavahetamiseni. Vasknarva kaitselõigus pidi ligi 36 tundi kuni 4. jalaväerügemendi I pataljoni saabumiseni vastu pidama Vasknarva komando (47 püssi, 2 raske- ja 2 kergekuulipildujat). Juurde võib arvestada osa piirilt taandunud piirivalvuritest (30 meest 6 kergekuulipildujaga).⁵⁴⁶ Kokku pidi seega u 24 km pikkuses Narva jõe kaitselõigus katma piiri mehed 260 püssi, 10 kerge- ja 2 raskekuulipildujaga ehk ligikaudu tugevdatud laskurkompanii. Üks kuulipilduja oli seega keskmiselt kahe kilomeetri peale. Samas tuli katta ka Peipsi järve põhjakallast (u 20-30 km). Nii võib aega kuni esimeste sõjaväeosade mobiliseerimiseni (kuni 2 ööpäeva) pidada üsna ohtlikuks. Vaenlase ratsavägi või muud löögiosad võisid kaitselõigust kiiresti läbi murda, eriti soodsate looduslike tingimuste korral (nt madal veetase Narva jões nagu oli 1939. a varasügisel).

Varustamist laskemoonaga raskendas 4. jalaväerügemendi, Kaitseliidu ja piirivalve vintpüsside ja kuulipildujate kaliibrите ja laskemoona erisus. Nii vintpüsse, kui kergekuulipildujaid oli nii vene kui inglise padruniga.⁵⁴⁷

Agusallu oli 1934. a ehitatud 4 kuulipildujakaponiiri soos maakitsusel kulgeva Vasknarva - Kuremäe - Jõhvi tee katmiseks. 17. juulil 1939 teostati luuret piirikindlustustööde otsustamiseks Narva jõe joonel Gorodenka ja Vasknarva vahel. Esimeses järjekorras peeti 1940. aastal vajalikuks ehitada jõe läänekaldale 14 raskekuulipilduja kaponiiri.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ ERA. 543-1-295. L 9.

⁵⁴⁵ ERA. 543-1-295. L 5-6.

⁵⁴⁶ ERA. 543-1-295. L 1, 4-6; 543-1-281. L 3-3p, 13.

⁵⁴⁷ ERA. 543-1-295. L 1; 543-1-281. L 12.

⁵⁴⁸ ERA. 512-1-333. L 282, 498-499.

2.3.7. 2. diviisi kaitsepiirkond ja kaitse korraldus

2. diviisi kaitsepiirkond ulatus Peipsi järve loodeservalt Läti piirini. Kaitsepiirkond oli katteplaanis jagatud neljaks kaitseüksuseks, nr 1 kuni nr 4 (lõunast põhja poole, vt lisa). Kaitseüksus nr 1 kattis Laura teedesõlme eelkõige läbi Läti kirdeosa tuleva rünnaku vastu. Tähtsamaks kaitseüksuseks oli üksus nr 2 (Velje järve - Irboska positsioon), mis kattis Pihkva – Riia kivitöö ja ka Irboska – Petseri tee suunda. Üksus asusid kaitsele Võru-Petseri sõjaväeringkonnast moodustatava IV brigaadi üksused. Kaitseüksus nr 3 (Vilo – Optjoki positsioon) kattis Pihkva – Petseri raudtee suunda. Selles asusid kaitsele Tartu sõjaväeringkonnast moodustatava VI brigaadi jõud. Kaitseüksus nr 4 oli Peipsi, Lämmi- ja Pihkva järve kaldal, millest ohtlikuma osa moodustas kitsus Lämmijärve kohal Mehikoorma juures (vt lisa 23).⁵⁴⁹ Kaitseüksustes nr 1 ja 4 pidid piiri katma piirivalve ja Kaitseväe allüksused. 2. diviisi operatiivalluvuses oli ka Peipsi laevastiku divisjon. Kaitsepositsioonid olid kavandatud enamasti looduslike takistuste - jõgede, orgude, soode äärde.

Eesti maismaapiir Venemaaga Pihkva järve ja Läti piiri vahel oli 38,7 km pikkune (vt kaardid 7). Looduslikud takistused (sood ja jõed) piirasid vaenlase pealetungivõimalusi piiriala põhja- ja lõunaosas. Vaenlase pealetungiks nähti ette 3 operatiivsuunda: Pihkva - Petseri - Võru raudtee, Petseri - Tartu raudtee ja Pihkva - Riia maantee. Esimest peeti peamiseks, sest see kulges otse Valga raudteesõlme suunas ning võimaldas lahutada lätlased ja eestlased. Petseri - Tartu operatiivsuund viis 2. diviisi keskusse, kuid seal oli vähe teid, palju sildu ja tõkkeid metsa näol. Pealetung Pihkva - Riia maantee suunal võimaldas lõhestada Eesti ja Läti jõud, kuid Eesti suhtes oli see kõrvaline. Irboska rajoon kujutas omapärast vāravat edasisele pealetungile läände, kus vaenlase rünnakusuunaad koondusid ja edasi hargnesid. Irboska rajooni valdamine oli oluline vasturünnakute sooritamiseks, et viia kaitsepositsioon Venemaa territooriumile Velikaja ning Kudepi jõe kallastele. Seepärast tuli seda platsdarmi kauem kaitsta ja paigutada esimene peakaitseliin piirile lähemale. Esimene kaitsepositsioon oli ette nähtud Velje järve - Irboska (Vana-Irboska) - Kolomna (Kolomenka) oja - Optjoki jõe joonel pikkusega 30 km.⁵⁵⁰

1939. a mais määrati kindlaks vastupanupositsiooni eelserv: Velje järve idakallas, Velje küla, Badagova, Kurkova, Davõdova, Turoki, Lopatova, Mäe-Krupska külad, Treppjärv (Drebi järv), Kuivoru (Külmoru), Kolomna oja ja Optjoki jõe läänekaldad (vt kaart 8). Velje - Irboska positsiooni lõunaosas Velje järvest Kolossovkani oli maastik künklik ja metsaderohke, edasi oli küll kõrgustikke ja künkaid kuid enamasti puudus varje vaenlase õhu- ja maavaatluse eest. Olulised olid valitsevad kõrgendikud - Kolossovka lõuna pool ja Mäe-Krupska Irboska teedesõlmes. Looduslikke tankitõkkeid oli Kolossovkast kuni Mäe-Krupskani vähe. Raudteest põhja pool olid Kolomna oja veerud küll metsased ja võsased, kuid polnud takistuseks tankidele. Velje järve ja Drebi järve vahele planeeriti rajada ka kolm tagavarapositsiooni. Peapositsiooni ette kavatseti ehitada vastupanusõlmed Krääkova, Dubniki, Senno, Irboska jaama ja Holohhalnja kõrgendike

⁵⁴⁹ ERA. 495-12-880. L 68-72, 2. diviisi sidekava piirikatte puhuks.

⁵⁵⁰ LVVA. 1474-1-1635. L 109-111, Ülevaade Eesti relvajõududest. 1.07.1937.

rajoonis ning toetuspunktid Suure- ja Väike-Retski ning Luki rajoonis. Kõige ohtlikum oli kahtlemata Irboska piirkond, mida läbis Riia-Pihkva kivitee. Kõigepealt hakati ette valmistama kaponiiride ja traattõkete ehitamist Velje järve - Irboska positsioonil ning traattõkete rajamist Vilo jaama - Sohha joonel. 1939. a septembris olid kindlustustööd alles algusjärgus (vt 3.2.4. ja kaart 8).⁵⁵¹

1933. a planeeriti kaitsepositsioonid ja allüksused nende kaitseks järgnevalt⁵⁵²:

Velje järve - Malõ järve vaheline, 13-14 km, 4 pataljoni;

Malõ järve - Mustjärve vaheline, 8-10 km, 3 pataljoni;

Vašina Gora - Mitkovitsa -Kutšino - Troitski -Katševa, 18 km, 5 pataljoni;

S. Puravitsa - Gorelõi Rei - Volodino - Koteleva, 18 km, 5-6 pataljoni.

Kokku oli seega kahel joonel asuvate 57-60 km üldpikkusega positsioonide kaitseks planeeritud 17-18 pataljoni ehk 6 jalaväerügementi.

J. Laidoneri 1935. a antud suuniseks 2. diviisile oli: “...tõhusa vastupanu korraldamine peab sündima mitte Piusa ja Võhandu jõgede joonel vaid juba riigipiiril. Meie operatiivpüüdeks Lõunarindel peab olema vankumata tahe kaitsta Optjoki, Malõ, V(ana) Irboska, Velje järve üldjoont”.⁵⁵³

Siiski tegeldi 1930-ndate II poolel ka järgnevate kaitsepositsioonide luurega. Teine peakaitsepositsioon oli kavandatud Laura - Pankjavitsa (Panikovitši) - Piusa jõe joonel. Siin võis oodata vastase tiibhaaret Petserist lõuna poolt. Järgnevad kaitsepositsioonid olid ette nähtud Lemmatsi - Vastseliina - Orava - Värska, Murati järve - Munamäe - Noodase oru - Mädaajõe ning Mustjõe - Võhandu jõe joonel (vt kaart 2). Kaitsepositsiooni nihkumisel Eesti sisemaale see pikenes (viimane 90 km) ning vajati rohkem kaitsejõude.⁵⁵⁴ Suurema loodusliku tõkkena vaenlase moto-mehhaniseeritud üksuste ja ratsaväe tegevuse takistamiseks nähti Väike-Emajõe alamjooksu ja Suure-Emajõe joont.

Võimalikke kaitsepositsioone näitab 1932. a teostatud planeerimine kindlustustööde ettevalmistamiseks. Üldiselt nähti vaenlase ootamatu kallaletungi korral alustada kindlustustöid Mustajõe, Võhandu jõe üldjoonelt kuni Väike- ja Suure-Emajõe jooneni (viimane kaasa arvatud). Juhul, kui pealetung pole ootamatu nähti ette alustada kindlustustöid Velje järve, Vana Irboska, Optjoki jõe üldjoonelt. Peeti vajalikuks ette valmistada järgnevate kaitseõlmede kindlustamine: Irboska, Petseri, Vastseliina, Tuderna, Orava, Lemmatsi, Kura - Rogosi, Holsta - Noodase - Lasva, Võru, Saaluse - Munamäe, Rõuge, Mõniste, Vana Roosa, Tsooru, Sõmerpalu, Kirepi (Võhandu põhjakaldal), Kapa - Pindi, Põlva, Varbuse ja Kauksi sõlm. Petseri sõlme kindlustamiseks nähti kahte varianti: Petseri ees (idas ja lõunas) ning Piusa jõe taga (Orava suuna

⁵⁵¹ ERA. 512-1-333. L 655-656, Akt 2. diviisi piirikindlustuste kaitsepositsioonide määramisest, 9.05.1939; L 659-660, Sõjavägede Staabi I osakonna ülema õiendus 2. diviisi piirikindlustustööde täiendava luure tulemuste kohta; L 693-708, Inseneriväe inspektori ettekanne Sõjavägede ülemjuhatajale, 11.08.1939; L 716, Sõjavägede Staabi ülema kiri inseneriväe inspektorile, 31.08.1939; L 719-720, Inseneriväe inspektori kiri Sv. Varustusvalitsuse ülemale, 6.09.1939.

⁵⁵² ERA. 512-1-195. L 104, 109-110p, Inseneriväe inspektori kiri Kaitsevägede Staabi ülemale koos kindlustamistööde kokkuvõtte ja seletuskirjaga, 24.03.1933.

⁵⁵³ ERA. 2553-1-12. L 36-37, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934.-1939.

⁵⁵⁴ LVVA. 1474-1-1635. L 109-111.

katteks). Kindlustustööd pidi teostatama sõjategevuse puhkemisel.⁵⁵⁵ Soomusrongirügement teostas 1938. a suvel positsioonide luuret Optjoki jõel ning Noodase, Nõnova, Tamme üldjoonel.⁵⁵⁶

Vabadussõja lõpupoolel, 1919. a sügisel oli Eesti kindlustatud positsioonid rohkem ette nihutatud (u 1-3 km läänes hilisemast riigipiirist). Eesmine kaitsepositsioon oli 4-6 km 1939. a positsioonist ida pool, põhjast lõunasse liikudes Vidovitši, Petški, Luki, Podgramje, Sagrivje, Volkova, Kassõgina, Velje järve joonel. Selle taga, põhjaosas 3-4 km esimesest oli teine kaitsepositsioon. Positsioon kõrgendikerühma idalängul omas väga häid vaatlus- ja tulistamisvõimalusi vaenlase poole. Kõik valitsevad kõrgendikud olid Eesti poole käes, vaenlane oli surutud positsioonide ees laiuvale Velikaja jõe soisele madalikule, mis kohati oli koguni jalaväele läbimatu. Kaitsepositsioonidele ehitati inseneriväe töösalkade poolt välikindlustused valmis juba 1919. a suvel, umbes kolme kuu jooksul, enne vägede taandumist Pihkvast. Velje järvest lõuna pool olid Kudepi jõgikonna soo- ja metsaalad, kus tuli kaitsta väheseid teid kitsastes defileedes.⁵⁵⁷ 1939. a eesmine positsioon tundub kohati ebasoodsam, kuid paratamatult tuli see rajada piirist kaugemale, et vältida vaenlase vaatlust.

Katteväeosade jaotus ja koondamine

Katteväeosade koondumist piirile kaitseleüldis nr 2 pidid katma piirivalveosad ja eelüksustena ette saadetud 7. jalaväerügemendi ratsakomando ja üks laskurkompanii. 7. jalaväerügemendi I pataljon ja 3. suurtükiväegrupi patarei nr 1 pidid Petserist väljudes koonduma Košelki (Kosselka) küla rajoonis (Petseri - Irboska maanteel) ning liikuma sealt määratud kaitsepositsioonidele. 7. jalaväerügemendi II pataljon koos sideosadega ning rügemendi staap pidid esimese ešeloniga jõudma Võrust Petserisse 7 tundi pärast piirikattekäsu saamist. Rügemendi III pataljon ülejäänud allüksustega ning suurtükiväegrupi patarei nr 3 pidid jõudma Võrust Petserisse II ešeloniga pool tundi hiljem. Patarei pidi jõudma I pataljoni käsutusse 10 tundi pärast käsu saamist, kuid Võrust teed mööda liikudes 17 tundi hiljem. Viimastena, 14 tundi pärast käsu saamist pidid raudteed mööda Tartust Petserisse jõudma 3. suurtükiväegrupi staap, spetsialistide komando, patareid nr 2 ja 4. Grupi patareidele nähti ette 4 kattepositsiooni. Kaitsleüldis nr 2 komandopunkt pidi esialgu asuma Võrus, kuid 7 tunni pärast Petseris 7. rügemendi staabis. I pataljoni ülema komandopunkt pidi olema Motoviilovo metsas ja II pataljoni ülema komandopunkt Zabolotje külas.⁵⁵⁸

24 tunni jooksul pärast mobilisatsiooni algusaega pidid lisaks katteväeosadele saama tegevusvalmiks üks pataljon Valgas, Peipsi rannakaitse pataljon (juba 12 tunni pärast),

⁵⁵⁵ ERA. 512-1-195. L 8-10, Kaitsevägede Staabi direktiiv 2. diviisi kaitsepiirkonnas fortifikatsiooniliste tööde ettevalmistamiseks sõja korraks, 23.11.1932.

⁵⁵⁶ ERA. 630-1-619. L 44-45, 47, Soomusrongirügemendi õppesõidu kava 2. diviisi kaitsepiirkonnas 8. juunist 13. juunini 1938. a.

⁵⁵⁷ Eesti Vabadussõda. II. Lk 237-239, 251.

⁵⁵⁸ ERA. 602-1-288. L 15-16, 7. jalaväerügemendi ülema kiri 3. suurtükiväegrupi ülemale, 26.01.1939, 3. suurtükiväegrupi ülem 7. jalaväerügemendi ülemale, 30.01.1939; L 22-26, 3. suurtükiväegrupi adjutandi kiri patarei nr 1 ülemale, 21.02.1939 ja patarei nr 3 ülemale, 25.02.1939 ning ärakiri grupi piirikattekavast.

ning üks suurtükipatarei Tartus (vt ka lisa 21).⁵⁵⁹ Peipsi rannakaitse pataljoni pidi formeeritama Kaitseliidu Tartumaa malevast ja piirivalve Mehikoorma rajooni allüksustest Peipsi ääres Rāpina, Ahja, Rasina ja Võnnu rajoonis. Pataljoni pidi katma piiri Pihkva järve ja Lämmijärve läänekaldal Kolpino saarest kuni Piirisaareni (u 35 km).⁵⁶⁰

Soomusrong nr 2 pidi sõitma Tapalt välja 4 tundi 40 minutit pärast piirikattekäsu saamist ja pidi jõudma Tartu, Petseri kaudu Irboskasse 7 tundi hiljem (K+11 tundi 35 min). Rong pidi võtma kaasa Tallinnast 3 platvormil toodud Auto-tankirügemendi 2. soomusautokompanii ühe rühma (3 soomusautot) ja 3 sanitaarvagunit. Soomusrong nr 3 pidi väljuma Tapalt K+5 tundi 10 minutit ja jõudma läbi Tartu, Valga Petserisse ajal K+14 tundi 20 minutit.⁵⁶¹ Soomusrongid pidid täitma ülesandeid raudteel ja selle ümbruses. Taandumisel pidid soomusrongide pioneerikomandod purustama raudteesildu. 1938. a nähti ette rügemendi üks kaitsepositsioon Optjoki jõel Liivamäe jaama ees Košeljahaja oja - Lesgi vahel.⁵⁶²

Kaitsepiirkonda kuuluva ja 2. diviisi operatiivalluvuses oleva Peipsi laevastiku divisjoni ülesandeks oli takistada vaenlase laevastiku sissetungi Eesti vetesse, teostada luuret ning Peipsi, Pihkva ja Lämmijärve läänekalda kaitset, eriti Piirisaare ja Mehikoorma rajoonis. Divisjoni katte jõudude laevad (suurtükilaevad "Tartu", "Ahti" ja mootorpaat nr 2 (7)) pidid navigatsiooniperioodil koonduma Praagal Emajõe suudmes. Katte jõudude valmisoleku aeg oli 6 tundi.⁵⁶³

2.3.8. 3. diviisi kaitsepiirkond ja kaitse korraldus

Lõunarinde maastiku operatiivne hinnang

Piiri joone pikkus Iklast Valgani oli 180 km, kuid otsejoones oli vahemaa 100 km. Valgast edasi kuni Pihkva järve lõunaotsani oli piir 190 km. Eesti lõunapiiril soodustas maastik kõigiti kaitserajoonis vastupanu korraldamist. Piirivööndi maastikul oli neil operatiivsuundadel rida raskesti läbitavaid kitsustikke ja defileesid (Ikla ja Halliste jõe vahelised soostunud metsamassiivid ning Taagepera, Valga vaheline ala), mis ei võimaldanud vastasel tegevusse rakendada oma ülekaalukaid jõude ja tehnilisi vahendeid. Arvestati, et maastiku ja teedevõrgu tõttu kandub vastase pealetungi korral sõjategevus Viljandi ja Pärnu üldsuundadele, raskuspunktiga Viljandi suunas. Mõlemal suunal opereerivad väed on teineteisest eraldatud raskesti läbitava maa-alaga. Vastase väljajõudmine Viljandi kõrgustiku harjale ja Pärnu rajooni ei tinginud veel vastupanu

⁵⁵⁹ ERA. 495-12-479. L 21p; 495-12-417. L 28, 59-63p. ?

⁵⁶⁰ ERA. 2553-1-2. L 7, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 18.05.1934.

⁵⁶¹ ERA. 521-1-453. L 123, 124, Sõjavägede Staabi III osakonna ülema kiri 2. ja 3. diviisi staabi ülematele 14.07.1939.

⁵⁶² ERA. 515-1-761. L 206. 2. diviisi staabiülema kiri 1. diviisi staabiülemale 8.02.1935; 630-1-619. L 44-45, 47.

⁵⁶³ ERA. 496-4-276. L 1; 639-1-55. L 9, 16.

kokkuvarisemist, sest kaitserajoon kitsenes. Edasisel pealetungil Tallinna suunas võisid vastase jõud kontakti saavutada sisemaal Türi, Vigala joonel. Soomusjõudude ja lennuväe kasutamine oli maastikust tingitult Viljandi üldsuunal võimalik, kuid Pärnu üldsuunal tunduvalt raskendatud. Vastane võis Viljandi suunas tegevusse rakendada kahe jalaväediviisi kuni ühe korpuse suurused jõud ning Pärnu suunas umbes brigaadi suuruse operatiivgrupi. Välistada ei saanud vastase laevastiku toetust maavägedele (selleks pidi ta valitsema Läänemere saari). Kokkuvõttes oli võimalik väiksemate jõududega vastase edasitungi takistada, lüüa tema jõudusid lahutatult ja minna üle vastupealetungile.⁵⁶⁴

Läti territooriumil asuvas eesvõõndis pakkusid Sāde jõe - Burtnieki järve - Salatsi jõe joon ja Koiva jõe - Volmari (Valmiera) - Lemsalu (Limbaži) üldjoon soodsaid kaitsepositsioone lõuna ja kagu suunas. Juhul, kui olukord sundinuks lõunarindel asuma püsivale kaitsele, peeti vajalikuks need jooned oma alla võtta. Seega oleks kantud sõjategevus Eestist välja Läti territooriumile, kindlustatud Petseri - Pihkva ja Marienburgi (Aluksne), Ostrovi suundades tegutsevate Eesti vägede paremat tiiba, lõigatud läbi lühemad teed Riiast Tallinna ja võimaldatud ka soodsat platsdarmi edaspidiseks tegevuseks. Piiri- ja tagavõõndid eraldatud operatiivsuundadega soodustasid aga aktiivset kaitset väiksemate jõududega.⁵⁶⁵

3. diviisile oli strateegiliselt tähtis Valga sõlmpunkti kaitsmine ja käeshoidmine. Just Valga langemine tekitas idanaabri kallaletungil iseseisva lõunarinde. Valga sõlme kaitsmiseks peeti vajalikuks kaitsta Mürgi raudteejaama, Igaste üldjoont või viia positsioonid veelgi ettepoole. Sel juhul oluks aktiivne kaitsejoon 15-20 km pikk, kuid Valga langemisel võis diviisi lõunarinne pikeneda Väike-Emajõe joonest Iklani (u 100 km).⁵⁶⁶

Pealetungi korral lõunarindel Eesti territooriumilt nähti esmase eesmärgina vajadust haarata enda kätte operatiivset tähtsust omavad piirilähedased sõlmpunktid Läti territooriumil. Peeti vajalikuks vallutada Ruhja (Ruijena), Volmari ja Lemsalu ning viia oma positsioon Lemsalu, Volmari, Koiva jõe joonele. Seega viidaks sõjategevus väljapoole Eesti territooriumit ja õgvendataks rinnet. Otstarbekamaks peeti pealetungi Valga, Volmari suunas koos abilöögiga Pärnu, Ikla, Salatsi, Lemsalu suunas. Juhul, kui vastane oli vallutanud Valga, võis tugevamate jõudude olemasolul teostada sügava haaramise vastase tiivale ja tagalasse Mõisaküla, Ruhja, Valga üldsuunas. Juhul, kui vasturünnakuks olid nõrgad jõud tuli lasta vastasel edasi tungida Valga, Tõrva suunas ning väikse tiivamanöövriga anda vastulöök Taagepera, Holdre, Valga suunas. Kokkuvõttes peeti vajalikuks murda vaenlase pealetung juba piiril, kus maastik kaitsetegevuseks soodsam ja kust teda vastupealetungiga oli hõlpsam välja ajada, et kanda sõjategevus väljapoole Eestit.⁵⁶⁷

24.-26. märtsini 1938 Viljandis korraldatud 3. diviisi sõjamängu põhjal on näha, et

⁵⁶⁴ ERA. 521-1-400. L 147-149, Eesti-Läti riigipiiri äärses maastiku operatiivne hinne 3. diviisi kaitserajooni ulatuses.

⁵⁶⁵ ERA. 521-1-400. L 148-149.

⁵⁶⁶ ERA. 521-1-400. L 149.

⁵⁶⁷ ERA. 521-1-400. L 150-151.

Viljandi - Valga suunal pidi tegutsema brigaad, mille koosseisus võis olla 2 jalaväerügementi, üksik jalaväepataljon, 2 Kaitseliidu üksikut jalaväepataljoni (K.L. Pärnumaa ja Sakalamaa üksikpataljonid), luureeskadron, moto-mehhaniseeritud salk ja 3 suurtükiväegruppi (üks raske ja kaks kerget), K.L. eskadron ja mõned väiksemad eriüksused (motoriseeritud raskekuulipilduja kompanii, tankitõrjekahuripatarei, luure- ja pommituslennukite salk). Brigaadi juhatus asus Valga tagasivallutamiseks vastupealetungile otse rindelt, millega polnud rahul kindralmajor H. Brede, kes pidas soovitavaks koondada põhijõud löögirusikaks Taagepera rajooni, et anda tiivalöökk vastase jõudude purustamiseks.⁵⁶⁸

Diviisi ülesanded piirikattel

Diviisi põhiülesandeks piirikatte korral nii ida- kui ka lõunavariandi puhul oli võitlus vastase meredessantide, aga ka võimalike õhudessantide vastu. Juhul, kui diviisi rajooni ei ähvardanud otsene oht, oli võimalik kasutada diviisi kattejõude Sõjavägede ülemjuhataja varuna.⁵⁶⁹

Piirikatte teostamiseks oli 3. diviisi rajoon jagatud Põhja, Lääne ja Lõuna kaitselõiguks, millede piirid ühtisid vastavalt Harju, Lääne-Saare ja Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna piiridega. Diviisil tuli kaitsta merepiiri sirgjooneliselt u 1000 km (mandril 450 km, Saaremaal 370 km ja Hiiumaal 180 km) ja maapiiri 120 km. Kaitselõikude ülemateks olid Harju ja Lääne-Saare sõjaväeringkonna ülemad ning I brigaadi (rahu ajal Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna) ülem. Idavariandi ja ka lõunavariandi puhul oli kaitselõikude kattejõudude ülesanded üldjoontes samad:⁵⁷⁰

- Põhja kaitselõigus kaitsta pealinna Tallinnat mere poolt ning olla valmis võimalike dessantide tagasitõrjumiseks Paldiski ja Loksa rajoonides (idavariandis olulisem Loksa).
- Lääne lõigus kaitsta Läänemere saari ja mandri rannikut, eriti tagada Saaremaa aga ka Haapsalu ja Virtsu rajoonide kaitse.
- Lõuna lõigus kaitsta läänerannikut, eelkõige Pärnu rajooni, lõunavariandi puhul ka diviisi lõunapiiri.

24 tunni jooksul pärast mobilisatsiooni algusaega pidid lisaks katteväeosadele saama tegevusvalmis 3 pataljoni Pärnus, Tallinnas ja Haapsalus ning 4 üksikeskadroni.⁵⁷¹

2.3.9. Õhukaitse kattekava

Vabariigi uue piirikatte kava alusel ümbertöötatud Õhukaitse väeosade kattekava valmis

⁵⁶⁸ ERA. 521-1-399. L 262-280, , Kava 3. diviisi ühepoolse sõjamängu teostamiseks 16.03.1938; L 316-327, Kindralmajor H. Brede lõpusõna 3. diviisi 1938. a sõjamängu arutlusel 26.03.1938; 3. diviisi ülema ringkiri sõjaväeringkondade ja väeosade ülematele 14.05.1938.

⁵⁶⁹ ERA. 521-1-453. L 110; 521-2-82a. L 8; 521-2-90. L 1-22, 3. diviisi piirikatte kava, 1939.

⁵⁷⁰ ERA. 521-2-82a. L 4-5; 521-1-453. L 93-94, 111; 521-2-90. L 1-22.

⁵⁷¹ ERA. 495-12-479. L 21p; 495-12-417. L 28, 59-63p.

31. mail 1939, kuid see kinnitati Sõjavägede ülemjuhataja poolt 1. septembril 1939.⁵⁷² Uude kattedekavasse olid võrreldes 1935. a kavaga.⁵⁷³ lisandunud variandid (idavariant ja lõnavariant) ja katte jõudude sõjaaegsete koosseisudeni täiendamine reservlaste õppustele kutsumisega. Lõnavariandi puhul olid ülesanded üldjoontes samad idavariandiga, erinevused olid vaid 1. lennuväedivisjoni tegevuses.

Õhukaitse vägede ülesanne oli kaitsta pealinna õhurünnakute vastu ja täita pommitus-, luure-, koostöö- ja sideülesandeid maarinnetel ja merel. Diviisid ja merejõud pidid oma jõududega ise kaitsma väeosi ja asutusi, tähtsamaid linnu ja sõlmpunkte õhurünnakute vastu. Peale Tallinna (ühes Nõmmega) tuli erilist tähelepanu pöörata Narva, Rakvere, Tapa, Tartu, Petseri, Võru, Valga ja Viljandi kaitsele õhurünnakute vastu. Eelkõige tuli kaitsta riigikaitse seisukohalt tähtsaid asutisi.⁵⁷⁴

29. veebruaril 1936 edastas Kaitsevägede Staabi ülem väekoondiste ülematele Kaitsevägede ülemjuhataja käsu, et Nõukogude Vene sõjalennukite ilmumisel Eesti territooriumi kohale tuleb avada ilma ettenähtud korras teatamata nende pihta viivitamatult tuli.⁵⁷⁵

Õhukaitse väeosade ülesanded 1939. a kattedekavas⁵⁷⁶

Kattedekava teostamisel jäid Õhukaitse ülem ja staap alalisse asukohta Tallinna.

1. ja 2. lennuväedivisjon Rakveres ja Tallinnas pidid 1939. aasta kattedekava järgi täitma lahingulennukitega luure-, koostöö- ja pommitusülesandeid Õhukaitse ülema käsul, õppelennukitega sideülesandeid diviisi- või garnisoni ülema käsul ning teostama ka enesekaitset. Lõnavariandi puhul pidi 1. lennuväedivisjon olema valmis ümberpaiknemiseks ja tegevuseks 3. diviisi piirkonnas.

3. lennuväedivisjon Tallinnas pidi Õhukaitse ülema käsul täitma Tallinna õhukaitse ülesandeid, sooritama rünnakuid vaenlase dessantide vastu ja täitma ka sideülesandeid.

Ülesannete täitmiseks tuli lennukorras lennukid seada lennu- ja lahinguvalmis, teha kõik eeltööd ümberpaiknemiseks tagavara lennuväljale ning teostada õhukaitset divisjonis olevate õhutõrjekuulipildujatega. Kattedekava teostamiseks valmisoleku väljakuulutamisel pidid 1. ja 2. divisjon hoidma päeva ajal lahingulennukid 15 minutilises ja öösel 30 minutilises lennuvalmiduses, 3. divisjon oma lahingulennukeid nii päeval kui öösel 10 minutilises valmisolekus.⁵⁷⁷ Õhukaitse ülema käsul tuli divisjonidel koos raadiojaamade

⁵⁷² ERA. 526-1-38. L 20-37, Vabariigi piirikatte kava. Õhukaitse väeosade kattedekava (kinnitatud 1.09.1939); L 39-62, Vabariigi piirikatte kava. Väljavõte Õhukaitsele; 526-1-37. L 69. Õhukaitse ülema kiri Sõjavägede ülemjuhatajale 1.06.1939.

⁵⁷³ ERA. 526-1-37. L 1-8. Mobilisatsiooni ja vägede koondamise kaitse. Õhukaitse väeosade kattedekava (veebruar 1935).

⁵⁷⁴ ERA. 526-1-38. L 44-45.

⁵⁷⁵ ERA. 2553-1-2. L 89, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 29.02.1936.

⁵⁷⁶ ERA. 526-1-38. L 24-28, Õhukaitse väeosade kattedekava; L 64-67, 71, 1. lennuväedivisjoni kattedekava (valminud 30.09.1939); L 125-128, 139, 2. lennuväedivisjoni kattedekava (valminud 6.10.1939); L 151-155, 3. lennuväedivisjoni kattedekava (koostatud 30.09.1939); L 224-229, 234, Sõjaväe Lennukooli kattedekava (valminud 28.09.1939); L 263-264, 268, Lennuväe Baasi kattedekava (valminud 31.01.1940).

⁵⁷⁷ Hiljem (1940?) tehti muudatus: 10 minutilises valmisolekus pidi olema 2. lennuväedivisjon, mitte 3. divisjon.

ja lahinguvarustusega ümber paikneda kattelennuväljadele. Alalise lennuvälja kaitseks, mobilisatsiooniks pidi jäetama meeskond 2 õhutõrjekuulipildujaga.

Lennukooli peale pandi lisaks enesekaitsele sideülesannete täitmine. Analoogselt lahingüksustega pidi Lennukool valmisoleku ajal hoidma ühe salga lennukeid 10 minutilises lennuvalmiduses, kuid jääma alalisse asukohta Tallinnasse Maarjamäele.⁵⁷⁸

Lennuväe baas pidi tagama Lasnamäe lennuvälja julgeolekut ja õhukaitset ning läbi viima baasi ladude ja töökodade hajutamise. (Lennubaas pidi 1935. a kava järgi läbi viima lennuvälja ja ühtlasi 3. lennuväedivisjoni evakueerimise.)

Õhukaitse suurtükiväegrupi ülesandeks oli kaitsta õhutõrjekahurite ja raskekuulipildujatega Tallinna kesklinna, sadamaid, Arsenali, Kopli jaama, Lennukasarmute rajooni, Männiku laskemoonaladusid, Lasnamäe ja Ülemiste lennuvälju, Maarjamäe rajooni õhukallaletungide vastu. Selleks tuli seada lahinguvalmis ja vajadusel positsioonidele suurtükipatareid nr 1 ja 2 ning raskekuulipilduja patarei (patarei nr 3).

Väeosade kattetegevuseks valmisoleku tähtajad sõltusid isikkoosseisu ja materjalosa paiknemisest, aastaajast ja kellaajast. Teenistusajal alalistes asukohtades oli lennuväeosadel lennukite lahinguvalmis seadmiseks ja oma asukoha kaitse korraldamiseks kuni 1 tund mobilisatsioonitelegrammi või erikorralduse kättesaamise hetkest (K). Õhukaitse suurtükiväegrupil oli positsioonidele asumiseks ja relvade laskevalmis seadmiseks kuni 2 tundi. Väljaspool teenistusaega oli valmisoleku tähtaeg nii lennuväeosadele kui Õhukaitse suurtükiväegrupile 3 tundi. Talveperioodil 1. novembrist 30. aprillini pikenesid valmisoleku tähtajad lennuväeosadele 1 tunni võrra. Lennuväeüksuste kattaerodroomidele ümberpaiknemise korraldamiseks oli ette nähtud kuni 1 tund pärast valmisoleku tähtaega.

Lennuväeosade ümberpaiknemine kattelennuväljadele

Lennuväedivisjonidele olid 1939. a määratud ümberpaiknemiseks järgnevad kattelennuväljad (tagavara lennuväljad).⁵⁷⁹

- 1. lennuväedivisjonile Vaeküla ja Triigi;
- 2. lennuväedivisjonile Ülenurme asula ja Igavere küla juures (põllud);
- 3. lennuväedivisjonile Jägala ja Vaida;

1935 - 1936 olid määratud lennuväeüksustele osalt teised tagavara lennuväljad: 2. lennuväedivisjonile Luunja mõisa põllul ja 3. lennuväedivisjonile Jägala kõrval Lehmja.⁵⁸⁰

Kattekavade täitmise ettevalmistamisel oli väeosadel (1936. a) probleemiks ümberpaiknemiseks vajaliku isikkoosseisu ja transpordivahendite puudus. Rakveres leiti, et divisjonile määratud tagavara lennuväljad on suure osa aastast kasutamiskõlbmatud.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ ERA. 526-1-37. L 46. Õhukaitse staabiülemale kiri Lennukooli ülemale 13.04.1939.

⁵⁷⁹ ERA. 526-1-38. L 66p, 146-147, 1., 2. ja 3. lennuväedivisjoni katekavad (1939).

⁵⁸⁰ ERA. 526-1-37. L 9-11, Õhukaitse ülema kirjad üksikute lennuväedivisjonide ülematele nov. 1935; L 37-38. Üksiku lennuväedivisjoni nr 2 ülema kiri Õhukaitse ülemale 26.11.1936 ja Luunja maandumisväljaku skeem.

⁵⁸¹ Samas. L 25-26p. Üksiku lennuväedivisjoni nr 1 ülema kiri Õhukaitse ülemale 20.05.1936 ja Üksiku lennuväedivisjoni nr 2 ülema kiri Õhukaitse ülemale 19.05.1936

Õhukaitse kattekavade rakendamine 1939. a septembris

Õhukaitse väeosad pidid 1. septembril 1939 kinnitatud Õhukaitse väeosade kattekava alusel 1. oktoobriks koostama oma kattekavad ning valmistuma neile üleminekuks. Seni kehtisid edasi vanad kattekavad, mis olid koostatud kehtivuse kaotanud sõjaaegsete koosseisude alusel.⁵⁸² Õhukaitse väeosade uued kattekavad valmisid vahetult 1939. aasta septembrikriisi järel, 28.-30. septembril (2. lennuväedivisjonil 6. oktoobril), kuid nad kinnitati alles 1940. a 12. juunil. Ainult Sõjaväe Lennukooli kattekava kinnitati 7. novembril 1939.

25. septembril 1939 täpsustati ja laiendati Õhukaitse suurtükiväegrupi katteülesandeid ja 2. oktoobril valmis grupi täiendatud kattekava. Kattekavas oli arvestatud 40 mm õhutõrjekahurite kasutuselevõttuga, nendega relvastati grupi 3. ja 4. patarei (vt 3.1.7.). Muudatused kiideti Sõjavägede Staabi ülema poolt heaks 27. oktoobril.⁵⁸³

Sõjaohu olukorras seati 2. lennuväedivisjonis Tartus 28. septembril uue kava järgi väljaastumiseks valmis 2 tunni 20 minuti jooksul. Tegevus toimus väljaspool teenistusaega.⁵⁸⁴

Kokkuvõttes puudusid 1939. a septembris Õhukaitse väeosadel uuele koosseisule vastavad kinnitatud kattekavad. Polnud ettevalmistatud ka reservlaste kiirendatud korras õppustele kutsumine. Siiski olid lennuväeosad võimelised tegutsema.

Võrdluseks, **Läti** õhutõrjesuurtüki patareidel oli 1940. a valmisoleku aeg tule avamiseks 30 minutit (40 mm kahuripatareid) või 2 tundi (ülejäanud patareid). Hävituslennuväe eskadrillidel oli valmisoleku aeg suvel poole koosseisuga 2 tundi, täiskoosseisuga 4 tundi. Talvel pikendati valmisoleku aega poolteist korda.⁵⁸⁵

2.3.10. Merejõudude kattekava

Merejõudude ülesanded vabariigi 1939. a piirikattekava ning merejõudude piirikattekava⁵⁸⁶ järgi nii ida- kui lõunavariandi puhul olid:

- kaitsta vabariigi pealinna vaenlase laevastiku pommitamise vastu merelt, moodustades Merekindluste rannapatareide tulega ja laevastikult väljapandavate miinitõketega merel pideva kaitsesüsteemi;
- toimetada luuret ja vaatlust merel vaenuliku laevastiku avastamiseks ja selle tegevuse jälgimiseks;
- takistada vaenlase laevastiku tegevust;

⁵⁸² ERA. 526-1-37. L 70, 93, 96. Sõjavägede Staabi ülema saatekiri Õhukaitse ülemale 2.09.1939.

⁵⁸³ ERA. 526-1-37. L 74-75, 80, Õhukaitse ülema kirjad Sõjavägede ülemjuhatajale ja Õhukaitse suurtükiväegrupi ülemale 25.09.39, Sõjavägede Staabi I osakonna ülema kiri Õhukaitse Staabi ülemale 28.10.1939; 526-1-38. L 199-222, Õhukaitse suurtükiväegrupi kattekava (2.10.1939).

⁵⁸⁴ ERA. 526-1-37. L 89, 2. lennuväedivisjoni ülema kiri Õhukaitse ülemale 6.10.1939.

⁵⁸⁵ LVVA. 1526-1-443. L 30-39, Vispärejais gaisa aizsardzības plāns (Üldine õhukaitse plaan), 20.04.1940.

⁵⁸⁶ ERA. 527-1-1618. L 17-38, Merejõudude piirikatte kava (3. juuni 1939); L 58-81, Vabariigi piirikatte kava. Väljavõte Merejõududele (kinnitatud 14. aprillil 1939).

- kaitsta Eesti mereühendusteid, korraldades ja kaitstes kaubalaevade ohutut liiklemist. Lõunavariandi puhul tuli lisaks takistada vaenlase laevade sissetungi Muhu väina ja tegevust Läänemere saarte rajoonis.

Piirikatte ülesannete täitmiseks rakendati peale Merekindluste ja Merelaevastiku divisjoni Kaitseliidu mereüksused, Mereside, Piirivalve ja Veeteede Talituse laevad, paadid ja muud ujuvabinõud. Rahuaegses koosseisus pidi Merelaevastiku Divisjon navigatsiooniperioodil juhul, kui laevad asusid Tallinna reidil või sadamas olema valmis väljaastumiseks 2 tundi pärast korralduse saamist (miiniveeskjad "Suurop" ja "Ristna" 6 tunniga). Divisjoni koosseisu määrati täiendavalt Sõjasadama, Veeteede Talituse ja Piirivalve ja Kaitseliidu laevu ja mootorpaate. Peipsi laevastiku divisjoni laevad pidid olema valmis piirikatteks 6 tunni pärast.

Merelaevastiku Divisjoni esmaseks ülesandeks oli miinide veeskamine Tallinna rajoonis. Piirikatte teostamise käsu saamisel tuli alustada miiniveeskjate miinistamist ning Sõjavägede Staabi korraldusel miinitõkete veeskamist. Tallinna rajoonis tuli veestada 6 suursarv- ja väikesarvmiinidest miinitõket (kokku 688 miini) ja nende tõkete kaitseks traalerite vastu 5 kalamiinitõket 545 miiniga. Peale selle tuli veestada 3 miinigruppide välja, kokku 195 miini. Miinitõkked ja miinigruppide väljad moodustasid Ida, Lääne ja Põhja miinivälja. Piirikattekava idavariandi puhul tuli esmajärjekorras veestada Ida, lõunavariandi puhul Lääne miiniväli. Muhu väina tuli veestada 2 kalamiinitõket 283 miiniga.

Vaenulike merejõudude tegevuse jälgimiseks olid määratud eelkõige allveelaevad "Kalev" ja "Lembit" ning torpeedopaat "Sulev", vajadusel kasutati teisi laevu ja mootorpaate. Idavariandi puhul saadeti allveelaevad positsioonidele Soome lahe idaossa, lõunavariandi puhul Läänemere saarte rajooni (baseerudes Saaremaa läänerannikul).

Mereside pidi meresidepostide kaudu teostama vaatlust merel ja õhus, raadioluuret ning edastama raadiojaamadega teated. Meresiderajoonide ülemate käsutusse määrati täiendavalt Piirivalve ja Kaitseliidu mereüksuste mootorpaadid. Sõjaaegses koosseisus lisandusid Mereside Kunda, Tallinna ja Haapsalu rajoonile Saaremaa ja Pärnu rajoonid.

Merekindluste ülesanded ja tegevus kattekava järgi

Merekindluste kattetegevuse eesmärgiks oli kaitsta koos teiste merejõudude üksustega Tallinnat vaenlase kallaletungi vastu mobilisatsiooni väljakuulutamisel või erikorraldusel, et tagada kaitsejõudude mobilisatsiooni ja koondamise läbiviimist. Merekindluste ülesandeiks merejõudude piirikattekavas olid:

- takistada vaenlase merejõudude sissetungi Tallinna lahte Aegna - Naissaare - Suurupi joonelt;

- takistada Tallinna pommitamist merelt;

- takistada dessantide teostamist Merekindluste patareide tuleulatuse piirkonnas;

- toetada laevastikku ja kaitsta meresõitu Merekindluste patareide tuleulatuse piirkonnas;

- kaitsta Merekindluste patareide tuleulatuse piirkonda veestatud miinitõkkeid.⁵⁸⁷

3. juunil 1939 valminud merejõudude piirikattekava ja sama aasta 25. aprillil kinnitatud

⁵⁸⁷ ERA. 527-1-1618. L 29.

merekindluste mobilisatsiooni kattekava järgi pidi kattetegevusele asumisel kehtestatama järgnev organisatsioon⁵⁸⁸:

Aegnasaare grupp: Aegnasaare Komandantuuri patareid, helgiheitjad ja dessandikaitstesalk;

Naissaare Komandantuuri patarei nr 5 helgiheitjaga.

Suurupi grupp: Suurupi Komandantuuri patareid, helgiheitja, õhu- ja dessandikaitstesalk; Naissaare Komandantuuri patarei nr 4 ja helgiheitja.

Naissaare grupp: Naissaare Komandantuuri patarei nr 12, õhu- ja dessandikaitstesalk.

Aegnasaare ja Suurupi grupp pidid rahuaegses koosseisus piirikatte teostamisel seadma igas oma rannapatareis lahinguvalmis 2 suurtükki (Suurupi patareis nr 9 - 3 suurtükki) ja ühe kergekuulipilduja, õhu- ja dessantkaitsealga 2 raskekuulipildujaga (vt tabel 13 ja lisa 26). Naissaare grupis oli ette nähtud lahinguvalmis seada vaid õhu- ja dessandikaitstesalk. Grupid pidid olema lahinguvalmis 30 minutit pärast kattekäsu andmist (K+30 min), erandina rannapatarei nr 4 ja õhukaitsepatarei nr 10 ühe tunni pärast. Gruppide tegevust juhtis ja koordineeris Merekindluste ülem.

Täiendamise korral reservlastega sõjaaegsete koosseisudeni pidid grupid seadma piirikatteks lahinguvalmis kõik rannapatareid ja dessandikaitsepatareid täies koosseisus, välja arvatud rannapatarei nr 8 Leppneemes. Lahinguvalmis tuli seada ka 6 õhukaitse raskekuulipilduja rühma, helgiheitjad, kaks dessandikaitsekompaniid Aegnal ja Naissaarel.⁵⁸⁹

Rahu ajal oli merekindlustes isikkoosseis olemas ühe vahetuse jaoks. Lahingüksuste rakendamiseks kattetegevuseks oli ette nähtud kolm lahinguvalmiduse astet. 1. valmidus tähendas lahingüksuste täielikku tegevusvalmidust, mis kuulutati harilikult välja lahingualarmiga. Käigus pidid olema ka kõik lahingujõujaamad. 2. valmidus tähendas võitlusvahendite tegevusvalmidust. Isikkoosseisust pidi võitlusvahendite juures olema pool kuni kolmandik, et igat vahendit oleks saanud väiksema kiirusega tegevusse rakendada. Veerand – kolmandik isikkoosseisust pidi olema läheduses, et 2 minuti jooksul tegevusse astuda. Täielik lahinguvalmidus pidi saavutatama maksimaalselt 15 minuti jooksul ülejäänud isikkoosseisu kohalejõudmisega. 3. valmidus oli sarnane 2. valmidusega, kuid ülejäänud isikkoosseis pidi kohale jõudma grupiülema erikorraldusega määratud aja jooksul.⁵⁹⁰

Naissaare grupi ülem võis vajadusel vaenlase dessandi tagasilöömiseks kasutada rannapatareide nr 4 ja 5 ning helgiheitjate koosseisu. Juhul kui tekkis oht, et mõned patareid võivad sattuda ajutiseks vaenlase kätte, tuli need muuta ajutiselt võitlusvõimetuks. Ohu korral, et mõned patareid võivad langeda pikemaks vaenlase kätte, tuli võitlusvahendid hävitada, laskemoon õhkida. Side olemasolul tuli enne küsida selleks merejõudude juhataja luba.⁵⁹¹

Kõik patareid, helgiheitjad ja jõujaamad pidid rahu ajal olema varustatud

⁵⁸⁸ ERA. 527-1-1618. L 21-23; 642-1-309. L 2-3, Merekindluste mobilisatsiooni kattekava, 25.04.1939.

⁵⁸⁹ ERA. 527-1-1618. L 23-25.

⁵⁹⁰ ERA. 642-1-309. L 10, Lahingvalmused, 2.04.1936.

⁵⁹¹ Samas. L 5-6.

hooldusmaterjalidega 3 kuuks, kütte- ja määrdeainetega, helgiheitjate sütega 200 töötunniks. Toiduainete ja vajalike tarbeasjade tagavarast pidi piisama 7 ööpäevaks.⁵⁹²

2.3.11. Läti, Leedu ja Soome kaitseplaaniid

Läti kaitseplaaniid

Läti kaitseplaaniides oli 1930-ndate keskpaigani potentsiaalseks vastaseks N. Liit, kelle kallaletungi vastu oli koostatud kaitseplaani variant A (Austrumi - Ida). Piirikatteväeosad koos piirivalvepataljonide ja kaitseleitlastega pidid katma peajõudude hargnemist u 20-40 km kaugusel idapiirist u 250 km laiusel kaitsejoonel. Mobiliseeritud väed pidid koonduma Pededze jõe - Lubāna järve - Aiviekste jõe joonel ja edasi hargnema. Seda joont on peetud ka põhikaitseliiniks. Vajadusel oleks taandunud Daugava jõe ja seega oleks kadunud Eesti-Läti vägede koostöö võimalus. Idarinde paremal tiival pidi opereerima I diviiside grupp (3 diviisi) ja vasakul tiival II diviiside grupp (2 diviisi). Ülemjuhataja reservi pidi jääma 2 diviisi ja mereranniku kaitsele reserv- ehk täienddiviis. Katteüksused olid aga suhteliselt nõrgad ja kaitsevõõndid kindlustamata. Lätit kavatseti kaitsta liikuva kaitse põhimõtetele, pidevat kaitseliini polnud võimalik rajada nii geograafilistel ega majanduslikel põhjustel. 1930-ndate teisel poolel nägid Läti kaitse planeerijad suurenevat ohtu Saksamaa poolt ja 1938. a suveks töötati välja kaitseplaani variant D (Dienvidi - Lõuna). Juba 1937. a sügisel valminud 4. mobilisatsiooniplaan oli sobivam vägede koondamiseks lõunarindele. Klaipeda kriisi ajal 1939. a märtsis tahtis sõjaminister J. Balodis isegi mobilisatsiooni välja kuulutada. Läti sõjavägi pidi Saksamaa kallaletungi korral Leedule tungima 4 diviisiga Põhja-Leedusse, et hõivata soodsam kaitsejoon.⁵⁹³

Läti kaitseplaaniidel oli kolm varianti: variant A nägi ette tegevust N. Liidu, variant D Saksamaa ja variant K Saksamaa ja N. Liidu üheaegse kallaletungi korral.

Leedus ei nähtud ohtu N. Liidu poolt. Kaitseplaaniil oli 1930-ndate II poolel kaks varianti: "L" (Lenkija) - sõda Poolaga ja "V" (Vokietija) - sõda Saksamaaga. Polnud ettevalmistatud kaitsevõõndeid, kasutati looduslikke takistusi. Variandi V kohaselt pidi mobiliseeritud Leedu armee hargnema kaitseliinile Venta-Dubysa-Nemunas joonele. Vaenlase edasitungi pidid esialgu pidurdama piirikaitsepataljonid (koosnesid paljuski kohalikest Kaitseliidu liikmetest) ja katteväeosad. Hiljem pidid piirikaitsepataljonid jääma vaenlase tagalasse partisanisõda pidama.⁵⁹⁴

Koostöö võimalused. Balti riigid võisid mobilisatsiooniplaanide kohaselt sõja korral välja panna kokku ligi 370 000 meest, maavägedes 17 jalaväediviisi. Soome pani Talvesõjas püssi alla kuni 340 000 meest. Samas Balti riikide inimpotentsiaal oleks

⁵⁹² ERA. 642-1-309. L 9-10.

⁵⁹³ V. Kuzmins. Latvijas brunoto spēku aizsardzības plāni. L 27, 44, 48, 104, 113, 115; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 603-611, 615-618.

⁵⁹⁴ J. Vaičėnonis. Lietuvos kariuomenes modernizacija. P. 161-165; J. Vaičėnonis. Lietuvos Šaulių sąjunga Valstybės gynyboje 1935-1940 metais. P. 113

võimaldanud püssi alla panna kuni 570 000 meest, kuid kõigile ei jätkunud relvi ja kõik polnud ka välja õpetatud. Moodsa sõjatehnika, eelkõige tanki- ja lennukite osas jäid Balti riigid 1930-ndate lõpus aga suurriikidele märgatavalt alla. Välisabi korral ja tegevust kooskõlastades oleks suudetud N. Liidule siiski tõsiselt vastupanu osutada.

Poliitilistel põhjustel (välispoliitiliste erimeelsuste), eelkõige Leedu - Poola tüli tõttu Balti riikide vahel sõjalist koostööd luua ei õnnestunud. Seetõttu olid suured erinevused sõjalises planeerimises. Kahjuks jäi reaalse sisuta ka Eesti - Läti sõjalise liidu leping. 1930-ndate teisel poolel koostöö isegi nõrgenes sõjavägede juhtkondade isiklike vastuolude ja eelarvamuste tõttu. Sõjaplaanides enam üksteisega ei arvestatud: sõja korral oleks eestlased taandunud Tallinna ja saarte suunas, lätlased Riia suunas. Ei suudetud kokku leppida ülemjuhatajas, ühises komandokeeles, ei töötatud välja ühiskood, ei ühtlustatud relvatüüpe ega arendatud ühiselt sõjatööstust. Pärast 1930-ndate algust ei korraldatud enam ühisõppusi, tehti ainult visiite. Suurriigid seepärast oma tegevuse planeerimisel enam Balti riikide sõjalist potentsiaali tõsiselt ei arvestanud.⁵⁹⁵

Soome 1934. aastal heaks kiidetud kaitseplaan VK-1 (Venäjän keskitys) nägi sarnaselt Eestiga ette aktiivset kaitset. See eeldas aga, et N. Liidul tuleb võidelda kogu läänepiiril ja seega oli võimalik Soome vastu koondada piiratud jõud. Piirikatteks nähti Karjala kannasele ette ajateenijatega väeosadest u 25 000 meheline korpus. Plaani järgi kavatseti pärast väliarmee rühmitamist anda vastulöök Ida- ja Kesk-Kannaselt lõunasse, et purustada seal edasi tunginud punaarmee väed. Edasi pidid Kannase väed asuma soodsale kaitsepositsioonile riigipiiri kaguosas. Laadogast põhja pool kavatseti tungida üle piiri Ida-Karjalasse ja isegi Murmanski raudteeni. Soomele ebasoodsama olukorra puhuks valmistati samaaegselt ette kaitseplaan VK-2, millel oli veel 3 tegevusvarianti. See nägi ette punaarmee tõrjumist kannasel põhikaitsepositsioonidel (Mannerheimi liinil) ja hiljem vastupealetungi. Laadogast põhjas kavatseti vaenlane peatada Jänisjoki vesikonnas ja purustada vastupealetungiga. Üle piiri tungida ei kavatsetud. 1939. a sügisel valiti tegevuse aluseks passiivsem kaitseplaan VK-2. See oli täiesti õige valik, mis võimaldas vältida suuri kaotusi. Talvesõja kogemus (23. detsembri nurjunud vastupealetung) näitas, et Soome armee polnud valmis pealetungioperatsioonideks.⁵⁹⁶

2.3.12. Kokkuvõte

Eesti sõjaväe juhtkond pidas 1930-ndatel aastatel igati põhjendatult potentsiaalsemaks kallaletungijaks Nõukogude Liitu. Aastakümne keskel ei välistatud ohtu ka Saksamaa poolt. 1936. a-st areneva sõjalise koostöö tõttu nähti Saksamaas siiski rohkem võimalikku abistajat. Samas N. Liidu ja Saksamaa vastasseisu loeti väga oluliseks Balti riikide iseseisvuse jaoks. Saksa - N. Liidu võimalikust sõjast loodeti vähemalt esialgu

⁵⁹⁵ E. Andersons. Latvijās brunotie spēki un to priekšvēsture. Lp. 651-657; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 39-48.

⁵⁹⁶ A. Juutilainen. 1930. aastate kaitseplaanid. // Talvesõda 1939-1940. Lk 63-66; Talvisodan historia. 1. S. 79-85; Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1949. Tom I. S. 181-184.

kõrvale jääda.

Arvestati, et N. Liidu kallaletung võib alata täiesti ootamatult, et segada Eestil mobilisatsiooni läbiviimist. Vägede koondamist võis N. Liit teostada varjatud mobilisatsiooniga (reservväelaste õppustele kutsumisega), nagu ka 1939. a toimus. Eestil oli mobilisatsiooni suuremat kiirust arvestades võimalik vastast vägede koondamisel ennetada. Kuid Eesti sõjaväejuhtide hinnangul oli Eesti poolt isegi osalise mobilisatsiooni alustamine poliitilistel põhjustel vähetõenäoline. Arvati, et N. Liit kasutab selle kohe ära kallaletungi õigustamiseks ning alustab sõjategevust. Seda seisukohta arvestati loobuti Eestis pärast II maailmasõja algust isegi reservlaste õppustele kutsumisest.

Punaarmee pealõõgi suundadeks peeti lõunarindel Pihkvast üle Petseri Võru - Valga ja Tartu - Tallinna suunas ning põhjas Kingissepast üle Narva Tallinna peale. Ühes pealetungiga rindelt oodati tagalasse meredessanti ja õhurünnakuid. Balti laevastik võis rünnata Tallinnat ning blokeerida mereühenduse teiste riikidega. Üldiselt arvestas Eesti sõjaväe juhtkond, et isegi suure ülekaalu juures ei suuda Nõukogude punaarmee maad kiirelt okupeerida ning Eestil on võimalik saada abi teistelt riikidelt. 1930-ndate lõpupoolel pöörati operatiivettevalmistustes lisaks idapiirile suurt tähelepanu ka lõunast läbi Läti tuleva rünnaku tõrjumisele, samuti Lääne-Eesti saarte kaitsele ja võitlusele meredessantidega. Ilmselt oodati ka neist suundadest mitte Saksamaa rünnakut vaid ikkagi N. Liidu kallaletungi. Samas oli saarte kaitse vajalik riigi neutraliteedi tagamiseks. Oli selge, et Eesti poleks suutnud üksinda ülekaalukale vaenlasele pikemat aega vastupanu osutada. Vajalik oli välisabi, kuid arvestati, et enne selle saamist tuleb vähemalt kuu aega kaitsta riigi piire ja tähtsamaid keskusi. Oluline oli mitte kokku variseda sõja algul esimeste löökide all.

Eesti vastupanu kestvust peeti sõltuvaks sellest, kui kauaks jätkub materiaalseid ressursse ja vastupanutahet ning kuivõrd suudab N. Liit luua strateegilise olukorra, mis sõjalise vastupanu paralüüseriks. Hädavajalikuks peeti eelkõige materiaalselt abi relvastuse ja sõjamoona näol. Mõne suurriigi laevastiku toetust peeti vajalikuks meeleolu tõstmiseks, maismaarinde tagala ja Lääne-Euroopaga ühendusteede kaitsmiseks.

Ootamatu kallaletungi ohu tõttu pidas Eesti juhtkond oluliseks, et kaitse korraldamine riigi piiridel, mobilisatsioon ja vägede koondamine teostuksid kiiresti. Strateegiliseks eesmärgiks sõja korral N. Liiduga seati Eesti territooriumi aktiivne kaitse piiriäärsetes rajoonides, kus olid soodsamad kaitsepositsioonid suurearvulise vaenlase vastu. Peeti hädavajalikuks ka maismaa- ja mereühenduste alalhoidmist sõbralike riikidega, et saada abi. Selles suhtes oli oluline salajane merekaitsealane koostöö Soomega.

Eesti mobilisatsioonisüsteem oli segasüsteem, kus suur osa väeosasid komplekteeriti täis territoriaalsel printsiibil, aga teatud üksuste täiendamiseks vajati reservväelaste vedu kaugemalt. Oli plaanis üleminek territoriaalsele süsteemile, et kiirendada mobilisatsiooni ja vältida selle takistamise võimalusi. Selles suunas tehti palju ettevalmistusi juba 1930-ndate algupoolel. Uue süsteemi lõplik rakendamine pidi toimuma koos üleminekuga

sõjaväe uuele sõjaaegsele ja rahuaegsele organisatsioonile, mis omakorda sõltus uue relvastuse ja sõjatehnika hankimisest.

1937. a rakendatud Sõjaväeteenistuse seadusega oli ette nähtud vaid üldmobilisatsioon. Varem eksisteerinud käsutusväelaste institutsioon oli selle seadusega kaotatud. Osaliseks ehk varjatud mobilisatsiooniks võidi vajadusel kasutada reservlaste kordusõppustele kutsumist. Seadusega laiendati reservlaste õppustele kutsumise võimalusi. 1939. a maiks töötati välja juhtnõõrid reservväelaste kiirendatud korras õppustele kutsumiseks, kuid septembriks polnud väeosades sellisel viisil õppustele kutsumise kavad veel valmis. Väga oluline oli Kaitseliidu rakendamine mobilisatsiooni huvides, see võimaldas väeosade jaoks kiiresti moodustada hästi väljaõpetatud ja koos tegutsema harjutatud allüksusi.

Mobilisatsiooni üldplaan nr 2 oli kehtiv 1928. aastast (samal ajal Lätis oli 1937. a-st kehtiv 4. mobilisatsiooni üldplaan). 10 aastaga oli püütud mitmeid selle puudujääke vähendada. Mobiliseeritud sõjaväe ja Sõjaministeeriumi koosseisus oli 1939. a ette nähtud kokku 104 364 inimest. Selleks kuulus mobiliseerimisele u 91 000 reservväelast. Sõjaväe põhiosa pidid moodustama olemasolevate jalaväe ning suurtükiväeosade baasil formeeritavad 16 jalaväerügementi ja 18 suurtükiväegruppi. Mobilisatsioon oli planeeritud läbi viia kolme ööpäevaga ehk 72 tunniga alates mobilisatsiooni algusest. Suurem osa väeosasid pidi saavutama valmiduse 48 tunni jooksul. Võrreldes Leeduga olid Eesti mobilisatsioon siiski aeglane, kuna ei suudetud täielikult rakendada territoriaalset komplekteerimisprintsipi. Vaenlase õhurünnakud võisid teatud määral mobilisatsiooni ja järgnevat vägede koondamist segada, eriti 1. diviisi kaitsepiirkonnas.

Väeosad vajasid enne lahingusse minekut veel aega kokkuliitmiseks, kordamisõppusteks. Selleks ette nähtud aeg (kuni ööpäev enne liikuma hakkamist) oli lühike, et saata värskeltoormeeritud väeosad lahingusse ülekaaluka vaenlase vastu. Kuna Eesti mobiliseeritud sõjaväes oli vähe rahuaegset kaadrit (jalaväes ja suurtükiväes alla 10%) oli väeosade lahinguvõime saavutamiseks vaja palju rohkem aega, paar nädalat kuni kuu. Täiendavat väljaõpet rindel võisid takistada ka vajalikud välikindlustustööd.

1930-ndatel aastatel läbiviidud reservlaste kordamisõppused (ehk proovimobilisatsioonid) näitasid, et süsteem töötab üldiselt laitmatult. Nii reservväelaste kogunemine kui veokite rekvireerimine toimusid kiirelt ja kavakohaselt.

Eesti kaitseplaanide põhimõtteks oli 1930-ndate II poolel aktiivne kaitse. Esmaseks ülesandeks oli kaitsta piiriäärseid soodsaid kaitsepositsioone, et siis viia sõjategevus sarnaselt Vabadussõjaga vaenlase territooriumile. Rinde tagalas pidid olema liikuvad varud vaenlase läbimurrete ja dessantide likvideerimiseks Lahingudoktriinis rõhutati vajadust manööverdada, rünnata vaenlast tiivadelt ja tagalast, liikuda ning tegutseda metsas ja öösel. Paraku olid Eesti väeosad manööverdamiseks ja aktiivseks kaitseks liiga väheliikuvad. Eesti väekoondistel ja üksustel puudusid praktiliselt mootorsõidukid vägede veoks, samal ajal kui vastasel oli neid väga palju.

Mobilisatsiooni teostamise ajal pidid piiri kaitsma katteväeosad – kaks jalaväerügementi, Ratsarügement, Soomusrongirügement ja teised üksused, Õhukaitse suurtükiväegrupp,

lennuvägi, laevastik ja Merekindlused. Vabariigi piirikattekavas oli peale idavariandi 1939. a-st ka lõunavariant. Katteväeosade valmisoleku tähtajad olid 30 minutit kuni 6 tundi käsu saamisest, enamikul jalaväe-, ratsaväe- ja suurtükiväeosadel 3 tundi. Normaalselt tuli piirikattejõud enne välja astumist täiendada sõjaaegsete koosseisudeni reservlaste õppustele kutsumisega. Samal ajal, kui Narva rindel oli 1. jalaväerügement kaitsepositsioonide lähedal, oli Petseri rindel vaja tuua seal asuvale ühele jalaväepataljonile ja suurtükipatareile toetust Võrust ja Tartust. Piirikattele asumisel tuli alustada välikindlustustöid ja vajadusel purustustöid teede, sildade jm objektide purustamiseks.

Idapiiril pidid Vabariigi 1939. a piirikattekava idavariandi korral kaitsele asuma 1. ja 2. diviis, 3. diviis pidi kaitsma rannikut ja täiendama kahte esimest aga julgestama ka 2. diviisi paremat (lõuna) tiiba. Diviiside kaitsepiirkonnad olid jagatud kaitseüksusteks. Piirikattekava nägi ette aktiivset kaitset piirilal Narva jõe (75 km) ja lõunas Optjoki jõe – Kolomna oja - Irboska - Velje järve joonel (30 km), kus olid soodsamad kaitsepositsioonid. 1. diviisil loeti Narva jõe kaitseks olulisemaks Narva sillapea positsioon jõe idakaldal. 2. diviisi rindel Petserimaal oli tähtsamaks kaitseüksuseks Velje järve - Irboska positsioon, mis kattis Pihkva - Riia kivitee ja Irboska - Petseri tee suunda. Need kaitsepositsioonid olid küll soodsad, kuid ilma kindlustamata ei taganud nad pikemaajalist kaitset, eriti Petserimaal. Paraku raudbetoonist piirikindlustuste ulatuslikumat rajamist 1939. a alles alustati. 1939. a alustati aktiivsemalt ka Saaremaa kaitse ettevalmistamist.

Lõunarindel (3. diviisi rajoonis) peeti vajalikuks püsivamaks kaitseks viia positsioonid Läti territooriumile (Loode-Lätisse) Lemsalu (Limbaži), Volmari (Valmiera), Koiva jõe jõejoonele. Oluliseks peeti Lõunarindel Valga sõlmpunkti käeshoidmist ja kaitset.

Õhukaitse üksused pidid lennukitega täitma luure-, koostöö-, side- ja pommitusülesandeid maarindel ja merel ning õhukaitsekahurite, kuulipildujate ja hävitajatega kaitsma Tallinnat õhurünnakute vastu. Merejõudude ja Merekindluste ülesandeks oli kaitsta Tallinnat merelt rannapatareide tule ja miinitõketega, teostada luuret ja kaitsta Eesti mereühendusteid.

Muudatused väeosade organisatsioonis ja relvastuses, uued reservlaste õppustele kutsumise reeglid nõudsid paljude plaanide ümberõhutamist. 1939. a septembris olid mitmete katteväeosade piirikatte või mobilisatsiooniplaanid täiendamisel.

Poliitiliste erimeelsuste ja erineva ohuhinnangu tõttu ei õnnestunud Balti riikide vahel luua sõjalist koostööd. Leedu potentsiaalsed vaenlased olid Poola ja Saksamaa, Läti nägi N. Liidu kõrval suuremat ohtu ka Saksamaalt. Kahjuks kaotas 1930-ndatel sõjaväe juhtkondade isiklike vastuolude ja eelarvamuste tõttu oma tähenduse Eesti - Läti sõjalise liidu leping. Lätis ei mõeldud rajada pidevat kaitsepositsiooni vaid põhimõtteks oli seatud liikuv kaitse.

Aktiivse kaitse põhimõtet saab tagantjärele pidada otstarbekaks koalitsioonisõja tingimustes. Ülekaalukate vaenlase jõudude vastu polnud 1939-1940 liitlasteta jäänud

Eestil ilmselt mingit reaalselt võimalust edukaid vastulööke anda ega kaitsejoont sarnaselt Vabadussõjaga N. Liidu territooriumile viia. Võimalik oli vaid mõne välkkiire diversiooni kallaletungi sooritamine (sildade purustamiseks), kui vaenlase peajõud polnud veel piirile jõudnud. Kaitse hoidmist iga hinna eest vaid riigipiiril ei saa samuti pidada reaalseks. Pealegi polnud jõutud kaitsepositsioone, eriti kagupiiril Irboska juures 1939. a sügiseks veel valmis ehitada. Vaenlase läbimurdmine tiivadelt (lõunarindel nt läbi Läti) võis muuta ettevalmistatud peakaitsepositsioonid kasutuks. Vaenlase tungimine Eesti territooriumile tõi kahtlemata kaasa suuri sõjakahjusid, kuid võis olla reaalses sõjaolukorras paratamatu. Kaitse hoidmine riigipiiril või selle viimine vaenlase territooriumile võis tulla kõne alla koalitsioonisõja korral.

Silma torkab N. Liidu sõjalise jõu ja võitlusvõime alahindamine Eesti sõjaväejuhtide poolt. Punaarmee polnud 1939. aastal enam selline, nagu ta oli 20 aastat tagasi. Kokkuvõttes olid Laidoneri poolt sisseviidud kaitse põhimõtted kahtlemata suure moraalse tähendusega, kuid 1939. a kujunenud reaalseid jõuvahekordi arvestades polnud need edukalt rakendatavad.

3. Eesti kaitsevägi 1939. aastal

3.1. Katteväeosade koosseis ja lahinguvalmidus 1939. a

3.1.1. Katteväeosad ja nende isikkoosseis 1939. a

Katteväeosad pidid kaitsma riigipiiri mobilisatsiooni läbiviimise ajal. Maavägede põhilised katteväeosad olid idapiiri ääres asuvate 1. ja 2. diviisi koosseisus. Toetuseks olid ka mõned allüksused 3. diviisi koosseisust.

1. diviisi koosseisus olid 1. jalaväerügement, 1. tankitõrjekompanii, 1. suurtükiväegrupp. Soomusrongirügement pidi 1. diviisi toetuseks saatma ühe divisjoni ja 2. diviisi toetuseks teise. 2. diviisi koosseisus olid 7. jalaväerügement, 2. ja 3. tankitõrjekompanii, 3. suurtükiväegrupp, Ratsarügement. Ratsarügement pidi välja panema 1. ja 2. eskadroni, suusk-jalgrattureskadroni, 2 raskekuulipilduja rühma, sidejao ja tehnikakomando. Auto-tankirügemendi 2. kompanii oli 2. diviisi toetuseks Valgas ning 1. diviisile pidi juurde antama 1. kompanii (vt lisa 24). 1. ja 2. diviisi pidid toetama ka õhukaitseüksused, vastavalt 1. ja 2. lennuväedivisjon.

Põhiliste katteväeosade rahuaegne koosseis oli umbes poole väiksem sõjaaegsest koosseisust. Seega oli vaja nad kõrvuti kattetegevusega komplekteerida sõjaaegsesse koosseisu. Paraku oli katteväeosade nimekirjaline koosseis palju madalam määratust. Kokku oli 1. septembril 1939 katteväeosade rahuaegses koosseisus 5968 meest, nimekirjas 4882 ja kohal 4293. Jalaväeüksuste koosseisus pidi olema 3495 meest, aga nimekirjas oli 2747 ja kohal 2399 meest. Raskem olukord oli 1. diviisis, kus nimekirjas oli 2291 meest ja kohal 1975 meest (2. diviisis vastavalt 2724 ja 2441 meest).⁵⁹⁷

Kaitseliit pidi piiri katteks välja panema oma allüksused. Paljudes lõikudes tuli just Kaitseliidu kattekompaniidel ja rühmadel pärast piirivalvet vastu võtta vaenlase esimene löök. Narva rindel võis Kaitseliit piirikatteks välja panna kuni 600 meest.

Koos Kaitseliiduga võidi piirikatteks välja panna kokku u 3300 jalaväelast ja kuni 200 ratsaväelast, sh 1700 jalaväelast Narva rindel ja 1600 jalaväelast ning 200 ratsaväelast Petseri rindel. Tegelikult oli lahinguvõimeliste allüksustena (rühmade, kompaniidenä) võimalik välja panna tunduvalt vähem mehi, kui katteüksustes kirjas.

1. diviisi väeosad. Diviisis valitses suur ohvitseride ja kaadriallohvitseride puudujääk. 1939. a 1. septembril oli nimekirjas ohvitsere 81% koosseisudes ettenähtud arvust, kohal aga 71,4%. Kaadriallohvitseride puudujääk oli veel suurem, nimekirjas 67,5% ja kohal 58%. Suurem ohvitseride puudus oli 1. jalaväerügemendis, Soomusrongirügemendis ja 2. suurtükiväegrupis. Puudujääk andis end tunda eriti väljaõppe alal, kuid teatud määral vähendasid seda portupee ja ajateenijad aspirandid. Kaadriallohvitseride puudust aitasid

⁵⁹⁷ ERA. 495-12-482. L 59p-60p; 495-12-417. L 137p-138, 143p.

vähendada reservallohvitseride kursuse lõpetanud ajateenijad.⁵⁹⁸

3. diviisi piirikattejõududeks olid idavariandi kohaselt vastavates kaitseüksustes Kalevi jalaväerügement (3 pataljoni), Auto-tankirügemendi 3. soomusauto kompanii ja tanketirühm, 16. kerge suurtükiväegrupp (3 kergelt patareid, pidi veetama Viljandist Tallinna), Skouts jalaväerügemendi ja 9. jalaväerügemendi I pataljon koos side-, pioneeri- ja suuskraatturi rühmaga Haapsalus ning Pärnus, Saaremaakaitse juhatus, Kaitseliidu Saaremaa malev (1400 tääki) koos kerge patareiga ning piirivalveosad. Lõunavariandi puhul pidi lisanduma üks pataljon Sakala Partisanide rügemendist Viljandis. Juhul, kui diviisi kaitserajooni ei ähvardanud otsene oht loeti Kalevi jalaväerügement ja 16. kerge suurtükiväegrupp ühtlasi Sõjavägede ülemjuhataja varuks. Sõjaväeosad tuli katteüksustele täitmiseks sõjaaegsesse koosseisu täis komplekteerida või formeerida reservlaste kiirendatud korras õppustele kutsumisega (kavad valmisid väeosades alles 1939 oktoobri I poolel) ja vaid erijuhul rahuaegses koosseisus. Väeosad pidid olema valmis väljaastumiseks 10-23 tundi pärast korralduse saamisest. Jõududes oli kokku ette nähtud 4838 aktiivtääki, 38 mõõka, 126 kergekuulipildujat, 102 raskekuulipildujat, 8 õhukaitsekuulipildujat, 14 kergelt kahurit, 5 soomusautot ja 6 tanketti.⁵⁹⁹

Probleemiks oli 16. suurtükiväegrupi formeerimine Viljandis. Väeosa pidi jõudma Tallinna 22 tundi pärast käsu saamist. Vajalikuks peeti kattesuurtükiväeosa formeerimine Tallinnas. Samas polnud ette nähtud kattesuurtükiväeosi Viljandi - Pärnu sõjaväeringkonnale. Kalevi jalaväerügement pidi mobilisatsiooni korral veokavade järgi II mobilisatsioonipäeva öösel lahkuma Tallinnast. Vajalik oli nt 10. jalaväerügemendi määramine diviisiülema käsutusse katteüksuseks.⁶⁰⁰

3.1.2. Kaitseliit

1. diviisi kaitsepiirkonnas pidi Kaitseliidu Narva malev 1939. aastal välja panema Narva, Narva-Jõesuu ja Vaivara kattekompanii ning Permisküla rühma, kokku mehi 335 püssi ja 5 raskekuulipildujaga. Kaitseliidu Viru malev pidi välja panema Iisaku ning Kunda kattekompaniid ligi 270 mehega (vt lisa 25). Kokku ligi 600 meest olid u 400 määratud kaitsma Narva jõe joont Narvast põhja ja lõuna pool. KL katteüksused pidid kogunema ja olema valmis väljaastumiseks 4 tunni pärast. Katteüksustele väljaantavat laskemoona hoiti põhiliselt sõjaväeosade ladudes, kuid osadel üksustel Kaitseliidu hoiukohtades. Suurtükiväe katteüksusteks olid kaks Narva kattepatareid (76 mm vene ja 9'' müüsite), Vaivara ning Jõhvi patareid. Narva kattepatareid pidid järgnevalt pärast sõjaväe mobilisatsiooni minema 1. kerge suurtükiväegrupi ja Narva suurtükiväegrupi koosseisu, Vaivara ja Jõhvi patarei 6. kerge suurtükiväegrupi koosseisu (vt lisa 20).⁶⁰¹

⁵⁹⁸ ERA. 515-1-968. L 100.

⁵⁹⁹ ERA. 521-1-453. L 94-95, 170, 228, 230-231; 521-2-82a. L 5a-7; 495-1-417. L 28, 59-63p.

⁶⁰⁰ ERA. 521-1-453. L 156-156p, 160, 171.

⁶⁰¹ ERA. 543-1-295. L 4-5, Väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikatte kavast; 25; 543-1-281. L 3-4, 11, 12.

KL Narva Maleva kätteüksused läksid piirikatte teostamiseks 1. jalaväerügemendi koosseisu. Koos nende allüksustega sai rügement piirikatteks juurde Kaitseliidule kasutamiseks antud 5 raskekuulipildujat Maksim. 5. jalaväerügement (jalaväepataljon) sai raskekuulipildujaid Maksim juurde KL Viru Malevalt. Narva Maleva Permisküla üksikrühm läks pärast mobilisatsiooni 4. jalaväerügemendi III pataljoni koosseisu.⁶⁰² Samas võis Kaitseliit sisekaitseks välja panna palju rohkem kaitseliitlasi. KL Viru maleva üksused sai 15. novembril 1939 sisekaitseks välja panna 36 Kaitseliidu ohvitseri ja 1021 kaitseliitlast 1021 püssi, 2 kerge- ja 4 raskekuulipildujaga.⁶⁰³

2. diviisi kaitsepiirkonnas pidi Kaitseliit piirikatteks välja panema Petseri, Värskä ja Vastseliina kompanii, Laura jalaväe- ja ratsasalga ning Petseri patarei.⁶⁰⁴

Kaitseliidu Tallinna Malevas formeeriti alates 20. jaanuarist 1937 divisjoni asemele Tallinna Maleva suurtükiväe rügement, mille koosseisus olid⁶⁰⁵:

- Välisuurtükiväe divisjon, sh patareid nr 1 ja 2;
- Merekindluste Viimsi Kaitseliidu divisjon, sh Viimsi, Leppneeme ja Randvere patareid;
- Merekindluste Suurupi Kaitseliidu divisjon, sh Harku ja Vääna patarei;
- Merekindluste Naissaare Kaitseliidu üksik patarei.

1937. a oli Kaitseliidu Viimsi divisjoni patareide lahingukoosseisus: Viimsi patareis (rannapatareis nr 7) kokku 36 meest, Leppneeme patareis (nr 8) 26 meest ja Randvere patareis (nr 11) 17 meest.⁶⁰⁶

Tallinna malev oli Kaitseliidus üks tugevamaid, selles oli 1939. a lõpus u 5000 inimest. Malevas oli 9 malevkonda (sh Sadama ja Tehniline malevkond, malevas kokku 32 kompaniid), suurtükiväe rügement, kergedivisjon, üksik raudtee pataljon ja üksikud kompaniid: soomusauto kompanii, sidekompanii, kuulipilduja kompanii ja gaasikaitse kompanii. Kergedivisjonis oli ratsaeskadron, suuskraaturite eskadron, mootorratturite eskadron, autoeskadron ja sidekomando, kokku 410 liiget. Sadama malevkonda kuulus traalerite divisjon, luurepaatide divisjon, eridivisjon ja Suurupi meredivisjon.⁶⁰⁷

Sõjaväe õppustel osalesid erinevad Kaitseliidu lahingüksused. Näiteks 2. diviisi sügismanöövril 1937. a oli väljas Tartu Kaitseliidu pataljon, koosseisus 3 laskurkompaniid (a' 124 meest), raskekuulipilduri kompanii 2 rühmaga (39 meest), motoriseeritud siderühm (28 meest), gaasikaitse jagu (10 meest) ja eraldi kerge kahuripatarei 2 kahuriga. Samas osales ka kaks Kaitseliidu üksikut laskurkompaniid (116 ja 104 meest). 2. diviisi ülemale allusid 1937. a läbi sõjaväeringkondade juhatajate 5 Kaitseliidu pataljoni.⁶⁰⁸

⁶⁰² ERA. 510-1-108. L 93; 543-1-281. L 27, Kaitseliidu Narva Maleva Permisküla katterühma kattedkava (23.11.1939).

⁶⁰³ ERA. 543-1-281. L 43.

⁶⁰⁴ ERA. 495-12-417. L 143p; 515-1-844. Lisa 4.

⁶⁰⁵ ERA. 642-1-129. L 230-230p, Käskkiri Kaitseliidu Tallinna Malevale nr 4, 23.01.1937.

⁶⁰⁶ ERA. 642-1-129. L 226-228, Kaitseliidu Viimsi divisjoni rannapatareide lahingukoosseisud, 1937.

⁶⁰⁷ G. Simmo. Omakaitse Tallinna Maleva tegevus Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a suvel kuni 1. jaan. 1942. L 4-5; M. Karu. Kaitseliidu Tallinna maleva Kergedivisjoni mootorratturid 1935-1940. L 22-23.

⁶⁰⁸ ERA. 510-1-82. L 166, Kokkuvõte 2. diviisi taktikalisest koostööõppusest 21.-27. septembrini 1937. a,

3.1.3. Jalavägi

1. jalaväerügement Narvas oli üks tähtsamaid katteväeosi. 1937. aastast oli rügement koondatud organisatsiooniga - pataljonides oli kokku vaid 5 laskurkompaniid ja 3 raskekuulipildurikompaniid. I pataljoni 1. laskurkompanii ja 1. raskekuulipildurikompanii olid õppeüksused, ülejäänud kaks laskurkompaniid olid kadreeritud. II pataljonis oli 5. laskurkompanii ja III pataljonis 9. laskurkompanii kadreeritud. Isikkoosseisuga komplekteeritud kompaniides oli 70-90 meest.⁶⁰⁹

1939. aastal oli 1. jalaväerügement katteväeosadest kõige halvemini komplekteeritud isikkoosseisuga. 1. septembril 1939 oli rügemendi nimekirjas 1270 ja kohal 1092 meest ehk 62,6% määratud rahuaegsest koosseisust. Ohvitsere oli kohal 70,7%, üleajateenijaid - 49% ja ajateenijaid - 63,5%. Nimekirjast mitte kohal viibivad 178 meest olid komanderingus, haiglates, puhkusel, arreteeritud, üks jooksus. Palju oli puudu jaoulemaid, koosseisulisest 170-st oli nimekirjas vaid 55 (sh 17 üleajateenijat) ehk 30%. 1. oktoobriks ei olnud koosseis peaaegu üldse muutunud, nimekirjas oli 1284 ja kohal 1083 meest.⁶¹⁰

Halb oli allüksuste komplekteeritus ajateenijatega. Viis laskurkompaniid, suuskjalgratturi komando ja kaks raskekuulipildurikompaniid omasid kattekavade teostamiseks minimaalsel arvul mehi (mittetäielikel andmeil 30-50 allohvitseri ja sõdurit). Üle 80 allohvitseri ja sõduri oli vaid 1., 3., 7. laskurkompaniis ning 3. raskekuulipildurikompaniis. Täielikult ajateenijatega komplekteerimata oli 2. laskurkompanii. Rügemendis teenisid 4., 5., 6., 9. ja Scouts üksikust jalaväepataljonist ning Sakala partisanide pataljonist üle toodud noorsõdurid.⁶¹¹ 1937. a olid rügemendis teeninud ka Kalevi üksik jalaväepataljonist pärit noorsõdurid.

Rügemendi allüksused paiknesid Narvas (Hermanni kindluses, Vestervalli kasarmus ja Ingeri tänaval) ja Jaanilinnas. 1937. a-st paigutati Jaanikindlusesse ka varem Narva Postijaamas asunud suuskraatrite komando. 4. laskurkompanii ja ratsakomando asusid Orul, moodustades lossi kaitsemeeskonna (neil oli rohkem kuulipildujaid). 8. laskurkompanii paiknes 1937. a Narva-Jõesuus (üks kompanii oli seal ka 1938. a). 1934. a Narva ületoodud Pioneeripataljoni 1. kompanii oli paigutatud ka Hermanni kindlusesse (kuni 1937. a-ni oli Postijaamas).⁶¹² 1934. a oli kattekava kohaselt rügemendi I pataljon määratud kaitsele Jaanlinna kindlustustesse, II pataljon Tõrvajõe ümbruskonda, III

17.12.1937; AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 520, 545-546, Poola sõjaväe majori C. Parczynski ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937.

⁶⁰⁹ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 521-522, Poola majori C. Parczynski ettekanne, 10.12.1937.

⁶¹⁰ ERA. 539-1-900. L 3, 6-6p, 7 ?; 495-12-482. L 59p-60.

⁶¹¹ ERA. 539-1-241, 1. jalaväerügemendi ülema käskkirjad 1939. a.

⁶¹² ERA. 539-1-925. L 114p-123; 495-3-493. L 260, 1. diviisi tegevusearuanne 1934./1935. a.; ERA. 2553-1-2. L 141, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934-1938.

pataljon Narva jõe läänekaldale Riigikülast mereni koos Kaitseliidu kompaniiga.⁶¹³

7. jalaväerügement Võrus ja Petseris. 1937. a sügisel oli rügemendi II ja III pataljonis kummaski kadreeritud koosseisuga 2 laskurkompaniid.⁶¹⁴

Rügemendi komplekteeritus isikkoosseisuga oli 1939. a septembris mõnevõrra parem kui 1. jalaväerügemendil, nimekirjas 1477 ja kohal 1307 meest ehk u 75%. Suhteliselt halvem oli olukord ohvitseride osas, kohal vaid 61%. Samal ajal oli rügemendil üle 200 ajateenija rohkem, kui 1. jalaväerügemendil, kohal 79% koosseisust. Üleajateenijate osas vahet polnud, väeosas kohal 50%.⁶¹⁵

Siiski oli kolm laskurkompaniid (5., 7. ja 9.) ajateenijatega komplekteerimata. Suhteliselt halvasti olid allohvitseride ja sõduritega komplekteeritud ka 2. ja 4. laskurkompanii (40-50 meest) ja suuskjalgratturi komando (21 meest). Väga hästi olid komplekteeritud aga 6. ja 8. laskurkompanii (vastavalt 168 ja 210 allohvitseri ja sõdurit). Juunist oli rügemendis juhtimispraktikal 43 aspiranti. Rügemendis teenisid 2., 3., 8. ja 9. üksikust jalaväepataljonist ning Kuperjanovi partisanide pataljonist üle toodud noorsõdurid. Petseri garnisonis oli septembris rügemendil kokku umbes 500 meest.⁶¹⁶

1939. a septembris teenis rügemendis vähemalt 213 vene perekonna- ja eesnimiega noormeest ehk 14,4% rügemendi nimekirjas olnutest.⁶¹⁷ 1937. a septembris oli rügemendi koosseisus u 40% venelasi, sh III pataljoni ülem.⁶¹⁸

Rügemendi I pataljon ja ratsakomando asusid Petseris. Staap ja teised allüksused paiknesid Võrus. Võrus asus 1934. aastast ka 2. pioneerikompanii. Kaitsevägede Staap kavatses juba 1934. a viia rügemendi ühe laskurkompanii ning suuskritturi komando piirile lähemale Irboskasse. Edaspidi oli kavas koondada Irboskasse üks jalaväepataljon.⁶¹⁹ Eesmärgiks oli omada eesmist kaitsepositsioonide läheduses sõjalist jõudu ning mobilisatsiooni korral paremini ära kasutada kohalikku reservväelaste kontingenti.

Irboska kasarmute ja juurdekuuluvate ehitiste rajamine võeti sisse 1936. algul valminud Kaitseministeeriumi 5 aasta ehituste kavasse ja sama aasta 3. aprilliks Varustusvalitsuse ehitus-korteriosakonnas koostatud Kaitseministeeriumi uute ehituste kavasse (lähemaks tulevikuks).⁶²⁰

Irboska kasarmute ehitamine võeti sisse 1938. a kinnitatud riigikaitse moderniseerimise plaani esmajärgulise ehitusena ja selleks määrati 1,5 miljonit krooni. Ehitus pidi tagama

⁶¹³ ERA. 515-1-761. L 32, Narva kaitseringkonna sõjamäng 7.-9. maini. Üldine olukord.

⁶¹⁴ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 522, Poola sõjaväe majori C. Parczynski ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937.

⁶¹⁵ ERA. 495-12-482. L 60p-61.

⁶¹⁶ Andmebaas 7. jalaväerügemendi sõjaväelased 1939. Koostaja U. Salo. Andmebaasis on 1169 nime (allohvitseri ja sõdurit). Andmebaasi koostamise allikas: ERA. 548-1-230, 7. jalaväerügemendi ülema käskkirjad, 1939. a.

⁶¹⁷ Andmebaas 7. jalaväerügemendi sõjaväelased 1939.

⁶¹⁸ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 522, Poola sõjaväe majori C. Parczynski ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937.

⁶¹⁹ ERA. 2553-1-2. L 22, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 22.10.1934.

⁶²⁰ ERA. 2553-1-10. L 1, 4-5.

piirikatteüksuste viimise vastupanupositsioonide lähedusse, et avaldada vastupanu sõjategevuse esimestel tundidel. Koos kasarmutega tuli püstitada vajalikud kõrvalhooned - laod, töökojad, tallid, elumajad ohvitseridele ja üleajateenijatele jne. Kasarmutesse planeeriti mahutada üks laskurkompanii, raskekuulipildurikompanii, suuskurratturkompanii ja üks pioneerirühm.⁶²¹ Sõjavägede Ülemjuhataja kindral J. Laidoner nõudis 29. aprillil 1939, et Irboskasse tuleb mahutada jalaväepataljon koos saaterelvadega, ratsakomando, pioneerikomando, sidejagu ja üks suurtükipatarei. Irboskas kasarmute valmimisel pidi rügemendi staap kolima Petserisse, Võrru pidid jääma üks pataljon ja majandusosa. Irboska kasarmute ja kõrvalhoonete projektid pidid valmima 15. juunil ning ehitamine pidi algama 1939. a 1. septembril.⁶²²

Läti sõjaväe esindaja teatas kavandati üks Pärnus asuvatest jalaväepataljonidest (6. või 9.) üle viia Saaremaale, teine aga Irboskasse. Küsimuse lahendamist raskendas aga hoonete puudus sõjaväe majutamiseks neis kohtades.⁶²³

29. aprillil 1939 andis kindral Laidoner veel Sõjaväe Varustusvalitsuse ülemale ja 2. diviisi ülemale korralduse asuda kiiresti Petseri Lõunalaagris olevate barakkide soojadeks ruumideks ümberehitamisele. Eesmärgiks oli luua võimalus ühe jalaväepataljoni ja ühe suurtükipatarei paigutamiseks laagrisse pärast suvelaagri aega sügisel ja talvel. Vajadusel võis selleks kasutada ka Mustojat ja Põhjalaagrit.⁶²⁴

4. üksik jalaväepataljon. Peamiselt Jõhvis paikneva jalaväepataljoni üks laskurrühm ja kuulipildujarühm (rk-rühm) asusid Vasknarvas. Rühmadest moodustatud komando pidi katma Vasknarva kaitselõiku kuni mobilisatsiooniga formeeritud rügemendi I pataljoni saabumiseni (kuni 36 tundi). Vasknarva komandol oli 1939. aasta kevadel 42 vintpüssi laskuritele, 2 raskekuulipildujat ja 2 kergekuulipildujat. Probleemiks oli käsigranaatide jaoks sobiva hoiuruumi leidmine.⁶²⁵

25. mail 1939 põles Vasknarva tulekahju ajal meeskonnale renditud maja koos kõrvalhoonetega maha. Relvad ja muu varustus suudeti hävingust päästa. Pärast seda pidi meeskond elama kahes eraldi paiknevas eramajas.⁶²⁶

1939. a mais loodud **Saaremaakaitse Juhatusel** polnud esialgu ruume Saaremaa rügemendi mobilisatsioonitagavarade hoidmiseks ja seepärast hoiti varustust Tallinnas. Alles 1940. a pidi vabastatama selleks haigla ruumid. Vajadusel pidi toimetatama rügemendi relvad ja laskemoon veoautodega 24 tunni jooksul Tallinnast Saaremaale. Rügemendi komplekteerimiseks jäi Saaremaal puudu ohvitseri ja allohvitseri, eriti 2 suurtükipatarei jaoks. Osa rügemendi allüksusi, sh ühe patarei pidi moodustama Kaitseliidu Saaremaa malev.⁶²⁷

⁶²¹ ERA. 495-12-85. L 43-44.

⁶²² ERA. 2553-1-2. L 22; 2553-1-62. L 33, 50; 988-1-3. L 70, 187.

⁶²³ LVVA. 1469-1-2689. L 10, Läti sõjaväe esindaja Eestis ja Soomes kolonelleitnant Veckalninši teade Läti Armee Staabi informatsiooniosakonna ülemale 13.07.1939.

⁶²⁴ ERA. 2553-1-62. L 33.

⁶²⁵ ERA. 543-1-295. L 4-5. Väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikattekavast (15.11.1939); 543-1-281. L 12, 18.

⁶²⁶ ERA. 515-1-973. L 17p.

⁶²⁷ ERA. 531-1-19. L 12; 531-1-12. L 8-11, 15.

Märtsi lõpus otsustati Eesti Sõjavägede Staabis paigutada Saaremaa kaitseks garnison. Garnison pidi koosnema üksikust jalaväepataljonist ja üksikust suurtükiväegrupist. Saaremaale, tõenäoliselt Kuressaarde kavatseti ümber paigutada 6. üksik jalaväepataljon Pärnust.⁶²⁸ Tegelikult 1939. a kevadel ja suvel alalist sõjaväegarnisoni Saaremaale ei paigutatud. Küsimuse lahendamist raskendas hoonete puudus sõjaväe majutamiseks neis kohtades.

7. septembril 1939 saadeti Sõjavägede ülemjuhataja korraldusel Kuressaarde Saaremaakaitse ülema käsutusse Kalevi üksikust jalaväepataljonist üks laskurrühm ning 10. üksikust jalaväepataljonist üks raskekuulipilduri rühm, kokku 2 ohvitseri, 5 kaadriallohvitseri ja 44 reameest 2 raskekuulipildujaga. Neist rühmadest moodustati komando, mis oli ka 1940. a kevadel Kuressaares.⁶²⁹

3.1.4. Suurtükivägi

1939. a algul toimus oluline muudatus suurtükiväe relvastuses. 2. jaanuaril ühe Pariisi relvakaupmehega sõlmitud lepingu kohaselt müüdi maha kõik Eesti sõjaväes olnud 43 - 114 mm inglise välihaubitsat koos laskemoonaga.⁶³⁰ See üks iseseisvusaja kallimaid relvatehinguid tõi Eesti riigile 4,27 miljonit krooni ja võimaldas tellida Saksamaalt moodsad 105 mm haubitsad. Tehingut ei saa pidada siiski igati kasulikuks. Kergete suurtükiväegruppide haubitsapatareid jäid pikaks ajaks ilma relvadest. 114 mm haubitsad olid küll väikse laskekaugusega, kuid sobisid paremini jalaväe vahetuks toetamiseks.⁶³¹

Juba 17. jaanuaril 1939 telliti Saksamaalt Kruppi firmalt ära 9 - 150 mm moodsat haubitsat koos 2700 lasuga. Lepingu täitmise tähtajaks oli 1940. a november. 17. juulil 1939 sõlmiti firmaga Rheinmetall-Borsig leping 32 - 105 mm välihaubitsa ja 6000 lasu muretsemiseks. Haubitsad pidi üle antama 1941. a jaanuaris - aprillis.⁶³²

Kuna suurtükiväegruppide kergehaubitsapatareid jäid relvadest ilma jagati suurtükiväe inspektori ettepanekul märtsis 1939 kuni uute 105 mm haubitsate saamiseni 76 mm ja 84 mm kergekahurid suurtükiväeosade vahel ümber. Mobilisatsiooni korral nähti ette formeerida kergetes suurtükiväegruppides kolm patareid 3 kahuriga (koosseisu järgi pidi olema 4 kahurit või haubitsat). Erandina jäeti katteväeosadesse, 1. ja 3. suurtükiväegruppi 4 kahuriga patareid. Patareides pärast mobilisatsiooni üle jäävad meeskonnad koos veoja liikumisvahenditega jäeti reserviks. 4. suurtükiväegrupp andis 3. suurtükiväegrupile

⁶²⁸ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 335, Poola sõjaväeatašee alampolkovnik Szczekowski ettekanne perioodist I.I-I.V 1939. a, 10.05.1939; LVVA. 1469-1-2689. L 10, Läti sõjaväe esindaja Eestis ja Soomes kolonelleitnant Veckalnini teade Läti Armees Staabi informatsiooniosakonna ülemale 13.07.1939

⁶²⁹ ERA. 521-1-456. L 125, 129, 131.

⁶³⁰ ERA. 498-13-625. L 1-1p, 3, 8, 10, 87-93, 102-104.

⁶³¹ ERA. 498-13-625. L 1p, 8, 88; 495-12-85. L 16; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. // Sõja ja rahu vahel. I. Lk 231-232.

⁶³² ERA. 498-13-713. L 586; 498-8-445. L 119; 495-12-436. L 82-82p; T. Nõmm. Eesti Vabariigi kaitseväest 1939 - 1940. // Akadeemia, 1989. 3. Lk 592.

üle 4 - 84 mm inglise kahurit, et asendada 114 mm haubitsad. Patareide formeerimisel tuli arvestada ka Kaitseliidu käsutuses olevaid kahureid (vt lisa 20).⁶³³

1. suurtükiväegrupp Narvas. 1. suurtükiväegrupil Narvas oli probleemiks ohvitseride puudus. 27. septembril 1939 oli koosseisus ettenähtud 24 ohvitserikohast üks vakantne ja 7 pikaajaliste lähetuste ja haigestumiste tõttu täitmata. Neljast suurtükipatareist oli vaid 2. patareis (õppepatareis) ettenähtud 4 ohvitseri. Kahes patareis oli 2 ohvitseri ja ühes üks ohvitser. Grupi ülema major R. Krupi hinnangul ei suutnud väeosa olemasoleva ohvitseride arvuga edukalt täita väljaõppe ega kätteülesandeid. Grupi relvastuses oli 1939. a algusest kolmes kergekahuri patareis kokku 12 – 76 mm vene kahurit ja raskes haubitsapatareis (4. patareis) Olginos 2 – 150 mm saksa haubitsat.⁶³⁴ Varem oli grupi 3. patareis 4 inglise 114 mm kergehaubitsat.⁶³⁵

3. suurtükiväegrupp Lõuna-Eestis. 3. suurtükiväegrupi staap, staabikomando, spetsialistide komando, 2. ja 4. patarei asusid Tartus, 1. patarei Petseris ning 3. patarei Vana-Nursi asulas (mõisas) Võru lähedal. 1936. a pidas kindral J. Laidoner vajalikuks 3. suurtükiväegrupile Võrru hooneid juurde ehitada, et grupp paikneks ainult Võrus ja Petseris.⁶³⁶ Kavatsus jäi aga ressursside puudusel ellu viimata.

Grupi relvastuses oli 1939. a algusest kolmes kergepatareis 12 – 84 mm inglise kahurit ja raskes haubitsapatareis (4. patareis) 2 - 152 mm Schneideri haubitsat. Piirikatteks oli neist võimalik välja panna pool – 6 kerget ja üks raske suurtükk.⁶³⁷ 1939. a alguseni oli 3. patareis olnud 4 inglise 114 mm kergehaubitsat.⁶³⁸

Kohtkindlad patareid Narvas. Narva jõe joone kaitse tugevdamiseks otsustati ära kasutada laos seisvad vanad jäiga lafetiga raskesuurtükid. Varem seisis Narvas Sepa tänaval 9 tolliste rannamüüsrõõru patarei, kuid juba 1936. a septembris kavandati 1. diviisi juhatuses teise samasuguse patarei paigutamist Narva (Laidoner soovitas paigutada Jaanlinna). 1937. a algul kavandas Laidoner vanade 152 mm 120 puudaliste suurtükkide paigutamist Narva ja Narva-Jõesuusse.⁶³⁹

1. diviisi suurtükiväe ülema ettepanekute ja Sõjavägede ülemjuhataja 1. augustil 1938 antud korralduse põhjal rajati Narva ja Narva-Jõesuusse 1938. aastal kohtkindlad (statsionaarsed) patareid 14 raskesuurtükiga. Suurtükkidele valmistati Narva raudbetoonalused ja ehitati ka 4 raudbetoonist laskemoona varjendit. Narva-Jõesuusse rajati puitalused. Peale selle valmistati ette positsioonid 7 kergesuurtükile Narva ja Narva-Jõesuusse. Koos positsioonide ja laskemoonahoidlate rajamisega valmistati ette

⁶³³ ERA. 495-12-454. L 98-101, 106. Suurtükiväe inspektori kiri 6.03.1939.

⁶³⁴ ERA. 515-1-969. L 128-130, 170-170p; 515-1-829. L 113.

⁶³⁵ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 525, Poola sõjaväe majori C. Parczynski ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937.

⁶³⁶ ERA. 988-1-3. L 36.

⁶³⁷ ERA. 602-1-299. L 28-33, 38-39; 602-1-308. L 33, 62; 602-1-490. L 76, 120. ?

⁶³⁸ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 524, Poola majori C. Parczynski ettekanne, 10.12.1937.

⁶³⁹ ERA. 2553-1-2. L 129, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934-1938; 2553-1-61. L 5, Märkmed Sõjavägede ülemjuhataja märkmikus, 14.01.1937.

vaatluspunktid ja sidevõrk (vt kaart 4).⁶⁴⁰

1939. a juuli alguseks oli Narvas valmis neli raudbetoonalusel kohtkindlat patareid: 229 mm (9 tolliste) vene müüsrõite patareid Jaanikindluses ja Sepa tänaval, kummaski 2 suurtükki;

152 mm (6 tolliste 120 puudaliste) vene suurtükkide patareid Georgi saarel ja Sutthofi pargis (Narva põhjaserval). Georgi saarel olid 3 kahurit alaliselt tulepositsioonil lahtivõetavate seintega kuuris betoonalusel. Sutthofi pargis olid 4 kahuri tulepositsioonid, aga kahureid hoiti 150 m kaugusel 1. suurtükigrupi 2. patarei õuel.

Peale selle oli üks 76 mm (3 tolline) suurtükk positsioonil Jaanikindluse idavallil ja teine Hermanni kindluse kirdenurgal. Kõigi suurtükkide jaoks polnud kohal veel laskemoona. Raskesuurtükkide ja Rossoni patarei meeskonnad pidi kattetegevuse või mobilisatsiooni korral komplekteerima kaitseliitlastest ja moodustatama suurtükiväegrupp. Narvas asuvad 76 mm kergesuurtükid pidid olema alaliste meeskondadega juba rahu ajal. 1939. a 23. aprillil ja 7. mail viidi läbi ühepäevased õppused patareide meeskondadele ja juhtidele.⁶⁴¹

1939. a septembris olid laos valmis ka suurtükid ülejäänud patareidele: 3 - 152 mm suurtükki Narva-Jõesuu puitalusel patareile ja 5 - 76 mm välikahurit: 2 Rossoni jõe suudmesse, 2 Narva endise postijaama patareile ja üks Narva raudteesilla kaitseks paigutamiseks raudteeplatvormile. Narva-Jõesuus (1. jalaväerügemendi kompanii juures) oli valmimas kuur 5 suurtüki hoidmiseks, kavatseti ümber ehitada ka postijaam.⁶⁴²

Sõjaaegse Narva suurtükiväegrupi koosseis kinnitati alles 1940. a aprillis (vt lisa 3).

Loodud patareid võimaldasid ilma suuremate rahaliste kulutusteta märgatavalt tugevdada Narva sillapea ja sildade kaitset.

3. diviisi juhatus tahtis 1939. a suvel paigutada Suure väina kaitseks Virtsus ja Hari kurgu kaitseks Vormsis kohtkindlad patareid. Sõjavägede Staabis peeti 2. septembril selleks vajalikuks veel uurimist kohapeal.⁶⁴³

114 mm haubitsate kasutuselevõtmine. Halvenenud olukorras 1939. a septembri II pooltel otsustati suurtükiväe tugevdamiseks kasutusele võtta nn Grimard'i relvapartiisse (Inglise firmale Armaments and Equipments Ltd) kuuluvad 114 mm inglise haubitsad (kokku 28), mis seisis kevadest laos. Haubitsad saadeti kohale kinnistes kaubavagunites ja jagati laiali suurtükiväegruppidele, mis sõja korral moodustasid 6 kerget suurtükiväegruppi. Igäühes üks kergepatarei relvastati nendega ümber. Ka kattegruppide, 1. ja 3. suurtükiväegrupi patareid nr 3 Narvas ja Nursis said 114 mm haubitsad. Probleemiks oli vaid laskemoona vähesus (kokku u 5000 lasku). See samm võimaldas suurendada teistes kergepatareides suurtükkide arvu taas neljale. Haubitsad olid sama

⁶⁴⁰ ERA. 511-1-461. L ? (nummerdamata), 1. diviisi suurtükiväe ülema ettepanek Suurtükiväe inspektorile, 18.07.1938, Sõjavägede ülemjuhataja kiri Inseneriväe inspektorile, Sv. Varustusvalitsuse ülemale ja 1. diviisi ülemale 1.08.1939; 512-1-333. L 282-283, Inseneriväe inspektori aruanne piirikindlustamise tööde kohta. 29.09.1939; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 243.

⁶⁴¹ ERA. 511-1-461; 515-1-973. L 12 p, 15.

⁶⁴² ERA. 512-1-333. L 283.

⁶⁴³ ERA. 521-1-453. L 134-135.

tüüpi nendega, mis Eesti 1939. a algul maha müüs.⁶⁴⁴

3.1.5. Soomusvägi

Auto-tankirügement oli 3. diviisi ülema alluvuses. Rügemendi koosseisus olid staap, 1., 2. ja 3. kompanii (lahingukompaniid), õppekompanii, autokompanii ning rügemendi baas. 1939. a 21. maist suurendati rügemendi õppekompaniid seoses kasvanud autojuhtide väljaõpetamise vajadusega. Pärast seda oli rügemendi määratud koosseisus kokku 435 meest.⁶⁴⁵

1. septembril 1939 oli rügemendil 4 sõidukorras rasketanki (rügemendi baasis), 10 lahinguvalmis kergetanki ja 4 tanketti, 13 lahinguvalmis ja 5 sõidukorras soomusautot. Mitu lahingumasinat, umbes pooled sõidu- ja veovahendid olid remondis. 1939. a septembris seati lahingukorda veel üks kergetank ja tankett.⁶⁴⁶ Lahingutehnika ei vastanud kaasaja nõuetele: rasketankid Mark V loeti täiesti lahingukõlbmatuks, vananenud kergetankid Renault vajasis pidevalt remonti (see takistas lahingväljaõpet), olid aeglased ja nõrga relvastusega. Ka soomusautode relvastus vajab tugevdamist. Rügemendi soomustehnika kõlbas vaid luureks ja sisekaitseks.⁶⁴⁷

Suurem osa rügemendist paiknes Tallinnas, kuid 2. kompanii asus Valgas. 1. ja 2. kompanii pidid kattekava täitmisel toetama vastavalt 1. ja 2. diviisi. 1. septembril 1939 oli 2. kompanii nimekirjas 54 sõjaväelast, neist Valgas kohal 47. Kompaniil oli lahinguvalmis 3 kergetanki ja 4 soomusautot, üks soomusauto oli kapitaalremondis. 1. kompaniil oli nimekirjas 55 ja kohal 45 meest, relvastuses lahinguvalmis 3 kergetanki ja 6 soomusautot.⁶⁴⁸

Soomusrongirügement. Soomusrongirügemendi rahuaja koosseisu oli 1939. a maist lahinguvõime suurendamiseks tugevdatud. I divisjoni kuulusid kahe soomustatud lahinguvaguniga soomusrong "Kaptan Irv" ja soomusrong nr 2. II divisjonis oli soomusrong nr 3 kahe lahinguvaguniga ning juurde moodustatud raske kaugelaskesuurtükipatarei (1934. a-st oli see ette nähtud rügemendi sõjaaja koosseisus). Rügemendi määratud isikkoosseis sellest ajast oli 544 meest.⁶⁴⁹ Piirikatteülesandeid pidid täitma soomusrong "Kaptan Irv" I diviisi ja 3. soomusrong II diviisi kaitsepiirkonnas. Juuni lõpus 1939 oli raske kaugelaskepatarei vastava suurtükiväe kaadri puudusel rügemendis formeerimata (täitmata olid nt patarei ülema ja kaks suurtükiväe ülema kohta). Kolm sõja aja koosseisule määratud kaugelaskesuurtükiväe (kaks 102 mm

⁶⁴⁴ ERA. 511-1-497. L 68-72, 76-78; A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk 83-84; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 247-248.

⁶⁴⁵ ERA. 989-1-128. L 9-10, 43-47p, Sõjaväe koosseis nr 55. Auto-tankirügement. 13.05.1939.

⁶⁴⁶ ERA. 633-1-254. L 58, 67.

⁶⁴⁷ T. Noormets, M. Õun. Eesti soomusmasinad. Lk 72-74; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 252-253.

⁶⁴⁸ ERA. 633-1-254. L 59-60p.

⁶⁴⁹ ERA. 989-1-128. L 12, 52-56, Sõjaväe koosseis nr 54. Soomusrongirügement. 13.05.1939; M. Õun, T. Noormets, J. Pihlak. Eesti soomusrongid ja soomusronglased. Lk 21.

ja üks 152 mm kahuriga) olid ehitatud 1935-36. Viru-Järva sõjaväeringkonna ülem palus diviisiülemal eralda vastav kaader ja ajateenijad suurtükiväegruppidest.⁶⁵⁰ Pole kindel, et patarei oli septembris lahinguvalmis.

Rügemendis oli 1939. a septembris 3 vedurit (neist 2 osaliselt soomustatud), 15 soomustatud lahinguvagunit (suurtükide ja kuulipildujatega), 3 suurtükiplatvormi kaugelaskesuurtükidele ja üks soomustatud kuulipildujavagun. Lahinguvagunite ja platvormide relvastuses oli kokku 38 suurtükki, 64 raske- ja 16 kergekuulipildujat. 3 kaugelaskekahurit olid ümbertegemisel suurtükiplatvormidele paigutamiseks. Rügemendil oli nimekirjas 467 meest.⁶⁵¹

15 lahinguvagunist olid 7 kerged (kahe 76 mm kahuriga), 4 segatüüpi (76 mm ja 107 mm (üks 119 mm) kahuriga) ja 4 rasket (kahe 152 mm haubitsaga) suurtükivagunit. Viiel kergel lahinguvagunil olid 4 raskekuulipilduja jaoks seadised ja kaitseluigid ning kahel ka pööratavad õhutõrjekuulipilduja seadised. Kuulipildujavagunis olid kaks külgtorni ja kaks õhukaitse torni raskekuulipildujale. Neli kergel lahinguvagunit olid soomustatud 10 mm kroornikkel terasega, kaks kergel ja kolm segatüüpi 8-12 mm katlarauaga. Katlarauast soomuskaitse oli nõrk, kuid ka kroornikkel terasega vaguneid sooviti tugevdada. Parema kaitsega olid neli rasket ja üks segatüüpi lahinguvagun ning ainuke kuulipildujavagun, neil olid lisaks kahekordsele katlarauale rikošetiribad. Ühel kergel lahinguvagunil oli kahekordse katlaraua vahe täidetud 150 mm paksuse betooniga. Arvestati, et see kaitseb ka kergekahuri mürsu eest. Sidevahendeid ei piisanud, rügemendis oli vaid 2 raadiojaama ning igale divisjonile 7,5 km telefoniliini.⁶⁵²

Rügemendi isikkoosseis ei vastanud relvastusele. Soomusrongid kujutasid endast raudteepatareisid. 1939. a algul oli rahuaegses koosseisus 39 suurtüki (7 eri tüüpi) kohta 21 riviallohvitseri. Kuulipildujate jaoks oli aga riviallohvitsere rohkem. 1938. a mais oli suurtükiväelasi vaid 20-40% rügemendi rahu- või sõjaaja koosseisust. IV divisjoni koosseisu jaoks oli vaid üks rahuaegne suurtükiväehvitser ja selle divisjoni kaugelaskepatarei ning V divisjoni jaoks polnud ühtegi. Enamus divisjoniülemaist (neli) olid jalaväehvitserid.⁶⁵³ Tõenäoliselt ei suudetud 1939. a sügiseks olukorda märgatavalt parandada.

Sõja korraks polnud Soomusrongirügemendis lahingukoosseadet kõigi formeeritavate divisjonide jaoks. Välja võidi panna 3 divisjoni 3 kerge ja 3 raske soomusrongi ning 3 raske kaugelaskelatvormiga. IV divisjoni jaoks oli vaid üks kõlblilik raske lahinguvagun, kaks lahinguvagunit olid sõidukõlbmatud ja üks kerge lammutatud. V kitsarööpmelise

⁶⁵⁰ ERA. 515-1-969. L 48-49, Soomusrongirügemendi ülema kiri Viru-Järva sõjaväeringkonna ülemale 21.06.1939 ja Soomusrongirügemendi koosseisu aruanne 1.07.1939.

⁶⁵¹ ERA. 495-12-483. L 22-24; 495-12-482. L ?.

⁶⁵² ERA. 511-1-502. L 1-4, Õiendus Soomusrongirügemendi materjalosa ja koosseisude kohta, 27.01.1939; 515-1-830. L 11-12, Soomusrongirügemendi ülema ettekanne Sõjavägede Staabi I osakonna ülemale rügemendi sõjaaegsete divisjonide lahingukoosseade seisukorrast, 6.03.1940; 498-14-605. L 1, Tabel Soomusrongirügemendi veerevkoosseisust ja nende relvastusest; M. Õun, T. Noormets, J. Pihlak. Eesti soomusrongid ja soomusronglased. Lk 19-20.

⁶⁵³ ERA. 511-1-502. L 4-5, Õiendus Soomusrongirügemendi materjalosa ja koosseisude kohta, 27.01.1939; L 12-15, Õiendus Soomusrongirügemendi ja ta juhtivkoosseisu kohta, 17.05.1938.

divisjoni jaoks lahinguvagunid puudusid, oli vaid 4 suurtükki. Need tuli ehitada mobilisatsiooni korral Mõisakülas.⁶⁵⁴

Kokkuvõttes ei vastanud suurem osa soomusronge soomuskaitset ega ka relvastuselt kaasaja nõuetele ning kõik polnud mobilisatsiooni korral ka koheselt komplekteeritavad. Nõrk oli soomusrongide õhukaitse, enamiku õhutõrjekuulipildujate jaoks polnud valmis laskeseadeid. Vajalik oluaks ka automaatkahureid.

Ehkki 1939. a lõpus kaaluti Soomusringirügement likvideerimist, otsustati 1940. a kevadel likvideerida vaid kerged soomusrongid.⁶⁵⁵

3.1.6. Tankitõrje

Tankitõrjekompaniid. Tankitõrjekompaniid moodustati Eestis Saksamaa eeskujul. 1937. a käis jalaväe inspektor kolonel J. Siir Saksamaal tankitõrjega tutvumas. Kompaniid olid määratud väekoondiste juhtide käsutusse ja mõeldud kiirete liikuvate üksustena vastase tankide läbimurrete tõkestamiseks. Tankitõrje kaadrikoosseisu valmistati 1936. a-st ette Lahingukoolis, kus 1938. a-st oli õpperühmal 3 – 37 mm kahurit.⁶⁵⁶

Riigikaitse moderniseerimise plaani koostamisel 1937. a lõpus nähti tankitõrjerelvade minimaalvajaduseks igale formeeritavale brigaadile üks motoriseeritud tankitõrjekahurite kompanii. Lisaks peeti vajalikuks Narva rindele üks ja Petseri rindele 2 - 3 motoriseeritud tankitõrjekompaniid ülemjuhataja või diviisi juhatuse käsutuses. Üldse seega 9 - 10 motoriseeritud tankitõrjekompaniid 9 kahuriga, kokku 81 - 90 tankitõrjekahurit ilma tagavarata. Arvestades kergetankide hankimise plaani, loeti otstarbekaks rahuldada vaid 45% tankitõrjerelvade vajadusest. 1938. a märtsis telliti Saksamaalt 40 - 37 mm Rheinmetalli tankitõrjekahurit lisaks varem hangitud 4-le, kokku relvad 5 kompaniile.⁶⁵⁷ Poola sõjaväeatašee andmeil kavatseti osta kokku 96 Rheinmetalli tankitõrjekahurit.⁶⁵⁸

Tankitõrjekompaniide formeerimist alustati pärast kahurite kättesaamist 1939. a mai lõpus (koosseisud kehtestati 21. maist). 1. ja 2. tankitõrjekompanii koosseisus olid juhtimisrühm ja 3 kahurirühma aga 3. tankitõrjekompaniis oli juhtimisrühm ja 2 kahurirühma. Igas rühmas oli 3 kahurit. Koosseisu järgi oli rahu ajal ette nähtud 1. ja 2. kompaniis 97 meest, 3. kompaniis 70 meest. Mobilisatsiooni korral pidid 1. ja 2. tankitõrjekompanii eraldama juurdeformeeritava kahe kompanii jaoks kumbki ühe ohvitseri ja 9 allohvitseri.⁶⁵⁹

⁶⁵⁴ ERA. 515-1-830. L 11-12.

⁶⁵⁵ Vt U. Salo. Eesti kaitsejõudude areng 1939-1940. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 199.

⁶⁵⁶ ERA. 2553-1-11.; 510-1-103. L 19-21, 37, 44, 138; Toe Nõmm. Eesti tankitõrje 1940. aastani. // Laidoneri Muuseumi aastaraamat 2003. 3. Laidoneri Muuseum, 2004. Lk 113-115.

⁶⁵⁷ ERA. 495-12-85. L 11-13, 15; T. Nõmm. Eesti tankitõrje 1940. aastani. Lk 115-116.

⁶⁵⁸ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 207, 210, 337, Poola sõjaväeatašee Tallinnas alampolkovnik Szczekowski ettekanne 1938. a I kvartalist, 25.04.1938 ja perioodist 1.I-1.V 1939. a, 10.05.1939.

⁶⁵⁹ ERA. 989-1-128. L 1, 7.

Kokku saadi 1938-1939. aastal Saksamaalt 44 Rheinmetalli tankitõrjekahurit ja 14 000 mürsku. Neist kasutusele võeti 27, ülejäänud 17 kahurit jäid mobilisatsiooni korral juurdeformeeritavate kompaniide varustamiseks. 1. tankitõrjekompaniis Narvas ja 2. tankitõrjekompaniis Võrus oli 9 tankitõrjekahurit, 3. tankitõrjekompaniis Tartus 6 (algselt oli see kompanii mõeldud Ratsarügemendile), Lahingukoolis 3. Kompaniid oli ette nähtud täielikult motoriseerida, 1. ja 2. kompanii pidid saama kumbki 20 erinevat autot (sh 16 maastikuauto) ning 3 mootorratast.⁶⁶⁰

1. kompanii formeerimine lõpetati juba juuni algul, aga 2. ja 3. kompanii said ajateenijad, hobused ning suurtükid alles juuni lõpus-juuli algul. Puudu oli enamuse (üle 2/3) kaadriallohvitsere ja sõdureid, kes asendati ajateenijatega. Ajateenijad sõdurid saadi diviiside väeosade arvelt. Mootorveokite ja eelikute puudumisel tuli veoks kasutada hobuseid 76 mm kahurite eelikutega (eeskärudega).⁶⁶¹ Hobuste puudusel anti korraldus teha igas kompaniis liikumisvõimeliseks vähemalt üks rühm (3 kahurit). 1. tankitõrjekompanii meeskond paigutati 1. rügemendi Vestervalli kasarmusse, saadud 8 hobust, kahurid ja varustus töökompanii hoonetesse. Alustati kompanii garaaži ja laoruumide ehitamist 1939. a oktoobriks olid 1. ja 2. kompanii saanud juhtkonnale ühe maastiku sõiduauto ning juhtimisrühmale 2 külgkorviga mootorratast BMW. 3. kompaniil oli vaid 2 mootorratast.⁶⁶²

Esialgu takistas tankitõrjealast väljaõpet ajakohaste liikumärkidega polügoonide puudumine nii Kurtna laagris, kui ka Narvas. 1939. a augusti keskpaigaks ei olnud kompaniide ajateenijad saanud kahuritest teha veel ühtki laskeharjutust, sest puudusid ka pealepandavad püssirauad. Jalaväe inspektor tahtis seetõttu pikendada tankitõrjekompaniide laagriperioodi kuu aja võrra, kuni 1. oktoobrini.⁶⁶³

1939. a mais nähti ette mobilisatsiooni korral formeerida veel 4. tankitõrjekompanii Rakveres (8 kahuriga) ning 5. tankitõrjekompanii Võrus (9 kahuriga). 1939. a septembris polnud nende kompaniide formeerimine veel ette valmistatud. Juhtnõõrid tankitõrjekompaniide komplekteerimiseks reservlastega saadeti sõjaväeringkondade staapidele 22. septembril. Kahurid ja varustus aga kohal polnud.⁶⁶⁴ 3. tankitõrjekompanii pidi saama 3 kahurit juurde Lahingukoolist.

30. septembril 1939 esitas Sõjavägede Staabi ülem kindral N. Reek Sõjavägede ülemjuhatajale ettepaneku määrata kõik tankitõrjekahurid rivisse ja motoriseerida.⁶⁶⁵ Selleks ümberkorralduseks kulus veel mitu kuud.

Kokkuvõttes oli 1939. a septembris lahinguüksustes vaid 28 tankitõrjekahurit, sh 4 Böhleri kahurit jalaväerügementides. Ladustatud 17 kahuri kasutuselevõtmist takistasid

⁶⁶⁰ ERA. 510-1-103. L 53, 76, 150-151; 515-1-830. L 5-6; 495-12-483. L 16; 989-1-128. L 34-35, Sõjaväe koosseis nr 45. 1. ja 2. tankitõrjekompani. 13.05.1939; T. Nõmm. Eesti tankitõrje 1940. aastani. Lk 115-116, 120, 129-130.

⁶⁶¹ ERA. 510-1-98. II. L 74-78, Jalaväe inspektori ettekanne Sõjavägede ülemjuhatajale, 21.08.1939; T. Nõmm. Eesti tankitõrje 1940. aastani. Lk 120.

⁶⁶² ERA. 515-1-830. L 5-8p; 495-12-483. L 76; 633-1-254. L 78.

⁶⁶³ ERA. 515-1-973. L 10p-11, 13p; 510-1-98. II. L 77-78.

⁶⁶⁴ ERA 515-1-830. L 6; 495-12-451. L 217-220; 495-12-479. L 21-23p.

⁶⁶⁵ ERA. 2553-1-62. L 58-59.

väljaõpetatud meeskondade ning veovahendite ja eelikutte puudus.

Jalaväeüksuste tankitõrje. Juba 1937. a juunis anti 1. ja 7. jalaväerügemendile kummalegi väljaõppeks üks 47 mm Böhleri tankitõrjekahur (jalaväe saatesuurtükk) ja üks 20 mm Solothurni tankitõrjepüss, mis olid 1936. a hangitud näidisrelvadena. 1. raskekuulipilduri kompanii koosseisus moodustati tankitõrjerühm, milles mõlema relva meeskonnast jaod. 1938. a jagati katterügementidele ka ülejäänud kaks Böhleri kahurit.⁶⁶⁶ Tankitõrjepüssid jalaväeüksuste relvastamiseks otsustati valmistada Eestis, kopeerides Solothurni püssi. Paraku valmis esimene seeriapartii (10 püssi) Arsenalis alles 1940. algul.⁶⁶⁷

Jalaväe väljaõppes pöörati palju tähelepanu tankitõrjele. 1939. a suvelaagri väljaõppekavas kästi õpetada ja harjutada üksikvõitlejaid ning üksusi võitlema vaenlase soomusmasinatega nii olemasolevate relvade kui muude abinõudega: moondamine, kaevumine, tõkked, käsigranaadid, leegiheitjad, bensiiniga ülevaamine jne.⁶⁶⁸

3.1.7. Õhukaitse

Õhukaitse suurtükiväegrupp.

Õhukaitse suurtükiväegrupp paiknes Tallinnas mere lähedal Lennukasarmute rajoonis.⁶⁶⁹ Grupi koosseisus olid 1939. a kevadel staap, suurtükipatareid nr 1 ja 2, raskekuulipilduja patareid, helgiheitja patareid ja sidekomando. 1939. a märtsis – aprillis toimunud grupi inspekteerimisel avastas Suurtükiväe Inspektor mitmeid probleeme: rivi üleajateenijate arv oli erineva materjalosaga allüksuste väljaõppeks liiga väike; majandusosakonna puudumisel olid patareide ohvitseride peal mitmesugused lisaülesanded; grupi mobilisatsiooniplaan polnud valmis ja kattekava kooskõlas relvastusega.⁶⁷⁰

1. patareis olid veoautodel olevatele tumbadele kinnitatud 4 – 76 mm vene õhukaitse kahurit. 2. patareis oli 6 – 37 mm õhukaitse automaatkahurit. Alles oli ka 2 mittekorras 76 mm inglise õhukaitse kahurit. 37 mm kahurite juures oli meeskonna vilumatuse tõttu esinenud rohkesti rikkeid. Patareil oli kahurite, meeskonna ja laskemoona veoks 2 veoautot. Kohal olid kaks uut tugevajõulise maastikuauto “Büssing-NAG” šassiid nende väljavahetamiseks. Patareid ülemate jaoks oli 2 maastikuauto “Tempo”. Grupi patareide relvastamiseks oli 20 raskekuulipildujat: 2 Maximi, 4 Colti, 14 Vickersi (Colt ja Vickers õhukaitse alustega), neist 1. ja 2. patareis kummaski 2, raskekuulipilduja patareis 9 ja laos 6. 2. patareis oli ka üks kergekuulipilduja. Neist enamus oli remonditud ning täiesti korras. Grupis oli 2 D-tüüpi raadiojaama (ajutiseks kasutamiseks) ja märtsis juurde saadud 2 raadiojaama RET. Juuni alguseks saadi gruppi juurde 4 väliraadiojaama ja 2

⁶⁶⁶ ERA. 510-1-103. L 11, 138; 515-1-830. L 40-40p; 539-1-901. L 119.

⁶⁶⁷ T. Nõmm. Eesti tankitõrje 1940. aastani. Lk 116-117.

⁶⁶⁸ ERA. 515-1-829. L 50.

⁶⁶⁹ Grupi asukohast ja ajaloost vt R. Nerman. Kalamaja ajalugu. Lk. 231-236, 270.

⁶⁷⁰ ERA. 511-1-488. L 1-7, 9, 43-46, 50, Õhukaitse suurtükiväegrupi inspekteerimine 31.03.-06.04.1939. a.

raadiovastuvõtjat.⁶⁷¹

21. mail 1939 kehtestati Õhukaitse suurtükiväegrupi uus organisatsioon ja koosseis (vt lisa 2). Seda tingis grupi eesisev varustamine moodsa materjalosaga – lisaks 37 mm automaatkahuritele 75 mm ja 20 mm õhutõrjekahurite ning 13 mm kuulipildujatega. Lahingukoosseis pidi täielikult motoriseeritama maastikul liikumiseks. Raskekuulipildujapatarei kuulus likvideerimisele. Lisatud tehnika- ja majandusjaoskond muutsid väeosa iseseisvamaks. Uues koosseisus oli 19 ohvitseri, 54 kaadrialohvitseri ja 204 ajateenijat. Ümberkorraldused uuele koosseisule üleminekuks teostati 1. juuliks 1939, grupi sõjaväelased määrati kohtadele.⁶⁷²

1939. a kevadel toodi Eestisse korrastamiseks Inglise firmale Armaments and Equipments Ltd kuuluv sõjavarustus (E. Grimard'i relvapartii), sh 12 – 40 mm Boforsi õhutõrjekahurit koos laskemoonaga. Laagriperioodil tegi Õhukaitse suurtükiväegrupi 3. patarei Boforsi kahuritest katseks 200 lasku, mis näitasid nende täielikku laskekõlbulikkust.⁶⁷³

1939. a augusti lõpuks oli grupis lisaks 4 vanale suurtükiautole, 2 veoautole ja ühele mootorrattale 4 uut maastiku veoautot “Büssing-NAG” ja 6 maastiku sõiduautot “Tempo”.⁶⁷⁴

Õhukaitse Staabi sõjaaegse õhuvaatluskeskposti Tallinnas soovitas Laidoner 1937. a paigutada Maarjamäele Lennukooli territooriumile.⁶⁷⁵

Garnisonide, laskemoonaladude ja Arsenali õhukaitse

Peale Õhukaitse väeosade olid garnisonidel õhukaitseks selleks kohandatud raskekuulipildujad. 1938. a mais oli kasutusel 129 õhutõrjekuulipildujat, sh 1. diviisis 30, 2. diviisis 27, 3. diviisis 14, Merejõududes 15 ja Õhukaitse väeosades 43. 1939. a septembris oli sõjaväel kokku 132 õhutõrjekuulipildujat.⁶⁷⁶ 1939. a detsembris oli 1. diviisi garnisonides kokku 34 kuulipildujat Colt ja Vickers. Narva garnisonis oli 8, Rakveres 6 ja Oru garnisonis 4 õhutõrjekuulipildujat, ülejäänud olid Jõhvis, Tapal, Kiviõlis ja Kohtla-Järvel.⁶⁷⁷ Õhukaitserühmad Jõhvis, Kohtla-Järvel ja Kiviõli põlevkivitööstustes pani välja Kaitseliidu Viru malev. 1939. a juulis tõstatati probleem nende rühmade komplekteerimisest mobilisatsiooni korral. Asja lahendamiseks pidi vajalikud kaitseliitlased võetama eriarvele.⁶⁷⁸

Üks olulisemaid õhukaitse ülesandeid oli tagada Arsenali, kesksete laskemoonaladude ja

⁶⁷¹ ERA. 511-1-488. L 16-38, 50-51; 615-1-48. L 24.

⁶⁷² ERA. 989-1-128. L 1, 5-6, 30-33, Sõjaväe koosseis nr 64. Õhukaitse suurtükiväegrupp. 13.05.1939; 615-1-10. L 3; 615-1-52. L 19.

⁶⁷³ ERA. 498-13-712. L 508-511; 615-1-35. L 61-63, 104p-105p; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 247, 254.

⁶⁷⁴ ERA. 615-1-49. L 74.

⁶⁷⁵ ERA. 2553-1-2. L 161-162, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 10.08.1937.

⁶⁷⁶ ERA. 495-1-483. L 31-32.

⁶⁷⁷ ERA. 515-1-968. L 101-101p.

⁶⁷⁸ ERA. 543-1-282. L 4-5. 4. üksiku jalaväepataljoni ülema kiri Narva sõjaväeringkonna staabi ülemale, 22.07.1939.

töökodade õhukaitse. 1939. a aprillis – mais oli Varustusvalitsuse relvastusosakonna alluvuses olevate laskemoonaladude õhukaitse oli korraldatud järgnevalt⁶⁷⁹:

- Suure-Männikul 3 õhutõrjekuulipildujat Vickers koos vastavate alustega,
- Väike-Männikul 2 õhutõrjekuulipildujat Vickers koos alustega,
- Keilas 2 õhutõrjekuulipildujat Colt,
- Tapal olid õhutõrjekuulipildujad,
- Viljandi laos olid kuulipilduja alused ja vajadusel pidi õhukaitseks kuulipildujad kohale paigutama Sakala partisanide pataljon.
- Nõmme ja Harku ladudes kuulipildujaid ja nende aluseid ei olnud.

Kokkuvõttes oli ladude ja töökodade aktiivne õhukaitse väga puudulik. Suure- ja Väike-Männiku ning Keila ladude õhukaitset pidi teostama neid valvav Vahipataljoni 2. kompanii Männikul. Vahtkonna sõdurite raskekuulipilduja alane väljaõpe oli puudulik ja vahtkonna ülemad ei tundnud õhukaitse kava. Kuulipildujate arv oli tõhusaks õhukaitseks väike, eriti laiali paiknevate, raskesti moondatavate Suure-Männiku laskemoonatöökodade ja ladude juures. Suure-Männiku laskemoonatöökodade ja ladude tõhusaks õhukaitseks peeti vajalikuks vähemalt 8 kuulipildujat. Ka kinnine maastikuga Väike-Männikul ei suutnud 2 kuulipildujat objekti kaitsta, kuid kaitset võidi parandada moondamisega. Juhul, kui valves oli võõras väeosa tuli õhutõrjemeeskond kutsuda 2. kompaniist. Meeskonna kohalejõudmine ja kuulipildujate positsioonidele (väljaspool traataeda) asetamine võttis Suure-Männikul aega ligi ühe tunni, Väike-Männikul veelgi rohkem. Keila laod asusid lagedal ja seega oli moondamine raske. Sealsed raskekuulipildujad Colt polnud madala tulekiiruse tõttu õhukaitseks sobivad.⁶⁸⁰

Harju sõjaväeringkonna ülem pidas vajalikuks anda Suure- ja Väike-Männiku ladude õhukaitse täielikult Õhukaitse suurtükiväegrupile, sest ainult õhutõrjekahuritega oli võimalik tagada tõhus õhukaitse. Samas arvas ta koos 3. diviisi ülemaga, et vaenlase täiesti ootamatut õhurünnakut oletada ei saa.⁶⁸¹ Sõjaväe Varustusvalitsuse ülem palus 23. mail 1939 Õhukaitse ülemal võtta aktiivse õhukaitse kavasse sisse Varustusvalitsuse Arsenali, relvastusosakonna laskemoonatöökodade, laskemoona- ja relvaladude (Suure- ja Väike-Männikul, Tapal, Viljandis, Nõmmel, Keilas ja Harkus) kaitse.⁶⁸²

Õhukaitse 1939. a sügisel

Õhukaitse väeosade 1. septembril kinnitatud uues kattekavas oli Õhukaitse suurtükiväegrupi peale pandud Tallinna tähtsamate punktide, sh Arsenali ja Männiku

⁶⁷⁹ ERA. 526-1-37. L 49, 3. diviisi staabi I jaoskonna ülema abi ettekanne diviisi staabiülemale, 3.05.1939; L 63, Kiri Varustusvalitsuse Relvastusosakonna ülema I abile, apr. 1939; L 65, Sv. Varustusvalitsuse ülema kiri Õhukaitse ülemale, 23.05.1939.

⁶⁸⁰ ERA. 526-1-37. L 47-53, 55-55p, 58-62, Vahipataljoni ülema kirjad Harju sõjaväeringkonna ülemale 27.02.1939 ja 11.05.1939, Harju sõjaväeringkonna ülema kiri 3. diviisi ülemale 2.03.1939 ja staabiülemale 13.05.1939, 3. diviisi staabi I jaoskonna ülema abi ettekanne diviisi staabiülemale 3.05.1939, Sv. Vv. Ro. relvalao õhukaitse kava ja õhukaitse meeskonna alarmikava 1.04.1939.

⁶⁸¹ Samas. L 47p, 55.

⁶⁸² Samas. L 65.

ladude kaitse. Kõiki rajoone olemasoleva materjalosaga kaitsta ei suudetud.⁶⁸³ 1. septembriks 1939 polnud Õhukaitse Suurtükiväegrupis kohal uuele koosseisule vastavat relvastust ning tehnikat. Ettenähtud 287 mehe asemel oli nimekirjas 235 ja kohal 198 meest.⁶⁸⁴ Septembris kergendasid olukorda stažeerimas viibivad aspirandid.

Pärast II maailmasõja algust halvenenud sõjalis-poliitilises olukorras asuti õhukaitset tugevdama. Õhukaitse suurtükiväegrupi täiendamiseks viidi sinna 11. septembriks üle 12 sõdurit 1. suurtükiväegrupist. Sõjavägede ülemjuhataja otsustas 20. septembril 1939 kasutusele võtta ka hoiul olevad Inglise firmale kuuluvad 40 mm õhutõrjekahurid (kokku 12 Boforsi automaatkahurit). Pärast 40 mm kahurite Tallinnas tegevusvalmis seadmist tuli 37 mm õhukaitse patarei saata rühmadena (igaühes 2 kahurit) Tapa, Tartu ja Valga raudteesõlme kaitseks.⁶⁸⁵

21. septembril teatas Õhukaitse suurtükiväegrupi ülem major H.-L. Lokk Õhukaitse ülemale 40 mm kahurite kasutuselevõtmise võimalustest sõltuvalt ajateenijate väljaõppest. Esimene rühm oli võimalik välja panna 7. oktoobrist, ülejäänud novembridetsembris. Uue 40 mm patarei jaoks oli vaja 50 noorsõdurit. Sõjavägede Staabi V osakonna ülem andis 22. septembril Harju sõjaväeringkonna ülemale korralduse määrata ringkonnast 4. oktoobril lisaks veel 60 noort Õhukaitse suurtükiväegrupi.⁶⁸⁶

25. septembril, kui algasid nõukogude lennukite luurelennud Eesti kohal, teatas Õhukaitse ülem kolonel R. Tomberg Sõjavägede Staabi ülemale, et Õhukaitse suurtükiväegrupis võivad lahinguülesandeid täita järgnevad väljaõpetatud allüksused⁶⁸⁷:

1. patarei 4 – 76 mm õhutõrjekahuriga,
2. patarei 6 – 37 mm õhutõrjekahuriga,
3. patarei üks rühm 2 – 40 mm õhutõrjekahuriga ja üks rühm 4 raskekuulipildujaga.

Alates 1. novembrist võis 3. patarei välja panna veel 2 väljaõpetatud rühma 40 mm kahuritega. 1. detsembrist 1939 oli võimalik välja panna oktoobrikuu sissekutse noortega komplekteeritud patarei (moodustatud rahuaja koosseisus olevast helgiheitjate patareist) 6 - 40 mm kahuriga. 37 mm lennukitõrje patarei väljasaatmine rühmadena Tapale, Tartu ja Valka oli võimalik pärast 1. detsembrist 1939.

25. septembril otsustas Õhukaitse ülem osaliselt muuta Õhukaitse katterkava vastavalt muudatustele Õhukaitse suurtükiväegrupi relvastuses ja komplekteerimises. Nüüd pidi grupp kuni 1. novembrini 1939 kaitsma õhukallaletungide vastu⁶⁸⁸:

- patarei nr 1 (76 mm kahurid): Tallinna kesklinna, Toompeat, Balti jaama, sadamat, sõjasadamat, Arsenali, Kopli jaama, Lasnamäe ja Ülemiste lennuvälju;
- patarei nr 2 (37 mm kahurid): Männiku laskemoona ladusid, Lasnamäe lennuvälja ja

⁶⁸³ ERA. 526-1-37. L 69, Õhukaitse ülema kiri Sõjavägede ülemjuhatajale, 1.06.1939.

⁶⁸⁴ ERA. 495-12-482. L 61p-62.

⁶⁸⁵ ERA. 615-1-10. L 11; 526-1-37. L 71, Sõjavägede Staabi ülema kiri Õhukaitse ülemale, 20.09.1939.

⁶⁸⁶ ERA. 526-1-37. L 72, Õhukaitse suurtükiväegrupi ülema kiri Õhukaitse ülemale, 21.09.1939; 615-1-10. L 14-16.

⁶⁸⁷ ERA. 526-1-37. L 73, Õhukaitse ülema kiri Sõjavägede Staabi ülemale, 25.09.1939.

⁶⁸⁸ ERA. 526-1-37. L 74-75, Õhukaitse ülema kirjad Sõjavägede ülemjuhatajale ja Õhukaitse suurtükiväegrupi ülemale 25.09.1939; 526-1-38. L 199-222, Õhukaitse suurtükiväegrupi katterkava (2.10.1939).

Maarjamäe rajooni;

- patarei nr 3: ühe 40 mm kahurite rühmaga Lennukasarmute rajooni, kahe kuulipildujajaga Lennukasarmute rajooni ning patarei nr 1 positsiooni.

1. novembrist lisandusid patareisse nr 3 kaks 40 mm kahurite rühma, mis pidid kaitsma vastavalt Sadama rajooni ja Arsenali rajooni. 1. detsembrist pidid patarei nr 2 rühmad viidama Tapa, Tartu ja Valga sõlme kaitsele ning uus patarei nr 4 pidi 40 mm kahuritega üle võtma patarei nr 2 kaitseobjektid Tallinnas. Mobilisatsiooni või reservlaste õppuste korral pidid lisanduma 3. patarei 2 kuulipildujarühma (8 õhutõrjekuulipildujaga): ühe kuulipildujarühmaga tuli kaitsta Toompea rajooni ja teisega Kopli raudteejaama rajooni. Tapal pidi õhutõrjekahurite rühm kaitsma raudteesõlme, Tartus raudteejaama ja Valgas raudteesõlme.

Seega polnud Õhukaitse suurtükiväegrupil relvade puudusel võimalik kaitsta laskemoona- ja relvaladusid Nõmmel, Keilas, Harkus ja Viljandis ega ka olulisi sõjaväegarnisone ning ladusid Narvas, Rakveres ja Võrus. Eriolukorras nähti ette võimalus paigutada 37 mm õhutõrjekahurid Tapale, Tartu ja Valka varem. Muudetud kattekava kiideti heaks Sõjavägede Staabi ülema poolt 27. oktoobril.⁶⁸⁹

76 mm kahurite laskemoon polnud grupis koostatult valmis, vastav luba saadi 29. septembril. 40 mm laskemoon saadi laost kätte alles 2. ja 7. oktoobril.⁶⁹⁰ Veovahendite puudusel oli 3. oktoobril grupi ülema hinnangul vältimatu grupi osade allüksuste hilinemine kattepositsioonidele. Grupi laos ja relvade veokeil olevale laskemoonale tuli lisa tuua Suure-Männiku laost. Grupi juhtimist raskendas sidevahendite puudus. Õhuvaatlusposte suudeti nõutava 6 asemel välja panna vaid 2.⁶⁹¹

Kokkuvõttes on näha, et 1939. a septembri lõpus polnud Eesti puuduliku õhukaitse tõttu sõjaks valmis. Efektiivne õhukaitse moodsate õhutõrjekahuritega oli korraldatud vaid mõnedes Tallinna rajoonides. Ülejäänud Eestis olid sõjaväegarnisonid, laskemoonalaod ja raudteesõlmed kaitstud vaid õhukaitseks kohandatud raskekuulipildujatega. Tõhus õhukaitse pommituslennuväe rünnakute eest puudus tähtsatel kaitseobjektidel Narvas, Rakveres, Tartus, Valgas jm. Väljaõpetatud meeskondade puudus ei võimaldanud kohe kasutusele võtta konfiskeeritud 40 mm õhutõrjekahureid. Järk-järgult, alles 1939. a novembris ja detsembris oli võimalik olukorda parandada nende kahurite kasutusele võtmisega. Õhukaitserelvade kasutuselevõtmine nõudis grupi isikkoosseisu suurendamist, ajateenijate väljaõppe kiirendamist ja isegi noorsõdurite kiiret rakendamist. Sõja puhkemisel septembris oleks Nõukogude pommitajad eriliste takistusteta saanud väljaspool Tallinnat pommitada sõjaväeladusid ning raudteesõlmi.

Õhukaitse nõrkuse tõttu peeti vajalikuks pöörata Tallinnas ja teistes linnades rohkem tähelepanu passiivsele õhukaitsele – elanikkonna evakueerimisele, asutuste hajutamisele

⁶⁸⁹ ERA. 526-1-37. L 67, 76-78, 80, Õhukaitse Staabi ülema kiri Sv. Varustusvalitsuse ülemale 13.10.39, Õhukaitse ülema kirjad Valga ja Tartu sõjaväeringkonna ülemale ning Soomusrongirügemendi ülemale 25.09.39, Sõjavägede Staabi I osakonna ülema kiri Õhukaitse Staabi ülemale 28.10.1939.

⁶⁹⁰ ERA. 615-1-10. L 51; 615-1-48. L 57, 59-60, 62-63.

⁶⁹¹ ERA. 526-1-37. L 82-83.

ja õhukaitsevarjendite ehitamisele.⁶⁹² Sõjaväe liikumine pidi toimuma öösel.

3.1.8. Lennuvägi

1939. a oli Õhukaitse Juhatuses alluvuses olevas lennuväes kolm üksikut lennuväedivisjoni, Lennukool ja Lennuväe Baas. Tallinnas Lennukasarmute rajoonis asunud Üksik merelennuväesalk likvideeriti 21. maist 1939. Uute lennukite hankimisel maadivisjonidele ei peetud merelennuväge enam vajalikuks. Õhukaitse ülema R. Tombergi arvates võisid rannakaitse ülesandeid edukalt täita ka maal paiknevad lennuüksused. Merelennuväe lennukid *Hawker Hart* kasutati ära 1. lennuväedivisjoni materjalosa uuendamiseks. Suurendati kõikide lennuväedivisjonide koosseisu. Lennuväe Baasi koosseisus moodustati aviotöökodade asemele aviotehas õppe-treeningulennukite valmistamiseks. 1939. a alustati Lasnamäel lennuvälja laiendamist ja uute hoonete ehitamist.⁶⁹³ Lennuväeüksused olid suhteliselt hästi komplekteeritud isikkoosseisuga.

Tabel 12

Lennuväeosade katterkava teostamiseks määratud jõud 1939. a septembris

Väeosa	Lennukid	Õt-kuulip.	Lennuki-kuulip.	Lennupommid	Koosseis nimekirj	Sõjaaja koosseis
1. lennuväedivisjon	6	6	15	128	89	217
2. lennuväedivisjon	4	6	6		92	217
3. lennuväedivisjon	5	5	6	78	89	229
Lennukool	6	2	2 õppe		78	157
Lennuväe Baas	-	6	-	-	188	345
Kokku	21	29	30			

Andmed: ERA. 526-1-38. L 36, 72, 86, 140, 171-172, 236-237, 281; 495-12-482. L 61p-63.

Rakveres asuva 1. lennuväedivisjoni kahes salgas oli 15. novembril 4 lahinguvõimelist lennukit *Hawker Hart* ja üks lennukorras sidelennuk PON. Peale selle oli divisjoni relvastuses 7 raskekuulipildujat (üks jalaväe ja 6 õhukaitse) ja üks kergekuulipilduja.⁶⁹⁴ Divisjon kasutas ka Jõhvi lennuvälja.

2. lennuväedivisjonil Tartus olid 1. oktoobril 1939 kõik lennukid koondatud I salka, II salgast oli vaid meeskond. Lahinguvõimelisi lennukeid oli 2 (*Šmolikud*) ja lennuvõimelisi

⁶⁹² A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk 41.

⁶⁹³ ERA. 989-1-128. L 1-5; F. Gerdessen, T. Kitvel, J. Tilk. Aeg, mehed, lennukid. Lk 189, 192-193, 247; R. Nerman. Lasnamäe ajalugu. Lk 233; R. Nerman. Kalamaja ajalugu. Lk 232-233.

⁶⁹⁴ ERA. 624-1-213. L 131.

3 (üks Avro *Avian* ja 2 PON). Üks lennuk oli remondis.⁶⁹⁵ Divisjon kasutas ka Laatre ja V. Nursi lennuvälju.

3. lennuväedivisjonil Tallinnas Lasnamäel oli 28. septembril I salgas 3 lahinguvõimelist lennukit (hävitajad Bristol *Bulldog*) ja II salgas üks lahinguvõimeline Avro *Anson* ning 2 lennuvõimelist Avro *Aviani*.⁶⁹⁶

Kokku oli lennuväeosades seega 10 töökorras lahinguvõimelist lennukit, sh 3 vanamoodsat hävitajat ja 7 luure-koostöölennukit. *Šmolikuid* ja Hawker *Harte* sai kasutada ka pommitajatena. Peale selle oli 6 lennuvõimelist relvastuseta lennukit side ja muudeks ülesanneteks.

Lennukoolis oli 1939. a septembris kokku 13 õppeleenuk, enamuses Avro 504R ja Avro 626. Osa lennukeid oli ka Lennuväe Baasis.⁶⁹⁷ Ka neid võidi sõjas kasutada abiülesannete täitmiseks (sideks ja luureks). Avro 626 oli relvastatud kuulipildujatega.

Lennuväljade õhukaitse ei olnud rahuldav, selleks määratud õhutõrjekuulipildujad võimaldasid võitlust õhumärkidega vaid kuni 1000 m kõrguseni. Divisjonide koosseis puudusid spetsiaalsed kuulipildujameeskonnad, õhukaitse oli meeste kõrvalülesandeks. Väeosadel olid probleemiks ka transpordivahendid, autod olid vanad, vajasisid remonti.⁶⁹⁸

1939. a algul sõlmitud lepingutega osteti Inglismaalt 12 moodsat hävitajat *Spitfire* ja 10 luure- ja koostöölennukit *Lysander*. Esimesed 2 *Spitfire* olid 1939. a juulis valmis, kuid üleandmine lükkus edasi, sest eestlased soovisid teistsugust propellerit. Peagi katkestasid inglased lennukite üleandmise ja 13. septembril tühistati Suurbritannia lennundusministeeriumi poolt sõjalennukite müügitehingud.⁶⁹⁹ Seega ebaõnnestus Eesti lennuväe moderniseerimine.

1939. a septembris oli Eesti lennuväes kokku 38 lennukit, sh 12 luure-koostöölennukit, 4 hävitajat ja 22 õppe- ja sidelennukit. Kõik polnud aga lennukorras. Lennukite relvastamiseks oli 48 lennukikuulipildujat ja 1050 lennupommi. Igal lennuväedivisjonil oli 6 õhutõrjekuulipildujat.⁷⁰⁰ Enamik lennukeid oli tehniliste näitajate ning relvastuse poolest ajast täiesti maha jäänud. Hävitajate Bristol *Bulldog* maksimaalne lennukiirus oli 275 km/h, parimatel luure-koostöölennukitel (Hawker *Hart* ja Avro *Anson*) ligi 300 km/h. Kiiruselt tasemel (max 395 km/h) oli vaid üks luurelennuk PN-3. Eesti õhuruumi olemasolevate lennukitega kaitsta poleks suudetud.⁷⁰¹ Võimalik oli täita vaatluse ja luure ülesandeid.

Eesti lennuväedivisjon oli suuteline tegema päevas ühe brigaadi huvides 2-3 luurelendu. Vaenlase motoriseeritud väeosade kolonnide hävitamine käis lennuväele üle jõu, võimalik oli vaid suuremaid kolonne ja koondisi desorganiseerida.⁷⁰²

⁶⁹⁵ ERA. 625-1-456. L 123.

⁶⁹⁶ ERA. 626-1-335. L 10.

⁶⁹⁷ ERA. 526-1-38. L ; F. Gerdessen, T. Kitvel, J. Tilk. Aeg, mehed, lennukid. Lk 397.

⁶⁹⁸ ERA. 495-3-493. L 430. Õhukaitse 1934/1935. aasta tegevuse aruanne.

⁶⁹⁹ F. Gerdessen, T. Kitvel, J. Tilk. Aeg, mehed, lennukid. Lk 190-191; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 233.

⁷⁰⁰ ERA. 495-12-483. L 27-30.

⁷⁰¹ Vt T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 254.

⁷⁰² ERA. 673-1-702. L 643-643p, Tähelepanekuid lennuväe kasutamise ja õhukaitse alalt Harju

3.1.9. Merejõud

Laevastik

Navigatsioonihooajal 1939. a maist tegeles laevastik plaanipärase väljaõppega. Allveelaevad “Kalev” ja “Lembit” ja torpeedopaat “Sulev” osalesid 29. maist 9. juunini ja 17.-22. juulil ühisõppustel soomlastega, kasutades baasina Lappohja reidi. Allveelaevad harjutasid Hankoniemi - Osmussaare vahelises piirkonnas koos Soome allveelaevadega torpeedorünnakute taktikat, et sõja korral ühiselt tagasi tõrjuda Soome - Eesti suurtüki-miinipositsioonist Porkkala - Naissaare liinilt läbi pääsenud nõukogude laevu. “Sulev” tegutses Eesti allveelaevade emalaevana.⁷⁰³

Merelaevastiku divisjoni laevad “Ristna”, “Suurop”, “Laine” ja “Sulev” osalesid 18.-19. septembril Poola allveelaeva “Orzel” otsimise aktsioonis. 19. septembril seati divisjoni laevad lahinguvalmidusse: nad võtsid peale lahingumooni ja olid vastavas sõiduvalmiduses. Kuni 1940. a jaanuarini oli enamus laevu **lahinguvalves**. Miiniveeskjad-traalerid “Ristna” ja “Suurop” seadsid end valmis lahingmiinide veeskamiseks. Kuni 10. detsembrini olid veeskjad 30 minuti kuni 2 tunnilises sõiduvalmiduses. Torpeedopaat “Sulev” oli 20 minuti kuni 1,5 tunnilises sõiduvalmiduses. Laeva torpeedode õppepead vahetati lahingupeadega ning peale võeti süvaveepommid. Kuni 5. oktoobrini teostas “Sulev” Tallinna sadamast väljuvate ning sinna saabuvate kauba- ja reisilaevade konvoeerimist kuni territoriaalvete piirini. Vahilaev “Laine” oli 15 minutilises sõiduvalmiduses ja konvoeeris sarnaselt “Suleviga” kaubalaevu. Laeva peale olid võetud süvaveepommid. Allveelaevad “Lembit” ja “Kalev” võtsid 19. septembril peale lahingutorpeedod, laskemoona ja toidutagavarad 7 ööpäevaks. Laevad värviti mustaks ning 28. septembrist asusid nad Vanasadama Põhjamuuli ääres (Põhjakantsis). Kuni 3. oktoobrini oli mõlemal laeval täismeeskond, seejärel lahinguvalmidust vähendati. Vaheldumisi oli üks laev kogu ja teine poole meeskonnaga lahinguvalmiduses. 23. detsembrist vähendati valmisolekut veelgi. Traaler “Vaindlo” oli 22. septembrist 15. oktoobrini valve- ja patrullteenistuses Naissaare ja Suurupi vahel ning järgnevalt kuu aega valves Rohuküla sadamas.⁷⁰⁴

Merekindlused

Rahuaegse koosseisu järgi olid 1930-ndatel osaliselt komplekteeritud järgmised patareid: Aegnaaare komandantuuris rannapatareid nr 1, 3 ja 10 Aegnal ja nr 11 Viimsi poolsaarel;

Naissaare komandantuuris rannapatarei nr 4 ja 5;

Suurupi komandantuuris rannapatarei nr 6.⁷⁰⁵

sõjaväeringkonna sõjamängul 16.-19.01.1940.

⁷⁰³ ERA. 638-1-166. L 29-30, Merelaevastiku divisjoni tegevusearuanne 1. aprillist 1939. a kuni 1. aprillini 1940. a; J. Leskinen. Vendade riigisaladus. Lk 264-270.

⁷⁰⁴ ERA. 638-1-166. L 28-31; M. Õun. Eesti sõjalaevad 1918-1940. Tallinn, 1998. Lk 45, 54.

⁷⁰⁵ ERA. 642-1-300. L 34-35.

1928 - 1930 kehtestatud Merekindluste komandantuuride rahuaegne koosseisud olid 1939. a-ks ajast maha jäänud. Koos merekindluste relvade materjalosa ning tulejuhtimisvahendite täienemisega ei olnud koosseise vajalikul määral suurendatud. Seetõttu oli vähene isikkoosseis üle koormatud erinevate ülesannetega, millede nõutaval tasemel täitmiseks ei jätkunud aega. Palju relvi ja vahendeid oli komplekteeritud puudulikult ja mehed olid lähetatud ühest allüksustest teise, mis tekitas segadust.⁷⁰⁶

Tabel 13

Rannapatareide komplekteeritus isikkoosseisuga 1. septembril 1939

Komandantuur	Rannapatarei	Koosseisus	Nimekirjas	Kohal
Aegnasaare	nr 1 (305 mm)	109	102	97
	nr 3 (130 mm)	99	63	59
	nr 10 (37 mm)	14	34	33
	nr 11 (152 mm)	45	63	63
kokku		346	341	319
Naissaare	nr 4 (152 mm)	51	15	14
	nr 5 (152 mm)	51	76	72
kokku		169	165	158
Suurupi	nr 6 (234 mm)	77	85	83
kokku		127	130	126

Andmed: ERA. 642-1-325. L 39, 42, 46.

1939. aastal oli Merekindluste komandantuurides osaliselt isikkoosseisuga komplekteeritud 7 rannapatareid rahuaegse koosseisu kohaselt (vt tabel ja lisa 13). 1939. a septembris viibisid Merekindlustes kordamisõppustel Naissaare komandantuuri reservväelased. Reservohvitseride õppusi (ette nähtud 50 päeva) alustati 12. augustil ja II perioodil, 16. septembrist osalesid õppustel komandantuuri kolmes patareis (nr 4, 5 ja 12), dessantkaitsekompaniis ja teistes allüksustes ka reservallohvitserid. 21. septembrist kutsuti teenima reservmadrused ja õppused pidid kestma 29. septembrini 1939.⁷⁰⁷ Hädahoju tekkimisel kasutati Naissaare reservlasi ära ka teiste komandantuuride patareide komplekteerimiseks. Selline komplekteerimine oli puudulik, sest Naissaare reservallohvitserid ja sõdurid vajasisid ümberõpet Aegna ja Suurupi patareide jaoks. Osa reservohvitseridest olid aga dessantkaitseüksuste jalaväehvitserid.⁷⁰⁸ 21. septembril saadeti reservlased, sh ohvitserid Naissaarelt teistesse

⁷⁰⁶ ERA. 642-1-381. L 30, Rannasuurtükiväe ülesanded, asetus ja juhtimise organisatsioon Tallinna kaitsel merelt, 1935; 642-1-319. L 59p.

⁷⁰⁷ ERA. 642-1-129. L 123, 152-153, 160, 164, Naissaare komandantuuri reservlaste kordamisõppuste materjalid, august-september 1939.

⁷⁰⁸ ERA. 642-1-319. L 59, Merejõudude juhataja kiri Sõjavägede Staabi ülemale, 8.01.1940.

komandantuuridesse. Aegnasaare komandantuur sai 150 reservmadrust.⁷⁰⁹ 22. septembrist olid Merekindlustes komplekteeritud meeskonnaga kõik komandantuurid nii, et oli tagatud kõigi juhtimiskeskuste, keskjaamade, helgiheitjate ja jõujaamade töötamine. Sisse seatud oli kõvendatud valmidus. Suurtükirelvastus oli komplekteeritud isikkoosseisuga suuremal määral kui kattekava ette nägi (vt lisa 26). Seda võimaldas reservväelaste viibimine kordamisõppustel. Erinevalt kattekavast olid lahinguvalmis ka osa suurtükke rannapatareis nr 2 Aegnal, rannapatareis nr 7 Viimsis ja dessantkaitsepatareis nr 12 Naissaarel. Kokku oli komplekteeritud meeskonnaga rannapatareide 37 suurtükist 19 (Aegna saarel 7, Viimsis 4, Naissaarel 4 ja Suurupis 4) ja dessantkaitsepatareide 11 suurtükist 2 (Naissaarel). Kõige võimsamas 305 mm rannapatareis nr 1 Aegnal olid lahinguvalmis 2 suurtükki. Aegnal asuvas õhukaitsepatareis (rannapatareis nr 10) olid lahinguvalmis kõik 3 - 37 mm kahurit. Komplekteerimata oli vaid rannapatarei nr 8 Leppneemes Viimsi poolsaarel. Viimsi poolsaarel ja Suurupis asuvates osaliselt lahinguvalmis patareides võidi kõik suurtükkide meeskonnad täis komplekteerida kaitseliitlastega.⁷¹⁰

Tabel 14

Merekindluste isikkoosseis 1. oktoobril 1939

Komandantuur	Kooseis	Nimekirjas			Kohal		
		sõjav.	reserv	kokku	sõjav.	reserv	kokku
Merekindl. Staap	14	13	-	13	10	-	10
Aegnasaare	346	333	173	506	324	173	497
Naissaare	169	154	108	262	149	108	257
Suurupi	127	128	79	207	121	79	200
Merekindlustes	656	628	360	988	604	360	964

Allikas: ERA. 642-1-325. L 49.

27. septembril 1939 lükati presidendi otsusega edasi 1. aprillil 1938 mereväkke ja Merekindlustesse teenistusse astunud ajateenijate tegevteenistusest vabastamine (teenistusaega pikendati 24 kuule) ja järgmisel päeval ka Merekindlustes kordusõppustel viibivate reservlaste teenistusest vabastamise (määramata ajani).⁷¹¹

1. oktoobril 1939 olid Merekindluste komandantuurides kordamisõppustel kokku 360

⁷⁰⁹ ERA. 527-1-1624. L 278, Aegnasaare komandantuuri 1939/40 eelarveaasta tegevusaruanne; 642-1-129. L 215, Reservkaptän August Suurekivi palvekiri Suurupi komandandile, 23.10.1939.

⁷¹⁰ ERA. 642-1-300. L 192-195, Merekindluste ülema kiri Merejõudude juhatajale, 22.09.1939; L 196, Merekindluste ülema teatis Sõjavägede Staabi I osakonna ülemale, 25.09.1939; 642-1-319. L 143, Merejõudude juhataja kiri Sõjavägede ülemjuhatajale, 26.01.1940.

⁷¹¹ ERA. 989-1-349. L 2, 6, Vabariigi presidendi otsused nr 198, 28.09.1939 ja nr 197, 27.09.1939.

reservlast, sh 22 ohvitseri, 35 üleajateenijat ning 303 sõdurit (ajateenijat). Komandantuurid olid komplekteeritud isikkoosseisuga üle rahuaegse koosseisu (vt tabel 14). Oktoobri algul noorte teenistusse võtmise järel suurenes Merekindluste isikkoosseis veel 263 mehe võrra ja 1. novembril oli nimekirjas juba 1251 meest.⁷¹²

3.1.10. Piirivalve

Piirikatte teostamine oli ülesandeks ka piirivalvuritele. Piirivalveosad pidid pärast käsu saamist koheselt olema valmis välja astuma piirikatteks. Piirivalvekordonite meeskonnad moodustasid piirikattekadade kohaselt lahingueelpostid riigipiiril. Neil tuli teostada kõigepealt vaatlust vastase tegevuse üle piiri taga. Vaenlase sõjaväe üle piiri tungimisel tuli vastupanuga edasitungi takistada ja taanduda järk-järgult. Seejuures tuli rikkuda telefoniliinid. Soodsate ilmastikuolude korral (kuival aastaajal) tuli süüdata taandumistee ümbruses olevad metsad.⁷¹³

24. juulil 1934 kinnitas Kaitsevägede ülemjuhataja J. Laidoner kaitseväe ja piirivalve vastastikused õigused ja kohustused koostöö ning piirikaitse alal. Selles nähti ette, et katte-, mobilisatsiooni- ja sisekaitsekavade rakendamisel, suuremate röövsalkade, vaenulike vägede üle piiri tuleku või sõja väljakuulutamise hetkest allub piirivalve operatiivselt kohalikule diviisiülemale. Rahu ajal pidi piirivalve oma ujuvvahenditega teostama luuret merel.⁷¹⁴

Piirivalve ülem esitas 19. veebruaril 1938 taotluse, et N. Vene piiril asuvate kordonite varustamiseks antaks juurde 40 kergekuulipildujat Lewis. Eesti - NSV Liidu piiril oli 68 kordonit, kuid neist vaid 28 oli varustatud kergekuulipildujatega Lewis. Kuulipildujaid kasutati vahiteenistuseks, õhukaitseks, piirikatte ja sisekaitsekavade täitmiseks ning meeskonna väljaõppeks. Kuulipildujad oleks tõstnud kordonite tulejõudu. Vajalikuks peeti ka kergekuulipildujate kaliibri muutmist. Kordonites olid 7,70 mm inglise padruniga vintpüssid, kuid 7,62 mm vene padruniga kergekuulipildujad.⁷¹⁵

Sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner andis 29. aprillil 1939 korralduse piirivalve relvastuse kõvendamiseks juurde anda 40 kergekuulipildujat Lewis. Neist 16 kuulipildujat pidi antama piirivalveosadele 1. diviisi rajoonis idapiiril, 20 kuulipildujat 2. diviisi rajoonis ida- ja kagupiiril ning 4 kuulipildujat 3. diviisi rajoonis Saaremaal, Virtsus ja Mõisakülas. Vastava diviisi ja piirivalveosade relvade kaliibrid pidid olema ühtlased. Laidoner pidas vajalikuks ka riigi ida- ja kagupiiril asuvate tähtsamates piirivalvekordonites piirivalvurite arvu suurendamist⁷¹⁶:

1. diviisi rajoonis: Maantee, Plüssa ja Vasknarva kordonites;

⁷¹² ERA. 642-1-325. L 49, 58, Merekindluste Staap. Koosseisu teatelehed Sõjavägede Staabile.

⁷¹³ ERA. 543-1-295. L 4-5. Väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikattekadast (15.11.1939).

⁷¹⁴ ERA. 2553-1-2. L 14, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 24.07.1934.

⁷¹⁵ ERA. 510-1-108. L 94-99p.

⁷¹⁶ ERA. 510-1-108. L 101-102.

2. diviisi rajoonis : Raudtee, Tamme, Mägiste ja Laura kordonites.

Laidoneri korraldus täideti 1939. a sügiseks (vt tabel 15). 15. detsembril oli Piirivalves kokku 68 kergekuulipildujat Lewis, neist 42 kaliibriga 7,70 mm ja 26 kaliibriga 7,62 mm. Lääne jaoskonnas oli 3 kergekuulipildujat.⁷¹⁷

Tähtsamatel piirilõikudel, Narva ja Petseri jaoskonnas oli igas kordonis üks kergekuulipilduja. Näiteks Vasknarva kaitselõigus oli 1939. a kevadel piirivalveosades 45 laskurit ja 4 kergekuulipildujat Lewis.⁷¹⁸ Nõukogude luure andmeil tugevdati septembri lõpuks piirivalvet idapiiril raskekuulipildujatega.⁷¹⁹

Tabel 15

Piirivalve jõud idapiiril 15. detsembril 1939

Jaoskond	Ohvitserid	Allohvitserid ja sõdurid	Vintpüssid	Kergekuuli -pildujad	ÕVP tugevdus, kaitseliitlased
Narva	7	165	172	26	12
Peipsi	7	107	114	12	38
Petseri	8	156	164	20	-
Kokku	22	428	450	58	50

ÕVP - õhuvaatluspostid

Allikas: ERA. 510-1-125. L 5p-11

Narva jaoskonda (staap Narvas) kuulusid Narva-Jõesuu, Vanaküla, Narva, Pljussa ja Vasknarva rajoon. Peipsi jaoskonda (staap Alatskivil) kuulusid Mustvee, Kallaste, Mehikoorma, Võõpsu jaoskond ja 2 vahilaeva. Vahilaevadel oli kokku 1 ohvitser, 8 allohvitseri ja sõdurit, relvastuseks peale vintpüsside 2 raskekuulipildujat. Petseri jaoskonda (staap Irboska jaamas) kuulusid õpperajoon Senno vallas, Piusa, Uus-Irboska, Kiviste, Mägiste, Laura ja Valga rajoon. Viimast pole aga tabeli andmetes arvestatud.

Metsaametnike kasutamine riigikaitses

9. juunil 1934 kinnitas Kaitsevägede Juhataja Kaitsevägede Staabi ja Põllutöoministeeriumi vahelise kokkuleppe metsaametnike kasutamise kohta riigikaitses ülesannete täitmiseks.⁷²⁰ Selle kohaselt pidi piirikatte teostamiseks moodustatama metsaametnikest üksikud grupid tegutsemiseks sõjaväeringkondade poolt ettemääratud suundades, purustustööde läbiviimiseks, luureks, õhuvaatlusteenistuseks, evakueerimisele kaasaaitamiseks ja ülesannete täitmiseks teejuhtidena. Selle kokkuleppe alusel töötati diviisides ja kaitseringkondades välja kavad metsaametnike rakendamiseks

⁷¹⁷ ERA. 510-1-125. L 13p-14.

⁷¹⁸ ERA. 543-1-281. L 12.

⁷¹⁹ NSVL siseasjade rahvakomissari asetäitja I.I. Maslennikovi ettekanne NSVL kaitse rahvakomissarile marssal K.J. Vorošilovile, 27.09.1939. // Polpredy soobščajut.... S. 59.

⁷²⁰ ERA. 2553-1-2. L 9, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 9.06.1934.

riigikaitse ülesannete täitmiseks.⁷²¹

3.2. Kaitseväge väljaõpe, relvastus ja piirikindlustused 1939. a

3.2.1. Väliõppused

Tavapärastel korraldati 1930-ndate II poolel igal aastal igas diviisis kaks suuremat taktikalist õppust (manöövrit) - talveolukorras ja teine suvel, laagriperioodi lõpul. Korraldati suvelaagrid ja väiksemas ulatuses talvelaagrid. Sõjaväe taktikalistel õppustel osalesid peaaegu alati aktiivselt ka Kaitseväe üksused. Tuleb märkida, et õppustel ei märgitud põhivaenlast N. Liitu alati *punase* poolena. 1937. a-st kohtab õppuste materjalides sageli *rohelise*, 1939. a-st ka *kollase* poole nimetust.

Väljaõppes tekitas probleeme ajateenijate vähesus. Kuna 1. diviisi väeosades oli allüksustes ajateenijaid alla koosseisu, tuli taktikalisteks õppusteks ja lahinglaskmisteks allüksusi liita, mis raskendas väljaõpet.⁷²²

N. Liidus moto-mehhaniseeritud vägede arendamine ja sellega seotud uus taktika sundis revideerima ka võitlusviise Eesti kaitseväes. 1934/35. tegevusaastal korraldati kaitseväge ohvitseride ja kaadriallohvitsereide taktikaliste ja sõjatehniliste teadmiste ning oskuste täiendamiseks ja ühtlustamiseks kaks kaitseväge **õppetsentrumit**. Suvine õppetsentrum korraldati Petseri Põhjalaagris ja kursus kestis 6 nädalat. Õppetsentrumisse kaasati kaadrit kõikidest väeliikidest ja sinna koondati ka erinevad õppevahendid ja relvad, mis võimaldas korraldada mitmekesiset õppetööd ja praktilisi katsetamisi. Tehnilisel alal õpiti lähemalt tundma soomusautot, tanki ja moodsat tanketti. Nende vastu rakendati tegevusse jala- ja suurtükivägi oma relvadega. Taktikalise õppe pearaskus oli suunatud võitlusele moto-mehhaniseeritud väeosade vastu. Õppustel ja demonstratsioonidel õppetsentrumis selgitati missugused tõkked on erinevat liiki lahingumasinatele takistuseks. Talvine õppetsentrum korraldati 1935. a veebruaris-märtsis (5 nädalat) Kaitseväge Ühendatud Õppeasutuste juures ja sinna koondatud kaadriga katsetati taktikalisi võtteid ja tegevusviise talvesõja tingimustes ning selleks vajalikke abinõusid.⁷²³

Krediitide vähesuse tõttu 1934/35. a kaitseväge üldmanöövreid ei korraldatud, korraldati vaid väekoondistes taktikalisi õppusi. 1. diviisi manööver korraldati 1935. a jaanuari lõpus Konduši, Skorjatina, Gorodenka, Agusalu rajoonis.⁷²⁴

1934. a 27. juulist 12. augustini toimunud õhukaitse väeosade manöövril osalesid allüksused kõigist lennuväeosadest. Manöövri eesmärgiks oli omandada praktilisi

⁷²¹ ERA. 495-3-493. L 262, 293. 1. diviisi tegevusearuanne 1934./1935. a.; 2. diviisi 1934/1935. aasta tegevusearuanne.

⁷²² ERA. 495-3-493. L 264. 1. diviisi tegevusearuanne 1934./1935. a.

⁷²³ ERA. 495-3-493. L 7, 264, Kaitseministeeriumi ja kaitseväge tegevus 1934/1935. a.; 495-3-493. L 267; 2553-1-2. L 4, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat 1934-1938, sissekannet 8.04.1934; N. Reek. Õppetsentrum. // Sõdur, 1934. 33/34. Lk 855-857; Kaitseväge õppetsentrumi tööst Petseri Põhjalaagris. // Sõdur, 1934. 33/34. Lk 891-892.

⁷²⁴ ERA. 495-3-493. L 7, 264, Kaitseministeeriumi ja kaitseväge tegevus 1934/1935. a.; 495-3-493. L 267, 1. diviisi tegevusearuanne 1934./1935. a.

kogemusi tegutsemiseks väljaspool alalisi lennuvälju ja korduvateks ümberpaigutusteks ühelt välilennuväljalt teisele. Lennukid viibisid 2 alalisel lennuväljal ja 15 maandumiskohas, kokku lennati 172 tundi 25 minutit ning tehti 369 maandumist. Koguti andmeid maandumiskõlblikest põldudest ja teostati õhuvaatluse ja õhutõrjekuulipildujate meeskondade väljaõpet, eelkõige kaitseliitlastele.⁷²⁵

Sõjavägede Staabi ülem leidis **1936. a 2. diviisi sügisõppuste** põhjal, et sõjavägi pole viimastel aastatel taktikalise väljaõppe suhtes edasi arenenud. Laidoner käskis edaspidi manöövritel iga üksik tegevus põhjalikult läbi mängida, mitte liikuda palju edasi. Samuti käskis ta loobuda taandumise ja tagasitõmbamise taktikast õppustel. Suuremat rõhku tuli panna moondamisele ja tegevusele öösel. Suurtükiväe väljaõpet 1936. a suveperioodil takistas ajateenijate vähesus. Õhukaitse suurtükiväegrupi laskeväljaõpe oli puudulik, sest ei saadud kasutada Valkla polügooni (polnud korralikku teed). Viimsist Tallinna reidile laskmine polnud hea.⁷²⁶ 17.-22. septembril 1936 toimunud Harju sõjaväeringkonna sügisõppused näitasid oskamatus rännakute organiseerimisel: *punaste* pooltel oli 20% juhtidest lõpuks hõõrutud jalgadega.⁷²⁷

2.-4. oktoobrini 1936 Viljandimaal korraldatud Kaitseliidu taktikalistel õppustel, "Sakala" manöövritel osalesid vahekohtunike ja abijõududena ka sõjaväelased. 4. oktoobril toimusid manöövrid Paistu - Loodi asula rajoonis.⁷²⁸

Võru-Petseri kaitseringkonna taliõppus korraldati 16.-17. märtsil **1937** Petseri, Irboska, Velje järv, Zalesje piirkonnas, s.t. planeeritud põhikaitseliini lähedal. Kahepoolsel õppusel osales kaks koondpataljoni, mis moodustati 7. jalaväerügemendi allüksustest ning toetuseks antud 3. suurtükiväegrupi kahest patareist, Ratsarügemendi suuskurirühmast, 2. pioneerikompanii pioneerirühmast ja 2 lennusalgast Üksikust lennuväedivisjonist nr 2, kokku ligi 790 inimest, 3 suurtükki, 4 lennukit. Suure sula ja teedelagunemise tõttu kujunes õppus raskeks. Esimesel päeval harjutati kohtamislahingut, teisel päeval toimus vaid rännak. Õppused näitasid nõrka juhtimist, distsipliini (suur lärm vastase läheduses), samuti üksikvõitleja, jao ja rühma puudulikkust lahingväljaõpet.⁷²⁹

24.-25. augustil 1937 viidi laagriperioodi lõpus läbi 2. diviisi õppused Petseri piirkonnas Piusa jõe ääres. Õppustel osales ühel pooltel tugevdatud jalaväepataljon ja teisel tugevdatud ratsadivisjon. Harjutati kohtamislahingut, jõe forsseerimist, sillapea moodustamist ja kaitset jõe liinil. Manöövritel osalenud Poola major hindas sõdurite väljaõpet heaks, kuid märkas puudusi ohvitseride tegevuses. Üldiselt tegutsesid ratsaväe ohvitserid jalaväe omadest kiiremini ja paremini. Poolakas pidas vanemohvitseride (pataljoni ja divisjoni ülemate) taktikalist väljaõpet nõrgaks, põhjuseks tegevüksuste

⁷²⁵ ERA. 495-3-493. L 435, Õhukaitse 1934/1935. aasta tegevuse aruanne.

⁷²⁶ ERA. 2553-1-2. L 137-138, 142, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanded 18.11. ja 28.12.1936.

⁷²⁷ ERA. 2553-1-2. L 135, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 2.10.1936.

⁷²⁸ ERA. 2553-1-2. L 129, 135, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanded 17.09. ja 3.-4.10.1936.

⁷²⁹ ERA. 510-1-82. L 53, Võru-Petseri kaitseringkonna 1936/37. a taliõppus (jalaväe inspektori hinnang 24.03.1937).

juhtimise kogemuste vähesus.⁷³⁰

21.-27. septembril 1937 viidi Tsirguliina-Antsla-Võru piirkonnas läbi 2. diviisi taktikalised õppused (sügismanööver). Õppuste eesmärgiks peale koostöö harjutamise oli anda kogemusi võitluseks soomusväe ja lennುವäe vastu ning katsetada moto-mehhaniseeritud koondise tegevust. Kahepoolset manöövril osalesid erinevate väeliikide üksused: 7. jalaväerügemendi 2 pataljoni jt. ning kahe üksiku jalaväepataljoni allüksused, 4 kergesuurtükipatareid 3. ja 4. suurtükiväegrupist, Ratsarügemendi tugevdatud ratsadivisjon, samuti Auto-tankirügemendi allüksused ja 2 lennusalka (1. ja 2. lennುವäedivisjonist). Formeeriti moto-mehhaniseeritud pataljon (vt 1.3.4.) ja saaterelvade kompanii, Kaitseliit pani välja tugevdatud jalaväepataljoni ja kahuripatarei Tartu malevast ning 2 üksikut laskurkompaniid (üks Valga ja teine Võru malevast). Kolmel manöövri päeval (23.-25. septembril) harjutati kohtamislahingut, kaitset ja pealetungi. Kokku osales manöövril 148 ohvitseri, 407 allohvitseri üleajateenijat ja 2096 sõdurit, raskerelvastusest ja tehnikast kasutati 6 kergesuurtükki, 5 tankitõrjekahurit ja 3 tankitõrjepüssi, 5 soomusautot, 4 tanketti, 8 lennukit, transpordivahenditena 27 veoautot, 4 mootorratast ja 142 jalgratast. Kokkuvõttes on hinnatud juhtimist üldiselt heaks, kuid on märgitud mitmesuguseid puudusi, nt hilinemine käskude andmisel, ei osatud juhtida allüksusi võitluse kandumisel vastupanupositsiooni sisse, jala- ja ratsaväe allüksuste tule ja liikumise kooskõlastamatus, nõrk koostöö suurtükiväe ja jalaväe vahel. Moto-mehhaniseeritud üksust ei osatud kogemuste puudusel ära kasutada. Õppustel kasutati 9 raadiojaama, kuid üks pool ei suutnud normaalset sidet luua. Raskusi tekitas tankitõrjekahurite edasitoimetamine lahinguväljal.⁷³¹

Harju sõjaväeringkonna sügisõppused toimusid 17.-20. septembrini 1937 Kolga lahe ja Jägala jõe vahel. Kahepoolsete õppuste I faasis harjutati *punaste* dessantpataljoni dessanti (2 sõjalaevalt) Kolga lahte Tsitre alla, Kaitseliidu Kuusalu kompanii teostas rannavalvet ja kaitset. Lennuvägi sooritas luurelende. Seejärel astus tegevusse Tallinnas 10. üksiku jalaväepataljoni, Auto-tankirügemendi, Sidepataljoni, Pioneeripataljoni ja Kaitseliidu allüksustest moodustatud moto-mehhaniseeritud salk, mis pidi võitlema dessandiga Loo ja Kuusalu rajoonis. Toetuseks saadeti veel Sõjakooli patarei ja 2 laskurkompaniid Kaitseliidu Tallinna malevast. Edasi harjutati Jägala jõe ääres jõe forsseerimist, rünnakut ja kaitset, sh öösel. Õppuste viimasel päeval, II faasis harjutati Jägalast Tallinnasse rünnakut sooritava pataljoni tegevust vastase soomusjõudude ja õhujõudude rünnakute vastu.⁷³² Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna sügisõppused toimusid 23.-27. septembrini 1937 Abja ja Killingi-Nõmme vahelisel maa alal ja Lääne-Saare sõjaväeringkonna

⁷³⁰ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 542-544, Poola sõjaväe majori C. Parczyński ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937

⁷³¹ ERA. 510-1-82. L 166-183, Kokkuvõte 2. diviisi taktikalise koostööõppusest 21.-27. septembrini 1937. a, 17.12.1937; AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 545-546, Poola majori C. Parczyński ettekanne, 10.12.1937.

⁷³² ERA. 510-1-82. L 54-54p, 68-69p, Harju sõjaväeringkonna sügisõppuste (17.-20. septembrini 1937. a) materjalid.

sügisõppused 27.-30. septembrini Haapsalu, Ridala, Martna, Taebla rajoonis.⁷³³

16.-20. veebruaril 1938 Võnnu, Lääniste, Ahja, Rasina, Meeksi rajoonis läbi viidud 2. diviisi taliõppustel harjutati Mehikoorma piirkonnas üle külmunud Lämmijärve tunginud *roheliste* jõudude (7. jalaväerügemendi tugevdatud pataljoni) tagasilöömist. *Siniste* poolel täitsid ülesannet Ratsarügemendist moodustatud ratsadivisjon (sh suuskureskadron) koos Kaitseliidu Tartumaa malevast moodustatud Peipsi rannakaitse pataljoniga. Mõlemal poolel oli suurtükiväeallüksusi 3. ja 4. suurtükiväegrupist, KL Tartumaa malevast ning kaader 2. diviisi jalaväepataljonidest. Kaitseliitlastest (sh rohkesti metsateenijaid) pataljoni meeskonna väljaõpe loeti heaks, kuid nõrgaks peeti jaoulemate juhtimisoskusi. Mõned üksused ei osanud oma liikumist maskeerida. Isikkoosseisu suusatamisoskused hinnati täiesti rahuldavaks.⁷³⁴

1938. aasta 5.-10. oktoobril Rapla ümbruses korraldatud 3. diviisi sügismanööver oli viimaste aastate manöövritest väekoondistes suuremaid. Kahepoolne manööver toimus Kohila, Hageri, Rapla, Keava, Kehtna, Hagudi rajoonis. Piirkonna soine ja metsane maastik (sarnanes osalt idapiiri äärsega) võimaldas harjutada väikeste üksustega kaitset ja vaenlase pidurdamist. 5. oktoobril toimus tegevuse läbiarutamine maastikul, 6. ja 7. oktoobril raudteeveod ja rännakud vägede koondamiseks, 8.-9. oktoobril lahingutegevus (kohtamislahing, *siniste* pealetung, *punaste* kaitse ja taandumine) ning 10. oktoobril lõpparutlus, vägede tagasivedu ja rännak. 8.-9. oktoobril toimus Rapla alevikus kodanliku õhukaitse harjutus. Õppustel osalesid 3. diviisi väeosadest kõik kuus kaadri jalaväepataljoni, XVI kerge suurtükiväegrupp koos 5. suurtükiväegrupi koosseisuga, Sidepataljoni ja Pioneeripataljoni allüksused, Auto-tankirügemendi kergetankikompanii ja soomuskompanii, peale selle Õhukaitse üksused (üksik lennudevdivisjon nr 3, üksik lennusalik, õhukaitse suurtükiväepatarei), Sõjaväe Õppeasutused (sh tankitõrjerühm) ja Kaitseliidu malevate üksused, kokku u 4000 inimest. *Sinise* poole brigaadi juhatus moodustati Harju sõjaväeringkonna juhatuselt ja *punaste* Türi operatiivgrupi juhatus Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna juhatuselt. Kaitseliidul olid Harjumaalt ja Tallinnast jalaväepataljon, välisuurtükiväedivisjon, motoriseeritud kerge divisjon (grupp 2 patareiga) ja soomusautorühm, Pärnust ja Pärnumaalt kergesuurtükipatarei, laskurkompanii ja ratsarühm, Sakalamaalt sideallüksus. Õppustel moodustati katsetamiseks ka motoriseeritud üksus. Õppused näitasid ohvitseride ja sõdurite, samuti reservlaste suurepäraselt väljaõpet. XVI suurtükiväegrupp formeeriti Viljandis peaaegu täielikult kordusõppustele kutsutud reservlastest ning see näitas sama häid tulemusi, kui kaadriüksus. Õhukaitstes ja gaasikaitstes olid edukalt rakendatud ka tsiviilisikud (Kodanliku õhukaitse organisatsioon) ja kaitseliitlased. Nende valmisoleku kontrollimiseks korraldati 5 häiret, neist 2 öösel.⁷³⁵

⁷³³ ERA. 510-1-82. L 75, Väekoondiste sügisõppused 1937. a sügisel; L 76, Lääne-Saare sõjaväeringkonna ülema kiri jalaväe inspektorile, 14.09.1937.

⁷³⁴ ERA. 510-1-82. L 94, 97-99, 107, 108, 2. diviisi 1938. a taliõppuste materjalid; L 117-123, Major A. Kariku ettekanne jalaväe inspektorile 2. diviisi talvistest õppustest, 26.02.1938.

⁷³⁵ ERA. 510-1-82. L 185-186, Sõjavägede Staabi I osakonna ülema kiri Varustusvalitsuse ülemale ja väeliikide inspektoritele, 4.10.1938; L 250-256, Kava 3. diviisi 1938. a sügismanöövri teostamiseks,

2. diviisi sügismanööver toimus 19.-24. oktoobrini 1938 Tartu - Võru maantee üldsuunal Kanepi, Põlva piirkonnas. Manöövril osalesid kõik diviisi väeosad, samuti KL Tartu maleva üksus (üksik territoriaalkompanii), üksikute lennuväedivisjonide nr 1 ja 2 salgad, juurde oli toodud Tallinnast Auto-tankirügemendist tanketid. *Rohelised* (põhijõuks 7. jalaväerügemendi ja 8. üksiku jalaväepataljoni allüksused, ülem 7. JR major) arendasid pealetungi Tartu ja *sinised* (Ratsarügemendi ja kolme üksiku jalaväepataljoni allüksused, ülem 3. üksiku jalaväepataljoni ülem) Võru suunas. *Siniste* poolel moodustati Tartus moto-mehhaniseeritud pataljon (koondis), mis pidi teostama luuret ja kaitsma rajooni põhijõudude päralejõudumiseni.⁷³⁶

Narva sõjaväeringkonnas korraldati laagriperioodi lõpul 1.–6. septembrini 1938 sügismanööver (lahingõppused) Jõhvi-Vaivara rajoonis, milles osales ka Soomusrongirügement.

Laiema ulatusega taktikaliseks õppuseks Merekindlustele oli merejõudude sügismanööver 15. – 17. oktoobril 1938, kus osales Suurupi grupp koos Suurupi divisjoni kaitseliitlastega. Suvel kasutati patareide õppelaskmistel tulejuhtimiseks ka lennukeid.⁷³⁷

2. diviisi taliõppus korraldati 7.-14. veebruarini 1939 Võru ja Otepää vahel. Väeosad olid laagris Otepää, Kanepi, Põlgaste ja Vana-Väimela rajoonis. Lahingharjutused toimusid 9.-11. veebruaril, kokku neli päeva oli ette nähtud poolte jõudude koondamiseks ja tagasiliikumiseks. Õppusel osalesid kõik diviisi väeosad ja üksik lennuväedivisjon nr 2. Mõlemal poolel moodustati tugevdatud jalaväepataljon (4 laskurkompaniid, raskekuulipildurikompanii, ratsaeskadron, kergekahuripatarei 4 kahuriga, pioneeri ja sidekomandod. Rohelisel poolel oli veel suuskurikomando ja saaterelvade rühm (2 - 47 mm kahurit ja 2 tankitõrjepüssi). Õppusel pidi osalema 1840 inimest, sh 81 ohvitseri, 229 portupee aspiranti ja üleajateenijat ning 1530 ajateenijat. Enamus isikkoosseisust oli suuskadega, jalaväe relvade ja varustuse veoks kasutati paatkelke.⁷³⁸

Narva sõjaväeringkonnas toimus 15. – 16. märtsil 1939 sõjamäng Alajõe-Iisaku-Pagari rajoonis. Ettenähtud talimanööver jäi ilmastikuolude tõttu pidamata. 1939. a suvel korraldati Kurtna laagris taktikaline õppus, kus juhtidena tegutsesid reservohvitserid. Augustis korraldati Kurtna laagris neli väeliikide koostööharjutust eritingimustes (öösel ja metsas). Laagriperioodi lõpul viis Narva sõjaväeringkonna juhatus 1.–5. septembrini 1939 läbi sügismanöövri Mustajõe, Metsküla, Hundinurga, Repniku rajoonis.⁷³⁹

Narva sõjaväeringkonna 1939. a sügisõppustel septembris osalesid 1. jalaväerügement, 1. suurtükiväegrupp, Soomusrongirügement, osa 1. lennuväedivisjonist ja Sidepataljoni 1. kompaniist, samuti 4. ja 5. üksiku jalaväepataljoni kaader. Kahepoolsetel õppustel tegutsesid mõlemad pooled Eesti sõjaväe organisatsiooni, koosseisude ja taktikaliste põhimõtete kohaselt. Õppuste legendi kohaselt alustasid *kollased* 1. septembril üldist

19.09.1938; AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 86-91, Poola sõjaväeatašee Tallinnas alampolkovnik Szczekowski ettekanne 3. diviisi õppustest 8.-9.X Rapla rajoonis, 11.10.1938.

⁷³⁶ ERA. 510-1-82. L 235-238, 243, 248, 2. diviisi 1938. a sügismanöövri materjalid.

⁷³⁷ ERA. 527-1-1624. L 54, Suurupi komandantuuri 1938/39 tegevusaruanne.

⁷³⁸ ERA. 510-1-82. L 190-194 (osa lehti ilma nr), 2. diviisi 1939. a taliõppuse materjalid.

⁷³⁹ ERA. 515-1-969. L 12-18, 30; 515-1-973. L 4p, 12p-13; 515-1-826. L 153; 543-1-275. L 5.

pealetungi Narva - Jõhvi ja Vasknarva - Jõhvi üldsuundades. Üks kollaste jalaväerügement pidi tungima ööpimeduses üle Narva jõe Mustajõe rajoonis ning vallutama Repniku, Mõisaküla rajooni, et ära lõigata Narva rajoonis tegutsevatel *sinistel* taandumistee läände.⁷⁴⁰

1. diviisi suurtükiväes teostati 1938. a juunis – augustis suvised lahinglaskmised, kuid talvised laskmised jäid järgnenud talvel lume puudusel teostamata.⁷⁴¹

Merekindluste väljaõppe head taset kinnitasid lahinglaskmiste tulemused. 1939. a 28. juunil näidati Aegnal laskeoskusi välisriikide esindajatele. 130 mm patarei tabas märki esimese, 305 mm ja 152 mm patareid kolmanda lasuga, õhutõrjepatarei neljandaga.⁷⁴²

1938. aasta mais-juunis (lõppesid 4. juunil) korraldati esimesed 2-nädalased koolinoorte suvised sõjalise väljaõppe päevad. Ainuüksi Tallinnast osales neil 5410 õpilast. Instruktoriteks olid sõjaväe ohvitserid ja allohvitserid.⁷⁴³

Suvelaagrid 1939. a

1939. aasta suvelaagriperioodil (juunist septembri alguseni) kasutasid diviiside juhatused, jala- ja ratsaväeosad oma laagreid ja õppevälju. 1. jalaväerügement ja 4. üksiku jalaväepataljoni Vasknarva komando olid 1. diviisi Kurtna laagris, 7. jalaväerügement 2. diviisi Petseri Lõunalaagris ja Ratsarügement Põhjalaagris (Värskas). 3. diviisi jalaväeüksused olid Valdeki laagris. Suurtükivägi koondati diviisidest ja Sõjaväe Õppeasutustest lasketehniliseks-taktikaliseks väljaõppeks 3. diviisi Jägala laagrisse, kus teostati ka koostööõppusi lennuväega. I laagriperioodil Jägalas olnud suurtükiväeüksused läksid edasi koostööõppustele oma diviiside laagritesse. Diviiside juures asuvad pioneerikomaniid ja jalaväerügementide pioneerikomandod koondati 3. diviisi Jägala laagrisse inseneriväe väljaõppeks. Sõjaväe Õppeasutused kasutasid 3. diviisi Jägala ja Valdeki laagrit ning 1. diviisi Kurtna laagrit. Soomusrongirügement kasutas 3. diviisi Jägala laagrit, suurtükiväe Valkla õppevälja ja 2. diviisi Petseri õppevälja. Suurtüki laskeharjutusi pidi rügement Petseris teostama üle eramaade õppeväljale. Auto-tankirügement viibis 1939. a suvel 3. diviisi Valdeki laagris, osa allüksusi oli augustis Kurtnas ja Petseri Põhjalaagris koostööõppustel teiste väeliikidega. 1939. a augusti lõpus toimus Jägalas ulatuslikum koostööõppus Valdeki laagris viibinud väeosadele, millel osales ka Auto-tankirügement. Forsseeriti Jägala jõgi ja sooritati lahinglaskmisi pealetungil Valkla õppevälja rajoonis. Õhukaitse lennuväeosad kasutasid Õhukaitse Jägala ja Jõhvi laagreid. Õhukaitse suurtükiväegrupi laager oli Tammikul.⁷⁴⁴

Suvelaagrites toimuval väljaõppel kästi pöörata erilist tähelepanu praktilistele kaevumise- ja moondamisharjutustele, võitlusele vastase soomusmasinate ja lennukite vastu nii olemasolevate relvadega kui ka muude abinõudega. Lahingõppusi tuli korraldada eriti

⁷⁴⁰ ERA. 515-1-826. L 153-154, 172, Narva sõjaväeringkonna 1939. a sügisõppuste kava.

⁷⁴¹ ERA. 515-1-969. L 6p.

⁷⁴² Mati Õun. Eesti Vabariigi Merejõud // Edasi. 11.04 – 26.04.1989.

⁷⁴³ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 300-301. Poola sõjaväeatašee Tallinnas ettekanne 1938. a II ja III kvartalilt, 20.10.1938.

⁷⁴⁴ ERA. 515-1-829. L 36-45, Sõjaväe Staabi ülema kiri väekoondiste ülematele 30.05.1939; Väeosade 1939. a suvelaagri kava (27.05.1939); 633-1-277. L 10p.

metsasel maastikul ja öösel, samuti lahinglaskmisi rohkem öösel.⁷⁴⁵

Soomusrongirügement oli 1935. a-st suvelaagris Petseris, enne seda oldi Paldiskis. Rügemendi juhtkond pidas Petseri laagrit ebasobivaks, kuna kõiki vajalikke laskmisi ei saanud läbi viia laskeväljade ja lasketiirude ülekoormatuse tõttu. Paldiskis oli rügemendil kasutada 2 laskevälja ja paralleelselt sai lasta suurtükkidest. Petseris polnud võimalik üldse lasta kaugelaste suurtükkidest, vagunitesse monteeritud raskekuulipildujatest, suurtükkidest otsesihitimisega ja sissepandud raudadega. Relvade katsetamiseks ja nende väljaõppeks tuli igal aastal ikkagi sõita Paldiski. Petseri jaama ümbruses puudusid ka vajalikud õppeväljad, mis Paldiskis olemas olid.⁷⁴⁶

Õhukaitse suurtükiväegrupp teostas 1939. a suvisel laagriperioodil 17. juulist 19. augustini Tammiku mõisas ettenähtud laskmised ja õppused täiel määral. Õppustel kasutati Jõhvi lennukil olnud 2 lennukit. Grupi õist taktikalist õppust juhtis Õhukaitse ülem isiklikult. Laskeharjutusi teostasid Valaste küla juures paekaldal kolm patareid 76 mm, 37 mm ja 40 mm õhukaitsekahuritest ja õhutõrjekuulipildujatest. Paremaid tulemusi saavutati moodsatest 40 mm ja 37 mm õhukaitsekahuritest, arvestati vastavalt 17% ja 12,7% tabamusi. 3. patarei kaader õppis laagriperioodil ära uue, 40 mm kahuri materjalosa ja õpetas välja ka ajateenijad. Seejuures puudusid relvade tundmaõppimiseks vajalikud eeskirjad ja kirjandus.⁷⁴⁷

3.2.2. Reservväelaste õppused

Tavalised plaanilised reservlaste õppused viidi 1930-ndate teisel poolel läbi suvel või varasügisel, igas diviisis ühes – kahes väeosas. Sõdurite jaoks kestsid õppused 9 päeva, allohvitseridele 12 – 17 päeva ja reservohvitseridele 20-50 päeva. Toimus ka lühemaid õppusi. Kordusõppuste aja planeerimisel arvestati millal saab mehi ja hobuseid põllutöödest eemale tõmmata. Jalaväe ja ratsaväe õppusi peeti juuni I poolel, enne heinaaega. Suurtükiväe kordamisõppusi korraldati pärast põllutööde lõppu oktoobri I poolel, sest varem ei saanud talupidajatelt veohobuseid võtta.⁷⁴⁸

Hoolimata majanduslikust kitsikusest nähti 1933. a ette korraldada kordusõppused 4 üksikus jalaväepataljonis, kahes suurtükiväegrupis ja hävitajal “Vambola”, neil pidi kokku osalema 700 ohvitseri, 1050 allohvitseri ja 5700 sõdurit.⁷⁴⁹

Esimesed suuremad reservlaste kordamisõppused pärast vahepealset seisakut korraldati **1935. aasta** juunis 1. jalaväerügemendis (Kurtina laagris) ja 3. üksikus jalaväepataljonis Valgas. 3. jalaväepataljon viidi 14. juunil sõjaaja rügemendi koosseisu, õppustele kutsuti

⁷⁴⁵ ERA. 515-1-829. L 50-51, 1. diviisi staabiülema kiri sõjaväeringkondade ja väeosade ülematele 2.06.1939.

⁷⁴⁶ ERA. 630-1-619. L 66-66p, Soomusrongirügemendi ülema kiri Viru-Järva sõjaväeringkonna ülemale, 31.03.1938.

⁷⁴⁷ ERA. 615-1-13. L 144; 615-1-35. L 61-63, 104p-105p.

⁷⁴⁸ ERA. 2553-1-2. L 188, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 16.05.1938; 2553-1-61. L 15, Märkmekiri Sõjavägede ülemjuhataja märkmikus (1938 ?).

⁷⁴⁹ A. Pajur. Kaitseministrina. // Unustamatu. Lk 132.

90 ohvitseri, 342 allohvitseri ja 2100 sõdurit, kes sündinud aastail 1893-1911. Reservlaste seas oli palju Kaitseliidu liikmeid: 50% ohvitseridest, 80% allohvitseridest ja 30% sõduritest. Seejuures ratsakomandos, siderühmas ja ratturite rühmas ulatus kaitseliitlaste arv 95%-ni. Rekvireeriti hobused ja vooriveokid. Meeste ja veovahendite vastuvõtt kulges kohal viibinud Kaitseväge ülemjuhataja kindralleitnant J. Laidoneri hinnangul edukalt. Rügement viidi raudteel Orava jaama, sealt marsiti Värskä-Petseri suvelaagrisse. Laagris harjutati 3 päeva laskmist ja 2 päeva toimusid pataljoni õppused. Väeosas stažeerinud Poola ohvitseri hinnangul oli märgata ohvitseride ja allohvitseride juhtimispraktika puudujääki, sest need olid esimesed sellised kordamisõppused. Distsipliin oli hea aga lahinglaskmised näitasid reservlaste väljaõppe puudulikkust.⁷⁵⁰

1935. a 9. oktoobrist viidi läbi kordamisõppused V suurtükiväegrupis Viljandis ja VIII kerges suurtükiväegrupis Rakveres. Peale tagavaraväelaste vastuvõttu 9. oktoobril algasid järgmisel päeval õppused, harjutati ratsasõitu ja rakendis suurtükisõitu. Tagavaraväelaste vastuvõttuga V suurtükiväegrupis jäi kindralleitnant Laidoner rahule, kuid rohkem puudusi oli valdadest toodud hobuste ja vankrite juures. Suur protsent hobuseid tunnistati sõjaväele kõlbmatuks ning paljud vallad ei suutnud ettenähtud arvu hobuseid saata. Ka suur hulk toodud vankreid olid vanad ja nõrgad. Rakveres VIII kerge suurtükiväegrupi formeerimisel esinesid samad probleemid: enamik valdu saatis sõjaväele kõlbmatuid hobuseid ja vankreid. Mõned tagavaraväelased püüdsid arstitõendit kasutades õppustest kõrvale jääda, ehkki osutusid terveks. Laidoner andis korralduse sõjaväeringkonna staapidel tugevdada kontrolli vallavalitsuste tegevuse üle ja korraldada enne sundvõtmist isegi hobuste kontroll-kokkutoomisi.⁷⁵¹

1935. aasta kordamisõppused näitasid, et reservlased ei tunne rännakudistsipliini ja tervishoiu reegleid, et ajateenistusajal pole läbi tehtud kõike õppekavas ette nähtut ning aspirandid pole saanud piisavalt juhtimispraktikat. Kokkuvõttes on märgitud ka, et õppuste tegevuskavad ei vastanud õppustele kutsutud reservlaste kontingendile, suurtükiväe kaadriohvitserid ei olnud põhjalikult valmistunud õppetööks ning ei kasutatud ära kõiki võimalusi reservlaste praktiliseks tutvustamiseks teiste väeliikidega: lennuväega, soomusjõududega, suurtükiväega.⁷⁵²

1936. aasta juunis korraldati kordamisõppused Haapsalus asunud Skouts jalaväepataljoni viimisega sõjaaegse rügemendi koosseisu. Haapsalu Uuemõisas 12. juuni varahommikul alustatud reservväelaste vastuvõtmine ja hobuste ning veokite rekvireerimine lõpetati kell 14 kavandatud ulatuses. Kell 17 oli rügement rännakuks valmis. Õppust jälginud kindralleitnant J. Laidoner jäi rügemendi formeerimise käiguga üldiselt rahule.⁷⁵³

1937. aastal korraldati plaanipäraselt reservlaste kordusõppused koos veo- ja

⁷⁵⁰ AAN. Sztab Glówny, 616-326. L 143-148, Poola sõjaväeatašee Lätis, Eestis ja Rootsis alampolkovnik Liebichi ettekanne 1935. a II kvartalist, 25.07.1935 (3. jalaväepataljonis stažeerinud kapten Paciorkowski ülevaade); ERA. 2553-1-2. L 58, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat.

⁷⁵¹ ERA. 2553-1-2. L 68-69, 72, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat.

⁷⁵² ERA. 2553-1-2. L 111-114, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 11.06.1936.

⁷⁵³ ERA. 2553-1-2. L 114, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 12.06.1936; Eesti Vabariik 1918-1940. Lk. 223.

liiklusvahendite kasutuselevõtmisega kahes üksikus jalaväepataljonis ja kahes raskes suurtükiväegrupis Tapal ja Võrus. Kordusõppused teostati 1. ja 2. diviisi laagrites. IX raskes suurtükiväegrupis Tapal viibis 7. oktoobril ka ülemjuhataja.⁷⁵⁴ 2.-15. oktoobrini 1937 toimusid kordamisõppused XIII raskes suurtükiväegrupis Nursis (Võru lähedal). Grupp formeeriti 3. suurtükiväegrupi 3. patarei baasil. 2. oktoobril võeti gruppi vastu 313 reakoosseisu reservväelast, 218 hobust, 48 vankrit ja 2 jalgratast. Järgmiseks päevaks formeeriti kaks patareid, juhtimiskomando, G-komando ja töökomando. Kolm päeva toimusid õppused allüksustes, 7. oktoobri õhtul pimedas laaditi grupp Võru jaamas raudtee-ešelonile ja öösel kell 4 laaditi see Petseri jaamas maha. Värska laagris oli taktikaline õppus ja Petseri õppeväljal lahinglaskmised. Laagrist rännati Orava jaama ning viimasel päeval (15. oktoobril) anti tagasi hobused ja vankrid ning vabastati reservlased. Reservlastest allüksuste tegevust hinnati heaks, 6 lahinglaskmisest olid 5 edukad. Õppusi segas vaid vihm, mille tõttu tuli katkestada taktikaline õppus. Külma niiskus häiris laagris mehi, aga 50% väljas käinud hobustest haigestus. Ära jäid laadimisharjutused Orava jaamas.⁷⁵⁵

1938. aastal korraldati sarnased kordusõppused ühes jalaväerügemendis, üksikus jalaväepataljonis, 26. septembrist kahes suurtükiväegrupis ja Merekindluste Aegnasaare komandantuuris (ligi 2-nädalased).⁷⁵⁶ 5. suurtükiväegrupis Viljandis toimusid kordamisõppused 26. septembrist 11. oktoobrini, formeeriti XVI kerge suurtükiväegrupp sõjaaja koosseisus. Grupi allüksused majutati Viljandi linnas. Reservohvitserid ja allohvitserid kutsuti õppustele enne sõdureid ja neile viidi läbi üldist ja erialaõpet. Õppustel osales 79 reservallohvitseri ja 403 sõdurit. Formeeritud grupis olid kaadriohvitserid vaid patareiülemateks. Reservlased olid sõjaväeringkondade staapide poolt määratud allüksustesse nimeliselt. Seega polnud nende jaoks vaja erilisi vastuvõtija jaotuspunkte, mehed ilmusid otse allüksustesse. Hobuste ja vankrite vastuvõtmiseks oli 3 punkti linnast väljas, vastu võeti 268 hobust ja 60 vankrit. Vastuvõtu päeval, 2. oktoobril olid kell 12 sõdurid varustatud, hobused ja veovahendid vastu võetud ja allüksustes rühmadesse jaotatud. Seejärel jagati tehniline varustus ja kell 17 olid allüksused täiesti organiseeritud. Järgmisel päeval alustati plaanikohast õppust reservsõduritega. Reservlaste varasemat ettevalmistust peeti rahuldavaks, kehvem oli see luureallohvitseridel. Grupp osales ilma voorita 3. diviisi manöövritel Rapla piirkonnas, kuhu see toimetati 5 raudtee-ešeloniga. Manöövrite põhjal hinnati mõnede reservohvitseride, sh grupiülema tegevust passiivseks.⁷⁵⁷

Merekindluste reservlaste õppused toimusid 1938. a augustist oktoobri alguseni

⁷⁵⁴ ERA. 2553-1-2. L 167, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 7.10.1937.

⁷⁵⁵ ERA. 495-12-464. L 2. Aruanne Sõjavägede Staabi 1937. a töökava kohta; L 86-88, Kokkuvõte XIII raske reserv suurtükiväegrupi õppustest; 495-12-430. L 64-69, Märkmeid 3. suurtükiväegrupi 3. patarei reservlaste kordamisõppustest oktoobris 1937.

⁷⁵⁶ ERA. 495-12-477. L 3. Aruanne Sõjavägede Staabi 1938. a. töökava kohta; AAN. 616/326. L 299.

Poola sõjaväeatašee Tallinnas ettekanne 1938. a II ja III kvartalid, 20.10.1938.

⁷⁵⁷ ERA. 511-1-451. L 1-14, Tähelepanekuid reservväelaste kordamisõppustest 5. suurtükiväegrupis 26.09.-11.10.1938. a Viljandis.

Aegnasaare komandantuuris. Reservohvitserid olid õppustel 19 – 50 päeva, allohvitserid 18 päeva, reservsõdurid 9 päeva. Laskmised teostati 30. septembril ja 2.-4. oktoobril Aegna saarel ja Viimsi poolsaarel (patarei nr 11 või 15 Randveres, nr 7 Miidurannas ja nr 8 Leppneemes) asuvates rannapatareides. Aegna 305 mm suurtükipatareist lasti välja 30 mürsku. Suurem hulk laskmisi läks edukalt, kuid ei suudetud saavutada maksimaalset laskekiirust. Peeti mõttekaks kõrvaldada rannakaitsest vanad 152 mm, nn 120 puudased suurtükid Leppneemes.⁷⁵⁸

1939. aastal oli planeeritud läbi viia järgnevas tabelis toodud reservlaste kordamisõppused.⁷⁵⁹

Tabel 16

Planeeritud reservlaste õppused 1939. aastal

Väekoondis, väeosa	Õppuste aeg	Õppuste koht	Allohvitsere / sõdureid	Hobuseid
1. diviis				
I kerge suurtükiväegrupp	30.09.-12.10.	Narva	55 / 350	123
1. üksikeskadron	13.-16.06.	Paide ümbrus	24 / 166	147
2. diviis				
XV kerge suurtükiväegr.	30.09.-12.10.	Tartu	75 / 425	205
5. üksikeskadron	19.-21.06.	Valga ümbrus	24 / 166	147
3. diviis				
3. üksikeskadron	16.-19.06.	Põltsamaa ümb.	24 / 166	147
Merekindlused				
Naissaare komandantuur	24.08.-10.09.	Naissaarel	110 / 344	
Kokku			312 / 1617	769

Andmed: ERA. 515-1-824. L 6-9.

Õppustel pidi viidama vastavad sõjaväeosad sõjaaja koosseisu reservlastega täiendamise ning veo- ja liiklemisvahendite sundkorras võtmisega. Suurtükiväegruppide reservohvitseride 45-päevased kordamisõppused algasid juba suvelaagris Jägalas 1939. a juunis - juulis (30 päeva) ja jätkusid väeosas (15 päeva). Seejärel 30. septembril pidid algama allohvitseride 12-päevased õppused ning 3. oktoobril sõdurite 9-päevased

⁷⁵⁸ ERA. 2553-1-2. L 212, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 10.10.1938; 527-1-1624. L 42p-43p, 48, 54, Aegnasaare komandantuuri 1938/39 eelarveaasta tegevusaruanne; AAN. 616/326. L 299. Poola sõjaväeatašee ettekanne 1938. a II ja III kvartalilt, 20.10.1938.

⁷⁵⁹ ERA. 515-1-824. L 6-8. Sõjavägede Staabi ülema kiri diviiside ja sõjaväeringkondade ülematele, Merejõudude juhatajale, Sv. Varustusvalitsuse ülemale, Kaitseliidu ülemale 20.05.1939.

õppused. Suurtükiväe reservlasi planeeriti kutsuda Narva ja Tartu sõjaväeringkondadest kokku 16 aastakäiku, ohvitseri, sõjaväeametnikke ja arste kutsuti mobilisatsiooni korral ettenähtud koosseis. Suurtükiväeüksuste voor oli planeeritud vähendatud koosseisuga. Ratsaväe üksikeskadronidesse kutsuti 3 päevaks sisse kõik mobilisatsiooni korral ettenähtud reservlased ja ohvitserid. Reservlasi kutsuti õppustele nimeliste kutsetega.⁷⁶⁰

Merekindlustes Naissaare komandantuuris pidi komplekteeritama staap, patareid, komandod ja dessantkaitse osad enam-vähem sõjaaegse koosseisuni. Sisse kutsuti 8 aastakäiku Merekindluste reservlasi Harju sõjaväeringkonnast, kes teeninud Naissaarel ning peale selle veel kuni 45-aastased kaitseliitlased KL Tallinna maleva Merekindluste Naissaare üksikust patareist. Reservohvitseridele algasid õppused juba 12. augustil (19-50 päeva), allohvitseridele 16. septembril (17 päeva) ja sõduritele 21. septembril (9 päeva). Õppuste käigus läbi viidud rannapatareide suureulatuslikud lahinglaskmised septembri algupoolel demonstreerisid rannakaitse suurtükiväelaste suurt meisterlikkust, rannapatareid nr 1, 2, 3 Aegnal ja nr 11 Randveres purustasid kiiresti liikuvad märgid. Rannapatarei nr 1 võimsad suurtükid tabasid märki 6 kogupauguga.⁷⁶¹

Üksikeskadronides toimusid õppused plaanipäraselt. 1. üksikeskadroni formeerimine toimus Prääma mõisas (2 km Paidest), 3. üksikeskadronil Põltsamaal (osalt Uue-Põltsamaa mõisas), 5. üksikeskadronil Karulas. Õppuste eesmärgiks oli kontrollida Kaitseliidus teenivate ja ülejäänud reservratsaväelaste kõlbulikkust, võimeid ja oskusi, samuti hobuste kõlbulikkust, rakmete ja sadulate sobivust. Õppuste esimesel päeval toimus reservlaste, ratsa- ja voorihobuste, veovankrite ning jalgrataste vastuvõtmine (määratud aeg 10 tundi), jaotamine rühmadesse ning nende paigutamine ja varustamine. Teisel päeval toimusid õppused ja kolmandal päeval reservlaste vabastamine, hobuste ja veo-liiklusvahendite tagastamine omanikele. Õppustele võeti 1. üksikeskadronis 203, 3. üksikeskadronis 201 ja 5. üksikeskadronis 197 meest, kohale kutsuti algul rohkem mehi. Igas eskadronis oli sealhulgas 5 ohvitseri. Ratsaväelasi oli reservlaste seas 53 - 61%. Ülejäänud olid suurtükiväelased, jalaväelased ja muudest liikidest. Meestest kuulus Kaitseliitu 48 - 56%. Rahule ei jäädud reservohvitseride juhtimisoskustega. Paide ja Põltsamaa rajoonis saadi esimesel päeval hobuseid vajalikul arvul, Karula rajoonis tuli teisel päeval juurde võtta, sest esialgu saadeti valdadest palju sobimatuid hobuseid. Leiti, et hobused olid halvasti rautatud. Ratsakaitseliitlased tulid õppustele koos oma relvade, lahinguvarustuse, hobuste ja sadulatega. Ülejäänud varustus võeti sõjaväeosade tagavaradest, sh kergekuulipildujad ja ohvitseripüstolid. Suurem osa hobustest oli sadulaga harjunud. Paides ja Põltsamaal oli palju saduleid hooldamata. Põltsamaal tekkis segadus meeste ja hobuste vastuvõtmise halva korraldamise tõttu.⁷⁶²

⁷⁶⁰ ERA. 515-1-824. L 6-9.

⁷⁶¹ ERA. 515-1-824. L 8-9; 527-1-1624. L 266p, Naissaare komandantuuri 1939/40 tegevusaruanne; L 278-278p, Aegnasaare komandantuuri 1939/40 eelarveaasta tegevusaruanne; 642-1-129. L 123-135, 150-160, 164-183, Naissaare komandantuuri reservlaste õppuste materjalid; 642-1-328. L 10-14; H. Roots. Kui võitluseta murdus mõök. Lk 88-89.

⁷⁶² ERA. 515-1-824. L 26-28, Tegevuskava 1. üksikeskadroni reservlaste kordamisõppusel Paides 13.06.-15.06.1939. a; 107-113, Aruanne 1. üksikeskadroni kordamisõppuste kohta 13.-15. juunini 1939. a. Prääma

Õppeharjutused ja taktikaline õppus (üksikeskadron luurel) viidi edukalt läbi. Kahes eskadronis kontrolliti eskadronide peale- ja mahalaadimise oskust raudteel. Kokkuvõttes leiti, et õppuste aeg oli lühike, et kõike vajalikku harjutada, vajalik õppuste aeg 5 - 6 päeva. Ei jäänud aega laskmiseks ega jõutud teha kõiki riviharjutusi. Märgiti, et mõnenädalase harjutuse järel oleksid eskadronid võimelised ka rivis ja maastikul liikuma ja lahinguülesandeid täitma. Paide eskadroni õppuste põhjal leiti, et polnud märgata mingit vahet Kaitseliidus olijate ja reservist tulnute väljaõppe vahel.⁷⁶³

Reservlaste plaanipäraseid õppusi jalaväeosades 1939. a ei kavandatud, ehkki Sõjavägede Staabi 1939. a töökavas nad algselt olid. Siiski valmistati 1939. a septembri pingelistel päevadel valmistati idapiiri äärsetes sõjaväeringkondades ette reservlaste õppusi. Narva, Viru-Järva ja Võru-Petseri sõjaväeringkonnas teostati eeltööd reservlaste kiirendatud korras õppustele kutsumiseks ja liiklusvahendite sundkorras kasutusele võtmiseks. 20. septembril Võru-Petseri ringkonna staabiülema saadetud ringkirjas vallavalitsustele kästi koostada reservlaste kiirendatud korras õppustele kutsumise kava hiljemalt 1. oktoobriks 1939. a. Nähti ette, et reservlaste õppustele kutsumisele võib järgneda mobilisatsioon. 28. septembril saatis sõjaväeringkonna staap mitmesse valda reservohvitseride nimekirjad õppustele kutsumise ettevalmistamiseks. Narva ja Viru-Järva sõjaväeringkonnas nägi kava ette õppustele kutsumise osaliselt nimelise, osaliselt üldkäsu alusel. Reservlaste suureulatuslikud õppused uuel viisil väeosadesse kutsumisega oli piiriäärsetes ringkondades plaanis läbi viia 1939. a oktoobri algul, kuid uues olukorras jäeti need ära.⁷⁶⁴ Reservlaste kiirendatud kokkukutsumisega õppusi ei saa samastada suurtükiväegruppide plaaniliste kordamisõppustega, sest Tartus asuva suurtükiväegrupi reservlasi polnud Võru-Petseri sõjaväeringkonnas. Tegemist pidi olema põhiliselt jalaväeüksuste õppustega, mille ettevalmistamist alustati alles septembris 1939. Õppused oleks tähendanud piiriäärsete katteüksuste viimist sõja-aja koosseisu ehk piirikattekava kohaselt täielikku valmisolekut piirikatteks.

Luuret teostav Nõukogude piirivalve kandis Moskvasse ette oktoobri algusse planeeritud reservväelaste õppustest Eestis, sh õppustest suurtükiväeüksustes.⁷⁶⁵

Reservlaste kiirendatud korras kokkukutsumise ettevalmistamist võib seostada II maailmasõja alguse või Nõukogude Liidu vägede koondamisega Eesti piiride taha. Arhiivimaterjalid näitavad, et reservlaste õppustele kutsumist ei jõutud 1939. a septembri lõpuks väeosades ja arvestusüksustes (vallavalitsustes) ette valmistada.

Seoses pingelise olukorraga septembris jäeti ära ka õppused suurtükiväeosades. 22. septembril teatas Sõjavägede Staabi ülema II abi kolonel E. Ahman 1. diviisi ülemale, et

mõisas Järvamaal; 119-131, Kokkuvõte 1., 3. ja 5. üksikeskadroni kordamisõppustest 13.06.-21.06.39.

⁷⁶³ ERA. 515-1-824. L 111-113, 125.

⁷⁶⁴ ERA. 515-1-973. L 6, 15p-16; 683-1-17. L 1-2, 5, Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülema kirjad Senno vallavalitsusele, 20.09. ja 28.09.1939; 683-1-18. L 1-3, Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülema kirjad Lõuna vallavalitsusele, 20.09.1939; L 4 Võru-Petseri sõjaväeringkonna staabiülema kiri Vilo vallavalitsusele, 28.09.1939; 683-1-15. L 1-2.

⁷⁶⁵ NSVL siseasjade rahvakomissari asetäitja I.I. Maslennikovi ettekanne NSVL kaitse rahvakomissarile marssal K.J. Vorosilovile, 27.09.1939. // Polpredy soobščajut.... S. 59.

Sõjavägede ülemjuhataja korraldusel jäävad 1. suurtükiväegrupis reservlastele ette nähtud õppused ära.⁷⁶⁶ Ilmselt samaaegselt otsustati ära jätta õppused ka XV suurtükiväegrupis. Merekindlustes pikendati septembri lõpus õppuste aega. Merekindlustesse kutsutud reservlased pääsesid koju alles 1940. a jaanuaris, kui nad asendati teiste reservlastega.

Reservväelaste õppused Soomes

Kordusõppusi kõigi reservlaste jaoks alustati Soomes alles 1935. aastal. 1925-32 oli kordusõppustel koolitatud ainult reservohvitseri ja allohvitseri. Seoses üleminekuga territoriaalsele mobilisatsioonisüsteemile 1932-34 töötati välja ka uus kordusõppuste süsteem. 1932. a kaitseväeteenistuse seadusega olid kordusõppused muudetud kohustuslikuks ja reservlasi võidi kutsuda ka erakorralistele õppustele (kaitseväge valmisoleku tõstmiseks). Ohvitseri võidi kutsuda kordusõppustele 60 päevaks, allohvitseri 50 päevaks ja reamehi 40 päevaks. See aeg jagati kaheks perioodiks, õppused tuli läbi teha kord 6 aastase perioodi jooksul. Sõjaaja jalaväe ja suurtükiväe väeosade väljaõppega pidid nüüd tegelema sõjaväelised läänid ja sõjaväepiirkonnad. Teiste väeliikide üksusi koolitati koos rahuaegsete väeosadega. Reservlaste koolitusest võttis osa ka Kaitseliit. Kuna kõigisse läänidesse ei jõutud kordusõppekeskusi luua, koondati läänide õppused peamiselt Kankaanpääle ja Uttisse. 1937. a-st alustasid reservohvitserid, -allohvitserid ja sõdurid kordamisõppusi 5 päevaste vaheaegadega, lõpus oli 20 päevane ühisõppus. 1935-39 koolitati kordusõppustel välja 22 jalaväerügemendi staapi ja 87 pataljoni, 9 suurtükiväerügemendi staapi, 26 suurtükiväegruppi ning 4 üksikpatareid ehk kokku 9 diviisi jala- ja suurtükiväeosad. Kordusõppustel koolitati aastas u 30 000 reservlast (plaan oli 50 000), 5 aastaga kokku 180 000 reservlast. Karjala kannasel korraldati veel kordusõppused korpuste, diviiside ja väegruppide staapidele, mille lõpus olid manöövrid. 1939. a pikendati ohvitseride kordusõppuste aega 120 päevani ja allohvitseridel 75 päevani.⁷⁶⁷

1939. a oktoobris alustatud erakorralised õppused kujutasid tegelikult väliarmee mobilisatsiooni. Lahingväljaõpet pidi teostatama pataljonide ja suurtükiväegruppide koosseisus, kuid realselt teostati jalaväe lahingõpet rohkem kompaniide kaupa. Suurem osa õppuste ajast kulus aga välikindlustustöödele, õppused olid kindlustustööde vahel 1-2 päeva nädalas. Novembris püüti väliarmee väeosade lahingõpet tõhustada.⁷⁶⁸

Kokkuvõte

Eesti sõjaväes toimusid reservlaste kordusõppused 1930-ndate II poolel üldiselt plaanipäraselt. Tavaliselt korraldati igal aastal kordamisõppused 2 jalaväerügemendis (rahuaja pataljonis) ja 2 suurtükiväegrupis, aga ka ratsaväeüksustes ja Merekindlustes. Seega osales 1935-38 kordamisõppustel igal aastal hinnanguliselt kuni 5000 reservlast (1936. a õppustest pole täielikke andmeid). 1939. a jõudis kordusõppustel osaleda u 1100

⁷⁶⁶ ERA. 515-1-824. L 5, 17.

⁷⁶⁷ Raimo Sevon. Kordusõppused läbi teinud väliarmee. // Talvesõda. Lk 72-85.

⁷⁶⁸ Samas. Lk 85-88.

reservlast. Seega jõuti 5 aastaga kordusõppustel koolitada kokku u 21 000 reservlast ehk alla ¼ sõja korral mobiliseeritavast reservlaste arvust. Seda paistab olevat vähe võrreldes Soomega, kus neil aastatel jõuti koolitada 9 korda rohkem reservlasi. Soome sõjaaegne armee oli aga vaid 3 korda suurem. Tuleb aga arvestada, et Eestis toimus kordamisõppusi ka enne 1935. aastat, kui Soomes kõigile reservlastele õppusi ei korraldatud. Siiski võinuks ka Eestis koolitada rohkem reservlasi (soovitavalt topelt), eriti 1939. aastal, kui sõjaoht oli kasvanud.

Samuti oli kordamisõppuste aeg Eestis lühike, sõduritele 9 päeva, ratsaeskadronide sõduritele 1939. a ainult 3 päeva. Seega jäi väliõppusteks, eriti lahingõppusteks (koostööõppusteks) väeosadena vähe aega. Ainult reservlaste osalemine diviisi manöövritel (nt 1938) parandas olukorda. Soomes olid kordamisõppused pikemad, mis andis kahtlemata paremaid tulemusi.

Kordamisõppused (mis olid ka proovimobilisatsioonideks) näitasid siiski, et mobilisatsioonisüsteem töötab üldiselt laitmatult. Nii reservväelaste kogunemine kui veokite rekvireerimine toimusid kiirelt ja kavakohaselt. Tavaliselt lõpetati varahommikul alustatud väeosade formeerimine juba õhtupoolikul. Probleme esines mõnikord rekvireerimisel, valdadest toodi kõlbmatuid hobuseid ja vankreid.

Õppused näitasid puudujääke eriti reservohvitseride ja allohvitseride juhtimispraktikas, sõdurite väljaõppe tasemega jäädi üldiselt rahule. Heade lasketulemustega paistsid silma suurtükiväelased ja Merekindluste rannapatariide meeskonnad.

3.2.3. Kaitseväe relvastuse seis 1939. aastal

Relvastusega varustamise üldpõhimõtted

Eesti kaitseväes polnud rahu ajal olemas kõike relvastust ja varustust sõja korraks, mis oli ette nähtud sõjaaegse organisatsiooniga. Eesti taolisel väikeriigil polnud jõukohane ja majanduslikult otstarbekas sõja ajaks kõike vajaminevat ette muretseda. Eesti riigikaitset tugineti ikkagi välisabile ja loodeti osa vajaminevast relvastusest, sõjavarustusest ja moonast muretseda (osta) mobilisatsiooni ja sõja korral sõbralikest riikidest. Osa varustust ja laskemoona oli kavas valmistada Eestis. Rahu ajal olemasolev relvastus ja lahingumoon pidi tagama väljaõppe, piirikatte ja vastupanu esimestel sõjakuudel. Kohe mobilisatsiooni ajal ja esimesel sõjakuul oli kavas tellida umbes pool juurdevajatavast relvastusest, laskemoonast.

1930-ndate algul (1933. a ?) koostatud kaitseministeeriumi sõja esimese kuu kulude eelarve-eelnõus nähti ette kulutada riigikaitsele 38 856 500 krooni ehk ligi kaks tavalist aastaeelarvet. Põhiosa sellest summast pidi minema relvastuse, lahingumoon ja mitmesuguse varustuse hankimiseks. Mobilisatsiooni ajajärgul ja esimesel sõjakuul kavatseti sõlmida ostulepingud välismaa ja kodumaa firmadega sõjavarustuse hankimiseks ligi 30 miljoni krooni eest. Pool rahasummast tuli ederahana tasuda esimesel kuul.⁷⁶⁹

⁷⁶⁹ ERA. 495-12-504. L 2p-15.

Relvastuse üldseis 1939. a septembris

1939. a augustis viidi Eesti sõjaväe väeosades Varustusvalitsuse relvastusosakonna poolt läbi jalaväe relvvarustuse inventuur.⁷⁷⁰ Järgnevalt koostati 20. septembriks sõjaväes, sõjaministeeriumis ja Kaitseliidus oleva relvastuse, varustuse ja muude varade arvilise ja hinnalise seisu kokkuvõtteid seisuga 1. september (vt lisa 27).⁷⁷¹ Seejuures näidati ära uue sõjaaegse organisatsiooniga ettenähtud varustuse hulk, puudujääk ja lepingutega tellitud varustus.⁷⁷²

Lõppkokkuvõttes saadi sõjaväes, Sõjaministeeriumis ja Kaitseliidus olemasoleva varustuse ja ehituste koguväärtuseks 119 780 109 krooni. Mobilisatsiooni korraks ja oma tehniliste vahendite moderniseerimiseks oli sõjaväel ja Kaitseliidul sõjaaegsete koosseisude või kavade järgi puudu varustust 232 069 383 krooni eest. Seega ületas puudujäägi väärtus olemasoleva ligi kaks korda. Sealjuures oli ära tellitud või sõlmitud lepingud varustuse hankimiseks 29 949 362 krooni eest. Puudujäägina arvestatud summast tuli siiski maha arvata kodumaalt rekvisitsiooni korras hangitav varustus kokku 24 789 000 krooni eest, sõjaväe ehitustest ja piirikindlustustest 11 000 000 krooni. Kokkuvõttes oli vaja tagavaraks juurde soetada varustust u 166 331 000 krooni eest.⁷⁷³

Tegemist oli hiigelsummaga, mille leidmine oli Eesti riigile oma vahenditest kahtlemata ülejõu. Eesti 1939/40. aasta põhi riigieelarves nähti ette kulud 105,9 miljonit krooni, sh sõjaministeeriumile ja Kaitseliidule 25,5 miljonit krooni. Arvestades ka lisaeelarveid ja Riigikaitse fondi vahendeid poleks seda varustust suudetud isegi viie aastaga hankida. Alanud maailmasõja tingimustes oli relvastuse ja varustuse hankimine üldse raske, võimalike tarnijate ring ahenes ja tarnetähtajad pikenesid. Eesti riigikaitset oleks kiiresti suudetud moderniseerida vaid välisabiga (välislaenudega).

Kas hangitav varustus oleks taganud Eesti riigikaitse vajadused sõjaks N. Liidu vastu? Kahtlemata oleks Eesti ilma välisabita ikka hätta jäänud.

Maaväe relvastuse ja varustuse puudujäägist moodustas põhiosa suurtükid ja nende varustus (17,86 miljonit krooni) ning laskemoon (49,34 miljonit krooni), samuti käsirelvade laskemoon (11,21 miljonit krooni). Laskemoona ja suurtükke oli ära tellitud 11,78 miljoni krooni eest. Õhukaitse olid eelkõige puudu lennukid, nende relvad ja tehniline varustus (24,24 miljonit), õhukaitse suurtükid koos laskemoonaga, helgiheitjad ning helipüüdjad (20,56 miljonit krooni, millest tellitud umbes veerand). Merejõudude puudujäägist moodustasid suurema osa sõjalaevad ja nende varustus (15,07 miljonit krooni).⁷⁷⁴

Relvastuse seis 1939. aastal

Eesti kaitseväge relvastuse ja varustuse üldseisu võib hinnata väikeriigi kohta suhteliselt rahuldavaks, ehkki mitmes valdkonnas, nt õhukaitse esines suuri puudujääke.⁷⁷⁵

⁷⁷⁰ ERA. 498-13-677.

⁷⁷¹ ERA. 495-12-483; 498- 8-445. L 220-221, Varustuse seis sõjaväes ja kaitseliidus 01.09.1939.

⁷⁷² ERA. 495-12-436. L 82-82p.

⁷⁷³ ERA. 495-12-483. L 9-10.

⁷⁷⁴ Samas. L 7-8.

⁷⁷⁵ Vt ERA. 495-12-483, Varustuse seis sõjaväes ja kaitseliidus 01.09.1939; 495-12-85, Riigikaitse

Laskurelvade osas oli olukord 1939. aastal üldiselt rahuldav. Vintpüsse oli sõjaväel kokkuvõttes ligi 8000 ülearu, kuid polnud piisavalt nn eripüsse (ümbertehtud meetersihikuga ja lühendatud rauaga sõjapüsse, snaipipüsse ning kütipüsse) ning neid tuli asendada tavaliste vintpüssidega Sõjapüsse korrastas ja moderniseeris Tallinna Arsenal.⁷⁷⁶

Sõjapüsside ja kuulipildujate juures oli teatud probleemiks kaks erinevat põhikaliibrit: 7,62 mm vene ja 7,70 mm inglise. See raskendas kaitseväge varustamist. Samal ajal, kui püssid olid kahe põhikaliibriga (mida püüti ühtlustada väeosade ja sõjaväeringkondade kaupa), olid väeosades 1939. a-ni kergekuulipildujad 7,70 mm inglise ja enamik raskekuulipildujaid 7,62 mm vene kaliibriga. Seega vajati 4 eri liiki padruneid.⁷⁷⁷ Olukorra parandamiseks osteti Soomest juurde 612 - 7,62 mm kergekuulipildujat Madsen, mida 1939. a veel korrastati ja remonditi. 1. oktoobril 1939 oli neid väeosades 281.⁷⁷⁸ Piirkonniti oli vajalik sõjaväe, Kaitseliidu ja piirivalve relvakaliibrите ühtlustamine, eelkõige kätteüksustel. Sõjaväel olid 1. diviisi piirkonnas põhiliselt vene padrunita vintpüssid aga Kaitseliidul inglise padrunita.

Mitmed valmistatud või hangitud uued käsirelvad ei olnud 1939. a septembriks jõudnud vägedesse. Soomest sõjaväele hangitud püstolkuulipildujaid oli vaid ühes rügemendis. Ka Eestis valmistatud snaipipüsse ja kütipüsse oli väeosades vähe.

Peale selle oli Eestis Inglise firmale kuuluv nn Grimard'i relvapartii, ligi 40 000 vintpüssi, 500 raskekuulipildujat ja 500 kergekuulipildujat kaliibriga 7,92 mm.⁷⁷⁹ Nende kiiret kasutuselevõttu takistas laskemoona puudumine (seda hangiti 1940. a kevadeks Saksamaalt).

Eesti välisuurtükivägi oli arvuliselt suhteliselt suur ja vastas üldiselt sõjaaegse organisatsiooni vajadustele. Kvalitatiivselt oli see küll ajast maha jäänud nagu teisteski väikeriikides, enamus suurtükke olid I maailmasõja eelsed mudelid. Samas oli suurtükiväe areng kahe maailmasõja vahel mõõdukas ja moderniseeritult kõlbasid ka vanad mudelid kasutamiseks. Konstruksiooniliste uuendustega või laskemoona täiustamisega sai suurtükkide tulejõudu, laskekaugust suurendada.⁷⁸⁰

Suurtükiväe seisundit oli 1939. a algul halvendanud 114 mm inglise välihaubitsate mahamüümine. 1939. a Saksamaalt tellitud moodsate 150 mm ja 105 mm haubitsate kättesaamistähtajad olid alles 1940. a novembris ja 1941. a jaanuaris - aprillis.

Tõsisema puudujäägina tuleb märkida jalaväeosadel saaterelvade - miinipildujate ja tankitõrjerelvade puudumine. Tankitõrjerelvi oli Eesti kaitseväel vähe, 48 tankitõrjekahurit üksikute tankitõrjekompaniide jaoks ja 5 tankitõrjepüssi. Välismaalt

moderniseerimise plaan; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. // Sõja ja rahu vahel. I. Lk 226-264, 463-465.

⁷⁷⁶ ERA. 498-13-616. L 225p-226; 498-13-710. L 42, 119p-120; 510-1-108. L 85-86; T. Nõmm. Eesti sõjapüssid. // Tehnika ja Tootmine, 1992. 3. Lk 42-45.

⁷⁷⁷ Vintpüssipadrunid olid pidemetes, kuulipildujapadrunid mitte.

⁷⁷⁸ ERA. 510-1-65. L 72.

⁷⁷⁹ ERA. 498-13-712; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 247.

⁷⁸⁰ ERA. 495-12-85. L 16; Vt T. Nõmm. Eesti suurtükivägi 1918-1940. Relvastus ja ülesehitus.

jäeti hädavajalikud tankitõrjepüssid ja miinipildujad ostmata, neid püüti toota ise, kuid paraku ei jätkunud relvade suuremaks ja kiiremaks tootmiseks Arsenalil piisavalt tootmisvõimsust.

Puudusena tuleb märkida ka, et saadud uut relvastust (nt tankitõrje- ja õhutõrjekahureid) polnud võimalik täielikult kasutusele võtta lisavarustuse, veovahendite ja väljaõpetatud meeskonna puudusel.

1930-ndate keskpaigast oli Eesti laskemoonatöökodades ja Arsenalis läbi viidud laskemoona suur korrastamine ja täiendamine. Tänu Arsenali sisseseade uuendamisele hakati 1939/40 seal tootma mitut uut tüüpi laskemoona. 1939. a oli sõjaväel u 80 miljonit püssipadrunit ja u 270 000 suurtükiväelasku (osa elementidena). Sõja aja vajadused olid suuremalt osalt kaetud, laskemoona piisas vähemalt kaheks sõjakuuks. Uutele relvadele taheti ise valmistada 20 mm tankitõrjepüsside, 37 mm tankitõrje- ja õhutõrje laskemoona.⁷⁸¹

Soomusvägi. 1930-ndate lõpus puudusid Eestis lahinguvõimelised tankid, olemasolev soomustehnika (kergetankid Renault, tanketid TKS ja Arsenal-Grossley soomusautod) kõlbas vaid luureks ja väljaõppeks. Rasketankid Mark V loeti täiesti lahingukõlbmatuteks. Uute tankide (12 tk) tellimine ühe kergetankikompanii jaoks jäi enne maailmasõja algust tegemata.⁷⁸² Võrdluseks, 1930-ndatel aastatel jõudsid teised Balti riigid oma soomusväge moderniseerida: Läti hankis 18 ja Leedu 32 Vickersi kergetanki Inglismaalt. Leedul jäi veel Tšehhist osa tanke kätte saamata. Soome vananenud soomusvägi Talvesõjas erilist rolli ei mänginud.

Soomusrongide jaoks olid paigutatud 102 mm ja 152 mm kaugelaskekahurid 1935-36 raudteeplatvormidele ja moodustati raske kaugelaskepatari. 1939-40 jätkati soomusrongide kaugelaskepatareide arendamist.

Tõsisemaks probleemiks oli Eestis õhukaitserelvade vähesus, õhutõrjekahuritega oli võimalik kaitsta vaid Tallinnat. Õhukaitse suurtükiväegrupi ja Merekindluste relvastuses olid 1939. a 9 moodsat 37 mm Saksa õhukaitse automaatkahurit ja 4 vananenud 76 mm vene õhukaitsekahurit veoautodel. Õhutõrjekuulipildujaid oli 132. 1939. a võeti kasutusele ka välisfirmale kuuluvad 12 - 40 mm Boforsi õhutõrjekahurit.⁷⁸³

Lennuväe 38 lennukist oli 10 lahinguvõimelised, kuid needki vananenud. Moodsaid hävituslennukeid "Spitfire" kätte ei saadud.

Eestil oli ka arvestatav laevastik, milles oli muu hulgas 2 moodsat allveelaeva. Tallinnat kaitsesid Merekindluste tugevad rannakaitsepatareid.

Kraamivarustust ligi 100 000 mehelise sõjaväe varustamiseks sõja korral ei piisanud. Puudu oli riidevarustust, talvemütse, saapaid ja kiivreid. Mobilisatsiooni korral loodeti esialgu reservlaste poolt kaasatoodavale varustusele ja rekvireerimisele. Piisavalt polnud ka gaasikaitsevarustust.⁷⁸⁴

⁷⁸¹ T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 253-254,

⁷⁸² ERA. 495-12-85. L 11-15; 495-12-483. L 20-22; T. Noormets, M. Õun. Eesti soomusmasinad.

Soomusautod ja tankid 1918-1940. Lk. 34, 40-41, 45-46, 52-53, 72-73.

⁷⁸³ T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. Lk 247, 254.

⁷⁸⁴ ERA. 495-12-483. L 64, 82-85; 498-13-713. L 543-546.

3.2.4. Eesti piirikindlustustööd

Piirikindlustustööd 1933-1938

1930-ndate I poolel piirikindlustustöid praktiliselt ei tehtud, sest majanduskriisi tõttu raha selleks ei leidunud. 1933. a alustati vaid purustustööde ettevalmistamist. 1939. a koostatud aruandes riigikaitse tegevusest 1934-1939 on seda ette heidetud varasemale sõjaväe juhtkonnale. Väidetavasti ei peetud Narva jõe aktiivset kaitset vajalikuks. Kindral Laidoneri seatud põhimõtete järgi oli Narva jõgi Narva rinde peakaitseliiniks, mille kaitseks oli vajalik positsiooni aktiivne osa - Narva sillapea. Narva sillapea kindlustamine oli üheks tähtsamaks ülesandeks piirikindlustuste alal. Teise kaitseliini, Narva jõe joone (läänekalda ehk vasakkalda) kindlustamisele tuli mõelda alles pärast tähtsama liini, sillapea kindlustamist.⁷⁸⁵ Paraku ei edenenud piirikindlustamine eriti ka Laidoneri - Reegi ajal, ehkki riigikaitse finantseerimine paranes. Tehti mitu piirikindlustamisplaani ja katsetusi, kuid suuremaid töid ei alustatud enne 1939. aastat.

1932-33. a teostati 2. diviisi kaitsepiirkonnas kindlustustööde ja purustustööde ettevalmistamist. Kindlustustööd pidi teostatama sõjategevuse puhkemisel põhiliselt eratöõjõuga, töödejuhatajateks oli vaja kaitseväge kaadrit. Petserimaal nähti esimese kaitseliini joontel ette 4 positsiooni üldpikkusega 57-60 km (vt 2.3.7.). Nende kindlustamiseks kulus arvestuslikult 21 300 inimtööpäeva, 5800 hobusekoormat, palju okastraati ja puitmaterjali, kokku 153 000 kr. Vajalikuks peeti osa välikindlustustöid ära teha juba rahu ajal, sest ootamatu sõja alguse puhul poleks selleks aega ja tööjõudu jätkunud. Kaevikute ja tõkete rajamiseks oli vaja vähemalt 5 päeva. Planeeriti rahu ajal kindlustada, sh betoonraajatistega ka taga pool asuvad 7 positsiooni ja sõlme Petserist kuni Võruni.⁷⁸⁶

1934/35. a tehti Narva rindel luuret ja katsetusi kindlustuste väljaehitamiseks. Kõigepealt ehitati Narva jõe vasakule kaldale Riigikülla üks raskekuulipilduja kaponiir kahele relvale. Agusallu ehitati Vasknarva - Jõhvi suuna kaitse tugevdamiseks 2 raskekuulipilduja ja 2 kergekuulipilduja kaponiiri kahele relvale. Nii Riigikülla kui Agusalu kaponiiride pihta tehti katselaskmisi, mis näitasid Riigikülla kaponiiri sobimatust (lahtine ja moondamata asend, suured laskeavad). Keldrimäel uuendati 1935. a traattõke. Petseri Piusa tagusele positsioonile veeti kohale kivid ja kruus 8 kaponiiri ehitamiseks. Puhastati ka laskeväljasid.⁷⁸⁷

1936. aastal ehitati Teedeministeriumi poolt üks katsekaponiir Valdeki õppeväljale.

⁷⁸⁵ ERA. 2553-1-12. L 40-42, Aruanne riigikaitse tegevusest 1934-1939; 2553-1-2. L 160-161, Sõjavägede ülemjuhataja päevaraamat, sissekanne 10.08.1937.

⁷⁸⁶ ERA. 512-1-195. L 8-10, Kaitsevägede Staabi direktiiv 2. diviisi kaitsepiirkonnas fortifikatsiooniliste tööde ettevalmistamiseks sõja korraks, 23.11.1932; L 104-110p, Inseneriväe inspektori kiri Kaitsevägede Staabi ülemale koos kindlustamistööde kokkuvõtte ja seletuskirjaga, 24.03.1933; L 119, Tööpäevade, töö-, veo- ja materjali kulude kokkuvõtte.

⁷⁸⁷ ERA. 512-1-333. L 282, Inseneriväe inspektori aruanne piirikindlustamise tööde kohta. 29.09.1939; 495-3-493. L 262, 293, 1. diviisi tegevusearuanne 1934./1935. a.; 2. diviisi 1934/1935. aasta tegevusaruanne; 2553-1-12. L 42-43.

Selle pihta teostatud katselaskmiste ja Agusalu kaponiiride katselaskmiste tulemuste põhjal määras erikomisjon kindlaks betoonkaponiiride ehitustehnilised tingimused. Selgitati ka kaponiiride taktikalisi nõudeid. Samal aastal vaadati läbi Narva sillapea positsiooni organiseerimise kava. Täiendati 1. diviisi ja 2. diviisi purustustööde ettevalmistusi. 1937. a töötati kaponiiride katselaskmiste ja muude uurimuste varal välja kaponiiride ehitus-tehnilised põhitingimused, mis kiideti heaks Sõjavägede ülemjuhataja poolt. Teostati ka luure Narva sillapea positsiooni kaitseehitiste asukohtade kindlaksmääramiseks.⁷⁸⁸

Kuni 1937. a-ni oli ka Narva-Jõesuu ja Krivasoo rajooni valmis veetud ehitusmaterjali 20 kaponiiri ehitamiseks. 1937. a oktoobris nähti ette eraldada järgnevatel aastatel Riigikaitse fondi summadest 750 000 krooni piirikindlustustöödeks. Kava kohaselt peeti selle summaga võimalikuks teostada idapiiri kindlustustööd 85% ulatuses 1943. aastaks. Narva sillapea positsioon planeeriti täielikult kindlustada, kuid Narva jõe vasakkalda positsioonid 44%. Sillapeale kavatseti ehitada kaponiirid, komando- ja vaatluspunktid ning varjendid 900 mehele, tankitõrjekraavid, jalaväekaevikud, teostada moondamine. Narva jõe vasakule kaldale taheti püstitada kaponiirid eelkõige Narva-Jõesuu - Narva ja Kulgu - Piimanina positsioonidele ja ülejäägist ka Väska - Krivasoo ja Gorodenko - Permisküla positsioonidele. Arvestati, et Narva jõe vasakkaldale 50 kaponiiri ehitamiseks kulub 400 000 kr ja Narva sillapea positsiooni kindlustamiseks 900 000 kr.⁷⁸⁹

1938. aastal oli plaanis teha eeltööd Narva sillapea positsiooni kindlustamiseks, töötada välja sillapea kaitse plaan, asuda ehitiste ning tõkete projekteerimisele ning positsiooni väljaehitamisele, samuti määrata kindlaks piirikindlustustööde ulatus ja iseloom 2. diviisi kaitserajoonis Velje järve, Irboska, Optjoki jõe üldjoone ja Petseri rajooni kindlustamiseks. Tegelikuses jäi enamus planeeritust teostamata. 1938. aasta II poolel ehitati vaid raudbetoonist alused ja laskemoonakeldrid Narvas loodud kohtkindlate suurtükipatareide relvade jaoks ja üks raskekuulipilduja kaponiir Sutthofi parki ühe patarei juurde. Veeti ka ehitusmaterjali ning puhastati laskevälju Agusalu rajoonis.⁷⁹⁰

Piirikindlustustööd 1939. a. 1939. a töökavas olid samad ülesanded, mis 1938. a, kuid kava muudeti. Sõjavägede Staabi ülem kindralleitnant N. Reek andis 28. aprillil 1939 inseneriväe inspektorile ülesanded teostada kevadel luuret Irboska ja Velje järve vahel ning suvel luuret Narva sillapea eelsetel positsioonidel ja Vasknarva rajoonis. 1939. aasta septembri lõpuks ehitati Narva jõe vasakule kaldale kaponiirid, määrati kindlaks Narva sillapea positsiooni ulatus ja töötati välja kindlustustööde kava 2. diviisi kaitserajoonis. Narva-Jõesuu - Narva rajooni planeeriti ehitada 18 ja Kulgu - Piimanina rajooni 6 raskekuulipilduja kaponiiri kahele relvale, kuid neist jõuti enam-vähem valmis ehitada 10 Narva-Jõesuu ja Narva vahele. 14 kaponiiri ehitamine jäi pooleli. Töid hakkas takistama raua puudumine. Juulis teostati luure Gorodenko - Vasknarva rajoonis järgmise aasta

⁷⁸⁸ ERA. 495-12-430. L 38-39, Aruanne Kaitsevägede Staabi 1936. a. töökava täitmisest I osakonnas; L 4-5, 23-24. Kaitsevägede Staabi I osakonna 1937. a. töökava, Aruanne Sõjavägede Staabi 1937. a. töökava täitmisest I osakonnas; 2553-1-12. L 43.

⁷⁸⁹ ERA. 512-1-306. L 67-69, 71-73, Kava piirikindlustustöödeks ettenähtud 750 000 kr kulutamiseks ja seletuskiri kava juurde. 29.10.1937.

⁷⁹⁰ ERA. 495-12-464. L 40, Sõjavägede Staabi I osakonna 1938. a. töökava; 495-12-477. L 8-9, Aruanne Sõjavägede Staabi 1938. a. töökava kohta; 495-3-647. L 200; 512-1-333. L 282-283.

ehitisteks ning veel septembris teostati luuret Narva sillapea positsiooni ehitamiseks.⁷⁹¹ Inseneriväe inspektor teostas 5.-9. mail Irboska ja Velje järve vahelisel maa-alal üksikasjalikku luuret 2. diviisi, Võru-Petseri ja Tartu sõjaväeringkonna ülematega, määrati kindlaks positsiooni eelserv. Pärast detailset planeerimist valminud Velje-Irboska ja Vilo jaam-Sohha positsioonide väljaehitamise üldkava kinnitati alles 28. augustil.⁷⁹² Kagupiiril nähti ette 1939. a ehitada 18 kaponiiri Mäe Krupska - Vastse, Davõdova - Lopatova, Kolossovka - Kurkova rajooni ning kahekordne traattõke Velje järvest kuni Treppjärveni ja Vilo jaama - Sohha positsioonile. Traattõkke üldpikkus oli 25 km, esimene tõke pidi olema 4 m laiune ja raudvarrastel ning teine 2 m laiune tõke puuvaiadel. Septembri lõpuks jõuti valmis kaevata süvised ja vedada kohale materjal 8 kaponiiri ehitamiseks Pihkva - Riia kivitee ümbruses. Jõuti valmistada ka osa okastraattõkke raudvardaid ja puuvaiu. Tööd takistas erinevalt Narva rindest tööjuhatajate vähesus. Kokku oli Narva jõe ääres septembri lõpus tööl 171 sõjaväelast ja 164 eratöölise, Petserimaal 76 sõjaväelast ja 120 eratöölise.⁷⁹³ Vastavalt Sõjavägede Staabi ülema käsule 1. oktoobrist pandi seisma piirikindlustustööd nii Narva kui Irboska rindel.⁷⁹⁴

1938. a pidurdas Narva rindel piirikindlustustöid oluliselt selles lõigus kindlustustöid juhatanud Pioneeripataljoni 1. pioneerikompanii ülema kapten Nikolai Trankmanni reetlikkus - projektid tuli ju muuta. Trankmann müüs 1937. a Nõukogude luurele maha piirikindlustusi puudutavad materjalid.⁷⁹⁵ Piirikindlustustööde alustamist kagupiiril pidurdas Petseri suur tulekahju 1939. a mais. Selle tõttu oli vaba tööjõud sügiseni hõivatud linnas elamute ehitamisega.

Piirikindlustuste kavad. Inseneriväe inspektuuris 1939. a suveks valminud piirikindlustustööde plaani variandi kohaselt tulnuks idapiirile ehitada kokku 748 mitmesugust raudbetoonist laskepunkrit ja varjendit, sh 222 kaponiiri. Narva jõe joonele planeeriti 245 ja kagupiirile 503 püsikindlustust. Maksimumst hinnati kokku 4,5 miljonile kroonile. 1939. a jõuti valmis ehitada väga väike osa.⁷⁹⁶

Narva sillapea positsiooni kindlustamiseks nähti 1939. a juulis ette kolm joont - eelserv, toetusjoon ja varude positsioon, üldpikkusega 31,5 km (vt kaart 4). Positsioonile peeti vajalikuks ehitada raudbetoonist 66 raskekuulipilduja kaponiiri, 84 jaovarjendit ja kaevikut, 18 varjendit ja kaevikud tankitõrjekahuritele ja miinipildujatele, 6 suurtükiväe vaatluspunkti-varjendit ja 15 allüksuste juhtide komandopunkti-varjendit, telefonikeskjaamade varjendid ja kompaniide haavatute pesad, traattõkked kõigi kolme

⁷⁹¹ ERA. 495-3-647. L 200, Aruanne Sõjavägede Staabi 1939./40. a. töökava täitmisest I osakonnas; 612-1-333. L 284-285, Inseneriväe inspektori aruanne piirikindlustamise tööde kohta, 29.09.1939; L 464, 642, Sõjavägede Staabi ülema kirjad inseneriväe inspektorile, 28.04.1939; L 498-498p, Luurekokkuvõte, 29.07.1939.

⁷⁹² ERA. 512-1-333. L 642, Sõjavägede Staabi ülema kiri inseneriväe inspektorile, 28.04.1939; L 655-656, Akt 2. diviisi piirikindlustuste kaitsepositsioonide määramisest, 9.05.1939; L 716, Sõjavägede Staabi ülema kiri inseneriväe inspektorile, 31.08.1939.

⁷⁹³ ERA. 612-1-333. L 285-288, Inseneriväe inspektori aruanne piirikindlustamise tööde kohta, 29.09.1939; L 719-720, Inseneriväe inspektori kiri Sv. Varustusvalitsuse ülemale, 6.09.1939.

⁷⁹⁴ ERA. 512-1-333. L 294, Sv. Varustusvalitsuse ülema kiri Sõjavägede Staabi ülemale, 2.10.39.

⁷⁹⁵ H. Tõnismägi. Vabadusristi kavalerist salakuulajaks. // Ülekohtu toimikud. Tallinn, 1998. Lk 107-111.

⁷⁹⁶ T. Nõmm. Eesti piirikindlustused. // Tehnika ja Tootmine, 1992. 9. Lk 43-45.

joone ette ning kompaniide ja esijärgurühmade tiibadele, tankitõrjekraavid positsiooni eelserva ja varude positsiooni ette ja esijärgukompaniide tiibadele, ühenduskraavid. Laskeväli positsiooni ees tuli puhastada. Ehkki algselt taheti kõik raudbetoonist kaitseehitised teha vastupidavusega 152-203 mm mürskude otsetabamusele vähendas inseneriväe inspektor seda nõuet. 152 mm mürsukindlad betoonpunkrid pidid olema vaid maanteede ääres, kuna ülejäänud metsastel aladel asuvad punkrid pidid vastu pidama vaid 76 mm mürskudele. Kindlustustöid planeeriti alustada 1940. a kevadel.⁷⁹⁷

Narva jõe vasakule kaldale ja saartele Gorodenka ja Vasknarva vahel peeti vajalikuks esimeses järjekorras ehitada 14 raskekuulipilduja kaponiiri (vastupidavusega 152 mm mürsu tabamusele, neist 12 kahele poole laskmiseks). Teises järjekorras sooviti ehitada kaitseehitised, peamiselt meeskonna varjendid Permisküla saarele ja saarele Olgin Kresti küla juures, 2 kaponiir Permisküla saare taha jõe kaldale, 3 kaponiiri Karoli ja Vihtse küla vahele ning Vasknarva surnuaia rajooni tee sulgemiseks 3 kaponiiri (vt kaardid 3). Ka siin planeeriti ehitustöid alustada 1940. aastal.⁷⁹⁸

1939. a koostatud kava nägi ette ehitada Velje järve - Irboska 16,5 km pikkusele ja Vilo jaama - Sohha 6,5 km pikkusele positsioonile raudbetoonist kokku 108 kuulipildujakaponiiri (neist 77 kahele relvale), ühe suurtükikaponiiri (Irboska lähedale), 38 komando- ja vaatluspunkti, 356 pooljao varjendit, 736 laskekraavi, 144 km traattõkkeid ja 19,7 km tankitõrjekraave (vt kaart 8). Kaponiirid pidid olema Velje - Irboska positsioonil 2 - 3 joonel ja Vilo - Sohha positsioonil ühel joonel. Enamus kaponiire, komando- ja vaatluspunkte pidi vastu pidama 152 mm mürsu tabamusele. Tähtsamates rajoonides Velje - Irboska positsioonil olid 36 kaponiiri ja 8 vaatluspunkti nähtud ette tugevamana - 203 mm mürskude vastu. Laskuri- ja kergekuulipildujagude pooljao varjendid pidid vastu pidama 76 mm mürsule. Plaanist olid kalliduse tõttu välja jäetud jaovarjendid, 24 tankitõrjerelvade varjendit ja 5 sidumispunkti. Velje - Irboska positsiooni sügavus oli 0,5-1,5 km ja Vilo - Sohha positsioonil kuni 0,5 km. Kindlustuste kogumaksumus oli kalkuleeritud 3,17 miljonit krooni ja ehitamiseks planeeriti vähemalt 3 aastat. Teises järjekorras kavandati vastupanusõlmi ja toetuspunkte ka põhikaitseliini ette.⁷⁹⁹

Purustustööde ettevalmistamine

Purustustööde ettevalmistamine algas 1933. a - koostati piirialal teede ja sildade õhkimise plaan. 1. diviisi kaitserajooni purustustööde plaan kinnitati 1934. a. 1934. a algas õhkimiskambrite tegemine sildadesse ja teede muldkehadesse. Samal ajal valmistati suurel hulgal lõhkelaengute komplekte. 1939. a septembriks olid purustamiseks ette valmistatud sillad ja teede muldkehad idapool Narva jõge ja läänepool Narva jõge kuni Jõhvi - Iisaku jooneni, kokku 124 punktis. Lõhkelaenguid ja süütevahendeid purustustöödeks, 7,5 t hoiti enamuses Suure Männiku ladudes. 1. diviisil polnud vastavat ladu, kuid kohapeal hoiti laenguid ja süütevahendeid raudtee purustamiseks idapool

⁷⁹⁷ ERA. 512-1-333. L 468-470, Inseneriväe inspektori kiri Sõjavägede ülemjuhatajale 11.07.1939; L 546-548, Protokoll Narva sillapea-vastupanupositsiooni luure kohta 19. ja 20.06.39; L 551-552, 1. diviisi ülema kiri Sõjavägede Staabi ülemale 28.07.1939.

⁷⁹⁸ ERA. 512-1-333. L 498-498p, Luurekokkuvõte, 29.07.1939.

⁷⁹⁹ ERA. 512-1-333. L 659-660, Sõjavägede Staabi I osakonna ülema õiendus 2. diviisi piirikindlustustööde täiendava luure tulemuste kohta; L 693-708, Inseneriväe inspektori ettekanne Sõjavägede ülemjuhatajale, 11.08.1939.

Narva jõge ja Narva raud- ja puusilla õhkimiseks. 1939. aastaks oli 2. diviisi kaitsepiirkonnas I ja II purustuste ribas (kuni Petseri - Laura jooneni) tähtsamate maantee- ja raudteelõikude purustamiseks 57 kohas paigaldatud 540 õhkimiskambrit ja 19 raud- ja puusillale kinnitusklaambrid.⁸⁰⁰ I purustuste riba laengud olid paigutatud Petseri ja Valga laskemoonaladudesse. Petseris oli 4,2 tonni laenguid ja Valgas maanteede maa-aluseid laenguid 5,4 tonni 12 punkti jaoks. See moodustas 50% I riba jaoks vajaminevatest laengutest. Seega oleks sõja puhkemisel tulnud lõhkeained toimetada Tallinnast kagupiirile nagu ka Narva rindele, mis nõudis teatud ajakulu. 1939. a ehitati Võrru uus lõhkeainete ait, kuhu võis paigutada 23 tonni lõhkeaineid või tankitõrjemiine. I purustuste riba jaoks vajalik kogus, kokku 12 tonni lõhkeaineid (ammonaalist lõhkelaengupakid PUL 30 purustuskoha kambritele ja trotüülipakid 6 puusilla purustamiseks) ja süütevahendeid planeeris 2. diviisi staap alles 1940. a aprillis paigutada Võru laskemoonalattu. Lisaks taheti sinna paigutada ka 10 tonni (5000 tk) tankitõrjemiine. Edaspidi oli kavas ehitada Petserisse uued lõhkeainete aidad ning paigutada enamuse I riba laengutest sinna.⁸⁰¹

3.2.5. Teiste riikide piirikindlustused

Mitmed riigid nagu Prantsusmaa, Belgia, Tšehhoslovakkia ja Soome pöörasid 1930-ndatel aastatel piirikindlustuste rajamisele suurt tähelepanu. Kuid ainult Soome Mannerheimi liinist oli reaalselt kasu riigi kaitses.

Lätis ja Leedus piirikindlustuste rajamisega aktiivselt ei tegeldud. Leedus oli kaitseliinid sisemaal jõgede joonel, kuhu kavatseti rajada välikindlustused.

Soome piirikindlustused

Soome piirikindlustuste, nn Mannerheimi liinil asunud raudbetoonkindlustuste hulka ja tugevust on tavaliselt üle hinnatud, eriti Nõukogude sõjaajaloo kirjanduses. Uuematel andmetel oli tegelikult Karjale kannasel Talvesõja algul üldse 214 (või 221) raudbetoonist püsikindlustust, neist vaid 155 tulirelvadele: 147 (või 157) betoonkaponiiri kuulipildujate ja 8 suurtükide jaoks. Peale selle oli 38 (41) raudbetoonvarjendit, 14 (9) komandopunkti ja 6 betoneeritud jalaväe positsiooni. Peaaegu pooled neist (kaponiiridest) olid vananenud 1920-24. aasta ehitused. Peakaitseliinil oli kokku 127 betoonpunkrit, sh 101 lääneosas ja 26 idaosas (Vuoksi ja Suvanto taga), nende seas 86 kuulipilduja ja 8 suurtükikaponiiri. Suurtükikaponiirides Vuoksi ja Suvanto taga oli kokku 21 suurtükki (57 mm ja 75 mm). Idaosa kindlustused olid kõik ehitatud 1920-24. Peakaitseliini mõlemat tiiba toetasid rannasuurtükipatareid (Soome lahe rannikul 6 - 254 mm ja 12 - 152 mm suurtükki ja Laadoga ääres 4 - 152 mm ja 2 - 120 mm suurtükki). Peakaitseliinist läänes asus veel grupp 1920-24 ehitatud kindlustusi, kokku 63 betoonehitist, sh 40 kuulipildujakaponiiri. Tagalapositsioonil Viiburi juures oli samuti 24

⁸⁰⁰ ERA. 495-3-493. L 261-262, 1. diviisi tegevusearuane 1934./1935. a.; 512-1-333. L 283-284, 286; Inseneriväe inspektori aruanne piirikindlustamise tööde kohta. 29.09.39; 512-1-350. L 3-3p; T. Nõmm. Eesti piirikindlustused. // Tehnika ja Tootmine, 1992. 8. Lk 45.

⁸⁰¹ ERA. 512-1-350. L 3-5.

vana betoonehitist, sh 21 kuulipildujakaponiiri ja 3 varjendit. Üldse oli kuulipilduja- ja suurtükikaponiiridest Talvesõja käigus lahingutegevuse piirkonnas 55 ehk kolmandik.⁸⁰² Peakaitseliini lääneosas asunud kaponiiride seas oli 45 ühe-, 11 kahe- ja 11 kolme või nelja ambrasuuriga kuulipildujakaponiiri ning 2 vana suurtükikaponiiri. Peale nende oli 23 betoonvarjendit ja 8 komandopunkti. Kuulipildujakaponiiridest oli 15 üheambrasuurilist vanad, teised uuemad 1930-ndatel ehitatud. Uuemad kaponiirid andsid flankeerivat tuld, mitte frontaaltuld nagu vanad ja olid seega paremini kaitstud, ka raskemini avastatavad. 1937-39 ehitati nn “miljonilisi” kindlustusi, kokku 8 mitme ambrasuuriga flankeeriva tulega kuulipildujakaponiiri. Nimi tuli nende ehitusmaksumusest. Neil oli tavaliselt 2-3 lahingukasematti, millede vahel maa-aluses ühenduskäigus olid meeskonna- ja teenistusruumid. Lahinguambrasuure kaitsti tavaliselt soomusplaatidega ja osadel kaponiiridel olid soomustornid vaatluseks. Summa piirkonnas oli 5 “miljonilist” kindlustust. Betoonpunktrite ehitamine toimus veel vahetult sõja eel ja jätkus ka sõja ajal. Jaanuaris 1940 valmis 25 kaponiiri või punkrit Summankylä, Summajärvi ja Muolaa juures.⁸⁰³

Nõukogude Liidu sõjaväejuhid nägid Soome kindlustatud liinis ka puudusi: ei jätkunud suurtükiväge ja laskemoona, ei olnud piisavalt reserve tugipunktide garnisonide pidevaks vahetamiseks ega täiendamiseks; spetsiaalse relvastuse puudumine tugipunktides; raudbetoonehitised pidasid maksimaalselt vastu ainult 203 mm haubitsatele (punaarmeele olid ka 280 mm mortiirid).⁸⁰⁴

Soomes kasutati piirikindlustustöödeks Karjala kannasel 1939. a suvel massiliselt vabatahtlikke. Üliõpilasorganisatsioon Akadeemilise Karjala Selts alustas organiseerimist juba 1939. a aprilli algul ja tööd alustati 5. juunil. Kindlustustöödele registreerus nii palju vabatahtlikke, et kõiki soovijaid polnud võimalik rakendada. Praktiliselt korraldas tööd Kaitseliit ja toitlustamise eest vastutas naiste organisatsioon *Lotta Svärd*. Ligi 60 000-70 000 meest ja üle 2500 lotta ohverdasid kindlustustööde heaks tööädala. Iga nädal juuni algusest kuni oktoobri keskpaigani oli keskmiselt tööl 1500-3500 meest. Kindlustustöid kannasel jätkati oktoobris erakorralistele õppustele kutsututega.⁸⁰⁵

Tšehhoslovakkia piirikindlustused

Tšehhoslovakkias pandi pärast Saksa ohu kasvu 1930-ndate keskpaigast piirikindlustuste rajamisele suurt rõhku (piir Saksamaa ja Austriaga oli 2100 km). Piirikindlustuste kaitse all pidi toimuma relvajõudude mobilisatsioon ja vägede koondamine ning need pidid kindlustama vastupanu kuni liitlastelt abi saamiseni. Riik eraldas kindlustuste rajamiseks

⁸⁰² Anssi Vuorenmaa ja Antti Juutilainen. Müt Mannerheimi liinist. // Talvesõda. Lk 462-467; E.A.

Balašov, V.N. Stepakov. Linija Mannergejma i sistema finskoj dolgovremennoj fortifikacii na Karel'skom perešejke. Sankt-Peterburg, 2000. S. 13-19, 62-63, 74-75; Talvisodan historia. 1. S. 189-190, 214-218, 235; Urho Myllyniemi. “Pietari Suuren merilinnoituksesta” talvisodan merivoimiin. Meripuolustuksen tila ja valmius syksyllä 1939. // Sotahistoriallinen Aikakauskirja, 19. Suomen voima Talvisodassa. Helsinki, 2000. S. 52-54, 63.

⁸⁰³ Samas.

⁸⁰⁴ Punaarmee suurtükiväe ülema ettekanne kaitse rahvakomissarile 1.04.1939. // Tainõ i uroki zimnei vojny 1939-1940. S. 399-400.

⁸⁰⁵ Sture Merikallio. Kindlustustööd ja inimene. // Talvesõda. Lk 66-69; Talvisodan historia. 1. S. 220-224; M. Turtola. Konstantin Päts. Lk 198; Päevaleht. 4.04.1939.

hiigelsumma, kokku 7 miljardit krooni. Kindlustustöid alustati 1935. a, loodi fortifikatsioonitööde direksioon (ROP). 1936. a juunis Riigikaitse Nõukogule esitatud kindlustuste rajamise programm nägi ette kulutada 10,4 miljardit krooni. Planeeriti ehitada kokku 1276 rasket kindlustusobjekti ja 15 463 keskmist ja kerget objekti, kuid valmis jõuti ehitada 1938. a oktoobriks vaid 20% rasketest ning 64% keskmistest ja kergetest. Kõige ohtlikumasse piirkonda, Tšehhoslovakkia põhjapiiri keskossa (piirile Saksamaaga, tänapäeval Poolaga) Krkonoše mägedest kuni Odra (Oderi) jõeni ehitati raskete kindlustuste liini, millest valmis 8 kindlustuste gruppi 245-250 objektiga (jalaväe või suurtükiväe kaponiirid, sh pööratavate soomustornidega, vaatluspunktid). Neil olid maa-alused eluruumid, laskemoonalaod jm. Raskeid kindlustusi ehitati veel ka lõunasse Austria piirile, 16 objekti. Mujale, Tšehhia ja Moraavia piiridele rajati 8040 kerget ja keskmist kindlustusobjekti ning Slovakkia piiridele (peamiselt lõunasse Ungari piirile) 1942 objekti. Kokku valmis 1938. a septembriks seega 9892 kerget ja keskmist objekti, teistel andmetel 10 004 kerget objekti. Kerged objektid olid erinevad kuulipildujakaponiirid 1-2 kuulipildujaga (suurem osa flankeerivad), osadel oli relvastuseks tankitõrjekahur. Keskmised objektid olid flankeerivad kuulipildujakaponiirid 2-4 raskekuulipildujaga. Raudbetoonseinte paksus ulatus 1,2 m ja lae paksus 1 m, need pidasid vastu 100 mm või 150 mm haubitsamürsu tabamusele. Vanematel kergetel kaponiiridel olid seinad poole õhemad ja nad pidasid vastu 75 mm mürsu või 81 mm miini tabamusele. Raskete kindlustuste punkritest, kaponiiridest soomuskuplitega pidas suur osa vastu 280 mm kahurimürsu tabamusele, osa kindlustuskompleksides isegi 420 mm mürsu tabamusele. Kindlustusi pidid kaitsma spetsiaalsed polgud ja üksikpataljonid, kokku 138 pataljoni. Kindlustuste väärtust vähendas asjaolu, et paljud neist jäid valmis ehitamata ja sakslastel oli võimalik rünnata vähemkaitstud suundades.⁸⁰⁶

Nõukogude piirikindlustused Eesti piiril

Eesti ja Läti piiridele oli rajatud Leningradi sõjaväeringkonnas mitu kindlustatud rajooni. Aastatel 1928-32 oli ehitatud 50 km pikkune Kingissepa kindlustatud rajoon. 1938. a alguseks olid valminud Pihkva kindlustatud rajoon, milles oli 26 km laiusel rindel 4 kaitsesõlmes 50 püsikindlustust (DOT-i). 1938-39 ehitati veel kahte kindlustatud rajooni (KR). Ostrovi (nimetati ka Uus-Pihkva) kindlustatud rajooni rajati 40 km rindele Vasilevost Pustoje järveni 70 püsikindlustust (DOT-i) ja Sebeži kindlustatud rajooni Läti piirile 60 km rindele 75 DOT-i. Pihkva ja Ostrovi KR-d pidi ühendatama. Need kaks viimast konserveeriti 1940. a ilma relvastust paigutamata. Pihkva-Ostrovi kindlustatud rajoonis säilitati kuulipilduja- ja õpperoodudest garnison ka pärast Balti riikide okupeerimist.⁸⁰⁷

Kokkuvõte

Eestis tegeldi 1930-ndatel aastatel küll aktiivselt piirikindlustustööde ettevalmistamisega,

⁸⁰⁶ J.P. Wiśniewski. Armia czechosłowacka w latach 1932-1938. S. 144-163; P.M. Majewski. Nierozegrana kampania. S. 175-209; M. Zgórnjak. Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r. S.151-156.

⁸⁰⁷ A.G. Lenskij. Suhoputnye sily RKKK v predvoennye gody. S. 140-141; R.S. Irinarhov. Pribaltijskij osobyj.... Minsk, 2004. S. 104-105.

kuid reaalselt jõuti püsikindlustusi valmis ehitada vähe ja needki ainult Narva rindel. Ettevalmistustööd venisid ehkki vähemalt 1938. a või isegi 1937. a oleks võinud alustada tõsisemalt ehitustöid. Narva rindel pidurdas tööd kahtlemata N. Trankmanni tegevus. Pole selge miks alustati 1939. a Narva sillapea positsiooni asemel varem Narva jõe vasakkalda kindlustamist. Ilmselt hilineti positsiooni luure ja ettevalmistustöödega. Eesti sõjaväe juhtkonna veaks oli, et piirikindlustustööde kiirendamiseks ei rakendatud 1939. a vabatahtlikke (nt Kaitseliidu abi) nagu tehti Soomes.

Eesti 1939. a piirikindlustuste kava tundub Soome Mannerheimi liini kõrval suure projektina. Eesti piiridele ei planeeritud küll ehitada Soome "miljonikindlustuste" ja Tšehhoslovakkia raskete kindlustuste sarnaseid rajatisi. Kavandatud kahe kuulipildujaga flankeeriva tulega kaponiirid olid siiski piisavalt head. Eriti hädavajalikud olid kindlustused Petseri rindele. On selge, et rahu ajal tuli rajada kindlustused vähemalt esimestele kaitsepositsioonidele, sest vahetult sõja eel või algul neid enam ehitada poleks jõutud. Purustustöödest vaenlase peatamiseks ei piisanud.

Kõigi 1939. a kindlustuskavade elluviimine oleks kahtlemata oluliselt tugevdanud Eesti kaitsevõimet ja valmisolekut sõjaks. Paraku jäadi piirikindlustustöödega hiljaks, idanaaber 3 aastat ootama ei jäänud.

3.2.6. Kokkuvõte Eesti kaitseväge sõjalisest valmisolekust 1939. a

Kokkuvõttes polnud Eesti kaitseväge 1939. aasta septembris sõjaks valmis:

- sõjaväe organisatsioon polnud kooskõlas moodsa sõja vajadustega, organisatsioonilised ümberkujundused olid algusjärgus;
- sõjaväes oli isikkoosseisu puudujääk, mis takistas efektiivset väljaõpet ja alandas piirikatteväeosade lahinguvalmidust;
- sõjaväe relvastuse ja varustuse moderniseerimine oli algusjärgus, puuduvat relvastust polnud sõja korral võimalik juurde hankida;
- Eestis puudus efektiivne õhukaitse, õhutõrjekahuritega oli võimalik kaitsta vaid Tallinna mõnda rajooni, lennuvägi kõlbas ainult luureks ja sideks;
- saadud uut relvastust (nt tankitõrje- ja õhutõrjekahureid) polnud võimalik täielikult kasutusele võtta lisavarustuse, veovahendite ja väljaõpetatud meeskondade puudusel;
- sõjaväe väeosad ja üksused olid vähemobiilsed, motoriseeritud jalaväeüksused puudusid;
- piirikindlustuste rajamine idapiirile oli algusjärgus, üksikud püsikaitserajatised olid valmis Narva rindel;
- kõigi väeosade ja relvastuse, varustuse ning laskemoonaladude dislokatsioon polnud sobiv kiireks piirikatteks ja mobilisatsiooniks.

4. Eesti vastupanu võimalused 1939. a sügisel

4.1. Eesti ja N. Liidu valmistumine sõjaks 1939. a septembris

4.1.1. Eesti ettevalmistused sõjaks 1939. a septembris

Juba 1939. aasta augusti lõpus tugevdati valvet ja vaatlust Eesti piiridel ja sisemaal. 1. septembril kuulutas valitsus Eesti neutraliteeti puhkenud sõjas. 2. septembril arutas valitsus mobilisatsiooni küsimust, kuid seda ei peetud antud olukorras vajalikuks. 7. septembril saadeti kindral Laidoneri korraldusel Tallinnast Saaremaale garnisoniks 50-meheline komando. Laidoner püüdis sõda ära hoida ja seepärast ei lubanud ta midagi ette võtta, mis võis häirida või provotseerida N. Liitu. Pärast "Orzeli" juhtumit olid Eesti mereteed punalaevastiku kontrolli all.⁸⁰⁸ Punaarmee jõudemonstratsioonile vastuseks valmisolekut sõjaks siiski suurendati. Merelaevastiku divisjoni laevad olid 19. septembrist lahinguvalmiduses. 20.-22. septembril asuti tugevdama õhukaitset ja tankitõrjet ning saadeti suurtükiväegruppidele laiali 114 mm haubitsad. Naissaare komandatuuris kordamisõppustel olnud reservlased kasutati ära ka Merekindluste teiste patareide tugevdamiseks (vt 3.1.9.). Samal ajal otsustati ära jätta oktoobri algusse planeeritud reservlaste kordamisõppused suurtükiväeosades.⁸⁰⁹

24. septembril esitati Eesti välisministrile Moskvas Nõukogude sõjaväebaaside rajamise nõue. N. Liit oli koondanud Eesti ja Läti piiri taha ülekaalukad jõud ja ähvardas sõjaga, kui Eesti ei sõlmi vastastikuse abistamise lepingut. Samal päeval ilmusid Eesti õhuruumi Nõukogude Liidu luurelennukid.⁸¹⁰

Pärast N. Liidu nõudmiste teatavakssaamist (25. septembril) andis Sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner väeosadele korralduse lõpetada väliõppused ja koonduda oma alalistesse asukohtadesse ning katteväeosadel olla valmis vastava käsu saamisel kattekava teostamiseks ja kaadriväeosadel mobilisatsiooni läbiviimiseks. 27. septembril antud korraldusega alarmeeriti kõik staabid ja sõjaväe asutused ning kästi olla valmis kattekava rakendamiseks, mobilisatsioonikäskude vastuvõtmiseks ja edasiandmiseks. Samal ajal andis Laidoner nn operatiivkäsu nr 1, mis 28. septembri hommikul edasi anti.⁸¹¹ Selles anti juhtnõõrid diviisidele, Merejõudude juhatajale ning Õhukaitse ülemale juhuks, kui N. Liit alustab sõjategevust. Kindralleitnant N. Reek viis dokumendi

⁸⁰⁸ A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk 68-76; R. Maasing. Eesti ja N. Liidu delegatsioonide läbirääkimisi 1939. a. oktoobris. Lk 46; Oskar Mamers. Häda võidetule. Stockholm, 1958. Lk. 87-88.

⁸⁰⁹ ERA. 515-1-822. L 95; 515-1-824. L 5,17; A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk 81, 83-84.

⁸¹⁰ Martti Turtola. President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed. Tallinn, 2003. Lk 230.

⁸¹¹ ERA. 515-1-822. L 95; A. Luts. Heitluste keerises. I. Lk. 81-85; A. Luts. Mis toimus tegelikult ööl vastu 26. septembrit 1939. // Võitleja. 1970. Mai; A. Luts. Veelkord Eesti armee kaitseks. // Võitleja. 1970. November. Väekoondistele saadetud dokumenti pole nimetatud operatiivkäsuks.

lennukiga samal hommikul 1. ja 2. diviisi ning andis isiklikult üle. Samas jagas ta diviiside juhtkondadele infot Moskvast toimuvatest läbirääkimistest. Info ja Laidoneri juhtnõõrid edastati sõjaväeringkondade staapidesse, edasi sõjaväeosade ülematele, piirivalve jaoskondade ülematele, Kaitseliidu pealikele (idapiiri äärsetes maakondades). Ühtlasi kontrollis Reek väeosade valmisolekut.⁸¹² M. Ilmjärv on Laidoneri käsku nimetanud demonstratiivseks ja väitnud, et see anti hommikul, mõned tunnid enne lepingu allakirjutamist (tegelikult anti see vähemalt 15 tundi varem).⁸¹³

27. - 28. septembril pikendati veel Merekindluste ajateenijate teenistusaega ja reservlaste kordamisõppusi (vt 3.1.9.). Kindral Laidoner andis 27. septembril diviisiülematele, Õhukaitse ja Merejõudude juhatajale korralduse ära jätta kõik väekoondiste raamkavades varem ette nähtud väliõppused.⁸¹⁴ Moskva läbirääkimiste ajal olid häireseisukorras ka Tartu, Võru ja Narva Kaitseliit.⁸¹⁵

Sõjavägede Staap asus seisukohal, et üldmobilisatsiooni ei saa enam teostada, sest N. Liidu vägede arvuline ja tehniline ülekaal ning valmisolek Eesti piiridel oli kohutavalt suur. Eesti juhtkond ja valitsus eesotsas president Pätsi ja kindral Laidoneriga pidasid 26. septembril Eesti olukorda hinnates sõjalist vastupanu mõttetuks ja otsustasid N. Liidule järele anda.⁸¹⁶

Kattekava tegevusse ei rakendatud (katteväeosi ei paisatud piirile kattepositsioonidele, nagu kirjutab oma mälestusteraamatus E. Tambek⁸¹⁷) vaid tehti nn. ooteaja ettevalmistusi, et vastava käsu saamisel asuda kiiresti piirikattele. Laidoneri korraldusel püüti kokkupõrke ohtu vähendada - keelati tulistada N. Liidu lennukeid (mis teostasid luurelende), kästi olla ettevaatlik piiril, hoiduda vastase provotseerimisest. Sõjategevust lubati alustada vaid ülemjuhataja korraldusel. Kallaletungi korral ja side puudumisel tuli alustada tegevust kattekava kohaselt. Väeosad (sh 1. ja 7. jalaväerügement) jäid oma asukohtadesse, oldi häirekorras kasarmutes, suurendati valveposte. Sõdurid magasid kasarmutes riietes, püssid voodi kõrval, et olla valmis väljaastumiseks. Kattepositsioonidele (eelkõige Narva sillapeale) paigutati välihaatkonnad, raudbetoonpunkrid seati võitlusvalmis. Ilmselt paigutati neisse raskerelvi ja veeti valmis laskemoona. Valmistati ette komando- ja vaatluspunkte, kontrolliti sidevõrke, seati valmis sildade õhkimislaengud. Narva sõjaväeringkonna ülem soovis 28. septembril saada 4000 tankitõrjemiini. Ooteajal pandi Soomusrongirügemendi vedurid Tapal auru alla ning oldi valmis väljasõiduks. Kaadriväeosades tehti ettevalmistusi mobilisatsiooni läbiviimiseks. Tegeldi ka laskemoona ümberpaigutamise ja hajutamisega. Operatiivkäsu 27. septembril määras Laidoner ka endale asetäitjad, järjekorras kindralleitnant N. Reegi,

⁸¹² ERA. 515-1-822. L 96-96p, 1. diviisi staabiülema kolonel H. Matsalo informatsioon Narva sõjaväeringkonna ülemale, 28. septembril 1939; A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk 86.

⁸¹³ Sõja ja rahu vahel. I. Lk 372-373.

⁸¹⁴ ERA. 515-1-825. L 33, Sõjavägede Staabi ülema kiri diviisiülematele, Õhukaitse ülemale ja Merejõudude juhatajale, 27.09.1939; A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk 81.

⁸¹⁵ O. Mamers. Häda võidetuile. Lk 100.

⁸¹⁶ R. Maasing. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimisi.... Lk 48-49; Molotovi-Ribbentropi paktist.... Lk. 138-139; Eesti riik ja rahvas.... II. Lk. 200.

⁸¹⁷ E. Tambek. Tõus ja mõõn. Mälestusi kodumaalt. I. Tallinn, 1992. Lk 199.

kindralmajor H. Brede ja kindralmajor J. Orasmaa (H. Brede oli 3. diviisi ja Tallinna garnisoni ülem). Häireseisukord väeosades lõpetati mõni päev pärast lepingu sõlmimist.⁸¹⁸

Võib nõustuda, et pärast II maailmasõja algust septembri algupoolel osalist mobilisatsiooni (õieti reservlaste õppustele kutsumist) läbi viimata asetaski Eesti juhtkond oma riigi raskesse seisukorda.⁸¹⁹ Reservlaste õppustele kutsumist oleks võinud tõesti kasutada kattevägede tugevdamiseks. See oleks võimaldanud Eestil asuda läbirääkimistel N. Liiduga kindlamale positsioonile ja lihtsustanud vajadusel üldmobilisatsiooni läbiviimist.

4.1.2. Läti, Leedu ja Soome sõjalised ettevalmistused 1939. a sügisel

Lätis suurendati osalise mobilisatsiooniga - reservlaste õppustele kutsumisega 11. septembril sõjaväe koosseisu juba 15. septembriks 29 947 meheni. Täiendati puudulikult komplekteeritud väeosi. Pärast Poola purustamist oli Läti strateegiline seisund raske, kuna N. Liit võis rünnata Läti idapiiri kaitse lõunatiiba. Läti piir N. Liiduga pikenes u 104 km võrra. Septembri teisel pool tugevdati isikkoosseisu ja relvastusega idapiiri äärsid Latgale ja Zemgale diviisi väeosi ning seati nad osaliselt ümber paigutades valmis piirikatteks. Oktoobri algul kujunenud olukorras poleks siiski suudetud Läti sõjaväe mobilisatsiooni edukalt läbi viia.⁸²⁰

Juba enne Saksa-Poola sõja puhkemist astus **Leedu** samme oma neutraliteedi kaitseks. 5. septembriks kutsuti kordamisõppustele 2 aastakäiku reservväelasi ja 4 aastakäiku tehniliste vägede spetsialiste, kokku u 18 747 meest. 17.-18. septembril teostatud mobilisatsiooniga viidi sõja aja koosseisu 1. ja 2. diviisi, ratsaväe, lennukiväe ning osaliselt 3. ja 4. diviisi sõjaväeosad. Mobilisatsioon viidi läbi u 31 tunniga. Osa väeosi viidi alalistest garnisonidest Poola piirile, et tagada Leedu territooriumile sattuvate Poola sõjaväelaste interneerimine. Poola ja Ida-Preisimaa piiril viidi lisaks sõjaväeosadele lahinguvalmidusse Küttide Liidu üksused. Septembri lõpuks küündis sõjaväe isikkoosseis 89 470-ni. Riigikaitse Nõukogu 28. septembri otsuse kohaselt alustati 30. septembril demobilisatsiooni.⁸²¹ See tähendab, et mobilisatsioon polnud suunatud Leedu piirile koonduvate Nõukogude vägede vastu.

⁸¹⁸ A. Luts. Heitluste keerises. I-II. Lk. 81-86; A. Luts. Mis toimus tegelikult ööl vastu 26. septembrit 1939; A. Luts. Veelkord Eesti armee kaitseks.

⁸¹⁹ K. Deemant. Olgem õiglased. Lk 1564; Teenides isamaad: Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939-1940. // Akadeemia, 1990. 8. Lk 1660.

⁸²⁰ LVVA. 1474-1-512. L 1p-2; 1474-1-513. L 1p-2; ERA. 495-11-42. L 51, 54-54p, 63-64; V. Kuzmins. Latvijas brunoto spēku aizsardzības plāni. L 55-60.

⁸²¹ ERA. 495-11-41. L 5, 8-9, 16, 31, 33, H. Raidna telefonikõne 7.09. ja ettekanded Kaunases 7.09, 9.09. 15.09., 18.09.1939; LCVA. 929-5-566. L 10-10p; 929-5-547. L 1-2p, 18-25; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės....P. 31-32; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920-1939 m. P. 172; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 56-58.

Soomes alustati juba 1939. a suvel vabatahtlike abiga kindlustustöid Karjala kannasel. 7.-13. augustil viidi kannasel läbi suured manöövrid. Augusti lõpus mobiliseeriti osaliselt rannakaitse ja 1. septembril viidi merevägi kattegrupeeringusse. 9. septembril kutsuti augustis tegevteenistusest vabastatud käsutusväelased tagasi teenistusse, täiendati katteväeosi. 23. septembril kutsuti teenistusse piiriäärsete väeosade reservväelased. Septembri lõpus algas reservohvitseride mobilisatsioon, mis toimus kordusõppustele kutsumisega. 11. oktoobril, enne läbirääkimiste delegatsiooni Moskvasse sõitu, alustati kõigi reservväelaste varjatud mobilisatsiooni õppekogunemistele kutsumisega. Väliarmee õppused algasid 14. oktoobril ja 23. oktoobriks oli väliarmee suuremalt osalt koondatud piiridele Karjala kannasel ja Laadogast põhja pool. 8. oktoobril algas elanikkonna vabatahtlik ja 17. oktoobril sunniviisiline evakueerimine piirialadelt, eelkõige kannaselt. Inimesi evakueeriti ka suurlinnadest, eelkõige Helsingist ja Viiburist.⁸²²

Kokkuvõttes alustati Soomes varakult kaitsete valmistusi. Poolteist kuud enne lahingutegevuse algust viidi läbi varjatud mobilisatsioon, jäi aega väeosade meeskondade kokkuliitumiseks, maastikuga tutvumiseks, kaitsepositsioonide ettevalmistamiseks.

Talvesõja algul 1939. a novembri lõpus olid Nõukogude Liidul Soome vastu koondatud 21 laskur- ja mägilaskurdiviisi ning 5 tanki- ja üks motolaskurbrigaad kokku 425 640 sõjaväelasega. Väekoondiste hulgas ja isikkoosseisus polnud punaarmee algul suurt ülekaalu, kuid oli 5-kordne ülekaal suurtükiväes ja veel suurem tankides ja sõjalennukites. Soome sõjaväes oli 265 000 inimest (teistel andmetel 295 000), 534 suurtükki ja miinipildujat, 26 tanki ja 270 sõjalennukit.⁸²³

Ehkki kvantitatiivselt oli Punaarmee suur tehniline ülekaal, Nõukogude juhtkonna sõjaplaan nurjus. Punaarmee ei õnnestunud detsembris Soome kaitsest läbi murda, sest vastast oli alahinnatud ja pealetungiks ka tähtsamatel suundadel (Karjala kannasel) polnud koondatud piisavalt jõude. Puudus pealetungi eduks vajalik kolmekordne ülekaal elavjõus.⁸²⁴

Pärast jõudude juurdetoomist ja tõsisemat ettevalmistust murdis punaarmee veebruari keskel suurpealetungiga Mannerheimi liinist ja kuu lõpus ka vahepealsest kaitseliinist läbi. Laadogast põhja pool õnnestus aga soomlastel pealetungivaid vaenlase diviise sisse piirata või tagasi tõrjuda.

Vaatamata Inglise ja Prantsuse abi saamise lootustele ning ägedale vastupanule oli Soome olukord märtsi alguses Karjala kannasel raske. Soomel polnud enam piisavalt jalaväge laieneva rinde hoidmiseks. Hakkasid lõppema ka suurtükiväe laskemoona tagavarad.⁸²⁵ Nõukogude väejuhatas koondas rindele uusi diviise. Sõja lõpul oli Soome

⁸²² ERA. 495-11-43. L 63, Andmeid Soomest; A. Kristian. Soome Talvesõjas. // Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas. II. Stockholm, 1955. Lk 103; Talvesõda 1939-1940. Lk 70, 71, 146-150; Juri Kilin. Optimizm. Na čto nadejalis finnõ v 1939 godu? // Rodina. 1995. 12. S. 50; O. Manninen, N.I. Baryšnikov. Peregovory osen'ju 1939 goda. // Zimnjaja vojna 1939-1940. Kn. 1. S. 114, 117.

⁸²³ A. Vuorenmaa. Defensive strategy and basic operational decisions in the Finland - Soviet Winter War 1939-1940. P. 77; M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. S. 125.

⁸²⁴ Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 188, 191-198; A. Isaev. Antisuvorov. Desjat' mifov Vtoroj mirovoj. S. 54-63.

⁸²⁵ O. Manninen. Moščnoje sovetskoje nastuplenije. // Zimnjaja vojna 1939-1940. S. 319-322; Lasse

vastu 60 diviisi (700 laskurpataljoni), 3 õhudessantbrigaadi, tankibrigaadid jt üksused, kokku 960 000 inimest, 11 266 suurtükki ja miinipildujat, 2998 tanki ja 3253 lahingulennukit. Soome vastu tegutses 39% õhujõududest. Soome armees oli sõja lõpus 340 000 inimest (teistel andmetel 365 000), 944 välisuurtükki, rindel oli 180 pataljoni.⁸²⁶ Üldiselt ei olnud Soome sõjavägi Talvesõja algul ega lõpus siiski piisavalt tugev vaenlase peatamiseks. Vaja oli välja panna suuremad jõud, mida peale aastast ettevalmistust ja sõjavarustuse juurdesaamist ka suudeti. Kahe sõja vahel hoiti sõjaväge suuremas valmisolekus - isikkoosseisus oli 98 000 meest. Jätkusõja algul 1941. a juulis suutis Soome pärast mobilisatsiooni välja panna juba 475 000 meest (ehk 12,8% rahvastikust), 16 jalaväediviisi, 2 jäägri- ja ühe ratsaväebrigaadi. 1944. a suvel tõusis kaitsevähke koondatud meeste arv 530 000-ni (ehk u 14,3% rahvastikust). Soome armeel olid toeks ka Saksa väed.⁸²⁷

4.1.3. Nõukogude Liidu valmistumine sõjaks Balti riikide vastu 1939. a

Väegruppeeringu moodustamine ja koondamine

N. Liidus astuti samme rahuaegsete relvajõudude suurendamiseks kaitse rahvakomissari 15. augusti direktiivi kohaselt. 25. augustil asuti olemasolevate väekoondiste baasil formeerima uusi rahuaja diviise. Leningradi sõjaväeringkonnas moodustati 5. septembriks juurde 3 laskurdiviisi. Vägede isikkoosseisu suurendamiseks pikendati septembri algul läänepoolsetes sõjaväeringkondades ajateenijate teenistusaega ühe kuu võrra. Algas ka kutsealuste teenistusse kutsumine uue, 1. septembril vastu võetud Üldise sõjaväekohustuse seaduse järgi. 4. septembril viidi väed 6 läänepoolses sõjaväeringkonnas lahinguvalmiduse seisundisse. 7. septembril alustati 7 läänepoolses sõjaväeringkonnas, sh Leningradi SR-s reservväelaste kutsumist suurtele õppekogunemistele, mis tähendas varjatud mobilisatsiooni. Algasid otsesed sõjalised ettevalmistused Poola vastu aga ka vägede koondamine Balti riikide ja Soome piiridele. Kõigi ettevõetud sammude tulemusel tõusis Punaarmee isikkoosseis 20. septembriks 5,3 miljoni inimeseni ehk lähenes sõjaaegsele koosseisule (6,5 miljonit).⁸²⁸

Laaksonen. Olisiko taistelija pystytty jatkamaan? Suomalaisten tilanne kannaksella Talvisodan lopussa 1940. // Sotahistoriallinen Aikakauskirja. 19. 2000. S. 128-174; Ilmari Hakala. Predel pročnosti. Mogla li Finlandija prodolžat bojevyje dejstvija? // Rodina. 1995. 12. S. 111-112.

⁸²⁶ O. Manninen. Moščnoje sovsotkoje nastuplenije. S. 319-322; O. Manninen. Political expedients for security during the "Interim peace" and at the start of the Continuation war (1940-1941). P. 100.

⁸²⁷ Ari Raunio. Talvi-, jatko- ja Lapin sodan yhtymät. // Itsenäisyyden puolustajat. Rintamalla. Suomi 85. S. 339-341; Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt. S. 108; S. Hietanen. Aseistautuva kansakunta 1940-41. // Itsenäisyyden puolustajat. Rintamalla. Suomi 85. S. 122; O. Manninen. Political expedients for security during the "Interim peace" and at the start of the Continuation war (1940-1941). P. 100; A. Juutilainen. Operational decisions by the Defence Forces 1941-1944. P. 157.

⁸²⁸ M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. S. 270-272, 292-294; T. Tannberg. Nõukogude Liidu ettevalmistused sõjaks. // Sõja ja rahu vahel. I kd. Lk 308-309; A. Isaev. Antisuvorov. S. 86-87, 90-99.

Suurte õppekogunemiste käigus kutsuti Leningradi SR-s teenistusse 325 300 reservväelast. Täis komplekteeriti ja viidi lahinguvalmidusse 4 laskurkorpuse ja üks tankikorpuse juhatus, 17 laskurdiviisi, üks ratsaväediviis, üks motoriseeritud ja 6 tankibrigaadi. Väed koondati Eesti ja Soome piirile 14. septembril muudeti Novgorodi armeegrupp 8. armeeks, mille juhatus asus Pihkvasse. 14. septembril andis kaitse rahvakomissar oma direktiivis sõjaväeringkonna juhatajale ka juhtnõõrid vägede koondamiseks Kingissepa ja Pihkva suunale. Ringkonna lennuvéigi tuli koondada välilennuväljadele ja viia täielikku lahinguvalmidusse. 15. septembrist läks Leningradi sõjaväeringkonna operatiivalluvusse Kalinini sõjaväeringkonnas moodustatud 7. armee, mille väeosi hakati koondama Läti piiridele.⁸²⁹

Punalipuline Balti laevastik (PBL) viidi 14. septembrist Leningradi sõjaväeringkonna operatiivalluvusse. Laevastiku üleviimist sõjaseisukorda alustati 16. septembril. "Orzeli" põgenemise järel Soome ja Riia lahte saadetud Nõukogude sõjalaevad võtsid 19. septembrist oma kontrolli alla Eesti mereühenduse välismaailmaga. 24. septembril viidi laevastiku lahingulaevad ja miiniristlejad väljasõidu valmisolekusse. 24. septembril, baaside nõude esitamise päeval, alustasid Balti laevastiku lennukid uusi luurelende Eesti ja järgnevalt ka Läti õhuruumis.⁸³⁰

26. septembril andis kaitse rahvakomissar K. Vorošilov Leningradi sõjaväeringkonna juhatajale K. Meretskoviile direktiivi vägede koondamiseks Eesti ja Läti piiridele. Koondamine pidi lõpetatama 29. septembriks. 7. armee alluvusse anti veel osa vägesid Valgevene sõjaväeringkonnast, 3. armee 4. laskurkorpus, mis oli osalenud sõjakäigul Poola.⁸³¹

Nõukogude väegruppeering septembri lõpus

28. septembriks oli Kingissepa rajooni koondatud üksik laskurkorpus (2 laskurdiviisi, tankibrigaad ja korpuse suurtükiväepolk). Juurde toodud oli 16. laskurdiviis ja 35. tankibrigaad. Pihkva piirkonda oli koondatud 8. armee, koosseisus 1. laskurkorpus, 10. tankikorpused ja teised väekoondised ning üksused, kokku 5 laskurdiviisi, ratsaväediviis, 4 tankibrigaadi, laskur-kuulipilduja brigaad, 5 korpused ja ülemjuhatus reservi suurtükiväepolku jm. toetusüksused (vt lisa 34). Osa jõude, 4 kattejõudude diviisi olid täis mobiliseeritud juba 17. septembriks. Vägedes oli kokku 136 000 sõjaväelast, 1535

⁸²⁹ NL kaitse rahvakomissari direktiivid Leningradi sõjaväeringkonna juhatajale nr 16659, 11.09.1939; nr 16669, 14.09.1939; nr 16668, september 1939; nr 0052, 16.09.1939; kaitse rahvakomissari direktiiv Kalinini sõjaväeringkonna juhatajale nr 16664, september 1939. // Tainy i uroki zimnej vojny 1939-1940. S. 37, 39-41; M.I. Meltjuhov, Upuščennyj šans Stalina. S. 146, 272, 292; Prinimaj nas Suomi-krasavica. S. 244.

⁸³⁰ PBL kergete sõjalaevade salga staabiülemajuhis vaenlase allveelaevade otsinguteks ja nende hävitamiseks, 19.09.1939; PBL 1. miini-torpeedo lennuväepolgu ekipaažide luureettekanded, 25.-27.09.1939. // Punalipulise armaada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939-juuni 1940. Koostaja E. Kaup. // Tuna. 1999. 4. Lk 19-24; M. Morozov. Povod k nesostojavšejsja vojne. S. 26-32; Sovetsko-finljanskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 62.

⁸³¹ M.I. Meltjuhov, Upuščennyj šans Stalina. S. 147; B. Petrov. Vooružennye formirovanija Pribaltiki nakanune i v načale Velikoj Otečestvennoj vojny. // Voенno-istoričeskij arhiv. Vypusk 10. 2000. S. 269-270.

suurtükki, 1318 tanki. Läti vastu koondati samal ajal 7. armee 3 laskurkorpusega, kokku 8 laskurdiviisi, ratsaväediviisi ja 3 tankibrigaadi, kokku u 170 000 sõjaväelast.⁸³²

Leningradi sõjaväeringkonnas olevast lennuväest annab pildi Soome vastu oktoobri lõpus koondatud jõud: kokku 1581 sõjalennukit, sh 953 hävitajat, 694 pommitajat, 24 luurelennukit, 10 tulekorrigeerimislennukit. Sealhulgas on arvestatud Balti laevastiku õhujõudude 296 lennukit.⁸³³ Eesti vastu oleks võidud tõenäoliselt saata 500 kuni 700 sõjalennukit.

N. Liidu Balti laevastikul oli 1939. aasta novembri lõpus Talvesõja algul rivis 189 sõjalaeva, sh laevastiku eskaadris 2 lahingulaeva, 1 ristleja, 2 miiniristlejate liidrit ja 11 miiniristlejat, 3 allveelaevade brigaadis 29 allveelaeva, torpeedokaatrite brigaadis 62 torpeedokaatrit, kahuripaate divisjonis 3 kahuripaati, laevastiku veerajooni valves 13 valvelaeva, 28 miinitraalerit, 1 miiniveeskja, 2 võrgutõkestajat, võrgupargas ja 29 valvekaatrit (eri allikates on mõnevõrra erinevaid arve). Balti laevastiku õhujõududes oli 450 lennukit, sh 111 pommitajat, 214 hävitajat ja 115 mereluurelennukit ja 10 tavalist luurelennukit. Lahingukorras oli neist 411. Laevastiku rannakaitse koosseisus oli meredessantüksus - üksik eri laskurbrigaad (OSSB), milles oli 4 pataljoni.⁸³⁴

Nõukogude rünnakuplaanid

Marssal K. Vorosilovi operatiivses direktiivis Leningradi sõjaväeringkonna juhatajale 26. septembril anti suunised Eesti vastase sõjategevuseks. Seejuures rõhutas ta, et armee tegevus peab olema otsustav, ei tohi asuda frontallahingutesse vaenlase kindlustatud positsioonidega vaid tuleb tungida tiibadelt vaenlase tagalasse. Juba 27. septembril esitas Leningradi sõjaväeringkonna staap operatsiooniplaani, mis järgmisel päeval kinnitati rahvakomissari poolt. Samal 28. septembril saatis Leningradi sõjaväeringkonna juhataja K. Meretskov operatiivkäsud Kingissepa laskurkorpusele ja 8. armeele. Väed pidid 29. septembri hommikuks lõpetama koondumise piirile. Kingissepa grupp pidi koos Balti laevastikuga hõivama Narva jõe ülepääsud, purustama Eesti vägede Narva väegrupi ja kiiresti tungima üle Rakvere, Tapa, et vallutada Tallinn. 8. armee ülesanne oli purustada Eesti Irboska - Petseri väegrupp, tungida edasi Tartu ja koos Kingissepa grupiga hõivata Tallinn ja Pärnu. Armee pidi saatma tiiva julgestamiseks 1. tankibrigaadi ja 25. ratsaväediviisi koos 2 motoriseeritud laskurpolguga Valga peale. Läti sekkumisel pidid need tegutsema edasi Riia suunas. Balti laevastik pidi ründama Eesti mereväebaase, hõivama, mitte hävitama laevastiku ja toetama maavägede pealetungi suurtükitle ja 4000 mehelise dessandiga. 7. armeele andis Meretskov käsu juba 28./29. septembri öösel kell 1. Armee pidi katma Eesti operatsiooni Läti piiri poolt ja Läti sekkumisel tungima kiiresti mööda mõlemat Daugava kallast Riia suunas.⁸³⁵

⁸³² M.I. Meltjuhov, Upuščennyj šans Stalina. S. 147-148; Prinimaj nas Suomi-krasavica. S. 244-254.

⁸³³ Leningradi sõjaväeringkonna juhataja ettekanne kaitse rahvakomissarile Soome maa- ja merejõudude purustamise plaanist, 29.09.1939. // Tainy i uroki zimnej vojny 1939-1940. S. 56-57.

⁸³⁴ Sovetsko-Finljandskaja vojna 1939-1940. Boevye dejstvija na more. S. 11-12, 122; M. Monakov. "Fakel" nad Baltikoj. // Sovetsko-finskaja vojna 1939-1940 g.g. Hrestomatija. Minsk, 1999. S. 391; Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 62-64.

⁸³⁵ M.I. Meltjuhov, Upuščennyj šans Stalina. S. 147-148; B. Petrov. Vooružennye formirovanija

Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogu saatis Balti laevastiku sõjanõukogule 4. septembril ülesanded laevastiku jaoks sõjaks Soome ja Eesti vastu.⁸³⁶ Balti laevastiku sõjaplaan Eesti vastu töötati välja 26.-27. septembril. Operatiivplaan nägi ette 29. septembril alustada pärast signaali “Vulkaan” saamist tegevust. Laevastiku ülesandeks oli hävitada Eesti laevastik, purustada Tallinna ja Kunda mereväebaasid, tõkestada sõjalaevade pääs Soome lahte, toetada tiival punaarmee edasiliikumist ning valmistada ette Tallinna kindlustatud rajooni hõivamine. Laevastiku lennuvägi pidi otsima ja hävitama Eesti sõjalaevu, pommitama vägesid Narva maakitsusel ja kuni 30 km sügavuseni tagalas põhja pool raudteed Soome lahe rannikul, purustama Rakvere ja Kunda lennuväljad, Sonda raudteesõlme, hävitama kaitseehitised Eesti rannikul ja Tallinna piirkonnas, takistama miinitõkete panemist, katma laevastiku tegevust ning takistama Eesti lennukite üle rinde tungimist. Samuti tuli toetada meredessanti. Eesti rannakaitsepatareisid pidid ründama 18 pommitajat DB ja baasis asuvat laevastikku 27 pommitajat SB. 27 luurelennukit MBR olid määratud Tallinna baasi õisteks pommirünnakuteks. Reservgrupp, 18 DB pidi ründama laevu Soome lahes. Kergete sõjalaevade salk (3 miiniristlejate divisjoni 10 miiniristlejaga ja juurde antud kiir(valve)kaatrite divisjon 4 kaatriga) pidi tulega purustama Kunda mereväebaasi, toetama nõudmisel 11. laskurdiviisi pealetungi tiivalt suurtükitelega, katma laevu allveelaevade eest ja takistama miinitõkete panekut Tallinna rajooni. Üks divisjon pidi patrullima Juminda neeme rajoonis. Narva jõe suudmesse ja Kunda lahe rajooni kavatseti maandada meredessant, erilaskurbrigaadi 3 pataljoni. Lääne kindlustatud rajooni kaks raudteepatareid pidid toetama 11. laskurdiviisi pealetungi ja dessandi teelesaatmist. 3 allveelaevade brigaadi pidid hävitama vaenlase laevu Soome ja Riia lahes ning takistama miinitõkete panekut Tallinna rajoonis. Laevastiku eskaadri lahingulaevad ja ristlejad Kroonlinnas pidid olema 1-tunnilises valmisolekus väljumiseks baasist.⁸³⁷ Plaani täitmiseks alustasid 27. septembri õhtul hargnemist positsioonidele Eesti rannikul, Soome lahe ja Irbeni lahe sissepääsude ees 8 allveelaeva. Merele väljusid ka pealveelaevad. Samal õhtul korraldati provokatsioon kaubalaev “Metallistiga”. Tegelikult oli tegemist Balti laevastiku sõelaevaga (transpordilaevaga), mida üldse ei uputatud. Asuti ette valmistama meredessantoperatsiooni Eesti rannikule. Dessandi põhikava valmis 29. septembriks ja samal päeval kooskõlastati koostöö maavägede 11. laskurdiviisiga. Kroonlinna ja Oranienbaumi sadamatesse ning reidile koondati vajalikud dessantalused. Ööl vastu 30. septembrit pidi laevad viidama Luuga lahte dessandi pealevõtmiseks, kuid see venis halva ilma tõttu 30. septembri õhtuni.⁸³⁸ Nagu näha hilines dessantoperatsiooni ettevalmistamine ja tegevus jätkus veel kaks päeva pärast baasidelepingu sõlmimist Eestiga.

Pribaltiki.... S. 269-270.

⁸³⁶ Sovetsko-fiinljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 159-160.

⁸³⁷ PBL staabi käskkiri, nr 4/op, 29.09.1939. // Punalipulise armaada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939-juuni 1940. // Tuna. 1999. 4. Lk 24-26; M. Morozov. Povod k nesostojavšejsja vojne. S. 31-32, 38.

⁸³⁸ M. Morozov. Povod k nesostojavšejsja vojne. S. 32-38; PBL staabi 1. osakonna 3. jaoskonna ülema teatis, 22.10.1939. // Punalipulise armaada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939-juuni 1940. Lk 20.

Eesti vastane pealetungioperatsioon planeeriti kiiruga ja paistab, et tõsiseid ettevalmistusi selleks ei tehtud. Ilmselgelt Eesti ja Läti sõjajõudu alahinnati. Tõenäoliselt loodeti Eesti vastupanu kiiresti murda nagu ka hiljem planeeriti sõjategevust Soome vastu, umbes ühe – kahe nädalaga. Operatsiooniks Karjala kannasel (Soome kannase armee purustamiseks) ja Laadoga piirkonnas planeeriti Leningradi SR staabis 10-15 ööpäeva, väed pidid liikuma 10-12 km ööpäevas. Põhja pool nägi 9. armee ette vägede edasitungimist Soomes ööpäevas 18 kuni 30 km. Rootsi piirini (245 km) planeeriti jõuda 20 ööpäevaga.⁸³⁹ Eesti valitsuse mitte nõustumisel N. Liidu nõudmistega oleks Punaarmee alustanud 29. või 30. septembril kallaletungi.

4.1.4. Poolte jõudude vahekord septembris ja jõudude hinnang

Eesti sõjaväe ja Eesti piiridele 1939. aasta septembri lõpus koondatud Nõukogude Liidu relvajõudude vahekord oli järgmine:

Tabel 17

Eesti ja tema vastu koondatud N. Liidu sõjajõudude üldine vahekord 1939. a septembri lõpus

Jõud	Eesti	NSV Liit	Suhe
Isikkoosseis	12 572 / 104 364*	136 400	1 : 11 / 1 : 1,3
Jalaväerügemendid	2 / 16*	22	1 : 11 / 1 : 1,4
Suurtükid	235	1535	1 : 7
Tankid	22 (18)	1318	1 : 60 (73)
Soomusautod	23 (13)	156	1 : 7 (12)
Sõjalennukid	38 (10)	700	1 : 16 (37)
Sõjalaevad	7	189	1 : 27

* Sõjaväe isikkoosseisu ja jalaväerügementide arv enne ja pärast mobilisatsiooni.

Sulgudes on Eestil lahinguvõimelised tankid, soomusautod ja lennukid. Eesti 4 tagavara rügementi pole arvestatud, samuti nagu N. Liidu võimalikke reserve. Suurtükkidest on Eesti kaitseväl arvestatud välisuurtükiväe relvastust sarnaselt N. Liiduga.

Allikad: ERA. 495-12-483; 498-13-710. L 147p; R. Maasing. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimisi... Lk 47; M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. Moskva, 2002. S. 148; Sovetsko-Finljandskaja vojna 1939-1940. Boevye dejstvija na more. Sankt-Peterburg, 2002. S. 11-12.

Punaarmee jõud olid rahuaegses koosseisus olevate Eesti kaitsejõudude vastu rohkem kui 10 kordses ülekaalus. Veel suurem oli ülekaal relvastuses ja tehnikas. Eesti sõjaväes

⁸³⁹ 9. armee juhataja ettekanne Leningradi sõjaväeringkonna juhatajale, 25.11.1939. // Tainy i uroki zimnej vojny 1939-1940. S. 82-83; Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 155-156, 368.

kohal olev isikkoosseis oli 11 170 inimest. Reaalselt oli ülekaal piiridel veel suurem, sest Eest idapiiri katteväeosades oli vaid u 3500 jala- ja ratsaväelast. Ainult katteväeosade varasem reservväelastega täiendamine oleks vastupanu võimalusi parandanud.

Punaarmee jõudude hindamiseks tuleb vaadata väekoondiste koosseisu ja relvastust, aga ka materjale nende osalemisest Poola või Soome vastases sõjategevuses. 1938. a-st oli asunud reorganiseerima punaarmee rahu- ja sõjaaegset koosseisu. 1939. a sügisel ei komplekteeritud või formeeritud kõiki diviise, brigaade ja polke uue tüüpkosseisu järgi. Väekoondistel ja väeosadel oli erinev relvastus.

Laskurvägi. Laskurdiviisides oli sõjaaegse koosseisu järgi 17 000 inimest, kuid kõikides polnud teist suurtükiväepolku (haubitsapolku, selle asemel oli divisjon), diviisi tankitõrjesuurtükidivisjoni ja õhutõrje divisjoni, polkude raskemiinipildujaid. Seega oli osade diviiside koosseis ette nähtud 15 000 või 16 000 inimest. Uue koosseisu järgi pidi diviisis olema tankipataljon 2 rooduga (36 tanki T-26 ja T-38). Varem oli diviisis tankipataljon 3 rooduga (T-26) ja 10 ujuvtanki veel luurepataljonis. Osa diviise olid rahuaegsed kaadridiviisid, mida täiendati õppustele kutsutud reservlastega. Osa formeeriti nn kolmeks hargnevatest diviisidest, s.t. rahuaegsest diviisist eraldatud kahe laskurpolgu baasil formeeriti põhiliselt reservlastest juurde kaks diviisi (II järgu diviisi).⁸⁴⁰

Eesti piiridele koondatud laskurdiviisidest neli olid Leningradi sõjaväeringkonnas (SR) asunud rahuaegsed kaadridiviisid: 11., 16., 56. ja 75. laskurdiviis Ülejäänud kolm (49., 123. ja 136. laskurdiviis) olid reservdiviisid (II järgu diviisid), mis formeeriti eri sõjaväeringkondades laskurpolgu baasil (vt lisa 34). Enamikus diviisides oli 2 suurtükiväepolku, aga 123. ja 136. laskurdiviisis üks suurtükiväepolk. Läti vastu koondatud 7. armees oli 4 kaadri laskurdiviisi (10. LD Leningradi SR-st, 48. ja 67. LD Kalinini SR-st, 84. LD Moskva SR-st) ning 4 augustis-septembris Kalinini ja Moskva SR-s formeeritud reservdiviisi (126., 138., 155. ja 163. laskurdiviis).⁸⁴¹

Punaarmee kõik laskurdiviisid polnud täiskosseisus. Narva suunale koondatud korpuse koosseisu (35 448 inimest) põhjal võis selle kahes diviisis olla alla 15 000 mehe.

Läti kagupiirile ja Leedu kirdepiirile Polotski - Lepeli piirkonda koondatud 4. laskurkorpuse väekoondiste (10., 84. ja 126. laskurdiviis ning 24. ratsaväediviis) lahingukoosseisu kohta on täpsemad andmed oktoobri algusest 1939. Laskurkorpuse laskurdiviiside isikkoosseis ulatus 13 000-st kuni 16 200 inimeseni, s.t. oli 76-95% määratud sõjaaegsest koosseisust (17 000). Relvastuse hulk oli erinev, teistest halvemini oli relvastatud 126. laskurdiviis, selles oli vaid üks suurtükiväepolk. Korpus oli osalenud

⁸⁴⁰ NSVL kaitse rahvakomissari ja RKKA Kindralstaabi ülema ettekanne VKP(b) KK - J.V. Stalinile - RKKA arendamise ja reorganiseerimise plaanist 1938-1942. a. // 1941 god. Kniga 2. S. 533-535, 547; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 1-4.

⁸⁴¹ A.G. Lenskij. Suhoputnye sily RKKA v predvoennye gody. S. 72, 107-109, 129-132; Talvisodan historia 1. S. 264-266; Prinimaj nas Suomi-krasavica. S. 244-252; Kaitse rahvakomissari direktiiv Leningradi sõjaväeringkonna juhatajale, 14.09.1939. // Tainy i uroki zimnej vojny 1939-1940. S. 40-41; R.S. Irinarhov. Pribaltijskij osobyj...Minsk, 2004. S. 25-29.

3. armee koosseisus Poola vastasel sõjakäigul, kuid teistsuguse koosseisuga.⁸⁴²

Ratsavägi. Ratsaväediviisi sõjaaja koosseisus oli 7400 inimest. 8. armee koosseisu arvatud 25. ratsaväediviis dislotseerus Pihkvas, selles oli 4 ratsaväepolku, tankipolk (või soomuspataljon) ja suurtükiväepolk. Läti vastu määratud 24. ratsaväediviis kuulus 4. laskurkorpuse ja oli moodustatud Valgevene SR-s. Diviisis oli 4 ratsaväepolku, tankipolk ja ratsasuurtükiväedivisjon, arvestuslikult kuni 4200 mõõka. Diviisi üksused olid Poola vastases sõjas osalenud Vilniuse (Wilno) hõivamisel.⁸⁴³

Soomusvägi. Punaarmee kergetankibrigaadide koosseisus oli normaalselt 4 tankipataljoni, luurepataljon ja motoriseeritud laskur-kuulipilduja pataljon. Brigaadides oli ette nähtud 4356 meest ja 278 kergetanki BT või 3296 meest ja 267 T-26, lisaks soomusautosid. Osades üksikutes T-26 varustatud tankibrigaadides oli 3 tankipataljoni (145 tanki jm). Tankikorpuses oli ette nähtud 12 710 meest, 560-600 tanki ja 118 suurtükki.⁸⁴⁴ Eesti piiridele suunati 5 tankibrigaadi, enamikus oli 4 pataljoni, relvastuses kergetankid BT (vt lisa 34). Läti piirile saadetud kaks tankibrigaadi formeeriti septembris Moskva SR-s tagavara tankipolkudest. Koos 4. laskurkorpuse väeosadega koondati Läti kagupiirile ka Ukraina rinde 5. armeest toodud 36. tankibrigaad, mis anti 29. septembrist Leningradi SR alluvusse (M. Meltjuhovi esitatud andmetes seda brigaadi pole).⁸⁴⁵

Kergetankid BT ja T-26 olid nõrga soomuskaitsega ja BT eeliseks oli vaid suur kiirus. BT-d olid mõeldud kiireteks läbimurreteks vaenlase kaitse sügavusse, kuid vajasis selles häid teid. Sõjaväeringkonnas oli üks rasketankibrigaad (20. tankibrigaad), mille relvastuses olid tugeva soomuskaitsega T-28. Laskurdiviiside tankipataljonides olid põhiliselt kergetankid T-26 ning ujuvtankid T-37 ja T-38.⁸⁴⁶

Suurtükivägi. Laskurdiviiside suurtükiväes pidi koosseisu järgi olema lisaks polkude kahureile suurtükiväepolk ja haubitsapolk kokku 20 - 76 mm kahuri, 28 - 122 mm haubitsa ja 12 - 152 mm raskehaubitsaga. Korpuse suurtükiväes oli tavaliselt kaks motoriseeritud suurtükiväepolku, ühes (kahuripolgus) 24 - 107 mm ja 122 mm kahurit ning 12 - 152 mm haubitsat või kahurhaubitsat, teises, raskesuurtükiväepolgus 24 või 30 - 152 mm haubitsat ja 6 - 203 mm haubitsat. Ülemjuhatuses reservi suurtükiväepolkudes võisid olla 152 mm haubitsad ja 122 mm kahurid, suure võimsusega suurtükiväepolkudes 203 mm haubitsad või 152 mm kahurid, erilise võimsusega suurtükiväedivisjonides 234 mm, 280 mm ja 305 mm haubitsad. Eesti piirile toodud suurekaliibrilistes patareides olid

⁸⁴² 3. Armia Sowiecka w agresji na Polskę 1939 r. (Dokument sprawozdawczy). Warszawa, 2003. S. 183-185, 189, 216, 219; M.I. Meltjuhov, Upuščennyj šans Stalina. S. 148; M.I. Meltjuhov. Sovetsko-pol'skie vojny. S. 299, 350-351; Prinicimaj nas Suomi-krasavica. S. 253.

⁸⁴³ Prinicimaj nas Suomi-krasavica. S. 246, 253; A.G. Lenskij. Suhoputnye sily RKKK v predvoennye gody. S. 129; 3. Armia Sowiecka w agresji na Polskę 1939 r. S. 60, 63, 71; M.I. Meltjuhov. Sovetsko-pol'skie vojny. S. 299, 303-308, 351.

⁸⁴⁴ NSVL kaitse rahvakomissari ja RKKK Kindralstaabi ülema ettekanne VKP(b) KK - J.V. Stalinile - RKKK arendamise ja reorganiseerimise plaanist 1938-1942. a. // 1941 god. Kniga 2. S. 537-539, 550; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 61-65.

⁸⁴⁵ 3. Armia Sowiecka w agresji na Polskę 1939 r. S. 183-185.

⁸⁴⁶ P. Aptekar. Sovetsko-finskie vojnõ. S. 95-96, 136-158, 367-368.

ilmselt 203 mm haubitsad või 152 mm raskekahurid (2 relva patareis).⁸⁴⁷

Läti kirde- ja idapiiril paiknevas 7. armees (ilma 4. laskurkorpusega) oli arvestuslikult 107 131 inimest, 713 suurtükki, 656 tanki, 68 soomusautot ja 5139 autot. Daugavpilsis suunale koondatud 4. laskurkorpuses oli kokku 62 600 inimest, relvastuses 2068 kuulipildujat, 512 suurtükki, 103 tanki ja 19 soomusautot. Vägede ja varustuse transportimiseks oli 2400 autot.⁸⁴⁸ Seega moodustas see laskurkorpused arvuliselt veidi alla poole Läti armee sõjaaegsest koosseisust. Latgales olev Läti diviis jäi sellele korpusele kahtlemata tugevasti alla. Vajadusel võidi Läti vastu rakendada ka Leedu piirile koondatud teisi 3. armee üksusi.

Üldhinnang. Eesti ja teiste Balti riikide vastu olid koondatud paar nädalat tagasi komplekteeritud ja osalt isegi värskelt formeeritud väeosad, mille võitlusvõime oli madal. Paljud teenistusse võetud reservlased polnud saanud sõjalist väljaõpet. Seda näitas ka Talvesõda, kus paljud nendest väeosadest osalesid kaks kuud hiljem. Puudulik oli vägede organisatsioon, juhtimine ja väljaõpe aga ka relvastus ning varustus Soome sõjatandriks. Mõnedel andmetel oli väljaõpetamata sõdureid 20-30%, ei tuntud isegi vintpüssi. Kehvemad olid põhiliselt reservlastest moodustatud nn teise järgu diviisid. Mõnes diviisis ei osanud suur osa isikkoosseisust lahingrelvadest lasta ega granaati heita. Punaarmee laskurdiviiside olid üle koormatud tagala- ja abiteenistustega, mis vähendas liikuvust. Sõda näitas väeliikide halba koostööd lahinguväljal. Nõukogude - Poola sõjas olid osalenud vaid paljud Leedu piirile koondatud 3. armee väekoondised, sh ka Läti vastu suunatud 4. laskurkorpuse väeosad.⁸⁴⁹

Siiski oli Punaarmee väejuhatusel võimalik oma vägesid piiramatult täiendada (nagu Talvesõja lõpus oli Soome vastu koondatud 960 000 meest). Läti passiivsuse korral oli võimalik paisata Eesti rindele osa Läti vastu suunatud jõududest (kokku 170 000 meest). Väga suur oli ka Punaarmee tehniline ülekaal, eelkõige tankiväe ja lennukiväe osas.

4.2. Eesti valmisolek ja sõjalise vastupanu võimalused 1939. a septembris

4.2.1. Eesti olukorra hinnang 1939. a

⁸⁴⁷ NSVL kaitse rahvakomissari ja RKKK Kindralstaabi ülema ettekanne VKP(b) KK - J.V. Stalinile - RKKK arendamise ja reorganiseerimise plaanist 1938-1942. a. // 1941 god. Kniga 2. S. 533-534, 539-540; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 1-4, 62-64, 132, 136.

⁸⁴⁸ 3. Armia Sowietcka w agresji na Polskę 1939 r. S. 216, 219; M.I. Meltjuhov, Upuščennyj šans Stalina. S. 148.

⁸⁴⁹ Vt Punaarmee suurtükiväe ülema ettekanne kaitse rahvakomissarile 1.04.1939; NSVL kaitse rahvakomissari K. J. Vorosilovi ettekanne ÜKP(b) KK pleenumil 28.03.1940. // Tajny i uroki zimnej voiny 1939-1940. S. 402-413, 432-434; Zimnjaja vojna 1939-1940. Kniga 2. (Stenogramma soveščanija pri CK VKP (b)). S. 22-23, 27-29, 33; A. Juutilainen. Punaarmee maavägede relvastus, varustus ja väljaõpe. // Talvesõda 1939-1940. Lk 324-336; P. Aptekar. Sovetsko-finskie vojnõ. S. 40, 69-70, 111-112, 162, 363-372.

Sõjavägede Staap asus seisukohal, et üldmobilisatsiooni ei saa enam teostada, sest N. Liidu vägede arvuline ja tehniline ülekaal ning valmisolek Eesti piiridel oli kohutavalt suur.⁸⁵⁰

Üldmobilisatsiooni täielikku plaanipärast läbiviimist võib tõesti pidada kahtlaseks. Selle alustamisel võis N. Liit alustada kohe õhurünnakuid ja ilmselt järgmisel päeval saata pealetungile osa maavägede üksusi. Niimoodi võidi häirida mobilisatsiooniga seotud vedusid ja piiriäärsetes maakondades (Narva jõe tagusel alal ja Petserimaal) mobilisatsiooni läbiviimist. Ilmselt oleks kiiresti, s.t. 26. septembri hommikul alustatud mobilisatsioon suudetud mõningase hilinemisega suuremas osas Eestis siiski läbi viia (Punaarmee väejuhatuse planeeris rünnakut alustada 29. septembril ja selle õigustamiseks oli ette valmistatud provokatsioon aurikuga "Metallist"). Mobiliseeritud väeosadele oleks jäänud aga väga vähe aega kokkuliitmiseks. Ise küsimus on kas katteväeosad oleks suutnud tõrjuda vaenlase võimalikke rünnakuid mobilisatsiooni segamiseks, eriti lõunarindel. Samuti oleks raske olnud mobiliseeritud vägede koondamine ettenähtud kohtadesse. Vaenlase läbimurre lõunarindel oleks seadnud ohtu ka Narva rinde tiiva. Maasing on ära toonud ka põhjused, miks Eesti juhtkond ja valitsus eesotsas president Pätsi ja kindral Laidoneriga pidas sõjalist vastupanu mõttetuks ja otsustasid N. Liidule järele anda. 26. septembril hindasid nad Eesti olukorda järgnevalt⁸⁵¹:

1. Sõja tekkimisel N. Venega on Eesti täiesti üksi.
2. Poola hävitamisega on Eesti isoleeritud maa poolt muust maailmast.
3. N. Vene sõjalised jõud Eesti ida- ja lõunapiiride suunas on kohutavas ülekaalus.
4. Sõja tõttu Saksamaa ja lääneriikide vahel on Läänemeri Saksamaa ja N. Vene valduses ja igasuguse sõjavarustuse saamine mereteid mööda võimatu.
5. Õhuruum on N. Vene valduses.
6. Soome ja Skandinaavia hoiavad kõrvale. Läti on nii ettevaatlik, et ei lubanud isegi oma ülemjuhatajal tulla Valka nõupidamisele kindral Laidoneriga, kes seda palus.
7. Rahvussotsialistlik Saksamaa on muutunud Hitleri ja Ribbentropi poolt kommunistliku N. Vene liitlaseks.
8. Eestil puudub sõjatõustus ja strateegiline tagamaa, kuhu taganeda ülekaalus oleva vastase surve all.

Laidoner ütles 26. septembril valitsuse koosolekul, et Eesti oma jõud ei suudaks kuigi kaua vastu panna, eriti arvestades, et vaenlase lennuvägi võiks takistada mobilisatsiooni teostamist. Õhtusel koosolekul arvas Laidoner, et Eesti võib vastu panna teatava aja, mõne kuu või kauem. Eriti ohtlikuks pidas ta Vene õhujõudude ülekaalu. Laidoneri arvates polnud abi kuskilt loota, mõju avaldas Poola kiire langemine.⁸⁵²

Enamikku põhjendustest, miks Eesti andis järgi N. Liidu survele, tuleb pidada tollases olukorras arvestatavateks. Läti ja Soome abi küsimus pole täiesti selge, sest on andmeid,

⁸⁵⁰ R. Maasing. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimisi.... Lk 48.

⁸⁵¹ R. Maasing. Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimisi.... Lk 49.

⁸⁵² Molotovi-Ribbentropi paktist.... Lk. 138-139; Eesti riik ja rahvas.... II. Lk. 200.

et Eesti neilt otseselt abi ei küsinudki. Lätit isegi ei informeeritud kohealt Moskva nõudmistest.⁸⁵³

Eesti juhtkonna käitumist mõjutas oluliselt Saksamaa, kelle sõjamajanduslikke huvisid oleks sõda Baltikumis riivanud. Saksamaa esindajad soovitasid tungivalt N. Liidule järgi anda ja hoiatasid, et Saksamaa ei saa pakki tõttu sõjalist abi anda. Saksa saadik H. Frohwein soovitas mitte vägesid mobiliseerida ja N. Liiduga lepingu sõlmida.⁸⁵⁴

4.2.2. Maaväe jõud pärast mobilisatsiooni

Maaväe jõudude jaotusest pärast mobilisatsiooni pole täpset ülevaadet, kuid on võimalik teha rekonstruktsioon erinevate dokumentide, eelkõige 3. diviisi materjalide ja mobilisatsiooni üldplaani lisade põhjal (vt tabel 18).

Pärast mobilisatsiooni oleks olnud 1939. aasta sügisel **1. diviisi** rindel Narva sõjaväeringkonna baasil moodustatud II brigaad ja Viru-Järva sõjaväeringkonnast formeeritud V brigaad. II brigaadi käsutusse oleks lisaks Narvat ja sillapead kaitsvale 1. jalaväerügemendile antud ilmselt Harju sõjaväeringkonnast juurdetoodud Kalevi jalaväerügement ja üks jalaväepataljon 4. jalaväerügemendist. Narva jõe ülemjooksul ja Peipsi järve põhja- ja loodekallast kaitsva V brigaadi alluvuses pidanuks olema 4. ja 5. jalaväerügement (esimene ühe pataljonita). Operatiivettevalmistuste põhjal pidi 5. jalaväerügement 1939. a kaitsma Narva-Jõesuu rajooni. Luureks oleks kummalgi brigaadil olnud üksikeskadron (1. ja 2.). 2 tankitõrjekompaniid (1. ja 4.) oleks viidud Narva juurde, neist üks sillapea kaitseks. Diviisi toetuseks oli suurtükiväge 5 kerget ja 2 rasket suurtükiväegruppi ja peale selle Narva suurtükiväegrupp. Enamus suurtükiväegruppe oleks samuti koondatud Narva lähedusse, V brigaadi löiku oleks esialgu piisanud ühest kergest suurtükiväegrupist, üks grupp oleks jäetud reservi. Soomusväest olnuks rindel Auto-tankirügemendi 1. kompanii ja 2 laiarööpmeliste soomusrongide divisjoni: I ja IV divisjon, kumbki ühe kerge ja raske soomusrongiga. IV soomusrongide divisjoni koosseisus oli ka raske kaugelaskepatari 3 suurtükiplatvormiga. Viimast võidi kasutada ka mereranniku kaitseks, kuid vajadusel viia ka Lõunarindele. Inseneriväest olid sidepataljon ja pioneeripataljon. Varus oleks olnud 1. tagavara jalaväerügement. Kaitseliidu kätteüksused läksid jalaväerügementide koosseisu. **2. diviisi** käsutuses oleks olnud 3 brigaadi jõud: Võru-Petseri sõjaväeringkonnast moodustatud IV brigaad (7. ja 8. jalaväerügement), Tartu sõjaväeringkonnast VI brigaad (2. jalaväerügement ja Kuperjanovi partisanide rügement) ja eraldi Peipsi rannakaitse pataljon, diviisi lõunatiival Valga sõjaväeringkonnast moodustatud III brigaad (3. jalaväerügement ja ilmselt Pärnust juurde toodud 6. või 9. jalaväerügement). Brigaadide

⁸⁵³ M. Ilmjärv. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Lk 74-80.

⁸⁵⁴ M. Ilmjärv. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Lk 76-78, 81-83; E. Laasi. Riigijuhid ajaloo ees. Lk 372; Aleksander Warma. Diplomaadi kroonika. Tallinn, 1993. Lk 15; O. Mamers. Häda võidetuule. Lk 97; H. Arumäe. President Päts Saksa saadiku hinnanguis 1939-1940. Lk 2547-2549; M. Ilmjärv. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Lk 74-80.

luureks oli 3 üksikeskadroni. Diviisi varus oleks olnud Ratsarügement ja 2. tagavara jalaväerügement, algul võib olla ka Pärnust toodud jalaväerügement. Toetuseks oli 3 tankitõrjekompaniid, 5 kerget ja 3 rasket suurtükiväegrupi (üks raske suurtükiväegrupp Viljandist), 2 laiarööpmeliste soomusrongide divisjoni (II ja III), Auto-tankirügemendi 2. kompanii (soomusautokompanii). 1928. a oli planeeritud Viljandis formeeritavatest suurtükiväegruppidest anda isegi kaks 2. diviisi käsutusse.⁸⁵⁵

Seega diviisi rindel kokku 6 jalaväerügementi, üks tagavara jalaväerügement, üks jalaväepataljon, ratsarügement, 3 üksikeskadroni, 3 tankitõrjekompaniid, 8 suurtükiväegrupi, 2 soomusrongide divisjoni, soomusautokompanii. Arvestuslikult oli tegemist ligi kahe diviisi suuruse jõuga, mille vastu vaenlane oleks pidanud pealetungiks välja panema vähemalt 6 diviisi.

Sõjavägede ülemjuhataja reservis oleks olnud Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonnast moodustatud I brigaad (Sakala partisanide rügement, 6. või 9. jalaväerügement), 3. üksikeskadron, üks kerge (V) ja raske suurtükiväegrupp (XVII või XVIII) koos soomus- ja sideosadega. Nende operatiivne kasutamine pidi toimuma Sõjavägede ülemjuhataja korraldusel, kuid vägede paigutamise ja varustamise eest pidid hoolitsema diviiside juhatused, kelle rajooni väed koondati.⁸⁵⁶ Tõenäoliselt oleks suurem osa reservist saadetud Petseri rinde toetamiseks. 1928. a oli ülemjuhataja reservi määratud väeosade koondamisvedude sihtkohtadeks Rakvere, Kohtla, Sompa, Tamsalu ja Valga.⁸⁵⁷

3. diviisi käsutuses oleks Põhja kattelõigu koosseisus olnud Harju sõjaväeringkonna juhatuse, 10. jalaväerügement, Auto-tankirügemendi osa allüksusi, XVI kerge suurtükiväegrupp. Lääne kattelõigu koosseisu jäi Lääne-Saare sõjaväeringkonna juhatuse, Saaremaa rügement ja Kaitseliidu Saaremaa maleva üksused ning Lõuna kattelõigu koosseisu 3. tagavara jalaväerügement, mis pidi moodustama tugevdatud pataljoni võitlusgrupi. Diviisi varusse pidid jääma Skouts jalaväerügement, Vahipataljon, 4. tagavara jalaväerügement ja väeliikide tagavaraüksused: tagavara suurtükiväegrupp, ratsadivisjon, sidepataljon ja pioneeripataljon.⁸⁵⁸

Selge pole, mis sai 11. jalaväerügemendist, mis pidi formeeritama Tallinnas Kaitseliidu baasil.

Juhul, kui osa loetletud kaitsejõududest tuli suunata tegevusse mujale Sõjavägede ülemjuhataja erikorraldusel (1. või 2. diviisi täienduseks) tuli tagavaraosadest või uute reservlaste sissekutsumisega formeerida uusi üksusi:

- Harju sõjaväeringkonnas (Põhja kattelõigus) üks jalaväerügement, üks kerge suurtükiväegrupp (tagavara suurtükiväegrupist) ja üks üksikeskadron (tagavara ratsadivisjonist).
- Lääne-Saare sõjaväeringkonnas (Lääne kattelõigus) üks üksik jalaväepataljon (hiljem

⁸⁵⁵ ERA. 495-12-308. L 28, Vabariigi kaitseplaani lisa nr 8. Vägede koondamisvedude teostamine meie raudteel. 20.12.1928.

⁸⁵⁶ ERA. 521-1-453. L 4, Sõjavägede Staabi ülema kiri 3. diviisi ülemale 27.04.1939.

⁸⁵⁷ ERA. 495-12-308. L 27.

⁸⁵⁸ ERA. 521-2-82. L 2-3, Sõjaaegse organisatsiooni kohaselt 3. diviisi käsutusse määratavate jõudude kasutamise kava 2.06.1939 (kinnitatud 1.09.1939); 521-1-453. L 3-4. (koopia eelmise ?)

jäeti see ära).

Diviisi varusse pidi jääma Vahipataljon ja kõik tagavaraüksused Tallinnas. Harju ja Lääne-Saare sõjaväeringkonna juhatused pidid valmis olema formeerima kumbki ühte brigaadi juhatust, mille rakendamine võis toimuda kas 3. diviisi koosseisus või väljaspool.⁸⁵⁹ Seega oleks Eesti sõjaväes olnud 8 brigaadi juhatust.

Taktikalised normatiivid kaitsele olevatest sõjaväest

Eesti jõudude piisavust kaitsejoonel saab hinnata allüksustele määratud kaitseleõigu pikkuse ja ühe rindekilomeetri peale tulevate relvade (automaatrelvade, suurtükkide) hulgaga. Jalaväe eeskirja põhjal suutis pataljon organiseerida tugeva sügavusse järgustatud kaitse rindel, mille laius ei ületa 1500-1800 m. Kõrgemas Sõjakoolis taktikaliste ülesannete lahendamisel arvestati kaitsele oleva rügemendi rinde laiuseks keskmiselt 4 - 7 km, pataljonil 1,5 - 4 km ja kompaniil 1,2 - 4 km. Suurriikides oli pataljoni kaitseleõigu laius 800-2500 m.⁸⁶⁰

Leedu staabimäärustikus nähti ette jalaväepolgu kaitseleõigu normaalseks laiuseks 3-4 km, kuid oli lubatud ka laiem, 8-12 km. Jalaväepataljoni kaitseleõigu normaalne laius oli ette nähtud 1-3 km, maksimaalselt võis olla 3-5 km. Kaitsepositsiooni sügavus pidi polgul olema 4-5 km ja pataljonil 1-4 km.⁸⁶¹

Punaarmee välimäärustikus nähti ette, et polk võib kaitsta 3-5 km laiust ja 2,5-3 km sügavusega rindelõiku. Pataljon võis kaitsta 1,5-2 km laiust ja sama sügavusega lõiku. Kindlustatud rajooni korral võis pataljon kaitsta 3-5 km laiust lõiku. Tähtsamates suundades võisid kaitseleõigud olla aga kitsamad. Diviisi kaitseleõiguna nähti ette 8-12 km. Diviis võis lahingukorras peale tungida 2,5-3,5 km laiusel rindel. Tugevasti kindlustatud kaitsevööndi või kindlustatud rajooni ründamisel võis rinde laius diviisil olla kuni 2 km.⁸⁶² Armees (10-12 diviisi) kaitsevööndina nähti ette 80-100 km ja laskurkorpusele 20-25 km. Nõukogude sõjandusteoreetikute sõjaeelsete ettekujutuste järgi pidi laskurdiviisi kaitsevööndis (8-12 km) ühel kilomeetril olema vähemalt üks laskurpataljon, 18 suurtükki ja miinipildujat, 6-9 tankitõrjesuurtükki. Koos tugevduseks antud korpuse jõududega võis rinde kilomeetril olla 20-25 suurtükki ja miinipildujat ning 6 tanki.⁸⁶³

Eesti sõjaväes 1937. a stažeerinud Poola ohvitseri major C. Parczynski hinnangul oli Eesti praktikas koha kaitse organiseerimine puudulik, üksuste ja tulevahendite grupeerimisel puudus vajalik sügavus. Kaitse oli praktikas suuremalt osalt sügavuseta.⁸⁶⁴

Korraliku kaitsevööndi rajamine nõudis palju tööjõudu ja aega. Eike Middeldorf'i järgi kulus II maailmasõjas välikindlustustega kaitsepositsiooni rajamiseks 10 kuni 20 tööpäeva ühe rindemeetri peale. 10 km laiuse kaitsepositsiooni täielikuks rajamiseks oli

⁸⁵⁹ ERA. 521-2-82. L 3-4; 521-1-453. L 3-4.

⁸⁶⁰ T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. L 86-87; Jalaväe eeskiri. II. Tallinn, 1927. § 266, 551.

⁸⁶¹ Štabų žinynas. P. 17.

⁸⁶² A. Isaev. Antisuvorov. S. 54-55.

⁸⁶³ R.S. Irinarhov. Pribaltijskij osobyj.... S. 37.

⁸⁶⁴ AAN. Sztab Glówny, 616-271. L 560, Poola sõjaväe majori C. Parczynski ettekanne stažeerimisest Eesti sõjaväes 20.VIII-1.X 1937, 10.12.1937.

vaja 4000 inimese 25 päevast tööd. Ühele rindekilomeetrile kulus 300 t ehitusmaterjale. Eelkõige pidi positsioon olema tankidele läbimatu.⁸⁶⁵

1944. a juulis Auveres kaitsele asunud Eesti SS-diviisi 45. grenaderirügemendi (3 pataljoni, 2000 meest) kaitsele oli 3 km. Kahel pataljonil oli 750 m lõik ja pataljonil "Narva" 1,5 km lõik. Rajati tihe ja vastupanupunktide ja tulesüsteemide võrk, mis ulatus tagalasse. Kaitse oli sügav, eesliinil olid väiksed osad (vaenlase tulelööki arvestades) ja tagapool tugevad varud. Just selles lõigus püüdis 25. juulil Auvere platsdarmilt pealetungi alustanud punaarmee läbi murda, kuid löödi suurtükiväe ja tankide toetusel puruks.⁸⁶⁶

Tankitõrje. Austria maavägede inspektor suurtükiväekindral Ludwig Ritter von Eimansberger arvestas jalaväepataljoni kaitsele 2 km. Sellel rindel võis peale tungida 50 tanki, pealöögi suunal isegi 100 tanki. Eimansberger pidas vajalikuks ühte jalaväekahurit (tankitõrjekahurit) 3 tanki kohta. Seega oli pataljoni lõiku keskmiselt vaja 16, tähtsamatel suundadel isegi 32 tankitõrjekahurit. Kuna tankid võisid peale tungida mitmest suunast tuli kahurid paigutada vajalikku lahingukorda mitmesse suunda, järku või malekorda. Seepärast kulus kahureid rohkem. Eimansberger leidis, et juurdeantud 2 kahurikompaniiga, 18 kahuriga on võimalik kindlalt kaitsta 1 km laiust rinnet 50 tanki vastu.⁸⁶⁷ 1939. a arvestati pealetungil 2-3 korda suuremat tankide arvu. Sakslaste arvates tuli sellise tankimassi tõrjumiseks paigutada ühele rindekilomeetrile 22 tankitõrjerelva, seega pidi 2 km rinnet kaitsev jalaväeos (pataljon) omama 44 tankitõrjerelva, diviis esijärgus 220 relva. Vastupanupositsiooni eelservale vastase tule alla tankitõrjekahureid aga paigutada ei tasunud, need tuli paigutada positsiooni sügavusse (Eimansbergeri järgi 1500, 3000 ja 5500 m eelservast). Leitnant V. Aasoja arvates pidi jalavägi omama vaid tankitõrjepüsse, et hävitada ühel rindekilomeetril 30-40 tanki. Rindest läbimurdnud tankide peatamiseks tuli kasutada väekoondise motoriseeritud tankitõrjekahureid ja kergekahuripatareisid. Tankitõrjekahureid polnud mõtet anda jalaväerügementidele nagu näitas Saksa-Poola sõja kogemus. Tankitõrjeüksuste motoriseerimine võimaldas vähendada vajalike relvade arvu ja andis võimaluse manöövriks.⁸⁶⁸

Eike Middeldorfi esitatud II maailmasõja kogemuste järgi tuli tagada vähemalt kolmekihiline tulesüsteem paigutades relvad vastastikku flankeerivalt ja kaitse sügavusse järgustatult. Niimoodi oli tankitõrjekahurite minimaalseks vajaduseks 20 relva rindekilomeetrile. Diviisi 10 km kaitsele oli seega olema 200 tankitõrjekahurit. Normaalse pealetungi korral tungis 10 km lõigus peale 3 laskurdiviisi u 200-250 tankiga.⁸⁶⁹

⁸⁶⁵ Eike Middeldorf. Russkaja kampanija: taktika i vooruženie. Moskva, Sankt-Peterburg, 2000. S. 240-243.

⁸⁶⁶ Eesti diviis. // Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas. Koostaja August Jurs. Tallinn, 1995. Lk 365-370.

⁸⁶⁷ Ludwig Ritter von Eimansberger. Protivotankovaja oborona. // Vnimanie, tanki! Moskva, Sankt-Peterburg, 2003. S. 269-284; V. Matela. Tänapäeva tankitõrje. Kaitse Kodu. 1939. 8. Lk 237-238.

⁸⁶⁸ Voldemar Aasoja. Massiline tangirünnak ja selle tõkestamine. // Sõjateadlane. Nr 5. 1940. Lk 277-296.

⁸⁶⁹ Eike Middeldorf. Russkaja kampanija: taktika i vooruženie. S. 306-307.

4.2.3. Eesti jõudude ja vastupanu võimaluste hinnang

1. diviisi rindel oli peakaitsejoon üldiselt 77 km pikkusel Narva jõe läänekaldal, idakaldal oli Jaanilinna juures ainult sillapea. Kaitseliinile oli võimalik esialgu paigutada kokku 4 jalaväerügementi, ehk 12 jalaväepataljoni. 1. jalaväerügement pidi kaitsma sillapead ja Narvat, seega jääb mujale u 70 km liinile 9 jalaväepataljoni. Jättes 2 pataljoni tahapoole reservi (ka mererannikule dessandi vastu) tuleb 10 km kaitseliini ühele pataljonile. Isegi arvestades seda, et kaitssti jõe kallast ja seda, et soode tõttu polnud võimalik kõikjal rünnata, on pataljoni kaitselõigud pikad. Narva jõe kallas linnast põhja poole kuni Kudrukülani (u 9 km ulatuses) oli kaitsstud aga 11 kuulipildujakapooniiri ja ühe blokhausiga. Raskem oli olukord aga Narvast lõuna pool, kus jõe kaldale ei jõutud ühtki püsikaitsesehitist rajada. Vaenlane võis ka siit proovida läbi murda, et tungida Narvat kaitsvate vägede seljataha.

Tabel 18

Eesti ja Punaarmee võimalikud jõud rinnetel pärast Eesti üldmobilisatsiooni 1939. a

	Narva rinne		Petseri rinne	
	Eesti 1. diviis	N. Liidu laskurkorpus	Eesti 2. diviis	N. Liidu 8. armee
Isikkoosseis*	25 700*	35 448	35 600*	100 797
Suurtükid	109 (19)	402	98 (16)	1133
Tt-kahurid	19		29	
Tankid	3	243	3	1075
Soomusautod	6	14	4	142
Autod		1473		6296
Diviisid	1	2	1	5
Ratsaväediviisid	-	-	-	1
Laskur-kuulip brig.	-	-	-	1
Jalaväepolgud**	4	6	6	15
Ratsapolgud	-	-	1	4**
Jalaväepataljonid**	12	18	19	45+
Üksikeskadronid	2		3	
Tankibrigaadid	-	1	-	3

Suurtükid (sh soomusrongidel)

* Eesti diviiside sõjaaegne määratud isikkoosseis koos juurdeantud 3. diviisi üksustega, tegelik koosseis olnuks tõenäoliselt väiksem.

** Arvestuslikud üksused väeosade tüüpkoosseisu järgi.

Allikad: ERA. 495-12-479; 495-12-417; 495-12-332; 495-12-483; 633-1-254. L 59-60p; M.I. Meltjuhov. Upuščennyj šans Stalina. S. 147-148.

Diviisi koosseisus oluaks vastavalt sõjaaja koosseisule 25 710 inimest, sh juhtimisasutustes 343, lahingväeosades 20 803, tagavararügemendis 2336, tagala korralduses ja kaitses (sõjaväeringkondade juhatustes) 420 ning tagalaasutustes 1808 inimest. Lahinguüksustest oluaks jalaväes 12 612 meest, ratsaväes 390, suurtükiväes ja soomusrongidel 5736 meest.

Seega oluaks punaväel rindel esialgu väike, 1,4 kordne ülekaal isikkoosseisus. Punaväe kaks laskurdiviisi ja korpuse üksused polnud täiskoosseisus, kuid pole kindel, kas Eesti poolel oleks jõutud kõik väeosad ja asutused enne sõjategevuse algust täis komplekteerida. Enne mobilisatsiooni lõppu oluaks Narva rindel aga u 2200 meest, sh kuni 1500 võitlejat (arvestades 600 kaitseliitlast) eesliinile (vt lisa 20). Nii oluaks punaväel väga suur ülekaal.

Diviisi suurtükiväel oli 60 kergesuurtükki, 12 raskesuurtükki, 18 Narva suurtükiväegrupi statsionaarset suurtükki (neist 4 kergekahurit) ja lisaks 4 soomusrongi 10 kergesuurtükki, 6 raskesuurtükki ja raske kaugelaskepatarei 3 suurtükki. Kokku seega 35 raske- ja 74 kergesuurtükki ehk keskmiselt 1,5 suurtükki rindekilomeetri kohta. Punaväel oli suurtükides 3 kordne ülekaal (kui arvestada punaväe suurtükide üldarvu seas olid ka tankitõrjekahurid). Punaväe korpusel oli toetuseks 2 korpuse suurtükiväepolku (arvatavasti 24 - 107 mm ja 122 mm raskekahurit, 48 - 152 mm haubitsat või kahurhaubitsat) ja üks suurekaliibriline suurtükipatarei ülemjuhatuse reservist (ilmselt 2 - 203 mm haubitsat).⁸⁷⁰

Tankitõrjesuurtükke oli diviisi üksustel 20, neist 2 kahurit 1. jalaväerügemendil. Tankirünnakut oli oodata eelkõige maantee suunalt sillapea positsiooni vastu. Punaväe tankide arv polnud siiski väga suur (243 kergetanki), tankibrigaad polnud ilmselt täiskoosseisus. Oma tankipataljonid olid ka laskurdiviisidel (20-30 kergetankiga). Siiski on 12 tanki ühe tankitõrjekahuri kohta palju, kuid kahtlemata oleks ohtlikud suunad mineeritud ja toetada sai ka suurtükivägi.

Sillapea kaitsepositsiooni eelserva pikkus oli kokku 12,5 km, positsiooni idaserva laius 7 km (vt kaart 4). Kindlustatud sillapea positsiooni kaitseks nähti ette 7 laskurkompaniid, 6 raskekuulipilduja kompaniid, tankitõrjekompanii ja 3 miinipildujarühma. 1939. a sügisel polnud paraku betoonvarjendeid ja kuulipildujakaponiire valmis ehitatud, peale ühe Keldrimäel asuva punkri. Kindlustamata sillapea kaitseks peeti 1939. a vajalikuks kahte jalaväerügementi. Reaalselt oli esialgu võimalik välja panna vaid üks jalaväerügement, tõenäoliselt oleks saadetud sillapeale 2 jalaväepataljoni koos tankitõrjekompaniiga. Arvestuslikult oli nende allüksuste relvastuses 42 kergekuulipildujat, 48 raskekuulipildujat, 9 tankitõrjekahurit ja 2 tankitõrjepüssi. 2 tankitõrjekahurit jäanuks veel Narva reservi. Miinipildujaid 1939. a jalaväel polnud. Vajadusel oleks võidud juurde anda üks laskurkompanii ja raskekuulipilduja kompanii, kuid rügemendi kõigi

⁸⁷⁰ Prnimaj nas Suomi-krasavica. S. 253-254; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. P. 132, 136.

raskekuulipildujate koondamist ilma kaitserajatisteta sillapeale vaenlase suurtükiväetule alla ei saa lugeda mõttekaks. Ka tankitõrjekahurite terveksjäämine ilma varjenditeta oli kahtlane. Kahe jalaväepataljoni rinde laiuseks oli u 6,2 km, juurdeantud allüksused olnuks tagapool varus. Seega jäi elavjõudu sillapeal väheks ja ilmselt oldi sunnitud kaitstavat ala vähendama või tooma reservist ühe jalaväerügemendi juurde. Nii olnuks sillapeal eesliinil 4 pataljoni ja ühe kaitseüksus u 3 km. Kuulipildujaid tuli küll ühe rindekilomeetri peale suhteliselt palju (7), kuid kõike ei pandud eesliinile, vaid osa tuli jätta kaitse sügavusse. Sillapea püsimise aja määras tõenäoliselt see kui kaua ja kui efektiivselt teisel pool jõge asuv Eesti suurtükivägi suutis toetada kaitsjaid.

14 km pikkust Vasknarva - Permisküla kaitseüksuse pidid kaitsma 4. jalaväerügemendi 2 pataljoni. Seega kujunes ühe pataljoni lõiguks ilma allüksusi reservi jätmata 7 km. Rügemendi tulejõudu tugevdasid piirivalve ja osalt Kaitseliidu üksuste kuulipildujad. Agusalusse ehitatud 4 kuulipildujakaponiiri oleks kaitsnud Vasknarvast Kuremäele viivat teed, kui vaenlasel õnnestunuks seal üle jõe tungida.

Rinde viimist vaenlase territooriumile nagu Vabadussõjas ei saa pidada 1939. aastal ilma liitlasvägedeta reaalseks. Annenskaja - Dubrovka - Sala - Luuga jõe üldjoon, kus võideldi Vabadussõja lõpus, oli ligi kaks korda pikem (arvestades ka lõunapoolset kaitseüksust) ja nõudis rohkem kaitseüksuste. 1919. a detsembri algul toodi Viru rindele lisaks 1. diviisile ka 3. diviisi jõud koos diviisi juhatusega. Kokku oli rindel 7 Eesti jalaväepolku ning lisaks Ingeri polk ja ka Loodearmee 4 diviisi üksused (jäänused).⁸⁷¹ Samal ajal ei toimunud aga aktiivset tegevust Lõunarindel ja väejuhatuse sai vägesid Põhja-Lätist ära tuua. Rinde edasinihitamine poleks 1939. a päästnud ka Narva linna purustamisest pommituslennuväe tegevuse tulemusel.

Kokkuvõttes võib hinnata 1. diviisi jõud 1939. a sügisel rinde pikaajaliseks kaitsmiseks siiski nõrgaks. Punaväe korpusel puudus küll pealetungiks vajalik ülekaal, kuid vägesid võidi piisavalt juurde tuua (Karjalast, Läti piirilt või kaugemalt). Esimesed rünnakud oleks suudetud kahtlemata tõrjuda, kuid vaenlane võis tugeva suurtükiväetulega purustada ilma betoonkindlustusteta sillapea kaitse. Sillapea kaitseks vajati rohkem mehi. Ohtlik võis olla ka vaenlase tungimine üle jõe lõuna poolt. 1. diviis vajab rohkem jõudu, rindel oleks pidanud olema vähemalt kahe diviisi jõud ehk 6 jalaväerügementi, neist kaks sillapea kaitsmiseks. Ühe rügemendi oleks saanud jätta reservi läbimurrete või dessantide likvideerimiseks.

Eesti **2. diviisi rindel** (Petseri rindel) oleks võidelnud esialgu kuni 19 jalaväepataljoni, 6 ratsaeskadroni ja üks rattarieskadron, osa reservina (vt ka kaart 8). 2. diviisi rinde esimene peakaitseliin oli 30 km pikkune, osa jõude tuli jätta ka Lämmijärve ja Pihkva järve ranniku (üks pataljon), samuti rinde lõunatiiva kaitseks Laurasse (üks rügement 3 pataljoniga). Üks jalaväerügement ja ratsarügement jäänuks diviisi reservi. Läti sõtta astumisel võisid punaväed rünnata ka läbi Läti põhjaosa. Seega tuleb arvestatav kaitseüksused 12 jalaväepataljoni 30 km peale, tegelikult eesliinile 8 jalaväepataljoni (iga rügemendil jäeti üks pataljon normaalselt tahapoole) ehk 3,75 km ühele jalaväepataljonile. Mõni suund oli muidugi tähtsam ja kõikjal, nt põhjaosas Optjoki jõe

⁸⁷¹ Eesti Vabadussõda. II kd. Lk 398-399, 408.

kaldal ja lõunaosas polnud looduslike tingimuste tõttu võimalik hästi peale tungida. Tõsisemalt tuli kaitsta vähemalt kaitseliini keskele jäävat 20 km pikkust joont, 6 pataljonile oluks seal lõigud ligi 3,3 km pikkused. Lisades reservis olevast jalaväerügemendist 2 pataljoni, oleks eesliinil 8 pataljoni ja seega üks pataljon 2,5 km peale. Lõuna pool Laura juures tuli Läti kaitseliini arvestades kaitsta kuni 16 km pikkuse kaitsejoont juhul kui punaarmee oleks tunginud Läti piiridesse. Seda lõiku pidi kaitsma üks jalaväerügement koos ratsaeskadroniga. Seega tuleb ühe pataljoni kaitselõik 5,3 km jättes reservi vaid ratsaeskadroni.

Kokkuvõttes olid Petseri rindel jõud selgelt ebapiisavad ja ülemjuhataja reservist tuli suunata vähemalt üks rügement täienduseks peakaitseliinile. See oleks võimaldanud pataljonide kaitselõike vähendada peakaitseliini tähtsamal osal eeskirja normile vastava 1800 meetrini (kaitseliinil tervikuna 2500 m-ni). Arvestades Punaarmee ülekaalukat tulejõudu ja soomusvägesid oli ka selline lõik pealöögi suunal liiga pikk. Punaarmee tungimisel läbi Läti oleks vaja olnud ka ühte jalaväerügementi toetuseks lõuna poole 3. jalaväerügemendile. Lõppkokkuvõttes oleks tulnud enamuse ülemjuhataja reservist saata Petseri rindele.

2. diviisi suurtükiväel oli 60 kergesuurtükki, 18 raskesuurtükki, Peipsi rannakaitse pataljonil 4 kergekahurit ja lisaks 4 soomusrongil 10 kergesuurtükki ja 6 raskesuurtükki. Kokku seega 24 raske- ja 74 kergesuurtükki ehk keskmiselt 3 suurtükki peakaitseliini rindekilomeetri kohta. Osa suurtükke tuli küll jätta lõuna poole 3. jalaväerügemendi toetuseks ja ka reservi. Siiski ei saa diviisi tulejõudu lugeda paremaks kui 1. diviisil, sest raskesuurtükke oli vähem. Vajadusel võidi küll 1. diviisi rindelt saata juurde soomusrongide kaugelaskepatarei mõne suurtüki.

Tankitõrjekahureid oli 2. diviisil rohkem, 29, kuid Petseri rindel oli ka tankide kasutamise võimalused palju suuremad. 30 rindekilomeetri peale jäi seda aga kindlasti väheks.

Vabadussõjas oli 1919. a augusti lõpust 2. diviisil rindel 3 jalaväepolk, ratsapolk, 3-5 jalaväepataljoni, suurtükiväepolk ja kindluse raskesuurtükiväe divisjon, soomusrongid ja soomusautode kolonn. Enamik jõude oli suvel hästi kindlustatud Irboska kaitsepositsioonil (Velje järvest kuni Pihkva järveni, vt 2.3.7.) - 3 jalaväepolk (neist üks oli reservis) ja 9 suurtükipatarei, tagapool reservis veel 3 suurtükipatarei. Kuna elavjõudu oli ikkagi vähe põhines kaitse kaevikute flankeerival tulesüsteemil, automaatrelvadel, suurtükide tuletoetusel ja traattõketel. Oktoobris võttis raudtee ja Pihkva järve vahelise kaitselõigu üle Soomusrongide diviis (diviisi jalaväeüksused ja 2 soomusrongi). Punaarmee ei suutnud pärast Pihkva hõivamist kohe pealetungi jätkata. Eesti väed sooritasid sügisel veel mitu pealtungi Pihkva suunas ja jõudsid korduvalt ka Velikaja jõeni, hävitades sillad.⁸⁷²

1939. a polnud põhilisel kaitsepositsioonil Velje järve-Irboska-Optjoki jõe joonel valmis isegi mitte välikindlustusi, oli kohati vaid okastraataed. Välikindlustused, kaevikud oleks tulnud mõne päeva jooksul rajada (1919. a oli selleks aega kolm kuud).

Eesti väed polnud suutelised Vabadussõja edukat tegevust 2. diviisi rindel kordama,

⁸⁷² Eesti Vabadussõda. II. Lk 238-239, 251-252, 320-334.

polnud võimalik ette võtta vastupealetunge Pihkva suunas sildade hävitamiseks Velikaja jõel. Eesti väed olid selleks liiga väheliikuvad ja nõrga tulejõuga. See oluks väga hädaohtlik, sest punaarmeel oli rindel tankikorpus ja ratsaväediviis. Pealegi oli N. Liidul piiri lähedal Pihkva ja Ostrovi kindlustatud rajoonid (vt 3.2.5.).

4.2.4. Eesti kaitsmine 1944. aastal

Teise maailmasõja ajal 1944. a Eesti ja samuti Läti territooriumil võidelnud jõudude analüüs peaks näitama milliste jõududega ja kui kaua oli võimalik kaitsta Eestit ülekaaluka vastase vastu, hinnata kaitseliinide võimalusi.

Jaauari algul 1944 oli Saksa armeedegrupi "Nord" ja 1. õhulaevastiku käsutuses 741 000 sõjaväelast, 10 070 suurtükki ja miinipildujat, 385 tanki ja ründesuurtükki ning 370 lennukit. 1. juuniks 1944 polnud seis palju muutunud, armeedegrupi koosseisus oli kokku 695 527 sõjaväelast ja 55 495 vabatahtlikku abiväelast. Pihkvamaal kaitsel asunud, järgnevalt Lõuna-Eestis ja Põhja-Lätis tegutsenud 18. armee koosseisus oli 208 863 sõjaväelast ja abiväelast.⁸⁷³ Arvestades juurde osa armeedegrupi juhatusele allunud üksusi, osa Saksa 1. õhulaevastiku lennuväe ja õhukaitseüksusi ning mereväeüksused võis Eestit 1944. a juunis kaitsta kuni 250 000 sõjaväelast ja abiväelast (u 200 000 Eesti territooriumil, ülejäänud Pihkvamaal). Nende seas oli eestlasi u 50 000 ehk umbes viiendik. Septembri algul võis Eestis alles olla u 150 000 meest. Nõukogude allikail oli augusti lõpus armeegrupis "Narva" 80 000 meest, 10 diviisi, sh Saksa III SS soomuskorpusel 50 000 meest ja II armeekorpusel Emajõe rindel 30 000 meest.⁸⁷⁴

Narva rinne 1944. aastal. Narva rinde kaitse võimalusi näitab Saksa armeegrupp "Narva" edukas kaitsetegevus 1944. aastal. Lahingutes osalesid paljudest Euroopa maadest vabatahtlike seas ka eestlased. Määrav osa edus oli SS väeosade väga heas väljaõppes ja võitlustahtes aga ka tugevas relvastuses. Nagu 1939. a polnud Narva juures 1944. a veebruaris hästi kindlustatud kaitsevööndit. 1944. a veebruari algusest kuni 25. juulini kaitsesid Narva sillapead Saksa 3. SS soomuskorpuse vabatahtlike väeosad: 4. SS soomusgrenaderi brigaadi "Nederland" kaks rügementi (48. ja 49. rügement) ja 11. SS soomusgrenaderi diviisi "Nordland" 24. rügement "Danmark". Diviisi 11. suurtükiväerügement 9 suurtükipatareiga ja 54. suurtükiväedivisjon 2 suurtükipatareiga toetas kaitsjaid läänekaldalt, seal oli kaitsel ka 23. rügement "Norge". Rännakuid aitasid tõrjuda ka "Nordlandi" kuuluvad tankiüksus ("Panter"), soomusluure, ründesuurtükide ja tankihävitajate üksus, algul ka rasketankide "Tiiger" allüksus (502.

⁸⁷³ Vt Werner Haupt. Army Group North. The Wehrmacht in Russia 1941-1945. Schiffer Military History. Atglen, PA, 1997. P. 372, 375-376, 382; Steven H. Newton. Retreat from Leningrad. Army Group North 1944/1945. Schiffer Military History. Atglen, PA, 1995. P. 181-182; Velikaja Otečestvennaja vojna 1941-1945. Kniga 3. Osvoboždenie. Moskva, 1999. S. 22; Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941-1945. II köide. Tallinn, 1977. Lk 291.

⁸⁷⁴ Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941-1945. II köide. Lk ; F. Paulman. Tuli ja manööver. Tallinn, 1968. Lk 180.

rasketankipataljonist). Vägedel oli ka korralik õhukaitse, nt “Nordlandi” diviisi õhutõrjedivisjonis oli 3 - 88 mm ja üks 37 mm kahurite patarei (saabusid märtsi algul). Olulised olid pioneeriüksused, mis pidevalt tugevdasid sillapea kaitserajatisi, aga osalesid ka lahingutes. Seega oli sillapeal kaitstes sisuliselt üks tugevdatud diviis. Positsioonid ulatusid sarnaselt Eesti planeeritud kaitsepositsioonidega põhjas Popovka küläni (eelpositsiooniks Lilienbachi mõis) ja lõunas haarasid Dolgaja Niva küla. Ägedad lahingud toimusid märtsis sillapea põhjaosas ja juunis lõunaosas.⁸⁷⁵

Veebruari algul Narva alla jõudnud Leningradi rinde 2. löögiarmee vägedes (4 korpust, u 12 laskurdiviisi) võis olla ligi 100 000 inimest. Veebruari keskel Volhovi rinde likvideerimisel suunati kaks armeed (8. ja 59.) appi 2. löögiarmeele Narva suunale. Kokku koondati rindelõigule 9 laskurkorpust (neist Eesti laskurkorpus oli reservis), lisaks tankikorpus, hinnanguliselt u 200 000 punaväelast. Märtsis osales pealetungil Narva rindel aga kuni 250 000 meest, 23 punaarmee diviisi koos toetusüksustega. 24.-30. juulil 1944 osalesid pealetungioperatsioonil Narvale 2. löögiarmee, 8. armee ja 13. õhuarmee, kokku 136 830 inimest.⁸⁷⁶ Punaarmee diviisid olid 1944. a palju väiksemad, kui 1939. a, reaalselt oli neis 2600 - 6400 inimest (läbimurdele saadeti tugevamad diviisid). Pidevalt saadi juurde täiendust või vahetati väeosi eesliinil välja.⁸⁷⁷

1. juunil 1944 oli armeegrupi Narva koosseisus 156 942 sõjaväelast ja 10 089 abiväelast (arvud tunduvad liiga suured). Veebruari algul oli Narva rindel vähe võitlusvõimelisi üksusi (kuni 40 000 inimest), kuid järk-järgult toodi jõude juurde.⁸⁷⁸ III SS soomuskorpuse üksustes oli 22. veebruaril 14 584 jalaväelast. Tugevaim oli 225. jalaväediviis 3646 jalaväelasega, 11. jalaväediviisis oli 2300 jalaväelast. Tankitõrjekahureid oli soomuskorpusel jaanuari algul olnud 96. Tanke ja ründesuurtükke oli armeegrupi “Narva” käsutuses veebruari algul 72 (sh 23 rasketanki “Tiiger”), 10. märtsil 75. Saksa soomusgrenaderidiviisis oli 1944. a ette nähtud 15 420 inimest, 54 suurtükki, 72 miinipildujat, 70 tankitõrjesuurtükki, 36 õhutõrjesuurtükki, 45 tanki ja

⁸⁷⁵ Wilhelm Tieke. Truuduse tragöödia. III (germ.) SS-Soomuskorpuse võitlused ja hukkumine. Tartu, 1999. Lk 59-62, 82-93; Richard Landwehr. Narva 1944: The Waffen-SS and the Battle for Europe. Silver Spring, 1981. P. 45-47, 60-72; S. H. Newton. Retreat from Leningrad. P. 304-305; Richard Landwehr, Holger Thor Nielsen. Nordic Warriors. SS-Panzer Grenadier-Regiment 24 Danmark, Eastern Front, 1943-45. Halifax, 1999. P. 77-79, 86-91, 167-169; Otto Carius. “Tigry” v grjazi. Vospominanija nemeckogo tankista. Moskva, 2004. S. 66-72; K. Kazakov. Kanonaad. Tallinn, 1982. Lk 162; Karl Gailit. Sinimäed 1944. // Eesti mehed sõjatules. Saku, 2001. Lk 89-90.

⁸⁷⁶ Leningradi rinde vägede juhataja ettekanne kõrgemale ülemjuhatajale, 17.02.1944. // Blokada Leningrada v dokumentah rassekrečennyh arhivov. Moskva, Sankt-Peterburg, 2004. S. 404; Rossija i SSSR v vojnah XX veka: Poteri vooružennyh sil. Statističeskoe issledovanie. Moskva, 2001. S. 293, 299, 315; Velikaja Otečestvennaja vojna 1941-1945. Kniga 3. S. 22-24, 28-31, 159-165; Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941-1945. II köide. Lk 182-183, 194-195, 199, 294. ?

⁸⁷⁷ Aruanne Volhovi rinde Novgorodi-Luuga operatsioonist 14.1.44-14.2.44. // Blokada Leningrada v dokumentah rassekrečennyh arhivov. S. 609-610; A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti. 1944. aasta augustis-septembris. Tallinn, 1972. Lk 24, 27, 178-187; Mart Laar. Emajõgi 1944. II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn, 2005. Lk 38-44.

⁸⁷⁸ W. Haupt. Army Group North. P. 258, 382; S. H. Newton. Retreat from Leningrad. P. 88, 181-182.

ründesuurtükki. SS diviisis “Nordland oli 30. juunil 11 000 meest, SS brigaadis “Nederland” 6714 meest.⁸⁷⁹

Narvast põhjas ja lõunas seisid jõe läänekaldal algul erinevatest diviisidest pärinevad üksused ja võitlusgrupid (diviiside jäänused), Narva-Jõesuus ja mererannikul võitlusgrupp “Küste”. Veebruari keskel toodi rindele soomusgrenaderi diviis “Feldherrnhalle”, 11. jalaväediviisi ja 3. Eesti SS-brigaadi (20. Eesti SS-diviisi) üksused, samuti Omakaitse üksused (rügement “Tallinn”). Kevadel - suvel asusid 4 piirikaitserügementi Narva jõe ülemjooksule ja Krivasoo platsdarmi vastu. Kokku oli Narva rindel veebruari algul umbes 4 normaaldiviisi jõud ja kuu lõpuks juba 7 - 8 diviisi jõud. Märtsis toodi juurde veel mitu jalaväediviisi ja kuu lõpuks oli rindel vähemalt 11 diviisi jõud, mis jaotatud kolme korpuse. Punaarmee tagasitõrjumisel oli tähtis tankide, ründelennukite (sööstpommitajad Ju-87 *Stuka*) ja suurtükiväe (sh mitmeraudsed reaktiivmiinipildujad) toetus, tankitõrjeks kasutati ka tankirusikaid. Narva kaitset ohustasid kõige rohkem punaarmee ümberhaaramiskatsed üle jõe põhja ja lõuna pool Narvat ning dessant rannikule. Ümberpiiramist suudeti ägedate vasturünnakutega vältida. Punaväe põhjapoolsed sillapead likvideeriti märtsi alguseks. 14. veebruaril hävitati ka Mereküla juures maale saadetud punaarmee dessantüksus. 2. veebruaril Ustje-Žerdjanka ja Vääska juures üle jõe tunginud punaväe laskurkorpusel õnnestus aga luua Auvere platsdarm ehk nn Krivasoo kott, 11. veebruaril seda laiendati Krivasoo juures. Nende edasitungi Auvere juures põhja ja Vaivara suunas aitasid peatada tankide “Tiiger” kompaniid ja tankialüksus diviisist “Grossdeutschland”. Hoolimata sakslaste vasturünnakutest märtsis ja aprillis ei õnnestunud punaväge sellelt soiselt alalt välja tõrjuda. Aprillis-mais viidi diviisi “Nordland” kahe pataljoni tuumik ära Saksamaale. Aprilli lõpus lahkus rindelt ka tankide “Tiiger” kompanii, mais diviis “Feldherrnhalle”. Juulis viidi ära veel 5 jalaväediviisi ja kaks korpuse juhatust, väegruppeeriing nõrgenes märgatavalt. Juurde saadi vaid flaamidest 6. SS-ründebrigaadi “Langemarck” üks pataljon. Rindelõiku jäi 5 diviisi ja 2 brigaadi.⁸⁸⁰

Juulis oli punaarmee saavutanud rindel suure ülekaalu, uueks pealetungiks valmistuti hoolikalt. Pealök anti Narvast põhjas, kuhu koondati 2900 suurtükki ja miinipildujat, sh 7 km läbimurdelõiku 1114 (160 relva km-le). Ehkki punaarmee 2. löögiarmee murdis Narvast põhjas 25. juulil kaitsest läbi, ei õnnestunud päev varem pealetungi alanud 8. armeel Auvere platsdarmilt põhja läbi murda, et Narva kaitsjaid sisse piirata. Auvere all toetas punaarmee rünnakut 1650 suurtükki ja miinipildujat.⁸⁸¹ Narva tuli küll 25. juulil

⁸⁷⁹ S. H. Newton. Retreat from Leningrad. 5. P. 36, 120, 137, 139, 175; Rossija i SSSR v vojnah XX veka: Poteri vooruzennyh sil. S. 428; M. Laar. Emajõgi. Lk 31-32; K. Gailit. Sinimäed 1944. Lk 89.

⁸⁸⁰ Leningradi rinde vägede juhataja ettekanded kõrgemale ülemjuhatajale, 17.02. ja 19.02.1944. // Blokada Leningrada v dokumentah rassekrečennyh arhivov. S. 402-407; W. Tieke. Truuduse tragöödia. Lk 59-98; Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941-1945. II köide. Lk 180-191, 194-204; Mart Laar. Isamaa ilu hoiledes. Stockholm, 1997. Lk 24-28, 32-61; R. Landwehr. Narva 1944: The Waffen-SS and the Battle for Europe. P. 45-59, 70-75; W. Haupt. Army Group North. P. 210-215; O. Carius. “Tigrõ” v grjazi. S. 73-166; Piirikaitse rügemendid. // Eesti vabadusvõitlejad Teises maailmasõjas. Tallinn, 1995. Lk 202-220; F. Paulman. Tuli ja manööver. Lk 131-143; Toe Nõmm. Saksa väed Eestis veebruaris 1944 (käsikiri).

⁸⁸¹ Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941-1945. II köide. Lk 207-215; F. Paulman. Tuli

maha jätta, kuid punaarmee pealetung peatati Vaivara Sinimägedes (“Tannenbergi” kaitseliinil). Sellel u 5 km laiusel kaitseliinil (merest raudteeni) oli SS diviisi “Nordland”, 20. Eesti SS diviisi, SS brigaadi “Nederland” ja 6. SS ründebrigaadi “Langemarck” üksused, arvestuslikult 2 diviisi jõud - ligi 14 grenaderipataljoni toetusüksustega. Edasi lõuna pool olid rindel 11. jalaväediviis, 300. jalaväediviis (4 piirikaitserügementi) ja 285. julgestusdiviis. Nõukogude allikail oli rindelõigus 6 diviisi, kokku 60 000 - 70 000 võitlejat. Kaitseliinil olid raudbetoon varjendid, traattõkked. Kuna 2. löögiarmee ja 8. armee ei suutnud hoolimata tugevast suurtükiväe toetusest (1900 suurtükki ja miinipildujat 9 km pealetungilõigus) kaitsest läbi murda 10. augustil pealetung lõpetati.⁸⁸²

Petserimaal 1944. aastal. Lõuna-Eestisse ja Kirde-Lätisse tungis punaarmee 3. Balti rinne. Pihkva ja Ostrovi liini hõivamine juuli lõpus avas punaarmeele tee Lõuna-Eestisse ja Lätisse. Augustis alustati pealetungioperatsiooni Petserimaal. Saksa lõplikult valmishitamata “Marienburgi” kaitseliin, mida oli rajatud 1944. a maist, koosnes kahest kaitsevööndist ja selle sügavus Petserimaal ulatus 3 - 4 km-ni. Peale lahtiste laskepesade, kaevikute, ühenduskäikude ja varjendite olid selle eelserval miiniväljad ning okastraattõkked. Kohati oli kaevatud tankitõrjekraave. Kaitseliini põhjalõik oli Eesti 1939. a planeeritud kaitseliinist kesk- ja lõunaosas lääne pool (Irboska juures u 10 km). Tagapool, Piusa ja Patškova jõe joonel olid kaitserajatised nõrgad. Saksa vägede eeslinil Pihkva järve edelakaldal, Optjoki jõe ja Kutšina - Pankjavitsa - Šubenki (Rootovast kagus) joonel oli XXVIII armeekorpuse 3 diviisi (207. julgestusdiviis, 12. välilennuväediviis ja 30. jalaväediviis). Tugevaim oli 30. jalaväediviis: 10 500 meest, 120 suurtükki ja 84 miinipildujat. Šubenkist kuni Brunišini oli XXXVIII armeekorpuse 3 jalaväediviisi, mis katsid Laurat ja Aluksnesse kirdest viivaid teid. Neis nõrgestatud võitlusvõimega üksustes oli kokku 13 300 meest, 234 suurtükki ja 160 miinipildujat. Nõukogude luure andmetel oli sakslastel rindelõigus kokku 19 suurtükiväedivisjoni ning ligi 10 trahvi-, sapööri- ja ehituspataljoni. Seega oli rindelõigus kokku u 35 000 meest. 8.-10. augustil toodi Soomest juurde üks jalaväediviis Laura piirkonda. Punaarmeel oli rindelõigus 2 armeed juurdeantud suurtükiväe- ja soomusüksustega, arvestuslikult kokku u 180 000 inimest. Põhja pool oli 67. armee 3 laskurkorpusega ja üks kindlustatud rajoon ning lõunas Laura suunal 1. löögiarmee 3 laskurkorpusega (üks tungis Aluksne suunas). Kokku oli kahel armeel seega 18 diviisi (neist 5 olid reservis) Saksa armee 7 diviisi vastu. Punaarmeel oli rindelõigus määratu suur ülekaal isikkoosseisus (5 - 6,5 kordne), suurtükkides, miinipildujates ja soomustehnikas. 16 km laiuses läbimurdelõigus Troitsa mõisa ja Teterovo vahel (Pihkva - Riia kivitee ümbruses) oli punaväel 7 laskurdiviisi ning ülekaal suurtükiväes 15 kordne. 1. löögiarmee vallutas juba ettevalmistusperioodil 6. augustil Laura. 10. augustil mürdsid 67. armee üksused ettenähtud lõigus rindest täielikult läbi ja vallutasid 11. augustil Petseri ja 13. augustil Võru, 1. löögiarmee vallutas

ja manööver. Lk 147-176; M. Laar. Isamaa ilu hoiledes. Lk 59.

⁸⁸² W. Tieke. Truuduse tragöödia. Lk 98-127; R. Landwehr, H.T. Nielsen. Nordic Warriors. SS-Panzergrenadier-Regiment 24 Danmark. P. 101-112; Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941-1945. II köide. Lk 215-217; K. Kazakov. Kanonaad. Lk 161-163.

12. augustil Rõuge. Haanjamaa kinnisel maastikul kiireks edasitungiks olid igale esiliini laskurpataljonile juurde antud tankid või ründesuurtükid, suurtüki- ja reaktiivmiinipildujate patareid.⁸⁸³ Punaarmee 3. Balti rinne suudeti peatada 1944. a augusti lõpus Väike-Emajõel ja Emajõel. Septembri keskel murti aga sealtki ülekaaluka tulejõuga läbi.

Suurtükiväge (sh reaktiivmiinipildujaid) kasutas punaarmee 1944. a eriti massiliselt ja efektiivselt. Läbimurdelõiku, 16 km-le oli koondatud 2646 suurtükki (neist 1035 üle 120 mm), ehk ühele km-le 165 suurtükki. Suhteliselt vähe oli punaarmeel soomusväge, kuna kõrgem ülemjuhatus lubas kasutada tanki- ja mehhaniseeritud korpusi vaid pealetungi edu arendamiseks. Pealetungioperatsiooni algul oli 3. Balti rindel vaid 167 tanki ja ründesuurtükki, neist läbimurdelõigus 54.⁸⁸⁴

Eesti 2. diviisi jõud olid 1939. a isikkoosseisult võrdväärased Saksa vägedega 1944. a, kuid jäid alla tulejõus, suurtükke ja miinipildujaid oli üle 6 korra vähem. Punaarmee jõud olid 1944. a kahtlemata tugevamad, kui 1939. a. Kuna punaarmee diviisid olid 1944. a isikkoosseisult mitu korda väiksemad võis 18 diviisi isikkoosseisult võrduda 6 diviisiga 1939. aastast, ehkki tulejõud oli suurem. 1939. a oli punaarmeel suurtükiväge 2,5 korda vähem ja seda ei osatud kahtlemata nii efektiivselt kasutada. Samas oli siis palju rohkem tanke. Kokkuvõttes polnud Eesti sõjaväe kaitsevõimalused 1939. a. Petseri rindel paremad, kui sakslastel 1944. a. Arvestades juba rajatud välikindlustusi ja tugevat suurtükiväge, oli 1944. a olukord kaitseks soodsam. Eesti armee võitlustahe oli kahtlemata tugevam, kui "Marienburgi" liinil seisnud Saksa vägedel, kuid sellest ei piisanud ülekaaluka vaenlase vastu.

Kokkuvõttes ei olnud 1944. a Eesti piiridesse tunginud punaarmeel kuni augustini suurt ülekaalu isikkoosseisus: üldine ülekaal võis olla 1,5 - 2 korda (jalaväe osas suurem). Pealetungi- ja sissetungilõikudes suur ülekaal küll saavutati. Suurem oli punaarmee ülekaal suurtükiväes ning lennuväes. Punaarmee relvastus ja tehnika oli parem, kui 1939. aastal. Soomusväes punaväel kuni suveni ülekaalu polnud, kvalitatiivselt oli siin Saksa pool üle. Oma maavägesid toetas efektiivselt ka Saksa lennuvägi, ehkki linnu pommitusrünnakute eest kaitsta ei suudetud. Säilis maismaa- ja mereühendus Saksamaaga (augustis oli lühike katkestus). Armeedegrupi vägede isikkoosseisu kaotusi suudeti veel sügiseni täiendustega enam-vähem korvata, ehkki mitte pidevalt. Hädavajadusel tõi Saksa väejuhatas väeüksusi teistest rindelõikudest Eestisse kiiresti juurde, selleks kasutati ka transpordilennukeid. Nende tegurite mõjul punaarmee Narva rindel ja Peipsi ääres läbimurret ei saavutanud, vaid kandis tohutuid kaotusi. Seega üldiselt oli 1944. a jõudude vahetõid kaitseks palju soodsam. Eesti mandriosa suudeti kaitsta 1944. a veebruarist kuni septembri keskpaigani (ligi 8 kuud).

⁸⁸³ A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti. Lk. 12-48; M. Laar. Emajõgi 1944. Lk 45-52, 58-59; W. Haupt. Army Group North. P. 249-250.

⁸⁸⁴ A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti. Lk 23-24, 27, 30, 178-180.

4.2.5. Soome Talvesõja kogemused

Karjala kannas. Soome Talvesõja tandritest sobib võrdluseks Eesti oludega kõige paremini Karjala kannas. Seal oli palju veekogusid, suhteliselt hea teedevõrk ja rindejoone üldpikkus peakaitseliinil u 130 km. Välja võib tuua poolte jõud ja tegevuse olulisemates rindelõikudes, mida on hea võrrelda Eesti põhikaitseliinidega.

Talvesõjas peakaitseliini ehk Mannerheimi liini Karjala kannase läänepoolses osas oli II armeekorpus esialgu 3 diviisiga (65 400 meest), kuid rindelõigu taga oli armee reserv 1. diviis (22 000 meest). 4. diviisi lõik läänetiival oli u 25 km, 5. diviisil algul 20 km ja 11. diviisil Muolaanjärvi ja Vuoksi vahel (järvederohkel alal) u 30 km. Kannase armeel oli sõja algul kokku 133 000 meest, ehk 42% Soome sõjajõududest. 21 600 meest oli kannasel eelväljal piirikattejõududes.⁸⁸⁵

Punaarmeel puudus pealetungi eduks vajalik kolmekordne ülekaal elavjõus, Karjala kannasel oli 169 000 punaarmeelast 133 000 soomlase vastu. Maaväeosadest oli 7. armeel 9 laskurdiviisi, üks laskur-kuulipilduja brigaad ja 6 tankibrigaadi Soome 6 jalaväediviisi, 4 jalaväebrigaadi, ratsaväebrigaadi ja 10 üksiku pataljoni vastu. Esimeses pealetungiešelonis oli vaid 5 laskurdiviisi ja 3 tankibrigaadi. Kokku oli Punaarmeel 84 laskurpataljoni Soome 80 arvestusliku pataljoni vastu. Jalaväge toetas kokku 1286 suurtükki ja 1490 tanki, soomlastel 349 suurtükki, 32 tanki ja 36 lennukit. Nõukogude lennuväel oli Karjala kannasel 1560 lahingulennukit (merelennuväge arvestamata). Kuid raskesuurtükiväge jäi rünnakuks Mannerheimi liini uute betoonkindlustuste vastu väheks. Nõukogude luure ei teadnud täpselt millised kindlustused on kannasel. Puudus hea koostöö jalaväe, suurtükiväe ja tankiüksuste vahel, väljaõpe ja juhtimine jättis soovida. Lennuväe efektiivset tegevust häiris ilmastik.⁸⁸⁶

Soomlaste kaitse kannasel oli mitmejärguline. Eelväljal 4 kattergrupis oli 17-18 üksikut pataljoni ja ratsaväepolk, eeskaitselõikudel (viivitusliin) 3 jalaväepolgu ja brigaadi üksused. Peakaitseliinil oli 5 jalaväediviisi (nende 3 polku olid eespool), üks jalaväepolk, 2 jalaväebrigaadi ja ratsaväebrigaad. Tagala kaitseliinile oli koondatud 4 jalaväebrigaadi, 2 jalaväepolku ja üks pataljon.⁸⁸⁷ Riigipiirist kuni peakaitseliinini oli kannase idaosas 16 - 20 km, keskosas 20-32 km ja lääneosas 40-60 km.

Detsembril esimesel poolel vähendati tähtsamat 5. diviisi rindelõiku, tema paremale tiivale toodi 1. diviisi üksused. 5. diviis kaitses detsembris edukalt seda u 12 km pikkust hästi kindlustatud rindelõiku (sh 5 km sood ja järvekallast) Summa ja Munasuo (Lähde tee) juures, mida läbistasid kaks teed. Algul kaitsesid järve ja soodega kolmeks jagatud lõiku kahe jalaväerügemendi üksused, ees peakaitseliinil 4 pataljoni ja paar km tagapool 2 pataljoni. Kaitselõik oli korralikult kindlustatud, selles oli 4 suurt flankeeriva tulega betoonkindlustust (2 Summa ja 2 Lähde lõigus), 16 väiksemat kuulipildujakaponiiri ja ka 3 meeskonnapunkrit ning tankitõkked, traattõkked ja miiniväljad. Punaarmeel oli sellel

⁸⁸⁵ Talvisodan historia. 2. Sotatoimet Karjalan kannaksella. Porvoo - Helsinki - Juva, 1978. S. 16-25.

⁸⁸⁶ Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. Sankt-Peterburg, 2003. S. 188, 191-198; A. Isaev. Antisuvorov. Desjat' mifov Vtoroj mirovoj. S. 54-63.

⁸⁸⁷ Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 188, 193-195.

rünnakusuunal 2 laskurdiviisi, üks ühel ja teine teisel pool Summajärvit. Arvestades kaitserajatisi puudus punaväel pealetungiks vajalik ülekaal ja rünnakud nurjusid. 1. diviisi rindelõik (u 9 km) oli 5. diviisist paremal kuni Muolaanjärveni, kuid üsna palju sellest alast hõlmasid metsad ja sood.⁸⁸⁸

Uueks pealetungiks valmistus Punaarmee hoolikalt, koondati ülekaalukad inimjõud ning raskesuurtükivägi. 1940. a 10. veebruariks oli punaarmee Looderinde käsutuses Karjala kannasel 460 000 inimest, P. Aptekari järgi 705 000 võitlejat ja komandöri, u 2200 lennukit. Elavjõus ja jalaväepataljonide arvus saavutati Karjala kannasel faktiliselt 3-kordne ülekaal, raskesuurtükiväes 10-kordne. Aptekari järgi oli punaarmee ülekaal isikkoosseisus ligi 7 kordne (Kannase armees oli u 100 000 inimest), lennuväes 11 kordne. Läbimurdeks määratud laskurväeosad harjutasid kuu aega koostööd teiste väeliikidega. Veebruari pealetungiks Looderindel määrati pealöögisuunal laskurkorpuse rindelõiguks 5-6 km, laskurdiviisile 2-2,5 km, polgule 700-800 m ja roodule kuni 400 m. Laskurkorpuse esimeses ešelonis pidi olema 2 laskurdiviisi (polgud kõrvuti) ja teises üks diviis. Rünnati laial, u 50 km laiusel rindel, kuid läbi suudeti murda vaid ühest kohast, teistes lõikudes saavutati tühist edu. Soomlastel oli Summa-Lähde rindelõigus 3. diviis 3 jalaväerügemendiga. Esimesel päeval õnnestus punaarmee 123. laskurdiviisil koos tankiüksustega murda Lähde lõigus 1,5 km sügavusele Soome kaitse. Järgnevalt läbimurret laiendati, purustati ka Summa kaitseleik. 7 päevaga jõudsid punaväe üksused soomlaste teise kaitseleini.⁸⁸⁹

Karjala kannase idaosas oli tähtis kaitseleik u 5 km laiune **Taipale rinne** Suvanto ja Laadoga järve vahel. Kaitseleini kulges idaosas algul Taipale jõel. Taipale rinnet kaitses detsembri algusest kuni sõja lõpuni edukalt üks diviis 3 jalaväerügemendiga, neist üks oli aga tiival Suvanto ääres. Seega olid kaitseleigud ligi 1 km pataljoni peale. Kaitseleigud olid 10 vana kuulipildujakaponiiri, üks suurtükikaponiir (Suvanto ääres oli veel suurtükikaponiire), üks betoonvarjend ja kaitset toetasid Laadoga järve äärsed rannasuurtükipatareid (6 suurtükki). Punaarmeel osales rünnakutes 2-3 laskurdiviisi ja üks brigaad kuid edasi suudeti liikuda veebruaris ligi 500-1000 m, ehkki kaponiirid purustati suurtükitulega. Veebruaris oli ründajatel 2-5 pataljoni ja 40-70 suurtükki kilomeetri peale. Soomlased löid tagasi ka punaväe katsed tiivalt üle Suvanto tungida.⁸⁹⁰ Pärast Mannerheimi liinist läbimurdmist murti veebruari lõpus ka vahepealsest kaitseleinist läbi. Ainult Laadogast põhja pool õnnestus soomlastel pealetungivaid

⁸⁸⁸ Lasse Laaksonen. Kannase lahingud. // Talvesõda 1939-1940. Lk 384-388, 403-409; Talvisodan historia. 2. S. 54-59, 108-116; Harald Öhquist. Talvisota. Minun näkökulmastani. Porvoo, Helsinki, 1949. Liite 2, 6, 7.

⁸⁸⁹ L. Laaksonen. Kannase lahingud. Lk 384-388, 403-409; Talvisodan historia. 2. S. 108-116; H. Öhquist. Talvisota. Minun näkökulmastani. S. 189-224; Zimnjaja vojna 1939-1940. Kniga 2. (Stenogramma soveščanija pri CK VKP (b)). S. 19, 23-25; P. Aptekar. Sovetsko-finskie vojnõ. S. 189-199; Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 264, 274-284; A. Isaev. Antisuvorov. Desjat' mifov Vtoroj mirovoj. S. 63-64.

⁸⁹⁰ Talvisodan historia. 2. S. 83-99; Kirill Jakimovič. Tajpale. Sto dnei krovoprolitnogo sraženija sovetko-finskoj vojny 1939-1940 gg. Sankt-Peterburg, 2002; U. Myllyniemi. "Pietari Suuren merilinnoituksesta" talvisodan merivoimiin. S. 52-53, 63.

vaenlase diviise sisse piirata. Kokkuvõttes peatati punaarmee Mannerheimi liinil kaheks kuuks.

Soome tankitõrje oli sõja algul nõrk. Enne sõda oli vaid 19 tankitõrjekahurit, kuid vahetult sõja eel saadi ise valmistatud ja Rootsist juurde 93. Aega kulus veel meeskondade väljaõpetamiseks. Algul oli rindel 36 tankitõrjekahurit (2 kahuriga rühmades), neist 30 oli Karjala kannasel ja 6 Laadoga Karjalas. Karjala kannasel oli 18 tankitõrjekahurit sõja algul ohtlikumal Viiburi suunal II armeekorpusse, 12 kahurit oli III armeekorpusel. Detsembris anti kannase vägedele juurde veel 12 kahurit II korpusse ning jaanuaris - veebruaris kokku 62 kahurit. Ülejäänud kahurid jagati põhjapool asunud vägedele. 1940. a jaanuaris oli näiteks Summa juures kaitsepositsioonil 13 tankitõrjekahurit. Kokku oli sõja lõpus armeel 208 tankitõrjekahurit.⁸⁹¹ Seega oli detsembrilahingutes Karjala kannase vägedel suhteliselt vähe tankitõrjekahureid, isegi mitte ühte kahurit rinde kilomeetri peale. Tähtsamates löikudes kahurid siiski olid. Ohtlikematele suundadele olid rajatud ka tankitõkked. Tankitõrjemiine oli sõja algul vaid 5000. Punaväe tankid murdsid küll rindelõikudest läbi, kuid kuna soomlaste kuulipildujatuli (sh kaponiiridest) niitis jalaväe maha, oli ka toetuseta jäänud tankide saatus varem või hiljem otsustatud. Tankide hävitamiseks kasutati süütepudeleid, nn Molotovi kokteili.

Punaarmeel oli Karjala kannasel sõja algul 1490 tanki ja veebruari algul 2300. 7. armee I ründeüksusel oli algul 3 tankibrigaadi (sh üks rasketankide) ja II üksusel 10. tankikorpus. Juba detsembris tegutses kannasel kuus tankibrigaadi ja kuni märtsini toodi tankipolke ja pataljone rindele järjest juurde. Pärast kaitseliini läbimurret moodustati tankibrigaadide ja laskurväeosade baasil liikvad grupid edu arendamiseks. Sõja lõpuks oli kannasel juba ligi 3000 tanki ja 600 soomusautot. Soome tankitõrje efektiivsust näitavad Looderinde kaotused: sõja jooksul hävitati 358 tanki ja vigastati 1545 tanki. Laadoga Karjalas oli 8. armeel tanke algul 400 ja sõja lõpus 700. Teistel, tankide kasutamiseks vähemsoodsatel suundadel oli neid palju vähem, 15 - 100 tanki igal pealetungisuunal. Punaarmee ei suutnud oma tankiüksusi efektiivselt rakendada ja kergetankid polnud Soome teede- ja maastikuoludesse eriti sobivad. Karjala kannasel oli enamikus brigaadides tankid BT, kuid aeglased T-26 sobisid maastikule paremini. Ujuvtankid T-37 ja T-38 osutusid sõjas täiesti kõlbmatuiks. Ainult 20. tankibrigaadi rasketankide T-28 ja uute KV-de soomus pidas vastu Soome tankitõrjekahurite tulele. Nõukogude tankibrigaadide nõrkuseks loeti ka jalaväe vähesus ja koosseisuliste suurtükiväeüksuste puudumine. Kokku kaotas punaarmee Talvesõjas 3950 tanki, neist 650 hävitati või jäeti maha, u 1800 vigastati ja 1500 langes rivist välja tehnilistel põhjustel.⁸⁹²

Suurtükivägi. Soomel oli Karjala kannasel algul 300 suurtükki ja sõja lõpu poole 372.⁸⁹³

⁸⁹¹ R. Heiskanen. Talvisodan operaatioiden johtaminen ja edellytysten luominen sodankäynnille Päämajan operatiivisen osaston näkökulmasta. S. 104-108; Talvisodan historia. 2. S. 110.

⁸⁹² Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 191-192, 196, 259-262; P. Aptekar. Sovetsko-finskie vojnõ. S. 95-97, 121-122, 224-225, 262, 332-334, 367-369; R. Heiskanen. Talvisodan operaatioiden johtaminen.... S 104-105.

⁸⁹³ R. Heiskanen. Talvisodan operaatioiden johtaminen.... S 109.

Mannerheimi liini läbimurdmiseks koondas punaarmee veebruari alguseks kannasele 3930 suurtükki- ja miinipildujat. P. Aptekari järgi oli Looderindel 5796 suurtükki ja miinipildujat (sh 1809 raskesuurtükki, 1540 tankitõrjekahurit, 904 miinipildujat), 7. armee rindelõigus tuli keskmiselt 70 suurtükki ja miinipildujat rindekilomeetritele. 123. laskurdiviisi läbimurdelõigus oli tulepositsioonidel 108 erinevat suurtükki, sh 280 mm mortiiroid. Suurtükiväe ettevalmistav tuli kestis 11. veebruaril 7. armee rindel 2 tundi 20 minutit ja 13. armee rindel 3 tundi. Jalaväe rünnakut toetati liikuva tulevalliga kuni 1-2 km sügavusele.⁸⁹⁴ Seega oli punaarmee saavutanud tohutu suure ülekaalu suurtükiväes (Aptekari järgi 12,5 kordse). On ime, et soomlased suutsid ka pärast sellist tulelaviini vastupanu jätkata ja punavägi murdis läbi vaid ühes lõigus. Tänu halvale ilmale ei saanud lennuvägi pealetungi õhust toetada.

4.2.6. Kokkuvõte Eesti vastupanu võimalustest

Vastupanu võimaluste üldhinnang

Pärast mobilisatsiooni ja koondamisvedude läbiviimist oleks seisnud Eesti vägedes idapiiril kokku u 60 000 meest. Lahingüksustest oli võimalik Narva ja Petseri rindele välja panna 10 jalaväepolku, ratsarügement ja 5 üksikeskadroni. Tuletoetuseks oli 16 suurtükiväegrupi, 5 tankitõrjekompaniid ja 8 soomusrongi (vt tabel 18). Seega jäid Eesti lahingujõud koosseisult umbes poole võrra alla punaarmee väegruppeeringle. Suhteliselt soodne jõudude vahekord oli Narva rindel, kus punaarmeel seisis vaid üks korpus 2 laskurdiviisiga ja ühe tankibrigaadiga. Punaarmeel puudus pealetungiks vajalik ülekaal isikkoosseisus, ehkki suurtükke oli punaväel 4 korda ja tanke ligi 40 korda rohkem. Arvestades Eesti soodsaid kaitsepositsioone ja olemasolevaid piirikindlustusi ei olnud punaarmee üksustel algul suuri eduvõimalusi läbimurdeks. Raske olnuks vaid kaitsta praktiliselt kindlustamata Narva sillapea positsiooni. Kaitse tugevdamiseks oli vaja vähemalt veel ühte jalaväerügementi ülemjuhatuses reservist. Ka punaarmee oodatava dessandi tõrjumine mererannikul võis nõuda reservide kasutamist. Punaarmee jõudude, nt ühe-kahe laskurdiviisi ja suurtükiväeüksuste juurdetoomine oleks ka Narva rindel Eesti vastupanuvõimalusi halvendanud.

Teistsugune oli algusest peale olukord Petseri rindel, kus punaarmee 8. armeel (5 laskur- ja üks ratsaväediviis, 4 tankibrigaadi) oli peaaegu kolmekordne ülekaal isikkoosseisus ja laskurväeosades. Hiiglasuur 100 kordne ülekaal oli aga suurtükiväes ja 300 kordne tankides. Olukorda halvendas piirikindlustuste puudumine, kiiruga rajatud välikindlustused poleks vastupanuvõimalusi palju parandanud.

Tankitõrjerelvi jäi Eestil ikkagi väheks. Petseri rindel oli üks kahur üle 30 vaenlase tanki kohta. Lahtistel positsioonidel, ilma varjenditeta kahurid olid ka vaenlasele heaks märklauaks.

Eesti ülemjuhatus oleks pidanud Petseri rinde kaitsmiseks saatma oma viimased reservid ja osa 3. diviisi jõude, vähemalt kaks jalaväerügementi. Samal ajal tuli hakata rajama

⁸⁹⁴ Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940. Tom I. S. 267-269, 273-274.

välikindlustusi vahepealsetele kaitsepositsioonidele ning Emajõe ja Väike-Emajõe liinile. Eesti jõud jäid tähtsamates kaitsepositsioonides ebapiisavaks. Eesti rügementide ja pataljoni kaitsepositsioonid olid liiga pikad. Sellises lõigus (u 10-15 km), kus Mannerheimi liinil seisis Soome diviis, oli Eesti rindel rügement. Pataljonid pidid olulisematel suundadel kaitsma vähemalt 3 km laiusi lõike, ehkki normaalne oluks poole vähem. Puudusid ka toetusrelvad selle puudujäägi kompenseerimiseks. Jõudude vähesus tuleb selgelt välja võrdlustes nii Soome kaitsepositsioonidega 1939-40 kui ka Saksa kaitsepositsioonidega 1944. a. Oluline oli ka vägede ettevalmistus ja väljaõpe, teiste väeliikide toetus. Soome väeosadel oli peaaegu kaks kuud aega kokkuliitmiseks, kordusõppusteks ja välikindlustustöödeks. Eesti väeosad oleks pidanud kohe peale formeerimist asuma rindejoonele ja vastu võtma rünnaku halvasti ettevalmistatud positsioonidel. 1944. a kaitseid Narva sillapead ja teisi olulisemaid lõike Saksa *Waffen-SS* vägede vabatahtlikud, keda toetasid tugevalt tankiväed ja lennuvägi.

Eesti sõjalise lüüasaamise oleks määranud N. Liidu suur isikuline ja tehniline üleolek ja võimalus värskeid jõude juurde tuua. Isegi mobilisatsiooni suhteliselt edukas läbiviimine sõja algul ei oleks võimaldanud olukorda päästa. Ehkki Narva rindel oli Eestil võimalik pealetungijaid tõrjuda otsustanuks ka selle rinde saatuse 8. armee ülekaalukate jõudude läbimurre Petseri rindelt ja edasitung põhja suunas. Piirikindlustuste puudumine Petseri rindel ei võimaldanud Eesti 2. diviisi väeosadel seal pikemat vastupanu osutada. Olukorda raskendas punaväe tohutu suur ülekaal tankiväes, suurtükiväes ja lennuväes ning tankitõrje- ja õhutõrjerelvade nappus Eesti sõjaväes. Eesti sõjaväe parem väljaõppe tase ja kõrge võitlustahe ei oleks muutnud sõja ettemääratud lõpptulemust. Erinevalt õigel ajal mobiliseeritud ja kordusõppused läbi teinud Soome armeest poleks Eesti värskel mobiliseeritud sõjavägi olnud ka nii vastupidav. Ilma teiste riikide sõjalise abita polnud Eestil võimalik kaua kaitsta. Seda näitab nii Talvesõja kui ka Saksa sõjaväe 1944. a kaitse lahingute kogemus. Ka 1944. a otsustas Eesti saatuse Punaarmee läbimurre kagust. Siis polnud aga punaväel Saksa vägede suhtes sellist ülekaalu tehnika osas ning säilis ka mereühendus Saksamaaga.

Alternatiivid

Kaaludes 1939. a sügise võimalusi ja järgnenud sündmusi paistab, et Eesti poolt oli vajalik sõda edasi lükata. Ent edasist aega oleks pidanud efektiivselt ära kasutama sõjaväe lahinguvõime ja valmisoleku tõstmiseks. Eesti kaitsevälk oleks N. Liidu baaside likvideerimiseks olnud soodsaim hetk Talvesõja aeg, 1940. a talv (nt veebruar). Baasidelepingust lahtiütlemist võinuks põhjendada N. Liidu poolt Eesti neutraliteedi rikkumisega. Edu saavutamiseks oluks vaja tegutseda koos Lätiga (või ka Leeduga) ja edasi juba ka Soomega. Juhul, kui oleks õnnestunud baasiväed likvideerida ja tõrjuda punaväe sissetungikatsed kuni kevadise teedelagunemiseni (aprillis), oleks õnnestunud Eesti iseseisvus säilitada vähemalt suveni. Baasides olnud punaarmee diviisi likvideerimisel oli võimalus saada ka täiendust armee relvastusele. Soome võimalused lõpetada sõda soodsatel tingimustel olid sel juhul kahtlemata paremad. Edasine sõltus aga juba suurriikidest. Ilma Saksamaa toetuseta oli Eestil ja Lätil raske teistelt riikidelt abi saada. Nagu 1944. aastal, oleks need mõned kuud andnud osale eestlastele võimaluse emigreeruda Läände.

Lõppkokkuvõte

Eesti kaitseplaneerimisel arvestati 1930-ndatel aastatel **sõjalist ohtu** üldiselt adekvaatselt. Kõige potentsiaalsemaks kallaletungijaks peeti Nõukogude Liitu. Aastakümne keskel ei välistatud ohtu ka Saksamaa poolt. 1936. aastast areneva sõjalise koostöö tõttu nähti Saksamaas siiski rohkem võimalikku abistajat. Samas peeti N. Liidu ja Saksamaa vastasseisu väga oluliseks Balti riikide iseseisvuse jaoks. 1939. a paistab silma sõjaohu alahindamine sõjaväe juhtkonna poolt.

Arvestati, et N. Liidu kallaletung võib alata täiesti ootamatult, et segada Eestil mobilisatsiooni läbiviimist. Vägede koondamist võis N. Liit teostada varjatud mobilisatsiooniga (reservväelaste õppustele kutsumisega), nagu ka 1939. a toimus. Ehkki Eestil oli mobilisatsiooni suuremat kiirust arvestades võimalik vastast vägede koondamisel ennetada, oli Eesti sõjaväejuhtide hinnangul Eesti poolt isegi osalise mobilisatsiooni alustamine poliitilistel põhjustel vähetõenäoline. Arvati, et N. Liit kasutab selle kohe ära kallaletungi õigustamiseks ning alustab sõjategevust. Seda seisukohta arvestades loobuti Eestis pärast II maailmasõja algust isegi reservlaste õppustele kutsumisest.

Punaarmee pealöögi suundadeks peeti lõunarindel Pihkvast üle Petseri Võru - Valga ja Tartu - Tallinna suunas ning põhjas Kingissepast üle Narva Tallinna peale. Ühes pealetungiga rindelt oodati tagalasse meredessantide ja õhurünnakuid. Nõukogude Balti laevastik võis rünnata Tallinna ning blokeerida mereühenduse teiste riikidega. 1930-ndate lõpupoolel pöörati operatiivettevalmistustes lisaks idapiirile suurt tähelepanu ka lõunast läbi Läti tuleva rünnaku tõrjumisele, samuti Lääne-Eesti saarte kaitsele ja võitlusele meredessantidega. Ilmselt ei oodatud ka neist suundadest mitte Saksamaa rünnakut, vaid ikkagi N. Liidu kallaletungi. Saarte kaitse oli vajalik riigi neutraliteedi tagamiseks.

Üldiselt arvestas Eesti sõjaväe juhtkond, et isegi suure ülekaalu puhul ei suuda punaarmee maad kiirelt okupeerida ning Eestil on võimalik saada abi teistelt riikidelt. Eesti vastupanu kestvust peeti sõltuvaks sellest, kui kauaks jätkub materiaalseid ressursse ja vastupanutahet ning kuivõrd suudab N. Liit luua strateegilise olukorra, mis sõjalise vastupanu paralüeeriks. Arvestati, et enne välisabi saamist tuleb vähemalt kuu aega kaitsta riigi piire ja tähtsamaid keskusi. Välisriikidelt loodeti saada eelkõige materiaalset abi: relvastust ja sõjamoona. Vajalikuks peeti ka mõne suurriigi laevastiku toetust.

Eesti kasutas Balti riikidest suhteliselt kõige suuremal määral ära oma **inimipotentsiaali**. Mobilisatsiooni üldplaani kohaselt kavatses Eesti 1939. a sügisel sõja korral välja panna 104 364-mehelise sõjaväe. Seega kavatses Eesti panna püssi alla 9,2% rahvastikust, mis on lähedal normaalselt lubatavaks peetud 10% rahvastikust. Lätis kavatseti relvajõududesse koondada 7% ja Leedus vaid u 5% rahvastikust. Kasutuskõlblikke

reservlasi arvestades võib Eesti maksimaalset sõjalist potentsiaali hinnata küll 150 000 mehele, kuid puudu jäi raskerelvastust ja varustust. Juhul, kui poleks olnud raskeid I maailmasõja ja Vabadussõja aastaid, oleks Eesti võinud rohkem mehi välja panna.

Suure majanduskriisi aastatel ei jõutud Eestis uuendada mobilisatsioonitagavarasid. 1933-1935 langetatud otsustega kavandati sõjaväe sõjaaegset organisatsiooni ja koosseisu vähendada, lõpuks ligi 10 000 mehe võrra. Sellest kavatsusest ei loobunud ka 1930-ndate lõpus, kui majandusolukord oli paranenud. Kavatseti vähendada jalaväerügementide arvu. Varustust ja moodsat relvastust oli küll vähevõitu, kuid laskurelvi jätkus. Teistes Euroopa riikides (ka Leedus ja Lätis) toimus samal ajal vastupidi sõjavägede koosseisu suurendamine. J. Laidoneri 1930-ndate algul esitatud väiksema, kuid paremini relvastatud armee loomise ideed ei saa aastakümne lõpus pidada päris sobivaks, sest moodsa sõjatehnika hankimiseks kõigile väeliikidele raha ikkagi ei jätkunud. Järjest tugevneva punaarmee vastu tuli kohe sõja algul välja panna maksimaalsed jõud.

1939. aastal oli nii 100 000-st kui ka 150 000-st mehest N. Liidule pikemalt vastu hakkamiseks vähe. Juhul, kui Läti ja Leedu oleks pannud sõja korral sama suure protsendi oma rahvastikust välja kui Eesti, oleks võinud Balti riikide sõjajõud kokku olla 525 000 meest, hädavajaduse korral veel rohkemgi. Liit Soomega võis lisaks anda 340 000 meest. 1944. a küündis Baltikumis võidelnud Saksa armeede gruppi "Nord" isikkoosseis maksimaalselt 750 000 sõjaväelase ja vabatahtlikuni. N. Liidule vastu panekuks oli vajalik ikkagi mõne suurriigi toetus, eelkõige abi relvade, varustuse ja laskemoona näol.

Poliitiliste erimeelsuste ja erineva ohuhinnangu tõttu ei õnnestunud Balti riikide vahel luua tegusat sõjalist koostööd. Leedu potentsiaalsed vaenlased olid Poola ja Saksamaa. Eesti võis heal juhul arvestada vaid liitlasriigi Läti 143 400-mehelise armee toetusega. Kahjuks kaotas poliitikute ja sõjaväejuhtide vastuolude ja koostöötähte puudumise tõttu Eesti-Läti sõjalise liidu leping 1930-ndatel aastatel oma tähenduse. Läti nägi N. Liidu kõrval suuremat ohtu ka Saksamaalt.

Inimopotentsiaali maksimaalset ärakasutamist võis piirata vähemusrahvuste lojaalsus. Eestis oli venelasi 1934. a 8,2% rahvastikust, kuid Petsserimaal ulatus nende osakaal 63%-ni. Ehkki piiriäärset venelastest elanikkonda peeti osaliselt ebausaldusväärseks, mobilisatsioonisüsteemis või väeosade komplekteerimisel seda ei arvestatud. Lätis oli arvestades olukorda Latgale regioonis (ligi kolmandik venelasi) kasutusel eksterritoriaalne mobilisatsioonisüsteem. Ka Leedus püüti sõjaväe komplekteerimisel poolakate ja sakslaste võimalikku ebalojaalsust arvestada.

Eesti rahuaegse **kaitseväe komplekteeritus** isikkoosseisuga 1930-ndatel aastatel oli kehv. Aastakümne algul avaldas negatiivset mõju suur majanduskriis, mille ajal vähendati kulude kokkuhoiuks teenistusaega kaitseväes ja ajateenijate aastast sissekutset (kontingenti). Tagajärjeks oli väeosade, sh katteväeosade alakomplekteeritus, mis halvendas väljaõpet. 1930-ndate keskpaigast hakkas ajateenijate arvu mõjutama ka demograafiline situatsioon: sündimuse langus ja suur laste suremus I maailmasõja ja

Vabadussõja perioodil.

Mitmed sarnaste probleemidega Euroopa riigid suurendasid sõjaohu kasvades olukorra parandamiseks ajateenistuse pikkust. Eestis loobuti sellest majanduslikel kaalutlustel. 1930-ndate teisel poolel oli Eesti kaitseväge nimekirjas keskmiselt 11 000-12 500 inimest, seega 3000-4000 inimest alla määratud koosseisu. Selline olukord raskendas vägede väljaõpet. 1930-ndate keskel oli õppustel märgata ohvitseride praktiliste juhtimiskogemuste vähesust. Sõdurite individuaalne väljaõppe tase jäi küll kõrgeks.

Alles pärast sõjaohu kasvu Euroopas 1939. aasta kevadel langetati aprillis otsus pikendada oktoobrist ajateenijate teenistusaega põhiväeliikides 12 kuult 18-le. Oktoobrist suureneski sõjaväe isikkoosseis peaaegu veerandi võrra. Ajateenijate puudujäägi asemele tekkis ülejääk. Teenistusaja pikendamisega jäädagi aga hiljaks pool aastat. 1939. a septembris oli Eesti sõjavägi halvasti komplekteeritud ja see alandas katteväeosade lahinguvõimust. 1. septembril 1939 oli sõjaväe nimekirjas 12 572 inimest ehk 80% määratud koosseisust ja väeosades kohal vaid 11 170 inimest ehk 71%.

1928. a loodud **kaitseväge organisatsioon** ei vastanud 1930-ndate lõpul enam täielikult aja nõuetele, ei kindlustanud kattevägede valmisolekut ega vägede lahinguvõimet. Eestis suudeti 1930-ndate II poolel sõjaväge veidi tehniliselt uuendada. Maaväes formeeriti juurde 3 tankitõrjekompaniid ja moodustati Narva suurtükiväegrupp, soomusrongid said kaugelaskepatarei, Õhukaitse sai juurde ühe õhukaitsekahuri patarei. Lennuväes toimus aga taandareng. Suuremaks saavutuseks oli laevastiku täiendamine 2 allveelaevaga.

Eesti maaväeosad olid oma relvastuse poolest jäänud üldiselt I maailmasõja lõpu tasemele. Puudusid jalaväe tuletoetusrelvad (jalaväekahurid ja miinipildujad) ning tankitõrjerelvad. Kokkuvõttes jäid Eesti jalaväerügemendid ja ratsarügement tulejõult alla nii Läti ja Leedu, aga ka N. Liidu polkudele. Vilets oli ka Eesti väeosade manööverdusvõime, jalaväge ei motoriseeritud ja ratsaväge jäi väheks. Eesti arvestatavat veoautoparki ei kasutatud sõja korral ära.

Sõja korral pidi formeeritama kokku 16 jalaväerügementi, jalaväepataljon, ratsarügement ja 6 ratsaeskadroni, 18 suurtükiväegrupi ehk kokkuvõttes vähemalt 5 jalaväediviisi ekvivalendiga sõjajõud. Ka Eesti sõjaaegse kaitseväge organisatsioon ja relvastus ei vastanud moodsa sõja vajadustele. Moderniseerimisega jäädigi hiljaks ja moodsa relvastuse hankimine oli väikeriigile ka ülejõu. Puuduvat relvastust ning varustust polnud sõja korral võimalik juurde hankida. Seega oli kaitseväge struktuurne valmisolek sõjaks langenud.

Eesti **mobilisatsioonisüsteem** oli segasüsteem, kus suur osa väeosasid komplekteeriti täis territoriaalsel printsiibil, aga teatud üksuste täiendamiseks vajati reservväelaste vedu kaugemalt. Oli plaanis üleminek territoriaalsele süsteemile, et kiirendada mobilisatsiooni ja vältida selle takistamise võimalusi. Selles suunas tehti ettevalmistusi juba 1930-ndate algupoolel. Uue süsteemi lõplik rakendamine pidi toimuma koos üleminekuga sõjaväe uuele sõjaaegsele ja rahuaegsele organisatsioonile, mis omakorda sõltus uue relvastuse ja sõjatehnika hankimisest.

1937. a rakendatud Sõjaväeteenistuse seadusega oli ette nähtud vaid üldmobilisatsioon. Osaliseks ehk varjatud mobilisatsiooniks võidi vajaduse korral kasutada reservlaste kordusõppustele kutsumist. 1939. a maiks töötati välja juhtnõõrid reservväelaste kiirendatud korras õppustele kutsumiseks, kuid septembriks polnud väeosades sellisel viisil õppustele kutsumise kavad veel valmis. Mobilisatsiooni huvides oli rakendatud ka Kaitseliit. See võimaldas formeeritavate väeosade jaoks kiiresti moodustada hästi väljaõpetatud ja koos tegutsema harjutatud allüksusi.

Mobilisatsiooni üldplaan nr 2 oli kehtiv 1928. aastast. 1939. a kuulus mobiliseerimisele u 90 000 reservväelast. Mobilisatsioon oli planeeritud läbi viia kolme ööpäevaga ehk 72 tunniga alates mobilisatsiooni algusest. Suurem osa väeosasid pidi saavutama valmiduse 48 tunni jooksul. Võrreldes nt Leeduga oli Eesti mobilisatsioon siiski mõnevõrra aeglane, kuna ei suudetud täielikult rakendada territoriaalset komplekteerimisprintsipi. Vaenlase õhurünnakud võisid segada mobilisatsiooni ja järgnevat vägede koondamist.

Ehkki sõjaline olukord võis nõuda väeosade kiiret paiskamist rindele, nõrgestas kiirustamine väeosade lahinguvõimet ja seega ka efektiivsust. Värskest formeeritud väeosad vajasisid enne ülekaaluka vaenlase vastu lahingusse minekut aega kokkuliitmiseks, kordamisõppusteks. Kuna Eesti mobiliseeritud sõjaväes oli vähe rahuaegset kaadrit, oli väeosade lahinguvõime saavutamiseks vaja palju rohkem aega: paar nädalat kuni kuu.

1930-ndatel aastatel läbiviidud reservlaste kordamisõppused näitasid, et mobilisatsioonisüsteem töötab üldiselt laitmatult. Nii reservväelaste kogunemine kui veokite rekvireerimine toimusid kiirelt ja kavakohaselt. Reservlaste õppusi oleks võinud siiski korraldada rohkem ja pikemalt, 5 viimase aastaga jõuti neil koolitada u 21 000 meest, samal ajal kui Soomes 180 000 reservlast. Kokkuvõttes võib Eesti mobilisatsioonilist valmisolekut hinnata siiski heaks.

Eesti **kaitseplaanide** põhimõtteks oli 1930-ndate teisel poolel aktiivne kaitse. Esmane strateegiline ülesanne oli kaitsta piiriäärseid kaitsepositsioone, mida peeti soodsamaks ülekaaluka vaenlase vastu. Edasi kavatseti sõjategevus võimalusel viia samamoodi kui Vabadussõjas vaenlase territooriumile. Rinde tagalas pidid olema liikuvad varud vaenlase läbimurrete ja dessantide likvideerimiseks. Peeti hädavajalikuks ka maismaa- ja mereühenduste alalhoidmist sõbralike riikidega, et saada abi. Selles suhtes oli oluline salajane merekaitsealane koostöö Soomega. Lõunarindel (3. diviisi rajoonis) peeti vajalikuks püsivamaks kaitseks viia positsioonid Loode-Lätisse Lemsalu (Limbaži), Volmari (Valmiera), Koiva jõe jonele.

Lahingudoktriinis rõhutati vajadust manööverdada, rünnata vaenlast tiibadelt ja tagalast, liikuda ning tegutseda metsas ja öösel. Paraku olid Eesti väeosad manööverdamiseks ja aktiivseks kaitseks, võrreldes vastasega, liiga väheliikuvad.

Vabariigi 1939. a piirikattekava idavariant nägi ette aktiivset kaitset piirialal Narva jõe ja lõunas Optjoki jõe – Kolomna oja - Irboska - Velje järve joonel, kus olid soodsamad kaitsepositsioonid. 1. diviisi jaoks peeti Narva jõe kaitsel kõige olulisemaks hoida Narva sillapea positsiooni jõe idakaldal. 2. diviisi rindel Petserimaal oli tähtsam kaitselõik Irboska juures. Ilma kindlustamata ei taganud need positsioonid siiski pikemaajalist

kaitset. 3. diviis pidi kaitsma rannikut ja täiendama kahte esimest, aga julgestama ka 2. diviisi paremat tiiba. Piirialadel olid tehtud ettevalmistused purustustöödeks.

Paraku jäädi piirikindlustuste rajamisega hiljaks, sõjaohu kasvades ei rakendatud selleks erinevalt Soomest ka vabatahtlikke. Raudbetoonist kuulipildujakaponiiride ulatuslikumat rajamist alustati alles 1939. a suvel. Samal ajal kui Narva jõe läänekaldale jõuti septembri lõpuks valmis ehitada 10 kaponiiri lisaks mõnedele varasematel aastatel püstitatutele, jõuti Petserimaal alustada vaid ettevalmistustöid.

1939. a kevadel alustati aktiivsemalt ka Saaremaa kaitse ettevalmistamist, sõjaaegse rügemendi formeerimise korraldamiseks moodustati Saaremaakaitse Juhatus. Paraku jäid rügemendi mobilisatsioonitagavarad mandrile.

Aktiivse kaitse põhimõtet saab tagantjärele pidada otstarbekaks koalitsioonisõja tingimustes. Ülekaalukate vaenlase jõudude vastu polnud 1939-1940 liitlasteta jäänud Eestil ilmselt mingit reaalset võimalust edukaid vastulööke anda ega kaitsejoont sarnaselt Vabadussõjaga N. Liidu territooriumile viia. Kaitse hoidmist iga hinna eest vaid riigipiiril ei saa samuti pidada reaalseks.

Mobilisatsiooni teostamise ajal pidid riigi piire ja keskusi kaitsma **katteväeosad** – kaks jalaväerügementi, Ratsarügement, Soomusrongirügement, Õhukaitse suurtükiväegrupp, lennukivägi, laevastik, Merekindlused ja teised üksused. Katteväeosade valmisoleku tähtajad olid 30 minutit kuni 6 tundi käsu saamisest, enamikul jalaväe-, ratsaväe- ja suurtükiväeosadel 3 tundi. Katteväeosad olid 1939. a septembris nõrgalt komplekteeritud, kuna neid ei täiendatud sõjaaegsete koosseisudeni reservlaste õppustele kutsumisega, s.t. varjatud mobilisatsiooni ei teostatud. Jalaväerügementides oli kohal 62–75% määratud rahuaegsest isikkoosseisust. Kokku võisid katterügemendid koos Kaitseliidu üksustega 1939. a septembris Narva ja Petseri rindel kohe välja panna u 3300 jalaväelast ja kuni 200 ratsaväelast. Õhutõrjekahurite ja väljaõpetatud meeskondade puudus Õhukaitse suurtükiväegrupis võimaldas efektiivselt kaitsta vaid Tallinna mõnede rajoonide õhuruumi. Ülejäänud sõjalisi ja tsiviilobjekte kaitsti vaid õhutõrjekuulipildujatega. Väike ja vananenud lennukipark kõlbas luure- ja sideülesannete täitmiseks. Parem oli lahinguvalmidus Merekindlustes, kus 1939. a septembris viibisid õppustele kutsutud reservväelased. Merejõud ja Merekindlused suutsid kaitsta Tallinna merelt rannapatareide tulega ja miinitõketega. Võimalusi Soome lahe sulgemiseks andis siin koostöö Soomega. Üldiselt ei saa katteväeosade operatiivset valmisolekut 1939. a sügisel pidada kõrgeks.

Pärast mobilisatsiooni oleks Eesti sõjavägi (104 364 meest) 1939. a septembri lõpus jäänud meeste üldarvult mõnevõrra alla N. Liidu väegruppeeringle (136 000 meest), kuid palju suurem oli punaarmee ülekaal suurtükkides (7-kordne), tankides (60-kordne) ja sõjalennukites (16-kordne). Raskem oli olukord Petseri rindel, kus punaarmee ülekaal isikkoosseisus oluks 3 kordne ja tankides 300 kordne.

Eesti sõjalise lüüasaamise 1939. a sügisel oleks määranud N. Liidu suur isikuline ja

tehniline üleolek ja võimalus värskeid jõude juurde tuua. Isegi mobilisatsiooni suhteliselt edukas läbiviimine sõja algul ei oleks võimaldanud olukorda päästa. Ehkki Narva rindel oli Eestil võimalik pealetungijaid tõrjuda, otsustanuks ka selle rinde saatuse Nõukogude 8. armee ülekaalukate jõudude läbimurre Petseri rindelt ja edasitung põhja suunas. Piirikindlustuste puudumine Petseri rindel ei võimaldanud Eesti 2. diviisi väeosadel seal pikemat vastupanu osutada. Olukorda raskendas tankitõrje- ja õhutõrjerelvade nappus Eesti sõjaväes.

Nii Talvesõja kui ka Saksa sõjaväe 1944. a kaitselahingute kogemused näitavad, et Eesti kaitsevägi oli 1939. a koosseisult liiga väike ja ebapiisava lahinguvõimega, nõrgalt relvastatud. Eesti jõud tähtsamates kaitselõikudes jäid nõrgaks.

Võib öelda, et Eesti kaitsevägi oli valmis möödunud sõjaks, Vabadussõja sarnaseks sõjaks. Ent Eesti riigikaitse moderniseerimine oli 1930-ndate lõpus käimas ja planeeritu elluviimine oleks umbes 2-3 aastaga valmisolekut sõjaks parandanud. Paraku seda aega ei jäetud. Miks Eesti hilines oma kaitsejõudude moderniseerimisega, sõjalise valmisoleku tõstmisega, vajab aga eraldi uurimist.

Kokkuvõttes polnud Eesti kaitsevägi 1939. a septembris sõjaks ülekaaluka vaenlase vastu valmis. Ilma teiste riikide sõjalise abita polnud Eestil võimalik sissetungivat vaenlast idapiiril üheks-kaheks kuuks peatada.

Vastupanuvõimaluste parandamiseks oleks Eesti pidanud:

- suurendama oma sõjaväe sõjaaegset koosseisu (150 000-ni);
- viima pärast II maailmasõja algust läbi osalise mobilisatsiooni (reservlaste õppustele kutsumise) idapiiri äärsetes sõjaväeringkondades;
- alustama varem piirikindlustuste rajamist, kaasates tööle ka vabatahtlikud;
- otsima liitlasi.

Ka Eesti strateegiline seisund oli Molotovi-Ribbentropi pakti ja Poola kiire hävingu tõttu lootusetu, reaalselt abi ülekaaluka vaenlase vastu polnud kuskilt loota. Seetõttu loobus Eesti juhtkond vastupanust ja sõlmis N. Liiduga 28. septembril vastastikuse abistamise lepingu ehk nn baasidelepingu.

Lõpuks võib tuua Läti presidendi Kārlis Ulmanise seisukoha relvastumise küsimustes: “Me võime olla hambuni relvastatud, kuid ainult relvadega ei suuda väikerahvas meie geograafilise asendi tõttu kaitsta oma priiust. Meie rahvusliku sõltumatuse põhitagedeks on ühtsus, teadlikkus ja rahvuskultuur” (E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Lk 592).

Military Readiness of Estonian Defence Forces and Possibilities of Resistance in 1939

Summary

1939 was one of the most ominous years in the 20th-century Estonian history. The Republic of Estonia, having maintained its independence for about 20 years, was forced in consequence of the Molotov-Ribbentrop Pact to surrender to Soviet pressure and, based on an agreement, let alien troops onto its territory. Thus the foundation was laid to the destruction of the sovereignty of Estonia in June 1940.

In various treatments of the events of September 1939 an idea has prevailed that Estonia should not have yielded to Soviet military pressure, and not allowed the military bases on its territory to threaten its independence. Thus Estonian Defence Forces should have confronted the Red Army when it started its invasion, as Finland did at the end of November 1939. The idea of the possibility of military resistance can consequently be associated with successful defensive measures of Finland in the Winter War 1939-1940 as well as with the battles in Estonia in 1944 when German troops (incl. Estonians) checked the invading Red Army at Narva.

Almost for the whole independence period, for nearly 20 years, Estonian Defence Forces had prepared for the war with the Soviet Union (formerly Soviet Russia). Both defence planning and training were directed against the eastern neighbour's potential assault. Estonian army was backed up by the Defence League (Kaitseliit). However, in September 1939 any resistance was relinquished fast, without trying to do anything momentous to enforce the defence of Estonia.

This research has attempted to give a detailed treatment of the Estonian Armed Forces' readiness for war in 1939. Based on that, Estonian possibilities of military resistance against the Soviet Union were assessed. It was not an aim to find out whether Estonia would have been able to defend itself against the Soviet Union to the last, as was the case in the War of Independence. Considering military potential of states in 1939, the outcome of the war was predictable. The aim was to study whether Estonian Defence Forces would have been able to carry out their mission – to defend Estonian borders for at least a month or two, for as long as, theoretically at least, military enforcement would have arrived or international pressure would have made the Soviet Union change its plans. Also, readiness was observed in comparison with other countries, with neighbouring countries, in particular. Finally, an attempt was made to assess what should have been done differently in order to raise the ability of resistance and whether Estonian authorities gave up too easily.

Introduction discusses military readiness from the theoretical aspect, following mainly the treatment by the US military specialist Richard K. Betts.

In the MA thesis the following components of military readiness of Estonian Defence Forces have been addressed more thoroughly:

1. combat effectiveness of defence forces and their covering troops, primarily the following elements:

- organisation and strength, structure and armament of units;
 - full personnel strength of defence forces;
 - supplies of arms, other equipment, border fortifications;
 - training standards.
2. mobilisation potential and readiness of mobilisation, i.e. readiness for the transition of defence forces from peace-time strength to war-time strength.
 3. contents of border covering and mobilisation plans and their correspondence to menace of war and requirements set to military readiness;
 4. permanent readiness of border cover forces, i.e. readiness for surprise attack or operative readiness.

Finally, the ratio of military forces on Estonian borders (on the Narva and Petseri (Pechory) fronts) at the end of September 1939 was observed. In order to estimate possibilities of resistance, Estonian forces were compared to Finnish military forces on the Karelian Isthmus in the Winter War and to German forces in defence of Estonia in 1944.

This Master's thesis and its Appendices present data by way of comparison with armed forces of Latvia and Lithuania as well as with a few other states (the Soviet Union, Finland, Poland, Germany et al). The Appendices offer tables or overviews of military organisation, strength and arms, mobilisation and cover plans of defence forces as well as maps of the dislocation and defence plans of Estonian Defence Forces.

The author's BA thesis "Military Readiness of Estonian Defence Forces in 1939", completed in 2000, was made use of as source material. The archives of Estonia as well as Latvia, Lithuania and Poland have contributed a lot to this thesis. Regrettably many essential archival documents have either been destroyed or are not available. For the purposes of comparison and supplementation, numerous treatments and overviews of military history have been used. The sections concerning Estonian military planning and the development of defence forces written by this author for the first volume of the collection of articles "Sõja ja rahu vahel" /Between War and Peace/, namely Estonian security policy until 1940, published by the S-Centre in Tallinn in 2004, may be regarded as a concise version of this MA thesis.

In the following an overview of the problems addressed in this MA thesis will be given.

In the first half of the 1930s Estonian military planning corresponded to the **menace of war** adequately. In the 1930s the Soviet Union was regarded as the most probable aggressor. In mid-1930s Germany as an aggressor was not excluded, either. Although owing to developing military cooperation after 1936, Germany was considered more as potential help. At the same time the confrontation between the Soviet Union and Germany was regarded as most important for the Baltic countries' independence. Regrettably in 1939 the menace of war was underestimated by the Estonian military command.

The Command of Estonian Military Forces took into account that the Soviet Union could assemble its forces by concealed mobilisation (by summoning its reservists for manoeuvres), as it happened in 1939. Although, thanks to a shorter time needed for mobilisation, Estonia could have anticipated the adversary in its assembly of forces, for political reasons it was most improbable that Estonia could have started even partial

mobilisation. The Soviets were supposed to immediately take advantage of it to levy war. That was why after the outbreak of WW II Estonia relinquished from summoning reservists for exercise.

Along with the Red Army's offensive from the front over Narva in the direction of Tallinn and over Petseri - Irboska (Izborsk) in the direction of Valga, Võru and Tartu both amphibious assault landings and air raids were expected in the rear. In the second half of the 1930s, besides the eastern border, in operations exercise much attention was paid also to repelling attacks from the south, via Latvia, and to the defence of Western-Estonian islands and fighting against amphibious assault landings. Apparently, attacks from those directions were supposed to be launched by the Soviet Union, not by Germany.

The Estonian Military Command realised that before the arrival of foreign aid it was imperative that the borders and more important centres be defended for at least a month. Foreign countries were expected first to give material aid – arms and military provisions. Support from navies of some great powers was indispensable.

Among the Baltic States, Estonia used its **human potential** to the relatively greatest extent. In accordance with the mobilisation plan Estonia intended, in the autumn 1939 in case of war, to arm 104,364 men, i.e. 9.2% of the whole population. Latvia planned to arm 7% and Lithuania c. 5% of their populations, respectively. Considering all reservists fit to be used, maximum manpower of Estonian armed forces could be estimated at 150,000 men but there was lack of artillery and supplies. In case of war, 16 infantry regiments, one infantry battalion, one cavalry regiment and 6 single squadrons, 18 artillery groups or, in all, military power with an equivalent to at least 5 infantry divisions.

In the years of the Great Depression Estonia was not able to renew mobilisation supplies. Decisions made in 1933-1935 designed curtailing war-time personnel strength of the defence forces, eventually by c. 10,000 men. The plan was not revised even at the end of the 1930s, although economic situation had improved. Contrary to that, in the second half of the 1930s other European countries began to increase their military strength. At the beginning of the 1930s J. Laidoner presented his idea about a smaller but better-armed defence forces that could not be regarded as expedient at the end of the decade because for urgent procurement of modern military weapons and technical equipment there was still not enough money. The continuously reinforced Red Army was to be met with full strength at the outbreak of the war already.

In 1939 obviously both 100,000 and 150,000 men would have been too few to resist the Soviet Union at greater length. If Latvia and Lithuania had put out the same percentage of their strength as Estonia, the armed forces of all the Baltic States would have amounted to 525,000 men, even more in emergency. Their alliance with Finland could have added 340,000 men. However, to resist the Soviet Union the support of some greater power would have been indispensable, first of all in the form of arms, provisions and ammunition. Owing to political dissent and different assessment of menace, the Baltic countries failed to set up military cooperation. Because of contradictions and lack of wish to cooperate between politicians and military command the Estonian-Latvian treaty of military alliance lost its significance in the 1930s.

Although the Russian population along the eastern border (in 1934 it made up 8.2% of the whole Estonian population but in Petserimaa – 63%) were partly regarded as unreliable, then differently from Latvia, it was not taken into account in the mobilisation system or in bringing up formations to prescribed strength.

The Estonian peace-time **Defence Forces** were undermanned in the second half of the 1930s. In the Defence Forces' muster roll there were c. 11,000-12,500 men, thus 3000-4000 men less than the authorised strength. The number of conscripts had been influenced by the demographic situation since mid-1930s: the decline in birth rate and high death rate of children during the periods of WW I and the War of Independence. As a consequence, the formations, incl. cover forces were under-complemented and it deteriorated training standards. In mid-1930s insufficient practical commanding experience of officers was observed. When the menace of war increased, other European countries, facing similar problems and attempting to improve the situation extended the term of basic military service. Estonia gave up the idea for economic considerations.

Only after the menace of war was growing in Europe in the spring 1939 did Estonia make a decision in April to extend the term of service of conscripts from 12 months to 18, beginning from October. In October military forces personnel strength was increased almost by a quarter. However, the extension of the term of service was half a year too late. In September 1939 Estonian Defence Forces were poorly complemented and it reduced operational readiness of cover formations. On 1 September 1939 there were 12,572 men or 80% of the manning table in muster roll of the army and 11,170 persons or 71% were in active service in formations.

In the second half of the 1930s Estonia could technically somewhat modernise its Defence Forces. In the Ground Forces 3 anti-tank companies and the Narva artillery group were formed, armoured train regiments got a long-range battery, air-defence received one modern air-defence battery. But Aviation was altogether degenerated. A major accomplishment consisted in reinforcement of Navy Forces with 2 submarines.

In general, by their armament Estonian Ground Forces units had remained at the level of the end of WW I. Estonian infantry regiments and the cavalry regiment were weaker by their firepower than those of Latvia and Lithuania but also the Soviet Union. Fire support arms for infantry (infantry guns and mortars) and anti-tank arms were lacking. The manoeuvrability of Estonian formations was not so good and infantry was not motorised.

In general, neither peace-time nor war-time Defence Forces of Estonia were of the modern standard and neither organisationally nor by armament did they meet the needs of a modern war. Modernisation started by far too late. In case of war it was not possible to procure lacking arms. Consequently, the Defence Forces' structural readiness for war had decreased.

The mobilisation readiness of Estonian Defence Forces was good. It was planned to go from a mixed system over to a **territorial mobilisation system** to accelerate mobilisation and avoid factors that could hinder it. Implementation of the Defence League in the interest of mobilisation enabled to urgently activate well-trained sub-units that were accustomed to act together, for simultaneously organised formations. In accordance with the Military Service Law in force as of 1937, only general mobilisation

was designed. Reservists could be called up to training extension courses, substantially carrying out partial or concealed mobilisation. By September 1939 the formations had not yet got plans for accelerated call-up to training.

According to the general mobilisation plan No. 2 in 1939, c. 90,000 reservists were to be mobilised. Mobilisation was planned to be complete by the end of the third mobilisation day or within 72 hours after its beginning. Most of the units were to attain readiness within 48 hours. In comparison with e.g. Lithuania, Estonian mobilisation was somewhat slow because the territorial manning principle was not fully implemented. Hostile air raids could interfere with mobilisation and subsequent assembly of troops. Newly activated troops could not be regarded as fully combat-effective because before joining of battle they needed time for assembly and training.

The reservists' refresher training (or test mobilisations) in the 1930s showed that the mobilisation system functioned generally impeccably.

Active defence was set as a principle of the Estonian **defensive plan** in the second half of the 1930s. The first strategic mission was to defend frontier defensive positions, regarded as more favourable against a superior adversary. Further, military operations were planned to move to the enemy's territory as the case was in the War of Independence. It was indispensable to keep Ground and Naval communications open with friendly countries to seek help. On the southern front, in the area of the 3rd division it was considered as important for more lasting defence to take positions to the territory of Latvia (North-west Latvia), to Limbazi, Valmiera and to the line of the Koiva (Gauja) River.

The eastern version of the 1939 Estonian border cover plan designed active defence in the border area along the line of the Narva River and in the south along the Optjok River–the Kolomna Brook–Irboska–Lake Velje where defensive positions had definite advantages. For the 1st Division in defence of the Narva River the most important mission was to keep the position of the bridgehead of Narva on the left bank of the river. On the front of the 2nd Division in Petserimaa the most important defended area was at Irboska. However, without fortification those positions could not guarantee any long-term defence.

Estonia was regrettably late in building border fortifications, differently from Finland no volunteers were called upon when the menace of war increased. A more extensive building of ferroconcrete machine-gun caponiers was started only in the summer 1939. When by the end of September 10 more caponiers were built on the western bank of the Narva River, only preparatory work was started in Petserimaa. In frontier areas preparations for demolitions had been made.

Posteriorly, the principle of active defence can be regarded as expedient in a coalition war. In 1939-1940 Estonia, without any allies, had no realistic opportunity to counter-strike its superior adversary or, similarly to the War of Independence, to take the defensive line to the territory of the Soviet Union. Estonian military forces were not so mobile for manoeuvring and active defence, in comparison with the adversary.

During mobilisation **cover forces** were to defend the borders. The terms of readiness for action in cover forces lasted from 30 minutes to 6 hours after the order was issued. In September 1939 cover forces were poorly manned since they had not been reinforced

with reservists who had not been called up to refreshment training, i.e., no concealed mobilisation took place. In September 1939 on the Narva and Petseri fronts cover regiments together with the Defence League units could immediately have put out their strength, all in all c. 3,300 infantrymen and up to 200 cavalrymen. The air-defence artillery group could efficiently defend the airspace over a few districts in Tallinn. Old and out-dated Aviation Park did well in reconnaissance and communication missions. A better battle readiness characterised Naval Fortresses where reservists were called up to refresher training. Navy Forces and Naval Fortresses were able to defend Tallinn from assaults from sea by coastal artillery strike and minefields. In 1939, the organisation of the defence of Saaremaa was not finally solved.

The general number of the war-time strength of Estonian army (104,364 men) was somewhat overcome by the number of the Soviet invasion forces (136,000), however, the Red Army group outnumbered Estonia considerably in artillery pieces (7 times), tanks (60 times) and military aircraft (16 times). The Red Army's superiority (full strength 3 times

and tanks 300 times) was displayed on the Petseri front.

The defeat of Estonia in the autumn 1939 was determined by the Soviet superiority both in personnel strength and equipment as well as the potential of fresh reinforcements. Even a relatively successful mobilisation at the outbreak of war would not have saved the situation. Although it would have been possible to repel the aggressor on the Narva front, the fate of the latter would have been sealed by the breakthrough of the Red Army's superior forces on the Petseri front and its subsequent drive northwards. Lack of frontier fortifications on the Petseri front would not have enabled the Estonian troops of the 2nd Division to offer resistance for any length of time. The situation was the more complicated because of the shortage of anti-tank and anti-aircraft arms in Estonian Defence Forces.

Experiences of defensive actions both in the Winter War and German troops in 1944 show that in 1939 Estonian Defence Forces were too small in personnel strength and insufficient in combat effectiveness, being also poorly armed. In more important front sectors Estonian forces were too weak.

In sum, Estonian Defence Forces were not ready for war against a superior enemy in September 1939. Without any military aid of other countries Estonia would not have been able to check the invading enemy on the eastern front for a month or two.

To improve its resistance options, Estonia should have:

- reinforced the war-time personnel strength of its Defence Forces even more (up to 150,000 men),
- carried out partial mobilisation after the outbreak of WW II (calling up reservists for training) in the military districts along the eastern frontier,
- started building border fortifications sooner, calling upon volunteers to join in the work and
- started looking for allies much sooner.

The strategic situation of the Republic of Estonia was quite hopeless due to the Molotov-Ribbentrop Pact and fast destruction of Poland, there was no hope to find real help against the superior enemy. Therefore Estonian authorities gave up resistance and on 28

September signed an Agreement of mutual assistance or the so-called Treaty of Bases with the Soviet Union.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiividokumendid

Eesti Rahvusarhiiv (Eesti Riigiarhiiv) - ERA

- Fond 31 Riigikantselei
- Fond 61 Piirivalve Talituse Narva Jaoskond
- Fond 495 Sõjavägede Staap
- Fond 496 Kindralstaap
- Fond 498 Sõjavägede Varustusvalitsus
- Fond 510 Jalaväe Inspektor
- Fond 511 Suurtükiväe Inspektor
- Fond 512 Inseneriväe Inspektor
- Fond 513 Ratsaväe Inspektor
- Fond 515 1. Diviisi Staap
- Fond 518 2. Diviisi Staap
- Fond 521 3. Diviisi Staap
- Fond 524 4. Diviisi Staap
- Fond 526 Õhukaitse Staap
- Fond 527 Merejõudude Staap
- Fond 531 Saare Maakaitse Juhatus
- Fond 539 1. Jalaväerügement
- Fond 543 4. Üksik Jalaväepataljon
- Fond 548 7. Jalaväerügement
- Fond 553 10. Üksik Jalaväepataljon
- Fond 555 Kalevi Üksik Jalaväepataljon
- Fond 557 Skaut Üksik Jalaväepataljon
- Fond 598 1. Suurtükiväegrupp
- Fond 600 2. Suurtükiväegrupp
- Fond 602 3. Suurtükiväegrupp
- Fond 609 6. Suurtükiväegrupp
- Fond 615 Õhukaitse suurtükiväegrupp
- Fond 624 1. Lennuväedivisjon
- Fond 625 2. Lennuväedivisjon
- Fond 626 3. Lennuväedivisjon
- Fond 630 Soomusrongirügement
- Fond 633 Auto-Tankirügement
- Fond 638 Merelaevastiku Divisjoni Staap
- Fond 639 Peipsi Laevastiku Divisjon
- Fond 642 Merekindluste Staap

Fond 673 Harju Sõjaväeringkonna Staap
 Fond 674 Tartu Sõjaväeringkonna Staap
 Fond 677 Lääne-Saare Sõjaväeringkonna Staap
 Fond 680 Pärnu-Viljandi Sõjaväeringkonna Staap
 Fond 683 Võru–Petseri Sõjaväeringkonna Staap
 Fond 988 Riigikaitse Nõukogu
 Fond 989 Vabariigi Presidendi Kantselei
 Fond 1131 Kindralmajor Juhan Tõrvandi isiklik fond
 Fond 1962 Sõjamuuseum
 Fond 2553 Johan Laidoneri isiklik fond
Latvijas Valsts Vēstures Arhivs – LVVA (Riia)
 Fond 1474 Armijas štabs (Sõjaväe Staap)
 Fond 1469 Apgādes pārvalde (Varustusvalitsus)
 Fond 1515 Kurzemes divīzijas pārvalde (štabs) (Kurzeme diviisi staap)
 Fond 1516 Latgales divīzijas pārvalde (štabs) (Latgale diviisi staap)
 Fond 1527 Zemgales divīzijas pārvalde (štabs) (Zemgale diviisi staap)
Lietuvos Centrinis Valstybės Archyvas – LCVA (Vilnius)
 Fond 929 Kariuomenės štabo (Sõjaväe Staap)
Archiwum Akt Nowych - AAN (Varsavi)
 Sztab Główny, sygn. 616

Publitseeritud dokumendid

Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918-1945. Aus dem Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes. Serie D. Band V. Baden-Baden, **1953**.

Blokada Leningrada v dokumentah rassekrečennõh arhivov. Pod redakciej N.L. Volkovskogo. - Seeria: Vojenno-istoričeskaja biblioteka. Moskva: AST; Sankt-Peterburg: Poligon, **2004**.

Molotovi - Ribbentropi paktist baaside lepinguni. Dokumente ja materjale. Tallinn, 1989.

Prinimaj nas Suomi-krasavica. “Osvoboditel’nyj” pohod v Finljandiju 1939-1940 gg. Sankt-Peterburg, **1999**.

Polpredy soobščajut...Sbornik dokumentov ob otnošenijah SSSR s Latvijej, Litvoi i Estonieci avgust 1939 g. - avgust 1940 g. Moskva, **1990**.

Punalipulise armaada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939 – juuni 1940 (Dokumendid). Koostaja E. Kaup. - Tuna, **1999**. 4. Lk 17-39.

Tajny i uroki zimnej voiny 1939-1940. Po dokumentam rassekrečennyh arhivov. - Seeria: Voенно-istoričeskaja biblioteka Sankt-Peterburg, **2000**.

Teenides isamaad: Riigikontrolör Karl Soonpää päevik 1939-1940. - Akadeemia, **1990**, nr 7-12.

3. Armia Sowietcka w agresji na Polskę 1939 r. (Dokument sprawozdawczy). Wstęp i opracowanie Czesław K. Grzelak. Warszawa: Wydawnictwo Neriton, **2003**.

1941 god. 1 – 2 kn. – Rossija. XX vek. Dokumenty. Moskva, **1998**.

Valik Johan Laidoneri kõnesid, sõnavõtte ja artikleid. - Laidoneri Muuseumi

Toimetised nr. 1. Laidoneri Muuseum, 2004.

Uurimused

- Admirālis Teodors Spāde.** Rīga, 2002.
- Allveelaev ajaloomälestisena.** - Eesti Meremuuseumi Toimetised, 2. Tallinn, 2001.
- Andersons,** Edgars. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Toronto, 1983.
- Ant,** Jüri. Eesti 1939-1941: rahvast, valitsemisest, saatusest. Tallinn, 1999.
- Aptekar',** Pavel. Sovetsko-finskie vojny. - Seeria: Istorija vojn. Moskva: "Jauza", EKSMO, 2004.
- Arimo,** R. Suomen puolustus suunnitelmat 1918-1939. III osa. Jääkärien aika 1925-1939. Helsinki, 1987.
- Artillerija vermahta.** – Armejskaja serija. Riga, 1998.
- Balašov,** E.A., **Stepakov,** V.N. Linija Mannergeima i sistema finskoi dolgovremennoi fortifikacii na Karelskom perešeike. Sankt-Peterburg: Nordmed-izdat, 2000.
- Betts,** Richard K. Military Readiness. Concepts, Choices, Consequences. The Brookings Institution, Washington, D.C., 1995.
- Bērziņš,** V., **Bambals,** A. Latvijas armija. Rīga, 1991.
- Brailey,** M. Britanskaja armija 1939-1945. Severo-zapadnaja Evropa. - Voennostoričeskaja serija "Soldat". Moskva: Astrel', AST, 2003.
- Churchill,** Winston S. Tormihoiatatus. Tallinn: Varrak, 1995.
- Drobjazko,** S. Vtoraja mirovaja voina 1939-1945. Pehota vermahta. – Serija Soldat. Moskva, 1999.
- Drogovoz,** I. Železnyj kulak RKKA. Tankovye i mehanizirovannye korpusa Krasnoj Armii 1932-1941 gg. Moskva: Tehnika-molodeži, 1999.
- Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941-1945.** II köide Tallinn, 1977.
- Eesti Vabadussõda 1918-1920.** II köide. Tallinn, 1997.
- Eesti vabadusvõitlejad II maailmasõjas.** Koostaja August Jurs. Sihtasutus "Võitleja" Raamatu Toimkond, II trükk Tallinn, 1995 (I trükk Toronto, 1987).
- Eesti Vabariik 1918 - 1940.** Ajalooline ülevaade sõnas ja pildis. Koost. Evald Uustalu. Lund, 1968.
- Eimansberger,** Ludwig Ritter von. Protivotankovaja oborona. // Vnimanije, tanki! - Klassičeskaja vojennaja mõsl. Moskva: AST; Sankt-Peterburg: Terra Fantastica, 2003.
- Gerdessen,** Frederik, **Kitvel,** Toivo, **Tilk,** Johannes. Aeg, mehed, lennukid. Eesti lennunduse arengulugu kuni 1940. aastani. Tallinn, 2000.
- Gustavson,** Heino. Merekindlused Eestis 1913-1940. Tallinn: Olion, 1993.
- Hahn,** Fritz. Waffen und Geheimwaffen des deutschen Heeres 1933-1945. Band 1. Bonn, 1992.
- Haupt,** Werner. Army Group North. The Wehrmacht in Russia 1941-1945. Schiffer Military History. Atglen, PA, 1997.
- Heiskanen,** Raimo. Talvisodan operaatioiden johtaminen ja edellytysten luominen sodankäynnille Päämajan operatiivisen osaston näkökulmasta. Toimittanut

- Pekka Kurenmaa. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy, **1996**.
- Hughes**, Matthew, **Mann**, Chris. Pancergrenadery, 1941-1945. Podgotovka, taktika, vooruženie. Moskva: Astrel, AST, **2005**.
- Ilmjärv**, Magnus. Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus. 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn: Argo, **2004**.
- Ilmjärv**, Magnus. Nõukogude Liidu ja Saksamaa vahel. Balti riigid ja Soome 1934 - 1940. Academia, 3. Tallinn, **1993**.
- Irinarhov**, R.S. Pribaltiiskiji osobyj... - Seeria: Voенno-istoričeskaja biblioteka. Minsk: Harvest, **2004**.
- Isaev**, Aleksej. Antisuvorov. - Seeria: Vojna i my. Moskva: "Jauza", EKSMO, **2004**.
- Isaev**, Aleksej. Antisuvorov. Desjat mifov Vtoroj mirovoj. - Seeria: Vojna i my. Moskva: "Jauza", EKSMO, **2004**.
- Istorija zapadnoevropejskih armij**. Toim. V.A. Zolotarev. - Seeria: Istorija zarubežnyh armij. Kniga 1. Moskva: Evrolinc, Kanon-press-C, Kučkovo pole, **2003**.
- Jakimovič**, Kirill. Taipale. Sto dnei krovoprolitnogo sraženiija sovetsko-finskoj voiny 1939-1940 gg. Sankt-Peterburg, **2002**.
- Kalvo**, A. Nemasid vabastasid Lõuna-Eesti. 1944. aasta augustis-septembris. Tallinn: Eesti Raamat, **1972**.
- Ken**, O.N. Mobilizacionnoe planirovanie i poliitičeskie rešenija konec 1920-seredina 1930-h gg. Sankt-Peterburg: Izdatelstvo Evropejskogo universiteta, **2000**.
- Kodres**, M. Kodanliku Eesti majandus ja riigieelarve militarismi teenistuses (1934 – 1940). Tallinn: Eesti Raamat, **1978**.
- Kolomic**, Maksim. 1941: boi v Pribaltike 22 ijunja - 10 ijulja 1941 goda. - Frontovaja illjustracija, **2002**, nr 5. "Strategija KM".
- Konstankiewicz**, Andrzej. Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, **2003**. (Poola väeüksuste ja Poola sõjaväe laskurelvad ja suurtükivägi aastatel 1914-1939).
- Kozłowski**, Eugeniusz. Wojsko Polskie 1936-1939. Próby modernizacji i rozbudowy. Wydanie II. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, **1974**.
- Knorr**, Klaus. Voennyj potencial gosudarstv. Moskva: Voенizdat, **1960**.
- Królikowski**, Bohdan. Ułańska jesień. Szkice do dziejów kawalerii II Rzeczypospolitej. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, **2002**.
- Kronlund**, Jarl. Vom Volksaufstand zur Institution. Die Verteidigungskräfte Finnlands 1918-1993. Helsinki, **1995**.
- Laar**, Mart. Emajõgi 1944. II maailmasõja lahingud Lõuna-Eestis. Tallinn: Varrak, **2005**.
- Laar**, Mart. Isamaa ilu hoiledes. Stockholm: Välis-Eesti & EMP, **1997**.
- Landwehr**, Richard. Narva 1944: The Waffen-SS and the Battle for Europe. Silver Spring, **1981**.
- Landwehr**, Richard, **Nielsen**, Holger Thor. Nordic Warriors. SS-Panzergrenadier-

- Regiment 24 Danmark, Eastern Front, 1943-45. Halifax, **1999**.
- Latvija i jejo armija.** Moskva, 1938.
- Leczyk, Marian.** Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921-1939. Wydawnictwo Comandor, **2004**.
- Lenskij, A.G.** Suhoputnye sily RKKKA v predvoennye gody. Spravočnik. Sankt-Peterburg, **2000**.
- Leskinen, Jari.** Vaiettu Suomen silta. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistoiminta Neuvostoliiton varalta vuosina 1930-1939. - Bibliotheca Historica 20. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, **1997**.
- Leskinen, Jari.** Vendade riigisaladus. Soome ja Eesti salajane sõjaline koostöö Nõukogude Liidu võimaliku rünnaku vastu aastatel 1918-1940. Tallinn, **2000** (Veljien valtiosalaisuus. Suomen ja Viron salainen sotilaallinen yhteistyö Neuvostoliiton hyökkäyksen varalle vuosina 1918-1940. Helsinki: WSOY, 1999).
- Leskinen, Jari, Juutilainen, Antti** (koostajad). Talvesõda 1939/1940. 105 päeva Soome rahva kangelaslikku võitlust. (Tallinn): Varrak, **2002**. (Talvisodan pikkujättiläinen. Porvoo – Helsinki – Juva, 1999).
- Limberg, Fred.** Isamaa eest. Cardiff, **1980**.
- Magyarország hadtörténete.** 2. Budapest, **1985**.
- Majewski, Piotr M.** Nierozegrana kampania. Możliwości obronne Czechosłowacji jesienią 1938 roku. Warszawa: Wydawnictwo TRIO, **2004**.
- Meltjuhov, M.I.** Upuščennyj šans Stalina. Sovetskij Sojuz i bor'ba za Evropu: 1939 – 1941 gg. (Dokumenty, fakty, suždenija). 2-e izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. Moskva: "Veče", **2002**.
- Meltjuhov, Mihail.** Sovetsko-pol'skie voiny. Voенno-političeskoe protivostojanie 1918-1939 gg. - Seeria: Voennye tajny XX veka. Moskva: "Veče", **2001**.
- Middeldorf, Eike.** Russkaja kampanija: taktika i vooruženije. - Seeria: Voenno-istoričeskaja biblioteka. AST, Moskva, Poligon, Sankt-Peterburg, **2000** (Taktik im Russlandfeldzug. Einfahrungen und Folgerungen).
- Mollo, Andrew.** Voo ružennye sily Vtoroj mirovoj. Struktura. Uniforma. Znaki različija. Polnaja illjustrirovannaja enciklopedija. Moskva: EKSMO, **2004**
- Müller-Hillebrand, Burkhart.** Das Heer 1933-1945. Bd. I. Das Heer bis zum Kriegsbeginn. Darmstadt, **1954**.
- Müller-Hillebrand, B.** Suhoputnaja armija Germanii 1933-1945 gg. Moskva: "Izografus", EKSMO, **2002**.
- Načal'nyj period vojny.** Moskva: Voenizdat, **1974**.
- Nerman, Robert.** Kalamaja ajalugu. Tallinn, **1996**.
- Nerman, Robert.** Kopli. Miljö, olustik, kultuurilugu 1918-1940. Teine, täiendatud väljaanne. Tallinn, **2002**.
- Nerman, Robert.** Lasnamäe ajalugu. Tallinn, **1998**.
- Nielsen, K. S.,** Soldaterne den 9. april 1940.
- Noormets, Tiit, Õun, Mati.** Eesti soomusmasinad. Soomusautod ja tankid 1918 – 1940. Tallinn, **1999**.
- Pajur, Ago.** Eesti riigikaitsepoliitika aastail 1918 – 1934. - Uurimusi ja allikmaterjale

- Eesti sõjaajaloost, 2. Tartu, **1999**.
- Palokangas**, Markku. Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918 – 1988, I-II osa. Suomen Asehistoriallisen Seura, **1991**.
- Pehota vermahta**. Čast 1. – Armejskaja serija. Riga, **1997**.
- Pjatanin**, Sergej. “Vezerjubung”. Norvežskaja kampanija 1940 g. - Blitckrig v Zapadnoj Evrope: Norvegija. Danija. - Seeria: Voенno-istoričeskaja biblioteka. Moskva: AST; Sankt-Peterburg: Terra Fantastica, **2004**.
- Polski czyn zbrojny w drugiej wojnie światowej**. T. I: Wojna obronna Polski 1939. Warszawa, **1979**.
- Polskie Siły Zbrojne** w drugiej wojnie światowej. Tom I. Kampania wrześniowa 1939. Część pierwsza. Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną. Londyn: Instytut Historyczny im. Generała Sikorskiego, **1951**.
- Pullat**, Raimo. Versailles’st Westerplatteni. Eesti ja Poola suhted kahe maailmasõja vahel. Tallinn: Estopol, **2001**.
- Rauch**, Georg von. Balti riikide ajalugu 1918-1940. “Detlar”, Tallinn, **1995**.
- Rezmer**, Waldemar. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, **1999**.
- Richter**, Klaus Christian. Die Geschichte der deutschen Kavallerie 1919-1945. Augsburg, **1994**.
- Rossija i SSSR v vojnah XX veka. Poteri vooružennõh sil**. Statističeskoe issledovanie. Üldine toimetaja kindralpolkovnik G.F. Krivošejev. - Seeria “Arhiv”. Moskva, “OLMA-PRESS”, **2001**.
- Rutkiewicz**, Jan. Wojsko Litewskie 1918-1940. Litewskie formacje zbrojne 1940-1953. Warszawa: Barwa i Broń, **2002**.
- Samner**, J., **Vavilet**, F. Francuzskaja armija 1939-1942: Kampanija 1939-1940, Višistskaja Francija. - Voенno-istoričeskaja serija “Soldat”. Moskva: AST, Astrel’, **2002**.
- Sovetsko-finljandskaja vojna 1939-1940**. Tom I-II. Koost.: P.V. Petrov, V.N. Stepakov. - Seeria: Velikie protivostojanija. Sankt-Peterburg: Poligon, **2003**.
- Sovetsko-Finljandskaja vojna 1939-1940 gg. Bojevyje deistvija na more**. Sankt-Peterburg, **2002**.
- Statkus**, Vytenis. Lietuvos ginkluotos pajegos 1918 - 1940 m. Chicago: Vyduno Jaunimo Fondas, **1986**.
- Stoker**, Donald J.. Britain, France and the Naval Arms Trade in the Baltic 1919-1939: Grand Strategy and Failure. // Cass Series. Naval Policy and History; 18. London; Portland, Or.: Frank Cass, **2003**.
- Suomen puolustusvoimat ennen ja nyt**. Porvoo, Helsinki, **1959**.
- Surgailis**, Gintautas. Lietuvos karinis laivynas 1935-1940. - Lietuvos kariuomenės istorija. Vilnius: Generalo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademiija, **2003**.
- Sõja ja rahu vahel**. Koguteos. **I köide**. Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. Tallinn: S-Keskus, **2004**.
- Zaloga**, S., **Madej**, V. The Polish Campaign 1939. New York, **1985**.
- Zaloga**, Steven J., **Ness**, Leland S. Red Army Handbook 1939-45. Phoenix Mill, **1998**.
- Zgórniak**, Marian. Sytuacja militarna Europy w okresie kryzysu politycznego 1938 r.

- Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, **1979**.
- Zimnjaja vojna 1939-1940**. Kniga 1. Poliitšeskaja istorija. Moskva: "Nauka", **1998**.
- Talvisodan historia. 1**. Suomi joutuu Talvisotaan. Toimittanut Sotatieteen Laitoksen, Sotahistorian toimisto. Porvoo-Helsinki-Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, **1977**.
- Talvisodan historia. 2**. Sotatoimet Karjalan kannaksella. Toimittanut Sotatieteen Laitoksen, Sotahistorian toimisto. Porvoo-Helsinki-Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, **1977**.
- Taras, D.A.** Operacija "Weiss": Razgrom Pol'shi v sentjabre 1939. - Seeria: Vojenno-istoričeskaja biblioteka. Minsk: Harvest, **2003**.
- Tieke, Wilhelm.** Truuduse tragöödia. III (germ.) SS-Soomuskorpuse võitlused ja hukkumine. Tartu: Greif, **1999**.
- Turtola, Martti.** President Konstantin Päts. Eesti ja Soome teed. Tänapäev, **2003**.
- Uluots, Ülo.** Nad täitsid käsku. Eesti ohvitseride saatus. Tallinn, **1999**.
- Vaičėnonis, Jonas.** Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose 1927- 1940. Vilnius, **2003**.
- Vaičėnonis, Jonas.** Lietuvos karių uniformos ir lengvieji ginklai XX amžiuje. Vilnius, **2004**.
- Velikaja Otečestvennaja voina 1941-1945**. Vojenno-istoričeskije očerki. Kniga 3. Osvoboždenie. Toim. V.A. Zolotarjov jt. Moskva "Nauka", **1999**.
- Voenno-morskoe soperničestvo i konflikty 1919-1939**. Redaktor-sostavitel A.E. Taras. // Serija Voenno-istoričeskaja biblioteka. Minsk: Harvest, **2003**.
- Wiśniewski, Jan P.** Armia Czechosłowacka w latach 1932-1938. Toruń: Adam Marszałek, **2002**.
- Õun, Mati.** Eesti Merekindlused ja nende suurtükid 1918 – 1940. Tallinn, **2001**.
- Õun, Mati.** Eesti sõjalaevad 1918 – 1940. I valik. Tallinn, **1998**.
- Õun, Mati.** Eesti sõjavägi 1920-1940. Tallinn, **2001**.
- Õun, Mati, Noormets, Tiit, Pihlak, Jaak.** Eesti soomusrongid ja soomusronglased 1918-1941. Tallinn: Sentinel, **2003**.

Artiklid ajakirjades ja kogumikes

- Aasoja, V.** Tangitõrjerelvade ja tangitõrjesüsteemide tuleproov Läänerindel. // Sõdur, **1940**. 29-39, Lk 674-680.
- Aasoja, Voldemar.** Massiline tangi rünnak ja selle tõkestamine. // Sõjateadlane. Nr 5. **1939**. Lk 265-296.
- Andersons, Edgars.** The Military situation in the Baltic States. // Baltic Defence Review, No. 6, Volume **2001**, pp 113-153 (Acta Baltica, 1969).
- Arjakas, Külle.** Eesti Vabariigi välispoliitika 1939. // Vikerkaar, **1988**. 9; 11. Lk 67-75; 12. Lk 69-76; **1989**. 1. Lk 66-71; 2. Lk 78-86.
- Arumäe, Heino.** President Konstantin Päts Saksa saadiku hinnanguis 1939-1940. – Akadeemia. **2000**. 12. Lk 2538-2559.
- Björgvinsson, Ingólfur.** An introduction to the Royal Swedish Army in WW II. **1998**.

- Ciganovs**, Juris. Dzīvē un nebrīvē. // Admirālis Teodors Spāde. Rīga: Valters un Rapa, **2002**, Lp. 9-60.
- Deemant**, Kaupo. Olgem õiglased. // Looming, **1990**.11. Lk 1561 - 1566.
- Deist**, Wilhelm. Die Aufrüstung der Wehrmacht. // Wilhelm Deist, Manfred Messerschmidt, Hans-Erich Volkmaann, Wolfram Wette. Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkrieges. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, **1989**.
- Fedoseev**, Semjon. Pehota protiv tankov (protivotankovye sredstva bližnego boja v 1939-1945 gg.). // Tehnika i vooruženie. **2002**. 2.
- Gailit**, Karl. Sinimäed 1944. // Eesti mehed sõjatules. Saku, **2001**. Lk 88-100.
- Hietanen**, Silvo. Varustautuminen. // Itsenäisyyden puolustajat. Rintamalla. Suomi 85. Weilin+Göös Oy, **2002**. S. 30-33.
- Järver**, J. Kaitseväe reorganiseerimine üleminekul aastasele teenistusele. // Sõdur, **1928**. 6/7/8. Lk 288-295.
- Kaitseväe õppesentrumi tööst Petseri Põhjalaagris**. // Sõdur. 1934. 33/34. Lk 891-892.
- Karu**, Märt. Kaitseleidu Tallinna maleva Kergedivisjoni mootorratturid 1935-1940. // Kaitse Kodu. **2000**. III. Lk 22-23.
- Keskküla**, N. Ratsaväe ajakohastamisest. // Sõdur, **1940**. 23. Lk 553-555.
- Kilin**, Juri. Optimizm. Na čto nadejalis finnõ v 1939 godu? // Rodina. **1995**. 12. S. 49-52.
- Kiljako**, T. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng ning praegune seisukord. // Sõjateadlane. Nr 5. **1939**. Lk 201-234.
- Kristian** A. Soome Talvesõjas. // Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas, II. Stockholm, **1955**. Lk 101 - 112.
- Kurvits**, J. Ratsaväe tähtsus tänapäeva sõjas ja lahingus meie oludes. // Sõdur, **1937**. 45-46. Lk 1090-1096.
- Kuuli**, O. Luurajad – poliitvangid? // Luuramisi. Salateenistuste tegevusest Eestis XX sajandil. Tallinn, **1999**. Lk 91-104.
- Laaksonen**, Lasse. Olisiko taisteluja pystytty jatkamaan? Suomalaisten tilanne Kannaksella talvisodan lopussa 1940. // Sotahistoriallinen Aikakauskirja, 19. Suomen voima Talvisodassa. Helsinki, **2000**. S. 128-174.
- Laasi**, Evald. Riigijuhid ajaloo ees. - Looming, **1990**. 3. Lk 368 - 374.
- Luts**, A. Ühtlusjagu jalaväe organisatsioonis. // Sõdur, **1937**. 45-46. Lk 1122-1129.
- Matela**, V. Tänapäeva tankitõrje. // Kaitse Kodu. **1939**. 8. Lk 236-240.
- Moisaitė**, Vitalija. 2-asis Lietuvos didžiosios kunigaikštienės Birutės ulonų pulkas 1920-1940 m. // Alytaus miesto istorijos fragmentai. Alytus, **2001**. P. 111-132.
- Monakov**, M. “Fakel” nad Baltikoi. // Sovetsko-finskaja voina 1939 – 1940 g.g. Hrestomatija. Minsk, **1999**. S. 387-401.
- Morozov**, Miroslav. Povod k nesostojavšejsja vojne. // Flotomaster, **2002**. 6. S. 26-38.
- Myllyniemi**, Urho. “Pietari Suuren merilinnoituksesta” talvisodan merivoimiin. Meripuolustuksen tila ja valmius syksyllä 1939. // Sotahistoriallinen Aikakauskirja, 19. Suomen voima Talvisodassa. Helsinki, **2000**. S. 21-81.

- Nõmm**, Toe. Eesti piirikindlustused. // Tehnika ja Tootmine. **1992**. 8. Lk 42-45; 9. Lk 43-46.
- Nõmm**, Toe. Eesti suurtükivägi. 1918-1940. Relvastus ja ülesehitus. // Laidoneri Muuseumi aastaraamat 4. 2004. Laidoneri Muuseum, **2005**. Lk 38-205.
- Nõmm**, Toe. Eesti tankitõrje 1940. aastani. // Laidoneri Muuseumi aastaraamat 3. 2003. Laidoneri Muuseum, **2004**. Lk 106-133.
- Nõmm**, Toe. Eesti Vabariigi kaitseväest 1939 - 1940. // Akadeemia. **1989**. 3. Lk 585 - 599.
- Nõukogude Vene jalaväepataljoni organisatsioon**. // Sõdur, **1939**. 3-4. Lk 72-74.
- Onni**, H. Ratsaväe täiendamise vajadusest mootorratturitega ja mootorratturite koostööst ratsaväega. // Sõdur, **1936**. 37-39. Lk 910-915.
- Pajur**, Ago. Kaitseministrina. // Unustamatu. Kindral Aleksander Tõnisson. Artikleid ja mälestusi. Tallinn, **2004**. Lk 105-134.
- Pataljoni- ja rügemendisuurükivägi**. // Sõdur, **1940**. 24-26. Lk 622-(623). ?
- Petrov**, B. Vooružennye formirovaniija Pribaltiki nakanune i v načale Velikoj Otečestvennoj vojny. // Voенно-istoričeskij arhiv. Vypusk 10. Moskva, **2000**. S. 269-299.
- Pociunas**, Arvydas. Lietuvos kariuomenė 1939-1940 metais. // Kardas, **1994**. 7/8. P. 16-18
- Pociunas**, Arvydas. Lietuvos kariuomenės ginkluotė ir karinė pramonė 1939-1940 metais. // Mokslas ir Technika, **1994**. 4. P. 30-31.
- Prantsuse jalaväerügemendi relvastisest ja tulejõust**. // Sõdur. 1939. 32-33. Lk 772 (Militär-Wochenblatt. 1939. 2).
- Punga**, Olavi. Suurtükiväeüksused Kaitsealiidus. // Kaitse Kodu, **1998**, II, lk 42-44.
- Püss**, V. Jalaväe saaterelvad. // Sõjateadlane, nr 6, **1940**. Lk 459-512.
- Raidna**, H. Saksa-Poola sõda. // Sõjateadlane, nr 6, **1940**. Lk 363-408.
- Raudvassar**, Mika. Õhukaitse suurtükiväegrupp 1928-1940. - KVÜÕA Toimetised. Tartu: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, **2004**. Lk 208-234.
- Reek**, N. Õppetsentrum. // Sõdur. **1934**. 33/34. Lk 855-857.
- RKKA uus jalaväe rivimäärustik**. // Sõdur, **1939**. 1-2. Lk 28.
- Rääk**, A. N.S.V. Liidu uus sõjaväeteenistuse seadus. // Sõdur. **1939**. 46-47. Lk 1045-1047.
- Saidra**, E. Jalaväe pealetungijõu suurendamisest. // Sõdur. **1939**. 50-52. Lk 1118- 1121.
- Saksa jalaväejagu**. Koosseis, relvastis, lahkrivilise ja taktikalise teotsemise erinevusi meie laskuri- ja kk-jaost. // Sõdur. 1939. 14-15. Lk 326-330.
- Sammet**, Jaak. Merejõud mitmest vaatenurgast. // Sõdur, **1994**, nr 2, lk 11-12.
- Sarv**, E.R. Moodne sõjavarustus ja pealetungioperatsioon inglaste vaateil. // Sõdur. **1939**. 34-35. Lk 779-783.
- Tangitõrje organiseerimine Prantsuse diviisides kaitselahingus**. // Sõdur. 1939. 30-31. Lk 733-736 (La Revue d'Infanterie. 1939. Jaanuar).
- Till**, J.V. Meie ratsaväest ja tema tähtsusest. // Sõdur. **1932**. 21/22. Lk 553-557.
- Tõnismägi**, H. Vabadusristi kavalerist salakuulajaks. // Ülekohtu toimikud. Tallinn, **1998**. Lk 107-111.

- Žalis**, Vytautas. Kas Balti riigid valmistasid sõdima NSV Liiduga? // Edasi, 6.-7.09.1988.
- Tomback**, R. Poola diplomaatia ja riigikaitse. // Sõdur, 1940. 9. Lk 209-212.
- Toomsar**, J. Uut RKKKA lahingudoktriinis. // Sõdur, 1938. 33-34. Lk 818-827.
- Ungari jalaväerühm**. // Sõdur. 1939. 28-29. Lk 679 (Polska Zbrojna. 1939. Aprill-juuni).
- Vaičėnonis**, Jonas. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926-1939). // Darbai ir Dienos, 21. Kaunas, 2000. P. 131-176.
- Vaičėnonis**, Jonas. Lietuvos kariuomenės skaičiai 1920-1939 m. // Karo archyvas. XVII (2002). P. 144-180.
- Vaičėnonis**, Jonas. Lietuvos Šaulių sąjunga Valstybės gynyboje 1935-1940 metais. // Lietuvos Šaulių sąjungos istorijos fragmentai. Kaunas, 2002. P. 110-119.
- Vuoremaa**, Anssi. Finland's defence forces: the years of construction 1918-1939. // Revue Internationale d'Histoire Militaire. No 62-1985. P. 39-54.
- Õun**, Mati. Eesti Vabariigi Merejõud. // Edasi. 11.04.-26.04.1989.

Teatmeteosed, käsiraamatud, määrustikud

- Balder**, August. Pealik lahingus. Jao-, rühma- ja kompanipealiku lahingutegevuse käsiraamat. Tallinn: Kaitseliidu Peastaap, 1932.
- Eesti arvudes 1920-1935**. Tallinn, 1937.
- Eesti entsüklopeedia**. II. Tartu, 1933.
- Eesti entsüklopeedia**. Täiendusköide. 1-4. Tartu, 1940.
- Iso Tiedosanakirja**. XII. Helsinki: Otava, 1937.
- Jalaväe eeskiri**. I osa. Jalaväe rivi. Tallinn: Kaitsevägede Staabi VI osakonna väljaanne, 1933.
- Juhi käsiraamat**. Tallinn: "Sõduri" väljaanne, 1935.
- Karaspēka dalu organizācija un diensti taktiskajām mācībām, manevriem un karaspēlēm**. Rīga: Armijas spiestuve, 1939.
- Štabu žinynas**. Krašto Apsaugos Ministerija. Kaunas, 1938.
- Lahingueeskiri**. Tallinn: Kaitsevägede Staabi VI osakonna väljaanne, 1932.
- Latviešu konversācijas vārdnīca**. X. Rīga, 1933-1934.
- Pulku organizācija un diensti**. (Rīga), 1935.
- Rahvastikuprobleeme Eestis**. II rahvaloenduse tulemusi. Vihk IV. Tallinn, 1937.
- Riigi Teataja** 1928 – 1940.
- Vojennaja enciklopedija**, 1. Moskva, 1997.

Mälestused

- Carius**, Otto. "Tigrõ" v grjazi. Vospominanija nemeckogo tankista. - Seeria: Za liniej fronta. Memuarõ. Moskva: Centrpoligraf, 2004 (Tiger im Schlamm).
- Guderian**, Heinz. Vospominanija soldata. - Seeria: Mir v voinah. Smolensk: "Rusič", 1998 (Erinnerungen eines Soldaten. Heidelberg, 1951).

- Kazakov**, Konstantin. Kanonaad. Tallinn: Eesti Raamat, **1982**.
- Luts**, Alfred. Heitluste keerises, I-II. Tallinn: Olion, **2004** (Stockholm: Kirjastus Välis-Eesti & EMP, 1975-1976).
- Maasing**, Richard Eesti ja N. Liidu sõjaväeliste delegatsioonide läbirääkimisi 1939. a. oktoobris. - Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas, II. Stockholm, **1955**.
Lk 44 – 55.
- Mamers** (Öpik), Oskar. Häda võidetuule. Stockholm, **1958**.
- Mannerheim**, G. Mälestused. Stockholm, **1952**.
- Öhquist**, Harald. Talvisota minun näkökulmastani. Porvoo, Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, **1949**.
- Paulman**, F. Tuli ja manööver. Tallinn, **1968**.
- Ribbentrop**, Joachim von. Memuary nacistkogo diplomata. Smolensk, **1998**.
- Roots**, Harald. Kui võitluseta murdus mõõk. (Toronto), **1993**.
- Saarsen**, V. See, mis ma nägin. Stockholm, **1978**.
- Tambek**, Elmar. Tõus ja mõõn. 1., Tallinn, **1992** (Toronto, 1964).
- Warma**, Aleksander. Diplomaadi kroonika. Tallinn, **1993** (Lund, 1971).

Perioodika

- Kaitse Kodu, 1939
Päevaleht, 1935, 1939.
Sõdur, 1928-1940
Võitleja, 1970.

Käsikirjalised materjalid

- Juurvee**, Ivo. Eesti sõjaväeluure struktuurist ning infovahetus- ja raadioluure tegevusest maailmasõdadevahelisel perioodil: võrdlusi Lätiga. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö. Juhendaja Jüri Ant. Tartu, **2002**.
- Kiljako**, T. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Tallinn, **1938**. (Kõrgema Sõjakooli lõputöö). // ERA. 495-12-671; Lisad. 495-12-673.
- Kudrjašov**, I. J. Poslednjaja armija republiki. Vooružennye sily Litvy nakanune okupacii 1940 goda (internetis: //sergeant.genstab.ru/).
- Kuzmins**, Valdis. Latvijas brunoto spēku aizsardzības plāni. 1939. g. rudens - 1940. g. vasara. Latvijas Universitāte. Magistra darbs. Rīga, **2002**.
- Mang**, Karl. Rahvaväe loomine 1940. a sotsialistliku revolutsiooni käigus. Tallinn, **1971**. // ERAF.
- Nõmm**, Toe. Eesti relvastus 1940. aastal (referaat). **1992**. (autori käsutuses)
- Nõmm**, Toe. Saksa väed Eestis veebruaris 1944. Referaat. (autori käsutuses)
- Paloveer**, Urmet. Eesti ratsavägi. Tartu Ülikooli ajaloo osakonna bakalaureusetöö. Tartu, **2004**.
- Seene**, Andres. Kas illusioonidiplomaatia? Eesti Vabariigi neutraliteedipoliitika 1918-

1940. Tartu Ülikooli magistritöö. Tartu, **2001**.
- Simmo**, G. Omakaitse Tallinna Maleva tegevus Kaitseliidu likvideerimisest 1940. a suvel kuni 1. jaan. 1942.
- Stern**, A. Jalaväe jao ja rühma organisatsiooni kujunemine Maailmasõja kogemustel. Sõjavägede Staap VI Osakond. Tallinn, **1932**. // ERA. 495-12-788.
- Tomander**, A. Piirikate mobilisatsiooni korral üldse ja meie oludes eriti. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, **1925**. // ERA. 496-4-506.
- Tuisk**, Mart. Mobilisatsioon möödunud sõdade, eriti maailmasõja kogemustel. Teine osa. Mobilisatsioon meie olukorras. Kõrgema Sõjakooli lõputöö. Tallinn, **1928**. // ERA. 495-12-454.
- Vaičėnonis**, Jonas. Defence problems in the Lithuanian Republic in 1934-1939. Kaunases toimunud teaduskonverentsi ettekanne. **2003**. (autori käsutuses)
- Vakkur**, E. Läti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon ja lahingudoktriin. Tallinn, **1938** (Kõrgema Sõjakooli lõputöö). // ERA. 495-12-824.

Lisad

1, tabel 1 Eesti maavägede väekoondiste ja väeosade isikkoosseis 1. septembril 1939	260
1, tabel 2. Eesti õhukaitse ja merejõudude väeosade isikkoosseis 1. septembril 1939	261
2 Eesti sõjaväe väeosade rahuaegne organisatsioon ja koosseisud 1939. a	262
3 Eesti sõjaväe väeosade sõjaaegne organisatsioon ja koosseisud 1939. a	265
4 Eesti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon 1928 - 1939	270
5 Eesti sõjaväeosade määratud sõjaaegsed koosseisud 1939 - 1940	272
6 Eesti sõjaväe väeliikide sõjaaegne üldkoosseis 1928-1939	273
7 Eesti sõjaväe väeliikide sõjaaegne koosseis 1939. a sügisel	274
8 Balti riikide sõjavägede sõjaaegne koosseis 1939. a	275
9 Balti riikide maajõud 1939. a septembris	276
10 Euroopa riikide jalaväerügementide isikkoosseis ja relvastus 1938-40	277
11 Euroopa riikide jalaväepataljonide isikkoosseis ja relvastus 1939-40	278
12 Euroopa riikide ratsaväerügementide isikkoosseis ja relvastus 1938-40	279
13 Eesti sõjaväe ja sõjaministeeriumi nimekirjaline isikkoosseis 1939. a	280
14 Sõjaväelaste liikide määratud ja tegelik koosseis sõjaväes 1939. a	281
15 Mobiliseerimisele kuulunud reservlaste arv väeliikide kaupa 1939. a	282
16 Mobiliseerimisele kuulunud reservväelaste territoriaalne päritolu 1939. a	283
17 Reservlaste vastuvõtukohtad üldmobilisatsiooni korral (1936. a)	284
18 Veo- ja liiklusvahendid Eestis 1939. a ja nende vajadus mobilisatsioonil	285
19 Väeosade formeerimine mobilisatsiooni üldplaani nr 2 järgi 1939. a	286
20 Suurtükiväegruppide formeerimine mobilisatsiooni korral 1939. a	290
21 Eesti lahinguväeosade valmisoleku tähtajad mobilisatsiooni korral 1939. a	
22 Läti lahinguväeosade valmisoleku tähtajad mobilisatsiooni korral 1939. a	
23 Eesti kaitsejõudude jaotus ja paigutus vabariigi piirikatte kava järgi 1939. a	291
24 Katteväeosade isikkoosseis ja valmisoleku tähtajad 1. septembril 1939	293
25 Kaitseliidu katteüksused 1. diviisi kaitsepiirkonnas 1939. a	294
26 Merekindluste suurtükirelvastuse lahinguvõime 1939. a	295
27 Varustuse seis Eesti sõjaväes ja Kaitseliidus 1.09.1939, hinnaline kokkuvõte	296
28 Eesti sõjaväe väeosade laskurelvade põhikaliibrid 1. augustil 1939	297
29 Balti riikide sõjavägede relvastus ja sõjatehnika 1939. a	298
30 Läti sõjaväe isikkoosseis 1939. a	300
31 Läti sõjaväe väeosade isikkoosseis 1. september - 1. oktoober 1939. a	301
32 Läti katteüksuste koosseis ja valmisoleku tähtajad 1939. a	303
32 Leedu sõjaväe isikkoosseis 1939. aastal	304
33 Eesti piirile koondatud Nõukogude väegruppeering 28.09.-6.10.1939	305

Tabelid tekstis

1 Balti riikide ja N. Liidu jalaväerügementide isikkoosseis ja relvastus 1939	49
2 Balti riikide ja N. Liidu jalaväepataljonide isikkoosseis ja relvastus 1939	52
3 Balti riikide jalaväerügementide ja –divisjonide isikkoosseis ja relvastus 1939	61
4 Sõidu ja veovahendid diviiside transpordiuksuste sõjaaja koosseisudes 1928-39	65
5 Vajalik transportmasinate arv väeosade veoks (1939)	66
6 Mootorsõidukite arv Balti riikides	67
7 1913-1922 sündinud poisslaste arv Eestis 1922. ja 1934. aastal	71
8 Eestlased ja venelased Eesti idapoolsetes maakondades 1934. a	74
9 Aastakäigu sündinud meeskodanike ja loodetav noorsõdurite arv (1931)	77
10 Ajateenijate tegevteenistuse kestvus Eestis 1928-39	78
11 Eesti sõjaväe isikkoosseis 1. septembril 1939	82
12 Lennuväedivisjonide kattekava teostamiseks määratud jõud 1939. a septembris	170
13 Rannapatariide komplekteeritus isikkoosseisuga 1. septembril 1939	173
14 Merekindluste isikkoosseis 1. oktoobril 1939	174
15 Piirivalve jõud idapiiril 15. detsembril 1939	176
16 Planeeritud reservlaste õppused 1939. aastal	186
17 Eesti ja tema vastu koondatud N. Liidu sõjajõudude üldine vahekord 1939. a septembri lõpus	210
18 Eesti ja Punaarmee võimalikud jõud rinnetel pärast Eesti üldmobilisatsiooni 1939. a	219

Skeemid

- 1 Eesti sõjaaegne jalaväerügement, 1940. a projekt
- 2 Eesti ja N. Liidu jalaväepataljoni organisatsioon

Kaardid, plaanid

- 1 Eesti sõjaväeosade rahuaegne dislokatsioon 1939. a
- 2 Kavandatud vastupanupositsioonid Narva rindel ja Petseri rindel 1939. a
- 3 Narva rinde piiriäärne ala (5 lehel)
- 4 Narva sillapea kavandatud positsiooni plaan 1939. a
- 5 Narva rinde plaan, veebruar 1944
- 6 Narva sillapea plaan, veebruar-juuli 1944
- 7 Petseri rinde idapiiri äärne ala (3 lehel)
- 8 Kavandatud vastupanupositsiooni plaan Petseri rindel 1939. a
- 9 3. diviisi rajooni jaotus kattelõikudeks 1939. a
- 10 Läti diviiside formeerimisrajoonid 4. mobilisatsiooniplaani järgi (1937-39)

Eesti maavägede väekoondiste ja väeosade isikkoosseis 1. septembril 1939

Väekoondis, väeosa	Määratud koosseis*	Nimekirjas	Kohal
1. diviis	3750	2691	2365
1. jalaväerügement, Narva	1745	1270	1092
4. üksik jalaväepataljon, Jõhvi	242	133	123
5. üksik jalaväepataljon, Rakvere	241	80	72
Soomusrongirügement, Tapa	568	467	401
1. tankitõrjekompanii, Narva	106	81	74
1. suurtükiväegrupp, Narva	413	340	310
2. suurtükiväegrupp, Rakvere	241	148	118
2. diviis	4578	3524	3161
7. jalaväerügement, Võru, Petseri	1750	1477	1307
2. üksik jalaväepataljon, Tartu	242	94	68
3. üksik jalaväepataljon, Valga	241	125	111
8. üksik jalaväepataljon, Võru	240	68	49
Kuperjanovi Partisanide Pat., Tartu	241	86	75
Ratsarügement, Tartu	791	705	648
2. tankitõrjekompanii, Võru	106	80	71
3. tankitõrjekompanii, Tartu	76	55	54
3. suurtükiväegrupp, Tartu, Võru	413	353	323
4. suurtükiväegrupp, Tartu	241	255	211
3. diviis	3286	2505	1890
6. üksik jalaväepataljon, Pärnu	241	65	49
9. üksik jalaväepataljon, Pärnu	242	78	55
10. üksik jalaväepataljon, Tallinn	242	269	179
Kalevi üksik jalaväepataljon, Tallinn	243	288	262
Sakala Partisanide Pataljon, Viljandi	242	110	83
Skouts üksik jalaväepat., Haapsalu	243	91	68
Vahipataljon, Tallinn	424	431	378
Auto-tankirügement, Tallinn	472	390	336
Pioneeripataljon, Nõmme	595	422	135
5. suurtükiväegrupp, Viljandi	165	185	161
Sõjavägede Staap			
Sidepataljon, Tallinn	690	591	575

* Määratud rahuaegne koosseis.

Eesti õhukaitse ja merejõudude väeosade isikkoosseis 1. septembril 1939

Väekoondis, väeosa, asukoht	Määratud koosseis	Nimekirjas	Kohal
Õhukaitse			
1. lennuväedivisjon, Rakvere	99	89	73
2. lennuväedivisjon, Tartu	106	92	73
3. lennuväedivisjon, Tallinn	115	89	62
Lennukool, Tallinn	61	78	68
Õhukaitse suurtükiväegrupp, Tallinn	287	235	198
Õhukaitstes kokku	921	812	690
Merejõud			
Merelaevastiku divisjon, Tallinn	244	238	208
Peipsi laevastiku divisjon, Tartu	59	54	49
Mereväe õppekompanii, Tallinn	87	74	39
Merekindlused	656	639	621
Aegnasaare komandantuur	346	335	328
Naissaare komandantuur	169	163	157
Suurupi komandantuur	127	128	126
Merejõududes kokku	1419	1369	1267

Allikas: ERA. 495-12-482. L 61p-63.

Eesti sõjaväe väeosade rahuaegne organisatsioon ja koosseisud 1939. a

Väeliikide põhiliste üksuste organisatsioon:

Jalaväerügementides (katterügementides) oli staap, 3 pataljoni, sidekomando (4 jagu), pioneerikomando, suusk-jalgratturkomando (3 jagu), ratsakomando (2 jagu), töökompanii (2 rühma) ja ambulants. Igas pataljonis oli 3 laskurkompaniid ja kuulipildurkompanii (5 rühma), kokku 501 meest. Laskurkompaniis oli 3 rühma, igäühes 2 laskurjagu (jaos 8 meest) ja 2 kergekuulipildujajagu (jaos üks kuulipilduja), 119 meest. Kuulipildurkompanii neljas kuulipildujarühmas oli 3 ja ühes 4 raskekuulipildujat, kokku 143 meest. Suusk-jalgratturkomandos oli 33 meest, 2 kergekuulipildujat, ratsakomandos 18 meest, üks kergekuulipilduja. 1. ja 7. jalaväerügemendi koosseisus oli vastavalt 1713 ja 1714 meest, 80 hobust.

Üksikutes jalaväepataljonides oli staabi, 3 kompanii, siderühma, pioneerirühma, suusk-jalgratturühma ja töökomando kaader. Igas kompaniis oli 3 või 4 rühma (laskurühmad ja üks raskekuulipildujarühm). Koosseisus oli kokku 235-237 meest, sh normaalselt 171 noorsõdurit.

Tankitõrjekompaniide koosseisud kehtestati 21. maist 1939. 1. ja 2. tankitõrjekompanii koosseisus olid juhatus, juhtimisrühm (vaatlusjagu ja sidejagu) ja 3 kahurirühma aga 3. tankitõrjekompaniis oli juhatus, juhtimisrühm ning 2 kahurirühma. Igas rühmas oli 3 kahurit. 1. ja 2. kompaniis oli 106 meest (6 ohvitseri, 41 kaadriallohvitseri ja 50 ajateenijat), 3. kompaniis 76 meest (4 ohvitseri, 27 kaadriallohvitseri ja 39 ajateenijat). 1. ja 2. kompaniis oli ette nähtud 4 maastiku sõiduauto, 5 maastiku side- ja raadioauto, 9 maastiku suurtükiauto, 2 kerget veoauto, töökojauto, köögiauto, tsisternauto ja 3 mootorratast (neist 2 korviga).

A tüüpi suurtükiväegruppides oli staap, spetsialistide komando, 2 kergekahuri, üks kergehaubitsa ja üks raskekahuri või –haubitsa patareid. Igas patareis oli 2 rühma. Kergetes patareides oli 4 suurtükki, 86 meest, rasketes 2 suurtükki, 73 meest. Kokku oli grupis 399 meest, 234 hobust.

B tüüpi suurtükiväegruppides oli staabi, 4 kerge ja 2 raske patareid kaader. Kerges patareis oli 3 rühma, raskes patareis 2 või 3 rühma. Kokku oli grupis 232 meest, sh 146 noorsõdurit.

C tüüpi suurtükiväegruppides oli staabi, 2 kerge ja 2 raske patareid kaader. Patareides oli 3 rühma. Kokku oli grupis 158 meest, sh 93 noorsõdurit.

Ratsarügemendis oli 1930. a-st staap, 3 ratsaeskadroni (igäühes juhatus, 3 rühma, 140 meest), suusk-jalgrattureskadron (3 rühma, igäühes 4 jagu ja 4 kergekuulipildujat, kokku 114 meest), kuulipildureskadron (3 rühma, igäühes 2 raskekuulipildujat, kokku 115 meest), tehnikakomando (siderühm ja pioneerirühm), töökomando ja ambulants. Ratsarühmas oli 2 ratsa- ja 2 kergekuulipildujajagu, 41 meest ja 2 kergekuulipildujat. Rügemendis pidi olema 771 meest, 362 ratsa- ja 101 veohobust.

Soomusrongirügemendi koosseisus olid 1939. a maist staap, I ja II divisjon, tehnikatöökoda, töökomando ja med.-ambulants. I divisjoni kuulusid soomusrongid

“Kapten Irv” ja nr 2, kuulipildurkompanii (2 soomusvaguni-rühma ja üks laskurirühm) ja tehnikakompanii raudteepioneeri- ja siderühmaga. Kummalgi rongil oli 2 soomustatud lahinguvagunit, 4 - 76 mm kahurit. II divisjonis oli soomusrong nr 3 (2 soomustatud lahinguvagunit nelja 76 mm kahuriga), raske kaugelaskepatarei (4 kaugelaskekahurit lahtistel platvormidel, 1939 oli olemas kolm), kuulipildurkompanii (soomusvaguni- ja laskurirühm) ja tehnikakompanii. Kuulipildurkompanii soomusvagunirühmas oli 2 jagu, 4 raskekuulipildujat, laskurühmas 2 kergekuulipilduri- ja 2 laskurjagu. Rügemendi määratud isikkoosseis oli 544 meest, sh I divisjonis 269 ja II divisjonis 225 meest. Lisaks olid divisjonides relvad ja veerevkoosseis sõja aja koosseisu jaoks. Veerevkoosseis oli kokku 3 soomusvedurit, 17 soomusvagunit, 4 suurtükiplatvormi, 10 lahtist platvormi, 6 klassi- ja 10 kaubavagunit, 4 mootordresinaat. Võrreldes varasemaga tuli 1939. aastal juurde raske kaugelaskepatarei ja kuulipildurkompaniidest kustutati õhukaitsekuulipilduri rühmad.

Auto-tankirügemendi 1939. a mais muudetud koosseisus olid staap, 1. ja 2. kompanii (mõlemas 2 soomusautorühma, kergetankirühm, baasirühm), 3. kompanii (soomusautorühm, tanketirühm, 2 kergetankirühma ja baasirühm), õppekompanii (7 rühma), autokompanii ning rügemendi baas. 1. ja 2. kompanii soomusautorühmades oli 3 soomusautot, neist üks kahuriga ja kaks kuulipildujatega. Kergetankirühmas oli 3 tanki, sh üks kahuriga ja kaks kuulipildujatega relvastatud, tanketirühmas oli 6 tanketti. Rügemendis pidi olema 435 meest, 12 kergetanki, 6 tanketti, 16 soomusautot, 22 sõiduauto, 15 mootorratast (13 külgorviga), 28 veoautot, 9 eriotstarbelist autot, 1 traktor. 1. ja 2. kompanii koosseisus oli 64 meest, 3. kompaniis 79 meest.

Pioneeripataljonis oli 1939. a juulist staap, õppekompanii koos õppetöökojaga, 3 pioneerikompaniid (igäühes juhatus ja 3 rühma 42 mehega, kokku 131 meest), “G” kompanii (2 rühma, kokku 94 meest), pargikompanii (2 rühma, 60 meest), töökomando. “G” rühmas oli 2 “G” jagu, gaasikaitsejagu ja leegiheitjajagu, 44 meest. Pataljonis oli ette nähtud kokku 580 meest, 1 maastiku sõiduauto, 6 veoautot, 1 mootorratas.

Sidepataljonis oli 1939. a maist staap, õppekompanii (3 õpperühma), 3 sidekompaniid, õppetöökojad, autopark, töökomando ja med.-ambulants. 1. ja 2. sidekompaniis oli juhatus ja 3 rühma (telefoni, telegraafi ja raadio), vastavalt 132 ning 169 meest, 3. sidekompaniis 4 rühma (lisaks teine telefonirühm), 219 meest. Pataljonis oli kokku 662 meest. Sidepataljoni kompaniid olid paigutatud diviisidesse (kompaniiülemad diviiside sideülemateks). 1. ja 2. sidekompanii nähti ette motoriseerida (kummalegi 3 maastiku sõiduauto ja 11 veoautot). Pataljonis pidi olema kokku 9 maastiku sõiduauto, 37 veoautot ja 2 külgorviga mootorratast. Sidepataljoni ülem oli 1934. a-st sõjaväe sideülem, kes allus Sõjavägede Staabi ülemale.

Õhukaitse väeosade uued koosseisud kehtestati 21. maist 1939. **1. ja 2. lennuväedivisjonis** olid staap, 2 salka, tehnika-, majandus-, sanitaarjaoskond ja divisjonikomando, kokku vastavalt 96 ja 103 meest. **3. lennuväedivisjonis** oli staap, tehnikajaoskond, divisjonikomando, 3 tavalist salka ja IV salk treeninguks, 111 meest. Salkades oli ette nähtud 4-7 ohvitseri (ülem, lendurid, 1. ja 2. divisjonis ka lendurvaatlejad), 10-11 kaadriallohitseri (tehniline personal) ja 3-4 lennukit. **Lennukoolis** oli staap, maapealse väljaõppe jaoskond (sh õppekompanii) ja

lennuväljaõppe jaoskond, kokku 54 meest. **Lennuväe baasis** oli staap, majandus-, tehnika-, kontroll- ja sanitaarjaoskond, aviotehas (varem aviotöökoad), baasi kompanii ning aerodroomid, kokku 197 meest.

1932. a formeeritud **Üksik merelennusalk** likvideeriti 1939. a mais.

Õhukaitse suurtükiväegrupis oli juhatus (staap, majandus- ja tehnikajaoskond), juhtimiskomando, 3 suurtükipatarei, helgiheitjapatarei. 1. patareis pidi olema neli 75 mm õhutõrjekahurit, 2. patareis neli 37 mm õhutõrjekahurit ja 3. patareis kaks 20 mm õhutõrjekahurit ning kaks 13 mm õhutõrje paariskuulipildujat. Igas patareis oli kaks rühma. Grupi lahinguossa kuulus veel juhtimiskomando (raadiotelegrafistid-vaatlejad ja telefonistid) ja helgiheitjapatarei 2 helgiheitja ning 2 helipüüdjaga (2 rühmas) Senine raskekuulipildujapatarei kuulus likvideerimisele. Suurtükiväegruppi oli täiendatud tehnikajaoskonnaga ning majandusjaoskonnaga. Uues koosseisus oli kokku ette nähtud kokku 277 meest (1934. a koosseisus oli 168 meest). Grupi käsutuses pidi olema 6 maastiku sõiduautot, 15 maastiku veoautot, 9 veoautot, liikuvtöökoda, liikuvradiojaam, tsisternauto, 2 välikööki, külakorviga mootorratas.

Merejõudude Staabi juurde kuulusid 1931. a-st mereside (juhatus, sidekomando, Kunda, Tallinna ja Haapsalu mereside rajoonid), sõjasadam (abilaevad "Kompass", "Jaan Poska", "Sakala", "Tahkona", mootorpaadid, tuukripaat, veopraamid, mootordresiinid, remonttöökoda) ja majandusosakond.

Mereväe ekipaažis oli 3-rühmaline mereväe õppekompanii, 86 meest.

Merejõudude Baasis olid 1931. a-st juhatus, laevade varustusladu, relvastusladu ja miini-torpedo töökoda, koosseisus 345 meest.

Merelaevastiku divisjoni koosseisus olid 1936. a-st staap, allveelaevad "Kalev" ja "Lembit", torpeedopaat "Sulev", miiniveeskjad-traalerid (miinipanijad) "Ristna" ja "Suurop", suurtükilaevad "Laine" ja "Mardus", traalerid "Keri" ja "Vaindlo", kokku 244 meest.

Peipsi laevastiku divisjoni koosseisus olid staap, suurtükilaevad "Tartu" ja "Ahti", mootorpaat nr 2, kokku 59 meest. Kaks suurtükilaeva ("Vanemuine" ja "Ilmatar") oli reservis.

Merekindluste koosseisus olid Merekindluste Staap (sh õppekompanii) ja kolm komandantuuri: Aegnasaare, Naissaare ja Suurupi. Komandantuurides olid 1930. a-st staap (Naissaarel juhtkond), sidekomando, mehaanikakomando, administratiiv-majanduskomando, ambulants ja rannapatarei, Naissaarel ka meteoroloogia jaam ja laskemoonaladu. Aegna saare (tollal Aegnasaare) komandantuuris olid komplekteeritud meeskonnaga rannapatarei nr 1, 3, 10 ja 11, Naissaarel nr 4 ja 5, Suurupis rannapatarei nr 6. Meeskonnata patareide jaoks olid määratud komendoid. Aegnasaare komandantuuri koosseisus oli 335, Naissaarel 160 ja Suurupis 121 meest.

Vahipataljoni koosseisus oli 1938. a detsembrist staap, 3 kompaniid (kompaniis 3 rühma 40 mehega, 126 meest) ja vahiteenistuskooerte baas, kokku 412 meest. Rühmas oli 2 laskur- ja 2 kergekuulipildujajagu. Kompaniid olid Männikul, Lasnamäe serval ja Tallinnas.

Allikad: ERA. 496-4-423. L 31-34; 495-3-16. L 65-79, 81-130p, 158-163, 165-181p, 191, 220-231p, 277-287; 989-1-112. L 1-4; 989-1-128. L 1-15, 30-33, 43p-44, 45p-46; 2553-1-12. L 27-29, 33.

Eesti sõjaväe väeosade sõjaaegne organisatsioon ja koosseisud 1939. a

Sõjaväe väeosadel oli sõja ajaks ette nähtud järgnev organisatsioon ja koosseis:

Jalavägi

Jalaväerügementides (15) oli igaüks staap, 3 pataljoni, suusk-jalgratturkompanii, sidekompanii, pioneerikompanii, ratsakomando, desinfektsioonikomando, komandandikomando ja töökompanii. Isikkoosseis pidi olema kokku 3133 meest. Igas pataljonis oli 3 laskurkompaniid ja üks kuulipildurkompanii, kokku 767 meest. Laskurkompaniis oli 3 rühma ja üldrühm (2 sidevaatlejate jagu, sanitaarjagu, varustusjagu), 184 meest. Laskurrühmas oli 2 laskur- ja 2 kergekuulipilduja jagu, 47 meest. Jaos oli 11 meest: jaoülem (allohvitser), jaoülema abi (kapral) ja 9 reameest, kergekuulipilduja jaos üks kergekuulipilduja. Jalaväe rivi eeskirja järgi oli laskurkompaniis 162 meest, laskurrühmas 41, laskurjaos 10 ja kergekuulipildujajaos 9 meest. Käsiraamatu "Pealik lahingus" järgi oli laskurrühmas 42 meest, laskurjaos 10 ja kergekuulipildujajaos 10 meest. Kuulipildurkompaniis oli 1939. a juulist üldrühm ja 4 rühma, igaüks 2 jagu, 4 raskekuulipildujat, kokku 213 meest, 16 raskekuulipildujat. Suusk-jalgratturkompanii oli sarnane laskurkompaniiga, koosseisus 3 rühma ja üldrühm, 184 meest. Ratsakomandos oli 4 jagu, kokku 38 meest, 2 kergekuulipildujat. Sidekompaniis oli 4 rühma ja üldrühm, pioneerikompaniis 3 rühma ja üldrühm, komandandikomandos 4 jagu. 28. septembril 1939 suurendati sidekompaniid raadiojao võrra ja seega kasvas rügemendi koosseis 20 mehe võrra (kokku 3153 meheni).

Saaremaa rügemendis (koosseis kehtestati 28. juunist 1939) oli staap, 3 pataljoni, suusk-jalgratturkompanii, 2 patareid, sidekompanii, pioneerikompanii, ratsakomando, komandandikomando, orkester, töökompanii, med.-ambulants ja vet.-ambulants, kokku 3097 meest. Allüksuste organisatsioon sarnanes jalaväerügemendi allüksuste omaga, kuid koosseis oli erinev. Laskurkompaniis oli 157 meest, rühmas 40 meest. Patareis oli 2 kergekahurit ja üks raskekuulipilduja.

Tagavara jalaväerügementide (4) organisatsioon oli sarnane tegevrügementide omaga, koosseisus pidi olema 2336 meest. Puudus ratsakomando ning suusk-jalgratturkompanii, sidekompanii ja pioneerikompanii asemel olid komandod.

Peipsi rannakaitse pataljonis (koosseis kehtestati 1933. a) oli staap, 2 laskurikompaniid, suusk-jalgratturkompanii, 2 patareid, ratsa-, side-, pioneeeri-, desinfektsiooni- ja töökomando, kokku 1048 meest. Laskurkompaniis ja suusk-jalgratturkompaniis olid üldrühm, 3 laskurrühma (2 laskur- ja 2 kergekuulipilduja jagu) ja raskekuulipildujarühm (3 raskekuulipildujat). Kahuripatareis oli 2 kergekahurit.

Tankitõrjekompanii koosseisus (kehtestati 2. septembrist 1939) oli juhatus, üldrühm, juhtimiserühm (vaatlusjagu ja sidejagu) ning 3 rühma. Rühmas oli 3 tankitõrjekahurit ja üks raskekuulipilduja, kompaniis kokku 138 meest, 9 kahurit, 3 kuulipildujat, 27 erinevat autot ning 6 mootorratast. 30. detsembrist 1939 kehtestatud tankitõrjekompanii koosseisus nähti ette raskekuulipildujate asemel kergekuulipildujad ning kahurite,

laskemoona ja varustuse veoks autode asemel 31 hobust. Isikkoosseis oli kokku 134 meest.

Suurtükivägi.

Igas suurtükiväegrupis oli staap, spetsialistide komando (luure- ja siderühm), 3 patareid, desinfektsioonikomando ja töökomando. Patareides oli juhatus, lahingumeeskond ja majandusmeeskond.

Kergetes suurtükiväegruppides (12) oli igäühes 2 kergekahuri patareid ja üks kergehaubitsa patareid. Igas patareis oli 4 suurtükki ja kaitseks üks raskekuulipilduja. A tüüpi kergetes gruppides olid kergekahuri patareid 76 mm vene või prantsuse kahuritega, kokku 647-655 meest ning B tüüpi gruppides kergekahuripatareid inglise 84 mm (18 naelaste) kahuritega, kokku 673 meest.

Rasketes suurtükiväegruppides (6) oli igäühes 2 raskehaubitsa patareid ja üks raskekahuri patareid, kokku 582-590 meest. 2 suurtükiga patareid olid eri süsteemi relvastusega ja isikkoosseisu arvuga.

1939. a suurendati suurtükiväegruppide koosseisu 21 mehe (raadiotelegrafistide) võrra.

Tagavara suurtükiväegrupis oli 2 kerget ja üks raske patareid erinevate suurtükidega, 394 meest.

Narva suurtükiväegrupis (koosseis kinnitati 30. aprillist 1940) oli staap, juhtimisekomando, 6 erineva koosseisuga patareid (Narvas ja Narva-Jõesuus), rünnakutõrje kahurite rühm ja ambulants, kokku 397 meest. Relvastuses neli 229 mm, kümme 152 mm alustele paigutatavat ja neli 76 mm välisuurtükki, üks raskekuulipilduja.

Ratsavägi.

Ratsarügemendi koosseisus oli staap, 4 eskadroni (igäühes 3 rühma ja üldrühm, 159 meest), kuulipildureskadron (5 rühma ja üldrühm, 175 meest), suusk-jalgrattureskadron (3 rühma ja üldrühm, 185 meest), tehnikakomando, desinfektsioonikomando, tööeskadron ja orkester. Igas ratsarühmas oli 2 ratsajagu ja 2 kergekuulipildujajagu, kokku 40 meest. Ratsajaos oli 9 meest: jaoülem, kapral ja 7 reameest, kergekuulipildujajaos 9 meest, üks kergekuulipilduja. Üldrühmas oli sidevaatlejate ja varustusjagu. Kuulipildurirühmas oli 2 raskekuulipilduja jagu ning suusk-jalgratturrühmas 4 kergekuulipilduja jagu. Rügemendi koosseisus kokku oli 1343 meest ja 1143 hobust.

Üksikutes luureeskadronides (6) oli juhatus, üldrühm, 2 ratsarühma (4 jaolised) ja suusk-jalgratturrühm (2 laskur- ja 2 kergekuulipilduja jagu), kokku 195 meest, 151 hobust.

Tagavara ratsadivisjoni koosseisus oli staap, 2 eskadroni, kuulipildurikomando (2 rühma), õppekomando (õpperühm ja ratsastajate rühm), tehnikakomando ja töökomando, kokku 539 meest, 390 hobust. Eskadronis oli 3 rühma ja üldrühm.

Soomusvägi.

Soomusrongirügemendi koosseisus oli 2. septembrist 1939 staap, 5 divisjoni, töökomando, tehnikatöökoda ja ambulants, kokku 2108 meest (varem 1886 meest). I, II ja III divisjonis oli juhatus, üks kerge ja üks raske soomusrong, kuulipildurikompanii (3 soomusvaguni ja üks õhukaitsekuulipilduri rühm, 16 raskekuulipildujat), laskurikompanii (3 rühma, igas 2 laskuri- ja 2 kergekuulipilduja jagu, 119 meest), tehnikakompanii

(raudtee-pioneerirühm, siderühm, gaasikaitserühm ja vagun-töökoda), kokku 385 meest. IV divisjonis oli juhatus, 2 rongile lisaks raske kaugelaskepatarei (2 - 102 mm ja 1 - 152 mm kahurit lahtistel platvormidel), kuulipildurikompaniis 6 rühma (24 raskekuulipildujat), laskurikompaniis 2 rühma (90 meest, 4 kergekuulipildujat), ja tehnikakompaniis (erinevuseks 2 raudtee-pioneerirühma), kokku 555 meest. Divisjonide kergel soomusrongil oli patarei 2 soomustatud lahinguvaguniga, 4 - 76 mm kahurit ja 4 raskekuulipildujat, raskel soomusrongil patarei 2 soomustatud lahinguvaguniga, üks 76 mm ja 3 raskesuurtükki (107 või 119 mm ja 2 - 152 mm haubitsat). Ühel kergerongil oli kuulipildujavagun.

V (kitsaroopalises) divisjonis oli juhatus, 2 soomusrongi, kuulipildurikompanii (3 rühma, 12 raskekuulipildujat), laskurikompanii (2 rühma, 90 meest) ja tehnikakompanii (3 rühma), 296 meest. Mõlemal rongil oli kergepatarei 2 - 76 mm kahuriga.

Soomusrongirügemendi koosseisus oli 1934. a-st staap, 5 divisjoni, töökomando, tehnilised töökojad ja ambulants. I, II ja III divisjonis oli juhatus, üks kerge ja üks raske soomusrong, kuulipildurikompanii (5 rühma, kokku 16 raske- ja 2 kergekuulipildujat), tehnikakompanii (raudtee-pioneerirühm, siderühm, gaasikaitserühm ja vagunitöökoda). IV divisjonis oli 2 rongile lisaks kaugelaskepatarei (3 suurtükki), laskurikompanii (3 rühma, 6 kergekuulipildujat), kuulipildurikompaniis 6 rühma (24 raskekuulipildujat) ja tehnikakompaniis 2 raudtee pioneerirühma. Kergel soomusrongil oli patarei 4 suurtükiga, raskel soomusrongil patarei 4 suurtükiga.

V (kitsarööpalise) divisjoni koosseisus oli juhatus, 2 soomusrongi, kuulipildurikompanii (4 rühma, kokku 12 raske- ja 2 kergekuulipildujat) ja tehnikakompanii. Igal rongil oli kergepatarei 2 suurtükiga ja laskurikompanii (2 rühma).

1939. a-st oli kuulipildurikompaniis 4 rühma (3 soomusvaguni ja üks õhukaitsekuulipilduri), 16 raskekuulipildujat. 5. rühma asemel oli laskurikompanii (3 rühma, igas 2 laskuri- ja 2 kergekuulipilduja jagu). IV divisjonis oli raske kaugelaskepatarei, laskurikompaniis 2 rühma. V divisjonis oli kuulipildurikompaniis 3 rühma (12 raskekuulipildujat).

Auto-tankirügemendi koosseisus oli staap, üks tanki ja üks rasketanki kompanii, 3 soomusautokompaniid, õppekompanii, tagavara park-ladu ja töökojad, kokku 642 meest. Tankikompaniis (kergetankikompaniis) oli 4 rühma (kokku 12 kergetanki) ja liikuv baas, 93 meest, rasketanki kompaniis 2 rühma (4 tanki) ja liikuv baas, 80 meest. Soomusautokompaniides oli 3 rühma 3 soomusautoga ja liikuv baas, kokku 118 meest, 9 soomusautot.

Insenerivägi.

Uued koosseisud kehtestati 2. septembrist 1939. Sidepataljonides (2, määratud 1. ja 2. diviisi jaoks) oli staap, 4 sidekompaniid (üks diviisi juhatuse ja 3 brigaadide jaoks), park, töökomando ja med.-ambulants, kokku 696 meest. 1. sidekompaniis oli üldrühm ja 5 rühma, teistes kolmes 3 rühma.

Sõjavägede Staabi sidekompaniis oli üldrühm ja 5 rühma, 266 meest.

Tagavara sidepataljonis oli 2 sidekompaniid, tuvibaas, töökojad ja töökomando.

Pioneeripataljonides (2, määratud 1. ja 2. diviisi jaoks) oli staap, 3 pioneerikompaniid (igas üldrühm, 4 rühma, "G" rühm), mehhaniseeritud pioneerikompanii (üldrühm ja 2

rühma), “G”-kompanii (juhtkond, 2 rühma, töökoda), töökomando ja med.-ambulants. Koosseisus kokku 975 meest.

Tagavara pioneeripataljonis oli staap, 2 pioneerikompaniid, raudteekompanii, “G”-komando, töökomando ning töökojad.

Õhukaitse uued koosseisud kehtestati 31. augustist 1939.

1. ja 2. lennuväedivisjonis olid staap, tehnikajaoskond (sh töökoda), majandus-, sanitaarjaoskond, divisjonikomando (sh 3-jaoline õhukaitse kuulipildurirühm 6 raskekuulipildujaga ja 4-jaoline vahirühm), 2 salka (kummaski 6 lennukit, 35 meest). 3. lennuväedivisjonis oli erinevalt esimestest 3 salka (igas 5 lennukit, 28 meest), tehnikajaoskonnas polnud töökoda.

Õhukaitse suurtükiväegrupis oli ette nähtud juhatus (staap, majandusjaoskond, tehnikajaoskond), juhtimisekomando (raadiorühm, telefonirühm), 9 õhukaitse kahuripatareis (kaks 75 mm, kolm 37 mm, kaks 20 mm, 76 mm vene, 76 mm inglise), kuulipildujapatarei, kaks helgiheitjapatareis, tagavarapatarei, gaasikaitsekomando, med.-ambulants. Koosseisus oli kokku 1573 meest. 75 mm kahuripatareis oli juhtimiserühm ja 2 kahurirühma, 4 kahurit, 37 mm kahuripatareis 3 rühma, 6 kahurit, 20 mm kahuripatareis 4 rühma, 8 kahurit, 76 mm vene kahuripatareis juhtimiserühm ja 2 kahurirühma, 4 kahurit, 76 mm inglise kahuripatareis juhtimiserühm ja kahurirühm, 2 kahurit. Kuulipildujapatareis oli 3 rühma, 12 õhutõrjekuulipildujat, tagavarapatareis juhatus ja 3 rühma.

Grupp pidi olema täielikult motoriseeritud, koosseisus 2 sõiduauto, 14 maastiku sõiduauto, 79 veoauto, 48 maastiku veoauto, 4 autoplatvormi, 5 eriotstarbelist auto, liikuvraadiojaam.

Mereväe ja merekindluste organisatsioon oli sarnane rahuaegsega. Suurendati koosseise ning sõjalaevade arvu.

Merejõudude Juhatus koosseisus oli Merejõudude Staap, selle alluvuses Mereside ja Sõjasadam. Mereside koosseisus oli komando ja 4 mereside rajooni, Sõjasadama koosseisus 3 veolaeva, traaler, 7 mootorpaati, tuukripaat, 3 mootordresiini, 4 veopraami ja 3 sõudepaati. Mereväe ekipaaži lisandus üks kompanii.

Merelaevastiku divisjoni koosseisus olid staap, torpeedopaat “Sulev”, allveelaevad “Kalev” ja “Lembit”, miinipanijad “Ristna” ja “Suurop”, suurtükilaev “Mardus”, vahilaev “Laine”, traalerid “Keri”, “Vaindlo” ja “Traal”.

Sõjaväeringkondade juhatused (koosseisud 28. septembrist 1939):

Narva sõjaväeringkonna juhatused oli staap (3 jaoskonda, 19 meest), komandandikomando (laskuri- ja 2 kergekuulipildujajagu, 52 meest), Narva garnisoni ja Jõhvi garnisoni side (mõlemas 12 meest), õhuvaatluskomando (14), Auvere, Jõhvi, Küttejõu, Kohtla-Järve ja Kiviõli õhukaitsejaod (igähes 11 meest, 1-2 õk-kuulipildujat), raudteepiirkonna komandantuur (16), autorühm (2) ja Narva sõdurite kodu (5), kokku 187 inimest.

Viru-Järva sõjaväeringkonna juhatused oli staap (24 meest), komandandikomando (2 jagu, 31 meest), Rakvere garnisoni side (15) ja Tapa garnisoni side (13), õhuvaatluskomando (52), Tapa, Paide ja Türi õhukaitserühmad (igähes 3 jagu, 16 meest), Rakvere õhukaitserühm (2 jagu, 13 meest, 2 õk-kuulipildujat), Tamsalu

õhukaitsejagu (11), raudteepiirkonna komandantuur (24), autorühm (2), kokku 233 inimest.

Tartu sõjaväeringkonna juhatuses oli staap (27 meest), Tartu garnisoni komandatuuri kantselei (4), komandandikompanii (juhatus ja 2 rühma, igäühes 2 laskuri- ja 2 kergekuulipildujajagu 42 mehega, kokku 98 meest), Tartu sõdurite kodu (6), Tartu garnisoni side (26), õhuvaatluskomando (52), Tartu õhukaitserühm (2 jagu, 21 meest, 4 õk-kuulipildujat), Ropka, Luunja ja Jänese õhukaitsejaod (igäühes 9 meest, 2 õk-kuulipildujat), raudteepiirkonna komandantuur (16), autopataljon (2 autokompaniid, 29 meest), kokku 286 inimest.

Võru-Petseri sõjaväeringkonna juhatuses oli staap (26 meest), komandandikompanii (juhtkond ja 3 rühma 42 mehega, kokku 141 meest), Võru ja Petseri garnisoni side (vastavalt 24 ja 21 meest), õhuvaatluskomando (34), Petseri õhukaitserühm (2 jagu, 19 meest, 2 õk-kuulipildujat), raudteepiirkonna komandantuur (21), autokompanii (12), kokku 298 inimest.

Valga sõjaväeringkonna juhatuses oli staap (19 meest), komandandikompanii (juhatus ja 2 rühma 48 mehega, kokku 109 meest), Valga garnisoni side (20), õhuvaatluskomando (16), Valga õhukaitserühm (4 jagu, 45 meest, 2 õk-kuulipildujat), raudteepiirkonna komandantuur (14), autorühm (2), kokku 225 inimest.

Pärnu-Viljandi sõjaväeringkonna juhatuses oli staap (27 meest), komandandikomando (2 laskuri- ja 2 kergekuulipildujajagu, 70 meest), Viljandi ja Pärnu garnisoni side (vastavalt 11 ja 9 meest), õhuvaatluskomando (38), Pärnu õhukaitserühm (2 jagu, 19 meest, 2 õk-kuulipildujat), Viljandi õhukaitsejagu (8), raudteepiirkonna komandantuur (16), autopataljon (3 autokompaniid igäühes 3 rühma, kokku 43 meest), kokku 241 inimest.

Lääne-Saare sõjaväeringkonna juhatuses oli staap (25 meest), komandandikompanii (juhtkond ja 3 rühma 46 mehega, kokku 155 meest), Haapsalu garnisoni side (14), õhuvaatluskomando (36), raudteepiirkonna komandantuur (12), 2 autorühma (mõlemas 2 meest), kokku 246 inimest.

Harju sõjaväeringkonna juhatuses oli staap (31 meest), Tallinna garnisoni komandantuur (14), õhuvaatluskomando (30), raudteepiirkonna komandantuur (27), 2 autopataljoni (I-s 4 ja II-s 3 autokompaniid 3 rühmaga, kokku vastavalt 57 ja 43 meest), Valdeki õppevälja komandantuur, kokku 218 inimest.

Komandandikompaniide rühmades oli 2 laskuri- ja 2 kergekuulipildujajagu 42-48 mehega. Õhuvaatluskomandodes oli 1-3 õhuvaatluskeskposti ja õhuvaatluspostid. Autokompaniides ja rühmades olid lisaks sõjaväelastele tsiviilautojuhid sundkorras kasutusele võetavate autodega.

Allikad: ERA. 495-12-332. L 84-413; 496-4-408. L 2-4; 495-12-417. L 66p-71; 496-4-426. L 13-23; Jalaväe eeskiri. I osa. Jalaväe rivi. Tallinn, 1933. Lk 47-49, 67-72, 82-85; August Balder. Pealik lahingus. Jao-, rühma- ja kompanipealiku lahingutegevuse käsiraamat. Tallinn, 1932. Lk 4-12; T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Lisad. Tallinn, 1938. // ERA. 495-12-673. L 18-29, 56-60.

Lisa 4

Eesti sõjaväe sõjaaegne organisatsioon 1928 - 1939

1928 oktoobris	1939 septembris	1935 / 1938 kava
Juhtimisorganid		
Kaitsevägede ülemjuhataja	Sõjavägede ülemjuhataja	Sõjavägede ülemjuhataja
Sõjavägede Staap	Sõjavägede Staap	Sõjavägede Staap
3 diviisi juhatust	3 diviisi juhatust	3 diviisi juhatust
6 brigaadi juhatust	6 brigaadi juhatust	6 brigaadi juhatust
Jalavägi		
15 jalaväerügementi	16 jalaväerügementi	11 jalaväerügementi
4 tagavara jalaväerügementi	4 tagavara jalaväerügementi	3 tagavara jalaväerügementi
	üksik jalaväepataljon	9 üksikut jalaväepataljoni
	5 tankitõrjekompaniid	3 suuskjalgratturi pataljon
		- / 4 tankitõrjekompaniid
		3 raskekuulipilduri kompaniid
		tagavara jalaväepataljon
Suurtükivägi		
12 kergelt suurtükiväegruppi	12 kergelt suurtükiväegruppi	10 kergelt suurtükiväegruppi
6 rasket suurtükiväegruppi	6 rasket suurtükiväegruppi	4 rasket suurtükiväegruppi
tagavara suurtükiväegrupp	tagavara suurtükiväegrupp	- / 2 motor. raskesuurt. patareid
9'' rannamortiiiride patarei	Narva suurtükiväegrupp	rannamüüsripatarei
2 suurtükiv. mõõdukomandot	2 suurtükiv. mõõdukomandot	tagavara suurtükiväegrupp
		2 mõõdupatareid
Ratsavägi		
ratsarügement	ratsarügement	2 ratsarügementi
6 üksikut eskadroni	6 üksikeskadroni	6 üksikut eskadroni
tagavara ratsadivisjon	tagavara ratsadivisjon	tagavara ratsadivisjon
Soomusvägi		
2 laiarööp. soomusrongirüg.	soomusrongirügement	soomusrongirügement
kitsarööp. soomusrongidivisj.	auto-tankirügement	auto-tankirügement
2 soomusrongide tagavarapat.		
auto-tankirügement		
Insenerivägi		
2 sidepataljoni	2 sidepataljoni	2 sidepataljoni
üksik sidekompanii	Sõjav. Staabi sidekompanii	2 üksikut sidekompaniit
tagavara sidepataljon	tagavara sidepataljon	tagavara sidepataljon
2 pioneeripataljoni	2 pioneeripataljoni	2 pioneeripataljoni
tagavara pioneeripataljon	tagavara pioneeripataljon	üksik pioneerikompanii
		tagavara pioneeripataljon

1928 oktoobris**Lennuvägi**

lennuväerügement
(2 divisjoni, eskadrill,
lennukool, lennubaas)

1939 septembris**Õhukaitse**

Õhukaitse Juhatus
3 lennuväedivisjoni
Lennukool
Lennuväe baas
Õhukaitse suurtükiväegrupp

1935 / 1938 kava**Õhukaitse**

Õhukaitse Juhatus
3 lennuväedivisjoni
merelennusalk (1935)
Lennukool
Lennuväe baas
Õhukaitse suurtükiväegrupp

Merevägi ja merekindlused Merejõud

Merejõudude Juhatus
Merelaevastiku divisjon
Peipsi laevastiku divisjon
Mereväe ekipaaž
Merejõudude baas
Merekindluste Staap
3 merekindluste komandant.

Sõjav. Ühend. Õppeasut.

Kõrgem Sõjakool
Sõjakool

Tagala asutused ja kaitse

vahipataljon

Merejõud

Merejõudude Juhatus
Merelaevastiku divisjon
Peipsi laevastiku divisjon
Mereväe ekipaaž
Merejõudude baas
Merekindluste Staap
3 merekindluste komandant.

Sõjavägede Õppeasutised

Kõrgem Sõjakool
Sõjaväe Tehnikakool

Tagala asutused ja kaitse

vahipataljon
8 sõjaväeringkonna juhatust

Merejõud

Merejõudude Juhatus
Merelaevastiku divisjon
Peipsi laevastiku divisjon
Mereväe ekipaaž
Merejõudude baas
Merekindluste Staap
4 merekindluste komandant.

Sõjavägede Õppeasutised

Kõrgem Sõjakool
Sõjaväe Tehnikakool

Tagala korraldus ja kaitse

vahipataljon
8 sõjaväeringkonna juhatust

Allikad: ERA. 496-4-408. L 1-4; 496-4-426. L 2-23, 26-27; 495-12-479. L 7, 21-23p; 988-1-3. L 10-12; 495-12-468.

Lisa 5

Eesti sõjaväeosade määratud sõjaaegsed koosseisud 1939 - 1940

Väeosa	01.09.1939	01.06.1940
Jalaväerügement	3133	3153
sh jalaväepataljon	767	767
laskurkompanii	184 (162)	184 (162)
laskurrühm	47 (41)	47 (41)
suusk-jalgratturkompanii	184	184
kuulipildurikompanii	213	213
Saaremaa rügement	3097	3097
Tagavara jalaväerügement	2336	2336
Peipsi rannakaitse pataljon	1048	1048
Kerge suurtükiväegrupp A, vene	647	668
Kerge suurtükiväegrupp A, prantsuse	655	676
Kerge suurtükiväegrupp B, inglise	673	694
Raske suurtükiväegrupp	582	603
Raske suurtükiväegrupp (14.)	590	603
Narva suurtükiväegrupp	-	397
Tagavara suurtükiväegrupp	394	394
Tankitõrjekompanii	138	134
Ratsarügement	1343	1343
sh ratsaeskadron	159	159
ratsarühm	40	40
kuulipildureskadron	175	175
suusk-jalgrattureskadron	185	185
Üksikeskadron	195	195
Tagavara ratsadivisjon	539	539
Soomusrongirügement	1886	2108
Auto-tankirügement	642	642
Õhukaitse suurtükiväegrupp	1573	1573
Sidepataljon	696	676
Sidekompanii		266
Pioneeripataljon	975	1013
Vahipataljon	755	755

Allikad: ERA. 495-12-417. L 66p-71; 495-12-332.

Lisa 6

Eesti sõjaväe väeliikide sõjaaegne üldkoosseis 1928-1939

Väeliik	1928	1935	1939	1938 kava*
Jalavägi (sh tankitõrje)	56 204	56 204	61 474	48 400
Suurtükivägi	11 864	12 058	12 428	10 900
Ratsavägi	3052	3052	3052	4700
Soomusvägi	4394	2528	2918	2600
Insenerivägi	5024	5027	5366	4500
Õhukaitse, lennukivägi	1453	1850	3212	1500
Merevägi	1656	3706**	1486	1300
Merekindlused	1779		2283	2500
Muud üksused ja asutused	9449	10 467	12 145	12 700
sh juhtimisasutused		1468	2611***	
sh Sõjaväe Õppeasutused		292	635	
tagala- ja valveasutused		5301	8899	
Kaitseministeeriumi asutused		3406		
Üldse kokku	95 875	95 940	104 364	89 100*

* Allohvitseride ja sõdurite arv 1938. a kavas

** Merevägi ja Merekindlused kokku

*** Juhtimis- ja kohtuasutused kokku

Allikad: ERA. 495-12-308. L 22-23, Vabariigi kaitseplaani lisa nr 7. Andmed meie jõududest ja nende mobiliseerimisest; 988-1-3. L 5, Kaitseväge ja Kaitseministeeriumi paisumine mobilisatsiooni korral (1935); 498-13-710. L 147p-148; 495-12-488. L 12, Ajateenijate koosseis, aastase kontingendi jaotus ja protsentuaalne erialade tootmine väeliikide jaoks.

Lisa 7

Eesti sõjaväe väeliikide sõjaaegne koosseis 1939. a sügisel

Väeliik	Ohvitsere	Allohvitsere	Sõdureid	Kokku
Jalavägi	2112	6824	52 538	61 474
Suurtükivägi	482	1639	10 307	12 428
Ratsavägi	111	392	2549	3052
Soomusvägi	221	745	1952	2918
Õhukaitse	269	1182	1761	3212
Insenerivägi	209	940	4217	5366
Merevägi	162	465	759	1486
Merekindlused	131	406	1746	2283
Juhtimisasutused	302	97	2119	2518
Sõjaväe Õppeasutused	47	142	446	635
Sanitaar- ja vet-asutused	553	754	2045	3352
Valve- ja vahiasutused	38	121	761	920
Transpordiasutused	55	479	1141	1675
Tagala- ja varustusasutused	355	780	1817	2952
Kohtuasutused	40	39	14	93
Üldse kokku	5087	15 005	84 272	104 364

Allikad: ERA. 498-13-710. L 147p-148.

Lisa 8

Balti riikide sõjavägede sõjaaegne koosseis 1939. a

Väeliik	Eesti	%	Läti	%	Leedu	%
Jalavägi	61 474	59%	85 165	59%	71 724	57%
Suurtükivägi	12 428	12%	15 219	11%	11 507	9%
Ratsavägi	3052	3%	3189	2%	8201	6,5%
Soomusvägi	2918	3%	1489	1%	645	0,5%
Õhukaitse	3212	3%	2824	2%	6269	5%
sh õk-suurtükivägi			1339	1%	2469	2%
lennuvägi			1485	1%	3800	3%
Insenerivägi	5366*	5%	4120	3%	5644	4,5%
Sidevägi			1901	1%	4233	3,4%
Merevägi	1486	1,4%	711	0,5%		
Rannakaitse-suurtükivägi	2283	2%	942	0,7%	-	
Sõjaväe õppeasutused	635	0,6%	85	0,1%		
Juhtimisasutused	2518	2,4%	1689	1%		
sh KM asutused			53		768	0,6%
Sanitaar- ja vet-asutused	3352	3%	5209	3,6%		
Valve- ja vahiasutused	920	1%	4581	3%		
Transpordiasutused	1675	1,6%	8948	6%	5204	4%
Tagala-varustusasutused	2952	3%	7082	5%	11 238	9%
Kohtuasutused	93	0,1%	54	0,04		
Üldse kokku	104 364		143 418		125 433	

* sh sidevägi

Allikad: ERA. 498-13-710. L 147p-148; LVVA. 1474-1-3190. L 2-2p; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926-1939). // Darbai ir dienos. Nr 21 (2000). P. 170.

Lisa 9

Balti riikide maajõud 1939. a septembris

Väed	Eesti	Läti	Leedu
Territoorium, m2	47 549	65 791	55 670
Rahvaarv, milj	1,134	2,0	2,575
Ohustatud maapiir*, km	113	456	525 / 272
Rahu ajal			
Määratud isikkoosseis	15 717	22 127	22 508**
Diviisid	3	4	3
Jalaväerügemendid	2	12	9
Ratsaväerügemendid	1	1	3
Üksikpataljonid	12		
Suurtükiväerügemendid	-	5	4
Suurtükiväedivisjonid (grupid) 5		1	-
Tanki (soomus) kompaniid	3	4	3
Soomusrongid	2	4	-
Õhukaitsesuurtükipatareid	3	10	8
Tankitõrjekompaniid	3	-	-
Kaitseliidu liikmed	42 600	45 000	42 000
Sõja ajal			
Inimpotentsiaal	150 000	200 000	250 000
Määratud isikkoosseis	104 364	143 418	125 433
Diviisi juhatused	3	7	4
Brigaadi juhatused	6	-	-
Jalaväerügemendid	16	21	19
Ratsaväerügemendid	1	1	3
Üksikpataljonid	1	3	12
Ratsaeskadronid	6		
Suurtükiväerügemendid	-	7	5
Suurtükiväedivisjonid (grupid) 18		5	
Tanki (soomus) kompaniid	5	4	3
Soomusrongid	10	5	-
Õhukaitsesuurtükipatareid	4		
Tankitõrjekompaniid	5	-	-

* Eesti piir NSVL-ga, Läti piir NSVL ja Poolaga; Leedu piir Poola / Saksamaaga.

** Isikkoosseis nimekirjas

Allikad: Lisad 8, 31, 33; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Toronto, 1983.

Lisa 10

Euroopa riikide jalaväerügementide isikkoosseis ja relvastus 1938-40

Riik	Isikkoos.	Püssid	Kerge- klp.	Raske- klp.	Miinip. kerge./kesk	Tt-kah./ püssid	Jalaväe- suurt.
Eesti	3153	2802	65	48	-	-	-
Läti	3060	2733	95	40	- / 6	4	2
Leedu	3310	2695	86	36	- / 4	6	-
Poola	3303	2700	87	38	27 / 6	9 / 27	2
Tšehhoslovak.			108	36	- / 6	6 - 12	-
Ungari			72	27	- / 4	2 / 6	-
Soome	2954	2414*	72*	36*	- / 6	-	-
Rootsi	3800		192	38+6**	- / 15	2	-
Taani	3000		256	52	- / 24	6+20**	-
Norra	3750		96	36	- / 8	-	-
Saksamaa	3060	2200	89	42	27 / 18	12	8
Itaalia	3279		108	24	54 / 6	8	
Prantsusmaa	3080		112	48	9 / 8	12	3
Belgia	3000		108	52	108/ 9***	6	(9)***
Holland	2691		72	36	- / 6	4	-
Nõuk. Liit	2900		142 ?	54	- / 6	12	6

Andmed (koosseis): Eesti, Läti, Leedu, Poola, Saksamaa 1939, Tšehhoslovakkia 1938, Rootsi 1937; Taani, Norra, Itaalia, Belgia, Holland 1940, Soome 1939 ja * 1940, N. Liit sügis 1939.

** Rootsis +6 õhutõrjekuulipildujat, Taani jalaväerügemendis: tankitõrjekahurid + automaatkahurid.

*** Belgia jalaväepolgus oli 9 - 81 mm miinipildujat või 47/76 mm jalaväesuurtükki.

Allikad: ERA. 495-12-332. L 91; 495-12-92. L 184-185; 510-1-84. L 37; LVVA. 1474-1-1177; 1474-1-1178; Karaspēka dalu organizācija un diensti taktiskajām mācībām, manevriem un karaspēlēm. Rīga, 1939; Štabu žinynas. Krašto Apsaugos Ministerija. Kaunas, 1938. P. 14-15, 19; S. Zaloga, V. Madej. The Polish Campaign 1939. New York, 1985. P. 50; A. Konstankiewicz. Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939. Lublin, 2003. S. 249; J.P. Wiśniewski. Armia czechosłowacka w latach 1932-1938. Toruń, 2002. S. 72-73, 77-78; P.M. Majewski. Nierozegrana kampania. Warszawa, 2004. S. 97, 101, 114; Magyarország hadtörténete. 2. Budapest, 1985. 287, 297; R. Arimo. Suomen puolustus suunnitelmat 1918-1939. III osa. Helsinki, 1987. S. 250; M. Palokangas. Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918-1988, I. 1991. S. 183; I. Björgvinsson. An Introduction to the Royal Swedish Army in WW II. P. 5-6, 9; K.S. Nielsen. Soldaterne den 9. april 1940. Lk 11; B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. Darmstadt, 1954. S. 73, 158; V. Püss. Jalaväe saaterelvad. // Sõjateadlane. Nr 6. 1940. Lk 504-509; Pataljoni- ja rügemendisuurükivägi. // Sõdur. 1940. 24-26. Lk 622; A. Mollo. Vooruzhennye sily Vtoroi mirovoj. Struktura. Uniforma. Znaki različija. Moskva, 2004. S. 32, 36-37, 40-41, 44, 48, 53, 87-88; J. Sumner, F. Vavilet. Francuzskaja armija 1939-1942: Kampanija 1939-1940. Višistskaja Francija. Moskva, 2002. S. 11-13; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. Phoenix Mill, 1998. P. 2-3.

Euroopa riikide jalaväepataljonide isikkoosseis ja relvastus 1939-40

Riik	Isikkoos.	Püssid	Kerge- klp.	Raske- klp.	Miinpild. kerg./kesk.	Tt-kah./ püssid
Eesti	767 (679)	700 (627)	18	16	-	-
Läti	740		27	12	-	-
Leedu	839	684	27	12	-	2 / -
Poola			27	12	9 / 2	- / 9
Saksamaa	740 (860)	580	27	12 (14)	9 / 6	- / 9*
Inglismaa	813		36 ?		12 / 2	- / 12
Prantsusmaa	860	650	36	16	3 / 2	2 / -
Taani					- / 6	6-20 mm
Nõuk. Liit	823 (755)	500 (470)	27-36	18-22	3* / 2 (4*)	2 / -

() T. Kiljako andmed, 1938

* Võeti vägede relvastusse 1940. a.

Allikad: T. Kiljako. Pataljoni organisatsioon, koosseis, relvastis, juhtimine ja kasutamine lahingus. Lisad. Tallinn, 1938. // ERA. 495-12-673. L 18-29, 56-60; T. Kiljako. Jalaväe väikeste üksuste organisatsiooni ja relvastise areng ning praegune seisukord. // Sõjateadlane. Nr 5. 1939. Lk 233; V. Püss. Jalaväe saaterelvad. // Sõjateadlane. Nr 6. 1940. Lk 504-508; Pataljoni- ja rügemendisuurtükivägi. // Sõdur. 1940. 24-26. Lk 622; Štabu žinynas. Krašto Apsaugos Ministerija. Kaunas, 1938. P. 14, 19; ERA. 495-12-226. L 165-167. Ülevaade Poolast (1937); A. Konstankiewicz. Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939. Lublin, 2003. S. 248-249; F. Hahn. Waffen und Geheimwaffen des deutschen Heeres 1933-1945. Band 1. Bonn, 1992. S. 81-85; Pehota vermahta. Čast 1. Riga, 1997. S. 14-17, 26-30; E.R. Sarv. Moodne sõjavarustus ja pealetungioperatsioon inglaste vaateil. // Sõdur. 1939. 34-35. Lk 780-782; A. Mollo. Vooružennye sily Vtoroi mirovoj. Struktura. Uniforma. Znaki različija. Moskva, 2004. S. 66-67; J. Sumner, F. Vavilet. Francuzskaja armija 1939-1942. Kampanija 1939-1940. Višistskaja Francija. Moskva, 2002. S. 13; Prantsuse jalaväerügemendi relvastisest ja tulejõust. // Sõdur. 1939. 32-33. Lk 772; RKKKA uus jalaväe rivimäärustik. // Sõdur. 1939. 1-2. Lk. 28; Nõukogude Vene jalaväepataljoni organisatsioon. // Sõdur. 1939. 3-4. Lk. 72-74; Nõukogude Vene jalaväepataljoni relvad. // Sõdur. 1939. 6. Lk 130-136; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. Phoenix Mill, 1998. P. 2-3.

Euroopa riikide ratsaväerügementide isikkoosseis ja relvastus 1938-40

Riik	Isikkoos	Hobused	Kergeklp.	Raskeklp.	Miinip. kerg./kesk	Tt-kah./püssid	Suurt.
Eesti	1343		36	10	-	-	-
Läti	1597	1231	35	16	- / 3	8 / -	4
Leedu	1554	1490	36 / 40*	12 / 20*	-	4 (8*) / -	-
Poola	842		18	12	-	4 / 13	-
Tšehhoslovak.	1206	1050	24	12	-	3 / -	-
Soome	836 püssi		24/29**	9	-	- / 8	-
Saksamaa		1421	39	16	- / 6	3 / -	4
Itaalia	878			12			-
Prantsusmaa	1100			12	4 / -	4 / -	-
Nõuk. Liit	1501	1611	51	21	-	4 / -	3

* Leedu ratsapolgu relvastus koos 4 soomusauto relvadega.

** Soomel kergekuulipildujad / püstolkuulipildujad

Allikad: ERA. 495-12-332. L 91; 495-12-92. L 184-185; 510-1-84. L 37; LVVA. 1474-1-1179. L 2-3p, 13-15p; Karaspēka dalu organizācija un diensti taktiskajām mācībām, manevriem un karaspēlēm. Rīga, 1939. Lp 99, 103, XXV-XXVII; E. Andersons. Latvijas brunotie spēki un to priekšvēsture. Toronto, 1983. Lp. 228; V. Statkus. Lietuvos ginkluotos pajegos 1918-1940 m. Chicago, 1986. P. 155-159; S. Zaloga, V. Madej. The Polish Campaign 1939. New York, 1985. P. 50; A. Konstankiewicz. Broń strzelecka i sprzęt artyleryjski formacji polskich i Wojska Polskiego w latach 1914-1939. Lublin, 2003. S. 251; B. Królikowski. Ułańska jesień. Lublin, 2002. S. 176-180; J.P. Wiśniewski. Armia czechosłowacka w latach 1932-1938. Toruń, 2002. S. 115; P.M. Majewski. Nierozegrana kampania. Warszawa, 2004. S. 132; R. Arimo. Suomen puolustus suunnitelmat 1918-1939. III osa. Helsinki, 1987. S. 250; M. Palokangas. Sotilaskäsiaseet Suomessa 1918-1988, I. 1991. S. 183; K. C. Richter. Die Geschichte der deutschen Kavallerie 1919-1945. Augsburg, 1994. S. 111, 341; B. Mueller-Hillebrand. Das Heer 1933-1945. Bd. I. Darmstadt, 1954. S. 72, 166; A. Mollo. Vooruzennye sily Vtoroi mirovoj. Struktura. Uniforma. Znaki različija. Moskva, 2004. S. 91; J. Sumner, F. Vavilet. Francuzskaja armija 1939-1942: Kampanija 1939-1940. Višistskaja Francija. Moskva, 2002. S. 11-13; S.J. Zaloga, L.S. Ness. Red Army Handbook 1939-45. Phoenix Mill, 1998. Pp. 101, 104, 106.

Eesti sõjaväe ja sõjamineisteriumi nimekirjaline isikkoosseis 1939. a

Asutus või koondis	1.01.39	1.09.39	1.11.39
Sõjamineisterium	572	582	574
Sõjavägi			
Sõj. Juhataja, Staap, inspektuurid, VAK*	882	851	1020
Sõj. Õppeasutused	386	382	377
õpilased	458	438	445
1. diviis	2408	2691	3298
2. diviis	3339	3524	4714
3. diviis	2843	2505	3259
Õhukaitse	784	812	946
Merejõud	1380	1369	1753
Kokku sõjaväes	12 480	12 572	15 812
Kokku Sm. ja sõjavägi	13 052	13 154	16 386
Sm. Arsenal	84	85	88
Ohvitserid väljaspool	55	64	61
Üldse	13 191	13 303	16 535

*Arvestatud kokku Sõjavägede Juhataja, Sõjavägede Staap, Väeliikide inspektuurid, Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon ja Vabariigi Presidendi juures olevad sõjaväe ametiisikud. Sõjavägede Staabi alla kuulus ka sidepataljon.

Kasutatud lühendid:

Sm. – Sõjamineisterium

Sõj. – Sõjavägede

Allikad: ERA. 495-12-482. L 7p, 63p, 77p.

Sõjaväelaste liikide määratud ja tegelik koosseis sõjaväes 1939. a

Aeg, sõjaväelaste liik	Määratud koosseis	Nimekirjas	Kohal
01.01.39			
Ohvitserid	1449	1269	978
Riigi- ja vabateenijad	800	758	737
Üleajateenijad	2546	2201	1840
Ajateenijad	9744	7918	6598
Õpilased	355	334	
Kokku	14 894	12 480	10 158
01.04.39			
Ohvitserid	1451	1251	1166
Riigi- ja vabateenijad	800	761	746
Üleajateenijad	2547	2216	2091
Ajateenijad	9744	8533	7988
Õpilased	354	331	
Kokku	14 896	13 092	11 996
01.09.39			
Ohvitserid	1485	1299	1141
Riigi- ja vabateenijad	789	739	667
Kaadriallohvitserid ja sõdurid	2796	2176	1873
Ajateenijad	10 311	8044	7485
Õpilased	336	314	
Kokku	15 717	12 572	11 170
01.12.39			
Ohvitserid	1484	1255	1156
Riigi- ja vabateenijad	791	751	714
Kaadriallohvitserid ja sõdurid	2796	2207	2070
Ajateenijad	10 311	11 224	10 841
Õpilased	340	316	
Kokku	15 722	15 753	14 786

Ohvitseride hulgas on arvestatud ka ohvitseride ametikohtadel olevad sõjaväelased.
Riigiteenijate hulgas on määralsed riigiteenijad ja ka riigiteenijad ametnikud.

Allikas: ERA. 495-12-482. L 6p-7p, 27p-28p, 62p-63p, 84p.

Lisa 15

Mobiliseerimisele kuulunud reservlaste arv väeliikide kaupa 1939. a

Väeliik	a*	b	c	
		Allohvitsbrid	Sõdurid	Kokku
Jalaväelased	72	5884	35 750	41 706
Ratsaväelased	31	379	4520	4930
Suurtükiväelased	21	1043	7759	8826
Õhukaitse suurtükiväelased 1		2	680	683
Soomusronglased	9	527	3273	3809
Autotankistid	9	125	1432	1566
Pioneerid	11	516	2911	3438
Sidemehed	10	1247	3941	5098
Gaasikaitsemehed	2	153	432	587
Lennuväelased	10	50	35	95
Mereväelased	14	129	2179	2322
Merekindluste mehed	5	359	2171	2535
Ameti- ja erialamehed	15	127	6387	6529
Kokku	210	10 541	71 448	82 199
Mitteteeninud				1969
Tööteenistuskohuslased				99
Üldse				84 267

* Lahtris a on allika tabelites nimetuseta sõjaväelaste liik, keda arvestati koos allohvitsride ja sõduritega

Allikas: ERA. 495-12-417. L 93-102.

Lisa 16

Mobiliseerimisele kuulunud reservväelaste territoriaalne päritolu 1939. a

Sõjaväeringkond, arvestamisrajoon	a	b Allohvitserid	c Sõdurid	Kokku	Üldse*
Narva SR	21	965	5723	6709	6814
Narva a/r	11	358	2092	2461	2505
Jõhvi a/r	8	512	2733	3253	3301
Kurtina a/r	2	95	898	995	1008
Viru-Järva SR	28	1216	7262	8506	8698
Rakvere a/r	23	707	3902	4632	4712
Tapa a/r	2	297	1990	2289	2343
Paide a/r	3	212	1370	1585	1643
Tartu SR	24	1747	11 236	13 007	13 324
Võru - Petseri SR	21	1180	9418	10 618	10 866
Petseri a/r	2	219	4886	5107	5163
Võru a/r	19	961	4532	5511	5703
Valga SR	10	416	1955	2381	2445
Harju SR	81	2768	18 193	21 042	21 766
Lääne-Saare SR	3	767	7095	7865	8043
Lääne a/r	2	459	4249	4710	4812
Kuressaare a/r	1	228	2198	2427	2489
Kuivaste a/r	-	80	648	728	742
Pärnu -Viljandi SR	22	1482	10 566	12 070	12 311
Pärnu a/r	10	824	5756	6590	6716
Viljandi a/r	12	658	4810	5480	5595
Kokku	210	10 541	71 448	82 199	84 267

*Lahtris "Üldse" on lisatud lahtrile "Kokku" mitteteeninud reservlased ning tööteenistuskohuslased (vt andmeid lisas 15).

Allikas: ERA. 495-12-417. L 101p-102.

Lisa 17

Reservlaste vastuvõtukohad üldmobilisatsiooni korral (1936. a)

1. diviis

Narva	2514
Jõhvi	2172
Kurtna	1126
Rakvere	5135
Tapa	2704
Paide	1553

2. diviis

Tartu	13 238 (2 punkti)
Võru	6000
Petseri	4362
Valga	2608

3. diviis

Tallinn	19 207 (4 punkti)
Pärnu	6925 (2 punkti)
Viljandi	5233
Haapsalu	5552
Kuivastu	1522
Kuressaare	2182

Allikas: ERA. 495-12-417. L 59-64, 137p-145.

Veo- ja liiklusvahendid Eestis 1939. a ja nende vajadus mobilisatsioonil

Hobuste arv Eestis ja vajadus mobilisatsiooni korral

	Olemas tsiviilis rimine	Olemas	Vajadus sõjaväes 1939	Rekviree- sõjaks 1939
Ratsahobused	5492	660	5036	4376
suurtükihobused	12 248	420	3365	2945
raskevoorihobused	3310	30	4406	4376
kergevoorihobused	41 244	270	8832	8562
Kokku hobuseid	62 294	1380	21 639	20 259

Mehhaaniliste liiklusvahendite arv Eestis ja vajadus mobilisatsiooni korral

	Olemas 1939	Olemas sõjaväes	Vajadus sõjaks 1939	Rekviree- rimine
Maastiku veoautod		4	155	
Maastiku sõiduautod		10+17*	73	
Veoautod	2474	55 / 2	563 / 37	546
Sõiduautosid	2010**	54 / 15	90 / 155	176
Eriotstarbelised autod***		6	65	
Autobussid	282	6	6	
Sanitaarausid		5	78	
Külgkorviga mootorrattaid	200	39	243	200
Külgkorvita mootorrattaid	3200	-	79	79
Traktorid	1792	5	25	20
Jalgrattaid	53 485	948 / 16	4966 / 6016	4018/6000
suuski		3431	4818	1387

Andmed: sõjaväel / Kaitseliidul

* + autošassiid (ostetud pealisehituseta)

** Sõiduautod üle 2000 cm³

*** Eriotstarbelised autod: sidesõlmed, tsisternautod, töökoja autod, autoköögid, autoplatvormid, starterautod, helgiheitja autod

Allikad: ERA. 498-12-483. L 76-80, 88; 495-12-479. L 5p-6.

Väeosade formeerimine mobilisatsiooni üldplaani nr 2 järgi 1939. a

Väeosa	Formeerimise koht	Reservlaste vastuvõtupunktid
1. diviis		
1. diviisi juhatus	Rakvere	
II brigaadi juhatus	Narva	
V brigaadi juhatus	Rakvere	
1. jalaväerügement	Narva	Narva, Tapa, Rakvere
4. laskurkompanii	Oru	
ratsakomando	Oru	
8. laskurkompanii	Narva-Jõesuu	
4. jalaväerügement	Jõhvi	Jõhvi, Kurtna, Rakvere
I pataljon	Kurtna	
suuskurratürkomp.	Kurtna	
üks siderühm	Kurtna	
5. jalaväerügement	Rakvere	Rakvere, Tallinn, Paide
1. tagavara jalaväerüg.	Rakvere	Tallinn, Tartu, Paide, Narva, Rakvere, Kurtna, Jõhvi, Tapa
1. üksikeskadron	Paide	Viru-Järva SR
2. üksikeskadron	Simuna	Viru-Järva SR
1. tankitõrjekompanii	Narva	Narva SR
4. tankitõrjekompanii	Rakvere	Viru-Järva SR
1. kerge suurtükiväegrupp	Narva	Narva
2. kerge suurtükiväegrupp	Rakvere	Rakvere
6. kerge suurtükiväegrupp	Jõhvi	Jõhvi, Rakvere, Kurtna
7. kerge suurtükiväegrupp	Rakvere	Paide, Rakvere, Tallinn, Tartu
8. kerge suurtükiväegrupp	Rakvere	Tallinn, Rakvere, Tartu
9. raske suurtükiväegrupp	Tapa	Tapa
10. raske suurtükiväegrupp	Rakvere	Tallinn, Rakvere, Paide
Narva suurtükiväegrupp	Narva	Narva
1. diviisi suurt. mõõduk-do	Rakvere	Rakvere
Soomusrongirügement		
staap ja eriüksused	Tapa	Viru-Järva SR
I divisjon	Kabala	Tapa, Rakvere
IV divisjon	Tapa	Tapa, Rakvere
Auto-tankirüg. 1. kompanii	Jõhvi	Jõhvi
1. sidepataljon	Rakvere	Tallinn, Paide, Rakvere
1. pioneeripataljon	Narva, Tapa	Tapa, Paide
1. lennuväedivisjon	Rakvere	Paide, Rakvere, Tapa, Jõhvi

Väeosa	Formeerimise koht	Reservlaste vastuvõtupunktid
2. diviis		
2. diviisi juhatus	Tartu	
III brigaadi juhatus	Valga	
IV brigaadi juhatus	Võru	
VI brigaadi juhatus	Tartu	
2. jalaväerügement	Tartu	Tartu
3. jalaväerügement	Valga	Valga, Petseri, Võru
7. jalaväerügement	Võru	Võru, Petseri
I pataljoni ratsak-do suuskratturikompanii	Petseri	
pioneerikompanii	Petseri	
8. jalaväerügement	Võru	Võru
Kuperjanovi Part. Rüg.	Tartu	Tartu
2. tagavara jalaväe rüg.	Tartu	Petseri, Tartu, Võru, Valga
Peipsi rannakaitse pat.	Räpina, Ahja, Rasina, Võnnu	Tartu
Ratsarügement	Tartu	Tartu
üks eskadron	Võru	Võru
5. üksikeskadron	Karula	Valga, Võru-Petseri SR
6. üksikeskadron	Jõgeva	Tartu SR
2. tankitõrjekompanii	Võru	Võru-Petseri SR
3. tankitõrjekompanii	Tartu	
5. tankitõrjekompanii	Võru	
3. kerge suurtükiväegrupp	Võru	Võru, Petseri
1. patareid	Petseri	
4. kerge suurtükiväegrupp	Tartu	Tartu
11. kerge suurtükiväegrupp	Tartu	Tartu
12. kerge suurtükiväegrupp	Tartu	Tartu
13. raske suurtükiväegrupp	Võru	Võru
14. raske suurtükiväegrupp	Tartu	Tartu
15. kerge suurtükiväegrupp	Tartu	Valga, Tartu, Petseri, Võru
2. diviisi suurt. mõõduk-do	Tartu	Tartu
Soomusrongirügement		
II divisjon	Karula	Valga, Tartu
III divisjon	Vastse-Kuuste	Tartu, (Tapa)
V divisjon (kitsarööpmeline)	Valga	Valga
Auto-tankirüg. 2. kompanii	Valga	Valga
2. sidepataljoni	Tartu	Tartu
2. pioneeripataljoni	Tartu	Tartu, Petseri, Võru
1. kompanii	Võru	
2. lennukiväedivisjon	Tartu	Tartu, Võru
Peipsi laevastiku divisjon	Tartu	Tartu

Lisa 19

Väeosa	Formeerimise koht	Reservlaste vastuvõtupunktid
3. diviis		
3. diviisi juhatus	Tallinn	
I brigaadi juhatus	Viljandi	
6. jalaväerügement	Pärnu	Pärnu
9. jalaväerügement	Pärnu	Pärnu, Kuivastu
10. jalaväerügement	Tallinn	Tallinn
11. jalaväerügement	Tallinn	Tallinn
Kalevi jalaväe rüg.	Tallinn	Tallinn
Sakala Partisanide rüg.	Viljandi	Viljandi
Skouts jalaväe rüg.	Haapsalu	Haapsalu
Saaremaa rügement	Saaremaa	Saaremaa
3. tagavara jalaväerüg.	Pärnu	Kuressaare, Pärnu, Kuivastu
4. tagavara jalaväerüg.	Tallinn	Haapsalu, Tallinn, Kuivastu
3. üksikeskadron	Põltsamaa	(Viljandi)
4. üksikeskadron	Mustla	(Viljandi)
Tagavara ratsadivisjon	Tallinn	Tallinn, Kuivastu, Haapsalu
5. kerge suurtükiväegrupp	Viljandi	Viljandi
16. kerge suurtükiväegrupp	Viljandi	Viljandi, Pärnu
17. raske suurtükiväegrupp	Viljandi	Viljandi
18. raske suurtükiväegrupp	Viljandi	Viljandi, Pärnu
Tagavara suurtükiväegrupp	Tallinn	Tallinn, Haapsalu
Auto-tankirüg. 3. kompanii	Tallinn	Tallinn
Auto-tankirüg. rasketankikomp.	Tallinn	Tallinn
KV Ülemjuh. Staabi sidekomp.	Tallinn	Tallinn
Tagavara sidepataljon	Tallinn	Tallinn, Haapsalu
Tagavara pioneeripataljon	Tallinn	Tallinn
Õhukaitse Juhatus	Tallinn	Tallinn
Õhukaitse suurtükiväegrupp	Tallinn	Tallinn, Haapsalu
3. lennuväedivisjon	Tallinn	Tallinn
Lennukool	Tallinn	Tallinn
Lennuväe Baas	Tallinn	Tallinn

Lisa 19

Väeosa	Formeerimise koht	Reservlaste vastuvõtupunktid
Merejõudude Juhatus	Tallinn	Tallinn, Kuressaare, Pärnu, Haapsalu
Mereväe ekipaaž	Tallinn	Tallinn
Merelaevastiku divisjon	Tallinn	Tallinn
Mereside		
Kunda mereside rajoon	Kunda	
Tallinna mereside rajoon	Tallinn	
Haapsalu mereside rajoon	Haapsalu	
Saaremaa mereside rajoon	Kuressaare	
Pärnu mereside rajoon	Pärnu	
Merekindluste Staap	Tallinn	Tallinn
Aegnasaare komandantuur	Aegna	Tallinn, Haapsalu
Naissaare komandantuur	Naissaar	Tallinn
Suurupi komandantuur	Suurupi	Tallinn, Haapsalu
KV Ühend. Õppeasut.	Tallinn	Tallinn, Haapsalu, Kuressaare

Allikad: ERA. 495-12-417. L 37p-52, 57-64, 137p-143; 495-12-479. L 21-23p.

Suurtükiväegruppide formeerimine mobilisatsiooni korral 1939. a

Suurtükiväe-grupp	Patarei	Formeeritav suurtükiväegr.	Formeerimise koht	Valmisoleku aeg
	1. patarei	2. kerge srtvgr	Rakvere	K+48 t
	2. patarei	6. kerge srtvgr	Jõhvi	II mob. päev
2. suurtüki-väegrupp	KL Vaivara pat.			
	3. patarei	7. kerge srtvgr	Rakvere	III mob. päev
	KL Paide patarei			
	4. patarei	8. kerge srtvgr	Rakvere	III mob. päev
	5. patarei	9. raske srtvgr	Tapa	K+48 t
	6. patarei	10. raske srtvgr	Rakvere	II mob. päev
1. suurtüki-väegrupp	raskepatarei			
	3 kergepatareid	1. kerge srtvgr	Narva	K+36 t
		Narva srtvgr	Narva	K+24 t
	1. patarei	4. kerge srtvgr	Tartu	K+48 t
	KL Mäksa patarei			
4. suurtüki-väegrupp	2. patarei	11. kerge srtvgr	Tartu	K+48 t
	3. patarei	12. kerge srtvgr	Tartu	K+48 t
	4. patarei	15. kerge srtvgr	Tartu	III mob. päev
	KL Valga patarei			
	KL Tõrva patarei			
	5. patarei	13. raske srtvgr	Võru ümbr.	K+48 t
	6. patarei	14. raske srtvgr	Tartu	K+60 t
3. suurtüki-väegrupp	raskepatarei			
	3 kergepatareid	3. kerge srtvgr	Petseri, Võru ümbr.	K+36 t
	1. patarei	5. kerge srtvgr	Viljandi	K+48 t
	KL Põltsamaa pat.			
5. suurtüki-väegrupp	2. patarei			
	3. patarei	16. kerge srtvgr	Viljandi	III mob. päev
	KL Pärnu patarei			
	4. patarei	18. raske srtvgr	Viljandi	III mob. päev
	5. patarei	17. raske SG	Viljandi	K+48 t
Lahingukool	õppepatarei	Tagavara srtvgr	Tallinn	III mob. päev

Allikad: ERA. 495-12-417. L 46p-48, 61-61p; 495-12-479. L 21p-23p.

Lisa 23

Eesti kaitsejõudude jaotus ja paigutus vabariigi piirikatte kava järgi 1939. a
(vt kaart 8)

1. diviis

Diviisi staap Rakveres

Diviisi eelsidesõlm Jõhvis

II brigaad, staap Narvas

Mereranniku kaitselõik, Kunda

Narva-Jõesuu kaitselõik, Narva-Jõesuu (kuurhoone)

Sillapea kaitselõik, 1. JR staap, 1. jalaväerügement

Piimanina kaitselõik

Mustajõe kaitselõik, Mustajõe, 4. jalaväerügemendi II pataljon (Auvere küla)

Brigaadi varu: 1. JR 4. kompanii, Tõrvajõe küla

1. JR ratturkompanii, S. Soldino asula

V brigaad, staap Agusalus

Permisküla – Vasknarva kaitselõik, Vasknarva / Vihtse, 4. jalaväerügement

Permisküla kaitselõik, Permisküla, 4. JR III pataljon

Vasknarva kaitselõik, Vihtse, 4. JR I pataljon

Peipsi põhja- ja looderanniku kaitselõik, Rannapungerja, 2. üksikeskadron

Soomusrongirügement, Tapa

2. diviis

Idavariandi kohaselt:

Diviisi ülem, Tartu

Diviisi staabi operatiivosa, Võru

Diviisi kaitselõik nr 1, Durkovo

Diviisi kaitselõik nr 2

IV brigaad, staap Pangevitsas

7. jalaväerügement, Tretjakova

8. jalaväerügement, Borsevitsi

Brigaadi varu: 8. JR III pataljon, Terebi

7. JR suuskjalgratturite kompanii, Koltsovo

Auto-tankirügemendi 2. kompanii, Dubrovka

Diviisi kaitselõik nr 3

VI brigaad, staap Petseris

Brigaadi staabi operatiivosa, Sabelina

2. jalaväerügement, Mahново

Peipsi rannakaitse pataljon, Väike-Gverstoni

Brigaadi varu: 2. JR suuskjalgratturite kompanii, Kosselka

Diviisi kaitselõik nr 4

Kaitselõigu ülem, Mehikoorma - Rasina

Diviisi varu

Ratsarügement, Troitsa (staap Raatsevas)

Lõunavariandi kohaselt:

Lisaks idavariandi jõududele:

3. jalaväerügement, Tambre

Ratsarügemendi suusk-jalgratturi eskadron, Raagi

Piirikatte teostamisel rahuaegsetes koosseisudes:

Võru-Petseri sõjaväeringkonna staap, Petseri ja Võru

Kaitselõik nr 1, Durkova

Kaitselõik nr 2, Dubrovka

Kaitselõik nr 3, Sorokina

Piirikatte jõudude julgestamine

7. jalaväerügemendi suusk-ratturi kompanii, Kolossovka

7. jalaväerügemendi laskurkompanii, Vana-Irboska

Piirivalve Petseri jaoskond, Uus-Irboska

Piirivalve Petseri jaoskonna Laura rajoon (lõik nr 1), Durkova

Piirivalve Peipsi jaoskond (lõik nr 4), Mehikoorma

2. diviisi kaitselõikudel, väeosadel märgitud ülema komandopunkti asukoht, staapidel asukoht.

Allikad: ERA. 495-12-879. L 34, Sidekava piirikatte puhuks (kinnitatud 24.07.1939); 495-12-880. L 20, 25-28, 1. diviisi sidekava piirikatte puhuks, L 68-72, 2. diviisi sidekava piirikatte puhuks; 543-1-295, Väljavõte 4. jalaväerügemendi piirikatte kavast.

Katteväeosade isikkoosseis ja valmisoleku tähtajad 1. septembril 1939

Väeosa, asukoht	Määratud koosseis		Nimekirjas	Kohal	Valmisoleku tähtaeg
	sõja-	rahuaegne			
1. diviis					
1. jalaväerügement, Narva	3124	1745	1270	1092	3 tundi
4. jalaväepataljon*, Jõhvi	(3124)	242	133	123	
1. suurtükiväegrupp, Narva	655	413	340	285	30 min
1. tankitõrjekompanii, Narva	134	106	81	74	
Soomusrongirügement, Tapa	1886	568	467	401	
I divisjoni soomusrong "Kapten Irv"					4 tundi
soomusrong nr 2					4 t 40 min
II divisjoni soomusrong nr 3					5 t 10 min
Auto-tankirüg. 1. komp., Tallinn					2 tundi
Kaitseliidu jalaväeüksused	609				
Kaitseliidu suurtükiväeüksused	109				
Kokku	6517	3074	2291	1975	
2. diviis					
7. jalaväerügement, Võru	3124	1750	1477	1307	3 tundi
sh Petseri garnisonis				u 400	3 tundi
Ratsarügement, Tartu	1343	791	705	648	3 tundi
3. suurtükiväegrupp, Tartu	673	413	353	314	3 tundi
sh 1. patarei, Petseri		87	81	71	2 tundi
3. patarei, Vana-Nursi		87	76	72	3 tundi
2. tankitõrjekompanii, Võru	134	106	80	71	
3. tankitõrjekompanii, Tartu	134	76	55	54	
Auto-tankirüg. 2. komp., Valga	118	64	54	47	2 tundi
Kaitseliidu jalaväeüksused	312				
Kaitseliidu ratsasalk	35				
Kaitseliidu suurtükiväeüksused	35				
Kokku	5908	3200	2724	2441	
Kokku katteväeosad	12 425	6274	5015	4416	
sh jalavägi	7169	3737	2880	2522	

* 4. jalaväepataljonis olid katteallüksusteks Vasknarvas asunud laskur- ja kuulipildujarühm.

Allikad: ERA. 495-12-482. L 59p-60p; 495-12-417. L 59-64, 68p-71, 143p; 602-1-299. L 28-29.

Valmisoleku aeg piirikattekava järgi pärast piirikattekava teostamise käsu või mobilisatsioonitelegrammi saamist.

Kaitseliidu katteüksused 1. diviisi kaitsepiirkonnas 1939. a

KL katteüksus	Väeosa, mille koosseisu	Kaitseliitl. arv	Püssid	Kuulip	Laskem. hoidm.
Narva kattekompanii	1. JR		150	3 rk	1. JR, Narva
Narva-Jõesuu kattekompanii			60	2 rk	1. JR, N-Jõesuu
Vaivara kattekompanii			100		Vaivara
Iisaku kattekompanii	4. JR 9. laskurkomp.	5 ohvitseri, 168 kaitsel.	160	2 kk	4. ÜJPat, Vasknarva
sh Iisaku rühm			50		Iisaku
sh Illuka rühm			50	2 kk	4. ÜJPat, Kurtna l.
sh Tudulinna rühm			60		Tudulinna
Permisküla üksikrühm		1 ohvitser, 25 kaitsel.	25		4. ÜJPat, Vasknarva
Kunda kattekompanii					Kundas
Narva 1. ja 2. kattepatarei			75		1. SGr, Narva
Vaivara kattepatarei	VI kSGr 2. patarei		35		4. ÜJPat, Jõhvi
Jõhvi kattepatarei	VI kSGr		40		4. ÜJPat, Jõhvi

Lühendid: JR – jalaväerügement, ÜJPat – Üksik jalaväepataljon, SGr – suurtükiväegrupp
kSGr – kerge suurtükiväegrupp, rk – raskekuulipilduja, kk - kergekuulipilduja

Allikad: ERA. 543-1-295. L 4-5, 25; 543-1-281. L 3-4, 11, 12, 27.

Merekindluste suurtükirelvastuse lahinguvalmidus 1939. a.

Patarei, asukoht	Kaliiber, mm, tüüp	1.09.1939 olemas	Lahinguv. kattekavas*	Komplekt. 22.09.1939
Aegnasaare Komandantuur				
<u>Aegna saar</u>				
Rannapatarei nr 1	305 mm	4	2 / 4	2
Rannapatarei nr 2	152 mm Canet	4	- / 4	2
Rannapatarei nr 3	130 mm Vickersi	4	2 / 3	3
Rannapatarei nr 10	37 mm õhukaitse	3	2 / 3	3
Dessantkaitsepatarei nr 14	76 mm vene 1900. a	4	- / 4	
<u>Viimsi poolsaar</u>				
Rannapatarei nr 11, Randveres	152 mm modern. Canet	4	2 / 4	2**
Rannapatarei nr 8, Leppneemes	152 mm 1877. a	4	- / -	-
Rannapatarei nr 7, Viimsis	120 mm Vickersi	3	- / 3	2**
Naissaare Komandantuur				
Rannapatarei nr 4	152 mm Canet	4	2 / 4	2
Rannapatarei nr 5	152 mm modern. Canet	2	2 / 2	2
	152 mm Canet	1	- / 1	
Dessantkaitsepatarei nr 12	76 mm vene 1900. a	5	- / 5	2
Suurupi Komandantuur				
Rannapatarei nr 6	234 mm	3	2 / 3	2**
Rannapatarei nr 9	120 mm Vickersi	4	3 / 4	2**
Dessantkaitsepatarei nr 13	76 mm vene 1900. a	2	- / 2	

* Kattekava järgi lahinguvalmis: rahuaegses koosseisus / täiendatud reservlastega sõjaaegse koosseisuni

** Võidi kaitseliitlastega täiendada 3 – 4 suurtükini

Lühendid: Lahinguv. - lahinguvalmis; Komplekt. - komplekteeritud; modern. - moderniseeritud

Allikad: ERA 495-12-483. L 50-60; 642-1-300. L 196; 642-1-309. L 3.

Varustuse seis Eesti sõjaväes ja Kaitseliidus 1.09.1939, hinnaline kokkuvõte

Nimetus	Olemas	Puudu mob. korraks*	Tellitud või lepingud
Maavägi			
Käsirelvad ja tulejuhtimise abinõud	14 747 308	6 902 096	298 320
Käsirelvade laskemoon	4 034 480	11 206 700	13 600
Suurtükid ja suurtükiväe varustus	15 659 600	17 861 700	7 631 000
Suurtüki laskemoon	8 052 600	49 336 400	4 137 080
Lahingumasinad, nende relvad ja laskemoon	1 010 723	3 687 700	-
Soomusrongid, nende relvad ja laskemoon	6 129 200	1 742 200	233 000
Inseneriväe lõhkevarustus ja sutsutekitajad	163 187	1 183 725	18 990
Kokku maavägi	49 797 098	91 920 521	12 331 990
Õhukaitse			
Lennukid, relvad ja lennu-tehn. varustus	1 123 300	24 238 400	4 821 800
Lennukite relvad ja nende laskemoon	50 000	2 008 200	313 630
Lennupommid, torpeedod ja signaalraketid	59 000	6 996 400	-
Õhukaitse suurtükid, nende laskemoon, helgiheitjad, helipüüdjad	1 215 500	20 560 000	5 670 439
Kuulipildujad ja nende laskemoon	353 750	-	-
Kokku õhukaitse	2 801 550	53 803 000	10 805 869
Merejõud ja Merekindlused			
Laevastik	5 673 775	15 067 440	600 000
Suurtükid rekvireer. ja riigilaevadele	247 175	1 066 000	-
Miini ja traalivarustus	1 615 400	1 712 250	624 480
Merekindlused	19 000 871	4 244 720	72 100
Mereside tehniline varustus	313 759	217 967	-
Kütte- ja määrdeained	31 345	323 530	26 000
Kokku merejõud ja Merekindlused	26 882 325	22 631 907	1 322 580
Gaasikaitsevarustus	812 691	2 473 202	130 390
Sidevarustus	831 623	2 473 202	130 390
Pioneerivarustus	633 926	2 215 141	-
Voorivarustus, meh. veo- ja sõiduvahendid	1 937 627	20 076 612	1 559 926
Kraamivarustus	5 791 032	9 187 563	2 238 670
Sanitaarvarustus	568 814	527 800	-
Veterinaarvarustus, hobused	344 953	8 596 248	-
Toitlusvarustus	1 881 732	46 149	1 306 922
Mitmesugune varustus	308 843	603 065	6 188
Ehitused, inventar ja tulekaitseabinõud	27 187 895	14 330 000	-
Üldse kokku	119 780 109	232 069 383	29 949 362

* Lahtris on näidatud kogu varustuse hind, mida kehtivate kavade ja koosseisude järgi vajasis sõjavägi ja Kaitseliit oma vahendite moderniseerimiseks ja üleminekuks rahuaegsetelt koosseisudelt sõjaaegsetele.

Allikas: ERA. 495-12-483. L 7-9.

Eesti sõjaväe väeosade laskurelvade põhikaliibrid 1. augustil 1939

Väeosa	Sõja- püssid*	Täpsus- püssid	Kk	Rk	Õk-klp	Püstolid, revolvrid
1. diviis						
1. jalaväerügement	7,62	7,62	7,70	7,62	7,62	9
4. jalaväepataljon	7,62	7,62	7,70	7,62	7,62	9
5. jalaväepataljon	7,62 / 7,70	7,62	7,70	7,62	7,62	9
1. tankitõrjekompanii	7,62	-	-	-	-	9
1. suurtükiväegrupp	7,62	7,62	-	7,62	-	9 / 7,62
2. suurtükiväegrupp	7,62	-	-	7,62	-	9
Soomusrongirügement	7,70	7,62	7,70	7,62	7,62	9
2. diviis						
7. jalaväerügement	7,70	7,62	7,70	7,70	7,62	
Kuperjanovi part. pat.	7,62 / 7,70	7,62	7,70	7,62	7,62	9 / 7,62
2. jalaväepataljon	7,62 / 7,70	7,62	7,70	7,62	7,62	9 / 7,62
3. jalaväepataljon	7,70 / 7,62	7,70	7,70	7,70	7,62	9 / 7,62
8. jalaväepataljon	7,62 / 7,70	7,62	7,70	7,62	7,62	9
2. tankitõrjekompanii			-			
3. suurtükiväegrupp	7,62	7,62	-	7,62	-	9 / 7,62
4. suurtükiväegrupp	7,62	-	-	7,62	-	9 / 7,62
Ratsarügement	7,70	7,62	7,70	7,70	-	9 / 7,62
3. diviis						
6. jalaväepataljon	7,70	7,70	7,70	7,70	-	9
9. jalaväepataljon	7,70	7,70	7,70	7,70	-	9
10. jalaväepataljon	7,62 / 7,70	7,62	7,70	7,62	-	9 / 7,62
Kalevi jalaväepataljon	7,62 / 7,70	7,62	7,70	7,62	-	9
Scouts jalaväepataljon	7,62 / 7,70	7,62	7,70	7,62	-	9
Sakala partisanide pat.	7,70	7,62/7,70	7,70	7,70	-	9
Auto-tankirügement	7,70	7,70	7,70	7,62	t 7,70	9 / 7,62
Õhukaitse						
Õhukaitse suurtükiväegrupp		7,70				

* Rasvases kirjas kavades ettenähtud kaliiber

Lühendid: Kk – kergekuulipilduja, Rk – raskekuulipilduja, Õk-klp – õhukaitsekuulipilduja,

t - tankikuulipilduja.

Allikad: ERA. 498-13-677; 498-8-532.

Balti riikide sõjavägede relvastus ja sõjatehnika 1939. a

Relvastus	Eesti	Läti	Leedu
Sõjapüssid	131 713 / 40 459*	129 951	121 295 / 6357*
Püstolid ja revolvr	7043	11 241	11 801
Püstolkuulipildujad	470	-	-
Kergekuulipildujad	1935 / 564*	2611	3582 / 119*
Raskekuulipildujad	1777 / 612*	1196	844 / 70*
Õhutõrjekuulipildujad	132		
Soomukite kuulipildujad	56	31	
Lennukikuulipildujad	53 / 47*	239	
Käsigranaadid	125 000	155 000	79 206
Tankitõrjemiinid	10 600	25 000	
Välisuurtükid, kokku	249 / 28*	296	208 / 5*
Kerged kahurid, 70-84 mm	163	201	137 / 5*
Kahurid, 102-152 mm	30	25	
Kerged haubitsad, 105-114 mm	- / 28*	52	69
Rasked haubitsad, 150-155 mm	42	18	2
Kindlusesuurtükid, müürid	14		
Miinpildujad	14	5 ?	100 / 90*
Jalaväe saatesuurtükid	-	24	
Automaatkahurid	-	-	151
Tankitõrjekahurid	48	96	
Tankitõrjepüssid	5	-	-
Õhutõrjekahurid	15 / 12*	48	9 / 2*
Merekindluste suurtükid	45	8	-
Laevasuurtükid	22 / 1*	25	3
Soomusmasinate suurtükid	16 / 4*	11 + 27	
Tankid	16	29	44
Tanketid	6	1	-
Soomusautod	21	7	10
Soomusrongid	3	4	-
Soomusvagunid ja platvormid	58		
Sõjalennukid	38 / 2*	128	120 / 3*
sh hävitajad	4	51	34 / 1*
luure- ja pommituslennukid	12	35	44 / 2*
õppeleenukid	22	3	39
merelennukid	-	6	-
muud lennukid	- / 2*	33	3

Raadiojaamad (maaväe ja õhukaitse)	144	310	70
Autod	151		561
Autošassiid	17		
Autobussid	6		
Mootorrattad	39		100
Sõjalaevad	9	6	2
Allveelaevad	2	2	-
Abilaevad	5	13	
Mootorpaadid	20	21	6
Meremiinid	2123	620	

Eestil arvestatud ka Kaitseliidu ja piirivalve relvastus, Leedul ka Küttide Liidu relvastus.

* Relvad, mis kuulusid välisriikidele või firmadele ja võeti osaliselt kasutusele, samuti interneeritud sõjatehnika.

Allikad: ERA. 495-12-483; 495-12-436. L 82-82p; LVVA. 1469-1-2672; 1474-1-3188. L 54; 1474-1-3194. L 48-51; T. Nõmm. Eesti sõjaväe varustus, sõjatööstus ja relvastuspoliitika. // Sõja ja rahu vahel. I. Lk 463-465; A. Pociunas. ; Ekspertų grupės vardu E. Nazelskis, G. Surgailis, E. Jovaiša. Lietuvos kariuomenės nuostoliai. KAM leidinys, 1992; Kudrjašov, I.J. Poslednjaja armija respubliki. Vooružennye sily Litvy nakanune okupacii 1940 goda; Perečen vooruženija i bojevoi tehniki Latviiskoi Respubliki, začislennoi v arsenal Sovetskoi armii v 1940 godu; A. Pociunas. Lietuvos kariuomenė 1939-1940 metais. // Kardas 1994. 7/8. P 16-18; A. Pociunas. Lietuvos kariuomenės ginkluotė ir karinė pramonė 1939-1940 metais. // Mokslas ir Technika. 1993. 4. P. 30-31; Rutkiewicz, J. Woiska Litewskie 1918-1940. Litewskie formacje zbrojne 1940-1953. Warszawa, 2002.

Lisa 30

Lāti sõjaväe isikkoosseis 1939. a

Sõjaväelaste liik	1.01.1939	1.09.1939	1.10.1939
Ohvitserid	1886 / 1664	1886 / 1634	2055 / 1760
Admin. ja san. ohvitserid	265 / 420	263 / 419	200 / 415
Üleajateenijad			
instruktorid	2494 / 2380	2506 / 2399	2734 / 2393
sõdurid	1080 / 1025	1092 / 1026	1111 / 1034
Ajateenijad			
instruktorid	1348 / 860	1392 / 331	1534 / 1861
sõdurid	13 642 / 12 097	13 926 / 10 503	15 729 / 21 460
Vabateenijad			
koosseisulised	1069 / 1051	1062 / 1043	1105 / 1052
sõdurite kohtadel	- / 110	- / 106	- / 103
Kokku	21 784 / 19 607	22 127 / 17 461	24 468 / 30 078

Määratud isikkoosseis / nimekirjas

Allikad: LVVA. 1474-1-503. L 1p-2; 1474-1-511. L 1p-2; 1474-1-513. L 1p-2; V. Bērziņš, A. Bambals. Latvijas armija. Rīga, 1991. Lp. 74-82.

Lāti sõjaväe väeosade isikkoosseis 1. september - 1. oktoober 1939. a

Diviis, väeosa, staap	Määratud	1. sept.	15. sept	1. okt.
1. Kurzeme diviis, Liepāja				
1. Liepāja jalaväepolk, Saldus	905	542	1336	1339
2. Ventspils jalaväepolk, Talsi	884	686	1387	1382
3. Jelgava jalaväepolk, Jelgava	934	681	1216	1227
Kurzeme suurtükiväepolk, Tukums	628	434	1089	1089
Kokku 1. diviisis				
2. Vidzeme diviis, Riia				
4. Valmiera jalaväepolk, Riia	906	588	1182	1188
5. Cēsise jalaväepolk, Riia	921	612	1429	1422
6. Rīga jalaväepolk, Riia	912	635	1291	1285
Vidzeme suurtükiväepolk, Riia	588	388	718	709
Kokku 2. diviisis				
3. Latgale diviis, Cēsis (Võnnu)				
7. Sigulda jalaväepolk, Alūksne	1882	1480	2207	2226
8. Daugavpils jalaväepolk, Cēsis	1053	727	1534	1538
9. Rēzekne jalaväepolk, Rēzekne	1491	1242	2163	2189
Latgale suurtükiväepolk, Gulbene	560	395	844	769
Kokku 3. diviisis				
4. Zemgale diviis, Daugavpils				
10. Aizpute jalaväepolk, Daugavpils	970	802	1625	1638
11. Dobeļe jalaväepolk, Daugavpils	490	337	974	994
12. Bauska jalaväepolk, Jēkabpils	776	563	1250	1266
Zemgale suurtükiväepolk, Krustpils	709	528	1035	1041
Ratsaväepolk, Daugavpils	1217	977	1374	1376
Kokku 4. diviisis				
koos ratsaväepolguga				
Suurtükivägi (inspektorile alluv)				
Raskesuurtükiväe polk	837/659	530	786	446
Üksik suurtükidivisjon, Katrinmuiža	222	149	395	394
Rannasuurtükiväe polk, Daugavgrīva	337	256	366	363
Seniitsuurtükiväe polk	1037	-	-	420
Tehniline diviis				
Autotanki polk, Riia, Cēsis	292	330	516	520
Soomusrongipolk, Riia	340	243	393	393
Sapööri polk	549	479	709	717
Sidepataljon	175	162	290	286

Lennuvägi				
Lennuväepolk	577	627	776	796
Sõjalaevastik				
Allveelaevadivisjon	139	132	146	146
Miinidivisjon	175	172	174	174
Kokku laevastikus				

Allikad: LVVA. 1474-1-511, 1474-1-512, 1474-1-513.

Lāti katteüksuste koosseis ja valmisoleku tähtajad 1939. a

Mobilisatsiooni teostamisel üldplaani nr 4 järgi

Väeosa, asukoht	Isikkoosseis	Hobused	Valmisoleku aeg pärast mob. telegrammi saamist
<u>3. Latgale diviis</u>			
7. jalaväepolk			
Alūksne	627	71	5 tundi
Vilaka	801	67	3 - 5 tundi
Liepna	186	-	3 tundi
9. jalaväepolk			
Rēzekne	813	71	5 tundi
Ludza	408	45	4 - 5 tundi
Kārsava	179	11	3 tundi
Zilupe	214	11	3 tundi
<u>4. Zemgale diviis</u>			
10. jalaväepolk			
Daugavpils	740	75	3 tundi
<u>Ratsavägi</u>			
1. ratsaväepolk			
Daugavpils	991	929	5 - 6 tundi ja 8 - 10 tundi
<u>Suurtükivägi</u>			
I soomusrong, Daugavpils	125	-	4 tundi
II soomusrong, Daugavpils	129	-	6 tundi
III soomusrong, Daugavpils	136	-	6 tundi
IV soomusrong, Daugavpils	126	-	6 tundi
<u>Eskaader</u>			
sõjalaev "Virsaitis"	71		mob. tel. saamisel

Allikad: LVVA. 1474-1-3190. L 6-9.

Lisa 33 Tabel 1

Leedu sõjaväe isikkoosseis 1939. aastal

Sõjaväelaste liik	1.01.1939	1.09.1939
Ohvitserid	1785	1749
Üleajateenijad	1982	1988
Ajateenijad	19 961	16 004
Kadetid	267	266
Aspirandid	270	600
Tsiviilteenistujad	1748	1805
Kokku	24 690	22 508

Isikkoosseis nimekirjades.

Allikad: J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927-1940). Vilnius, 2003. P. 199; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės skaičiai. // Karo archyvas. XVII (2002). P. 171.

Tabel 2

Leedu sõjaväe isikkoosseis 1939. a septembris

Sõjaväelaste liik	Sõjaväes sept. algul	Korralistele õppustele 5.09.	Erakorr. õppustele 5.09.	Sõjaväes kokku 6.09.	Sõjaväes kokku 30.09.
Ohvitserid	1351	178	217	1746	3292
Sõdurid	17 181	8347	10 005	35 533	86 178
Kokku	18 532	8525	10 222	37 279	89 470
				(37 027)	

Allikad: J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenė valstybės politinio gyvenimo verpetuose (1927-1940). P. 31-32; J. Vaičenonis. Lietuvos kariuomenės skaičiai. // P. 172; W. Rezmer. Litewskie lotnictwo wojskowe 1919-1940. S. 56.

Eesti piirile koondatud Nõukogude väegruppeering 28.09. - 6.10.1939

Väekoondis	Asukoht formeerimiskoht	Andmeid
Üksik laskurkorpus	Kingissepp	
11. laskurdiviis	Kingissepp	kaadridiviis
16. laskurdiviis	Novgorod	kaadridiviis, toodi okt. Eestisse
35. tankibrigaad	Leningrad	3 pataljoni, 217 tanki T-26*
447. korpuse suurtükiväepolk (haubitsa)	Luuga	
467. korpuse suurtükiväepolk		
315. ÜJR suurekaliibriline patareid		
8. armee	Novgorod	
123. laskurdiviis	Võšni Volotšok, Kalinini SR	II järgu diviis, üks suurtükipolk
136. laskurdiviis	Gorki, Moskva SR	II järgu diviis, üks suurtükipolk
25. ratsaväediviis	Pihkva	4 ratsaväepolku jt üksused
1. tankibrigaad	Puškin	4 pataljoni, tankid BT
40. tankibrigaad	Krasnogvardeisk	4 pataljoni, 219 tanki BT*
301. ÜJR haubitsapolk		
311. ÜJR kahuripolk		
317. ÜJR suurekaliibriline patareid		
1. laskurkorpus		
49. laskurdiviis	Staraja Russa	II järgu diviis
56. laskurdiviis	Pihkva	kaadridiviis
75. laskurdiviis	Ostrov (Ukrainast)	kaadridiviis
47. korpuse suurtükiväepolk (haubitsa)		
49. raske korpuse suurtükiväepolk		
10. tankikorpus		
13. tankibrigaad	Luuga ?	3 pataljoni, tankid BT
18. tankibrigaad		toodi okt. Eestisse
15. laskur-kuulipilduja brigaad		

* brigaadi tankide arv Talvesõja algul

ÜJR - Ülemjuhatause reservi

Allikad: NSVL kaitse rahvakomissari ja RKKa Kindralstaabi ülema ettekanne VKP(b) KK - J.V. Stalinile - RKKa arendamise ja reorganiseerimise plaanist 1938-1942. a. // 1941 god. Kniga 2. S. 537-539, 550; Täin i uroki zimnej vojny 1939-1940. Sankt-Peterburg, 2000. S. 37, 40-42; M.I. Meltjuhov, Upuščennyj šans Stalina. Moskva, 2002. S. 146-147, 272; Prinimaj nas Suomi-krasavica. "Osvoboditel'nyj" pohod v Finljandiju 1939-1940 gg. Sankt-Peterburg, 1999. S. 244-254; A.G. Lenskij. Suhoputnye sily RKKa v predvoennye gody. Spravočnik. Sankt-Peterburg, 2000. S. 72, 107-109, 129-132; R.S. Irinarhov. Pribaltijskij osobyj.... Minsk, 2004. S. 25-26; Talvisodan historia. 1. Porvoo-Helsinki-Juva, 1977. S. 264-266.

Eesti lahinguväeosade valmisoleku tähtajad mobilisatsiooni korral 1939. a

Mobilisatsiooni teostamisel üldplaani nr 2 järgi

Aeg	1. diviis	2. diviis	3. diviis	Väeosade koguarv
K + 24 tundi	1. jalaväerüg. I ja II pat. 4. jalaväerüg. 1. komp. 1. tankitõrjekompanii Narva Suurtükiväegrupp 6. kerge suurt.-gr. 2 patareid	Peipsi Rannakaitse pat. 3. jalaväerüg. I pat. 2. tankitõrjekompanii 3. tankitõrjekompanii 12. kerge suurt.-gr. 1. patareid	Kalevi jalaväerüg. I pat. 6. jalaväerüg. I pat. Skouts jalaväerüg. I pat. 1., 3., 4., 6. üksikeskadron	7 jalaväepataljoni 1 jalaväekompanii 4 ratsaeskadroni 3 tankitõrjekompaniid 1 suurtükigrupp, 3 suurtükipatareid
K + 36 tundi	4. jalaväerüg. I ja II pat. 5. jalaväerüg. I pat. 1. kerge suurt.-grupp 2. kerge suurt.-gr. 2 patareid Auto-tankirüg. 1. komp. 1. pioneeripat. 1. komp. 1. sidepataljoni 1. komp.	7. jalaväerügement 2. jalaväerüg. I pat. 8. jalaväerüg. I pat. Ratsarüg. 3. ja 4. eskadron 3. kerge suurt.-grupp 4. kerge suurt.-gr. 1. patareid Auto-tankirüg. 2. komp. Soomusrongirüg. III divisjon 2. lennuväedivisjon	6. jalaväerügement Kalevi jalaväerüg. II, III pat. Vahipataljon 2. ja 5. üksikeskadron Tagavara pioneeripataljon	2 jalaväerügementi 14 jalaväepataljoni 8 ratsaeskadroni 3 tankitõrjekompaniid 3 suurtükiväegruppi 7 suurtükipatareid 2 soomusauto kompaniid 3 soomusrongidivisjoni 1 pioneeripataljon 1 pioneerikompanii 1 sidekompanii 2 lennuväedivisjoni
II mob. päev kuni 12.00	10. raske suurt.-gr. 1. patareid Soomusrongirüg. I divisjon 1. lennuväedivisjon	Soomusrongirüg. II divisjon		

Aeg	1. diviis	2. diviis	3. diviis	Väeosade koguarv
K + 48 tundi	5. jalaväerüg. III pat. 2. kerge suurt.-grupp 9. raske suurt.-grupp Soomusrongirüg. IV divisjon 1. pioneeripataljon	2. jalaväerügement 8. jalaväerügement Ratsarügement 4. kerge suurt.-grupp 11. kerge suurt.-grupp 12. kerge suurt.-grupp 13. kerge suurt.-grupp 2. sidepataljon	10. jalaväerügement Kalevi jalaväerügement Sakala Partisanide rüg. Skouts jalaväerügement 5. kerge suurt.-grupp 17. raske suurt.-grupp Auto-tankirügement Õhukaitse suurtükiväegrupp 3. lennuväedivisjon Sõjav. Staabi sidekompanii	II mob. päev / K + 48 tundi 12 jalaväerügementi 2 jalaväepataljoni 1 ratsarügement 6 ratsaeskadroni 12 suurtükiväegrupi 1 suurtükipatarei 3 tankitõrjekompaniid Auto-tankirügement 4 soomusrongidivisjoni 2 pioneeripataljoni 3 sidekompaniid Õhukaitse suurtükiväegrupp 3 lennuväedivisjoni
II mob. päev 12.00-24.00	1. jalaväerügement 4. jalaväerügement 5. jalaväerügement 6. kerge suurt.-grupp 1. sidepataljoni 2. komp.	3. jalaväerügement		
K + 60 tundi		Kuperjanovi Partisanide rüg. 15. kerge suurt.-gr. patarei 14. raske suurt.-grupp 2. pioneeripataljoni 1. komp.	9. jalaväerüg. 2 pataljoni 11. jalaväerüg. II pataljon 4. tagavara jalaväerüg. I pat. 16. kerge suurt.-gr. patarei 18. raske suurt.-gr. 2 patareid Tagavara sidepataljon	
III mob. päev kuni 12.00	7. kerge suurt.-grupp 8. kerge suurt.-grupp 10. raske suurt.-grupp 1. sidepataljon	15. kerge suurt.-grupp	9. jalaväerügement 16. kerge suurt.-grupp 18. raske suurt.-grupp	

Aeg	1. diviis	2. diviis	3. diviis	Väeosade koguarv
K + 72 tundi			11. jalaväerügement 3. tagavara jalaväerügement 4. tagavara jalaväerügement Tagavara ratsadivisjon	
III mob. päev 12.00-24.00	1. tagavara jalaväerügement	2. tagavara jalaväerügement 2. pioneeripataljon	Tagavara suurtükiväegrupp	

Merejõudude ja Merekindluste valmisoleku tähtajad mobilisatsiooni teostamisel üldplaani nr 2 järgi 1939. a

K + 24 tundi Peipsi Laevastiku divisjoni 2 mootorpaati ja 3 suurtükilaeva

K + 36 tundi Merelaevastiku divisjon
Peipsi Laevastiku divisjoni 2 vahilaeva

K + 48 tundi Peipsi Laevastiku divisjon
Suurupi Komandantuur
Naissaare Komandantuur
Aegnasaare Komandantuuri 5 rannapatariid
Mereväe Ekipaaž

III mob. päev kuni 12.00 Aegnasaare Komandantuur

Kasutatud lühendid:

div. - divisjon	komp. – kompanii	rüg. – rügement
gr. – grupp	mob. - mobilisatsiooni	suurt. – suurtükiväe
K – mobilisatsiooni algusaeg (määratud) pat. – pataljon		Sõjav. – Sõjavägede

Allikad: ERA. 495-12-479. L 21-23p; 495-12-417. L 28-31, 59-64.

Lāti lahinguväeosade valmisoleku tähtajad mobilisatsiooni korral 1939. a

Mobilisatsiooni teostamisel üldplaani nr 4 järgi

Jalaväediviisid

Aeg	1. diviis	2. diviis	3. diviis	4. diviis	5. diviis	6. diviis	7. diviis
I mob päev	Staap, Liepāja 1. JP*, Liepāja 2. JP*, Liepāja 3. JP*, Jelgava 1. SP*, Liepāja Lu-div*, Liepāja	Staap*, Rīga 4. JP*, Rīga 5. JP*, Rīga 16. JP*, Krustpils 2. SP*, Rīga Autotr r, Rīga	7. JP*, Aluksne** 9. JP*, Rēzekne** 13. JP*, Gulbene 3. SP*, Krustpils** Lu-div*, Rīga Autotr r, Rīga	Staap, Daugavpils 10. JP, Daugavp. 11. JP*, Daugavp. 12. JP*, Daugavp. 4. SP*, Daugavp. Sider, Daugavpils Kom-r, Daugavp. Autotr r, Rīga	8. JP*, Cēsis 14. JP*, Valmiera	-	-
II mob päev	1. JP, Liepāja 2. JP, Liepāja 3. JP, Jelgava 1. SP, Liepāja Lu-div, Liepāja** Sider, Liepāja Kom-r, Liepāja Sap-r, Liepāja Autotr r, Liepāja Laatsaret*	Staap, Rīga 4. JP, Rīga 5. JP*, Rīga 16. JP*, Krustpils 2. SP*, Rīga Lu-div, Rīga Sider, Rīga Kom-r, Rīga Sap-r, Rīga laatsaretid	Staap, Gulbene 7. JP, Aluksne 9. JP, Rēzekne 13. JP, Gulbene 3. SP, Krustpils Lu-div, Gulbene Sider, Gulbene Kom-r, Gulbene Sap-r, Gulbene tagalaüksused	11. JP, Daugavpils 12. JP, Daugavp. 4. SP, Daugavp. Lu-div, Daugavp. Sap-r, Daugavp. tagalaüksused	8. JP*, Cēsis 14. JP*, Valmiera 15. JP*, Rīga 5. SP*, Cēsis Lu-div, Smiltene Autotr r, Cēsis	-	Staap, Jelgava 20. JP*, Rīga Lu-div, Jelgava

Aeg	1. diviis	2. diviis	3. diviis	4. diviis	5. diviis	6. diviis	7. diviis
III mob päev	tagalaüksused	5. JP, Rīga 16. JP, Krustpils 2. SP, Rīga tagalaüksused	-	Tag-pat, Grīva	Staap, Cēsis 8. JP, Cēsis 15. JP, Rīga 5. SP, Cēsis Sider, Cēsis Kom-r, Cēsis Sap-r, Cēsis tagalaüksused	6. JP, Rīga Lu-div, Rīga	19. JP, Jelgava 20. JP*, Rīga 21. JP*, Tukums 7. SP*, Jelgava Sider, Jelgava Kom-r, Jelgava Sap-r, Jelgava Autotr r, Rīga
IV mob päev	Tag-pat, Jelgava	Tag-pat, Rīga	Tag-pat, Madona	-	laatsaretid	Staap, Rīga 17. JP, Rīga 6. SP*, Rīga Sider, Rīga Kom-r, Rīga Sap-r, Bolderāja Autotr r, Rīga tagalaüksused	20. JP, Rīga 21. JP, Tukums 7. SP, Jelgava tagalaüksused
V mob päev	-	-	-	-	Tag-pat, Valmiera	18. JP, Rīga 6. SP, Rīga tagalaüksused	Tag-pat, Tukums
VI mob päev	-	-	-	-	-	Tag-pat, Rīga	-

Teised väeliigid

Aeg	Ratsavägi jalgratturid	Suurtükivägi	Tehnilised väed	Eskaader	Tagalaüksused
I mob päev	1. ratsapolk, Daugavp. 1. ratsapatarei, Daugavp. II jalgr pat*, Rīga	5 soomusrongi, Daugavp. Seniitsuurt-polk** Rannakaitse suur polk*, Daugavgrīva	Sapööripolk** Auto-tanki p*, Rīga Lennuväepolk**	Staaip* “Virsaitis”	Tagala ringkonna juh
II mob päev	Üks rats-div*, Jelgava I jalgr pat, Cēsis II jalgr pat, Rīga III jalgr pat, Ventspils	I raskes div*, Rīga III raskes div*, Rīga Autosuurt div*, Rīga	Sapööripolk** Auto-tanki p*, Rīga	Miinidiv, Bolderāja Allveedivisjon, Rīga	
III mob päev	Üks rats-div, Jelgava	I raskes div, Rīga III raskes div, Rīga Autosuurt div, Rīga Rannakaitse suur polk	Lennuväepolk**		Tagavara div juh, Rīga 2. TJP, Ventspils, Tukums 3. TJP, Liepāja
IV mob päev		II raskes div, Rīga IV raskes div, Rīga	Sapööripolk**		Rats tag div

* väeosa, mis komplekteeriti osaliselt

** väeosa, mille mobilisatsioon toimus mitmes asulas

Kasutatud lühendid:

Autosuurt div - Autosuurtükiväe divisjon

Autotr r - Autotranspordi rood

div - divisjon

JP - jalaväepolk

jalgr pat - jalgratturite pataljon

juh. - juhatus

Kom r – komandandi rood

Lu-div - luuredivisjon

Miinidiv - miinidivisjon

pat - pataljon

raskes div - raskesuurtükiväe divisjon

Sap-r - sapöörirood

Sider - siderood

SP - suurtükiväepolk

Tag-pat - tagavarapataljon

TJP - tagavara jalaväepolk

Üks rats-div - üksik ratsadivisjon

Allikad: LVVA. 1474-1-3190. L 6-9.